

ק ש ו נ נ ו

רבעון לעניני הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

העורך: ד"ר א. צפרוני

כרך ג
(תמוז תר"ץ — אב תרצ"א)

תל-אביב, תרצ"א

תכן הענינים:

עמ'

להרחבת הלשון ותקונה:

מ. ב. לזבניק — על הנקוד 52 — 55
הלל מלאכובסקי — בינה בלשון 56 — 60
יצחק אביגרי — כלפי המחמירים
והמקילים 143 — 158
פ. שרגורודסקה — לשאלה הסטנוֹ-
גרפיה העברית 159 — 163
ד"ר נ. תון — פרורי מונחי פסיקה 164 — 166
" " בנית הפעלים הלועזיים
הבין לאומיים בעברית 167 — 169
רשימת מונחים לצלום 170 — 178
יצחק אביגרי — השפעת הארמית
על העברית 273 — 290
ד"ר נ. שלם — שמות האבנים הטובות 291 — 299
ש. רבינוביץ — המשקל פעל והמשקל
פעלן 381 — 396
ח. א. חזן — יחומרות יתרות וגדירת
פרצות בלשון 397 — 408
בקרת וביבליוגרפיה:

מיכאל וילנסקי — תשובה למעיר 61 — 65
חנוך ילון — מחזור ייני 66 — 71
" " בעלי מסרת שבמערב 203 — 207
מ. וילנסקי — מתוך הערותיו של
קורא 208 — 213
בר־דרומא — מונחים גיאוגרפיים 213 — 216
ד"ר ש. טשרניחובסקי — תשובה
להערותיו של הד"ר א. מזיא 300 — 306

עמ'

4-3 לשנה השלישית

חקירות בלשון:

ד"ר משה זיידל - חקר מלים 4 - 14
מ. ב. שניידר - יחס הדקדוק
המשנתי לדקדוק המקראי 15 - 28
שבנא - הערות בלשוניות 29 - 34
ד"ר ח. נ. שפירא - עיונים 35 - 38
ד"ר אפרים הראובני - לחקר שמות
בני ישראל 39 - 48
פרופ' ש. קליין - למונחי ההדרוגרפיה 49 - 51
ש. ייבין - חקירות השואה בבלשנות
שמית-מצרית 105 - 111
מ. ב. שניידר - צורת בנין נפעל 112 - 117
פנחס מארדל - השוא 118 - 125
ד"ר אפרים הראובני - לחקר שמות
בני ישראל 126 - 142
א. אברונין - הלשון בשירי יל"ג 223 - 250
פרופ' ש. קרויס - תלפיות 251 - 256
א. ראובני - חוק ע"ה 257 - 264
פרופ' הנריך לוי - שמות פרטיים
שאלים משמות בעלי חיים אצל
היהודים 265 - 272
ק. לויאס - טיולים בשדה הלשון 329 - 344
ח. ילון - בנין פועל 345 - 355
ש. ד. גוטיין - היסטודות העבריים
בשפת הדבור של יהודי תימן 356 - 380

עמ'	עמ'
181-179	סקירה
202-182	רשימת מונחים בפיסיקה
317-311	מונחים לעבודות עץ
332-318	מונחים במורפולוגיה של צמחים
426-425	סקירה
	הערות והצעות:
99-79	שאלות ותשובות
100	הערות
220-217	שאלות ותשובות
329-323	הגהות של שי"ר לערך מלין שלו
327-328	ד"ר בן טוב פונרוף - תוספות
429-427	ש.ש. קנטורוביץ - תקופות והתפתחות
430-429	נ. אברהמיהו - בהירות ודיוק בלשון
	בר"ץ - סגויים - סוגים
307-306	ח"ן - הערה
307	פרופ' ש. טורטשינר - בקרת
310-308	מכתב מאת הפרופ' פ. קהלי
310	ש. ד. יפה - מסכת שביעית עם
	פירושו של ח. נ. ביאליק
420-409	פרופ' מ. צ. סגל - ארמית בבליית
425-421	מפעולות ועד הלשון:
	סקירה על פעולות היעד
77-72	רשימת מונחי הפיסיקה
84-78	רשימת מונחים במורפולוגיה של
	צמחים
	97-85

ל ש ו נ נ ו

רבעון לעניני הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

העורך:

ד"ר א. צפרוני

כרך ג' חוברת א'

חליאביב, תמוז תר"ץ

לשנה השלישית.

בהסוסים ופקפוקים נגשנו להוצאת רבעוננו. פקפקנו, אם כבר הגיעה השעה להוצאת רבעון מוקדש לעניני השפה העברית, אם יספיקו כחותינו הרוחניים והחמריים לכלכל את הרבעון לזמן ממושך. שתי שנות קיומו של רבעוננו הראו לנו, שלא היה יסוד לפקפוקינו. רבעוננו מצא לו הד נאמן בכל החוגים ועורר התענינות רבה בקהל. בברכה ובשמחה קדמו את פניו לא רק הסופרים, הבלשנים ובעלי המקצוע השונים אלא גם הקהל הרחב. בשתי שנים אלה השתתפו ברבעוננו כמעט כל החכמים והסופרים המתענינים בעניני הלשון העברית. רבעוננו נפוץ בכל ארצות תבל ומיום ליום הולכת השפעתו וגדלה. מעודדים על ידי הצלחה זו אנו נגשים להוצאת הכרך השלישי.

אין אנו מתברכים בלבנו לאמר, שלא היו מגרעות בשני הכרכים שיצאו עד עכשיו. שתי השנים שעברו על רבעוננו היו שנות נסיון וחפוש דרכים. רק לאט לאט הולכת ונקבעת צורתו של רבעוננו. לשוננו אינו נועד לחקירות פילולוגיות טהורות, כמו שאיננו יכול גם להסתפק רק בשאלות המעשיות של תחית השפה. תפקידו הוא כפול—מדעי-מעשי. למצא את הסתירה בין שני התפקידים המדעי והמעשי, לדאג לזה, שהמאמרים המדעיים לא יהיו יותר מדאי מפשטים, יבשים ובלתי מעשיים ושמן הצד השני לא יופיעו בו מאמרים עם הצעות מעשיות המתנגדות למדע — זוהי חובת המערכת.

ידועים אנו שלא תמיד הצלחנו בזה. נכשלונו לפעמים בפרסום מאמרים מדעיים, שלא התאימו על פי צורתם אל רבעוננו הנועד לחוגים רחבים של קהל ולפעמים גם בפרסום מאמרים מעשיים שלא עמדו על הגבה המדעי. אולם אין הכשלונות האלה מרפים את ידינו. הם הכרחיים בכל מפעל חדש. מנסיון שתי השנים שעברו למדה המערכת להיות זהירה יותר ביחס לחומר המתפרסם בלשוננו.

בשעת נסיון קשה לכל מפעלנו בארץ אנו נגשים להוצאת הכרך השלישי. אויבים מכל צד קמו עלינו ומתנקשים במפעל תחיתנו. ישמש

נא גם רבעוננו עדות, שלא רפו ידינו ולא נחלש כחנו. אנו ממשיכים במפעל על אף כל מתנגדינו.

אולם דוקא בשעה זו חובת כבוד היא לנו להעמיד את רבעוננו על מדרגה מתאימה למקום ששפתנו תופשת בתנועת תחיתנו. אנו קוראים לכל חכמינו וסופרינו שבכל מקום ומקום להתרכז מסביב לרבעוננו, שהוא היחידי העוסק בשאלות תחית השפה העברית. במדה שתגדל השתתפותם, ישתפר וישתכלל רבעוננו ויהיה לכבוד ולברכה לנו.

אנו קוראים לעברים שבכל מקום שהם להפיץ את „לשוננו“, לא רק לשם בסוסו החמרי, אלא בעיקר לשם פרסום חדושי הלשון המתעוררת לתחיה, בחוגים רחבים של עמנו.

ה מ ע ר כ ת.

חמירות בלשון

ד"ר משה זיידל

חקר מלים

אדיר, אדירים.

מים שאל—חלב נתנה.
בספל אדירים הקריבה חמאה.
(שופטים ה', כ"ה).

בספל אדירים מתרגם ת"י, בפילי גבריא, בכוס הגבורים, וכן הוא בתרגום השבעים, הוולגטה והפשיטא. דומה לזה מבאר הרד"ק: „בספל גדול¹ ששותין בו גדולים ואדירים ובשם ר' יונה אבן ג'נאח הוא מביא: „פי' אדירים הרועים הגדולים כמו אדירי הצאן". בדרך זו הלכו גם שאר המפרשים והמתרגמים כלם חוץ מאבי הפרשנים. רש"י מבאר בספל אדירים: „בספל ששותין בו מים". פירוש זה, שלכאורה הוא מפליא, מוכרע הוא מתוך עצם המקרא, כי על פיו תצא לנו הקפלה נפלאה: מים—אדירים, חלב—חמאה². אולם הדבר צריך בסוס, וכי היכן מצינו שמים נקראו אדירים? רש"י מנמק את פירושו לאמר: „שהמים נקראו אדירים, שנא': במים אדירים". דבריו אלה הם מדברי רבותינו במכילתא לשמות ה' מ'³. וגם בתלמוד אנו מוצאים את דעת רבותינו

(1) נראה שהוסיף מלת גדול משום שאם לא כן, מה נפקא מינה באיזה ספל נתנה לו.

(2) לכאורה מתרגם כן גם התרגום הלטיני העתיק, (Cod. Iugdunensis, ed. Ul.

Robert 1891–1900) האומר (בשנותו קצת את פסוק המלים): Aqua petit ab ea, lactem

dedit illi in pelvem aquarum: obtulit butyrum principi

לו בספל מים; לאדיר (ים) הקריבה חמאה), אך נראה שלדעתו ספל הוא כלי מיוחד למים, —

השונה שופטים ו', ל"ה, — אבל מלת אדירים, שהוא מושך אל חצי הפסוק האחרון, מתרגם גם

הוא בלשון יחיד! במלת principi, —ראש ושר. (את גוף לשון התרגום הלטיני, שקיבל מעיר

עליו, המציא לידי בסובו Prof. A. Vashalde מהאוניברסיטה הקתולית באמריקה).

(3) העירני על מקור דברי רש"י ידידי החכם מר זליג לויטן.

כי אדירים-מים, אלא ששם הם סומכים את דבריהם על מקרא אחר: „באדירים אלו מים, שנא': מקולות מים רבים אדירים משברי ים' (מנחות נ"ג, ע"א). ודבריהם צריכים למוד ובאור. וכי בשביל ש'אדירים' באו בתורת תאר למים, נאמר שהוראתם העצמית היא מים? ואם כך היא המדה, הלא נוכל ליחס לכל התארים את הוראת המתואר ואין לדבר סוף.

אולם נראה שבאמת יש ל'אדיר' או ל'אדירים' עצמו הוראת מים, ויגיד עליו רעו *שטט בלשון יוני*, שהוא מים, אלא שחז"ל, כדרכם, סמכו את דבריהם על המקראות הנ"ל. ובמקום אחד אנו מוצאים את בן עזאי תומך דבריו מפרש בלשון היונית ואומר: „אל תקרי, הדר" אלא אידור, שכן בלשון יוני קורין למים אידור" (4).

ולדעתי בא אדיר בהוראה זו פְּעָמִים גם בישיעה ל"ג, כ"א: כי אם שם אדיר ד' לנו מקום נהרים יארים רחבי ידים, בל תלך בו אני שימי, וצי אדיר לא יעברנו.

„אדיר ד' לנו" – ד' לנו כמו שטף מים, מקביל אל, מקום נהרים יארים" שבא אחריו. ורק על פי הוראה זו נוכל להבין את המעבר מ'אדיר' אל הציור של „מקום נהרים יארים", מה שאין כן אם ניחס ל'אדיר' רק את ההוראה הרגילה „חזק", וכבר הרגיש בזה אחד המבארים והציע משום כך לקרא אפיק במקום אדיר (5).

וגם „צי אדיר" הוא לדעתי צי זרם מים, ולא צי חזק, כפי הפרוש המקביל. והנני לבאר את דברי.

כבר הוכיח הפרופ' יעקב ברט כי „שוט (שיט כ') שטף" (ישעי' כ"ח, ט"ו, י"ח) אינו ל' שבט ושוט לסוס, אלא כפי שהתאר שטף מוכיח הוא זרם, מבול מים. כמוהו נמצא בערבית *سوط*, קוראן שורה 89 פס' 12 שמתבאר יפה רק בלשון שטף, והפעל שט בכושית הוראתו יצק, ש פך (6).

(4) סכה ל"ה, ע"א. גי' הערוך היא הדור ולא אידור, כנראה כדי שיהיה קרוב יותר למלת „הדר" וגם להברת המלה היונית, ואולם אידור הוא הכתיב הנכון למלת *שטטט*, שכן גם אזוב נכתב ביונית *σσωσσω*.

(5) מובא אצל קיסל.

(6) ברט: *Etymol. Studien* צד 14, וכן *ZAW* 1913 צד 306, ושם בכרך 1914 צד 69 הוא מבאר בהוראה זו גם איוב ט', כ"ג: אם שוט ימית פתאם למסת נקיים ילעג שוט= שטף, מתאים ל'מסת' שלאחריו מ'ש' מסס. ולי נראה שגם איוב ה', כ"א: בשוט לשון תחבא, פירושו: בשטף לשון תסתר. הב' לפי זה מדויקת ואינה במקום מ' [כפן, שם], הוא לדעתי חסר מים, צמא, כי רעב כבר נזכר למעלה, ועי' פירשט ע' כפן].

וכבר בא ר"ש פוזננסקי וחקרו, שאמנם כדבריו כן הוא כפי שיוצא גם מן הכתיב שיט, אלא שכבר קדמוהו ראשונים: התרגום באמרו: „מחַת סנאה ארי תיתי עליכון כנחל מגבר“⁷. ובדברי הא"ע אנו מוצאים: „והקרב שהוא כן שוט נחל שוטף“, ובפסוק י"ט: „מדי עבור הנחל השוטף יקחכם“. ובאפן יותר ברור ומפרש מכאן כן בן-דורו של הראב"ע, ר' אליעזר מבוגינסי (Beaugency), (בהוצ', Nutt, אוקספורד 1879 צד 75): „שוט ל' אני שיט, מים רבים השמים בים ושוטפים מאד, הן גלי משברי מות...“ ובפס' י"ח הוא אומר באפן שונה קצת: „שוט פלוט (flot בצרפתית) כדרך הים שיוצא לשעות ושוטף כל אשר ימצא“⁸. מכל האמור מסתבר לבאר אני שיט לא מל' משוט כ"א מלשון שוט ושוטף, אני שטף מים, כלומר אניה המפליגה במים רבים, וכמהו צי אדיר, צי העובר בזרם מים⁹.

גלגל

להתגולל עלינו (בראשית מ"ג, י"ח) מתרגם אונקלוס: לאתרברבא עלנא, ועל כן החליטו המבקרים כי היתה לפנינו הנוסחה להתגולל ולא להתגולל. אך טעות היא בידם, כי מלבד שהתרגומים רגילים לתרגם לא רק הפעלים גדל, גבה, גאה, סלל (ת"י לשמות ט', י"ז) כי אם גם גדף במלת רברב (ישעי' ל"ז, כ"ג; יחזקאל ה' ט"ז; צפניה ב', ח'¹). מלבד זה אנו מוצאים גם במקומות אחרים כי גדל וגדל הקרובים זה לזה על פי מוצאם משותפים לפעמים גם בהוראותיהם. גדל בהוראת גדל = סבוב נשתמר במלת גדיל שהוא כמו פתיל מש' פתל, ובערבית אנו מוצאים את המלה جِل جَلان, בהוראת גדל, גדולה, ושם התאר جليل גדול. עיין נלדקה, Neue Beiträge צד 94. הרי לפנינו מפורש שיש לשרש גדל גם הוראת גדול.

(7) ונעלם גם מעיני פרופ' ברט וגם מעיני ד"ר פוזננסקי שגם השבעים, תיאודושיון והתרגום הלטיני העתיק מתרגמים שוט מלשון שטף (ולא כדעת קיסל שהם קראו שטף).

(8) ש. פוזננסקי ZAW. 1916 צד 119.

(9) ואולי גם מליצת גפן אדרת (יחז' י"ז, ח'), ארו אדיר (שם פס' כ"ג) היא בעצם כמליצת עצי מים, שתי מים (שם ל"א, י"ד). וצ"ע בזכריה י"א, ב': אשר אדירים שדרו, וביחוד שם פס' ג': כי שדרה אדרתם, שמקביל אל' כי שדר גאון הירדן.

(1) במקרא האחרון יש כעין זכר לדבר שגדף = גדל (רברב): שמעתי חרפת מואב, וגדפי בני עמון אשר חרפו את עמי, ויגדילו על גבולם. ועי' פס' י': כי חרפו ויגדלו על עם ד',

וכן אנו מוצאים שרש גדר בהוראת ג'ל, השוה: וח' גדרית אבנה (ת' לבראשית כ"ט, י"ג) ובהוראת ג'ל (בהתפעל): מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו (חולין ז', ע"א), ואת השם גדר בהוראת גדול'ה: מכאן למדנו שהיו הדגלים גדול'ה וגדר ל'ישראל (כמ"ר ב', ג'), וכדברי בעל מ"כ: „וגדר ל' גדולה והתנשאות כמד"א הניחו לי מקום להתגדר בו פ"י להתגדל". וגם הפעל המרחב גדר בא כתרגום ג'ל (בראשית כ"ט, ח'), וגם בהוראת התגדל והתנשא, ע"י ערוך ואוצר המלים (ל"ו ו' 2).

הוראה זו היתה ידועה גם ל"שבעים" ולכן הם מתרגמים: כג'ל'ו לנצח יאבד (איוב כ', ז') בהיותו בגדלותו (= כג'ל'ו 3). ועל פי דרכנו תתבאר גם סבת שנוי השם מג'ל (דח"א ט', מ"ז) לגדליהו (שם כ"ה, ג') כי הוראה אחת לשניהם, ו"העברים, כדברי האבן-עזרא לבראש' ה' כ"ט, ישמרו הטעמים ולא המלות". וכבר ראה גם פירשט ערך ג'ל – בשם הפרטי ג'ל הוראת גדול, נכבד, אך טעמו אינו מתקן כלל.

דום, דמה, דמם.

לשרש דום, שהוראתו המקובלת הוא שתק, יש גם ההוראה של ׀ָר. אלה הם דברי רש"י בפירושו ל"דומה ובת דומה" (סוטה כ"ז ע"א): „דומה, נמנעת ונדברת בפי כל... דומה ל' קלסה ודבור... דבור יתר, ואף קלסה ל' דבור יתר הוא לפיכך הוא נהפך ל"שון שבח ול"שון גנאי". וע"י ערוך ע' דם (= דום). לפי זה יתבאר המקרא: לך דמיה תהלה ולך ישלם נדר (תהלים ס"ה, ב'), לך מדברת תדבר תהלה... וכן: נאלמתי דומיה, החשיתי מטוב (שם ל"ט, ג') פירושו: נאלמתי מדומיה, מדבור = החשיתי מטוב, שבאורו: החרשתי מדבר, ע"י, דביר' ספר א'

2) וע"י ויק"ר פ' כ"ג, ד': א"ל אבנר מה את בעי מן גלגליו דרין – „מן הדבר הזה ומשכחיו", מ"כ. ולפי דברינו אין צורך לשבש ולקרא לגלגל, וגם אין צורך ליחסו לפרסית כדעת בעל ערוך השלם, כי גלגל, מ"ש גלל, יש לו גם ההוראה של התגדל, התפאר!

3) אהרליך מציע לקרא: כגדל! וכמדרש: כגלל... על שגלל מצוה קלה נסרד מג"ע (ב"ר כ"א, ג'). וגם ר' יונה אכן ג'נאח מכארו מהוראת גלל = סבוב: בעורו בעצם תנועתו. וכדאי להוכיח באורו של Dhorme המשווה לגלל, באשורית, galgal ביונית, שה, „רוח", phantom.

צד 32 ו). וגם שרש דמה, חשב, שהיא אמירה בלב, נראה שבא לפעמים בהוראת דבר, ספרי, ומוזה: דמינו אלהים חסדך בקרב היכלך (שם מ"ח, ו), דברנו וספרנו. דבור זה הוא, כנראה, עפ"י דבור בלחש, רנן². בהוראה זו אנו מוצאים גם שרש דמם. השוה: קול דממה דקה (מ"א י"ט, י"ב), דממה וקול אשמע (איוב ד', מ"ז). ושנינו במשנתנו: מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקביה קובע לו שכר, שנא' (איכה ג', כ"ח): ישב בדד וידם כי נמל עליו (אבות פ"ג, מ"ב), ובא עליו פירוש הרמב"ם לאמר: ופירוש וידום מן הדבור הנסתר מקול דממה דקה... ,ובדברי הרמיה ז"ל המובאים שם בפ"י ר' יונה אנו מוצאים: ומאי משמע דהאי וידום לשנא דמלולי הוא...³.

המה, המם.

לשרשים המה, המם יש כנראה גם ההוראה של בליעה וגמיעה. משמעות זו יוצאת מהמקראות האלה: ואכלו וכבשו אבני קלע, ושתו המו כמו יין (זכריה ט', מ"ו), עפ"י שמוש עם הפעלים אכל ושתה נראה שהמו הוא מענין בליעה⁴.
וכן: אכלני הממני נבוכדנצר מלך בבל, הציגני כלי ריק, בלעני

(1) אולי צריך לבאר מהוראה זו גם תהלי' כ"ב, ג': ... אקרא יומם ולא תענה, ולילה — ולא דומיה ל', כל' לא אשמע קול דממה בתור מענה על קריאתי. — דומיה נפשו בתהלי' ס"ב, ב' הוא כנראה צווי לנכחת בהוספת ה' הבקשה והזרות, — דומי נפשו, שם פס' ו'. גם בן-יהודה במלונו צד 905 הערה 2 חושב שאולי כך הוא.

(2) ע"י נ. אפשטיין, יאהרב. ד. ייד. ליוס. געו. IX צד 246. וברבעון האנגלי XII התוצ' החדשה צד 338 הוא מביא מפירוש כ"י: מוש מפרשים דמי זילתא מל' אפס אונו משמע דמים (ישע' ל"ג, ט"ז) ומפרשי' (מכות כ"ד, ע"א) דלא שמע לזילתא דצורבא מרבנן. אפשטיין משה לזה מלת ניימ (מש' ג') בערבית שהוא לשון ולול וחרפות, אך דבריו שאין לדומי (מתא) ענין לזה אינם מוכרחים, לאור דברי רש"י המובאים למעלה.

(3) אחרי כתבי כל הנ"ל באה לידי חוברת הדנה גם היא בהוראת השרשים הנ"ל. שם החוברת הוא: The Stems dūm and damām in Hebrew, G. V. Schik Leipzig 1913, ולפי המובא בה יחס פריודיך לדימש לש' דמם הוראת הילץ בס' יחזקאל לברך (1884); ולדעת היופס תוראתו: רפן, לחש או קונן, שם צד 21. גם לש' דמה יש הוראה זו. שם צד 23. לש' דום יש ההוראה של לחש, רנן רק בלשון שלאחרי התניז, שם צד 4.

(4) וגם וכבשו שבא עם הפעלים האלה נראה שהיא מל' ספיגה ובלעיה to absorb, והשוה einnehmen בגרמנית שמשמעותו גם ספג ובלע וגם לכד עיר.

כתנין, מלא כרשו מעדני, הדיחני (ירמיה נ"א, ל"ד). פה אי אפשר
לברר הממני בהוראה הרגילה, כי כל המקרא כלו מדבר ע"ד אכילה
שלימה וגמורה עד כדי הדחת הכלי מבלי השאר מאומה⁽²⁾.
הוראה זו של הפעלים האלה מתבארת היטב בשימונו על לב שהם
באים, "מיסוד הם, שהוא קול טבעי..." משפטי האורים לשמינברג – ועד
היום משמשת הברת, "הם" וביחוד בלשון הילדים להוראת בליעה
או להוראת קפיצה על דבר לבלעו.

עוד.

מה אעודך (אעידך ק), מה אדמה לך... מה אשוה לך...
(איכה ב', י"ג). מלת אעידך כפי שהיא מתורגמת ומתפרשת מלשון
עדות, אין להלמה, כי מה לעדות ולענין דמוי והשוואה? העד
מגיד מה שראה אבל אינו מדמה. וכבר כתב הרב מליסא בפירושו
"פלגי מים" שפירושו של רש"י היינו הפרוש שאחזו בו גם שאר המפרשים,
"לשון מה אעידך קשה". אמנם כנראה הרגיש גם רש"י בקשי זה ולכן
כרך שתי השאלות יחד ועשאן כאחת, וזה לשונו: "מה אעידך מה אדמה
לך, לומר לך מה תתמהי על שברך הלא אף לאומה פלוגית אירע כמותך",
כלומר מה אעיד לך ואוכל לדמות לך בעדות זו. ולי נראה שמלת אעידך
באה מן המלה עוד, ופרוש מה אעידך הוא: מה הדבר שאוכל לאמר
עליו שהוא עוד ומשנה לך, שמקרהו כמקרך. לפי זה תהיה אעידך
כמו אדמה לך, אשוה לך הבאות אחריה. כעין רמז למקור מלת
אעידך יש לראות לדעתי בכתוב אעודך בוי"ו הרומז למלת עוד⁽¹⁾.
פעל ממלת עוד נמצא לדעתי גם בירמיה מ"ט, י"ט; ונ', מ"ד:
כי מי כמוני ומי יעידני⁽²⁾ ומי ירעה אשר יעמד לפני. יועידני הוא
הפעיל עומד ממלת עוד, כמו הוביש מש' בוש⁽³⁾, ופירושו: מי

(2) ואולי כזה גם: אהב כסף לא ישבע כסף ומי אהב בהמון לא תבואה (קהלת ה', ט').

כלומר ומי שרעוש אחרי אכילה גסה לא ישבע תבואה.

(1) למעשה טוב לדעתי להשתמש בפעל זה בקל, בעבר: עֲדָתִי, עֲדָתָּ... ובעתיד אֶעֱדֶה.
תְּעֹדֶה, כדי להבדילו מל' עדות, והוראתו תהיה חבור שני דברים דומים זל"ו ולא הוספה סתם.
(לפי זה אפשר לקרא addingmachine בשם עורר שהוא גם שם פרטי, דה"ב ט"ו, א').

(2) בנ', מ"ד: יועדני.

(3) וכן מבארים התרגום ורש"י מלת יועדני באיוב ט', י"ט. ואם למשפט מי יועידני

יכול להיות עוד לי, כלומר דומה לי, ומתאים אל, מי כמוני" הקודם לו, וכפי שיבאר להלן גם אל, "מי-זה רעה אשר יעמד לפני" שלאחריו.

וידידי המלומד מר פרץ תרשיש הביא סיוע לדברי מדברי רש"י לתהלים קי"ט, ס"א: חבלי רשעים עֲזָזָנִי, ויש לפותרו לשון עוד, כלומר נוספו ורבו עלי. הרי גם לדעת רש"י נמצא פעל ממל"ת עוד (4).

עמד לפני.

הניב "עמד לפני" אין הוראתו רק עמידה נכח פני איש, ומה גם שרת פני איש שדוגמתו אנו מוצאים גם באשורית, אלא נראה שלפעמים הוא בא גם בהוראת עמד במקום, תחת, מלא מקום או להיות בא-כח פלוגי, השווה *vorstehen* בגרמנית.

מזה לדעתי: המעט מכם כי הבדיל... אתכם... לעבד את עבודת משכן ה' ולעמד לפני העדה לשרתם (במדבר ט"ז, ט') שפרושו לדעתי: להיות באי-כח העדה לשרת תחתם¹. וכן ירמיה ט"ז, ט': לכן כה אמר ד' אם תשוב ואשיבך לפני תעמד ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה... כפי" הוא *pars pro toto* "מקצתו ככל" (2) והוראתו: כמוני³,

מש' עוד, התרגום מלשון עדות, ורש"י מל' חזק. ואולי גם שם פרושו מי יהיה "עוד" לי, כלומר האם יבא גם בעל דיני למשפט?

4) והמרקק ר' אריה ליב גורדון ז"ל אומר גם על ונתעורר (תה"ל כ, ט') שהוא "פעל נבנה ממל"ת עוד, עודנו בחיים" (אוצר התפלות. וילנא, תרע"ה, צד 422).

1) באפן זה הם באמת דברי פיוס. אולם שונה מזה הוא משמעו בדברים י', ח': ... הבדיל את שבט הלוי... לעמד לפני ד' לשרתו... וכן דה"ב כ"ט, י"א ועוד. וצ"ע ביחזקאל מ"ד י"א, ע"ש.

2) גם המלה "פנים" באה לדעת פירשט ושט"ב במקום הגוף כלו ומסתייעים משמות ל", י"ד: פני ילכו, ומשיב י"ז, י"א: ופניך הלכים בקרב.

3) השואה מעפילה כזאת אנו מוצאים גם בדברי חז"ל: א"ר סימון בשם ריב"ל כל מי שבושח בהקב"ה זוכה להיות כיוצא בו, מנין שנא' (ירמ' י"ז ז'): ברוך הגבר אשר יבטח בד' והיה ד' מבטחו (דברי ה', ט'). אולם מקרא זה מתבאר בדברי חז"ל בהוראתו הרגילה: כל המלמד את בן חבירו תורה זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנא' אם תשוב ואשיבך לפני תעמד, וכל המלמד את בן ע"ה תורה אפילו הקב"ה גזור גזירה מבטלה בשבילו, שנא': ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה (כ"מ כ"ה, ע"א) [נראה שמל"ת "בשבילו" מיותרת כי הצדיק הוא המבטל, וכאמת בשבת סיג, ע"א ובמ"ק ט"ז, ע"ב איננה].

השזה איוב ל"ג, ו': הן אני כפיך... שתרגמו: הא אנא דכמתך, וכן לדעתי: והנה עיניכם ראות... כי פי המדבר אליכם (בראש' מ"ה, י"ב) = כי אני המדבר אליכם. לפי זה קרוב לאמר שגם לפני תעמד הוראתו: במקומי, כמוני תהיה.

וכן באר שטיינברג במה"א: ובחדש החמישי... בא נבזוראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם (ירמ' י"ב, נ"ב) „מלא את מקומו“⁴.

וכן נראה לבאר גם ירמ' מ"ט, י"ט: כי מי כמוני ומי יעידני ומי זה רעה אשר יעמד לפני-אשר יעמד תחתיו, ימלא את מקומו, ומתאים לפי זה אל „מי כמוני“ ומי יעידני“ הקודמים לו. עי' לעיל למלת עוד⁵.

הוראה זו יוצאת לדעתי מהוראותיה של מלת „לפני“ שמורה לא רק על הקדימה במקום ובזמן, כ"א משמשת לפעמים גם בהוראת במקום, כמו, ממש כמו מלת pro בלטינית שהוראתה לא רק Vor, קדם, כ"א גם für בהוראות תחת, במקום, כמו. בהוראה זו מבארים רבים מן הראשונים והאחרונים מלת לפני בש"א א', מ"ז: אל תתן את אמתך לפני בת בלעל = כמו בת בלעל, וכן באיוב ג', כ"ד: כי לפני לחמי אנחתי תבא ויתכו כמים שאגתי = כלחמי. וכן שם ד', י"ט: לפני עש= כמו עש⁶.

פסג.

סבו ציון והקיפוה, ספרו את מגדליה.

שיתו לבכם לחילה, פסגו ארמנותיה (תהלים מ"ח, י"ד).

מלת פסגו שנמצאת בכה"ק רק במקום הזה מבארים רב המפרשים על פי בת שרשה-הפסגה. רש"י מבארה מל' הגבהה: „פסגו ארמנותיה,

(4) בזה מתרצת הבית של „בירושלם“; אולם במ"ב כ"ה, ח' נאמר: בא נבזוראדן רב טבחים עמד מלך בבל בירושלם, מזה נראה כדעת רב המפרשים שבי"ת של בירושלם מחוברת עם מלת בא, ועמד לפני הוא כמו אשר שרת את פני. ומצינו עבד לפני = עמד לפני, השזה: „והשנית למו אני אעבד הלא לפני בנו כאשר עבדתי לפני אביך כן אהיה לפניך“ (ש"ב ס"ו, י"ב).

(5) ואולי „לפני“ הוא לפני ממש, כלומר בקרבתו — שגם זה מורה על יחס חברותי ושיוון. והשזה ירמ' ל', כ"א: והקרבתיו ונגש אלי כי מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי.

(6) הע' והוולגטה, א"ע ואברבנאל. (רק לש"א א', מ"ז). הירנומוס (לאיוב ג', כ"ד),

אזיר-אברונין, Dhorme, א. כהנא. ועיין למרים לשד"ל באגרות שד"ל.

הגביהו בירניותיה, כמו אשדות הפסגה דמתרגמינן רמתא'. שאר המפרשים הראשונים הכירו שעל פי המשך הענין אין כאן מקום לצווי להגביה⁽¹⁾ את הארמנות, כ"א רק להתבוננן אל גדלם וחזקם, למען לספר לדור אחרון⁽²⁾, ולכן הם מבארים פסגו מל' ראייה והבטה, אבל מאין להם יסוד ליחס הוראה כזו לפסג נדחקו לבארה בתור פעל שמני שנגזר מן השם פסגה: הביטו ארמנותיה שהם פסגה⁽³⁾, אכן עזרא⁽²⁾, ראו ארמנותיה שהם גבוהים נראים כמו פסגה⁽⁴⁾, רד"ק⁽³⁾, וכן רמ"ע ספורנו. בדרך זו כנראה הגיע גם ר' יצחק יעבץ בפירושו, אגרת חסד תהילת ד' ליחס לפסגו הוראת ראייה אף כי סתם את דבריו ואמר: שיתו לבכם לחילה והביטו אל ארמנותיה⁽⁴⁾, נמק את באורו⁽⁴⁾.

השבעים והולגטה, ובין החדשים גם הירקסיהמר ומנדילקרן, מבארים פסגו ארמנותיה: הבקיעו, חדרו ועברו בתוך ארמנותיה⁽⁵⁾, וזהו על פי עצם הוראתו של הש' פסגה קרוב אל פסח, פסע, פשה פשק פסק' (מין) שהיא בקע, גזר, הפרד, חצה, עי' פירשט במלוננו, והשווה שמושו בלשון חכמים, ראה ערוך השלם. ובת"י הוא בא כתרנום לבתר, גזר, נתח.

כנגד באור זה עומד חסרון מלת השמוש בתוך או אות השמוש ב, שהיתה צריכה לבוא עם פעל בהוראת חדר. ואפשר שמטעם זה מבאר פירשט פסג, סמן והגבל, כלומר התבוננו מכל צד⁽⁶⁾, אך גם דבריו צריכים חזק.

ולוי נראה שיפה הרגישו המפרשים שיחסו לפסג הוראת ראייה והבטה, כי אמנם זאת היא הוראתה, אך לא מטעמם. הוראה זו נובעת

(1) ומאותו טעם אין גם לבאר פסגו הרחיבו כדעת ש"ב במה"א (פסג—אחי פשק—התרחב').

(2) ומנדילקרן ב.היכל הקדש" ע' פסג לא דק באמרו סתם: "לראב"ע לשון התבוננות לא נמצא דוגמתו רק בלשון בקטיות".

(3) ושגה יצאה מלפני פירשט האומר שרשי וקמחי שניהם מבארים פסגו מל' הגבהה.

(4) ומפליא פרושו של אבן יחיאל: "ושיתו לבכם לראות איך פסגו ארמנותיה שר"ל גבהו למעלה ראש וחזק פעל נגזר מן שם ראש הפסגה, כי לפי פרושו צ"ל פסגו בקמץ (או פסגו בחירק). ואולם נראה שכן גם דעת התרגום שמתרגם פסגו ארמנותיה—"רמן לעיל בירניותהא". וצ"ל שמבארים את תמונתה על דרך הלשון הארמית, וכמו בשני (בראשית מ"א, נ"א) תחת בשני.

מהוראתה היסודית: בקע, חלק והבדל, כי כן אנו מוצאים שרבים מן הפעלים המורים על הראיה עקר הוראתם הוא הבדל ובקע. חזה, למשל, הוראתו העקרית היא חלק והבדל, חזה ^{חז} בערבית. וכן התבונן מהש' בין שממנו באה המלה בין. הבט בא מש' נבט שהוראתו בקע, פלח (עי' פירשט). וכן ^{נצר} בערבית, ראה, עקר הוראתו גזר. וכן בלשונות אחרות. וכבר הביאו לדגמא: *videre* – ראה *dividere* – חלק, והפעל *cernere* – חלק וראה, בלטינית. התפתחות זו באה מטבע הדברים, כי מה היא ראייה, אם לא הבדלת דבר מתוך דבר? לפי זה גם פסגו הוא: ראו, התבוננו.

ועל פי דברינו פסגה חוראתה כמו מצפה, שדה צופים. ובאמת מתרגם השומרוני בכל מקום מלת פסגה במלת סכיתא, מש' סכה = צפה!

מ. ב. שניידר

יחס הדקדוק המשנתי לדקדוק המקראי

א.

על לשון המשנה בכלל ועל הבדלה מהלשון התנ"כית כבר דברתי בספרי „תורת הלשון בהתפתחותה" § 7, 8. ביתר פרטות מטפל בשאלה הזאת ה' מ. צ. סגל במאמרו „לשון המשנה" ב„מדעי היהדות" כרך א'. כאן ארצה על יחס הדקדוק המשנתי לדקדוק התנ"כי בפרוט מהותם של השנויים בדקדוק המשנתי, ובברור אי אלו צדדים שלא נתבררו עדיין וקביעת יחס הראשון לאחרון.

על נושא דומה לזה בשם „הדקדוק התנ"כי והדקדוק המשנתי" דנו בועד הלשון העברית עוד בשנת תרע"ג¹.

ב.

בן-יהודה וה"ר א. מו"א הוכיחו בצדק, כי הצורות הדקדוקיות שבתלמוד הן רכוש הלשון העברית לא פחות מהצורות שבתנ"ך. וכלל גדול הוא בדבור משוכלל: „תפס לשון אחרונה", כי במדה שהלשון מאוחרת בה במדה היא קרובה, מובנה ומושגת לנו ומתאימה יותר לאפני המחשבה והדבור של עכשו. לפיכך צורות הלשון שנוצרו בתקופת המשנה והתלמוד על-ידי העם, שדבר אז עדיין עברית, יש להן זכויות שוות לאלה שבכה"ק.

החסרון הגדול בכל המשא והמתן בשאלה הזאת בועד הלשון הוא, שלא יסדו את הנחותיהם על יסודות נאמנים. הם צמצמו את חקירתם רק בשאלת צורת הרבוי של השמות המלעיליים ובשאר חלקי הדקדוק לא נגעו כלל. למשל לא דנו על מבטא התנועות בתלמוד, על בטואן המורחב והמודגש; על המשקל הארמי של הרבה שמות מלעיליים: קָבַעַ, סָמַך, סָגַן וכו', שחדר כבר לקריאה המסרתית של התנ"ך: דָּבַשׁ, שָׁכַם, בָּעַד, שָׁלוֹ וכו'; על טמיעת שרשי ל-א בשרשי ל-וי (ל-ה): מְצִינוּ, מְצוּי, קוֹרִין, קְרוּי וכו'.

(1) עיין „זכרונות ועד הלשון" מחברת ב'.

תמו': מצאנו, מצוא, קוראים, קרוא; וכשנגעו דרך אגב בשאלת הצורות: לילד, לילך, לידע וכו' לא דנו עליה כלל. כי אם ה' מיוחס פסק, שאין להשתמש בהן, בלי טעם ונמוק, אף-על-פי שבעצם היא שאלה חשובה: לילד הוא שם פעל בצורת שם זכר ולדת – שם פעל בצורת שם נקבה. גם במקרא יש שנמצא שתי הצורות בפעל אחד: לנגע – לנעת, לנטע – לטעת, והן צורות עבריות עצמיות, כי בארמית אין צורות כאלה. רק שיטת הווקאליסם שלהן שונה משבתנ"ך. כמו כן נגע ה' איתן בצורת הרבוי פִּזְמָקָאוֹת והתיר את שמושה ולא התוכחו עליה. ואת הצורה הדקדוקית: נְבִינִי, נַעֲשִׂית – נסתר עבר ויחידה בינוני מבנין נפעל – צורה דקדוקית עברית מקורית, שאינה בארמית, לא הזכירו כלל. ואת בנין נתפעל הזכירו דרך אגב כאילו הוא בנין זר, אף-על-פי שבא במקרא פעמים בטמיעת הת', ובתלמוד הוא מצוי מאוד. הוא אינו ארמי וקרוב לודאי שהוא עברי מקורי¹, וכדומה הרבה צורות דקדוקיות לא נזכרו במשא ומתן של ישיבת הועד ההיא.

והעקר שלא בררו להם את השאלה הנדונה כדרוש: לא שמו לב, כי לשון המשנה היתה לשון מדוברת עממית. ובאותו זמן היתה גם לשון ספרותית נקיה מברבריסמים וקרובה ללשון התנ"ך, אבל שונה ממנה. והלשון הספרותית הזאת לא פסקה מעולם. תחלתה בספרי הקדש המאוחרים והיא נמשכת בתפלות ובברכות, בשירים ובקינות, בפתגמים, במשלים ובמליצות המפוזרות בספרות שאחרי כה"ק ובמשניות ובברייתות הישנות. גם לא בררו להם בראשונה אי אלו חלקי הדקדוק משותפים ללשון הישנה וללשון החדשה.

ג.

בחקרנו לדעת את יחס הדקדוק התנ"כי לדקדוק המשנתי עלינו לעמוד ראשית כל על הווקאליסם של הקריאה המקובלת של התלמוד. כשאנו בוחנים את הווקאליסם הזה נוכח, כי בכלל הוא בכל הצורות, שהן ברוח הלשון העברית, אותו של התנ"ך. לפיכך, כשצומחת שאלה דקדוקית על דבר איזו צורת לשון תלמודית אם היא חוקית או לא, אז אם השאלה היא בווקאליסם צריך הוא להיות לפי חוקי הווקאליסם התנ"כי; למשל: צורת הרבוי פִּזְמָקָאוֹת, שכל כך הרבו להתוכח עליה בישיבת הועד ההיא, האמינו כמעט כל חברי הועד, מלבד ה' ילין, כי היא צורה תלמודית עברית, אבל כשנחקר אותה נוכח, כי הווקאליסם שלה הוא ארמי ולא עברי, הילכך אי-אפשר שהיתה הצורה הזאת בזמן חיי הלשון, והיא תמונה מאוחרת משובשת בסבת הכתיב:

(1) עיין בספרי הנ"ל § 49, ב.

כי, כידוע, היו מסמנים את התנועות בטקסט בלתי מנוקד, להקלת הקריאה, באותיות וי': בוו היו מסמנים את התנועות: חולם, שורק, קבוץ: אָרוֹכָה, בּוֹרֶסְקִי, קוֹלְמוֹס־רֹבֶן, מְבוֹשֶׁל, דּוֹבֵר וכו'; קמץ פשוט: לְאֹמְרוֹ, אֹרְכּוֹ, עֹקְצוֹ וכו'; חטף קמץ: דְּוָמִי, דּוֹפִי, צֹרִי, יִחְלֹקוּ וכדומה. ביוֹד היו מסמנים: חִירִיק מורחב, צִירָה, חִירִיק פשוט: תְּחִילָה, גִּילָה, נִיזוֹנִים וכו' וגם חטף פתח: אֵיבְרִים וכו'. בגלל הכתיב הזה נשתבשה הקריאה וקוראים אָרוֹכָה תמורת אַרְכָּה; לְאֹמְרוֹ, אֹרְכּוֹ, עֹקְצוֹ תמו' לְאֹמְרוֹ, אֹרְכּוֹ, עֹקְצוֹ; דְּוָמִי, דּוֹפִי, צֹרִי, יִחְלֹקוֹ תמו' דְּמִי, דְּפִי, צָרִי, יִחְלֹקוּ. כן גם אוֹגְנִין, אוֹכְלִין, עוֹלְשִׁין היא קריאה משובשה תמו' אֹגְנִין, אֹכְלִין, עֹלְשִׁין, בשביל הוו שחשבוה לחולם. לפי זה אין לקבל עכשו את הרבוי פועלים לא מפני שאינו בתנ"ך, אלא מפני שווקאליסם כזה לא היה בזמן חיי הלשון וזוהי קריאה משובשה מזמן מאוחר. עֲשָׂרִים, שִׁבְעִים, תְּשַׁעִים הם שרידי ווקאליסם מתקופה קדמונית, אולי הם שיורי לשון העברים הקדמונים קדם שנתישבו בכנען, כי יש שנשארו בלשון העברית צורות לשון ואופני דבור של השמים הצפוניים, שיצאו מהם⁽¹⁾. שְׁקָמִים, פְּשָׁתִים ובִּטְנִים נבנו משמות נקבה: שְׁקָמָה, פְּשָׁתָה, בִּטְנָה (ע'י' במלון גיזוניוס-בוהל בערכים האלה), ואין ללמוד מהם. חוץ מאלה אין בכל התנ"ך צורות רבוי משרשים מלעיליים מבשקלים פְּעָלִים, פְּעָלִים או פְּוֹעָלִים. תוֹאֲמִים אינו משם תֹּאֵם אלא מן תוֹאֵם בינוני קל מן הפעל תֹּאֵם (ע'י' גזניוס ושטינברג). ולפי ברטה הוא מהשם תוֹאֵם⁽²⁾. ונכונים דברי ה' ילין, כי דברי קניג, שבן-יהודה נשען עליהם, אינם מבוססים, ולפי הוראתו שם (שמות כ"ו, כ"ד) משמע שהוא בינוני ולא שם והוא מקביל אל מְתַאֲמֹת בינוני הפעיל מן תֹּאֵם. וגם לפי הקריאה המקובלת של התלמוד באים רב השמות המלעיליים ברבים במשקל פְּעָלִים כאמור למעלה, הילכך בודאי הקריאה הנכונה של אוגנין, אוכלין וכו' היא אֹגְנִין וכו'. שבוש הקריאה בשל הכתיב נראה ברור גם מזה: הרבוי מן עֹמֵר נמצא בכה"ק עֲמָרִים. וצורות הלשון הנמצאות בכה"ק לא שנו בשום אופן. ובכל זאת קוראים במשנה את הרבוי מן עֹמֵר—עוֹמָרִים.

ומטעם זה לא נכון לקבל את הסיום —אות: פְּמָקְאוֹת, קִפְסָאוֹת, נוסְחָאוֹת וכדומה. בתנ"ך אין צורות כאלה וגם במשנה אינן חוקיות, כי גם בה בא תמיד הסיום —ות בלי א'. ואלה הבאים בסיום —אות באים בכנויים בלי א': פרפראות —פרפרותיו (שבת כ"ג, ב'). מזה מוכת, כי הסיום הזה לא היה בלשון המדוברת והוא רק כתיב על-פי קריאה מוטעה.

(1) בספרי הנ"ל § 4, ג, בהערה.

(2) ע'י' ברטה, Die Nominalbildung § 182, b.

היוצא מכל האמור, כי אף-על-פי שהכלל: תפס לשון אחרונה, צריך להיות ליסוד מוסד בהחייאת לשוננו, אבל זהו רק כשהלשון האחרונה היא לשון חיה מדוברת, שהשנויים באו בה מתוך הדבור ונתקבלו על-ידי רוב המדברים בלשון הזאת. אבל כשהשנויים באו על-ידי קריאה מוטעה בלשון שאינה מדוברת והם אינם לפי רוח הלשון ההיא, אין חל עליהם הכלל של תפס לשון אחרונה.

ד.

הווקאליסם של לשון המשנה הוא אותו של המקרא. ההנחה הזאת חשובה מאד לברור שאלת יחס הדקדוק המשנתי לדקדוק התנ"כי. מהמשנה לא נתקבלה ווקאליסציה נאמנה, מעובדת ומדויקת כמו הנקוד של התנ"ך. נקודי המשנה המצויים אינם שווים בנוסחותיהם. הם לא נעשו בכונה תחלה לשמור על הווקאליסם של לשון המשנה, אלא להקלת הקריאה. רשמו את התנועות לפי הקריאה הנהוגה באותו מקום, בלי לחקור אם היא נכונה או לא. ואולם כשחוקרים ובוחנים בעיון הדרוש את יסודי הווקאליסם של קריאת התלמוד למדים לדעת, כי הוא דומה לווקאליסם המקראי והוא נוסד על אותם היסודות. ורב השנויים שבו אינם ברוח חוקי הווקאליסם העברי. גם אינם עקיבים ויש בהם נוסחות שונות.

לא כן הנקוד התנ"כי, שהוחל להעשות בתקופת פסיקת הדבור העברי, בזמן שהיו עוד הרבה מדברי עברית חיה, שקבלו את דבורם מפי אנשים שהעברית היתה לשון אמם. הוא נעשה על-פי הקריאה המסרתית, שנשמרה בזהירות ובדיקנות מרובה על-ידי בעלי קריאה מומחים ובקיאם, כי הוא נחשב ליסוד התורה והדת העברית ומוסר הוא לנו בכלל את הווקאליסם הנכון של כה"ק בתקופה האחרונה של חיי הלשון העברית. אמנם בכל זאת נפלו גם בווקאליסציה הזאת הרבה טעויות ויש בה גם נוסחות שונות, נוסף לזה מכילה היא שכבות ווקאליסמים שונות מתקופות שונות, אבל בכל זאת יכולים להוציא ממנה את חוקיה היסודיים ולהכיר את הווקאליסם בלתי הנכונים ולהבדיל בין השכבות השונות של התקופות השונות.

ננסה להרצות בקצור את יסודי הווקאליסם המסרתי ותולדותיו על-פי מהותו ועצמותו. השכבה האחרונה שלו נוצרה בזמן האחרון של חיי הלשון העברית, בזמן שהלשון הארמית היתה נפוצה מאד בקרב היהודים בארץ-ישראל והיא השפיעה הרבה עליו.

הווקאליסם התנ"כי, הנמסר לנו על-ידי הנקוד המסרתי, נוסד בכלל על שלש שכבות של ווקאליסמים שונים: קדמונית, תיכונית ומאוחרת. בווקאליסם

הקדמוני לא היו שואים נעים ולא חטפים, במקומם היו חנועות פשוטות, כלומר, בלתי ארוכות ובלתי מדגשות. היו אז רק שלשה ווקאלים, שהיו מבטאים בשלשה אופנים: במבטא פשוט, במשיכת התנועה במבטא, או במבטא מדגיש האות שאחריה. עקבות הווקאליסם הזה נכרים בכל הלשונות השמיות. יסודו שלשת הווקאלים u, i, a. כן הוא גם בווקאליסם הארמי והאכדי. אף-על-פי שבאחרון יש גם e, אבל הוא מאוחר, והוא אינו נמצא בכל ההברות וצרופיהן; בתוך מאה ועשרים צרופי הברות בא"ב הפשוטה של כתב היתדות נמצא הווקאל e רק בשנים עשר. בודאי היו הווקאלים כך גם בלשונות השמיות המערביות, כלומר, גם בעברית, כנענית וארמית, והראיה, כי גם באחרונות נוסדו משקלי השמות והפעלים על שלשת הווקאלים האלה, אלא שבעברית נשתנו בהברה פתוחה ובהברה נגינית הפתח לקמץ, החיריק לצירה והקבוץ לחולם. יש לשער, כי בתקופה הקדמונית ההיא היו כבר התנועות המרככות au, ai, אבל לא היו ממוזגות ומיתכות לתנועה אחת, אלא כשתי תנועות תכופות. הנגינה היתה באה אז גם בהברות השלישית והרביעית לפני האחרונה.

בתקופה ההיא היו המלים מסתיימות בתנועות קיצוניות להוראת היחס (kasus), כמו שהוא באכדית ובערבית הספרותית; במלים הכנעניות המובאות בלוחות תל-עמרנה הן לעוד נמצאות. ובווקאליסם של התקופה התיכונה נוספו הסגול והקמץ הפשוט, התהוו התנועות המורחבות קמץ, צירה וחולם, והנגינה נקבעה בהברה האחרונה של המלה או בהברה שלפניה. בתרגום השבעים, שנתחבר בערך 300 שנה לפני חורבן הבית השני, נמצאות כל התנועות. התנועות הקיצוניות נשמטו; בתרגום השבעים אין זכר להן. השוא הנע מועתק בתרגום השבעים בתנועה. יש לשער שהיו מבטאים אותו כתנועה קצרה או כחטף. בתקופה ההיא נקבע החק, שתנועה פשוטה לפני הברת הנגינה מתרחבת או מדגשת את האות שאחריה, ותנועה פשוטה בהברה פתוחה השלישית לפני הנגינה נחטפת. קביעת החק הזה בתקופה הקדמונית אינה משוערת, מפני שאז לא היו חטפים. ובתקופה האחרונה פסק מלפעול, כי אז נחטפה לרב גם התנועה שלפני הברת הנגינה, כמו שיבואר להלן. הווקאליסם של התקופה התיכונה היה נוהג עד חתימת כה"ק, בערך עד זמן החשמונאים. אז לא היו חטפים או שואים נעים לפני הברת הנגינה, כמו שהוא בארמית, כי החק של התרחבות התנועות לפני הברת הנגינה הוא מקיף וקבוע, ובזמן פעולת החק הזה אי אפשרית חטיפת תנועה לפני הברת הנגינה, וכל המשקלים הבאים בתנועה חטופה לפני הברת הנגינה הם מהתקופה האחרונה. מאותו הטעם נוצרו בתקופה הזאת המשקלים המלעיליים, כי כשנשמטו

התנועות הקיצוניות, נשארו בסוף המלים המלעיליות שתי אותיות בלי תנועות, שלעברים לא היו נוחות לבטא, והוסיפו באות הראשונה תנועת עזר; למשל: מֶלֶךְ-מֶלֶךְ-מֶלֶךְ - בתקופת הספסואגניטא היה קים עוד הפתח הקדמוני, רק אחרי כן נשתנה לסגול: מֶלֶךְ. הארמים שהיו חוטפים את התנועות הפשוטות לפני הברת הנגינה, כשנשמטה התנועה הקיצונה ונשארו בסוף המלה שתי אותיות בלי תנועות, שגם להם לא היה נוח מבטא כזה, העבירו את תנועת האות הראשונה אל האות השנית והיה מן מֶלֶךְ-מֶלֶךְ-מֶלֶךְ, אבל העברים שלא היו חוטפים את התנועה שלפני הנגינה היו מוכרחים להקל את הבטוי בתנועת עזר. מכל זה נראה, כי בתקופה ההיא לא היו צורות לשון באות חטופה או בשוא נע לפני הברת הנגינה.

ה.

בתקופה האחרונה נתפשטה הלשון הארמית בארץ-ישראל במדה מרובה. אף-על-פי שהיא לא דחתה את הלשון העברית, אבל הכל היו צריכים לדעת אותה⁽¹⁾, והיא השפיעה הרבה על הלשון העברית, ביחוד על הווקאליסם שלה. ביותר גברה ההשפעה הארמית אחרי חורבן הבית השני, בפרט ממלחמת בר-כוכבא ואחריה. בתקופה ההיא, שנמשכה עד חתימת הנקוד, נשתנה הווקאליסם העברי במדה מרובה. והשנויים היו בחוקיו היסודיים: נשתנה שנוי גדול החק של קיום התנועה לפני הברת הנגינה. החזיק והקבץ, או הצירה והחולם שבאו תמורתם, החלו להחטף במלים רבות גם לפני הברת הנגינה כדרך הארמית: יָקַר, קָתַב, פָּרַי, בָּאָר, זָאב, דָּבִיר, כָּפִיר, בָּכּוּר, בְּרוּשׁ, לָאם, גָּבּוּל, כָּרוּב וכו'. וכן שוֹמֵר-שׁוֹמְרִים, יִשְׁמֵר-יִשְׁמְרוּ וכדומה הרבה. רק הפתח או הקמץ הבא במקומו, שהוא ווקאל חזק יותר, לא נחטף על-פִּירב לפני הברת הנגינה: שוֹעֵר-שׁוֹעֲרִים, יִלְבֹּשׁ-יִלְבְּשׁוּ, נִשְׁמֵר-נִשְׁמְרִים, אולם יש לפעמים שגם קמץ נחטף לפני הברת הנגינה: שָׁלַשׁ-שָׁלֹשֶׁת וכו'. השנויים האלה שצמחו בראשונה בלשון המדוברת חדרו מעט מעט אל הקריאה המסרתית של כה"ק יחד עם עוד הרבה ארמיסמים, כמו: דָּבֵשׁ, שֶׁכֶם וכו'⁽²⁾, כי, כאמור, ווקאליסמים כאלה הם נגד חוקי הווקאליסם העברי, שאינו חטוף תנועה לפני הברת הנגינה ואינו מעביר את תנועת האות הראשונה אל השניה. הילכך הם בהכרח ארמיסמים, כמו השואים שלפני הברת הנגינה. בכל זאת נשאר הצירה על-פִּירב לפני הברת הנגינה: חָמַר, לָבַב, עָנַב, מָחַל, מָפַר, לוֹי, שָׁנִי, אֶסּוּר וכדומה הרבה.

(1) עיין בספרי הנ"ל § 7, ט"ו-ט"ב.

(2) עי' מאמרי «ברור תמונות הלשון וקביעת שמושן» ב«לשוננו» כרך ב/ חוב' ב' § י"ג.

אבל החולם הבא מקבוץ או מקמוץ פשוט לא נשאר לפני הברת הנגינה לא בשמות ולא בפעלים. הווקאליסם האחרון הזה נתקבל ונתאשר על-ידי הנקוד המסרתי של כה"ק וגם נתקדש.

שנויים רבים חלו בלשון העברית בתקופת המשנה והתלמוד והיא נתרקה מלשון כה"ק. אבל בנוגע לווקאליסם אין הוא שונה בכלל מהווקאליסם התנ"כי. מלבד השמות המלעיליים, שקבלו לרב צורות ארמיות קטל או קטל ומלבד משקל הקטל, כאמור למעלה, דומה הווקאליסם בקריאת התלמוד לשל התנ"ך. הטעם הוא מפני שהקריאה המסרתית של כה"ק, שהיתה על-פי ספרים בלי ווקאליסציה, לא יכלה לעצור את חדירת המבטא של הלשון המדוברת אליה. באופן שבכלל נוכל לאמר, כי הווקאליסם של כה"ק הסתגל אל המבטא של הלשון המדוברת עד פסיקת הדבור העברי. והווקאליסמים המעטים האמורים שבקריאת התלמוד, הנוטים מהווקאליסציה התנ"כית, נתהוו אחרי פסיקת הדבור העברי, שמאז לא השפיעה עוד הקריאה של התלמוד, או הדבור העברי בבתי הישיבות, על הווקאליסם המסרתי של כה"ק. אם משום ששמרו אז על האחרון מאד, או אולי מפני שהיה אז כבר הנקוד הדיאקרטי¹) ואי-אפשר היה לשנות את הווקאליסם המסרתי.

המשקל הקטל בנוי ברוח הלשון העברית. הוא מהצורה התנ"כית הקטל, שם פעולה בנוי ממקור הפעיל, כמו: המַשֵּׁל ופחד עמו (איוב כ"ה, ב'), הַצִּנֵּעַ לכת (מיכה ו', ח'), ונשתנה בקריאת התלמוד להקטל יסודו של שנוי זה נמצא כבר בווקאליסם התנ"כי, שנשתנה הפתח בראש המלה לפני בלתי גרונית לחיריק: גִּלְעָד, מֶרְיָם מן גִּלְעָד, מֶרְיָם, בתרגום השבעים בא עוד הווקאליסם האחרון; ובפ' גרונית – לסגול: אֶגְרוֹף, אֶזְרָה, הַגִּלָּה, עֲלִיּוֹן, חֲשֹׁבֹן וכדומה. לפיכך הצורות הַפָּקִי, הַבְּדִל, הַקֹּדֶשׁ, הַתָּרִי, הַקָּף וכו', הן חוקיות. אך צורות כמו אֵיבָרִים, אוֹכְלִים, אוֹגְנִים וכדומה, שאין דומה להן בתנ"ך, ובניתן הוא שלא כחוקי הווקאליסם העברי, שלפיהם נחטפת התנועה השלישית שלפני הנגינה והשנית אינה נחטפת, הן, כאמור למעלה, קריאות מוטעות והווקאליסם הנכון שלהן: אֵבָרִים, אֹכְלִים וכו'.

ו.

היוצא מכל האמור הוא, כי בווקאליסם אין הבדל חשוב בין הלשון התנ"כית והלשון המשנתית. לפיכך בבניית מלים חדשות אסור ליתן להן ווקאליסם שאינו על-פי חוקי הווקאליסם התנ"כי. כן גם לא חלו שנויים חשובים במשקלי השמות והפעלים ואין לבנות משקלים שאינם ברוח הדקדוק התנ"כי.

(1) עיי' בספרי הנ"ל § 12, א' וזה"ל.

ואולם בשאר חלקי הדקדוק המשנתי יש שנויים רבים וגדולים; למשל: בתורת התבנית, השנויים רבים: המ' של הסיומים ים, -הם, -ם נשתנתה על-פירב לנ': אומנין, תנחומין, הן, אינן, חלופיהן, מצותן וכו' תמורת אומנים, תנחומים, הם, אינם, חלופיהם, מצותם. שרשי ל-א נוטים לרב על דרך ל-י (ל-ה) כמו בארמית: מצינו, מצוי, קורין, קרוי, לקרות וכו' תמורת מצאנו, מצוא, קוראים, קרוא, לקראת. גם פעלי פ-א יש שנטיים שונה משל התניך: לוכל, לומר תמו' לאכל, לאמר-הם על דרך בנית הצורות לילך, לידע וכו' האמורות למעלה. שם הפעל בל' התכליתית נוטה כמו העתיד שלהם: לוכל, לומר, כמו אכל, אמר, לילך, לידע כמו אלף, אדע.

הפעל „היה” נוטה בעתיד על דרך הארמית: אהא, תהא, יהא, יהו. יש שמות פעל ופעלי צווי של פ"נ הבאים בתנ"ך רק על דרך השלמים: נגף, נגפו, לנגף, וכן לנדר, לנשך, לנטל, באים בתלמוד על דרך החסרים: לגף, לדר, לשך, לטל. וכן בצווי: דר, טל תמורת נדר, נטל. שמות הפעל בל' התכליתית מן נגש, נתן, לקח הם בתנ"ך בצורות שמות נקבה ובתלמוד גם בצורות שמות זכר: לגש, לתן, לקח. והנקוד הוא כמו בעתיד שלהם: יגש, יתן, יקח. הרכבת מלים אחדות למלה אחת: אפלו, מן אף אלו; כיצד מן פאיזה צד; לכשתבוא — במקרה כאשר תבוא; פשהיו — כאשר היו; משפיר — משעה אשר יכיר; משהגריל אחרי שהגריל וכדומה הרבה.

ביחוד באו שנויים רבים בסמון הזמנים. בתנ"ך, כידוע, מסומנים הזמנים רק בקרוב ואנו יודעים אותם רק על-פי המשך הענין. אבל צורות הזמנים אינן מורות בקביעות זמנים מגבלים ומדויקים: הוראת צורות העבר והעתיד נחלפות על-ידי ו' ההפוך והן מורות גם זמן הוה וצווי, וצורות העתיד משמשות עבר נמשך ונשנה גם בלי ו' ההפוך. בלשון המשנה נקבעו והוגבלו הזמנים. צורות העבר והעתיד מורות רק עבר ועתיד. זמן הוה מובע במשנה תמיד על-ידי הנושא עם הבינוני; ו' ההפוך נתבטלה לגמרי. פעולה נמשכת מסומנת על-פירב על-ידי הבינוני, למשל: הבכורים עולים באחד ומאה (ערלה ב, א'). פעולה נשנית מובעת על-ידי הבינוני עם פעל העוזר היה: היה קורא בתורה, היה בא אלינו.

נוספו במשנה הבנינים שפעל, שפעל, והשתפעל. אולם נטיתם והווקא-ליסם שלהם הם לפי חוקי נטית הפעלים בתנ"ך. נתרבה השמוש בבנין נתפעל הבא בתנ"ך רק פעמים ובל' ת'. כן נוספה צורת זמן עתיד, שנבנה על-ידי מלת „עתיד” עם שם הפעל: עתיד לדר, עתיד לדון, עתיד לתן וכדומה. קצת דמיון לה נמצא כבר באיוב: העתידים עורר לויתן (איוב, ג, ח'). כן באה במשנה במקום שם פעל עם ב"כ בהוראת גירונדיום הברת פש עם צורת

הזמן המגבל; תמורת: בלכת דוד ראה, בא במשנה: כשהלך דוד ראה וכדו'. פעלי לוי (לה) באים במקרא בכנויי עבר בלי י' להפ' ובלי א' ממלאת מקומה: גִּלְה־גִּלְנִי, גִּלְה־גִּלְה־וְכו', אבל במשנה יש שהם באים בכנויי עבר בי' להפ' ונטים על דרך השלמים: שָׁפָה-שָׁפָה (ע'ו ג, י), טָלָה-טָלָה (כלים כ"ד, י"ז). ועל-פירב מתחלפות י' להפ' בא', המצוי גם בתנ"ך (תלואים תמ' תלויים, תלואים תמ' תלויים); בָּנָה-בָּנָא, עָשָׂה-עָשָׂא, עָשָׂאן, פָּדָה-פָּדָה. יש עוד הרבה שנויים בתורת התבנית המשנתית בהשוואה עם התנכית, אבל אין כאן המקום לפרטם.

אכן לא כל השנויים בתורת התבנית המשנתית נתקבלו בלשון הספרותית שאחרי כה"ק; רוב הברבריסמים נשמט. חלוף המ' של הסימנים י'ם-הם, הם לא נתקבל לא בתפלות ולא בשירים ובמליצות, כי הם ארמיסמים. אולם חלוף שרשי ל'א בשרשי לוי (לה), אף-על-פי שהוא גם כן ארמיסם, נתקבל במקצת: יש תמונות לשון משרשי ל'א הבאות בלשון הספרותית בתמונות שרשי לוי-וי: מצוי, מנוי, קורין וכו', אך על-פירב נשארו שרשי ל'א. ואלה, הרוצים להיות עקיבים, כותבים את כל תמונות הלשון משרשי ל'א על דרך ל'א. מנסית יהיה בעתיד נפגשות בלשון הספרותית תהא, יהא. אבל יהו לא נתקבל.

שאר השנויים הם בעצם צורות עבריות מקוריות, שמפני סבות שונות לא באו ככה"ק, או שהן מדיאלקט עברי אחר והלשון הספרותית היתה משתמשת בהן יחד עם הצורות התנכיות. ובמצב כזה הם צריכים להשאיר. לארכאיסמים אין לחשוב אותם, כי האחרונים הם מלים וצורות לשון שחדלו להשתמש בהן, אבל התמונות האלה לא נעזבו מעולם וליודעי ספר ידועות הן.

אך בנוגע לו' ההפוך, אף-על-פי שהיא נפגשת לפעמים בלשון הספרותית, אינה יכולה להשאיר בשימוש עכשו. כי אחרי קביעת צורות הזמנים בדיוק אין שום הגיון לסמן בהם זמנים הפוכים. ומפני שרבים המחזיקים בה עדיין צריך לברר את השאלה הזאת ביתר באור.

אלה הדורשים, כי לא יעזבו גם עכשו את ו' ההפוך, אינם רוצים להבין את מהותו של הבטול הזה בתקופת הבית השני. איש לא בטל אותה, אלא היא נתבטלה מאליה. היא יכלה להתקיים כל זמן שהוראות צורות הזמנים לא היו קבועות ומצומצמות, אבל אחרי שנקבעו, והמדברים היו מסמנים בצורות אלה את הזמנים בהכרח גמורה, אי-אפשר היה להם לסמן באותן הצורות את הזמנים הפוכים. ובשביל זה חדלו גם לסמן זמן נמשך ונשנה בצורת העתיד, כנהוג בתנ"ך, וסמנו את הזמן הנמשך בכינוי עם הנושא,

ואת הזמן הנשנה בבינוני עם הפעל היה, כאמור למעלה. להשתמש כעת בו' ההפוך בעברית הוא כמו השמוש בה בלשון אחרת. בכתב היא מובנה, אבל בדבור חי לא תהא מובנה.

ה' חזן בצדדו¹) בזכות השמוש בו' ההפוך גם עתה מוכיח מהספור שמובא בקדושין ס"ו, ע"א, כי ו' ההפוך היתה נוהגת גם בתלמוד, כי באים בספור הזה חמשה פעלים בו' ההפוך: ויאמר, ויבקש, ויבדלו, ותוצץ, ויהרג. מספורים כאלה אין ראיה כי השתמשו בתקופת המשנה בו' ההפוך. להפך מזה שאינה במשנה לא רק בהרצאת ההלכה ובשקלות ובטריות אלא גם בשיחות פשוטות, ועל-פי-כך אינה גם בספורים ובתפלות, מוכח שלא היתה נוהגת בתקופה ההיא. היא באה לפעמים רק בתפלות ובספורים עתיקים, כלומר, בלשון הספרותית כשיר מהזמן לפני שנקבעו צורות הזמנים לגמרי, ולפעמים באה בחקוי הסגנון המקראי, שהיה שגור בפהם. צריך לדעת, כי קביעת צורות הזמנים לא היתה ביום אחד אלא נמשכה כמה דורות ובימי המעבר היו אחדים משתמשים בה עוד. ובלשון הספרותית היו משתמשים בה גם זמן רב אחרי שפסק שמושה בלשון המדוברת. אבל שמושה אז אינו כחוקה בתנ"ך. זאת נראה ביחוד בתפלות ובתלמוד. למשל אותו הספור בקדושין, שמביא ה' חזן לראיה, בתחלתו באים הפעלים: שהלך, וכבש, וקרא, והעלו, ואכלו, והיה, שעל-פי חוקי ו' ההפוך בתנ"ך היו צריכים לבוא בזמן מהפך. ואחרי כן באו חמשת הפעלים האמורים למעלה בו' ההפוך ואחריהם באו עוד: והיה, והחזיר בלי ו' ההפוך. וכך הוא גם בתפלות. פעל אחד או שנים באים בו' ההפוך והשאר זולתה. היוצא מכל האמור, כי ו' ההפוך עכשו אינה אלא ארכאיסם.

ז.

במדה עוד מרובה יותר חלו שנויים בדקדוק המשנתי בשמוש הלשון ובסגנון – באפני הבעת הרעיונות וסדור המשפטים במאמר. קביעת צורות הזמנים ובטול ו' ההפוך שנו את בנית המשפט וסדור המאמר המרכב והפיריאווד. ברבריסמים רבים יוניים, רומיים וביחוד ארמיים טבעו על הלשון המשנתית חותם מיוחד.

במקום פעל מגבל ושם פעל בלי התכליתית שבמקרא בא במשנה שם ותארו; למשל: תמורת היטיב לעשות, נאמר: מעשיו טובים. כן גם במקום פעל מגבל ותאר פעל שבמקרא בא שם ותארו: אוכל הרבה – אכילתו מרובה; כותב יפה – כתיבתו יפה; מאריך להתפלל – מאריך בתפלתו וכדומה.

(1) בספרו «תורת החבור והסדור» עמ' 16, הערה 1.

הרבה, אבל על פי רב באה ההא רק על התאר לבד: מזבח החיצון (שם ה', ה'), מזבח הפנימי (שם), סוכה הראשונה (שם ו', ד'), פיס הראשון (שם ב', ב'), לולב הגזול (סוכה ג', א'), עיר הנדחת (שם) וכדומה הרבה. ויש גם שבאה רק על השם המתאר: אין המים שאובים פוסלים (תרומה ה', ו'), שעשו הכהנים גדולים קבע (יומא ו', ג'). נמצא גם שבאה על נסמך: השכבת זרע (נדה ו', א'), אך העובד אלילים (ע"ז ה', א'), העובדת אלילים (שם ב', א'), אינם נסמכים כי אם נושאים ו"אלילים" הוא משלים ביחס הפעול. יש שבאה ההא על התאר שעל פי הדין אין צרך בה: ששתתה מים הרעים (חולין ג', ה') תמו' מים רעים וכדומה.

אופני השמוש של ה הידיעה במשנה לא נתקבלו בלשון הספרותית המאוחרת, אף-על-פי שעזיבת ההא במתאר נפגשת לפעמים גם בתנ"ך: יום הששי (בראשית א', ל"א), יום השביעי (שם ב', ג'). אולם יש בטויים ידועים שנתקבלו בהם: יצר הטוב, יצר הרע, שטן המשחית (סדור התפלה) ועוד בטויים אחדים כאלה.

לפי הכלל, תפס לשון אחרונה, היינו צריכים לקבל את לשון המשנה כמו שהיא, אבל מעולם לא נהגו קדמונינו כן. המשנה שהיו שונים אותה על פה נתחברה בלשון העממית המדוברת. אבל, כאמור למעלה, היתה גם בתקופת המשנה לשון ספרותית, שכתבו בה תפלות, ברכות הנהיגין, שירים, קינות, פתגמים וספרי חולו¹ שאבדו. גם היא, כאמור למעלה, נשתנתה ונתרחקה מהלשון התנ"כית, אבל היתה נקיה מברבריסמים והצורות הלשוניות התנ"כיות נשארו בה, רק הוכנסו לתוכה מעט צורות לשון עבריות מדיאלקטים עבריים אחרים² וגם נוספו בה תמונות אחדות ברוח הלשון העברית. בלשון הספרותית הזאת נקלט רב התמונות והבטויים הזרים של הלשון העממית. קרבת חכמינו וסופרינו הקדמונים לתנ"ך לא נתנה אותם להתרחק מרחק רב מלשון כה"ק.

ח.

הסמנים המובהקים ביותר של הלשון הספרותית המאוחרת הם: הבעתה המדויקת והמצומצמת, קביעת הזמנים בדיוק, השמוש המרובה במלת גוף השיכות של תמורת הסמיכות והכנויים ולפעמים גם במקום שם יחס: כוס של זהב תמו' כוס זהבית, השמוש התמידי באות הגוף היחסית ש' תמו' אֶשֶׁר, חליפת

(1) ע"י בספרי הנ"ל § 7, ג'.

(2) ע"י בספרי הנ"ל § 6, י"ג.

הרבה מלות יחס ומלות גוף באחרות, כאמור למעלה, והשמוש בהרבה שמות ובטויים שלא באו בכה"ק.

הלשון הספרותית הזאת היתה מקובלת גם אחרי חתימת התלמוד בכל תקופות ההיסטוריה שלנו עד התחלת התנועה לתחית הלשון העברית. הסגנון הפרוסי הוא אותה הלשון המשנתית המדויקת מורחבת במלים מלאכותיות, מונחים ואופני הבעה חדשים לפי צרכי המקום והזמן. בסגנון מליצה ושיר התאמצו לחקות את הסגנון התנ"כי, ויש שהיו משתמשים גם בו, ההפוך, אבל על פי רב לא לפי חוקי שמושה בכה"ק. היו תקופות שחקי לשון המקרא היה למוד ונמוס, אולם גם אז כתבו פרושים לתנ"ך ולתלמוד, שאלות ותשובות, דרישות, דברי תורה, חכמה ומוסר ושטרות שונים בעניני חול בלשון ספרותית משנתית כאמור.

יש צורות לשון מקראיות, שקבלו בתלמוד תמונות אחרות אבל בלשון הספרותית הוסיפו להשתמש בצורה המקראית. למשל: את שם הפעל באותיות ב"כ, בהוראת גירונדיום, החליפו בתלמוד, שהתאמצו לסמן את הזמנים בדיוק, בהברת קֶשׁ – נוספת לצורת הזמן המגבל, כאמור למעלה, אבל בלשון הספרותית לא חדלו להשתמש בצורה המקראית, כי הגירונדיום בלי זמן קבוע יש בכל הלשונות, והוא צורה לשונית נוחה ומקובלת. הננו מוצאים אותה עוד בפיוטי יוסי בן יוסי, שחי בראשית תקופת הגאונים; למשל בפיוטו למוסף ר"ה: בִּחְשָׁבוּ עֲלוֹת לִשְׁחָק (כמלכיות), בְּאֶמֶר גּוֹזִי (בשופרות) וכדומה. כן גם במכתב הנשיא רב חסדאי אל מלך הכוזרים, שחברו בן סרוק: בהעלותי על דעתי וכו'. והיא נמצאת בכל סוגי הספרות שלנו עד היום. אכן רבים היו משתמשים, ומשתמשים גם עתה, בצורה התלמודית, כי יש שהאחרונה מתאמת יותר. הן צורות לשונות נרדפות; שתיהן חוקיות ושתיהן מקובלות, וכל איש משתמש בהן לפי טעמו ורצונו ולפי הצרך; יש עוד כיוצא בהן.

מכל האמור נראה ברור את יחס הדקדוק המשנתי לדקדוק התנ"כי: תורת הפוניטיקא משותפת לשניהם; בתורת התבנית שונה במדה ידועה הדקדוק המשנתי מהתנ"כי, יש בראשון תמונות לשון ובנינים שאינם באחרון, אך בכלל בנויים גם הם על פי אותם החוקים השוררים בלשון התנ"כית. והלשון הספרותית של תקופת המשנה קרובה יותר לשל התנ"ך גם בתורת התבנית. אולם בשמוש הלשון שונה הדקדוק המשנתי, גם בסגנון הספרותי, הרבה מהדקדוק התנ"כי גם בסמון הזמנים וגם בבניית המשפטים והמאמרים. ולפי הכלל של „תפס לשון אחרונה“ צריך להיות מקובל עכשו דקדוק הלשון הספרותית של תקופת התלמוד, וכשהוא חולק על הדקדוק התנ"כי הלכה כמותו.

על דקדוק הלשון הספרותית של תקופת התלמוד עלינו לכוון כעת את החיאת לשוננו. בנוגע לווקאליסם צריך הדקדוק להיות נוסד על הווקאליסם התנ"כי, כי הלשון המשנתית נוסדה עליו, כמבואר למעלה. הצורות קטל, קטל שבקריאת התלמוד אין לשנותן לקטל, קטל, כי אף על פי שהן צורות ארמיות נתקבלו כבר בכה"ק, כלומר בזמן חיי הלשון. אולם לבנות צורות חדשות במשקלים הארמיים האלה אסור; המלים החדשות צריכות להיות בנויות במשקלים עבריים גמורים. אכן הצורות הקטל, קטל, אף על פי שאינן בכה"ק נבנו לפי הווקאליסם העברי ומותר לעשות חדשות במשקלן.

ובדבר הצורות הנרדפות, ששתיהן בנויות כחק, אלא שאחת נמצאת בתנ"ך ואחת בתלמוד, הנה לפי האמור למעלה משפט הקדימה לאחרון. אבל אם הצורה התנ"כית מצויה בלשון הספרותית שאחרי התלמוד אין היא ארכאיסם, אלא צורה נרדפת, ומותר להשתמש בה.

הדקדוק העברי החדש צריך להיות נוסד על הלשון הספרותית האחרונה, שקלטה לקרבה חמרי לשון מכל מיני סוגי הספריות שהיו אצלנו: מהתנ"ך, מהתלמוד, מהספרות של תקופת הגאונים, ימי הבינים, דור ההשכלה ועד ימינו. הפוניטיקא שלה היא אותה של התנ"ך ולמורפולוגיה שלה שיכות גם הצורות, שנוספו בתקופת התלמוד וימי הבינים, אלה שהן ברוח הלשון העברית, כלומר, שאינן חקויים של לשונות אחרות.

הָעֲרוֹת בַּלְשׁוֹנוֹת -- ג' ⁽¹⁾

א. אביר.

כבר נכתב הרבה על מקורו ועל הוראתו של שית זה, וגם הכירו חכמים, כי לפרקים יבוא בתור ש"ע בין בהוראת שור ובין בהוראת סוס; ואולם לא עמדו על מובנו המדויק של ש"ע זה, כשיבוא להורות על בע"ח. במקרים אלה מראה השם הזה על זכרי החיות שהיו משתמשים בהם לרביעה; שהרי סוס ושור או פר היו שמות רגילים, כלליים לחיות אלו וכללו גם בהמות עבודה, בעוד אשר אביר הוא זכר הבהמה הנבחר רק לשם רביעה, מה שאוה"ע קוראים Hengst Stallion, Stier, Bull (והערבים יקראו לפר כזה فرس); ובהוראה זו אין תיבת אביר עברית בלבד, אלא באה היא בכנענית קדומה וממנה נשאלה אף לשפה המצרית העתיקה, שכן היא מופיעה בשני מקססים מצריים: (א) ספר הזכרונות לַתְּחֹתִימִס ג' (מפרעות השושלת ה"ח); בחלק המונה את השלל אשר נשלל ממנו נמצאת פסקה זו: סוסות אלפים וארבעים ואחת, סיחות סוסים מאה ותשעים ואחת, אבירים ששה, סיחים צעירים 2... (ב) מנלת אנכסאן ד'; ברשימה ארוכה ומיגעת של נכסי פרעה נמצאת פסקה זו: סוסי-צמד... יפים ילידי שגער, אבירים נבחרים מארץ החתים, פרות (או סוסות) מאלשיה⁽³⁾...

(1) ראה "לשוננו" כרך א', חוב' א' וכרך ב', חוב' א'.

(2) ססמית 2041, מסית נ-ת ססמית 191, אבארא (יבארא) 6. רנפיי... ראה K. H. Sethe — Urkunden des aegyptischen Altertums IV p. 663, ll. 8—11 תרגומו העברי של החלק הראשון מכתבת זו עומד להתפרסם בקרוב ע"י.

(3) חתרו... אואו נפרו מסו סאנגאירא אבאיראיי. תפיינו נחתא פאות נאיראסא... ראה Pap. Anastasi IV, 17/9 ותרגומו A. Erman—Literatur der Aegypter

ארמן מתרגם כאן אבירים — פרים ועשה כן ודאי משום שסוסים כבר נזכרו ברשימה (חתרו — שהם סוסי צמדים) וגם משום שפאות הבא אחריו פרושו לדעת הרב: פרות; והנה כנגד תרגומו זה יש להעיר, כי גם בכתבת תחותימס נזכרים סוסים בשם אחר (ססמ) ואין חתר ראייה לתרגם אבירים — פרים; ואשר לפאות עדיין לא התברר כי

משתי הדוגמאות מתבררת. ללא שום ספק ההוראה הנ"ל, כי מלבד אשר היחס המספרי בין הסוסים והסוסות בעדר שנשלל ממנדו (ששה לאלפים וארבעים ואחת) מעלה על הדעת, כי האבירים גודלו רק למטרת רביעה, הנה בכל מקום אחר בכתבת הנ"ל שבו מתכון הסופר לסוסים סתם הוא משתמש במלה כנענית אחרת, שאף היא נכנסה אחר כך לעברית — ס ס מ⁴ (דהיינו סוסים). ובדוגמה 2 נזכרים בפרוש סוסים במלה אחרת⁵; וארץ החתים (היא אנטוליה) ידועה עד היום בסוסיה הטובים, שאם גם קטני קומה הם (כאלה היו אף סוסי מצרים) הרי הם חזקים וסבלנים עד מאד. גם בימי שלמה ובימי מלכי אשור אחריו היתה אנטוליה המזרחית (קוד)⁶ ידועה בתור ארץ מפיקת⁷ סוסים. ונקראו האבירים בן משום שבהם — בכח זכרותם — התבטא ביחוד רעיון החזק והעצמה (אבר) בהוראתו האשורית; ועדיין טעון הדבר עיון, אם יש למובן זה קשר איטומולוגי עם ההוראה, שיחסה שפת המשנה למלה אבר⁸).

הכונה לפרות דוקא; לדעת הרב הסימן הנקרא פ.א.ת. מסמל את אבר הנקבה וע"כ יש אולי לפרש פ.א.ו.ת. על דרך נקבות (של בעלי חיים דוקא). מלבד זאת היתה ארץ החתים ידועה בסוסיה ולא בבקרה, ראה להלן. וכן מתרגם גם המלון החדש (ארסן — גראפוב) אבאראא רק Hengst. וגם מר גן מבית הנכחת המצרי בקהירה, שזו חייב אני תודה על המציאו לירי את הפסוק הזה ממגלת אנספאזי בשלמותו, חושב שיש לתרגם כאן סוסים ולא פרים.

4) למצריים לא היתה מלה מיוחדת כנגד סוס משום שבע"ח זה לא היה ידוע בראשונה במצרים, והובא שמה רק על ידי ההיקסים. מאלה קבלו המצרים את שמו הכנעני ס ס מ; ולא הוברר עדיין, אם השתמשו במלה זו ברבים להוראה קבוצית, או שהמייס היא מ"ם התמייים העתיקה, שעקבותיה נכרות עדיין בשמות כנעניים אחרים הבאים בכתבות מצריות בתקופה קדומה יותר (כן ס כ מ מ, שהיא שכם בהוספת מ"ם התמייים בכתבת ס ב פ — חו מימי השושלת הי"ב; ראה בקובץ ציון ד', ע' 5).

5) חת.ר.ן. מלה זו הוראתה הראשונה היא צמר (ראה A. Erman und H. Grapow Woerterbuch der aegyptischen Sprache III, Ss. 199—200, ומשום שהשמוש בסוסים במצרים העתיקה היה מגבל רק בצמידים לרתימת הרכב (שכן לא השתמשו המצרים בסוס לרכיבה) נעשתה אח"כ לשם נדרף לסוסים.

6) מלכ"א י', כ"ח; ראה גרין וִּנְקִלָרִי לפסוק.

7) לְהַפִּיק — to export, ראה "שפתנו" כרך ב', ע' 97.

8) אבר נעשה לשם חלק מבע"ח רק במשנה, שכן בתנ"ך הוא מצוי רק בלשון כנף; ונראים הדברים כי נקראה הכנף כך משום שהיא החלק החזק שבצפור; ובגזרה שוה נעתק המושג להוראת כל חלק מוחלקי בעה"ח; ואולי מתחלה הראה רק על אבר המין של הזכר, האבר החזק. (השוה הוראת אביר לעיל) ואח"כ בא להורות על כל אבר ואבר.

ב. דוד.

תיבה זו הנמצאת רק פעמים ספורות במקרא הוראה כפולה לה: א) כלי בשול⁹, ב) כלי משא או כלי קבול לשמירה¹⁰; ופרשו קדמונים ברב מקומות דוד במובן סיר או קדרה¹¹ ובענין הפסוק בתהלי' פ"א, ז' נפלטו המפרשים בדעותיהם, כי רש"י אומר על פסוק זה מעבודת עבדות לבשל קדרות כדרך שאר עבדים וכו' (12) ומנחם פרש דוד בפסוק זה ע"ד סל¹³; והסכימו חכמי המדע בדורנו, כי במובן השני הוראת התיבה היא סל¹⁴, ונראה לי כי לא דקדקו לפרש.

המלה דוד מצויה — מלבד העברית — אף בסורית, בשומרנית ובאשורית ובכלן משמעותה כד (Pot, Topf) או קלחת (Kettle, Kessel). מלבד זאת מצויה המלה אף במצרית עתיקה, ולדעת הכל נשאלה לשפה זו מן הכנענית; ומדרך המלים השאולות במצרית (ביחוד בתקופת הממלכה החדשה, שבה מופיעה אף המלה דוד), שתהיינה נשאולות להוראת כלי או מושג שלא היה כמוהו במצרים והובא שמה מכנען ביחד עם שמו. דומני כי עלול הדבר לעזור לפתרון הוראתה של תיבה זו.

במצרית מופיעה תיבת דוד בשתי צורות ד.ד.ת.¹⁵ וד.ד.י. הצורה השנייה מצויה רק פעם אחת בהיקרית¹⁶ (שבה—אנב—אורחא—קשה להבדיל בכתב בין ת ובין י ואפשר שבעצם הכתיב הוא אף כאן ד.ד.ת.). הציון המגביל (Determinativ) הבא בסוף המלה הוא כד לפי בוזק־הרדט. ואולם לפי אֶרְמֶן־גֶּרְאֶפּוֹב הוא סיר בשול בצורת סירי החרס

9) שמו"א ב', י"ד; איוב מ"א, י"ב; דבה"ב ל"ה, י"ג.

10) ירמ' כ"ד, ב'; תהלי' פ"א, ז'; מל"ב י', ז'.

11) ראה דימ פרש"י למל"ב י', ז'.

12) פרש"י לתהלי' פ"א, ז'.

13) בן־יהודה — מלון הלשון העברית, ערך דוד—ב', בהערה.

14) ראה ב"י כלעיל וכן ערך דוד, Gesenius-Buhl.—Woerterbuch 17.

15) לא נתברר עדיין אם אמנם היתה הת' כאן מבטאה ואז בוראי נלקחה מהצורה הכנענית המתאימה לשם היתוך (אֶסֶס אֱלֹהִי־דָת — nomen unitatis) בערבית; או אפשר שלא באה הת' בהוספת ציון ההגבלה לרבים אלא להראות על רבים או צורת הקבוץ כאשר יקרה למפרקים במצרית (ראה A. Erman — Aegyptische Grammatik¹, § 200). מ"מ יש לשים לב לעובדה כי ב Urk IV, S. 631 מופיעה הת' גם בצורת יחיד.

16) M. Borchardt — Die altkanaanäischen Fremdworte und Eigennamen (ראה im Aegyptischen II, S. 61 לקבץ מ"מ לשון Demotic Character, שהוא ע"י בית הנכאת הבריטי בשנת 1868. דראבוני לא היה המקור תחת ירי וא"א היתה להשיגו בא"י, ע"כ לא יכלתי לבדוק את הכתוב שם.

לבשול הנמצאים לרב בחפירות (בשכבות מתקופות שונות) במצרים ובארץ-ישראל¹⁷). נמצאו למדים, כי בהוראה זו מקבילה המלה המצרית השאולה להוראה 1 דלעיל. ואילו הצורה המצרית הראשונה באה פעמים אחדות בספר הזכרונות **ל ת ח ו ת י מ ס ג'** (18) ומדי פעם מצוי ציון מנביל בצורת קערה או צלחת עמקה — עם (או בלי) ידות משני צדיה, הנתונה על רגל גבהה במקצת המפולשת (Splayed out) בתחתיתה¹⁹) — כתבנית כלי הזוכית או החרסנה שכינים נוהגים אנו להניש בהם פרות לשלחן; וכלים אלה היו מצויים מאד בימי קדם בכל התקופות ובכל ארצות המזרח. בל"ם היו כלים אלה נעשים מחמר כיתר כלי החרס אשר היו משמשים רק לכלי שלחן ומטבח (crockery בלע"ז) בימים ההם; ואולם בכתבת זו המונה רק את הכלים היקרים **פרש החמר** שממנו נעשה הכלי²⁰), אלקטרון (נתך וזהב וכסף)²¹). אין ספק, כי בירמ' כ"ד ב' הכונה היא לכלי כזה, שכן מצאנו בכמה תבלישים ותמשיחים מצריים ציורי פרות נתונים בכלים²²); ולדעתי אפילו דור שהוא כלי משא (תהל' פ"א, ז; מלכ"ב י', ז) הוא כלי חרס או מתכת, שכן היו הקדמונים משתמשים בכלים כאלה להסעת משאות על גבי בהמות (אם ברשתות הכלים או תיקי עור לשמירה על הכלי ואם בלעדיהם)²³) ובספינות²⁴). ויש לשער שבתור כלי משא נעשה הדור בצורת הפיתוסים הגדולים של אי כריתים ושל מצרים או בצורת האמפורות היוניות.

17) *A. Erman und H. Grapow—Handwoerterbuch der aegyptischen* ראה

ערך ד.ד.ת. Sprache.

18) ראה Urk. IV, Ss. 661, 717, 721 etc. וכן ראה הערה ב'.

19) צורת הכלי (בלוית כחבת מבארת הקוראת בשמו) חקוקה גם כן ברשימה ציורית

של החפצים השונים שהקדיש **ת ח ו ת י מ ס ג'** למקדש **א מ ו נ - ר ע ב כ נ**. ראה

Urk. IV, S. 631 (17). וכן *H. Schäfer—Aegyptische Prunkgefäesse*, Abb. 74

אגב יש להעיר, כי על המסתכל לתאר לעצמו שציורי הפרחים והאיש שבתבנית הנזכרת

לאחרונה מפותחים או מצוירים לא על גבי הכלי כמתואר בתמונה אלא על קירות הכלי מבפנים.

על דרכם זו של המצריים בציור ראה *H. Schäfer—Von aegyptischer Kunst* פרק ה'

וביחוד הציורים מ"א, ע"א, פ"ג וק"ד.

20) ראה Urk. IV, Ss. 631 (17), 665—I. 13, 721—I. 17.

21) ראה Urk. IV, S. 717—I. 61.

22) ראה ד"מ *F. L. Griffith and J. J. Taylor—The Tomb of Paheri*, pl. III

וכן *H. Schäfer—Von aeg. Kunst*, Abb. 66 71

23) לדראבנו אין נמצאות תחת ידי ברגע זה הוצאות תבלישים ותמשיחים מקברות

מצריים וע"כ לא אוכל לציין מימ מדויקים, ואולם מציאותם של אלה ברורה לי; וגם בחפירות

נגלו כרי משא כאלה בנרתיקי עור וקש (מתקופת הרומאים). וכן בספור המצרי ע"ד כבוש יפו,

שהרו נשמע עדיין באגדה ע"ד ע"י באבא וארבעים השודדים.

24) ע"ד זאת יודעים אנו בפרוש לא רק מתוך מסרת שבכתב, אלא גם ע"י מציאת

מן האמור יתברר כי דוד לעולם הוא כלי (אם כלי מתכת ואם כלי חרס) — ולא סל, אלא שצורתו שונה היא לפי דרכי השמוש בו; פעם יהיה כלי בשול, ופעם — כלי קבול לפרות, ופעם — כלי משא לנזלים או למתקים.

ג. חֶשֶׁמֶן.

פרושה של מלה זו לא נודע כבר לקדמונים; והע' והוולגאטה תרגמו אלקטרון. הסיבו להבין, כי הכונה היא למין מתכת נוצצת, ואולם לא ירדו לסוף מובנה של תיבה זו. ובעקבות התרגום הזה קבעו בימינו בטעות את התיבה הזו להוראת אלקטריות, ולא הוא. כבר שער המלמד **וְיִלְלִים מִכֶּם מִיּוֹלָלָה**, ונתקבל הדבר על דעת רב החכמים בזמננו, כי המלה חשמל שאולה מן המלה המצרית **ח ש מ נ**, שפרושה נחשת קלל (Bronze); והיא מתכת מבהיקה מאד בהיותה חדשה ונקיה. לפי זה אין טעם עוד לקרוא לאקטריות בשם חשמל; ואולם דומני, כי זהו מאותן הטעויות שנאמר בהן „שבשתא כיון דעל עלי. בכל אופן כדאי הדבר, שהמורים בפרושים בבה"ס יעמדו על מובנה האמתי של תיבה זו במקרא.

ד. רֶהֱד.

עד עתה היתה המלה הזו ידועה (מלבד העברית) אך בארמית ובאשורית (וממנה עברה אף לערבית המדוברת בעראק, בשנוי צורה קצת); והחכמים קשרוה קשר איטי-מולוגי עם השרש הערבי והארמי — למדה, לרוץ, לשטף.

דומני שיש להוכיח כי המלה היתה מצויה אף בכנענית עתיקה וממנה באה לעברית. ברשימת השלל אשר נשלל עי **ת חות י מ ס ג'** מערים כנעניות שונות נמצאת פסקה זו: **ח נת. ות ? 25**, כלים שונים לשתייה, **רהד. ות גדולות 26**. כל הקטע מדבר בכלים ובכדים שונים ובסוף הרשימה באים שלשה מינים אלה, שנים הראשונים הם כלי שתיה בלא כל ספק ומן הראוי לחשוב שאף השלישי הוא ממין זה (כי אחר **רהד. ות** בא מין החרבות

כמה כלי חרס כאלה במקומות רחוקים ממקום העשותם ועפיה"ר לא לשם נוי וקשום הובאו. כמו כן ראה ד"ה התבליטים במקדש **חא. ת—שפסו. ת** בדיר-אל-בחי (W. Luebke—Die Kunst des Altertums 15, Abb. 59).

25) פרושה ואף קריאתה של מלה זו אינם ברורים עדיין כל צרכם ואולם לפי ציון ההגבלה הבא בסופה (שהוא יחיד במינו, לא נמצא כמוהו במקום אחר בספרות המצרית) נכר שהיה זה מין כלי שאיכה קמן עם ידית כפופה, שבו אפשר היה לשאוב מים מתוך כד או גיגית ולשתותם.

ומשקל הזהב והכסף שלא עבדו, והכונה היא לרהטים גדולים למשתה דצאן. בליים היו אלה משלל בית המלך או גדולי השרים ועיב נעשו ממתכת יקרה⁽²⁷⁾.
 הר' הנמצאת במלה המצרית כנגד הט' העברית אינה צריכה להפליאנו, כי למצריים לא היה הגה כנגד הטיית והיו מעתיקים אותה בדלית; וכן נהפכה הט' במלה כנענית אחרת אף היא לר' במצרית, שהרי טַנָּא העברית היתה לְ דַנִי במצרית⁽²⁸⁾.

תל-אכוב, כ"ד אדר תר"ץ.

---

(27) הציון המגביל הבא אחר רֶה־דֶּת העשוי בדמות כר (עם שלשת תוי הרבוי שאחריו) אינו מונע מלקבל פרוש זה, שכן ציון מגביל זה כללי הוא לכל מיני כלים, ואין כאן העתקה נודויקת של צורת הכלי כמו בתיבות חֲנַת וַת וַאֲפֵנָא שבפסקה זו.

(28) ראה A. Erman und H. Grapow — Handwoerterbuch, p. 215

פריב. דוצ. ד"ר ח. נ. שפירא

עיונים

א. עזר כנגדו (בראשית ב, י"ח).

את המלה עזר רואים דרך כלל כצורה נרדפת למלה „עזרה“, שמשמעותה תמיכה, סער וכדומה, היינו תאר לאשה על-שום תפקידה בתור עוזרת לבעלה ותומכתו. פירוש המלה הזה נמצא בתרגומים, בדרשות חז"ל וגם אצל המפרשים החדשים. כך, דרך משל, תרגום אונקלוס: אעביר ליה סמך כקבליה. אותו דבר גם בתרגום הלטיני: *Faciamus ei adiutorium simile sibi* וכדומה רבים. ואשר למפרשים החדשים יעויין נא גונקיל: *ich will ihm ein Wesen verschaffen, dass ihm beisteht und zu ihm passt* מרוקש (Genesis 2.u.3. Aufl. 1924 S. 26) מרחיב את השיחה: „Hilfe“ כך גם, *für den Menschen. Gerade im Namen liegt das Wsen der Dinge* (1) בלא אצל חז"ל: תני ר' יעקב, כל שאין לו אשה שריו בלא טובה, בלא עזר, בלא שמחה, בלא ברכה, בלא כפרה, בלא טובה. לא טוב היות האדם לבדו, בלא עזר — אעשה לו עזר כנגדו (בראשית רבה פרשה י"ז, ב').

ברם על אף ההסכם הכללי, שמוצאים אנו לגבי פירוש המלה עזר, יש להודות שהניב הנהו בכל זאת סתמי ואין לו באור מספיק. הד קול קשיו של הניב אנו מוצאים בדרשות חז"ל. אעשה לו עזר כנגדו: אם זכה עזר ואם לאו כנגדו (שם ג') ואמר ר' אלעזר מאי דכתיב אעשה לו עזר כנגדו: זכה עזרתו לא זכה כנגדו ואיכא דאמרי ר' אלעזר רמי כתיב כנגדו וקרינן כניגדו — זכה כנגדו לא זכה מנגדו (יבמות ס"ג, ע"א). מכאן שחז"ל כבר הרגישו שהמלה „עזר“ במשמעות סער, תמיכה וכדומה אינה הולמת את המלה השנייה „כנגדו“ ובארו מה שבארו. המשמעות של המלה „עזר“ בקשר ענינים זה גם כשהיא לעצמה וגם בתקף המלה השנייה „כנגדו“ מן ההכרח אי-כך שתהיה אחרת. והנה יש לנו בשפה הערבית משפחה שלמה של מלים מאותו השרש המבואר, הקשורות כלן במושג „בתולים“. כך יש לו לפעל *عذر* גם המשמעות *jungfräulich sein* ורבים הם שמות העצם: *عذراء Jungfräulich* — *عذرة der erste Begatter* *عذراء* *keit*

(1) עיין עזר: Holzinger, Genesis im KHC ed. Marti Hoberg, Genesis

عدارى גם عذرات Jungfrau. עפ"י זה נבאר גם בעברית את המלה "עזר" בניב "עזר כנגדו" לא במשמעות סעד ותמיכה, כי אם במשמעות "בתולה" או גם "אשה": "אעשה לו עזר כנגדו" — אעשה לו אשה כנגדו.

ב. הנותן אמרי שפר (בראשית מ"ט, כ"א).

פסוק זה, רבות טרחו ועמלו בו העמלים ואני רק מקצתם אזכור. מהם המשאירים את הפנים בעינו ומהם המשנים אותו שנוי קל או שנוי נכר. אלו המשאירים את הטקסט בעינו מתרגמים את הניב "אמרי שפר" פשוטו כמשמעו: דבורים יפים, שיחה נאה וכדומה. (עיי' בואל-גזינוס, מלון עברי הוצאה ט"ז). תפיסה זו הנה בעיקרה תפיסתם של חז"ל: לפי שנפתלי כיבד את אביו יותר מדאי, שהיה אביו שולחו לכ"מ שירצה והיה זריו במשלחתו ומצא קורת-רוח ממנו והיו אמריו נעימים עליו ולכך בירכו אביו באילה שלוחה, שהיה רץ במשלחתו כאיל. ולכך בירכו באמרי שפר על שהיו אמריו שפרים (במד"ר פ' י"ד, כ"ג). כבראשית רבה פ' צ"ט, י"ג מוצאים אנו באור אחר, אבל גם באור זה מגיע בסופו של דבר, אם כי בעקיפין, לידי הנ"ל: נפתלי אילה שלוחה, זו בקעת גנוסר שהיא ממהרת את פירותיה כאיל. הנותן אמרי שפר, שארצו מתברכת, שנאמר (דברים ל"ג) נפתלי שבע רצון וגו' והם מבכרין מפירותיהם למלאכים ומשפרים דבריהם ואם היה בלבן עליהן היו מתרצין להן. אותו דבר גם תרגום אונקלוס, אלא מתוך נסוח קל: נפתלי בארע טבא יתרמי עדביה ואחסנתייה תהי מעבדא פירין יהון מודין ומברכין עליהון. עפ"י תרגומו של הירונימוס Nephtali ager irriguus אפשר היה לשער, שהוא גורם ארמה במקום אילה שלוחה⁽¹⁾, אבל אין זה כי אם תרגום חפשי ברוח הדרש. שנויים בפנים כנגד זה מוצאים אנו בתרגום השבעים. במקום אילה אנו מוצאים שם στελεχος ובמקום אמרי εν τω γεννηματι הדעות בדבר הטקסט המקורי שהונח ביסוד התרגום הזה הן חלוקות. מהם המשנים את הפנים הקונסוננטי וגורסים: נפתלי פורת שלחה הנותנה פרי שפר (בל)⁽¹⁾ ומהם הגורסים במקום אֵילָה — אֵילָה ובמקום אַמְרִי — אַמְרִי ומשאירים את הפנים הקונסוננטי בעינו. כך למשל גם גונקיל⁽²⁾, אלא שהוא מוסיף עוד ביאור אחר: entweder N. ist eine langgestreckte Terebinte (LXX אֵילָה), die schöne Wipfel (אַמְרִי) treibt, oder besser N. ist eine flüchtige Hinde, die schöne Lämmer wirft. עפ"י באורו השני יש אם כן לגרס "אימר"⁽³⁾ אבל שני הבאורים גם יחד אינם מניחים את דעתו של גונקיל והוא מוסיף: das Bild ist beide male nicht ganz durchsichtig. כנגד זה ברור לי שהתרגום

(1) הובירג, שם.

(2) הולצינגר, שם; הובירג, שם.

(3) עי' Procksch, Gen. 2. Aofl. 1924.

„דבורים יפים“ וכו' איננו הולם משום שהוא steht vom ersten zu weit ab, על כל פנים פסוק זה עורנו סתום גם כעת ונותן מקום לבאור חדש, שאומר אני בזה למסור לדעת הקהל. הפעל „אמר“ משמעותו בערבית היא כידוע פקד, צוה וכדומה. משמעות זאת נשמרה גם בעברית: המלך אחשורוש אמר להביא את ושתי המלכה (אסתר א', י"ז); ויאמר מרדכי להשיב אל אסתר (שם ד, י"ג); אמר ויבוא ערב (תהלים ק"ה, י"ג) וכדומה רבים. משמעות המלה אמר בניב המדיבור אמרי-שפר ויכולה לפי זה להיות: פקודה, צווי.

את שם העצם „שפר“ מתרגמים במלה „יפי“, משום שמביאים את השרש בקשר עם הפעל הערבי سفر, ארמית שפר (עיין במלונים בוחל-גיוניוס, לוי). כנגד זה חושב אני שלמלה „שפר“ יש כאן זיקה לפעל האשורי Šapāru ולשם העצם Sipru Šipir, שמשמעותם שלה, משלה, משלחת. את הניב אמרי-שפר יש אם כן לתרגם לא „אמרים יפים“, כי אם „פקודות-משלח“ וכדומה. תרגום זה מתאים גם לחצי הראשון של הפסוק „נפתלי אילה שלוחה“. בנידון זה הנם חשובים דברי חז"ל בסוטה י"ג, ע"א: אמר להו הבו לי איגרתא, אמרו ליה איגרתא בארעה דמצרים היא ומאן ניוול, ניוול נפתלי דקליל כי איילתא, דכתיב נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר, איר אבהו אל תקרי אמרי שפר, אלא אמרי ספר. (בדבר הזיקה שיש בין „ספר“ בעברית ו„שפר“ באשורית יעוין Hommel, Neue Kirchliche Zeitschrift l. 69; Aufsätze und Adhandlungen S. 34. באורו של הפסוק הוא לפי זה: נפתלי הנהו בחינת אילה מהירה, המציאה אל הפעל פקודות-משלח (הפעל נתן משמש בפסוק זה במשמעות „עשה“, „הוצא אל הפעל“ — עין בוחל-גיוניוס. שאלת המין היינו מדוע „הנותן“ ולא הנותנת, אינה חמורה ביותר). ואשר לתפקידם של האילים בתור חיות-דאר יש להראות על האמור בירושלמי שביעית פרק ט' הלכה ב': אמר ליה סופיסטה לא אולין לון ואין אולין לון חורון לון ואי בעית מבדקא אייתי טביין ושלחן לארעא דרחיקה ובסוף אינון חורין לאתריהון. עבר כן אייתי טביין וחפי קרנייהו בכסף ושלחון לאפריקה ובסוף תלתין שנין חורו לאתריהון כעין רמב"ן לבראשית מט, כ"א).

ג. נ מ ו ש ו ת.

המלה נמושות נמצאת בפאה פרק ח', משנה א: מאימתי כל אדם מותרין בלקט משילכו הנמושות. את פרושה של המלה ואת האיתומולוגיה שלה אנו מוצאים בירושלמי פרק ח' הלכה א': אמר רבי יוחנן למה נקרא שמן נמושות, שהן באים בסוף, אבא שאל היה קורא אותן נמושות. אית תניי תני נמושות ואית תניי תני נמושות, מאן דאמר נמושות שהן באין בסוף ומיד נמושות שהן ממשמשים ובאים. בבבלי בבא מציעא כ"א, ע"ב אנו מוצאים גווני פירושים אחרים: תיש מאימתי כל אדם מותרים בלקט משילכו בה הנמושות. ואמרינן מאי נמושות ואיר יוחנן סבי דאולי אתיגרא. ריש לקיש אמר לקושי בתר לקושי. ולזה מעיר רש"י: סבי דאולי אתיגרא, וקנים עניים הולכים על משענתם בנחת ורואים כל שיבולת ושיבולת ולשון נמושות כמו לא ימוש (ישעיה נ"ט) שמשמשים והולכין. לקושי בתר לקושי. לשון

נמושות כמו לא ימוש (שמות י"ג) שנוטלין ומשין הכל מלפניהם (עין תענית ו', ע"ב). המלה נמושות מוצאה לפי זה מהפעל מוש וההבדל שבין פרושו של ר' יוחנן וריש לקיש הוא בזה, שהראשון מבאר נמושות על יסוד משמעותה האחת של מוש — משש, משמש, והשני על יסוד משמעותה השניה — הנע, הוז (עין לוי, אוצר לשון התלמודים והמדרשים). ובאמת מסתיעים בזה קאהוט (ערוך השלם) ולוי (שם) בכל המקומות הנ"ל וקובעים את המלה נמושות בתור היה נפעל מהפעל מוש. למעלה מזה הם מביאים אותה בקשר עם משמעותו של הפעל מוש מִשַּׁ בערבית — הפש אחרי שארית הענבים. ברם איתומולוגיה זו אינה מתקבלת ביותר על הלב מכמה וכמה טעמים גלויים ונראים לכל מעיין. השערתו אני היא כנדר זה, שהאות נו"ן של המלה נמושות הנה שרשית, באופן שהמקור שלה איננו מוש מִשַּׁ, כי אם הפעל הערבי נמש נִשַּׁ שמשמעותו הנה: die Erde kahl abfressen, vom Boden zusammenraffen. הנחתו כמשקל המלה לקוחות.

ד"ר אפרים הראובני

פְּתִיחַ שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

II. הַבְּשָׁמִים וְהָאֹר בְּשֵׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

א. הַבְּשָׁמִים.

אֶרֶץ הַקּוֹץ וְהַדְּרָדָר, אֶרֶץ הַקִּימוֹשׁ וְהַחוּת, אֶרֶץ הַשְּׁמִיר וְהַשִּׁית, – הִיא גַם אֶרֶץ הַמּוֹר וְהַמּוֹרִיָּה, אֶרֶץ אֲשֶׁר רִיחוֹת שְׂדוֹתֶיהָ מְבוֹרְכִים וְאֲשֶׁר הַרְרִיָּה הֵם הָרִי בְּשָׁמִים וְקִטְרֶת⁽²⁾.

וְכֹאֵלָה כֵּן אֱלֹהִים קְרוֹבִים הָיוּ לְלִבָּם שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּנֵי הָאָרֶץ. וְאִם מֵעַבֵּר מִזֶּה קִרְאוּ לְבִנְיָהֶם שְׁמוֹת מִשְׁמוֹת הַצִּמְחִים הַקּוֹצְנִיִּים, כְּגוֹן „קוֹץ” וְ„הַקּוֹץ”, וְ„צֶלֶף” וְ„צֶלֶף-חַד” וְ„בֶרֶךְ-קֶפְרָא” (= בֶּן צֶלֶף) וְ„בֶּן סִירָא” וְ„אַחִיחַד” וְ„חִדְקָא” וְ„סֵלָא” וְגַם „שְׁמִיר”⁽³⁾, – לְהוֹרֹאת חֲדוֹת שְׁכֵלָם, אוֹ שְׁכֵל נֹגַע בָּהֶם לֹא יִנָּקֶה⁽⁴⁾; הָרִי לְעוֹמֶתָם מִצְאוּ לָהֶם בְּטוֹי יַחְסִיָּהֶם הַנִּפְשִׁיִּים לְצִמְחֵי הַבֶּשֶׂם וְלִבְשָׁמִים בְּשֵׁמוֹת הַבְּשָׁמִיִּים שֶׁכֵּנוּ בָּהֶם אֶת בְּנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם⁽⁵⁾.

מִהַשְּׁמוֹת הָאֵחָדִים, שֶׁנִּשְׁמְרוּ לָנוּ לְמִשְׁמֶרֶת, וְהַרְשׁוּמִים לְקֶמֶן, נוֹכֵל לִשְׁפוֹט גַם עַל אוֹתָם הַשְּׁמוֹת מִן הַסּוּג הַזֶּה אֲשֶׁר אֲבָדוּ לָנוּ וְאֵינָם⁽⁶⁾.

(1) פֶּרֶק א' שֶׁל הַמֵּאמֶר הַזֶּה נִדְּפַס בִּ"לְשׁוֹנֵנוּ" בַּחוֹבֶרֶת הַקּוֹדֶמֶת (כ"ב, ח"ד).

(2) וְאוֹתָם הַתְּנָאִים הָאֶקְלִימִיִּים אֲשֶׁר גִּרְמוּ לְרַבּוֹי הַקּוֹצִים בָּאָרֶץ: הָאֹר הַרִב, עַלִי הַחֶרֶב בְּתַקּוּפַת יָמוֹת הַחֲמָה הָאֶרֶז, הֵם הָמָּה אֲשֶׁר גִּרְמוּ גַם לְרַבּוֹי צִמְחֵי הַבּוֹשֶׂם, כִּי עֲנִי הַבּוֹשֶׂם מְגִינִים עַל הַצִּמְחָה מִקְרָנֵי הָאֹר הַיִּתְרוֹת.

(3) רֹאשׁ לְלוּיִים בְּנֵי מִיכָה (דִּה"א כ"ד, כ"ד), וְהַכְּתִיב הוּא שְׁמֹרֶךְ.

(4) עֵינִין בְּמֵאמְרֵי הַ"צֶּלֶף" (כְּתָבִי הָאוֹנִיבֶרְסִיטֶה, יְרוּשָׁלַיִם, הַתְּרַפִּי"ג).

(5) קִרְבַּת הַרִיחוֹת שֶׁל צִמְחֵי הָאָרֶץ לָבַב הַיְּהוּדִי הוּא נוֹשֵׂא חֲשׁוֹב וְרַב עֵינִין בְּפָנֵי עֲצָמוֹ, וְנִגְעָתִי בְּמִקְצַת בְּעֵינֵין זֶה בְּמֵאמְרֵי "צִמְחֵי הַבּוֹשֶׂם בְּמוֹשְׁגֵיהֶם הַדִּתִּיִּים שֶׁל עֲדוּתֵינוּ הַשּׁוֹנוֹת בָּאָרֶץ-יִשְׂרָאֵל וּבַחוּל" ("צִיּוֹן", סֵפֶר ד').

(6) בְּשֵׁמוֹת יְלָדִים בָּאָרֶץ הִיָּה כְּרָאִי לְשׁוֹב גַם לְשֵׁמוֹת הַבְּשָׁמִיִּים, כְּגוֹן: כֶּפֶר וּבּוֹשֶׂם וּבִשְׁמַת

ב. האור.

כבשמים כן נספג גם האור של ארץ־ישראל בנפש בני ישראל. האור שמש סמל בפי הנביאים והמשוררים, והיה להם „טוב ומתוק לעינים“, וה„חום הצח עלי האור“ היה להם למשיב רוח „כעב טל ביום קציר“, והטל היה להם ל„טל אורות“, והצדק כאור והמשפט כצהרים, והתורה אור, ונביאי ישראל עוררו את בית ישראל לקום ולהאיר ולהיות לאור, כי עם האור הוא עם ישראל, עם האור והריחות יחדו. על כן יברכו במוצ"ש, עת תהמה הנפש ביותר, על האור ועל הריחות יחדו, וכן היו בבית המקדש מנורת המאור ופטום הקטרת יחדו – מלבד כל אלה מצא לו האור בטוי בעם ישראל, גם בהמון העם, בשמותיהם, „שמות האור“, שנבעו מתוך אהבתם את האור, שהרבו לכנות בהם את מחמדי עיניהם. לא אדע שום אומה ולשון אשר יעשו כן, להקרא בשמות האור, במדה נפלאה, כאשר עשו הורי בני ישראל הן בתקופת התנ"ך והן בתקופת התלמוד.

מִשְׁמֵי שְׁמֵי

בְּשֵׁמֶת   בת שלמה המלך (מ"א ד', ט"ו); אשת עשו (בראשית כ"ו, ל"ד; ל"ו, ג'–ד'–י'–י"ג–י"ז), והשוה יְבֶשֶׁם, מִבְּשָׁם.

זֶלְפָּה   ודאי מן זלף בשמים, והשוה קטורה והשוה גם טפת (ברא' כ"ט, כ"ד; ל', ט'–י'–י"ב; ל"ה, כ"ו; ל"ו, ב'; מ"ו, י"ח).

טָפַת   בת שלמה המלך (מ"א ד', י"א). ודאי על שם ריחות הבשמים הנוטפים ממנה והשוה וְיָדִי נִטְפָּה מֹר (שה"ש ה', ה'), וּשְׁפָתַי שֹׁשְׁנִים נוֹטְפוֹת מֹר עֹוֹבֵר (שם, י"ג) וגם „יטפו ההרים עסיס“ (יואל ד', י"ח), וְנִטְףָּהּ הוא מִן מִינֵי הַקְטָרֶת (שמו' ל', ל"ד).

יְבֶשֶׁם   בן תולע בן יששכר (דה"א ז', ב').

מִבְּשָׁם   משבט שמעון (דה"א ד', כ"ה); בן ישמעאל (בראשית כ"ה, י"ג; דה"א א', כ"ט).

קְטוֹרֶה   אשת אברהם (ברא' כ"ה, א'–ד'; דה"א א', ל"ב–ל"ג) והשוה „מקטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל“ (שה"ש ג', ו').

אל השמות האלה נצרף גם את השמות לוֹט, לוֹטָן וצְרוּיָה שהזכרנו בפרק הראשון של המאמר הזה (בחוברת הקודמת של „לשוננו“), וכן השמות אָפָא וְהִדְסָה וְחִבְקוֹק וּמִרְיָם וְקִצְיָה וְקָרַח השאולים משמות צמחים ריחניים (והזכרנו גם כן לעיל, שם).

בשמות שנשמרו בתלמוד איננו מוצאים כמעט שמות בשמיים כלל מלבד השם או הכנוי „בושם“: ר' יהודה בן ישעיה הבושם, (תוספתא שביעית פ"ה; חולין נ"ה, א'). וגם השם הזה מסופק אם בושם הוא או בֶּשֶׁם. יכולנו כאן

לציין את השם אסא שהוא די שכיח בתלמוד ואת השם ורדנאה, שהזכרנוהו כבר לעיל במקומו, אשר בודאי נכלל בשם הזה לא רק הנזי של הורד, כי אם גם ריחו, וכן את השם שושנה, כגון בספור שושנה שבין הספרים הגנוזים, וביחוד את השם „כפר“, אשתו של אגריפס הראשון, בתה של שלמציון, בת-בתם של מרים החשמונאית ושל הורדוס „הגדול“ (שמה היה ביונית Κυπρος ושמה של אמו של הורדוס הגדול היה גם כן Κυπρον מן השם של האילן בעל האשכולות הריחניים: „כפר“ ו„אשכול הכופר“ (שיר א, י"ד); הַזֶּרֶד והכופר (שביעית פ"ו, מ"ו). עיין על כל זה: י. קלוזנר, היסטוריה ישראלית III עמוד 230).

שמות האור בתנ"ך

אֶהְיֶה? יש מפרשים את שמו של אהרן מן אֶהָר המרחב מן אור (כמו נָהָר, דָּהָם מן נור, דוֹם) ורמזו על משמרת עבודתו: נושא האורים ומאיר המנורה. עיין „משפט האורים“ לשטינברג.

אֶבְיָהִיל: א) אשת רחבעם מלך יהודה (דה"ב י"א, י"ח); ב) אשת אבישור (דה"א ב', נ"ט) והשוה אֶבְיָטל שהוא גם שם אשה וכן אביגיל.

אֶבְיָר: אֶבְיָר דוד שאל ושר צבאו (ש"א י"ד, נ"א; י"ז, נ"ה ועוד).

אֶחֱישָׁר מצאצאי יששכר (דה"א ז', י').

אֶרֶי אֶרֶי: א) אבי בצלאל (שמו' ל"א, ב'); ב) משרי שלמה (מ"א ד', י"ט); ג) מהלויים בימי עזרא (עזר' י', כ"ד).

אֶרֶיָּאֵל משבט לוי (דה"א ו', ט'); אבי מיכיהו אם אביה מלך יהודה (דה"ב י"ג, ב').

אֶרֶיָּה: אֶרֶיָּהוּ בימי דוד (ש"ב י"א, ג'; י"ב, ט"ו); כהן בימי אחז (מ"ב ט"ו, י'; ישעי' ח', ב'; עזר' ח', ל"ג; נחמ' ג', ד'; ח', ד'); נביא בימי ירמיהו (ירמ' כ"ו, כ'—כ"ג).

בְּרַק בימי דבורה (שופט' ד', ה'—ח'—י'—י"ד—ט"ו—ט"ז—כ"ב; ה'—א').
זַרַח בן יהודה (ברא' ל"ו, י"ג); מצאצאי שמעון בן יעקב (דה"א ד', כ"ד); בן עדיה בן גרשם (דה"א ו', כ"ו); הַזְּרָחִי (במד' כ"ו, י"ג); בן רעואל בן עשו (ברא' ל"ו, י"ג); אבי יובב מלך אדום (בראשית ל"ו ל"ג); כושי שנלחם עם אסא מלך יהודה (דה"ב י"ד, ח').

זַרְחִיָּה מבני פנחס בן אלעזר (דה"א ה', ל"ב); מעולי הגולה (עזר' ח' ד'; י', ז').

יָאִיר בן מנשה (במד' ל"ב, מ"א; יהוש' י"ג, ל'; מ"א ד', י"ג; ש"ב ג' כ"ו); שופט (שופ' י', ג'); אבי מרדכי (אסתר ב', ה').
יִזְרְחָה שר המלך דוד, ושם היחס שמהות הַיִּזְרְחָה (דה"א כ"ו, ח').
יִזְרְחָה בימי נחמיה (נחמי' י"ב, מ"ב).
יָפִיעַ בן דוד (ש"ב ה', ט"ו; דה"א ג', ז'); מלך לכיש בימי יהושע (יהוש' י', ג'). גם שם עיר.
לְפִידוֹת בעל דבורה (שופ' ד', ד').
נָגִה בן דוד (דה"א ג', ז').
נֵר אבי אבנר (ש"א י"ד, נ"א); אבי קיש (דה"א ח', ל"ג).
נִרְיָה נִרְיָהוּ אבי ברוך הסופר (ירמי' ל"ב, י"ב; ל"ו, י"ד); אבי שריה שר המלך צדקיהו (ירמי' נ"א, נ"ט).
שְׂדֵיאוֹר אבי אליצור נשיא שבט ראובן (במד' א', ה').
שְׁחָרְיָה מבני בנימין (דה"א ח', כ"ו).
שְׁחָרְיָם מראשי האבות (דה"א ח', ח').
שְׁמֶשׁוֹן בן מנוח (שופ' י"ג-ט"ז).
שְׁמֶשִׁי בימי עזרא (עזר' ד', ח'-כ"ד).
שְׁמֶשֶׁרִי ראש אבות מבני בנימין (דה"א ח', כ"ו).

שמות האור בתלמוד

אוֹרִי (ר' אורי בתנ"ך), ירושלמי ברכות רפ"ב; דרך ארץ רבה רפ"א.
אוריון (אבא אוריון איש צידן) פתיחתא דאס"ר-ט. יש סוברים שכנראה הוא הוא אבא גוריון איש צידן בקדוש' פ"ד מ"ד, אבל אין לדעה זו הוכחות, ויתכן מאד שאוריון אינו אלא אוריון כמו שהוא ושמו שאל מהאור כשמות רבים מחבריו. ועיין תולדות התנאים והאמוראים לאהרן הימן בערך אבא.
ברוקה, **ברוקא** (ר' יהושע בן ברוקה, ויש גורסים ר' יוחנן בן ברוקה) סוכה פ"ד, מ"ו; ב"ק פ"י, מ"ב; סנהדרין פ"א, מ"א; אבות פ"ד, מ"א.
זיואי (ר' זיואי, תנא) ברכות נ"ג, ב'.
זיותאי (חתנו של ר' מאיר, עיין ילקוט קהלת) שבת קנ"ג, א'; קה"ר פ"ט-ח'.
מאיר (רבי מאיר) השם הזה הרגיל כל כך בישראל הוא יחיד ומיוחד בשמות התנאים והאמוראים. ובעירובין י"ג, ב' אמרו שלא ר' מאיר שמו אלא ר' נהוראי שמו וכו', ואחרים גורסין לא ר'

מאיר שמו אלא ר' משה שמו, ויש משערים שר' מיישה לא היה אלא כנוי, כלומר רבי מאשא.

נהוראי (תנא) עירובין י"ג, ב'; אבות פ"ד, מ"ד; סנהדרין צ"ז, א', צ"ט, א'; שבת מ', א', קמ"ו, ב'; נזיר פ"ט, מ"ה; נזיר א', ה'; ברכות נ"ג, ב'; ר"ה כ"ב, ב'; מכילתא בא פי"ב; תנא ד"א זוטא פט"ו. (אמורא) חולין נ"ה, א'; ב"ר ספע"א; תנא דבי אליהו רבה פי"ח ותנא ד"א זוטא פט"ו; (אבא נהוראי) ב"ר פצ"א, ט'; (נהוראי בן שוניא, תנא) ירושלמי מעשרות פ"א, ה"ג; תוספתא ריש מעשרות; (ר' נהוראי סבא) זהר ויקרא ו', ס"פ תצוה.

נהילאי (ר' נהילא בר אידי) תענית ו', א'; יומא כ"ב, א'.

נורי (ר' יוחנן בן נורי) נזכר כמה פעמים במשנה ובתלמוד.

צפרא (רב צפרא) ביוחסין מביא מירושלמי כלאים פ"ט. ובירושלמי שלפנינו רב ספרא. והשוה אחישחר, שחרים ושחריה. ועיין תולדות התנאים והאמוראים, אהרן הימן, עמ' 1034.

III. השמות השאולים מבעלי חיים

גם מבעלי חיים השאילו להם העברים שמות לבניהם, אף כי לא באותה המדה שעשו ביחס לצמחים.

בארצות פזורינו כשנתרחקנו מעל אדמתנו ומעל צמחינו נשתנה הסדר ונהפך: בשמות בני ישראל מרובים כיום שמות בעלי החיים על שמות הצמחים. במספרם מועטים הם בעלי החיים אשר השאילו לעצמם היהודים את שמותיהם בגולה, ואותם בעלי החיים הם לרוב דוקא מאותם שאינם נפגשים בחיי יום יום, כגון "זאב" ו"דב" ו"אריה" (ויש אמנם גם "יונה" – טייביל, ו"צפורה" – פייגיל).

ויש לציין שבארץ שב וחזר המנהג העתיק לפנות ביותר אל צמחיה בשביל לשאול שמות לילדים ולילדות הנולדים כאן.

השמות השאולים מבעלי חיים בתנ"ך

אָחִי	מבני בנימין (ברא' מ"ו, כ"א).
אִיָּה	אבי רצפה פלגש שאול (ש"ב ג', ז'; כ"א, ח' וי'); בן צבעון מצאצאי שעיר החורי (ברא' ל"ו, כ"ד; דה"א א', מ').
אַרְיֵאל	מעולי הגולה (עזר' ח', ט"ז).
אַרְיֵה	עיין האריה.
בְּכוֹרֶת	מאבות המלך שאול (ש"א ט', א').

בְּכָר	בן בנימין (ברא' מ"ו, כ"א); בן אפרים, והיחסי בְּכָרִי (במדבר כ"ו, ל"ה).
בְּכָרוֹ	מבני בנימין (דה"א ח', ל"ח) לפי השבעים בְּרוֹ.
בְּכָרִי	אבי שבע הימיני (ש"ב כ', א').
בְּעוֹר	אבי בלע מלך אדום (ברא' ל"ו, ל"ב); אבי בלעם (במדבר כ"ב, ה'; מיכה ו', ה').
בָּזָם	מעולי הגולה (עזר' ב, מ"ח; נחמי' ז, נ"א).
בָּמְלִי	אבי עמיאל ראש מטה דן (במד' י"ג, י"ב).
בָּמְלִיאֵל	נשיא מטה מנשה (במד' א, י') – ואם תשאל היתכן לבאר כך: גמליאל? – הרי לפניך „מקנייהו” ו„עדר” „עדר־אל” והשוה גם לשמות צמחים המרכבים עם „יה” ו„אל”, כגון „בצל־אל” ו„פרח־יה” ו„חבצנייה” ו„מהלל־אל” ו„מיש־אל” ודומיהם.
דְּבוּרָה	מינקת רבקה (ברא' ל"ה, ח'); נביאה (שופ' ד', ד' ועוד).
דִּרְקוֹן	מעולי הגולה (עזר' ב', נ'; נחמי' ז', נ"ח).
הָאֲרִיָּה	(מ"ב ט"ו, כ"ה).
הַסִּנְאָה	משפחה מעולי הגולה (נחמי' ג', ג').
זָאֵב	שר צבא מדין בימי גדעון (שופ' ז, כ"ח).
זִמְרִי	(אולי מן זמיר, והשוה אבא יוסי התורת) נשיא מטה שמעון (במד' כ"ה, י"ד); בימי בעשא מלך ישראל (מ"א ט"ז, ט"ז–י'); בן זרח בן יהודה (דה"א ב', ו').
חָגָב	משפחה מעולי הגולה (עזר' ב', מ"ו).
חָגָבָה, חָגָבָא	משפחה מעולי הגולה (עזר' ב', מ"ה; נחמי' ז', מ"ח).
חֶלְדִּי, חֶלְדִּי	מגבורי דוד (דה"א י"א, ל'; כ"ז, ט"ו) ובש"ב כ"ג, כ"ט שמו חֶלֶב מגולי בבל (זכרי ו', י').
חֶלְדָּה	הנביאה (מל"ב כ"ב, י"ד; דה"ב ל"ד, כ"ב).
חַמּוֹר	אבי שכם (ברא' ל"ג, י"ט; ל"ד, ב').
יוֹנָה	הנביא (מ"ב י"ד כ"ה, וספר יונה בתנ"ך).
יַעֲפָן	מבני גד (דה"א ה', י"ג).
יַעֲלִי	אשת חבר הקיני (שופ' ד, י"ז–כ"א; ה', ו', כ"ד–כ"ז).
יַעֲלִי, יַעֲלָא	משפחה מעולי הגולה (עזר' ב', נ"ו; נחמי' ז', נ"ח).
יַעֲלָם	בן עשו (ברא' ל"ו, ה'); מאלופי עשו (ברא' ל"ו, י"ח), ודאי גם כן מן יעל בהוספת ׀.
יַעֲנִי	מבני גד (דה"א ח', י"ב).
יַעֲקֹן	מבני שעיר החרי (דה"א א', מ"ב) ובברא' ל"ו, כ"ז עֲקֹן.

בן יפנה (במדבר י"ג, ו'—ל'; י"ד, כ"ד; יהושע י"ד, ו'—ט"ו);	בָּלָב
מצאצאי יהודה (דה"א ב, מ"ב ועוד שם) ונקרא גם פְּלוֹבִי (דה"א ב', ט'). כנראה מן כלב. ויש מפרשים אותו מן פְּלוֹב.	
מהלויים בימי דוד (דה"א ט"ו, י"ח—כ"א), מקנה־יהוי השוה	מִקְנֵיהוּ
עדריאל, עדר־אל, גמליאל וכו'.	
יהושע בן נון נזכר פעמים רבות, כנראה מן דג.	נוֹן, יוֹן
אם יואב (ש"ב י"ז, כ"ה); מלך בני עמון (ש"א י"א, א'—י"א) וגם	נָחָשׁ
שם עיר. השוה נחשון והשוה גם שפיפון בן ליש בספרות	
התלמודית.	
בן עמינדב (שמות ו', כ"ג; במד' א', י"ז; רות ד', כ'—כ"א).	נַחֲשׁוֹן
אם יהויכין מלך יהודה (מ"ב כ"ד, ח'—ט"ו) והשוה נחשתן.	נַחֲשָׁתָא(ז)
ממטה אשר (דה"א ז', ל"ו) אולי מן סִיחָ?	סוּחִי(סִיח)
אבי גדי נשיא שבט מנשה (במד' י"ג, י"א).	סוּסִי
מלך האמורי נזכר פעמים רבות. והשוה הדרש בדרז"ל והשוה	סִיחוֹן
גם ר' יהודה בר סיחין. דוגמא יפה של שמות נכרים המשותפים	
לשמות בני ישראל.	
עין הסנאה.	סְנָאָה
בימי נחמיה (נחמי' י"א, ט'; דה"א ט', ז').	סְנוּאָה
מנשי דוד (ש"ב ג', ה'; דה"א ג', ג').	עֲגָלָה
מלך מואב (שופ' ג', י"ב—ל') גם שם עיר (והשוה עגלה).	עֲגָלוֹן
בן מושי מראשי האבות ללויים (דה"א כ"ג, כ"ג) גם שם עיר.	עֵדָר
מראשי האבות לבני בנימין (דה"א ח', ט"ו).	עֵדָר
בימי שאול (ש"א י"ח, י"ט).	עֵדְרִיָּאל
שר בימי דוד (ש"ב כ', כ"ו); מגבורי דוד (ש"ב כ"ג, כ"ו—ל"ח),	עִירָא
מן עיר.	
בן חנוך בן קין (ברא' ד', י"ח).	עִירָד
בן כלב בן יפונה (דה"א ד', ט"ו).	עִירוֹ
מבני בנימין (דה"א ז', ז').	עִירִי
מאלופי אדום (ברא' ל"ו, מ"ג).	עִירָם
בן מיכיה מהשרים בימי יאשיהו (מ"ב כ"ב, י"ב) והשוה חנניה	עֲבֹר
בר עכברי בספרות התלמודית.	
(עֶכְרִי בלמנ"ר) בן כרמי (יהושע ז', א') ובדה"א ב', ז' נקרא	עֶכָן
שמו עכרי.	

עָנָה	בן שעיר החורי (בראשית ל"ו, כ'—כ"ט; ל"ו, כ"ד—כ"ח); בן אברהם מקטורה (ברא' כ"ה, ד').
עָפָר	ראש בית אב לשבט מנשה (דה"א ה, כ"ד); משבט יהודה (דה"א ד', י"ז).
עֶפְרָה	משבט יהודה (דה"א ד', י"ד).
עֶפְרוֹן	מבני חת (ברא' כ"ג). גם שם הר וגם שם עיר.
עֵרָב	נסיך מדין (שופ' ז, כ"ה).
עֶרֶד	משבט בנימין (דה"א ח, ט"ו). גם שם עיר.
פִּיתוֹן (?)	נכד יהונתן בן שאול (דה"א ח', ל"ה) מן פתן? והשוה עכן ויעכן.
פָּרַעַשׁ	מעולי הגולה (עזר' ב, ג'; נחמ' ג, כ"ה) והשוה פרעש, תענית פ"ד, מ"ה.
צָבִיא	בת או בן שחרים מאשתו חֲדָשׁ למטה בנימין (דה"א ח, ט').
צָבִיָּה	אשת אחוזה מלך יהודה (מ"ב י"ב, ב').
צָפּוּר, צָפֹר	אבי בלק (במד' כ"ב, ב') והשוה צפורה.
צִפְרָה	בת יתרו אשת משה (שמות ב, כ"א; י"ח, ג'—ד').
קָרָא	בן אביסף מן הקרחים (דה"א ט, י"ט), מן השוערים בימי חזקיהו (דה"ב ל"א, י"ד).
רָבֵקָה	אשת יצחק. נזכרת פעמים רבות.
רָחֵל	אשת יעקב. נזכרת פעמים רבות.
שׁוּעָל	משבט אשר (דה"א ז, ל"ו).
שְׁפוּפָן	בן בלע בן בנימין (במד' כ"ו, ל"ט).
שָׁפָן	סופר למלך יאשיהו (מ"ב כ"ב, ג'); אבי אחיקם (ירמ' כ"ו, י"ד, ל"ו, כ"ט ג').

השמות השאלוים מבעלי חיים בתלמוד

אֲרִיָּה	יונתן בן אריה (ילקוט תהלים רמז תתנ"ט) ויש אומרים שזוהי טעות הדפוס וצ"ל בן מריא. השוה ירושלמי פאה רפ"א ועיין תולדות התנאים והאמוראים, אהרן הימן, ערך יונתן.
בֶּרֶדֶלָא	אולי מן ברדלס? אבא כהן ברדלא ספרי דברים פ"ב; ב"מ י', י'; פאה פ"ד, ה"ב ועוד. רב אחא ברדלא סוכה כ"ו, א'; ביצה י"ד, א'; גיטין י"ד, א'.
בּוֹכְרִי	בן בוכרי, שקלים פ"א, מ"ד, ואחרים גורסין בן כוברי (השוה בכרי בתנ"ך).

גור אריה „איסי בן גור אריה, דהוא איסי בן יהודה, דהוא איסי בן גמליאל, דהוא איסי בן מהללאל“ (נדה ל"ו, ב'), ובפסחים ק"ג, ב': „הוא יוסף איש הוצל הוא יוסף הבבלי, הוא איסי בן גור אריה“ וכו'.

גוריא, גוריון ר' חייא בן גוריא (נדה נ"ה, א') „אבא גוריון איש צידין אומר משום אבא גוריא“ (משנה קדושין פ"ד מ"ד), ויש גם אוריון איש צידן; נקדימון בן גוריון (תענית י"ט, ב); ר' גוריון (שבת ל"ג, ב'); חזקיה בן גוריון שבת פ"א, מ"ד, ובגמרא שם י"ג בן גרון.

גוזלון ביבי בר גוזלון (ירוש' ב"מ, פ"ב, ה"ד).

גמליאל גמליאל נזכר פעמים רבות.

גמלא אבא אליעזר בן גמלא (גיטין ל, ב'; ביצה י"ג, ב'), יהושע בן גמלא (ב"ב, כ"א, ב').

הקוף אליהו עיני בן הקוף (פרה פ"ג, מ"ה) ובמתניתא דבני מערבא גרס הקיף.

יונה ר' יונה אמורא, נזכר פעמים רבות.

כלבא בן כלבא שבוע, ירוש' תענית פ"ד, ה"ב; גיטין נ"ו, א'; כתובות ס"ב, ב'; נדרים נ', א'.

ליש שפיפון בן ליש. סה"ד ערך סבר, ועיין לקמן בשפיפון.

נון מעילה י"ט, א'.

נחשא ר' פרוזדק בר נחשא. מדרש תהלים רפצ"א ובילקוט תהלים רמז תשנ"א. ועיין נחשי.

נחשון קה"ר פ"ג, י"א. ילקוט תהלים רמז תשנ"ב. ועיין נחש.

סיסא, סיסאי, סיסין ר' סיסא, ש"ר פנ"א, ח'; איניני בר סיסאי ברכות פ"ז ה"ב; סנהדרין ספ"ב; ר' סיסאי—ירושלמי ריש מעשרות; ר' יהודה בר סיסין, קדושין פ"ג, ה"ג; ר' יעקב בר סיסין, מעשרות פ"א, ה"ד.

סיחון ר' יהודה ב"ר סיחון, ב"ר פצ"ד, ט' (ואחרים גורסין ב"ר סימון).

עכברי ר' חנינא בר עכברי, ירושלמי סוף תרומות. יש סוברים שעכברי הוא כאן שם עיר, בגלל זרות השם עכברי. על שם העכבר עיין תולדות התנאים והאמוראים, אהרן הימן, עמ' 982; אבל את השם הזה הננו מוצאים כבר מפורש במ"ב כ"ב, י"ב: „את

עכבור בן מיכה“, ועיין „שפן“ הסופר.

עכינאי ר' יונתן בן עכינאי שבת מ"ט, א'—מן עכן.

עכנאי	כלים פ"ה, מ"ו. ויש גורסים חכינאי.
עופרן	רבה בר עופרן (מגילה י', א'; ט"ו, א'). מן עפר, עפרה.
פילא	ר' אלעזר בן פילא (טהרות פ"ז, מ"ט); ר' יודן בן פילא (ירוש' ברכות פ"ט, ה"ה); ר' פילא (ש"ר רפכ"ד).
צפורה	אבין צפורה (שבת כ"ט, ב') מן צפורי, או אולי יש להשוותו לחדקאה.
צרצור	בר צרצור (כתובות צ"א, א').
קוף	עיין הקוף.
קיפא	ר' יונתן קיפא. (ירושלמי סוף מעשרות). היש להשוותו ל"הקוף"?
רחל	רב מרי בר רחל (שבת קנ"ד, א'; יבמות מ"א, ב' ועוד).
רכיש	בר פפא (חולין מ"ב, ב').
רמש	אבא שאול בן רמש (נדה כ"ה, ג').
שפיפון	שפיפון בן ליש (סה"ד ערך סבר) שפיפון – השוה נחש. ליש – השוה אריה. הרכבה נפלאה, והשוה צלפחד בן חפר ותבני בן גינת ודומיהם, שהאב והבן יחדו נקראו על שם צמחים או על שם בע"ח ולא מצינו כמדומני שהאב והבן אחד מהם יקרא בשם צמח והשני בשם של בע"ח.
תורתא	רב הונא בר תורתא (חולין קכ"ז, א'); ר' יוחנן בר תורתא (יומא ט', א'); ר' חנינא תורייתא (תרתיה, תורתא וגם טירתא או טוראתא) ירוש' ברכות פ"ג, ה"ה; פפיה תורתא (גיטין י"ט, א'); יוחנן בן תורתא (פסיקתא רבתי פ' פרה ב'; ירוש' תענית פ"ד ה"ה).

פרופ' ש. קליין

לְמִנְחֵי הַהִדְרוֹגְרַפְיָה

לקביעת מונחי ההידרוגרפיה חשובים מאד מדרשי חז"ל הנמצאים בספרי זוטא לבמדבר י"ט, י"ז על המלים "מים חיים". חלק זה של ספרי זוטא נמצא כעת — חוץ ממה שמביא רח"ש האראוויץ ז"ל בהוצאתו (קובץ מעשה התנאים) עמוד 313 שורה 25—26 עפ"י מקורות שניים — בכתב־יד מהגניזה והוצא ע"י פרופ' י. ג. אפשטיין ("תרביץ" א' ספר א', עמוד 76 שורה 11—13). — הנני מעמיד את הבטויים שבס"ז בשתי עמודות אלה:

הוצ' האראוויץ:

הוצ' אפשטיין:

מים חיים — מים שהן חיים עליהם		מים חיים (חסר)
(1)	פרט למלוחים	"
(2)	ולמלוגים	"
(3)	ולמתוקים	"
(4)	" " " למימי תערובות קלרהא	פרט למימי תערובות
(5)	" " " למימי מסואות	ולמימי משואות
(6)	ולמבוע הפוסק	ולמבוע הפוסלת
(7)	" " " לנפף	" " " לכנוף
(8)	ולמבוע הקולס	ולמבוע החולס

הרי לפנינו שמונה מונחים בנוגע למים. — "מים חיים" שבדברי התורה הם כפי פירוש הספרי (הוצ' האראוויץ שם 165 שורה 18): "מי מעיין" (להוציא שאר "מים חיים שהם חיים לעולם", כלומר כל מיני מים "שאלמלא הם אין חיות לעולם" ¹). אבל בכל זאת יש גם מימי מעיינות שאסור להשתמש בהם למי חטאת, ואלו נרשמים בספרי זוטא; והם:

(1) מלוחים,

(2) מלוגים,

(3) מתוקים. — נדמה לי שאפשר להשתמש בשמות אלו מבלי לצרף אליהם את

המלה "מי" או "מימי", כמו שאמרו סתם "ש א ו ב ה"; ופירוש השם: "מים שאובים"⁽²⁾. וכן אנו מוצאים בירוש' שבת ג' דף ו' ע"א שורה 24 (וינציאה): "היו שם שתי אמבטיות, אחת של מתוקין ואחת של מלוחין" וכו' — בלי מלת "מים" — "מלוגים" (2) הנוכרים בס"ז פירושם חמים ביותר עד שמולגים את השער⁽³⁾, אבל לא "פושרים" הנוכרים במקום אחר⁽⁴⁾. שלשת מיני מים אלו: מלוחים, מלוגים, ומתוקים נמצאים במקום אחד בא"י, במעינות בערה שבמזרח יב-המלח⁽⁵⁾ ועליהם מוסבים דברי ס"ז, אף ששם המקום לא נזכר בפירוש. אבל נדמה לי, שהשם קלרהא, כלומר Kallirhoë, שנמצא אצל (4) נשתרבב מ-(3) וכך צ"ל: "פרט למלוחים ולמלוגים ולמתוקין [של בערא ושל] קלרהא", מפני ששני המקומות ומעינותיהם עומדים זה אצל זה ומימיהם שווים בטבעם⁽⁶⁾.

(4) "מימי תערובות" הם מי הנהרות, הירדן והירמוק⁽⁷⁾, מפני שהם מתהווים מתערובות שאר נהרות ונחלים.

(6) "מימי משואות — מסואות". בזה התקשו המו"ל, אבל נדמה לי, שיש לתקן תקון קל ולקרוא: "מי דמסואות"⁽⁸⁾. כלומר מי המרחצאות הצבוריות θημοα הנוכרות הרבה פעמים במקורותינו, ובפרט נקראו כן המרחצאות של חמי טבריא. אבל פה הכוונה לכל מי מרחצאות כאלה, שאעפ"י שמימיהן "מים חיים", אבל אין "חיים עליהם".

(6) "מבוע הפוסק" נדמה לי, שאין זה "המים המכובים", אלא "אמת המים הבאה מרהוק... ויפסיקנה אדם"⁽⁹⁾. — אבל הגי' שבהוצ' ה': מבוע הפוסק לת בודאי טעות היא, כי היה כתוב "פוסל" במקום "פוסק" ואיח"כ שבשו: פוסלת.

(7) נ"ט פ' - "מים מנטפים"⁽¹⁰⁾. "כנוף" שבהוצ' ה' כפי הנראה טעות הסופר, כי אין לחשוב, שהתנא ישתמש במלה ארמית (כנף="כנס").

(8) "מבוע הקולס" בודאי אין לתקנה ל"הולט" (עי' כבר סי' 3: "מלוגין" שהם כמו

(2) עי' אפשטיין, "תרביץ" א' ספר ג', 135 והלאה.

(3) אפשטיין "תרביץ" א', א' 76, הערה לשורה 11.

(4) פרה ח', ט'; ת"כ מצורע א', ד'.

(5) עי' מאמרי על בערה בחוברתי Palästina-Studien II, Heft 2, p 1—8.

(6) על קלרהא שחשבה בטעות ל"עיין מוכה" שבכ"ר ל"ג ד', עי' במאמרי הנוכר

עמוד 9.

(7) פרה ח', ו' ועי' אצל אפשטיין שם הערה לשורה 12.

(8) כתוב היה "מי דמסואות", אבל המעתיק הקדמון שנה את הד' ל"מי" וחברה אל

המלה הראשונה "מי", מפני שגם אצל שאר הדברים נאמר "מימי".

(9) עי' מ' פרה ח', י"א.

(10) אפשטיין שם לשורה 13 עפ"י ת"כ שם.

„חולטים“), אבל גם לא ל„קולט“, כלומר שקולט את מימיו ממעיין אחר (11); כי אין להאמין שהמעתיק ישבש מלה מובנת כמו „קולט“ למלה בלתי מובנת „קולס“, אלא להיפך מ„קולס“ נעשתה בסיו הוצ' ה': „חולט“.

פירוש מתקבל על הלב לא אוכל להביע; אבל כדאי הדבר לעיין בו.

אנב, יש להעיר, שמבין שבס' (6) נזכר מ ב ו ע ה פ ו ס ק, אי־אפשר שיהיה פירוש מלת „מ ב ו ע“ Springquelle, אלא מין מעיין אחר.

ירושלים, י"א אייר תר"ץ.

הרחבת הלשון ותמונה

מ. ב. לזבניק

על הנקוד

שאלת הנקוד היא לעת עתה בבחינת צפה ועולה, שוקעת ונעלמת. לעת עתה עוד מרובים בין קוראי העברית עולי הגולה, למדני השפה ודקדוקה על פי חנוכם ומבחיני ה"תנועות" (קמץ—פתח, צירה—סגל, חולם—קמץ קטן) על פי מבטאם הקודם, האשכנזי, ותביעתם הנפשית להיות ככל הגויים: לקרוא בפשטות כל מלה נרפסת בלי יוצא מהכלל ובלי התאמצות והטושי למדנות—אף זו עודה רפויה ביותר. ואולם הנה הולך ומתחנך בארץ דור חדש ובריא, שתביעותיו מרובות ונועזות, וסבלנותו לכל דבר בלתי נורמלי קצרה מאד — האם שמנו אפוא לב כראוי לאותה תביעה אדירה, שבוים אחד קרוב תתפרץ "מדן ועד באר שבע": הבו לנו ספר ועתון נורמליים, שפרוצס הקריאה בהם יהי קל ונורמלי כבכל יתר השפות! או לא יועילו עוד כל מיני פליאטיבות מעין כתיב מלא וממולא ואפילו "מעובר" דוגמת התמונה הנחמדה "עיוור" במקום עור, כי לא כנגד המלים, שקריאתן מסופקת יתקוממו, כי אם כנגד חרפת האפשרות של קריאה מסופקת אפילו ללמדנים—ביחוד כנגד עלבונם וענוויהם של רבים מהמוני העמלים, השומעים ומדברים עברית, והספר או העתון העברי ברובו גורם להם ענויי קריאה גם במקום שתכנו מושך את הלב. ואז, אם רק ירצו לשמור על הכתב העברי, זה שהתקשר בנשמה העברית, עד כדי ליהד בשבילה כל מיני ז'רגונים ארמיים, סורים, יוניים, ערביים וכו' שנכתבו באותיותיו, לא ימצאו דרך אחרת מאשר להרפס את כל הספרים והעתונים בנקוד מלא⁽¹⁾.

בן הדור הבא, הדור שאחרי ההשתלטות המוחלטת של הנקוד יתקשה קצת לבאר לעצמו את "חולשת" רצונם של בני דור התחיה העברית בארץ העברים להביא לידי סיום הכרחי ואחרון את אשר התחילו העברים הנאמנים לשפתם עוד בדורות הקרובים לחורבן—בדורות שלאחריו ואולי גם לפניו, כפי שינומק למטה—ואת אשר הרחיבו ושכללו אחר כך מתוך אינסטינקט בריא בני הדורות הבאים בתנאים קשים יותר. לרוב

(1) מוכן מאליו כי בנקוד זה נעשה את כל החקירות ההגיגיות, נכנים בו—אחרי משא ומתן בין המומחים לדבר—פשטות מרובה ונשמם מתוכו את כל מה שיש לו אופי יוצא מן הכלל, כמו הרפויות אחרי יהו"א ודקדוקים מעין "דחיק" וכדומה.

נוטים לאחר את הופעתו של הנקוד לערך עד המאה הישנית לאחר החורבן רק מטעם זה, שבבל הספרות התלמודית, אפילו במסכת סופרים המאוחרת, אין אנו מוצאים שום זכר לנקוד בתור סמני קריאה. ואולם, לא ראינו—אינה ראייה בכלל, וביתר במקרה זה. הנקוד השיטתי, כמו הדקדוק השיטתי, לא נולד ואי אפשר היה לו להוליד בבת אחת. קדמו לו נסיונות מוצלחים או בלתי מוצלחים במשך כמה וכמה דורות—אנו יודעים עוד רק מעט על הנקוד בכלל — וראשיתו נעוצה בלי ספק בתקופה קדומה. ראשית הנקוד—כך מחייב ההגיון מתוך הסתכלות בשבע הדברים—היו בודאי סמנים בודדים במלים מסופקות בתוך גוילים פרטיים אשר למלמדי תינוקות (וזהו דעתו של ר' נטרונאי גאון, שהנקוד נקבע כדי להקל על התלמידים את קריאתם בכתבי הקודש) או גם לחכמים מעין ר' חנינא קרא (בעל מקרא ויודע בגימטריא ובקי בטעמי לפי פירוש רש"י), בן דורו של ר' חנינא הגדול בן דוסא (תענית כ"ז, עמוד ב'), דור החורבן. ואם כך, לא היתה עוד בדורות הראשונים כל סבה מעוררת, שיזכירו סמנים נצנצים אלה בספרי ההלכה. ואפילו כשהתחילו לתת בידי הצבור ספרים מנוקדים בחלקם הקטן או הגדול, יכלו עוד חכמי ההלכה לראות כעין חובה לעצמם להעלים עין ממציאות הנקוד, שלא יצא מכלל נסיון ולא עורר כל חששות דתיים, אבל היה בודאי, ככל הוספה חדשה בכתבי הקודש, למורת רוחם. לא יכלו להזכירו לשבח מפני התנגדותם לחדש, ולהזכירו לגנאי גם כן לא יכלו, מפני שהרגישו בתועלת ובהכרח שבו: "עמי הארץ", גם אלה שלמדו קצת קריאה בגוילים הקדושים בנעירותם, הלכו אחר כך והתרחקו יותר ויותר מאותם גוילים, מפני שלא ידעו לקרוא בהם אף פסוק אחד כצורתו — איכה אפוא אפשר היה לגנות את הנסיון, שבעצם גם שמר על המסורת, על הכתיב החסר שלה וגם הקל את הקריאה על הצבור? נהיה אפוא קרובים אל האמת, אם נניח, שנצני הנקוד הראשונים הופיעו כמו מאלהים בתקופת החורבן, בשעה שמצד אחד התאמצו לקשור את העם המעונה והמיואש אל כתבי הקודש שלו, ומצד השני הלכה העברית ונדחקה מתוך החיים על ידי כל מיני סורסית וארמית וכו' וכו' אפילו בבית המדרש. ומי יודע אולי גם במלים, יש אם למקרא שבתלמוד אנו צריכים לראות רמז לספרים מנוקדים או מסומנים במקצת, שרק הם היו יכולים לקבוע ולהפיץ בין כל "יודעי מקרא" את הקריאה המקובלת של המלה, כמו שבמלים "יש אם למסורת" אנו שומעים הוראה לא על נוסח מסור בע"פ, אלא על ספרים כתובים באופן מסורתי, עתיק, שבהם על פי הכתיב החסר, בסכת, למשל, אפשר לקרוא "בסכת" ולא "בספת" או בפסוק, לא תבשל גדי בחלב אמו" אפשר לקרוא "בחלב אמו".

הנקוד העברי, כמו אמות הקריאה בשפות אחרות, נולד מתוך ההכרח התרבות. לעישות את, הספר החתום, שהיה מקודם נחלתה של מפלגה סגורה, לקנין הצבור כולו. היה גם נסיון להרחיב בשפה העברית את השימוש באמות הקריאה שלה המעטות,

כבשאר השפות. ואולם נסיון זה בא לא להקל את הקריאה על הצבור הגדול, על עמי הארץ, כי אם על תלמידי החכמים עצמם בבתי המדרש, ועל כן לא היה נועז ולא הצליח; לא התפתח לידי שנוי חיוני, יסודי, לא נגע בספר הספרים אשר בידי העם — על גוילי הקדש אשר בבית הכנסת אין גם לדבר — ורק הסתפק בכתיב יתיר של יודין, ווין ואלפין בספרי הלכה ומדרש ואגדה. בעצם לא הצליח נסיון זה גם משום שלא התאים למבע השפה, שאינה סיבלת הקלשת סמני המבטא החיוניים, הקלשת האותיות השרשיות, שהן מגובשות ומלובדות בה יחד. וככה אנו רואים, כי בשעה שהנקוד התפתח לידי שיטה מפליאה בדיקנותה והגינותה, נשאר הכתיב היתיר, עם כל מה שהריכו כל כך להשתמש בו בספרות התלמוד והמחקר, הקבלה והחסידות, גם בזו של הספרות החדשה — רק בדרגתו הראשונה, רק בתור נסיון בלתי מספיק ובלתי מוצלח כל צרכו. הנקוד העברי, כפי שאנו רואים, נצח ובא לידי התפתחות מוצלחה על פי חוק הברירה הטבעית; רק הוא שמר על התורה, שמר על השפה העברית, שלא תסורם ולא תשתכח מיישראל — מה יש לנו אפוא לפקפק, כשהכרח תרבותי, חיוני תובע מאתנו במולדת העברית מצד אחד — לפתוח את הספר והעתון לפני כל יודע צורת אות, ומצד שני — לגול מעלינו את החרפה הלאומית של קריאה מפוקפקת ומסורסת? והאם לא חרפה היא, אם יש בין הסופרים גם כאלה, שלא בכל מקום הם יודעים לקרוא כהוגן את מה שכתבו בעצמם דוקא כהוגן, או אם מורה בא ומתודה, שלא כל המורים בעצמם יודעים לנקד כראוי את הכתוב או הנדפס בלי נקוד, זאת אומרת, אינם יודעים לקרוא כהוגן? ואפילו תלמידים והידענים הגדולים — האם תעמוד להם למדנותם וידענותם, כשהקריאה הרהוטה מכשילה אותם פעם בפעם, והם אנוסים לשוב לאחור ולתקן לעצמם מלה זו או זו? ואם הם רואים פתאום שם לועזי חדש או טרימין מדעי חדש שלא ממקצועם, שכל מיני כתיב מלא וממולא לא יורום אז את הקריאה הנכונה — הם מוכרחים להמשיך את קריאתם הלאה מתוך כרסום טרדני בפנה חבויה במוח של המלה המעורפלת, האורבת מאחור...

הרור החדש, המתחנך עתה לעינינו לא יסבול את החרפה הזאת! נהיה ככל הגויים, יותר נכון, ככל האדם, שיש בו שאיפה אנושית להתקדם ולהקל לעצמו את דרכי התקדמותו! ספרינו מוכרחים להיות פתוחים לפני כל יודעי צורת אות, כמו אצל כל הגויים המפותחים; יש לנו דרך סלולה ומוצלחה עוד מתקופת החורבן, תקופת הראגה לשמירת השפה והכתוב בה, ועלינו ללכת בדרך זו בכל עוז ההחלטה והבטחון. הספר המנוקד גם יבירא הרבה את כל הפסיכיקה שלנו. נתרגל לאהוב רק את הברור והנורמלי, נתרגל לקרוא ולהבין את הקרוא מתוך בטחון מוחלט, ושום קלישות מטושטשות שום "שמא לא כך" לא יטרידונו ולא יכרסמונו במחבואי ההכרה. הקליטה הודאית מתוך הקריאה תחנך גם את ההגיון הישר והרצון המחלט, והנשיה

יגידו: יש קושי תכני גם בהדפסה בנקוד וגם בכתיבה המנוקדת. ואולם הקושי התכני של ההדפסה (כבר היסר), ואת הקושי התכני של הכתיבה המנוקדת לשם הדפסה, של העמדת חטף סגל, למשל, גם כן קל להרחיק. בדפוס תשארנה הנקודות המסורתיות כמו עד עכשיו, ואולם בכתיבה אפשר להכניס בהן שנויים לשם הקלה. והנה כאן דוגמא להקלת הנקוד בכתב. מלבד הפתח, החריק והחולם, הנשארים כמקודם — שני קל בא בהם רק בהתחברותם לשאר סימני הנקוד — תהי צורתן של שאר הנקודות ככה.

$$(1/1) \mid \lambda \wedge = \cdot; (1/1) \mid \lambda \vee = \cdot$$

לחברי ועד הלשון בארץ ישראל נתנת עכשיו הזדמנות לפתוח אפיקים נרחבים ורחוקים לזרם המתפרץ של העברית החיה—ימלאו אפוא את חובתם, יעוררו בתוך הצבור הארצי־ישראלי אותה החלשה מכריעה, שיש עמה גם הגשמה מכריעה.

(1) כותב השירים האלה המציא סימני סדור חדשים, שגופי האות והנקודה שלהם מסודרים בשורה אחת בזה אחר זה, ובכל זאת מתקבלת הנקודה תחת האות. סימני סדור אלה אינם מרובים במספרם מסימני אלפא-ביתא לועזית, ומומחים לסדור והדפסה לא מצאו בהם כל קושי טכני לעומת סימני הסדור הרגילים. ואולם—תכתב זאת זכרון לדור יבוא—מלבד הפתרונות העובדים, שהוציאה מקופתה את הסכום הדרוש לקבלת הפטנט על ההמצאה וגם רצתה, אך לא יכלה, להוציאה לפועל, עוד לא נמצאו עד עכשיו „מעוניינים“ בהמצאה זו ובתועלת הגדולה, הצפונה בה לשפה העברית ולחמוני העברים המחיים אותה.

בִּינָה בַּפֶּשׁוֹן

נפלא הדבר, מתאמצים אנו להשתחרר מן השפעת התנ"ך ומשתדלים לצאת מן המסגרת הצרה אל המרחב ולמצוא בטויים ומושגים חדשים לפי רוח העת, והנה דוקא באותם המקרים שהזמן והמקום דורשים שנויים, הולכים אנחנו בעינים עצומות אחר לשון המקרא, גם במקרים שלפי ההגיון אי אפשר להשתמש בה.

(א) הנה, למשל, כותבים „חבשתי כובע“, אך איך חובשים או קושרים כובע? הרי רק המגבעת (מלשון גבעה) היו חובשים בימים הקדמונים, „וחבשת להם מגבעות“ (שמות כ"ט, ט'). בימינו אין זכר למגבעת ההיא. גם את המצנפת שהיו צונפים (במצנפת בד יצנוף, ויקרא ט"ז, ד') לא היו חובשים אלא שָׁמִים על הראש, כמו שנאמר „ושמת את המצנפת על ראשם“ (שמות כ"ט, ו'), „ישימו צניף טהור על ראשו“ (זכריה ג', ה') ומה גם הכובע העשוי בטעם זמננו שָׁמִים אותו על הראש. – הדור החי המדבר עברית צריך לדעת זאת. גם המגבעות אשר בימינו נוכל בנקל לשימן על הראש מבלי שנצטרך לחבוש אותן.

(ב) מנהג לשון עברית, אשר עד מספר עשרה באים אי־אלה שמות, כמו: „יום, חדש, שנה, איש, שקל אָמָה, נפש, ועוד“ ברבים ומעשרה ומעלה ביחיד: חמשה ימים, עשרים יום וכו', אולם בשאר השמות אין המנהג הזר הזה נוהג. חמשים חמשים לולאות (שמות כ"ו, ה'), עשתי עשרה יריעות (שם ז'), חמשים קרסי זהב (שם ו'), ששה עשר אדנים (שם כ"ה), חמש עשרה קלעים (שם כ"ו י"ד), פרות ארבעים, אתונות עשרים (בראשית ל"ג ט"ז), שתים עשרה אבנים (יהושע ד' ט'). ואף גם באלה היוצאים מן הכלל, שמניתי למעלה, יש יוצאים מן הכלל ונכתבים כהוגן, כמו שלשים שקלים, מאתיים שקלים (שמואל ב' י"ד), עשרים שקלים (יחזקאל מ"ה י"ב), שנים עשר אנשים (יהושע ד' ב'). ותמה אני על אנשי ועד הלשון, שאינם מבטלים את המנהג המשונה הזה לכתוב: „קניתי לי עשרים תפוח“, או „הספר

מכיל מאה עמוד", בבית הספר לומדים ארבעים נער ושלשים נערה. האין די לנו ביוצאים שאנו מוצאים בכתוב, שבאנו עוד להוסיף עליהם? מה חשוב בלשון הכתוב מ"ו ההפוך¹ ובכל זאת כבר בטלוהו מזמן חבור המשנה ואילך, ומדוע אך בדבר הזה מחמירים הסופרים על עצמם בלי צורך? על אנשי ועד הלשון לבטל כל דבר הנותן טעם לפגם!

ג) "כל דבר שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו", אמרו חכמי הלשון העברית הקדמונים, ואף-על-פי-כן חק שמו להם המדקדקים האחרונים, כי מכיון שזכרו איזה שם והלבישוהו כלי גבר שוב לא ינקבוהו ולא ילבישוהו שמלת אשה וכן להיפך.

והנה נמצאים בלשוננו שמות רבים, אשר טרם נדע לאיזה מין יחשבו, כי לא פורש בכתוב, והסופרים משתמשים בהם איש איש לפי דרכו. השם "רגש" בא רק ביחיד במקרא ומסברה כותבים אותו ברבים "רגשים", "רגשי-כבוד", אך יש שטוענים שצריך לאמר "רגשות". אולם כאשר נתבונן, כי יש לשם הזה זוגה: "רגשה" (מרגשת פועלי און) גם כן אך ביחידה, הנה נוכל להשוות אותם לשמות שיר - שירה, שירים - שירות, גן, גנה (גם גנה), גנים, גנות, ולפי זה הרבים לרגש - רגשים ולרגשה - רגשות ועליהם לשמור את המין. וכן הוא השם "גבול" שיש לו זוגה "גבולה" (וכסמת גבולתו, ישעיה כ"ח כ"ה) וברבים גבולים - לגבול, וגבולות - לגבולה. וכן השמות, אם, אומה, אומים, אומות. מעון, מעונה (מעונה אלהי קדם, דברים ל"ג כ"ז), מְרָאָה, מְרָאָה - מְרָאִים, מְרָאוֹת. השם "חלון" יבוא בסימן רבים ורבות, "בעד החלונים" (יואל ב' ט'), משגיח מן החלונות (שה"ש ב' ט'). אולם כשאנו מוצאים בכתוב והחלונות מכוסות (יחזקאל מ"א ט"ז), הרי נוכל להוכיח מזה, כי הרבוי "ות" הוא למין נקבה, "חלונה", ובודאי אבדה לנו המלה הזאת, כאשר אבדו עוד מלים רבות לשפתנו. אך כבר נתקבל בלשון לאמר ברבים דוקא חלונות למין זכר ולא חלונים (אעפ"י שנמצא בתנ"ך תשע פעמים חלונים ואך שבע פעמים חלונות). אולי מפני שרוב השמות שסופם "ון" ביחיד יבאו ברבים "ות". - לשם "לב" אין רבוי ברבים כי אם ברבות "לבות", והנה יש "לפה" (מה אָמְלָה לבתך? יחזקאל ט"ו ל'), השכל מחיב אפוא כי אך ממנה נבנתה תמונת הרבוי "לבות" ובכל זאת

1) השווה את שני המסוקים: א) ויאכל וישת ויקם וילך ויבן עשו את הבכורה, משמע - אחת. ב) שטו העם ולקחו ושחטו ברחים או דכו במדוכה ובשלו בפרור ועשו אותם עוגות, משמע - מעשים בכל יום. עכשיו אנו כותבים את המסוק השני בפעל עוזר: היו ששים ולקוקים ושוחנים וכו'. והשני הזה הוא לשבח. ובמקום זו המהפך כותבים, אכלו ושטו וקמו - בפעם אחת.

חושבים את הרבוי למין זכר, אעפ"י שמהתנ"ך אין להביא ראיה בנוגע להגבלת המין של השם הזה, כי אין להרביי לבות לא שם תואר ולא פעולה בתנ"ך. אתמהה.

לשם "שושנה" יש בן-זוג "שושן", ברבים רק "שושנים", ומדוע נחס את הרבוי למין נקבה? מן הכתוב "שפתותיך שושנים נוטפות מור עובר" (שה"ש) אין להוכיח, כי המלה נוטפות מוסבת לשפתותיך ולא לשושנים. ואולי מפניש שהשם "שושן" נמצא רק שתי פעמים בתנ"ך: מעשה שושן באולם (מלכים א' ז', י"ט), למנצח על שושן עדות (תהלים ס' א'), הראשון עשוי בידי אדם במקדש שלמה, והשני מין כלי זמר ג"כ מלאכותי והשושנה היא פרח חי הצומח בגנים ולפיכך שיך הרבוי שושנים לשושנה ולא לשושן. וכן נמצא פעם אחת את הרבוי "אריים" אצל כסא של שלמה והם ג"כ מלאכותיים, ולכן נשתמש ברבוי "אריות" לארי החי ו"אריים" לאלה העשויים בידי אדם (איני אומר קבלו דעתי, אבל על אנשי הועד לעיין בדבר).

ד) רוב המדקדקים באו לידי מסקנה שצריך להכניס (אם כי בע"כ) את אות ה"יוד" בכנוי הקבד – כם – כן בכל שם שסופו סגל "ה", כמו שְׁדָה, קְנָה נָה וכן הלאה עד סוף כל סגלי ה"ה", וכותבים שְׁדִיכֶם, קְנִיכֶם, נְיִיכֶם גם ביחיד, כדי להשוות אל הנסמך שְׁדָה, קְנָה, נָה, ויען כי אין "ה" נחה באמצע התבה, ממירים אותה ביוד. וזוהי באמת שגיאה גסה.

ידוע הוא הכלל, כי בשלמים מנקדים את הכנוי הקבד ביחיד – כם – כן כמו הנסמך שלו, כמו דְּבַר – דְּבַר, דְּבָרִים – דְּבָרִיכֶם, דְּבָרְכֶן. השנוי הוא רק בנקוד ולא באותיות. בשם שסופו קמץ "ה" כמו דֹּדָה, פָּרָה תשתנה ה"ה" לתיו בנסמך דֹּדֶת, פָּרַת, ובכנוים כמו בשלמים דֹּדְתִי... דֹּדֶתְכֶם, הרי כי התיו תקיים בכל הכנויים, אלא שבכנוי הקבד הנקוד הוא כמו בנסמך כדין. ברם בשם שסופו סגל "ה" כמו קְנָה תתקיים ה"ה" רק בנסמך קְנָה ובכל הכנויים נשמטת היא לגמרי מלבד בגוף שלישי (שְׁדָה) ונשארו רק שתי אותיות כמו, דָּג, דָּם. יד, ודבר אין להן עם הנסמך. והנטיה היא שְׁדִי... שְׁדִיכֶם (כמו דָּגְכֶם ולא דְּמָכֶם, יְדָכֶם, שהם יוצאים) שְׁדָם, שְׁדִי. אבל רוב המדקדקים מפקפקים בדבר ורוצים דוקא להשוות את הכנוי הכבד כם בכל סגל "ה" לנסמך ומכיון שאין "ה" נחה באמצע המלה מכניסים הם את היוד במקומה, וכאן מתחלת התלאה: המורה מלמד למשל את תלמידיו: אני מוֹרִיכֶם, כלומר המורה שלכם, אנחנו מוֹרִיכֶם, כלומר המורים שלכם (אליעזר ברנוביץ צד 95 שורה 19 במסבות השם) והתלמידים באים במבוכה, הא כיצד?

הסבה שהביאה את המדקדקים לזה היא, כי מצאו בתנ"ך תמונות

ישנות, זרות כמו מקנך, משתיקם אוֹפִּיקָם ועוד תמונות זרות כאלה שאות יוד באה בכנוי סגל „ה” גם ביחיד, ובכן אומרים הם שצ”ל שדיכם, קניכם, מוריקם וכו’. אולם מלבד מה שכל הדוגמאות שהביאו זרות הן, הן אין בכלן אף דוגמה אחת בכנוי הכבד – כם – כן.

ה) גם למלה „איה” רוצים המדקדקים לתת נסמך – אִי, ובאמת הן אך שתי מלים נפרדות, אחת ארוכה ואחת קצרה. ולגוף שלישי ברבים נוכל לאמר מן הראשונה „אִיִּם” ומן השני ה„אִיִּם”. לא כן חושב מחבר „מורה נבוכי הלשון”, מר אהרן יעקב שפירא, הוא מפלפל¹ כי איה הוא נפרד ואִי – נסמך אעפ”י שהן מלים ולא שמות.

ו) מקשים המדקדקים: מה נשתנה שם המספר בלשון העברית משאר חלקי הדבור, שבו יבואו הזכרים בסימן נקבה קמץ ה’ והנקבה בסימן זכר ז’ לפי דעתי אין הקושיה קושיה כלל, כי ערבוביה כזאת נמצא בכל חלקי הדבור העברי. ניתי ספר דקדוק ונחזה:

זכר	נקבה	
שֶׁלֶשׁ	שָׁלֹשׁ	שם המספר
שְׁמוֹנָה	שְׁמוֹנָה	”
אַתָּה	אַתְּ	שם הגוף
נָתַתְּ	נָתַתְּ	הפעל
אֵיכָה	אֵיךְ	תואר הפעל
בִּלְעֲדִיךָ	בִּלְעֲדִיךָ	מלת היחס
יָדְכָה	יָדְךָ	הכנויים
יְשִׁימְךָ	יְשִׁימְךָ	בפעלים
יְהוּדָה	תָּמָר	שע”פ
סִסְרָא	יָעַל	”
מִיכָה	מִיכָל	”
שְׁפָטִיָּה	אַבִּיטֹל	”
אַחֲזִיָּה	אַיִזָּבֵל	”
אַלְיָה ¹	אַבִּיגַיִל	”
יִשְׁעִיָּה	אַחֲזִינַע	”

אביה זו”נ, אביחיל זו”נ עתליה לנקבה כדין.

(1) מדוע יבואו בשתי תמונות ישעיה – ישעיהו, ירמיה – ירמיהו? לפי דעתי הוא תקון סופרים, מפני הזריות שמצאו בשמות האלה, והוסיפו אות זו בסופם שיתראו כשמות זכרים רגילים.

הרי נראה בזה את ההיפך, כי בכל חלקי הדבור לזכר קמץ ה ולנקבה אין „ה” סופית, ואם ישנה, תבוא בסגל כמו לזכרים בשמות, רק בשמות התאר ורוב שמות העצם ובהוה, שהוא גם לתואר יחשב – בא הזכר בלי סימן והנקבה בסימן קמץ ה. ואין מקשים בשום לשון, שהיא מדוברת בפי כל עם, מדוע ככה ולא ככה? כן מדבר העם ועלינו לקבוע כללים על פי הדבור. ז) „לא תדרש שלמם וטבתם” (דברים כ”ג ז’) משמעותו הוא, לא תבקש מהם טובה, כי שקרנים הם וישלו את נפשך בשוא, וכמו שהמליץ הנביא ישעיה על מואב: „לא כן בדיו”, כלומר אין אמון בם. כי לו כוון הכתוב לעשות טובה להם, היה צריך לאמר: לא תדרוש שלום וטובה להם, כמו שיגיד עליו רעו: „כי מרדכי היהודי וכו’ דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו (אסתר י. ג.) ולפיכך אלה המשתמשים בלשון הכתוב דוקא ומסיימים את מכתביהם בנוסח המקובל „ממני ידיך הדורש שלוםך וטובתך כל הימים”, טועים מאד, כי ידידים כאלה הדורשים טובה מאחרים נמצא בכל מקום בנקל. ויותר נכון לכתוב: „ידיך הדורש לך שלום וטוב”. אמנם מהאגדה בתלמוד (גטין נ”ז) אול אסקיה לבלעם בנגידא, אמר ליה מאן חשוב בההוא עלמא? א”ל ישראל, מהו לאידבוקי בהו? א”ל „לא תדרוש שלומם וטבתם”, משמע ההיפך מדברי, אך דברי תורה לחוד ודברי חכמים לחוד.

בכרת וביבליוגרפיה

מיכאל וילנסקי

תְּשׁוּבָה לְמַעַר

מאד מאד הנני מכיר טובה למר א. אברונין על הערותיו החשובות בלשונו (כרך ב' חוברת א', עמוד 84–90) לספר הרקמה מחברת ראשונה שיצאה בעריכתי. מכיון ששנינו לדבר אחד אנו מתכונים, לתקנת התרגום העברי של ס' המדקדק הקלאסי שלנו, הנני מרשה לעצמי לדון באי אלו פרטים שנגע בהם מר אברונין, מבטחני שמתוך כך יתבררו ויתלבנו הדברים. לפי שאני משער, שכל מי שיקרא את דברי אלו תהיה מחברת. לשוננו הנ"ל פתוחה לפניו, לעיין בה, לא הבאתי כאן את דברי מר א., אלא ברמז.

עמ' 85 ד"ה ולשמע פקח און וכו'. כמדומה לי שמר אמר כאן חדא ומר אמר חדא ולא סלינו. מר א. באמרו: "פקח ופתח שמוש שניהם שוה ביחס לעינים ואזנים" (בזה שפתח משמש גם לעין לא פקפק אדם מעולם: פעל זה משמש גם עם יד, פה, שפתים ורחם, ובתפלה: פתח לבי) בודאי כלן לשמוש במעשה בשבילנו, הכותבים והמדברים עברית, ובה אולי צדק, מכיון שגם במקרא נמצא השמוש עם און פעם אחת ובמשנה משתמשים בפקח רק ביחס לשמיעה: חרש ונתפקח... פקח ונתחרש וחזר ונתפקח, פתוח ונתמא וחזר ונתפתח (נשין ב' ו'), מותר להשתמש בשרש זה בב' המשמעויות, ואפשר שהצדק הוא עם שפת הדבור (המצוי גם באידית) המשתמשת בפקח רק כדי לצין בו את האיש הבקי בהווית העולם, לפי שבמשמעות זו שוה לשון המקרא ללשון המשנה: במקרא: יעור פקחים (שמות כ"ג, ח'), המקביל ליעור עיני חכמים (דברים ט"ז, י"ט), ובמשנה: הפקחים היו כותבים (כתובות י"ב, ב'), אם היה פקח (ב"ב ה' ז'). אני בהערת דברתי רק על אודות אבן תבון, על אותו האיש שבהקדמתו לתרגום ספר זה עצמו הוא מתנצל על שבנה במקומות מעטים (בתרגומו בפרוזה) בנינים שאינם נמצאים במקרא (עמוד ה' שורה 14), וקל וחמר היא, שלשון המשנה לא השפיעה עליו בשיריו. השערתו בהערת הנדונה, שהיתה לו, כמו לכל המחברים הקדומים, נטיה להשתמש במלים בלתי מצויות, מתאשרת גם ממקומות אחרים, שקצתם הבאתי שם, ואינה זוה ממקומה עלידי פרוש ראבי"ע לפסוק בשמות ד' י"א, שמביא מר א. (ר' סעדיה גאון מתרגם פקח בב' הפסוקים שנוכחה בהם מלה זו: כאן ובפסוק הנ"ל, בציר-רואה, וגם מכיר ומבחינן), לפי שגם מדבריו שם: והנה נשאר חרש לבדו (לא: ... מום אחד לבדו) משמע, שסתם פקח הוא הפך מעור. פרוש זה שמפרש ראבי"ע מביאו

רמב"ע בספרו על הפואטיקה (תרגום הלפר עמ' קע"ג) בשם הקראי אבו אלפרג' הרון (לפי דעת בכר, זהו החכם הירושלמי "שלא ידענו שמו" הנזכר בפתיחת הס' מאונים לראבי"ע) וראה מדבריו שם, שהוא מתקשה בו. הוא אומר שם: ושם אותה (פקח) בין שניהם (בין חרש ועור), או שהוא מונה את שני המומים כאחד... במקרה אשר המשורר את הדעה הזאת בשיר היין שלו:

משקה למש עיני בנהו ועלי אנוי קרא בשמו ויפקחו¹

במלה ויפקחו כון לשני האברים. מדבריו אלו משמע לכאורה, שלפי דעתו אינו רשאי להשתמש בפקח רק בנגוד לחרש ולעור בחד, אבל לא בנגוד לחרש בלבד. שם ד"ה ישלם... למחבר.

וכל הייתי לפסור את עצמי מן הדין ע"י זה שאתלה עצמי באי אלו מהמדקקים החדשים האומרים, שבמקום שמשתמשים בבינוני כמו בשם גמור (כמו מחבר שבכאן), הם שבו היא דגושה לאחר הא היריעה ומביאים ראיה לדבריהם שם "המקרה" בתהלים קיד ג' היא רפויה ומם של מלה זו עצמה בקהלת ו', י"ח היא דגושה.

אולם טעמי ונמוקי האמתיים היו, לפי שהמדקקים הקדמונים (הרי עליהם בלבד אנו דנים כאן) לא תפסו רפויות מס זו לכלל, אלא ליוצא מן הכלל הנמצא באותיות שואויות לפעמים לא רחוקות, כלומר שהן רפויות במקום שדינן בדגש, ולפעמים גם להפך, הן מקבלות דגש גם במקום שדינן להיות רפה. ריב"ג אומר בס' זה, אמנם בהודמנות אחרת: ודגשות הלמדן מקצת הבנין הוה כאשר יהיו בקבוץ (בלשון רבים) והנחתה מהקצת הוא ל ב ל י ע ל ה, אך כפי אשר יקל עליהם או יכבד (עמ' קמ"ט ש' 11, ע"ש הערה 4). ביחוד הוא מדבר ע"ז בס' זה עמ' רניור"ה ור"צירצ"ב. גם רמב"ע בספרו הנ"ל (עמ' קכ"ה) מדבר ע"ז, מביא דברי ריב"ג² ומבאר זה בצחות הלשון (כפי אשר יקל עליהם וכו' שלמעלה). מכיון שזהו חרוש, אין לך בו אלא חרושו ואין להשמיט הדגש ממלים שלא נמצאו במקרא. שם ד"ה בשבלולה, עיין מה שכתבתי במורה ומערב כרך ד' חוברת ד' עמ' 278.

שם ד"ה וכמעט שלא ישימוה מן האפיקורסות. תמה אני שמר א. לא הרגיש שבפנים נאמר: האפיקורסות (כך בכל כה"י) ושבהערה 6 שם כתוב: וכמעט שהם חושבים את העסק בה לאפיקורסות, הרי שהעידותי לא רק על השמוש "כמעט שלא", אלא גם על "ישימוה מן".

(1) החרוז הוא צרמ"ע עצמו ונמצא בשוריו מהדורת ביאליק־רבינצקי (שיר צ"ט חרוז י"ח), וחבר שנעלם מקום זה מעיני העורכים וקבעו "ויתפתחו" במקום ויפקחו. אמנם הם מעירים: בית זה מובא בספר הערבי של רמב"ע (רמב"ע חבר יותר מספר אחד בערבית), ושם ויפ' ת' וית'—אבל אין כאן נוסח כנגד נוסח, אלא עדותו של המשורר בעצמו, שאין אחריה כלום.

(2) דרך אגב, שם נאמר: "הריש של הרעיומה והצרי של הצפירה (וחזקאל ז' ז') צריך לבטא אותן בדגש"; ברור שבמקום "הצפירה" צ"ל: "הצפירה" (שמות ב' ג'), לפי שצדי "הצפירה" דינה בדגש.

שם ד"ה. אבל" אומר מר.א. שא"ת כתב מלה סמוכה בהא הידיעה, לפי שנמצא בתנ"ך "השכנוי באהלים". אמנם נמצאות בתנ"ך גם דוגמאות יותר מכוונות (בלא בית במלה הסומכת), כגון "העבת הזהב, וריבג מונה אותן בספרו זה עמ' שע"ה, אבל לפי דעתי אי אפשר לומר שהכותב כך סמך ע"ו. שאל"כ הרי בשלים כל דיני הדקדוק, לפי שבכלם נמצאים יוצאים, רק בדבר שבסגנון רשאים להשתמש במליצה אפילו מזוהה כשהיא נמצאת בתנ"ך.

שם ד"ה. והתמה" אומר מר.א. שביחסי את החרוז ואתמה משלמה לרשב"ג נעלמו ממני דברי הלפר בשירת ישראל עמ' קנ"ד. לא רק דברי הלפר לא נעלמו ממני, אלא לא נעלם ממני שהלפר טעה בזה: הוא חשב לרבר פשוט ששלמה הנזכר בחרוז הוא רשב"ג, וא"כ החרוז עצמו מעיד על עצמו שאינו לרשב"ג (לפיכך לא הביא שום ראיה על החלטתו זו), אבל ר' ש"בן פרחון ערך "פנ"ג" מפרש, שרשב"ג תמה על שלמה מלך ישראל שאמר שניך בעדר הרחלים ולפי"ו סרה קושית הלפר, ובאמת מכיון שרמב"ע ור"ש בן פרחון מיחסים את השיר לרשב"ג, איזה עוף השמים הוליך את הקול להלפר, שאיננו לו. בהערתי לא חפצתי להאריך בזה, והגנני מודה למר.א. שנתן לי הודמנות לברר דבר זה.

עמ' 86 ד"ה עמ' פ"ב. מר.א. מצא פעם אחת בדברי תמיה ומיר גור אומר, שכתבתי בטעות כך מתוך אי ידיעה, אבל הרי אומרים שיש טעויות הרפוס וט"ס בעולם. הנה אני כותב, למשפ, בעמ' ע"ו הערה 2: והיה צ"ל: ותגבהנה (על דרך השלמים) ומי שיוודע שנבה היא מן השלמים חזקה עליו שיוודע גם כן, שתמה הוא מזוהה זו. ובעמ' פ"ז הערה 9 אני כותב בפירושו: "אין כאן מקום לתמיהתו" לא לתמיתו, ועוד... ברור אפוא שבעמ' פ"ב זו רק טעות הרפוס. ומה יאמר מר.א., אם יבאו לזקוף כל טעויות הרפוס שנמצאו במאמרו זה על חשבונות עמ' 87 ד"ה עמ' צ. בודאי צדק מר.א. שהיה לי להביא אתצך במקום אשקך, אלא שצריך לדון אותי לכף זכות, לפי שריב"ג כותב: כי עתיד, נשק... אין נמנע בהקשה שיתכן לומר ישוק גם כן ממני. (ס' הרקמה עמ' שלי"ט ש' 21).

שם ד"ה ק"א. בודאי צדק מר.א., שצ"ל רחום (דרך אנב, בכ"י אכספורד של הגוף הערבי ששמש מקור להוצאת דרנבורג ובכר ושהגיע לידי אחר שכבר נדפס הספר כלו, נאמר: ר ח ו מ, אלא שעורכי גוף הערבי נמשכו כאן ובמקומות אחרים, ביחוד בנרון נוסחאות הפסוקים, בעינים עצומות אחר הוצאת גולדברג-קירכהיים), אלא שמר.א. זרק גם את הילד ביחד עם השומכין ולא שם לב שצדקתי בקושייתי, שריב"ג היה צריך לפחות להזכיר תמורה זו גם באות הרי"ש.

עמ' 87 ד"ה קב"ו. אני איני מצין את שנויי האורתוגרפיה בכלל, וכשקבעתי בפנים וקובץ" היתה כונתי בנגוד ל"קובץ" או ל"קובץ". בחרתי בכתיבה המלאה, אע"פ שאינה עפ"י דקדוק, לפי שנמצאת עפ"יר בכה"י וכדי למעט בנקוד. על כל זה אדבר, אם אוכה, במבואי. עמ' 88 ד"ה קל"א (פעל). מר.א. כרך כאן את ההערות 3 ו 4 ביחד ואמר שאינן נכונות. מה שנוגע להערה 3 נפלה שם באמת טעות קטנה וצ"ל: וגם אין הדבר או פשוט כ"כ, שנאצות (בגרסא: שנאצותיך). צריך להיות בשוא הגוף. ומתנימה שמר.א. לא הרגיש בזה

שהרי על נאצותיך אני מדבר רק בהערה הסמוכה ומביא שם דברי ריב"ג שהגון בנאצותיך צ"ל בפתח, לא בשוא. כונתי היתה, שמנאצה אין להביא ראיה שהתנועה באה בגון בל"ר שלה בסבת האלף שלאחריה, שהרי אפשר שגם בה צריכה היתה לבא עה"פ בדגש כמו בנחלים וכחשים, וע"כ נשארה התנועה בל"ר בפח"פ, אלא שהשארתי את הדבר בצ"ע, לפי שקודם לזה (שם ש' 1) אומר ריב"ג שנחמה הוא לשון נקבה של שם ע"מ פעל עם עה"פ רפויה, וא"כ אפשר שלאיזה טעם תפס ריב"ג את השמות ע"מ פעלה לשמות שעה"פ שלהם היא רפויה. בהערה 4 כתבתי לאחר שהבאתי דברי ריב"ג שנאצותיך דינו: נאצותיך על דמיון נאקות, "ואם כן לכאורה אין ענינה של דוגמה זו לכאן, שהרי בה השוא מתהפך תחת אות גרונית ולא לפניה ואינו יודע למה לא מצאה הערתי חן בעיני מר א.; אמנם היה עלי להוסיף שדברי ריב"ג תמוהים, שמכיון שהוא מרמה נאצות לנאקות, למה הוא אוטר (שם בסה"ש) שהגון בנאצות צ"ל בשוא, הרי הגון בנאקות היא בפתח?

שם ד"ה קל"ב שורה 18. כאן שנה מר א. ממנהגו ולא הביא את הערתי בלשונה. אני כתבתי: "ר"ל, שגם בתהו וכו' היה מתחילה התו בחולם: תהָן, כמו בקשט, אלא ששם לפי שנשארו שני השואין נהפך החולם לקמץ (ריב"ג מנקד קשט) וכאן נשאר החולם. כל מה שאומר מר א. כלול בב' המלים "כמו בקשט", שריב"ג אומר שם עליה שהיא מן קשט אלא שאני חפצתי לישב דברי ריב"ג האומר על קשט "וכן הוא... בתהו ובהו", ואיך זה היה, ששם נתהוה מקשט קשט וכאן מתהו – תהו. וע"ז באה תשובתי.

שם ד"ה ריב"ג. אני אמרתי רק שהלשון "ולא היה מנוס" אינו מוכן כ"כ, שהרי מי שירצה לחלוק על ריב"ג יחלוק גם על זה שאין התוספת נכנסת על השמות הרבעיים. עמ' 89 ד"ה קס"ב שורה 4. באמת אין כונת ריב"ג שמדבר עליה מר א. נוגעת בהערתי שהרי אני מביא דברי רד"בא, אבל אין כל ספק שריב"ג כוון גם לזה שמשקלים אלו הם עבר לא בינוני, לפי שאת הבינונים הוא חשב לשמות, עיין עמ' ל"א ש' 7, ובכלל הוא מכנה אותו שם הפועל.

שם ד"ה קס"ב שורה 9. אני העירתי רק על זה, שריב"ג המביא דוגמאות לוו החבור (עמ' ס"ג ש' 1) ולסיוס הרבים בפעלים בגון (עמ' שע"ט ש' 20) אינו מביא שום דוגמה לזה לא כאן ולא במקום אחר מספריו (אבל לא שאין דוגמאות כאלו). כונתי בזה לסה"ש שלו; הוא מביא שם ערך "דבק" את הפסוק במ"ב ג' ג' ומוסיף: וזה בצרי והוא חולף (ר"ל, פעל עבר), ואינו מדבר ע"ד מקום ההפסק כלום; שם ערך: אשם ושכן הוא מביא ג"כ פסוקים שעה"פ של פעלים אלו הוא בצרי במקום הפסק, אבל אינו מעיר כלום ע"ז. אבל שם בערך "זהרי" הוא אומר בגרון הפסוקים: נזהר (ניחזקאל ג' כ"א ולי"ג ד'); ואני חושב כי הקמצות בהם לפי שהם מעמדי. דרך אנב, הדוגמה שמע אינה ענין לכאן, לפי דעת ריב"ג המביא אותה ב' פעמים דוגמה לבנין פעל נעמ' קכ"ד ש' 14 וקס"ה ש' 6; אבל במקום אב"ל בהפסק, אינו ידוע לי.

באותו ד"ה עצמו אומר מר א. שהערתי: בדבר זה הרגיש כבר ר"י חיוג' וכו', אינה

אומרת כלום, כי לא לשם החדוש הזה מביא ריביג דוגמה זו וכו'. כל קורא הערותי יראה שאני משתדל בכל מקום שאני מוצא דברי ריביג בספר מחקר שקדם לו להעיר עיו, לפי שזה חשוב לתולדות הרקדוק; אם ריביג כוון לזה או לאחרת, אחת היא לי: אין אני בא להאשימו, ואין הוא צריך לסננוריא.

עמי 90 ד"ה קע"ט שורה 16... וכן שם שורה 17 מעיר מר א. שראוי לציין כאן את לקושי קדמוניות דף קמ"א (צ"ל: קל"ט) מה שהביא בשם הרדב"א. אני מצאתי שם רק את הפסוק ה"ה, שבאמת אין בו חדוש כי, אבל לא את הפסוק ראה שבתהלים. שם ד"ה קפ"א. ריביג אומר שנפש הטוב ע' לא תמות בבת אחת, לא נפש המת מתם.

מחזור יניי

Zum Machsor Jannai. Neue Texte ediert, übersetzt, erklärt
und auf ihre Punktation hin untersucht... von Max Kober...
Frankfurt a. M. Buchdruckerei David Droller 1929,
49 עמ' ופסימילה אחת, 8°.

גורל טרגי עלה לפיוטרי ר' יניי, שהיה מן החכמים הראשונים ופייט קרובות לכל סדר וסדר שלכל השנה" (שבלי הלקט בובר י"ג א', ד"ו ו' א'). גרמו סבות לא ידועות לנו ונשתקעו באפלה והיו אבודים מתוך הקהל כמה מאות שנים. והנה נגה גם עליהם אור, הגניזה". נתגלגלה זכות לר' דאווידזאן ועלתה לו לגלות מקרובות יניי ופרסמן בשנת תרע"ט בצרנף מבוא גדול באנגלית בשם "מחזור יניי". קהלי הדפים ב-Masoreten des Westens ח"א (להלן MdWI) עמ' כ"ד—כ"ז אותם פיוטים, שפרסם לויאס בשנת 1898/99, שמצא בהם ענין מחמת נקודם הא"י מבלי לעמוד על טיבם של עצם הפיוטים, שהכיר בהם קובר, כי הם קרובות ממחזור יניי¹). בגנזי שכטר ג', עמ' 8—24 פרסם דאווידזאן שוב מפיוטרי יניי. וגם קהלי מצא בקטעי הגניזה שבאקספורד ועוד כמה וכמה דפים של פיוטים: מהם, קרובות לכ"ד משמרות, הוציא ב-MdWI א — כ"ג, ומהם הוציא עכשיו קובר תלמידו של קהלי, אחרי שהכיר בהם, שגם הם ליניי. לפי שעה פרסם קרובות לחמשה סדרים.

גם הקרובות האלה מנוקדות בנקוד א"י, אבל לא בשלמות: יש חרוזים מנוקדים ברובם, יש למחצה, לשליש ולרביע ויש שאין להם כלל נקוד.

הטקסטים הללו, מהם בלויים וממושטשים, הזיקו את המו"ל לעבודה רבה. ידוע הקשי בבאור פיוטים עתיקים, שאוהבים לרמוז בקצור נמרץ לאיזה מדרש (לפעמים למדרש שאבד ולא הגיע אלינו) ושאלך בחמר הלשוני הם נוהגים חרות — פיוטרי הקליר—ויניי הרי הוא רבו! ואמנם יגע ק' והצליח לפתוח סתומות ולבאר כהוגן. מטבע

הדברים, שכאן וכאן יש להשלים ולתקן וכבר העירו כמה הערות חשובות מ' זולאי, קרית ספר" שנה ז' ספר א' עמ' 70, וש' שפיגל, מונטסשריפט 1930 עמ' 94 — 104. אעפ"כ הונח מקום לתוספות דברים. וכדאי ר' ינאי, "שהיה מן החכמים הראשונים", שנתעמק בפיוטיו להבינם ולפרשם².

עמוד 12 סמוך לסוף:

ירידתו דברי יהיה

מים למבול עוד לא יהיה

נשייה לשביע יהיה

נוזל למחיה יהיה

ק' נדחק ופרש דברי³ מלשון הדביר, כלומר ירידתו תדבר ותכנע. אפשר לקיים דברי כמשמעו: דברי יהיה, כלומר אני גוזר, כי מים למבול, עוד לא יהיה בירידתו כי אם נוזל וכי.

שם:

למלוט נפילים במראה קשת

סחתה למדמה כמראה קשת

מנקד למדמה. בנין פעל, וק' מגיה למדמה, בנין התפעל, ומפרש על הקב"ה, שהוא נגלה בקשת (יחז' מ' כ"ח).

בהושע י"ב א: וביד הנביאים אדמה מפרש רש"י (פרוש א') ור"י קרא מלשון הראות, הגלות, "נראיתי להם בכמה דומיות" (רש"י). לפ"ז אין צורך לשנות את הנקוד של הטקסט. ומצינו כמה וכמה פעמים במקרא ובחז"ל בנין אקטיבי במקום רפלקסיב בהשמטת האובייקט: נפש, עצם⁴ וכו'. ראה ברורה לפרושו של ק' מצינו במה"ג שמות עמ' 26: "אמר הקב"ה אני מידמה בעולמי בכל מה שארצה פעמים מלא העולם... ופעמים אמה על אמה"... ואעפ"י שכתוב שם בפרוש מידמה כבוד, אין צורך להגיה בפיוטנו את הנקוד, מפני שיש לו על מה שיסמוך, וכך מנוקד ועומד. לי נראה, כי ר' ינאי כיון לב"ר ל"ה ג': את קשתי נתתי בענן קישותי דבר שהוא מוקש לי (לומר שהוא דומה לי) ועין שם בפרוש תיאודור.

(2) כבר נמחק והוגה בפיוטים הללו זמן קצר אחרי חבורם (עיין מכוא 8 — 9) ולכך אני מתכון אח"כ באמרי "הוגה" או "הגהה" בסתם.

(3) אני משנה מטעמים תכניים ומנקד בנקוד סברני.

(4) הנוס' דומיות נמצא גם בטקראות גדולות ד"ו רפ"ה; בן יהודה הביא דומיות, מספר יחיד, ממקום אחר, אבל ספק, אם כך צריך לנקד שם.

(5) כגון: ויגלח ויחלף שמלותיו, פירושו: ויגלח את עצמו ויתגלח; רק אתם שמרו מן החרם (יהושע ו' י"ח) פירושו: שמרו נפשכם = השמרו; ויטב בירדן (מ"ב ח' י"ד), טב ב' הוא פעל יוצא וע"כ טב בירדן = טב ב' את בשרו, וכן בחז"ל; תעלים בצרה (תה"ל י') = תעלים נפשך = תתעלם. ובחז"ל: יסו... והסיתי (ברכ' פ"א מ"ג), כשאני הסיתי, אתה זקפת (שם י"א ע"א).

ק' תמה, עמ' 27 הערה 6, מהיכן לו לפיטן, כי נח נתפלל על הקשת להצלת הנפילים. לדעת שפיגל הכונה לדור המבול, שנקרא נפילים, ע"פ ב"ר כ"ו ז': נפילים שהפילו את העולם ושנפלו מן העולם וכו'. זה דחוק מאד, שהרי בשעה שמדבר על הקשת אין זכר לנפילים, ומדור המבול לא נשאר אלא נח ומשפחתו. ונראה לי, כי כונתו: ירודים, עלובים, ע"פ ב"ר תיאודור נ"ח ח': שדה עפרון... דהות נפולה וקמת יש נוס' נפילה) ובלקח טוב רות עמ' 18: ותקם היא וכלתה... נפולה היתה וקמה לה.

ובך פרוש החרוזים האלה: נח התפלל בתיבה לפני הקב"ה שיראה להם את הקשת, כלומר שיפסיק את המבול ויציל את האומללים שבתיבה; עיין ד"ק ברא' ט' י"ג: ויש לפרש נתתי (את קשתי נתתי) כמשמעו כדברי הגאון ר' סעדיה כלומר הקשת שנתתי בטבע בענן יהיה לכם לאות... אבל בימי המבול לא נראתה הקשת כי לא נכלא הגשם... וב"ר נתתי מששת ימי בראשית⁶). עיין גם רמב"ן מקרא זה, שבאמת היתה הקשת, מיום הבראה. וגם תפלת נח בתיבה נרמזת במדרש; פד"א פרק כ"ג: והיה נח עומד ומתפלל לפני הקב"ה... הוציאני מן המסגר הזה (עיין ב"ר ל"ד א' ותנח' בובר נח י"ד).

עמ' 18 למעלה (המשך):

עבור 7) לך ראיתי לא בוטח בקשת אתן לך אות בענן קשת לפי המבואר לפני כן מובנים גם שני חרזים אלה; נח מחוסר אמנה היה (ב"ר ל"ב ו') ולא היה בוטח בקשת, כלומר לא היה מאמין, שתראה קשת אחרי הגשמים ושללא יהיה עוד מבול, אעפ"י שכבר נאמר לו מפי הקב"ה: כל ימי הארץ וכו'. והצריך הקב"ה ליתן לו את הקשת בענן לאות ברית; עיין רמב"ן, שם. ובמה"ג ברא' 172: חמורה שבועת מבול שנכרתה עליה שבע בריות וכל כך למה מפני מחוסרי אטמה וכו' (עיין גם לקח טוב נח ט' ט').

עמ' 18 באמצע:

צא מהווה להויה

הה"א של הויה מנוקדת בחולם וע"ז הוער, כי צריך להיות פתח. כונתו כנראה לצורת הויה, אבל הפיטן כתב לשום זוג מלים הויה (= הויה) במשקל הויה, תועה ועוד. אף כאן, כנראה, מדרש הוא שהיה בזכרוננו של הפיטן; בתנח"ך נח י"ב: והיו בני נח היוצאים מן התיבה... שעשה להם הקב"ה הויה בעולם.

עמ' 14 באמצע:

חשבתה סגויים

זכרתה סגורים

(6) אין בב"ר שלנו.

(7) מנוקד עב"ר בחולם וז' מגיה כהנא: עב"ר בשורק.

ק' מעיר, כי חשבת הוא הגהה וכי הנוסח הקודם הוא אולי „חבבת” והוא מפרש סגויים = סגיאים, כלומר הגדולים. ז' מגיה סגויים, כלומר חבבת את נח ובני ביתו השנואים על בני דורו. לדעתי צריך לקים את הנוסח חשבתה סגויים, סגויים סוגים, מלשון סיג וגדר, וחרוז זה מקביל לשלפניו ועולה יפה ההקבלה שבשניהם. יניי לא למד בבית מדרשו של ר"י חיוג ואין הוא נוהג לדיק בשרשים. וכן מצינו בעמ' 12: עש = עשה (ובפיוטי יניי שכמר ג, עמ' 19: עשתה = עשיתה), עמ' 18: געו במקום הגיעו או נגעו, ועמ' 21: דיאתך במקום דאיתך.

עמוד 16 באמצע:

פילגתם השוותם ציממתם מושבותם קילעתם ישיבתם
שתי התבות שבפזור מוגהות לפי דברי ק': ציממתם — למעלה בין התי' ובין המ' נמצאת (תי' קמוצי), מושבותם — מונה פעם בנקוד א"י משובתם ופעם בנקוד טברני משיבתם. נכונים דברי ש', כי המגיה שנה וקרא ציממתם (כמו בתהל' ק"ט קל"ט) ולפ' הגיה גם משיבתם, אבל רחוק לומר כי כתב הנוסח הראשון ציממתם מושבותם טעה ג' טעויות בשתי תבות רצופות. והטיב ק', שהניח את הנוסח הראשון ותרגם מלשון צמצום ולחיצה. מעין זה מצינו צמצם בעברית ובארמית: צמצמו בדברים (קה"ז ח'), לא בעי אלא מצמצא יתי כדעבר לסבי (פתח' כ"ג דאיכה, בוכר' י' ע"א, ועוד). וגם הפיטן השתמש בפעל זה בהשאלה. והיה לו צרך באות צ' (ראשי החרוזים הם בסדר א"ב). מושבותם מקביל לישיבתם של אח"כ והוא שם מפשט, ופרושו: מפני שאמרו לישב יחד, „נצטמצמו”.

עמ' 19 למעלה:

פלגה יקרא דורם

הפ"א של פלגה מנוקדת פתח ובהגהה פלגה, למד דגושה. ק' מתקשה בפרוש פלגה. בצדק העיר ש' על הצורה פלגה שבסדר עולם פ"א: מן המבול עד הפלגה (כאן הה"א בל"ס לדיעה⁸), אברהם אבינו היה בפלגה⁹ וכו', אבל הפיטן כתב את הצורה פלגה ולא הפלגה לא בשביל האקרוסטיכון בלבד, אלא משום שבדאי לא היתה ידועה לו צורת הפלגה השגורה בפי האשכנזים; הספרדים והתימנים קוראים ומבטאים דור הפלגה, פ"א דגושה ופתוחה ואף למד דגושה. מן הנקוד שבפיוטנו יוצא, כי מבטא הספרדים והתימנים הוא ישן מאד.

(8) עין אברונין, ספר הזכרון לאד"ר 123.

(9) ש' כותב בהערה: הילקוט (כ"ר ס"ב) מתקן בההפלה. באמת אין כאן אלא „תקון” מגיהים אחרונים לפי הפלגה השגורה היום; בדפ' הראשונים ש' הילקוט בפלגה! גם מה"ג בר' עמ' 292: וישיבתה ש' סדום... מאחר הפלגה (שונה מנוס' שבת י' ע"ב וס"ע פ"א — רשנר).

עמוד 20 למעלה:

נעו נוערו

נזורו נתפזרו

נכון פרושם של ז' ויש' מלשון וינער, בנין פעל. דגמא יפה מצינו במד' תהל' מ"ו ב' (ובור עמ' קל"ז): העולם מת נער ומת מוטט. הפיוטים הללו מרחיבים את ידיעותינו בנקוד הא"י ומשום כך ראוי לומר גם בזה דברים אחדים.

המנקד מבדיל בין פתח לקמץ (בקרובות לכ"ד משמרות הם משמשים בערבוביא, כנהוג בדרך כלל בכ"י) ורק לעתים רחוקות בא פתח במקום קמץ. נראה, כי דרכו לנקד בפתח את גוף הנסתרים בעבר קל לפני גרונית: טעמו (עמ' 18), דהר"י (תמב"י) (עמ' 19). שלא לפני גרונית, כעשר פעמים, המץ, ורק שתי פעמים קמץ גם לפני גרונית: בערו, יעצו (עמ' 19).

בזה נהג המנקד כבנקוד הטברני. לא כן בקמץ קמץ, במקומו בא בפיוטים הללו תמיד חולם, כנהוג בנקוד הבבלי ה"טהור": חזרבן, גובהם, קדש וכן תמיד בנין הפעל בחולם. יוצא מן הכלל קרבן¹¹. גם בכ"ד משמרות נוהג בדרך כלל חולם לכל o (יש שם יוצאים מן הכלל ואין כאן המקום להאריך).

גם בקרובות הללו מנקד תחיה (עמ' 22 למטה) כמו בקרובות לכ"ד משמרות וכמו ששגור בפי התימנים; עין "לשוננו" א' 189 ובהערה 1. ונראה, כי צריך להגיה בקרובות לויאם "לשוננו" שם).

עמ' 13 למטה: והחביא תיך.

הכף מנוקדת בקמץ. והעיר ק': הקמץ מובן בקשי, שהרי בנקוד הא"י אין כנוי – ף י ף אלא ף, והוא מציין M d W I עמ' 46¹². ע"ז העיר ש' עמ' 96, כי אפשר, ששנוי זה הוא מטעמים מטריים.

רוצה אני להטעים בזה, כי בנוגע לטקסטים שמחוץ למקרא ודאי שהכנוי ף הוא מסורה עתיקה מאד בפי בני ישראל ובנקודם ואין בזה נדנוד של ספק. וכתב שד"ל, אוצר נחמד ג' עמ' 103: וכן כל כנויי הגוף הנמצא¹³ הם במקרא ף (יך) נקדישך) ובלשון חכמים הם (לפי קבלת כל ישראל ולפי נקוד הספרים העתיקים) ף (יך, נקדישך) כמו שאומרים בלשון ארמית ובלשון סורית. ובתשובות תלמידי מנחם בן סרוק עמ' 44 נאמר בפרוש: כל אנשי בית שני... אנשי סברא ובעלי משנה לא נסדרה משנתם ולא נאמר תלמודם כי אם על הסדר הזה אמך בך

(10) יש עוד שניים בנקוד תבה זו ואינו נוגע בהם כאן.

(11) בכ"ד משמרות קר בן בחולם (עמ' י"ט באמצע). אבל הר"ק (מכילת ד"ק קל"ז ב', קס"ב ב'; ע"ס סופר 3) מספר על כמה שמות בעלי קמץ בראשם: "קבלנו קריאתם בקמץ רחב ולא ראינו בהם מחלפת" וביניהם גם בשר הקרבן (יחז' מ' מ"ג).

(12) עין "לשוננו" שנה א' עמ' 185 ומהד החנוך" תרפ"ט גליון י"א – י"ג 186–87.

(13) = נוכח.

פעלך עונך. חמר חשוב הוסיף גם שפניר במונטסשריפט 1929 עמ' 472 – 75. רק בהשפעת הנקוד הטברני שלמקרא נשתנה הנקוד הישן – מעט מעט ואחרי הערות שונות ושאלות ותשובות ומחלקת¹⁴ – ובמקומו נכנס לסדורי התפלה שלאשכנזים הנקוד – פ¹⁵, והחסידים אומרים עד היום נקדישך ונעריצך, כספרדים וכתומנים, וכן ממקומך ועוד.

מצד אחר נמצא – פ במקסטים המנוקדים בנקוד הבבלי¹⁶ וכן „בסרוגין” בנקוד הא'י¹⁷ וחאטתך (ישע' ו' ז') ולבבך (שם ז' ב') ארצך (שם ח' ה') ועוד. וזה השפיע על המנקד שלנו ובשעת הצורך נקד – פ גם בפיוטים שלא כמנהג. ק' מודיע בהקדמתו עמ' 2, כי הוא עומד לפרסם בשנה הבאה (כלומר בשנה זו) עוד כמה מפיוטי יב"י. מי יודע, כמה מהם טמונים עוד בארגונים שבבליותיקאות השונות ומחכים לגואלם. הרי ר' יב"י, פייט קרובות לכל סדר וסדר שלכל השנה, וכל מה שנתפרסם מהם עד עתה, עדיין רחוק הוא מכמות זו. וכי לא ימצא מי שהוא, שישתדל ויוציא כל אותם פיוטים, שזכרו כאן שליניי ושלאחרים, גם בעברית?

תקון טעות.

ב„לשוננו” שנה א' עמ' 186 הערה 6 אמרתי בשם ש"א, כי כ"י בן אשר שבארם צובא הגיע לידי ששון בלונדון. כדברים האלה מסר לי גם מר ד"ש מירושלים קרובו של ששון. לצערי היתה כאן טעות. נודע לי ממקור נאמן, כי כ"י הנ"ל לא יצא מרשות ביהכ"נ שלספרדים בארם צובא וכי הפרופ' ויל מברלין התחיל עוסק בצלומי.

ח-ן.

14) הערתי על פרטים אחדים בענין זה עומדת להתפרסם במונטסשריפט.

15) אמתך שבהושענות נתקיים גם בסדורים ובמחזורים של האשכנזים.

16) שפניר מונטסשריפט 1929 עמ' 68.

17) פרסם קהלי ב- Z A W 1901 273 – 317.

פעלך עונך. חמר חשוב הוסיף גם שפניר במונטסשריפט 1929 עמ' 472 – 75. רק בהשפעת הנקוד הטברני שלמקרא נשתנה הנקוד הישן – מעט מעט ואחרי הערות שונות ושאלות ותשובות ומחלקת¹⁴ – ובמקומו נכנס לסדורי התפלה שלאשכנזים הנקוד – פ¹⁵, והחסידים אומרים עד היום נקדישך ונעריצך, כספרדים וכתומנים, וכן ממקומך ועוד.

מצד אחר נמצא – פ במקסטים המנוקדים בנקוד הבבלי¹⁶ וכן „בסרוגין” בנקוד הא'י¹⁷ וחאטתך (ישע' ו' ז') ולבבך (שם ז' ב') ארצך (שם ח' ה') ועוד. וזה השפיע על המנקד שלנו ובשעת הצורך נקד – פ גם בפיוטים שלא כמנהג. ק' מודיע בהקדמתו עמ' 2, כי הוא עומד לפרסם בשנה הבאה (כלומר בשנה זו) עוד כמה מפיוטי יב"י. מי יודע, כמה מהם טמונים עוד בארגונים שבבליותיקאות השונות ומחכים לגואלם. הרי ר' יב"י, פייט קרובות לכל סדר וסדר שלכל השנה, וכל מה שנתפרסם מהם עד עתה, עדיין רחוק הוא מכמות זו. וכי לא ימצא מי שהוא, שישתדל ויוציא כל אותם פיוטים, שזכרו כאן שליניי ושלאחרים, גם בעברית?

תקון טעות.

ב"לשוננו" שנה א' עמ' 186 הערה 6 אמרתי בשם ש"א, כי כ"י בן אשר שבארם צובא הגיע לידי ששון בלונדון. כדברים האלה מסר לי גם מר ד"ש מירושלים קרובו של ששון. לצערי היתה כאן טעות. נודע לי ממקור נאמן, כי כ"י הנ"ל לא יצא מרשות ביהכ"נ שלספרדים בארם צובא וכי הפרופ' ויל מברלין התחיל עוסק בצלומי.

ח-ן.

14) הערתי על פרטים אחדים בענין זה עומדת להתפרסם במונטסשריפט.

15) אמתך שבהושענות נתקיים גם בסדורים ובמחזורים של האשכנזים.

16) שפניר מונטסשריפט 1929 עמ' 68.

17) פרסם קהלי ב" Z A W 1901 273 – 317.

מפעילות ועד הלשון

בחדשים האחרונים המשיכו הועדות המקצועיות את עבודתן. הועדה למונחי החשמל בתל-אביב עסקה בקביעת מונחי הפיסיקה המתפרסמים בחלקם בחוברת זו. הועדה למונחי הבוטניקה, המשותפת עם האוניברסיטה העברית הכינה את רשימת המונחים המתפרסמת בחוברת זו. ועדה מיוחדת קבעה מונחים לצלום, אשר יתפרסמו באחת החוברות הקרובות.

הועדה למונחי המתמטיקה הגבוהה, המשותפת עם האוניברסיטה העברית עברה על חלק הגון של החמר אשר הוצע לפניה לעיון על-ידי מורי-האוניברסיטה וקבעה מונחים לשמוש בהוראה. הועדה למונחי מלאכה ובנין ממשיכה את עבודתה על-פי סדר המלון בין-הלאומי של שלומן (חלק עבודות עץ). לפי הצעת עיריית תל-אביב יתפרסמו מונחי-הבנין שנקבעו על-ידי ועד הלשון כתוספת להוראות בעניני בנין בגבולות העירייה, העומדות להתפרסם בקרוב. הועדה למונחי דפוס, שהפסיקה לזמן מה את עבודתה לרגל מחלתו של היועץ המקצועי, ממשיכה את עבודתה. הועדה למונחי כלים ותבשילים חדשה את עבודתה, והיא עוסקה בגמר הרשימה אשר תתפרסם ב"לשוננו" ובצורת מלון שמושי-משתתפים בוועדה זו כל חברי ועד ירושלים.

התחילו בעבודתן: (1) הועדה לפרדסנות, (2) הועדה להתעמלות, בהשתתפות באי-כח ארגון המורים להתעמלות של ה"מכבי", "הפועל" ו"ברית טרומפלדור", (3) הועדה למתימטיקה הפשוטה, בהשתתפות האוניברסיטה. הועד מכין את החמר לעבודתן של שתי ועדות חדשות: (1) ועדה למונחי הפילוסופיה, בנשיאות הפרופ' יוסף קלוזנר ובהשתתפות ד"ר ה. ברגמן, ד"ר צ. דינזדרוק, פרופ' ח"י רות וד"ר ג. שלום, (2) ועדה לצבעים. הועדה המדעית של מכון ד"ר מוזה ליד ועד הלשון נכנסה לשיבתה הראשונה. אחרי עיון בכתבי-היד מעזבונו של המנוח ואחרי משא ומתן מפורט קבעה הועדה את תכנית עבודתה והחליטה להכין בזמן הקרוב לדפוס את:

(1) ספר המונחים למדעי הטבע והרפואה: ספר א' – ספר הרפואה. הספר יצא בצורת מלון אנגל־רומא־עברי עם מפתח גרמני־צרפתי בסופו, ויכלול את מונחי הרפואה והמקצועות הקשורים בה. (2) ספר אסף הרופא על־פי כתב־יד לונדון ומיונכן בצרוף הערותיו של המנוח ופירושו למונחים הרפואיים של הספר.

מלוני ועד הלשון. ילקוט צמחים, המלון לתכניקה והמלון למונחי החשמל, הטלפון והטלגרף נפוצו בארץ ובחוץ לארץ. הנחה מיוחדת נתנה לחקלאים ולחותמי „השדה” על ילקוט הצמחים, ולעובדי החשמל – על המלון לחשמל. כמו כן נתחלק מלון זה חנם בין פועלי הטלגרף היהודים, בשביל להקל עליהם את קליטת המונחים העבריים. בענין קבלת טופסים נוספים של מלוניס אלה יש לפנות ללשכת ועד הלשון ירושלים, רחוב יפו בנין מרכזי, חדר 89.

האספה הכללית של ועד הלשון העברית שהתקיימה בל'ג בעומר בירושלים היתה מיקדשת לשאלת הכתיב המלא והחסרי. במשך שלש הישיבות שהיו לוועד בליל ל'ג בעומר ולמחרתו הרצו על שאלות הכתיב ה' דוד ילין, ח. נ. ביאליק, הפרופ' יוסף קלוזנר, והפרופ' י. נ. אפשטיין. השתתפו בוכוחים הרב מ. צ. סגל, יוסף מיוחס, הרב ש. אסף, ד"ר י. ריבלין, דוד שמעונוביץ וא. מ. ליפשיץ.

ההרצאות תתפרסמנה במלואן ב„לשוננו”.

מר דוד ילין פותח בהרצאתו על הכתיב. קביעות הכתיב בלשון היא אחד מתנאיה העיקריים של תחית הלשון. תעודת בית הספר שלנו היא להקנות לחניכיו כתיב מסוים, אשר ימצאו אותו לפנייהם בכל היצירות הספרותיות של עמם. ומי שמשנה בשפה חיה מהכתיב המקובל יחשב לו הדבר לשגיאה. שפות חיות הולכות ומשתנות בדבור, אבל בכתיבן אינן משתנות כל עיקר. קיום שני כתיבים, חסר ומלא, זה בצד זה, כמו שהדבר נוהג בשפתנו, הוא דבר בלתי טבעי ומכניס מבוכה בלבבות.

הכתיב המלא נקבע על יסוד הכתיב התלמודי, שנוצר בתקופה שלא היו עוד התנועות ולא היתה דרך אחרת לברר את אופן הקריאה. אבל הוא הוסיף להתקיים גם אחרי המצאת הנקוד והמדפיסים השתמשו בו במקום נקוד בכדי להקל את הדפסת־הספרים. אבל בשפות השמיות לא היו כלל אותיות לסמן את התנועות, כמו בשפות האירופיות, וגם האותיות המעטות שאנו קוראים להן „אמות הקריאה” לא נכתבו לכתחלה כדי להורות על תנועה, כי אם באו להורות על הארכת התנועה של האות שלפניהן. אף אם

נשתמש באמות הקריאה ברבוי היותר מופלג לא נגיע לעולם לקריאה ברורה כמו בשפות האירופיות וכמו בנקוד שלנו.

ההברות בשפתנו קבועות, ישנן ארוכות וישנן דגושות. ואם נבוא לכתב מלא בכל מקום, נקלקל את השפה באופן מוחלט ונבטל את כל ההבדלים בין מיני ההברות השונות ונשלל את האפשרות לשוב למבטא הנכון גם מאת הדורות הבאים.

המרצה עומד באריכות על הכללים היסודיים של הכתיב החסר, המיוסדים על הכתיב היסודי של התנ"ך ועל תורת-דקדוק הלשון, ודורש את קבלתו.

הפרופ' יוסף קלוזנר מוכיח את קדמותו של הכתיב המלא, שהקיף את כל הספרות שלאחר התנ"ך. הוא מוצא, כי השאיפה המודרנית לכתוב המלא הניכרת גם בספרות זמננו היא תופעה טבעית שאין לנעול לפניה את הדלת. אולם אין להפריז על המדה ואין לפתור את השאלה בבת אחת. הכתיב החסר של תקופת ההשכלה היה דבר מלאכותי ככל ספרותה של אותה תקופה, ששאפה להחזיר את הלשון ואת הספרות לתקופת התנ"ך.

הכתיב המלא סותר בלי שום ספק את הדקדוק שנבנה על יסודי הדקדוק הערבי והכתיב החסר. אולם אנו המערביים איננו קשורים יותר אל ההברות הארוכות והקצרות. הריתמוס הנכון של הלשון יברא בדרך אחרת. כתיב התנ"ך, בתור כתיב קלסי, ישאר כמות שהוא וישמש דוגמה לכל הספרות המנוקדת, אולם בספרות בלתי מנוקדת צריך לשלט הכתיב המלא.

פרופ' י. נ. אפשטן בתור בעל הכתיב המלא אינו רואה את עצמו כמחדש, כ"א כמחזיק בנושנות. הדעה הרווחת, שבתקופת התלמוד התחילו לכתוב מלא אינה נכונה, לפי דעתו; הכתיב של התנ"ך איננו לגמרי חסר, כי אם מקרי. מלא וחסר משמשים בו בערבוביה. כמובן, שהכתיב המלא רגיל ביותר בספרות המאוחרת, וזוהי התפחות טבעית בכל השפות החיות וגם במנדאית הוא מלא וגם בדיאלקטי הערבים המרוקניים.

אין לערבב את שאלת הבטוי עם שאלת הכתיב, גם החסר וגם המלא אינם פוטרים שאלה זו, וזה חלק מיוחד של הדקדוק הטעון למוד.

הכתיב הטבעי הוא בלי ספק המלא. הוא צריך לשמש לנו בתור כתיב יחיד לפרוזה, מקומו של החסר צריך להיות רק בספרות המנוקדת.

בהוכוחים שהתחילו אחרי הרצאת הפרופ' אפשטן הובעו דעות שונות. מר מיוחס איננו רואה תקון לשאלה בדברי המרצים. הלשון העברית היא מורחית ואי אפשר לכך עליה כללי שפות מערביות מבלי לקלקל אותה. אין להזניח

את העובדה, כי אנו מובלעים באוקינוס ערבי והשפעת השפה הערבית עלינו היא הכרחית.

בתנ"ך יש דקדוק שיטתי ואסור לנו לטשטש אותו על ידי תקון הכתיב. צריך ללמד את הדקדוק הזה בבתי-הספר. כשיגיע הילד למשנה, כבר יוכל להבחין בין כתיב מלא וחסר. הדבור העברי החי יקל את סגול הקריאה בכתיב החסר. בזמן האחרון נשתבש הנקוד ונתמעטו המומחים בו לרגלי הזנחת הכתיב החסר המנוקד. צריך לזכר, כי גם בשפות האירופיות התפתחות הכתיב היא אטית מאד.

ד"ר ריבלין מעיר, כי הדיאלקט הארמי החי מדקדק בכתיב החסר יותר מן התנ"ך, והדיאלקט הזחלי יודע צורות שונות גם חסרות בהחלט וגם מלאות בהחלט ואין בו כל שיטה. אינו מסכים, כי אפשר לבנות את הכל על יסוד השפה הערבית, כי בה דוקא מצוי דגש אחרי תנועה ארוכה. הרב סגל, איננו כותבים יותר בסגנון תנכ"י ואיננו יכולים לקבל גם את כתיב התנ"ך. הנסיון של המשכילים היה מלאכותי ועבר מן העולם. דרך ההתפתחות היא ברורה. את השפות המזרחיות היו כותבים קודם בלי תנועות. התנ"ך נכתב קודם בלי אמות הקריאה ואח"כ הכניסו אותן המעתיקים בהדרגה, אלא שעבודתם נפסקה באמצע, ומסכה זו לא בא התנ"ך אל הכתיב המלא השלם. סבת הערבוביה בכתיב בכתיב יד ישנים היא חסר בתי ספר ודפוס. היו הולכים על פי רוב בעקבות חכם בעל השפעה שקבע לו כתיב משלו (כמו הרמב"ם). הכתיב המלא הוא פרינצפיון היסטורי. קבלת הכתיב הזה היא הליכה במסילות ההתפתחות ההסטורית ויש בה משום צרך החיים.

הרב ש. אסף מעיר, כי בכתיב-היד יש גם דוגמאות של כתיב חסר. כל מציעי הכתיב המלא אינם קובעים כללים מוצקים לכתיב זה, בשעה שלכתיב החסר יש כללים ידועים לכל, ובזה ידו על העליונה. למעשה יש, לפי דעתו, לקבל את החסר ולהכניס בו כמה תקונים הכרחיים. א. מ. ליפשיץ, הוכוחים על שאלת הכתיב לא פסקו לעולם בועד הלשון. היה זמן שידם של בעלי הכתיב החסר היתה תקיפה וכל מי שהיה נוטה מכתב זה היה חשוד לעם הארץ. הכתיב החסר, שהוצע בשעתו לפני המורים על ידי מר דוד ילין ושחדר בהשפעתו לכל מוסדות החנוך, הוא אחד הכתיבים שיש להוציא מן התנ"ך והוא מיוסד על כללים דקדוקיים שאין להכחישם. אבל בכל הלשונות יש כתיב היסטורי וכתיב פוניטי ויש שהם מתרחקים זה מזה הרבה. זה בא מחמת שאין בטוי אחד לקונסנטנט, כי אם שורה של דרגות-בטוי. משום כך יש כתיב היסטורי קבוע ויציב

בכל לשון. בארץ־ישראל נשתנתה המציאות במשך השנים האחרונות ואי אפשר לקבוע, מי הוא המשמר ומי המחדש. למעשה יש לנו שני כתיבים: כתיב מנוקד ומכוון לדקדוק וכתיב בלתי מנוקד. הדפסה מנוקדת היא האידיאל שיש לשאוף אליו. בתור כתיב מלא ובלתי מנוקד, יש לקבל, לפי דעתי, את הכתיב של אחד־העם, ולצרכי החנוך צריך להשתמש רק בכתיב המנוקד. המבטא המזרחי שעליו מבססים בעלי הכתיב החסר את דעתם נידון לכליה. הוא יכול להתקיים רק עם סגירת העליה מן המערב. בשאלת הכתיב אין לשנות את המציאות. יש שני כתיבים ואין ועד הלשון יכול להכריע ולפסול את האחד. לתוך ספרי־הקריאה צריך להכניס במקצת טופסים בלתי מנוקדים.

דוד שמענוביץ: בעלי הכתיב המלא מדברים על כוון ההתפתחות ולא על הצרך. אנו איננו עבדי הדוגמות. חובתנו היא להקל על העם את ידיעת השפה ויש לבחון, איזה כתיב יקרב אותנו למטרה זו. במקום שיש נקוד, הרי מותרים גם בעלי הכתיב המלא על המלא. נמצא שהדרך היותר מתאימה בימינו היא לנקד את כל הספרות ולהקל את התכניקה של הנקוד. הכתיב המלא מבלבל את בן דורנו, שאיננו מתחנך על הספרות הרבנית, כי אם על התנ"ך ועל הספרות החדשה.

ח. ג. ביאליק מסכם את הוכחים בהרצאת־הסיום שלו. הוא מוצא, כי מן הצד העיוני נתבררו כמה דברים, אולם האספה נטתה מן המסלה המעשית והפליגה בדרכים רחוקות. האומרים, כי העם נתחנך בעיקרו על הכתיב המלא טועים בדבר. העם נתחנך על החומש, הסדור והתהלים קודם שהגיע למשנה ולגמרא.

שתי תעודות לפנינו: להקל את ידיעת הלשון על העם ולקבוע צורות כתיב המתאימות לדקדוק השפה. עוד לפני עשרים וחמש שנה, בימי יסוד החדרים המתוקנים הראשונים עלתה על הפרק השאלה על דבר הקלת הלשון על ידי הדפסת הספרים הקלסיים וספרות הנוער בנקוד (הצעת בוקי בן יגלי), בכלל זה גם המשנה. זוהי הדרך הנכונה, כי הרי גם המלא איננו פותר את שאלת המבטא בשלמותה.

במשך ההיסטוריה שלנו התחילה התפתחות הכתיב המלא פעמים ונפסקה באמצע — סימן שאין לו קיום. מוטב, איפוא, שנחזיק בנקוד. למה לא נגזור נקוד על הספרות?

לפני כ"ה שנה זה היה חלום. עכשיו מונחים לפנינו מאות ספרים מנוקדים ואחרי זמן קצר תהיה כל הספרות החדשה מנוקדת. קימעה קימעה תנוקד גם הספרות העתיקה. הקושי התכני של הסדור המנוקד כמעט שאיננו

יותר. על ידי הכנסת מכונת הכתיבה לשמוש מתמעטת גם הכתיבה ביד. גם מכונת-סדור עברית עם נקוד קיימת כבר באמריקה והיא עתידה להתפשט בכל הארצות. השאלה היא מעשית בהחלט והיא ניתנת להתגשם.

נסית-זמננו היא כלפי הטופס המנוקד. רק ספרות של דוקומנטים וספרי מחקר ישארו בלתי מנוקדים. לפיכך צריך להשליט בכל ספרותנו כתיב חסר עם נקוד. אולם לשם הכשרה מדעית של הנוער צריך לתת לו בכחות העליונות את הכתיב המלא.

אנשי כנסת הגדולה חוללו מהפכה על ידי תקון הכתב, עלינו לתקן את התקנה על נקוד כל הספרים.

עם נעילת האספה בוחרים בוועדה לעניני הכתיב, אשר תנסח את המסקנות בשאלה זו. לוועדה נבחרו:

פרופ' י. נ. אפשטיין, חי. נ. ביאליק, דוד ילין, א. מ. ליפשיץ.

רשימת מנחי הפיסיקה¹

מכניקה MECHANIK

סטטיקה (תורת שוויי-המשקל) Statics

Körper	body	גוף 1
Kraft	force	כח 2
Ruhe	rest	מנוחה 2 א
Partikel	particle	חלקיק 3
starrer Körper	rigid body	גוף צפיד 4
gleiche Kräfte	equal forces	כחות שווים 5
Masse	mass	מסה 6
Pfund	lb. (pound)	למרה = 453,6 ג. 7
Unze	oz. (ounce)	אונקיה = 28,35 ג. 8
englischer Zentner	cw. (hundredweight)	כפר אנגלי = 112 למ' 9 אנגלי = 50,8 ק"ג.
Tonne	ton	טונה = 2000 למ' 10
Gewicht	weight	משקל 11
Anziehungskraft	attraction	משיכה; כח מושך 12
Spannung	tension	מתחיות 13
Gegenwirkung	reaction	הגדה 14
Gleichgewicht	equilibrium	שווי-משקל 15
wirken	to act	פעול 16
Wirkung	action	פעולה 17
glatt	smooth	חלק 18
Fläche	surface	שטח 19
Flächeninhalt	area	מדת-שטח 20

1 בעבור רשימה זו השתמשו: ד"ר א. ברוך, אינג' א. ויונסקי, יחיאל גרינפלד, אינג' פונל, ד"ר א. מויא זיל, ד"ר סמבורסקי מהאוניברסיטה בירושלים. מר י. לדינסקי, ומר יצחק אפשטין וח. ג. ביאליק עברו על הרשימה והעירו את הערותיהם.

Lot ; senkrecht	perpendicular	אָנְד ; מאָנְד	21
Berührung	contact	מָנֶע	22
Zusammensetzung (der Kräfte)	composition (of forces)	הַרְכָּבָה=רכוב (של כחות)	23
Zerlegung (der Kräfte)	resolution (of forces)	הַפְרָדָה=פרוד (של כחות)	24
Resultierende	resultant	שָׁקוּל	25
Komponenten	components	רִכְיָבִים	26
Parallelogram der Kräfte	parallelogram of forces	מִקְבִּילִית הַכּחוֹת	27
Angriffspunkte (des Parallelogramms)	angular points (of pa- rallelogram)	נִקְדוֹת הָאַחִיזָה (של המקבילית)	28
Diagonale des Parallelogramms)	diagonal (of parallelo- gram	קַרְנוֹזוּל (המקבילית)	29
Kräftedreieck	triangle of force	מִשְׁלֵשׁ הַכּחוֹת	30
Rolle	pulley	גִּלְגָּלָה	31
Federwage	spring balance	פָּלָם קַפִּיצִי	32
Richtung	direction	כּוּוֹן	33
Grösse der Kraft	magnitude	גִּדְל ; עֲצָמָה (של כח)	34
losgelöster Teil	resolved part	חֶלֶק מִפְּרֹד	35
graphische Darstel- lung	graph	תַּאֲוִיר שְׁרָטוּמִי (גִּרָף)	36
graphische Methode	graphical method	הַרְדָּ שְׁרָטוּמִית	37
relativ	relative	יְחָסִי	38
proportionell	proportional	פְּרוֹפּוֹרְצִיוֹנִי	39
Kräftepolygon	polygon of forces	מִצְלַע הַכּחוֹת	40
Kran	crane	מִדְּלָה	41
parallele Kräfte	parallel forces	כּחוֹת מִקְבִּילִים	41
gleich	like	דּוֹמָה	42
ungleich	unlike	שׁוֹנָה	43
gleichförmig	uniform (bar)	שׁוּוֹה־צוּרָה (מוֹט)	44
Stange, Stab	bar	מוֹט	45
Moment	moment	מוֹמֶנְט	46

Ebene	plane	מישור	47
Paar	couple	זוג	48
Moment des Kräfte- paares	torque	מומנט של זוג כחות	49
Gleichgewicht halten	to balance (one force another)	אזן (כח אחד את השני)	50
gleichwertig, Aequi- valent	equivalent	שווה-ערך	51
Kräftesystem	system of forces	מערכת כחות	52
aufheben (algebr. Summe)	to vanish (algebraic sum)	בטל (סכום אלגבראי)	53
auf Null reduzieren	to equate to zero	הבא לאפס	54
Türangel	hinge	ציר של דלת	55
Gewicht	a weight	משקל	56
Scheibe	disc	דסקוס	57
willkürlicher Punkt	an arbitrary point	כל נקודה שהיא	58
gezwungener (Körper)	constrained (body)	משועבד (גוף)	59
Achse (eines starren Körpers)	axis (of rigid body)	ציר (של גוף צפיד)	60
Schwerpunkt	centre of gravity	מרכז הכבד	61
starre Verbindung	rigid connection	חבור צפיד	62
Tetraeder	tetrahedron	טטראדר	63
Pyramide	pyramid	פירמידה	64
Konus	cone	קונוס	65
stabiles Gleichge- wicht	stable equilibrium	שווי-משקל קים	66
labiles Gleichgewicht	unstable equilibrium	רופף	67
indifferentes »	neutral »	אדיש	68
homogener (Körper)	homogeneous (body)	הומוגני (גוף)	69
rauhe (Fläche)	rough (surface)	מחוספס (שטח)	70
Angriffspunkt	point of application	נקדת-אחיוה	71

Leistung	power	הֶסָפֶק 72
gleichförmig (wirkend)	uniformly (working)	בְּצוּרָה שְׁוָה (עוֹבֵד) 73
Pferdestärke	horse-power	כֹּחַ-סוּס 74
Maschinen (einfache)	machines (simple)	מְכּוּזוֹת (פְּשוּטוֹת) 75
Hebel	lever	מְנוּף 76
shiefe Ebene	inclined plane	מִישׁוֹר מְשֻׁפָּע = מִדְּרוֹן 77
Wellrad	wheel and axle	אוּפְרָסָרֹן 78
Schnellwage	steelyard	מִוֶּרְטֵן 79
Güteverhältnis	mechanical advantage (resistance effort)	יִתְרוֹן מְכָנִי = הַתְּנַגְדוֹת (כֹּחַ פּוֹעֵל) 80
Widerstand	resistance	הַתְּנַגְדוֹת 81
wirkende Kraft	effort	כֹּחַ פּוֹעֵל 82
Kraftverhältnis	force ratio	מִנְת-כֹּחַ 83
Geschwindigkeits- Verhältnis	velocity ratio	מִנְת-מְהִירוֹת 84
Prinzip der Erhal- tung der Arbeit	principle of work	עֲקִרְיוֹן הָעֲבוּדָה 85
Stützpunkt	fulcrum	נִקְדַּת-מִשְׁעָן 86
Hebelarme	arms of lever	זְרוֹעוֹת שֶׁל מְנוּף 87
Einzelrolle	single pulley	גִּלְגָּלָה יְחִידָה 88
Rollenschere	pulley-block	מִיֶּקֶת-הַגִּלְגָּלָה 89
Flaschenzug	system of pulleys	גִּלְגָּלֹת 90
Differential Wellrad	differential wheel and axle	אוּפְרָסָרֹן הַבְּדִלִי 91
Differential- flaschenzug	differential pulley	גִּלְגָּלֹת הַבְּדִלִית 92
gemeine Wage	common balance	מֵאֻנָּגִים פְּשוּטִים 93
Präzisionswage	true »	מֵאֻנִּי-צֶדֶק = דִּיוֹק 94
empfindliche Wage	sensitive »	מֵאֻנָּגִים רִגְשִׁים 95
stabile Wage	stable »	יָצִיבִים 96
gemeine Schnellwage	common steelyard	מִוֶּרְטֵן פְּשוּט 97

dänische Schnellwage	Danish steelyard	מורָטֶן דָּנִי	98
Schraube	screw	בָּרָג	99
Spirale	spiral	לולִינִית	100
Schraubenlinie	thread of screw	פְּרִיכַת הַבָּרָג	101
Schraubenwinkel	angle » »	זווֹית־הַבָּרָג	102
Schraubengang	pitch » »	מַהֲלַךְ-הַבָּרָג	103
Reibung	friction	חִכּוּךְ	104
Grenzreibung	limiting friction	חִכּוּךְ גְּבוּלִי	105
Verhältnis	ratio	יחס	106
Reibungskoeffizient	coefficient of friction	גּוֹרֵם הַחִכּוּךְ	107
Reibungswinkel	angle » »	זווֹית הַחִכּוּךְ	108
Reibungskonus	cone » »	קוֹנוֹם הַחִכּוּךְ	109
normal	normal	נֶצֶב	110
Wirkungsgrad	efficiency (— useful	מְתִפֵּעַלָּה :	111
	work done by machine, (עבודת מועילה של מכונה,		
	work supplied to (מכונה) (עבודה המספקת למכונה)		
Keil	wedge	יָתֵד	112
Kante des Keils	edge of wedge	חֵד שֶׁל יָתֵד	113
Scharniere	hinges	צִירִים	114
Seilpolygon	funicular(rope) polygon	מַצְלַע שֶׁל כְּבִלִּים	115
elastische Seile	elastic strings	מִיתָרִים גְּמִישִׁים	116
Elastizitätsmodul	modulus of elasticity	מִדּוּל הַגְּמִישׁוֹת	117
Dehnung	extension	הַתְּמַתְחוֹת	118
Kräfte in einer Ebene	coplanar forces	כּוֹחוֹת בְּמִישׁוֹר אֶחָד	119
Stangengerüst	framework of rods	סְרוּג שֶׁל מִזְמוֹת	120
virtuelle Arbeit	virtual work	עֲבוֹדַת כְּבִיכּוּל	121

DYNAMIK DYNAMICS דינָמִיקָה

Kinematik	kinematics	קִינֶמָטִיקָה	122
Kinetik	kinetics	קִינֶטִיקָה	123
Geschwindigkeit	speed	מְהִירוּת	124

Entfernung, Zwischenraum	space described	מרחק 125
Änderungsgeschwindigkeit	rate of change	מדת השנוי 126
Verschiebung	displacement	העתק 127
Geschwindigkeit (in einer bestimmten Richtung)	velocity	מהירות (מכוונת) 128
Geschwindigkeitsparallelogramm	parallelogram of velocities	מקבילית המהירויות 129
relative Geschwindigkeit	relative motion	תנועה יחסית 130
Winkelgeschwindigkeit	angular velocity	מהירות זוויתית 131
Beschleunigung	acceleration	תאוצה 132
konstante Beschleunigung	constant acceleration	תאוצה קבועה 133
Geschwindigkeitsdiagramm	velocity-time curve	עקום הזמנים והמהירויות 134
gleichmässige Beschleunigung	uniform acceleration	תאוצה חדגונית 135
Raum	space	מרחב 137
Gravitationsbewegung	motion under gravity	תנועה מתחת הכבד 137
Schwerebeschleunigung	acceleration due to gravity	תאוצת-הכבד 138
Bewegungsgesetze	laws of motion	חקי התנועה 139
Stoff	matter	חומר 140
Masse	mass	מסה 141
Kraft	force	כח 142
Bewegungsgrösse	momentum	כמות התנועה 143
eingeprägte Kraft	impressed force	כח מטבע 144

Wirkung	action	פעולה	145
Gegenwirkung	reaction	תגובה	146
Beharrungsprinzip	principle of inertia	עקרון ההתמדה	147
Dyn	dyne	דינ	148
absolute Einheiten	absolute units	יחידות מוחלטות	149
technische Einheiten	gravitation units	יחידות תכניות	150
undehnbare Seil	inextensible string	חבל בלתי-מתמתח	151
Impuls	impulse	תקיפה	152
impulsive Kraft	impulsive force	כח תוקף	153
Stoss	impact	דחיקה	154
Arbeit	work	עבודה	155
Erg	erg	ארג	156
Energie	energy	אנרגיה, מרץ	157
kinetische Energie	kinetic energy	מרץ או אנרגיה של תנועה	158
potentielle Energie	potential »	" " " של מצב	159
Prinzip der Erhaltung der Energie	principle of conservation of energy	עקרון של שמור האנרגיה	160
Mechanisches Wärmeäquivalent	mechanical equivalent of heat	שווה-ערך מכני של חום	161
Trägheitsmittelpunkt	centre of inertia	מרכז ההתמדה	162
System materieller Punkte	system of particles	מערכת של חלקיקים	163
Projektile	projectile	קלע	164
Wurfinkel	angle of projection	זווית הזריקה	165
Wurfbahn	trajectory	מסלול	166
Wurfweite	range	מרחק	167
werfen	to project	זרוק	168
maximale Wurfweite	maximum range	מרחק-מבסיסו	169
Parabel	parabola	פריבולה	170
Leitlinie	directrix	מנחה	171
Zusammenstoss	collision	התנגשות	172

רשימת המונחים במורפולוגיה של צמחים

שנתקבלו על-ידי הועדה המשותפת של ועד הלשון והמחלקה לבוטניקה
שטתית ואקולוגיה של צמחים של האוניברסיטה העברית
בהשתתפות ח. נ. ביאליק

I. העלה, צורותיו וחלקיו

Lamina	Blattspreite	limbe	blade	пластинка	טָרֶף
Petiolus	Blattstiel	pétiole	petiole	черешок	פֶּטִיּוֹלָת
Petiolula	Blättchenstiel	pétiolule	petiolule		פֶּטִיּוֹלִית
Stipula	Nebenblatt	stipule	stipule	прилистник	עֵלֶה-לָּף
Bractea	Deckblatt	bractée	bract	прицветник	חֶפֶה
Vagina	Scheide	gaine	sheath	влагалище	גֶּדֶן
Ochrea	Tute	ochrea	Ochrea	раструб	שׁוֹפָר
Ligula	Blatthäut- chen	ligule	Ligule	язычек	לְשׁוֹנִית
Spina	Dorn	épine	spine	колючка	קוֹץ
Aculeus	Stachel	aiguillon	prickle	шип	שֵׁף
adnatus	angewachsen	adné	adnate	приросший	סָרוּךְ
decurrens	herablaufend	décurrent	running down	сбегающий, спускаю- щийся	סוֹרֵחַ
amplexicaulis umfassend	amplexicaule	amplexicaul,	embracing the stem, clasping	стеблеоб'- емлющий	לוֹפֵת
semiample- xicaulis	halbstengel- umfassend	semi-embras- sante	semiamplexi- caul, half embracing the stem	полустебле- об'емлю- щ.	לוֹפֵת לְמֶחֶצֶה

perfoliatus	durchwach- sen	perfoliée	perfoliate	прободен- ный проросший	קרנן
connatus	verwachsen	confluent	connate growing to- gether	сросшийся	קלוט
distinctus	gesondert		distinct	определен- ные, от- дельные	מפָּרָד
equitans	reitend	équitant	riding	едуший верхом	רוכב
sessilis	sitzend, un- gestielt	sessile	sessile	сидячий	יושב
subsessilis	fast sitzend	subsessile	almost sessile	почти си- дячий	כמעט יושב
petiolatus	gestielt	petiolaise	petiolate, petioled	черешко- вый	בעל פֶּטִיּוֹלָה
peltatus	schildförmig	peltè	shieldshaped	щитковид- ный	דמוי-תָּרִיס
vaginans	scheidig	engainant	sheathed	влагалищ- ный	מגִּדָּן
oppositus	gegenständig	opposé	opposite	супротив- ный	נִגְדִי
decussatus	kreuzend	decussè	in pairs alter- nately cros- sing	парнопере- крестный	סְדוּרִים שְׁתֵּי וְעָרְבִי מְצַלְבִים
alternus	wechselstän- dig	alterne	alternate	очередной	מְסֻרָּגִים
verticillatus	quirlig, wir- telig	verticille, disposé en verticille	whorled	мутовчатый	ערוכים דורים-דורים, צְפִירוֹת-צְפִירוֹת
fasciculatus	büschelförmig	fasciculé	fascicled	в виде пучка	ערוכים אֲגָדוֹת-אֲגָדוֹת
remotus	entfernt	éloigné	remote		מְרָקָק

approximatus	genähert		approximate	сближен- ный	מקרב
confertus	gedrängt	organes rap- prochés entre eux	crowded	собранный, сведенный вместе	צפוף
caespitosus	rasenförmig		tufted	дерновид- ный	דשא
rosulatus	rosettartig		in rosettes	розетковид- ный	בדמות שושנת
imbricatus	dachziegelig	imbriqué	imbricated	черепича- тый	רעוף
aphyllus	blattlos	aphille	leafless	безлистный	חסר-עלים

לפי הכוון

adpressus	angedrückt	adpressé, apprimée	pressed against	прижатый	מהדק
erectus	aufrecht	dressé	erect	прямой, прямосто- ящий	יָקוּף
patens	abstehend		spreading	отстающий	מפולג
divaricatus	ausgespreitzt	divariqué	widely divergent	растопы- ренный	מפצק
reclinatus	rückwertsge- neigt, nie- dergebogen		reclined, bent back	склониеный вниз	נטוי למטה
recurvus	auswärtsge- krümmt	recurvé	recurved	загнутый назад	קפוף לאחור
reflexus	zurückge- schlagen	réfléche	reflexed	отогнутый назад	מפשל
pendulus	herabhängend	pendant	pendulous	висячий	משלשל תלוי כלפי מטה
incurvus	einwärtsge- krümmt	incurvé	incurved	загнутый внутрь	קפוף לפנים

conniventus	gegeneinander geneigt	connivent	converging	נוטים זה לזה
horizontalis	horizontal		горизонтальный	מאוזן, אפקי שכיב
verticalis	vertical		вертикальный	זקוף, מאנך
resupinatus		résupiné	turned over опрокинутый обратный	הפוך

ל פ י ה צ ו ר ה

acerosus	nadelartig	acéreuse	needle-shaped	игловидный	מחטוני
orbicularis	kreisrund	orbiculaire	round		עגל
suborbicularis	rundlich	suborbiculaire	roundish	кругловатый	עגלגל
ovatus	eirund	ovale	ovale	яйцевидный	דמוי-ביצה
obovatus	verkehrt-eirund	obové	obovate	обратно-яйцевидный	דמוי ביצה הפוכה
oblongus	länglich	oblong	oblong	продолговатый	מאריך, משוך
ellipticus	elliptisch	elliptique	elliptical	эллиптический	סגלגל
lanceolatus	lanzettisch	lancéolé	lance-shaped	ланцетный	דמוי-אזמל
spathulatus	spatelig	spatulé	spatulate	лопатковидный	דמוי-מריית
linearis	linealisch	linéaire	linear	линейный	דמוי-סרגל
subulatus	pfriemlich	subulé	subulate	шиловидный	דמוי-מרצע
ensiformis	schwerd-förmig	ensiforme (en forme de lame d'épée)	sword-shaped	мечевидный	דמוי-סיף
falcatus	sichelförmig	falqué	falcate, sickle-shaped	серповидный	דמוי-מגל

cuneatus	keilförmig	en forme de coin	cuneate, wedge- shaped	клиновид- ный	דמוי-יָתֵד
triangulatus	dreieckig	triangulaire	triangular	треуголь- ный	משָׁלֵשׁ
quinquangu- latus	fünfeckig			пятиуголь- ный	מחֲמָשׁ
angulatus	eckig	anguleux	angled	угловатый	מקָצֵעַ
lunatus	mondförmig	en forme de croissant	moon-shaped	полулунный, в виде по- лумесца	סְהַרּוּנִי
reniformis	nierenförmig	reniforme	kidneyshaped	почковид- ный	דמוי-כִּלְכִּי
cordatus	herzförmig	cordé	cordate, heart-shaped	сердцевид- ный	דמוי-לֵב
obcordatus	verkehrt- herzförmig	obcordé	obcordate	обратно- сердце- видный	דמוי לֵב הָפוּךְ
sagittatus	pfeilförmig	sagitté	sagittate, arrow-like	стреловид- ный	דמוי-חֶץ
obliquus	schief	oblique		косой	מִלְכָּסָן
teres, cylin- dricus	walzig	cylindrique	terete	цилиндри- ческий, вал- цевидный	גְּלִילִי
filiformis	fädlich	filiforme	thread-like	нитевидный	חוֹטָנִי
subulatus	pfriemartig	subulé	awl-shaped	шилообраз- ный	דמוי-מְרַצֵּעַ
compressus	zusammen- gedrückt	compréssée	compressed		פָּחוּס
triquetrus	dreischneidig	triquétre	three-cor- nered	трехгран- ный	שְׁלֹשׁ-פָּאוֹת
acinaciformis	säbelförmig	acinaciforme	scimitar or saber-like	саблевид- ный	דמוי-חֶרֶב
uncinatus	hakenförmig	unciné	hooked at the point	крючкова- тый	מֵאֲנָקֶל

pinnatus	gefedert	pinnée	pinnate, feather formed	перистый	מְנִיָּחָה
----------	----------	--------	-------------------------	----------	------------

ל פ י ש ט ח ו

planus	eben, flach	plan	evenly flat	плоский	יָשָׁר
--------	-------------	------	-------------	---------	--------

concausus	vertieft, concav	concave	concave		קָעוּר
-----------	------------------	---------	---------	--	--------

convexus	convex	convexe	convex	выпуклый	מְגֻבָּנָן גְּבֻנָּנִי
----------	--------	---------	--------	----------	---------------------------

cucullatus	kappenförmig	qui a un capichon	hooded	капуцино-видный	כָּבוּן
------------	--------------	-------------------	--------	-----------------	---------

carinatus	gekielt	carénè	keeled	килевидный	בַּעַל קָרִין
-----------	---------	--------	--------	------------	---------------

canaliculatus	rinnenförmig	canaliculé	chanelled	желобчатый	דְּמוּי-מְרִיב
---------------	--------------	------------	-----------	------------	----------------

conduplicatus	zusammengelegt	conduplicuè	conduplicate	сложенный	מְכַפֵּל
---------------	----------------	-------------	--------------	-----------	----------

plicatus	gefaltet	pliè	plaited	складчатый	מְקַפֵּל
----------	----------	------	---------	------------	----------

tuberculatus	gehöckert	tuberculeux	tuberculate	бугорчатый	מְגֻבָּשָׁשׁ
--------------	-----------	-------------	-------------	------------	--------------

bullatus	blasig	bullé	bullate, puckered	пузыревидный. наду-тый	מְשֻׁלָּבָק
----------	--------	-------	-------------------	------------------------	-------------

lacunosus	grossgrubig	lacuneux	with holes or pits		מְחֻסָּט, מְגֻמָּץ
-----------	-------------	----------	--------------------	--	--------------------

ל פ י ע ו ר ק י ה ע ל א

areolatus	gefeldert	arèolée	divided into spaces often angular		עָרוּג, עָשׂוּי עָרוּגוֹת עָרוּגוֹת
-----------	-----------	---------	-----------------------------------	--	---

nervosus	nervig	nerveux	nerved	нервный	מְעֻצָּב
----------	--------	---------	--------	---------	----------

venosus	aderig	sillonné par de fines nervures	veiny	жилистый, жилковатый	מְעֻרָּק
---------	--------	--------------------------------	-------	----------------------	----------

reticulatus	netzig	réticulé	netted	сетчатый	מְרֻשָּׁת
-------------	--------	----------	--------	----------	-----------

costatus	gereift, gerippt	présentant des côtes saillantes	ribbed	ребристый	מְצֻלָּע
----------	------------------	---------------------------------	--------	-----------	----------

trigonus	dreikantig			трехгран- ный	שְׁלֹש-צְלָעוֹת שְׁלֹש מְקַצְעוֹת
tetragonus	vierkantig	tetragone	four-angled	четырёх- гранный	אַרְבַּע- שְׁלֹש מְקַצְעוֹת
inflatus	aufgeblasen	renflé, vési- culeux	swollen up	надутый	נָפּוּחַ
gibbosus	höckerig	gibbeux	swollen on one side	горбатый бугорчатый	גִּבְעָה
navicularis	kahnförmig	naviculaire		лодочнооб- разный	דְּמוּי-סִינִיָּה
ventricosus	bauchig		ventricose	вздутый брюхатый	בְּרִסְתָּן

ל פ י ב ס י ס ה ע ל ה

hastatus	spiessförmig	hasté	hastate, spear-shaped	копьевид- ный	דְּמוּי-רֶמַח
cordato-sagit- tatus	herzpfheil-för- mig			сердце- видно стре- ловидный	דְּמוּי-חֶץ וְלֵב
cordato-has- tatus	herzspiess- förmig			копье- евидный	דְּמוּי-לֵב רֶמַח
auriculatus	geohrt	auriculé	eared	снабжен- ный ушками.	אַזְנוֹנִי
truncatus	abgestutzt	tronqué	truncate	усеченный	קָטוּעַ
rotundatus	abgerundet		rounded	закруглен- ный	מְעֻגָּל
incisus	eingeschnit- ten	incisé	incised-cut	надрезан- ный	גָּדוּד
dilatatus	verbreitert	dilaté	dilated, ex- panded	расширен- ный	מְרֻחָב
angustatus	verschmälert	qui présente un rétrécis- sment	narrowed	суженный	מוֹצָר

elongatus	verlängert	allongé	lengthened	удлиненный	מאריך
abbreviatus	verkürzt	raccourci	shortened	укорочен- ные	מקצר

ל פ י רא ש ה ע ל ה

obtusus	stumpf	obtuse	obtuse, blunt	тупой	כד, קהה
excisus	ausgeschnit- ten			вырезан- ный	קדוד
emarginatus	ausgerandet	emarginé, echancré	emarginate	выемчатый	פגום
praemorsus	abgebissen			об'еденный	מניץ
acutus	scharf	aigu	acute	острый	חד
acuminatus	zugespitzt	acuminé	acuminate, longpointed	заострен- ный	מחדד
cuspidatus	feinspitztig	cuspidé	with a cusp or sharp, stiff point	тонкоза- остренный	שנון
mucronatus	stachelspitzig	mucroné	mucronate	снабжен- ный на верхушке острием или мягкой иглой	בעל חד
muticus	ohne Stachel- spitze	mutique, emoussé	point-less	лишенный острия без- оружный	חסר-חד
spinosus	dornig	épineux	spiny	колючии	קוצני
cirrhosus	rankig	vrillé	tendrilled	снабжен- ный усика- ми	בעל קנוקנות
pungens	stechend	trés dur et couvert de cointes ai- gues	piercing	колючий	דקרני

serrulatus	feingesägt	sinué	serrulate	мелкопиль-	משןשן
		sinus		чатый	קמשור
sinuatus	buchtig		sinuate	извилистый	מפרץ
sinus	Buchte		sinus	впадина,	מפרץ
				извилизна	
sinuato-	buchtig ge-	lacinié	sinuate-		מפרץ-משן
dentatus	zähnt		dentate		
laciniatus	geschlitzt		cut or slashed		מפצל
		dechiré	into narrow		
			lobes		
laceratus	zerrissen	lobé		разодран-	פרום
				ный	
lobatus	lappig, ge-	bilobé	lobed	лопастной	בר-אונות
	lappt				
bilobatus	zweilappig			двулопаст-	כפול אונות
e. t. c.	e. t. c.	partit		ной и. т. д.	שלש-אונה
		bipartit			וכ'
partitus	geteilt		parted	раздельный	מחלק
bipartitus	zweiteilig			двураздель-	מחלק לשנים
e. t. c.				ный и.т.д.	וכ'
dissectus	zerschnitten		dissected,	разрезан-	גזור
			deeply cut	ный	
fissus	spaltig	fendu	cleft, split	расщеплен-	שסוף, שסוע
				ный	
trifidus e. t. c.	dreispaltig	trifide	trifid	трирасщеп-	שסוף
	u. s. w.			ленный	לשלשה וכ'
				и. т. д.	
dichotomus	wiederholt	dichotome	forked	вилообраз-	מדקרן
	gabeltheilig			ный,	
				двухраз-	
				дельный	
pinnati-	fiedertheilig	pennipartit	pinnately	перистораз-	מחלק-מנצה
partitus			parted	дельный.	

לפי שפת העלה

integerrimus	ganzrandig		entire	цельно-крайний	תמים
marginatus	randig	marginé	margined	окаймленный	מלול, בעל מלל
ciliatus	gewimpert	cilié	ciliate	ресничатый	ריסני
fimbriatus	gefranzt	fimbrié	fringed	бахромчатый	מפני
scaber	scharf	raboteux	rough	шероховатый	מחוספס
undulatus	wellig	ondulé	undulate, wavy	волнистый, волнообразный	גלוני
crispus	kraus	crépu	curled	кудрявый	מסלס
revolutus	am Rande zu rückgerollt	revoluté	rolled backward from the margins	завернутый назад	גלול לאחור
involutus	am Rande eingerollt	involuté	rolled inward	завернутый внутрь	גלול לפנים
flabellatus	fächerig			веерообразный	דמוי-מניפה
erosus	ausgefressen	erodé	erose, jagged	изгрызанный	מכרסם
crenatus	gekerbt	crenelé	crenate, scalloped	городчатый	חרוק
crenulatus	feingekerbt		crenulate, somewhat scalloped	тонкогородчатый	חרקרק
dentatus	gezähnt	denté	toothed	зубчатый	משן
denticulatus	feingezähnt	denticulé	slightly toothed	мелкозубчатый	משן דק
				чаты	שנים
serratus	gesägt	dentelé	saw-toothed	пильчатый	משן כמגרה

bipinna- tipartitus	doppeltfieder- theilig	bipennipartit		двуперисто- раздельн	מחלק-מנצה פעמים
					מחלק-מנצה שלשמים
pectinatus	kammförmig	pectiné	pectinate	гребне- видный	דמוי-מסרק
lyratipartitus	leierförmig getheilt			лировидно- раздельн.	עשוי ככנור
sectus	geschnitten		cut	рассе- ченный	גזור
ternatisectus	dreischnittig		cut in three	трирассе- ченными	גזור שלשה
palmatisectus	handförmig- geschnitten				גזור ככף-יד
pinnatisectus	fieder-schnei- tig	penniséqué	pinnatisected		גזור מנצה
bipinnati- sectus	doppelt- fiederschnit- tig	bipenniséquè		двуперисто- рассечен.	גזור-מנצה פעמים
lyratus	leierförmig	lyré	lyrate	лиро- видный	דמוי-כנור

לפי הרכבת העלה

Pinna	Fiederblatt, die Fieder	penne	pinna		נוצה
Foliola	Blättchen	foliole	leaflet	листочек	עלעל
Pinnula	Fiederblätt- chen	pinnule	pinnule		בת נוצה
ternatus	dreizälig	terné	ternate	тройчатый	שלש
Lobus	Lappen	lobe	lobe	лопасть	אונה
lobula	Läppchen	lobule	lobule		אונגית
digitatus	gefingert	digitè	digitate	пальчатый	מאצבע
palrnatus	handförmig	palrnè	palrnate	дланевид- ный, пальмовидный	דמוי כף-יד

לפי הקונסיסטנציה

coriaceus	lederartig	coriacè	leathery	кожистый	גלדני
pellucidus	durchschei- nend	pellucide	with trans- lucent dots	просвечива- ющийся	זכך
carnosus	fleischig	charnu	fleshy	мясистый	בשרני
succulentus	saftig	succulente	succulent	сочный	עסוס
membrana- ceus	hautig	membraneux	membranous	перепонча- тый	קרומי
foliaceus	blattartig	foliacè	leaf-like	листовид- ный	עלני
herbaceus	kräutig	herbacè	herbaceous	травянис- тый	עשבוני
scarious	vertrocknet	scarieux	scarious	сухокожий	פקרום יבש וזה למחצה
solidus	dicht	solide	solide, not hollow	густой плотный	אטום
fistulosus	rohrig	fistuleux		трубчатый полый	נבוב
bracteatus	deckblättrig	bractéaire	bract-like	привет- никовый	דמוי-קפה

לפי הגמישות

rigidus	starr, steif	raide, rigide	stiff	твердые	אשון
laxus	schlaff	lache, pen- dense	lax, loose	рыхлые	רפה, רופף

לפי משך קיומו

deciduus	abfallend	caduque	deciduous	оппадающие	נשיל
persistens	bleibend	persistant		постоянный, неопада- ющий	קים

שאלות ותשובות

למערכת „לשוננו“, תל-אביב.

תרגו נא לי לפנות אליכם בשאלות אחדות למדור „שאלות ותשובות“.
יש מלים הנצרכות לשמוש בחיי יום-יום ואין אנו יודעים פה את תרגומן המדויק והנה
אחדות מהן: Mantel, Rock יש נגדן שתי מלים גם בעברית מעיל ואדרת, (של גבר) אבל
מה תרגומה המדויק של כל אחת?

Hut, Mütze — כבע, מגבעת, מצנפת?

Schalter im Buerau

Schalter fuer electr. Licht

Gedanke, d. Denken — МЫСЛЬ, мышление

סלחו נא לי על שאני ממריחכם.

בכל הכבוד

צבי וסרמן (ריגה)

תשובה

ועד הלשון קבע:

Rock — בָּרָד

Mantel — מָעִיל

Hut — כּוֹבֵעַ

Zylinder — מְבָרֵץ (עיון זכרונות ועד הלשון מחב' א' ב' ג' הוצאה שניה). במלה

מגבעת אינם משתמשים כלל.

Mütze — מְצַנֶּפֶת

בשם אדרת משתמשים למעיל חרף עבה.

Schalter im B. — מְגָרָה

Schalter fuer elect. Licht — מָטָה

Gedanke — רְעִיוֹן, מַחְשְׁבָה

d. Denken — חֲשִׁיבָה, הֶגְיָה

לכבוד מערכת „לשוננו“, תל-אביב.

מ. נ.

אכיר לכם טובה על תשובתכם לרברי הבאים :

רגילים אנו לקרא „העתקה“ גם לפעולת ההעתקה Copying וגם לכתב „העתקה“ Copy. ראוי היה לשים קץ לעירוב מושגים זה ולקבוע מלה מיוחדת להוראה השנית, שאין המלה העתקה הולמת אותה. המלה העתק שיש משתמשים בה לכך, גם היא אינה הולמת, לדעתי, את המושג המדויק של Copy ; המשקל „הפעל“ או „הפעל“ אף הוא אינו אלא שם מופשט ומגדיר את המצב ולא את תוצאות הפעולה (כתב ההעתקה).

יש משתמשים ל„קופיה“ במלה „עתקה“ (עֲתָקָה עֲתָקָה ?) היש זכות למלה זו?

בכבוד רב

משה ליפובסקי

תל-אביב, 29 באפריל 1930

תשובה

ב„לשוננו“ כרך א' עמ' 321 הציע הפרופ' מ. צ. סגל למושג Copy את המלה **מַצְתָּקָה** המצויה בספרות ימי הביניים ובשפה הערבית. אולם אנו מסופקים, אם מלה זו תתקבל. אנו מציעים את המלה : **הַעֲתָקָה**.

לכבוד מערכת „לשוננו“, תל-אביב.

א. נ.

אהיה לכם אמיר-תודה, אם תואיל, להשיב לי ב-„לשוננו“ על השאלות הבאות :

(א) כיצד יש לתרגם את המלים :

Abnutzbarkeit (מכון כלפי חומר, כגון : אבן, בד—או כלפי כשרון הפעולה של

מכונה וכדומה).

Amortisation

Betrieb (מפעל ?)

Kapital (הון או רכוש ?)

Erwerbskapital, Betriebskapital,

Production, Industrialisierung (תוצרה או תוצרת ?)

das Producieren (יצור ?)

sich proletarisieren, proletarisierung

мысливание (הגות ?) Das denken

Kaste, Sekte (קסטה, כת ?)

карусель

(נשיות) женственность

קונץ—קונצען—ס'איז נישט קיין קונץ (תחבולה—להטים?)

отвыкать—זאך אפגעווינען

строгий отец און строгая жизнь

трик

(ב) כיצד נאמר על ההפך מ"מתמותה" (תלודה, ילודה?)

בכבוד רב

דוב רבין

הערה: החוסר בתרגום מדויק של רוב המלים הגיל נתברר ביחוד בשעורים

בסמינריון הפועלים בירושלים. הנ"ל.

תשובה

Abnutzbarkeit — בְּלִיָּה

Amortisation — פְּחַת

Betrieb — מַפְעָל

Kapital — הוֹן, קָרָן

Betriebskapital — הוֹן יְסוּדִי

Production — תוֹצֵרֶת

produzieren — יָצַר

Kaste — מַעְמָד

Sekte — פֶּת

קונץ — רְבוּתָא, גְבוּרָה, מַעֲשֵׂה לְהִטִּים

отвыкать — הִנָּמַל

строгий — קָפְדָן

женственность — נְשִׁיּוּת

ההפך מ"מתמותה" הוא יְלֻדָּה.

על יתר השאלות אין לנו עוד תשובה.

לכבוד מערכת "לשוננו".

הנני מציע בזה מלים אחדות לשמוש.

א. גַגֵּן⁽¹⁾ – עושה או מתקן גגות. (Dachdecker, Roofer, Кровельщик)

ההתעסקות במלאכה זו – גַגֵּנוּת.

ב. מִיָּן⁽²⁾ – מסדר דברים שונים למיניהם ולסוגיהם (Sortierer, Sorter, сортовщик)

ההתעסקות במלאכה זו – אִינּוּת.

ג. מָלֵט⁽³⁾ – הָטַח קירות בתים ומעזיבת תקרות (Stuckaturer, Plasterer

Штукатурщик)

ההתעסקות במלאכה זו – מלסוּת.

(1) ע"ד גַגֵּן, מן גָּן.

(2) ע"ד יָיִן, מן יָיִן.

(3) מן השם מָלֵט (ירמיה מ"ג ט'). מזה יהיה השם הַמְלָטָה (כבא בתרא ו' א.) ע"פ

פירוש רבנו גרשון שם. ראה קאהוט, ערוך השלם, הַמְלָטָה; פון האוצר, המלסא.

ח. ש. ניהויון.

.

הוו זהירים בציטטים!

פ' מארדעל "לשוננו" שנה כ' 242 שם בפי ר' יהוסף שווארץ דברים על אודות המבטאים בעברית. כמקור הוא מציין בהערה 5, "המניד שנת החמש עשרה". לא עמוד אף לא ג'יון! הפכתי בכל גליונות "המניד" הנ"ל ולא מצאתי מאמר לר"ש. נמלכתי ועינתי ב"משפטי הלשון העברית" לרא"ל נארדאן עמ' 120 ומצאתי, כי הוא מביא בדיוק את כל הציטט של מארדעל מן "המניד" הנ"ל עמ' 383, ושוב עינתי ב"המניד" והנה אותה פסקא לקוחה מבקרת על "מערכי לשון עבר" בלא חתימה! אמנם נארדאן מזכיר לפני אותה פסקא את שם ר"ש...

בן אברהם

רשימת חברי חברת אמוני הלשון העברית

תרפ"ט		תר"ץ		בתל-אביב	
תרפ"ט	תר"ץ	תרפ"ט	תר"ץ	תרפ"ט	תר"ץ
750			גליקמן ל.		
1.500	1.500	750	גראבוים דוד		אדלר, ישיי
300		500	גראסבוים מ.	500	איזמוויק דוד
1-		1-	גרינולד ויקטור ד"ר		אפ"ק יפו
	1-	400	דיונהויף מ.	250	בבקוב א.
500	600	800	דנין יחזקאל		בוגרשוב ח, ד"ר
550		250	דרוינוב א.		בוטקובסקי יעקב
	250	1-	הוז י. י.		בלום, ש.
1-		1-	האחים היליגמן	2	בנק אשראי
300		4-	הלואה וחסכון ת"א		בנק הפועלים
800		2-	הררי ח. ד"ר	2	בנק למלאכה
800		3-	ויונסקי א. ד"ר		בנק קפת עם
800		300	ויניק א. ד"ר		בן אליעזר מ.
		800	ועד מרכזי של		בן יהודה ב. ד"ר
2-		1-	הסתדרות הרופאים		בן מאיר יעקב עו"ד
800		500	נ. ורמל	1-	בן עמי מ. ד"ר
1-		500	זוכוביציקי ש.	500	בינגסון יהושע
1-		800	זיגר מ. ד"ר		ברגר מ.
	500	800	זלוצינסקי ד"ר		ברוך י. ל. ד"ר
	500	400	זלטופולסקי מ.		ברוכין ב. ד"ר
300	500	800	זקש מ.		ברכוז ש. ח.
300		300	חורגין ח. ד"ר		ברלין א.
500	500	100	טולצינסקי נ.		ברשנסקי אליעזר
	400	1-	יחיאלי יחיאל		גולדברג ש.
1-		1-	יכין חברה		גזונדהייט יעקב
1-		600	ישפה א.		גלוסקין זאב

רשימת חברי חברת אמוני הלשון העברית

תרפ"ט	תר"ץ	תרפ"ט	תר"ץ
כהן דב	300	רוזוב ישראל	1- 1-
כהן צי. א. ד"ר	1-	רפפורט ש.	900
לבונטין זי. די.	1-	שוחטמן זי.	450
לבונטין יחיאל	250	שורץ א. ל.	1- 2-
לבונטין מ. ד"ר	500	שורר מ.	600
לויין די.	800	שינקר א. (לודויה)	1-
לוי מרא	800	שרשבסקי	500
ליכטנשטיין ח. ני.	600	בחיפה ובמושבות	
מטמן ל. ד"ר	800	אופנהיים, רחבות	500 500
"מכבי"	200	הלואה וחסכון, זכרון יעקב	3-
מדין ל.	300	ועד הקהלה, חיפה	2-
נשרי צ.	800	זקש א. רחבות	2- 2-
סופרמן ר.	800	חברת "שרון" רמת-גן	1-
סופרסקי יהושע	500	חפץ מרדכי פ"ת	1-
סורדלוב ר.	800	לויין משה רחבות	250
סטרוי י.	400	ליפסקי ח. י. פ"ת	500 600
סלצובסקי מ.	2	מועצה מקומית, עפולה	1-
סמיאטיצקי א.	1-	מועצת פועלי	
ספקטור מ.	250	תחנת הירדן	3-
פי. מ.	250	מילר טי. זי. רחבות	1-
פלר י.	300	סמילנסקי משה "	1-
פרידמן די. א. ד"ר	400	ספיר יוסף, פ"ת	500 500
קיפר מ.	800	הרב בן ציון עוזיאל	500
קריגר מ. ד"ר	500	פוחוצבסקי מיכאל, רל"צ	500
קרינקין בי. ד"ר	700	קפלן ישראל,	500 500
קרני יהודה	200	קרול האחים, פ"ת	2-- 1-500

ל ש ו נ ו

רבעון לעניני הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

העורך:

ד"ר א. צפרוני

כרך ג' חוברת ב'

תל-אביב, כסלו תרצ"א

חקירות בלשון

שמואל ייבין, מ. א.

חקירות השואה בבלשנות שמית מצרית – ב'.⁽¹⁾

כל כמה שהרבו המנוח הפרופ' אהרן אֶמְפֶּר, ויבדלו לחיים הפרופ' וו. פ. אֶלְפֶּרִיט ו עוד כמה חכמים ומלומדים לפעל בשדה זה של בלשנות השואה, עדין נשאר כאן מקום רחב ידים לחוקרים אחרים להתגדר בו. ההשוואות האיתוֹמולוגיות דלקמן הֶעֱלוּ בְּרֵבן על הניר זה שנים רבות. מאז הֶצְעוּ כמה מהן ע"י חכמים שונים; ואולם לא מצאתי לנחוץ להשמיטן, היות ומסקנות שהגיעו אליהן חוקרים שונים בדרכים שונות כחן יפה יותר. א. אַעֵן – תיבה (*Urk.*, I, S. 42, Z. 2); השוה שרש אָרָה (נחי ל"ו) – לאסֶף, לקבֶץ, שהנהו בל"ס שרשו של השם ארון (השוה – ד"מ – גאה: גאון, שעה: שעון וכד'). בענין ע' מצרית = ר' שמית השוה יֶעַח = ירח וראה. *ZDMG*, 46, Ss. 123 foll.

ב. אהו – פאב, דאגה. מלת צלצול־טבעי (אונומאטופיה), שיש להשוותה עם השורה השמית: עברית – אָהָה סורית – אהא
ערבית – آهآ אשורית – אֶ-אַ

ג. אפר – אליל האדמה (השוה הגירסה המיוחדת בכתבי החרמות *Pyramiden Texte*, 291, שם זה יש להשוות עם אֶפֶר ו־אֶפֶר – לעבד את האדמה, לכרות בור בקרקע למען יקוו אליו מים (אל מובנו זה של הפעל הערבי יש להשוות את הציון המגביל – determinative – של גירסת כתבי החרמות הנ"ל)⁽²⁾.

(1) מאמר א' משורת מאמרים זו נדפס ב"לשוננו" כרך ב', חוב' ב': וראה שם בהערה

א' בענין העתקת הקולות המצריים.

(2) וזאת כנגד דעתו של פרנקל (*Die Arameischen Fremdwörter im Arabi-*)

(*sehen*, S. 128) הרואה בפעל הערבי הזה מלה שאולה מארמית, שהיא עצמה (כמו גם העברית)

שאלתה מן האשורית (אֶפֶר=חֹכֶר).

ד. י – מלת קריאה, ערבית ל (השוה ג"כ F. Behnk – *ÄZ*, 62, S. 81).
ה. יאו – תשבחה, תהלה. השוה עברית – יאָה (יאו) – נאה, מתאים,
ראוי; צורית – יא – יפה, נחמד; ארמית – יאי – ראוי; חבשית – יוה, ראה –
Dilmann, *WB* 1073. המובן המצרי מסתעף בנקל מן השרש העברי: ראוי,
מתאים, נאה, ומתוך כך ראוי לשבח, מְשַׁבַּח. יתכן כי גם הפעל הערבי לַא
להחניף, לשבח בחנופה – אף הוא מוצאו משרש זה עצמו.

ו. יִשְׁשׁ – בצק. השוה לִדֹש (ראה Erman–Grapow – *Woerterbuch der aegyptischen Sprache*, I, S. 58).
השתלשלות הצורות תהי, איפוא, יושש – *לושש – לוש, בענין שויון הי' המצרית לל' שמית השוה יונ –
לֹן, יב – לָב ועוד כהנה וכהנה.

ז. ימא – זהר, הדרי. ימא – *ימה – ומה; השוה ערבית יִמַּ – להזהיר.
י' ו' מתחלפות תדיר גם במצרית וגם בשפות שמיות. הא' המצרית שוה
לה' שמית לפרקים, ראה *Verbum*, II, S. XVII; והשוה ג"כ – ד"מ – אב =
[שָׁן]ִּהָב, או נָהֵם = לָמ ועוד ועוד.

ח. ינ – מלת התנאי (Erman–*Grammatik*⁴, § 540); השוה אִם וְאִן
(וכן פסק כבר גם אָמְכָר – *ÄZ*, 49, S. 89 An. 1).

ט. יִשְׁלִי – להיות קל. השרש הראשוני הוא יִשְׁלִי, וממנו בעברית
יִשֵּׁשׁ – היות קל, חלש, תשוש-כח; יִשֵּׁשׁ – אדם זקן, וְנֹאֵה וגם וְנֹאֵה – תשישות
חֲלָשָׁה. מאותו שרש גופו נגזרו גם הפעלים המצריים להיות זקן ולהיות קל
והשמות שהשתלשלו מהם: (1) כתבים ישנים, (2) כנראה גם יִשְׁלִי – קנה
הסוף (הצמח הקל), (3) ואולי אף יִשְׁלִי – חבר מלחים (של האני „הקל”
העשוי קנה סוף).

בענין שֵׁ = ש = שִׁ ראה *ZDMG*, 46, Ss. 123 foll. החכם אֶלְבְּרִיט
(*A/SL* 34, p. 220) משוה את השרש המצרי הזה עם אִזִּי הערבי³.

י. (א)יגרת⁴ – בית עלמין. השרש (א)יגר (?): השוה בעברית

(3) דיר אֶלְבְּרִיט, אשר הואיל במוכו לְקרא חֲלָקִים ממאמר זה בשרם הדפסו, מסכים
להשוואות שהובאו כאן בסימנים ב', ה', ז', י"ב, ט"ז, י"ח, י"ט, כ"ד, כ"ט, ל"ב, ל"ג, ל"ז
ו"ח. בענין השוואה זו (סימן ט') הוא כותב: „טובה... אם נוכל להניח כי לכתחלה היה
השרש יס"י”.

(4) גיא מובאת אצל *Budge* במלִּינו; מה"מ המסמן שם [*Book of the Dead*]
[137B. 13, 17] אינו נכון. אמנם המלה מצויה B. D. 127B. 13, 17 אבל כתיבה שונה מזה
הנתן אצל בִּדְגִי ב"מ זה.

אָגר – שפרושו לאסף, לקבץ. כמו כן יש לשים לב לבטוא העברי „נאסף אל אבותיו“.

בדרך כלל הסכימו חכמים לגזור שם זה משרש גר המצרי, שפרושו לשחק.

יא. (א)יתם – חסר נשימה, מחנק. השוה בעברית אָטם – לסגר, לסתם וכן בערבית اطم – בנין נשא, מבצר (לכתחילה – בנין סגור או בנין שאפשר לסגרו מכל צד ולסתם מבואותיו בשעת הצרך).

יתכן, כי כון פְּרָגֶשׁ למלה זו בהשוותו את תם – סגירת (הפה) עם השרש העברי אטם (ראה ZDMG, 46, S. 122)

יב. (א)ידנן – בא־כח. השוה בעברית – אָדון, ובצורית – אדן – בעל, שליט, אדון. אפשר שנשאלה תיבה זו ממצרית, היות והיא מופיעה רק בעברית ובצורית; ואולי גזורה היא מן השרש החמי דִּנּוֹ (L. Reinisch – Kafa) באי פֶּחוּ של פרעה בא"י ובכנען בימי שלטון המצריים במחוזות אלה היו בל"ס „אדונים" לגבי התושבים בני המקום. כי אז גזרת השם הזה משרש דון לא תהיה אלא פרוש איתור'מולוגי המוני (ראה Lewy – Neuheb. WB, ערך אדון).

ומאידך גיסא יתכן כי נגזרו שני השמות (השמי מזה והמצרי מזה) משרש משתף והתפתחו בכוונים שונים, השוה – ד"מ – توب, שממנו נגזרו (1) تَاب – אדון – מזה (2) تَاب מ"מ, ב"כ – מזה.

יג. באפ – עבודה, עבודת־הכרח לטובת הממשלה (corvée). השוה פֶּרֶךְ) בלשון הכתוב: „ויעבידו המצרים את בני ישראל בפרך – שמות א', י"ג). השוה השרשים העבריים – הערביים פרק: فَرَق ופרך – فَرَك לשבר, להפריד, להסיר, לחלק. השם השמי יתפרש על דרך עבודה קשה, המפרכת גופו של אדם. בענין א מצרית = ר' שמית ראה סימן כ"ח לקמן.

יתכן, כי שרש זה קשור גם עם באג – להתעייף, להיות עיף ויגע. ידי. פצ – למתח, (יתר הקשת); להושיט, לפרש, למתח. השוה יֶע. הוראתו העיקרית של השרש היא למתח, לפשק את הרגלים הרחק זו מזו (ראה Lane – Arabic Lexicon, s. v.); מכאן: למתח את יתר הקשת, לפרש. מאותו שרש עצמו נגזרו גם השמות פצ־ית (1) קשת, (2) גודר חילים (אולי מורים, קֶשֶׁתִּים), (3) זרים, ברברים (היות והקשת היתה מתחלת בריתה נשק בלתי מצרי).

יוכל היות, כי מהוראה עיקרית זו של השרש הסתעפה אח"כ הוראה שניית במעלה: היות בסר, דהיינו רחוק ממצב של פְּשֻׁלוּת; כך فُجَاجَة – בסר ופָּגִים – תאניי־בסר.

הפעל המצרי יוכל היות דו־שרשי שניי (דהינו שהיה לכתחלה תלת־שרשי ואחת אותיות השרש נשמטה בדרך התפתחות השפה) או דו־שרשי מלכתחלה. בענין השואת דו־שרשיים מצריים עם תלת־שרשיים שמיים ראה אֶמְבֶּר (ÄZ, 50, S. 88) ובענין צ = ג = ח הוּה צבא – גִּבְר (ÄZ, 53, S. 84) או צסר = גשר = جسر (ÄZ, 51, S. 120).

טו. פֶּדֶק – לחטב, לְשַׁבֵּר, הוּה ערבית – قَتَح – לשבר, ובשפת המשנה פתק – לחטב לקסמין, לשבר. בענין ד = ת ראה ZDMG, 46, Ss. 123 foll. וכן שנויי שרשים כגון קטל = قَتَلَ וכד'.

טז. מִנְפָּא־ת. חילים, אנשי־צבא. השרש נִפָּא; הוּה ערבית – نَفَر וממנו نَفَر – חבורת אנשי צבא מזוינים.

יז. מִשַּׁע – ללכת (בקצב), לעבר בדרך, לנסע (קבטית moonie); הוּה ערבית مَشِيَ – ללכת. בענין ע מצרית = שִׁ שְׁמִית והפוכו ראה ÄZ, 49, Ss. 78-82.

כמובן, יתכן, כי פעל מצרי זה נגזר מן השם מִשַּׁע – צבא, גדודים, אנשי־חיל בתור הולכי רגלי "par excellence"; ואולם עובדה זו אינה משנה במאומה את הצעת ההשוואה בין השרש המצרי מִשַּׁע וזה השמי משי. יח. מִדֵּן – מצרית חדשה – לנוח, להיות במצב מנוחה (חסר תנועה) – (קבטית mton); הוּה מָתֵן – היות חזק, יציב וכן בשפת המשנה – מָתֵן – להתמהמה, לחכות, להיות אטי, לשקל כל דבר ודבר, ובערבית – مَتَن – כהוראתו המקראית של הפעל העברי.

מובנו הראשוני של השרש יהיה: להיות חזק, יציב; מכאן: נצב, נכון על עמדו, חסר תנועה. ממושג אחרון זה פתחה שפת המשנה מזה את המובנים מָתֵן – זהיר, מיושב, אטי; מְתִינֹת – זהירות, אטיות; והמצרית מזה את המובן מִדֵּן – לעמד במצב מנוחה, דהיינו עמידה חסרת־תנועה על מקום אחד.

בענין ד = ת שְׁמִית ראה סמן ט"ו לעיל. יט. נֹד – להתנועע, ללכת מ... הוּה בעברית נוד – לנוע, להתנועע, לעבור ממקום למקום.

כ. נִפְּאֵא – לעוף? (לרעד). כנראה צורת נפעל משרש פִּאֵא. הוּה עברית פָּרַף – להתלבט (ברשח), לרעד; ובחלוף־אותיות (מיטאטוזה) רָפַף – לעוף הנה והנה, לטוס, לפרח. בשרש זה קשור בל"ס גם הפעל המצרי פִּאֵי – לעוף.

בענין א מצרית = ר' שְׁמִית ראה סימנים י"ג וכ"ח. כא. נִפַּצ – לשחט, לטבח, להרג, לחתך אברים, אברים. הוּה בעברית

נפץ – לשבור, לרוצץ, בענין צ מצרי = צ' שמי ראה. *ZDMG*, 46, Ss. 123 foll.

כב. נני – להיות עיף, יגע, עצל, מְנֹן. השוה בשפת המשנה – הַתְּנֹן – להתעיף, להתיגע, להעשות חסר כח ומרץ, ובערבית – להיות חלש, תשוש – כח. השתלשלות הצורות היא: נני – *נינ – נון. על יחסו של „נאנא” ל„נון” ראה „יאו” (סימן ה' לעיל) ו„יאא”. בחלקה הוצעה השואה זו גם ע"י אֶמְבֶּר, ראה *ÄZ*, 51, S. 118.

כג. נחם-י. איש הדרום, כושי. השרש נחם. אֶלְבְּרִיט (*AJSL*, 34, p. 234) קושר שרש זה בשרש השמי שָחַר; ולפי עניות דעתי יש לבכר עפ"נ השואה זו השואה עם השרש נָחַשׁ: نَحَس, שהוא שרש שמי משתף ופרושו הראשון הוא מין צבע כהה, שחם; ומכאן: נָחַשׁת: نَحَاس.

ואולי יש להניח כי השרשים נחש: שחר היו קשורים מתחילה. כד. נחב – להחליט, לקבע, להגביל. השוה ערבית نَحَب.

מובנו הראשוני של השרש יהיה – להוציא, למשך מבין; ומתוך כך – להוציא, למשך אחד מבין כמה וכמה, לברר, לבחור (الانتخب⁵); ומתוך זה – למשך, להעלות לשם מטרה ידועה, לקבע, להחליט (נחב – במצרית). בענין פעלים ושמות אחרים הגזורים משרש זה עיין Lane – *Arabic Lexicon*, s. v. כה. נתפ – להשקות, לשפך. השוה בעברית נָטַף (טפות מים, דמעות) ובערבית نَطَف (כנ"ל). בענין ת מצרית – ט' שמית ראה *ZDMG*, 46, Ss. 123 foll. וכן قט – קטל (כמו-כן ראה סימנים י"א וט"ו לעיל).

כו. (1) ר – עם כנויים, להטעמה. השוה בערבית ر להטעמה.

(2) ר – " " מלת היחס – עד, אל. אפשר שאין זו אלא צורה נבדדת של ر: ر בכלים (השוה ر), שהיא כמעט נרדפת לנ. וכן השוה יר עם אל: الر.

כז. הנן – שמחה; להיות שמח. השוה בשפת המשנה – הַנָּאָה; בסורית – הניאותא – שמחה, תענוג, הנאה, זכות, תועלת; ובערבית – هَنَّا. ע"ד התפתחות המובנים עיין Lane – *Arab. Lex.*, s. v. וכן Lewy – *Neuhebr. WB.*, I, S. 481. בענין ו' מצרית = שמית, השוה וע = אחד: واحد (*ÄZ*, 53, S. 87); כמו כן יש לשים לב גם לשתי הצורות הַנָּאָה והַנָּיָה.

כח. חאו – ערם; להיות ערם. השוה עָרַה: عَرِيَ.

בענין ח = ע וא = ר, עיין *ZMDG*, 46, Ss. 123 foll.

(5) אפשר שהבחירה באה ע"י משיכת גורלות.

כט. חמי – לברח, ללכת, לסור הצדה; להגן בפניי, לגרש, להדף, לאסר את הכניסה. השוה ערבית *حي* – להגן, לחסות על... המובן הראשוני יהיה לאסור, לשלל; מכאן מתפתחים שני המובנים: הפעל היצא, מזה -- להגן בפניי, לגרש (ערבית ומצרית); והפעל העומד, מזה – להמנע מגשת אל מקום אסור, לנטות מעליו, לברח (מצרית). ל. חמת – לחשב, להתכנן; לדעת מראש, לכנן. השוה בערבית *عمد* – להתכון, לכון, לעשות דבר-מה בכונה תחלה, להשתדל להשיג דבר-מה. בענין ה' מצרים = ע' שמית ראה אמבר (AZ, 49, Ss. 87-92) וכן אָרְמָן (ZDMG, 46, Ss. 123 foll.), וכן סימן מ' לקמן. ד' תתרכך על נקלה לת בסוף המלה, כמו – ד"מ – ר המתרככת תחלה ל'יר' ולבסוף נשמטת לגמרי⁶. לא. חני – נאום, דבור. כנראה אף פעל חני, שיש להשוותו עם הפעל העברי ענה, ערבית – غنى. כן פאחרי, טבלה ג: חני צד-סנ-וַעֲנֵנו ויאמרו. משרש זה ודאי נגזר גם השם-הקבוצי חנות – נוגנים, רוקדים, שהרי אלה היו אף מזמרים בימי קדם. ענה שפרושו לשיר נמצא אף במקרא: אז ישיר ישראל את השירה הזאת, עלי באר ענו לה (במדבר כ"א, י"ז).

לב. האפית (ובימי הממלכה העתיקה נאפית) – מזג אויר רע, סערה. השוה בעברית חרף, ובערבית خريف – סתו, וביחוד מטר הסתו או התחלת הסתו, אשורית – חֲרַף – סתו. ציון ההגבלה המשמש בכתוב הממלכה העתיקה מראה שהשם היה קשור במושג מטר, ומכאן: במצרית כל מזג אויר רע, ובשפות השמיות חרף או סתו שהם ימות הגשמים שבשנה. הקשר עם הסתו הוליד מושג שני המשתף לערבית ולאשורית – פרות, זמן האסיף (של הפרות) ומכאן خرف – לאסף, לקטף פרות. הכתיב הקדום בִּשׁ (= ה) אינו מפריע בעד ההשוואה, שהרי חתם, שהוא HATAM בקבטית = חתם: חֲתֵם.

בענין א' מצרית = ר' שמית ראה סימנים י"ג, כ' וכ"ח. לג. סאסא – לגרש, לדחות. השוה בעברית סאָסא – לגרש, לדחות. היות ומלה זו מצויה רק פעם אחת במקרא (ישע' כ"ז, ח') הרי אפשר שהיא מלה שאולה ממצרית (ראה ג"כ סימן מ"ב לקמן).

(6) התפתחות דומה לזו עדין נמשכת בחבלים ידועים במצרים. כך במחוז אל-לאהון, אשר בפיוס, משמישים התושבים את ההברה האחרונה של המלה, ביחוד בשמות הקריאה. כך הם קוראים יו'ס (תחת יו'סֶף), ס'אל (תחת ס'אֵלם), בְּרָא'ה (תחת אָבְרָאֵהִים). הדוגמה האחרונה היא מעניינת מאד, מכיון שמבקרה זה נשמטת בדבור דוקא ההברה המנוגנת, והנגינה חוזרת לזו שלפניה.

לד. סנֶפֶ (בקבטית eNOVφ) אשתקד, השנה שעברה. השוה בערבית-
 سلف-לעבר (בעיקר משמש להוראות מאורעות בעבר) ובשפת המשנה שֶלֶף-
 גבעולי השבלים שנשארו בשדה אחר קציר אשתקד (ראה ג"כ F. Behnk
 במאסף ÄZ, 62, S. 83).

לה. סִרוּחַ - לִרְפָּא (מתיחס לרופא), והוא בנין גורם. השוה בערבית
 הִרְנַח - לגרם נוחות לאיש, לִרְפָּא לו.

לו. סחֶם - היות חזק, בעל שלטון; לשלט, לרדות. השוה בערבית-
 شَحْم - היות עבה, שמן. כבר העיר אֶמְבֶּר (ÄZ, 53, S. 85) על קרבת התיבות
 שהוראתן "גדול" ואלו שהוראתן "שמן". לשורת השמות שהביא במאמרו
 הנ"ל יש להוסיף אף את השם רֶכֶב - שבשפת המשנה ובארמית פרושו
 כתם שמן. השואה דומה לזו הצעה גם כן על ידי אֶלְבֶּרִיט (A/SL, 34,
 p. 246).

לז. ססֶפֶ - מצרית חדשה - דבר מה שרוף, חרוך. השוה ערבית
 سسف - היות יבש.

לח. נִשְׁאִי־ית - מימות הממלכה החדשה - רביד, ענק. בל"ס מלה
 שאולה מן הכנענית (?) - שֶלְשֶׁלֶת, שֶרְשֶׁרֶת.
 בענין א מצרי = שמית ראה סימן ל"ב לעיל וכן JPOS VIII, pp.
 230 foll.

לט. נִשְׁנֶפֶת (קבטית IIIINφE) - קשקשים. השוה בערבית: סִנְפִּיר
 ובערבית - سنف - קשקשים. כי הר' בתיבה העברית היא נוספת מוכח מן
 הצורה הערבית (השואה זו כבר הצעה ע"י אמבר?).
 מ. תַחַתָּה - להיות מותר (בנגוד לקשור, אסור); להיות חסר־דעה:
 השוה תַעֲתַע נֶחַ - להתהולל, להשתלל, להיות חסר־דעה. בענין ח מצרית =
 ע' שמית השוה חַת = עֶץ (ZDMG, 46, S. 117) או וסחֶ = נֶחַ (WBAES, I, S. 364)
 וכן סימן ל' לעיל.

מא. צִנְא־מַע - ספר, מגילת גמי (פֶּאפִּירוס) (קבטית). כנראה
 נשאלה תיבה זו לעברית גִמָּא ובשפת המשנה גִמִּי. בענין שוויון צ מצרית
 לג' שמית ראה סימן י"ד לעיל.

מב. צַפֶּא - ארוחה, אכל. השוה צָפֶה, צָפִית (ישע' כ/ ה')⁽⁷⁾.

לונדון, חרפ"ב.

(7) וראה מה שכתבתי בענין זה בפרושרוש ב"לשוננו" כרך ב' חוב' א' (הערות

צורת בנין נפעל.

מר ד. ילין במאמרו „בנין הפעל בעברית ובארמית“ ב„דביר“ ספר א' מתאמץ להוכיח, כי לבנין נפעל אין צורה יסודית קימת בכל חלקיו בעת שלכל הבנינים הנוספים על הבנין הקל יש צורות יסודיות: האות שהיא בתנועה נשארת בתנועה בכל חלקי הבנין, והשוואית שואית, והדגושה נשארת בדגש חזק בכלם. לפי זה הוא בא לידי מסקנה, כי היה בעברית לפנים בנין הפעל שלם בכל חלקיו, כלומר, שהיו לו גם צורות עבר ובינוני, אך על ידו היתה צורה שניה — צורות נפעל. ואלו ראיותיו:

(א) לכל אחד מהבנינים הנוספים על הבנין הקל העקרי יש צורה יסודית בכל נטיותיו בלי שנוי בכל חלקי הבנין, כמו: הקטל, יקטל, מקטל; קטל, יקטל, מקטל; התקטל, יתקטל, מתקטל; הקטיל, יקטיל, מקטילו; קטל, יקטל, מקטלו; (ב) בבנין נפעל יש, לפי דעתו, שתי צורות נפרדות לגמרי אחת מהשנית, כחלקי שני בנינים שונים: מצד אחד העבר ומקורו והבינוני בפפעל שואית ורפה: נפעל, נפעל, נפעל; ומצד שני העתיד ומקורו והצווי בפפעל בתנועה ובדגש חזק: יפעל, הפעל, הפעל;

(ג) אות ה' נוספת רק במקור ובצווי ולא בעבר, ובערבית באה בבנין הזה אנוספת לפני הנ' גם בעבר אנפעל;

(ד) בבינוני אין מנוספת לפני פהפ' ותנועות פועהפ' בו אינן אותן התנועות שבעתיד, כמו שהוא בשאר הבנינים הנגזרים; ובערבית באה גם בבינוני נפעל מ' לפני הנ' ותנועות פועהפ' בו היא אותה של העתיד: מנפעל לעמת העתיד: אנפעל;

(ה) ההבדל הגדול שבין צורת העבר והעתיד היה כל כך מרגש בלשון, עד כי יצרה לכל אחד מהם מקור מיוחד דומה לצורתו הוא, דבר שאין דוגמתו בכל הבנינים האחרים;

(ו) לא יתכן הדבר, כי רק בבנין אחד נטתה הלשון מראשית יצירתה מדרך כל שאר בניני פעליה וגם מהבנין הזה עצמו בלשונות השמיות האחרות;

(ז) ובנוגע לארמית אין לגמרי הבנין הזה, הנמצא בכל הלשונות השמיות, לפי דעת המדקדקים. האפשר להעלות על הדעת, כי יחסר בארמית בנין שלם?

בבקשו פתרון לשאלה האחרונה מצא בארמית תמונות לשון בהוראת פעלים חוזרים או פעולים בצורות: אפעל, אפעל, שחוקרי הלשון מחליטים, שהן תמורת אֲתַפְעֵל, אֲתַפְעֵל בטמיעת ת־הבנין. לפי דעתו אי אפשר שתטמע ת' באותיות שאינן בנות מוצאה. וכאן הוא מוצא את המפתח לפתרון כל הזריות שבבנין נפעל בעברית ובארמית, והוא זה:

בשתי הלשונות האלה הצורה הנכונה של הנפעל היא הפעל ת' הנפעל, מפני שנ' שואית נשמטת, ובתקופה קדמונה היו גם העבר והבינוני של בנין נפעל שוים אל שאר חלקי נטיתו: הפעל, מפעל תמו' הנפעל, מנפעל, בהתאמה אל צורות העבר והבינוני בערבית, שבה אין נ' שואית נטמעת. וכן הוא בארמית. גם לה יש בנין נפעל; התמונות אפעל, אפעל הן תמורת אֲתַפְעֵל, אֲתַפְעֵל. ונשתבשה הקריאה לאפעל, אפעל תמו' אפעל, אפעל. ומאין התמונות נפעל, נפעל, הרחוקות כל כך, לפי דעתו, מצורת הפעל? משער הוא כי נפעל נתהווה מן נפעל, ונפעל נוצר בחלוף ההא מן הפעל בנ'. ומנין לקח לו, כי הא יכולה להתחלף בנ', שאין שום יסוד לה בלשון העברית? הנהו לומד זאת מצורת בנין נִתְפַּעֵל, שהוא לפי דעתו מן הִתְפַּעֵל, בהשתנות ההא בנ', והתמונות נִפְּפֵר (דברים כ"א, ח') נִפְּסֵרו (יחזקאל כ"ו, מ"ה), שהכל חושבים אותן תמו' נִתְפַּפֵּר, נִתְפַּסֵּר, הן לפי דעתו תמו' נִנְפַפֵּר, נִנְפַסֵּר.

באופן כזה מתורצות, לפי דעת מר ילין, כל הקושיות ומתישבות כל הזריות בכל הנוגע לצורת בנין נפעל בלשונות העברית והארמית. ובדרך אגב הוא מפיץ אור על הרבה פליאות במלים רבות בכה"ק הבאות בתמונות בנין הִתְפַּעֵל בחסרון ת' הבנין, שטמיעתה אפשרית רק באותיות בנות מוצאה, והיא נשמטה גם לפני אותיות שאינן ממוצאה. מר ילין מחליט, כי בכל אלה חסרה לא ת' שואית אלא נ' שואית, הנשמטת תמיד מן המבטא. כל דברי מר ילין על דבר בנין הפעל אינם מיסדים וקושיותיו מתרצות באופן פשוט:

הקושיה הא', שלכל אחד מהבנינים הנוספים יש צורה יסודית בכל נטיותיו, כלומר: תמונת העבר מתקיימת בעקרה בכל חלקי הבנין: תנועה, אות שואות ודגוש נשארים בלי השתנות בבינוני, בעתיד, בצווי ובשם הפעל,

אבל בנפעל—בעבר ובבינוני נקוד פ־הפ' שוא ושל ע־הפ' פתח ובשאר חלקי הנטיה פ־הפ' בקמץ וע־הפ' בצירה. החזיון הזה בנפעל העברי אינו נגד החק ואין בו שום זרות.

סבת קיום תנועת פ־הפ' בבנינים פֿעל, פֿעל והתפעל בכל חלקי נטיותיהם הוא מפני דְגוּשָׁה, שאינה נחטפת לעולם. כן סבת חטיפת תנועת פ־הפ' בבנינים הפעיל והפעל היא מפני האות הנוספת שלפני פ־הפ', כי אחרי אות נוספת כזאת נחטפת תנועה פ־הפ', כשהיא אינה בתנועה מרחבה ארפה או כהברה סגורה, מפני דחיקת הנגינה שהיתה בהברה כזאת בתקופה קדמונית. הוא אומר, כי אין צורה יסודית קימת בכל חלקי הנפעל מפני שפ־הפ' בעבר מנוקדת בשוא ובעתיד בתנועה; זה לא נכון כלל. שנוי תנועת פ־הפ' בעבר ובבינוני נפעל מבעתיד, צווי ומקור הוא לפי חקי הווקאליסם העברי: היא תנועה בלתי מרחבה ובלתי מדגשת. תנועה כזאת נחטפת כשלפניה אות נוספת. אבל תנועת פ־הפ' בעתיד נפעל היא תנועה מרחבה קימת, כי היא תנועת המשקל להבדילו מן העתיד קל במשקל יִפְעֹל¹). הנפעל נטה בעצם כפעלי חסרי פ־נ': בעבר בבינוני שהנ' בתנועה היא מתקימת: נִקְטַל, נִקְטַל; בעתיד שהנ' היתה צריכה להיות בשוא נשמטה: יִנְקָטַל — יִקְטַל, כמו פעלי פ־נ': נָטַשׁ, נִטְשׁ — יִנְטַשׁ, יִטְשׁ.

ובזה מתרצת גם הקושיה הזניה, כי יש בבנין נפעל שתי צורות נפרדות לגמרי: נִפְעֵל ויִפְעֵל. אין אלה שתי צורות נבדלות. שנוי תנועת פ־הפ' הוא, כאמור, מפני טבע בטואה של ג־שואית בעברית וחקי המשקלים. כמו שאין לאמר, כי נָטַשׁ ויִטְשׁ הם שני בנינים מיוחדים, כן אין לאמר כזה על נפעל ויפעל.

הקושיה הג': ה' נוספת בנפעל העברי רק במקור ובצווי ולא בעבר, ובערבית באה בבנין הזה א־נוספת גם בעבר: אִנְפַּעֲלִי. זאת אינה קושיה כל עקר. בצורתו בשמית העתיקה לא היתה לפני הנ' שום אות נוספת, כמו שהוא באכדית, שהפרמנסיו, המקביל אל העבר שבשאר הלשונות השמיות, הצווי והמקור הם בלי אות נוספת לפני הנ': נִפְרַס, נִפְרַס, נִפְרַס. הא' הנוספת הזאת בערבית היא הוספה מאחרת כמו הא' הנוספת בצווי קל שלה: אִפְעַל לעמת פֿעַל בעברית וארמית, שהיא רק סגלת הערבית מתקופה מאחרת בערך ובתקופה קדמונית לא היתה בה, כי בבמה הלשון האתיופית אינה: באחרונה צווי קל קָטַל — משמע שבתקופת יצירת הלשון האתיופית לא היתה הא' הזאת בערבית.

(1) ע" בספרי "תורת הלשון בהתפתחותה" § 44, ב.

הקושיה הד': בבינוני נפעל העברי אין מ־נוספת לפני פ־הפ' ותנועות פ־וע־הפ' אינן אותן שבעתיד, ובערבית מ' לפני הנ' ותנועות פ־וע־הפ' כמו בעתיד. צורתו של הבינוני נפעל שונה באמת משל הבינוני בבנין הזה בערבית ובאכדית—גם באחרונה באה מ' בראש הבינוני ותנועות פ־וע־הפ' הן כמו בעבר שלה (תמונת העתיד שלנו משמשת באכדית עבר), אבל אין לאמר בשביל זה, כי צורתו בערבית אינה מתאמת לבנין הזה. היא מסגלות הלשון העברית. בינוני נפעל—שהוא בנין חוזר ופעול של הבנין הקל, נבנה בלי מ' בראשו, כמו שהבינוני הפעול של הבנין הקל הוא בערבית, ארמית ובסורית בלי מ' בראשו: בערבית—פָּעַל בארמית ובסורית—פָּעַל, אבל בערבית הוא במ' בראשו: מִפְּעַל. בינוני נפעל בערבית דומה לעבר נסתר, כמו בינוני קל במשקלים פָּעַל, פָּעַל וכמו שהוא בקל ע־וֹי: קָם, אבל בשאר הלשונות השמיות בינוני ע־וֹי בקל הוא כמו בשלמים: בארמית ובסורית: קָאם (קָיִם), בערבית קָאִים, באכדית—פָּאֵן. אלו הן מסוגלות הלשון העברית. כמו שיש סגלות מיוחדות ללשונות השמיות המערביות בכלל; למשל באחרונות בבנינים פָּעַל, פָּעַל, התפעל, הפעיל והפעל תנועה אחת לע־הפ' בכל חלקי נטיותיהם, בה בשעה שבלשונות השמיות המזרחיות והדרומיות בבנינים שע־הפ' בעבר בפתח, הנה בשאר חלקי הנטיה בחריק ולהיפך, כשבעבר חריק בשאר חלקי הנטיה פתח.

ה' הנוספת שבצווי, בשם הפעל ובמקור העתידי של הנפעל העברי היא מתקופה מאחרת בהשפעת העתיד, כמו שהשפיע העתיד על חלקי הנטיה האלה גם בקל¹. וקרובה ההשערה, כי נִקְבְּצוּ (ישע' מ"ג, ט'), נָלוּ (ירמ' נ', ה'), הם צוויים תמו' נִקְבְּצוּ, נָלוּ². ומה שנוגע למקור נפעל הנה הצורה הקדמונה היא אותה שבנ' כמו באכדית והמקור בה' הוא המאוחר, לפי האנאלוגיה של שם הפעל להשתוות אל העתיד. בזה סרה הקושיה הה' על מציאת שני מקורים, שאין דוגמתה בשאר הבנינים.

לפי האמור למעלה סרה מאליה גם קושיותו הששית: „איך יתכן הדבר, כי רק בבנין אחד נטתה הלשון מדרך כל שאר בניני פעליה?". התפתחותו של בנין נפעל מתאמת לחקי הלשון כמבאר למעלה בדברנו על הקושיה הא'. ובנוגע לסוף שאלתו זאת: כי נטתה הלשון מהבנין הזה עצמו בלשונות השמיות האחרות? מתרצת היא בזה, ללשונות השמיות המערביות בכלל ולעברית בפרט יש הרבה סגלות מיוחדות, ולא בנין נפעל לבד, אלא כמעט

(עי' בספרי הנ"ל § 38, א; 45, א, 1.

(2 עי' גיוניוס-קוקן Hebr. Grammatik, § 51, O ובספרי הנ"ל § 45, א, 1, בהערה.

כל הבנינים נחפתחו בעברית בדרך מיחדת. כן יש סגלות מיחדות לכל הלשונות השמיות ואין לשאל קושיות מלשון אחת על השנית. הקושיה הז': האפשר להעלות על הדעת, כי יחסר בארמית בנין נפעל שלם? השאלה הזאת אינה שאלה כלל. כשם שאפשר שיחסרו באותה הארמית כל הבנינים הפעולים וכמעט שאין להם תשלומים, כי הבנינים אֶתְקַטְל, אֶתְקַטְל, אֶתְקַטְל הם בעצם בנינים חוזרים כמו נפעל והתפעל בעברית, כן יתכן שיחסר בארמית בנין נפעל, שכבר בתקופה קדמונית יצרו במקומו בנין אֶתְפַּעַל, המתאים לבנין נפעל. ולא רק בארמית ובסורית נאבדו הבנינים הפעולים אלא גם באכדית, שיש לה הרבה בנינים חוזרים. כל הפעלים בארמית בתמונות אֶפַּעַל ואֶפַּעַל אינם מבנין נפעל בהשמטת ה', כדעת ה' ילין, כי כבר נאבד בתקופה קדמונה ולא נשאר ממנו כמעט שריד, אלא הם מהבנינים אֶתְפַּעַל. אֶתְפַּעַל בהשמטת ה', כי בתקופה המאחרה היו משמיטים ת' גם לפני אותיות שאינן ממוצאה. והנטיה הזאת נראית קצת גם בעברית המאחרה וזוהי התמונות: תִּפְסָה, הִנָּבְאוּ תמ', תִּתְכַּסֶּה, הִתְנַבְּאוּ; לא רחוק לשער, כי בעברית הנה ההשמטה הזאת – אם לא טעות הכותב, המעתיק – השפעת הארמית. ותמיהתו של ה' ילין: האפשר כי אות אחת תבלע בכל אותיות הא"ב גם בבלתי בנות מוצאה? אינה תמיהה כלל, נ' תוכיח הנטמעת גם באותיות שאינן ממוצאה. גם ה' נטמעת לפעמים בק' כמו, למשל, במלים לקח, סלק. השמטת אות במבטא אינה תלויה בעקר במהות האות אלא באופני המבטא של העם. השמים המערביים והמזרחיים משמיטים מהמבטא נ־שואית, אבל הדרומיים אינם משמיטים נון כזאת. כן הוא בת', הארמים, ויכול להיות כי לפעמים גם העברים, היו משמיטים בתקופה מאחרה ת־שואית. בכה"ק באה השמטת ה' רק לעתים רחוקות, יכול להיות בשגיאת הכותב או באשמת סופרים מדברי ארמית; למשל: הִתְכַּסֶּה בת' נמצא בתנ"ך 8 פעמים ותִּפְסָה בלי ת' – רק פעם אחת, כן גם הִתְנַבְּאוּ בת' בא 26 פעמים והִנָּבְאוּ רק שתי פעמים – ההשמטה האחרונה היתה אם בטעות הכותב – המעתיק או בהשפעת הדבור הארמי.

ובמקומות אחרים יכול להיות, כי אין שם חסרון ת' אלא קריאה או נקוד בלתי נכונים; למשל וַיִּנָּשֵׂא (דה"ב ל"ב, כ"ג), וַתִּנָּשֵׂא (במדבר כ"ד, ז') יכולים להיות תמו' וַיִּנָּשֵׂא. וַתִּנָּשֵׂא – נפעל.

ה' ילין מבאר יצירת תמונת נפעל בעברית מתמונת הפעל, בחלוק ההא בנ', שהיה ממנו נפעל והוקל לנפעל. אבל אין שום יסוד לאמר, כי ה' מתחלפת בנ'. הוא מוכיח כי ה' נתחלפה בנ' בבנין נִתְפַּעַל, שהוא לפי דעתו בנין הִתְפַּעַל בחלוק ההא בנ'. אבל זה לא נכון כלל, כי מעין בנין

נִתְפַּעֵל יש גם באכדית: נִתְפַּרְסָם. ומכיון שהוא מצוא בעברית המאחרה ויש רשמים ממנו גם בתנ"ך בפעלים: נִפְּרָ, נִסְרָ, קרוב מאד, כי הבנין הזה היה כבר בשמית העתיקה⁽¹⁾.

מהאמור יוצא לנו ברור, כי צורת העבר של בנין נפעל בעברית היא הצורה השמית העתיקה של הבנין הזה רק בהשתנות נִפְּעַל לִנְפַּעֵל, ותמונת הפִּעֵל בעבר לא היתה מעולם. ותמונת אִנְפַּעֵל הערבית היא כבר מתקופה מאחרת בערך כמבאר למעלה בדברנו על הקושיה הג'.

עתה נברר את תמונות הלשון בכה"ק שה' ילין חשבן לשירידי בנין הפִּעֵל בעבר: איש כי ידר נדר לה' או הִשָּׁבַע שבועה (במדבר ל', ג'), הוא אומר, כי הִשָּׁבַע אינו מקור אלא עבר, כי לפי המשך הענין צריך לבוא שם, לפי דעתו, עבר והראיה, כי בפסוק שאחריו, שהוא באותו הסגנון, בא העבר: אשה כי תדר נדר לה' ואסרה אסר; וכן: כי תחטא... וְעָשָׂה (ויקרא ז', ב') ועוד ראיות כאלה... ובא לידי מסקנה, כי „אין ספק בדבר“, כי הִשָּׁבַע הוא עבר כמו נִשָּׁבַע. לא נכון, כאן אחרי „או“ היה צריך לבוא עתיד פשוט. ומהפסוק שהביא: ואשה כי תדר נדר לה' „ואסרה“ הוא עבר מהפך לעתיד, ואחרי „או“ לא בא עבר מהפך. ו„הִשָּׁבַע“, יכול להיות, הוא תמו' „יִשָּׁבַע“, אבל אם גם נאמר, כי אין כאן שגיאה, הנה „הִשָּׁבַע“ מקור, כי נמצא בתנ"ך לרב מקור תמו' עתיד או עבר. מלבד הפסוק שהביא גם הוא: וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך (ויקרא כ"ה, י"ד), נמצא למשל: הִנְגִּלָה נגלותי אל... וְבָחַר אותו (ש"א ב', כ"ז – כ"ח), החריבו מלכי אשור... וְנָתַן את את אלהיהם (ישע' ל"ז, י"ח – י"ט), יִלְדָה וְעֹזֵב, ירמ' י"ד, ה'), זרעתיים הרבה וְהָבֵא מעט אֶכּוֹל ואין לשבעה, שְׁתוּ ואין לשכרה (חגי א', ו') וכדומה הרבה.

(1) עי' בספרי הכ"ל § 49.

ה' ש' א

פרק א

למען הבין היטב את מבטאן המקורי ותכונתן האמתית של אותיות או"י עה"ח ויחוסן לתנועות, נחוץ לדעת את התכונה האמתית של השוא. כל בר בי רב בתורת הדקדוק יודע, ששוא בין שתי תנועות הוא לפעמים שוא נע ולפעמים שוא נח. למשל השואים בתיבות שִׁמְרוּ דִּבְרוּ מִלְכִּי הם נעים, אולם בתיבות תִּרְאָה תִּגְלָה מִרְאָה וכדומה הם נחים.

ויען שלפי תורת המדקדים קשה מאד לקורא פשוט להכיר אגב קריאה, מתי השוא הוא נע ומתי הוא נח, על כן קמו בימינו סופרים שהציעו הצעות שונות להקלת ההבחנה בין הנח והנע.

הדרך הטובה ביותר להבדיל בין השוא הנח והנע היא זו של קצת מיהודי תימן, שלא כתבו כלל בניקוד העליון את השוא בכל מקום שהוא נח, והותירו אותו רק בכל מקום שלפי דעתם הוא נע. אולם לפי דעתי עוד יותר נכון יהיה, אם נשמיט את כל השואים גם אלה שלפי המדקדים הם שואים נעים. כל מי שקרא את ספרי הדקדוק היותר קדמונים כמו „דקדוקי הטעמים“ ספרי חיוג וכדו' יודע, שהם כולם האמינו שכל שוא נע נקרא כאחת התנועות. השוא הנע לפי שיטתם נקרא לפעמים כמו פתח, סגל, קמץ, קבוץ, חיריק, צירה, או חולם. ולמען דעת המקומות שבהם ראוי לקרוא את השוא הנע דוקא כמו תנועה זאת ולא כמו תנועה אחרת הרבו המדקדים האלה בכללים וחקים. גם בימינו אלה יש חלק מבני ישראל הקוראים כל שוא נע כתנועה. גם יש קצת חוקרי הלשון בזמננו המשתדלים להוכיח שבאמת ראוי לקרא כל שוא נע כמו תנועה. והם מאמינים שממציאי השוא בעצמם היו מבטאים כל שוא נע כתנועה. ועל הקושיה, מדוע שמו ממציאי הנקוד סימן אחד לשוא נע הנקרא כתנועה ולשוא נח שאיננו נקרא כתנועה, הם עונים כי גם להברת a ולהברת o המציאו גם כן רק סימן אחד, הנקרא קמץ. אולם באמת הצדק עם המדקדים האומרים שכמו שהשוא הנח איננו תנועה, כן גם השוא הנע איננו תנועה, ואלה דברי רז"ה (בבבין שלמה בית השוא חדר ראשון חלון ג') „ודעתי בזה שאין הפרש בין שוא נע

לשוא נח רק במה שהשווא הנח נמשך במהירות למה שלפניו והשווא הנע נמשך במהירות למה שאחריו. והחכם שד"ל (בית האוצר לשכה ג' עמ' 41) הרבה להביא ראיות טובות ונכונות, שבאמת השוא איננו תנועה ועל כן טועים הספרדים שקוראים את השואים הנעים כתנועות.

כאשר נדרוש ונחקיר, מאין יצאה התורה לקרוא את השוא כמו אחת התנועות, נמצא, שרוב התורה הזאת קבלו בני ישראל מן הערבים.

בשפה הערבית כידוע יש רק שני מיני הברה: הברה סגורה כמו תָּב, טָל וכדומה והברה פתוחה כמו פֶּתַח וכדומה, אבל הברה יתדית כמו blam, bla, וכדומה אינה כלל בשפה הערבית. כאשר יודמן לערבים שם נכרי שיש בו הברה יתדית, הם משנים הברה כזו לשתי הברות. התיבה האנגלית blush תשונה בפי הערבים לתיבה בעלת שתי הברות כמו אַבְּלֶשׁ, אַבְּלֶשׁ, אַבְּלֶשׁ, עיין דקדוק הערבי מאת מ. לומסדען ע' 7 קולקוטא, 1813). ועל כן לפי תכונת השפה הערבית יש בה סימן המורה על חסרון תנועה רק על האות הנמשכת במבטאה אל האות שלפניה, וסימן כזה נקרא בערבית ספון. בכל מקום שבשפה העברית יש סימן השוא (:), גם בראש התיבה ובראש הברה באמצע התיבה יש בערבית תמיד תנועה. על כן כאשר הרגלו בני ישראל לדבר ערבית, החלו להאמין כמו הערבים, שאי אפשר לבטא הברה יתדית, ומפני זה גמרו והחליטו שכל שוא בראש התיבה ובראש הברה ראוי לקרוא גם כן כתנועה כמו בערבית. ומפני זה קראו לשוא כזה שוא נע מפני שהוא נקרא כתנועה. המדקדקים הקדמונים כוונו בתיבת נע רק על קריאה תנועית, והאות שיש לה שוא היא כאות שיש לה תנועה ולא רק ראש הברה, כמו שמבינים האשכנזים.

ויען שבני ישראל תחת ההשפעה הערבית האמינו, ששוא בראש הברה נקרא כתנועה, על כן התחכמו להרכיב שוא כזה גם עם תנועה. רב פנחס ראש ישיבה קרא סִכְכִּים, הַשְּׁרָרִים. שוֹטְטו (עיין דקדוקי הטעמים ע' 14) ושם כתוב גם כן כדברים האלה: "יש סופרים... במקומות רבים קמץ חטוף קורים כגון וּפְתָחָהּ, קָתָה, פְּתָנוּת, מִרְכִּי וכמוהם רבים... ואין לדבר שרש כי אם ברצון הסופרים". ולי נראה שגם כתיבת התנועות החטופות תחת האותיות אהח"ע גם כן אין לה שום יסוד ממציאי התנועות בעצמם, והיתה תלויה ברצון הסופרים שקמו אחריהם, שקצתם כתבו תִּאָּהָב (משלי כ', י"ג) בסגול חטוף תחת האלף וקצתם כתבו תִּאָּהָב (דה"ב י"ט, ב') בלא סגול חטוף תחת האלף, וכן נִאָּלְמָתִי—נִאָּלְמָה, נִאָּנְחִים—נִאָּנְחָה, וַיֵּאסֹר—וַיֵּאסֹרִי. ועל כן קצת סופרים כתבו תחת אהח"ע תנועות חטופות בכל הבנינים כמו יַעֲשֶׂה—יַעֲשֶׂהָ,

יחלוף-יחליף וכדומה, וקצתם לא כתבו כלל תנועה חטופה תחת אהח"ע באמצע התיבה בכל נטיותיהן כמו יַעְתָּר, נַעְתָּר, יַעְתָּרִי. ולכן דונש בן לברט (תשובות תלמידי מנחם עמוד 23) קרא לַעְנוֹת תמורת לַעְנוֹת, וכן קרא (שם עמוד 24) וּמַאֲכָל, מַעְדָּנִים, בְּהִנָּחָה, לְאַנְחָה, וְהָאֱלֹהִים, בְּמַחְרָתָךְ תמורת וּמַאֲכָל, מַעְדָּנִים, בְּהִנָּחָה, לְאַנְחָה, וְהָאֱלֹהִים, בְּמַחְרָתָךְ, ותלמידיו הוכיחו (שם, תשובות יהודה אבן ששת ע' 22 וע' 23) מהנקוד שלנו ומן המסורה, שבאמת כשר וישר לקרוא את האותיות אהח"ע בשואים פשוטים (שואים נחים). והנה לפי המדקדקים אותה תיבה שהאלף שלה מנוקדת בשוא פשוט כמו תְּאָהָב האלף היא סוף הברה, אולם אם האלף שלה מנוקדת בחטף סגול כמו תְּאָהָב, אז האלף היא ראש הברה. אולם לפי דעתי, כאשר האלף בתיבה תְּאָהָב היא סוף הברה כן האלף בתיבה תְּאָהָב גם כן סוף הברה. וכן הדין באותיות הח"ע. על אחת כמה וכמה שכל שוא פשוט בין שתי תנועות באמצע התיבה הוא גם כן תמיד סוף הברה ולא ראש הברה, כמו שוֹמְרֵי־ם, דְּבָרוֹ וכו'. ואין כל צורך בפלפולים, חוקים ודינים רבים למען דעת, מתי השוא הוא נע ומתי הוא נח. וגם אין כל צורך בכל אותם הציונים הרבים שהמציאו וממציאים המחדשים בימינו להורות איזה שוא הוא נע ואיזה שוא הוא נח. בלא שום ספק המצאת השוא העברי קדמה להמצאת השוא הערבי. כי לו הומצא השוא העברי תחת ההשפעה הערבית אחר המצאת השוא הערבי, היו ודאי משימים את השוא רק בסוף הברות. אבל בראש התיבות ובראש הברות היו משימים תנועה כמו בערבית. ולא היו נאלצים כלל להמציא כללים למען דעת, מתי השוא הוא נע ומתי הוא נח.

ואחרי שידענו שהשוא אינו תנועה אפילו בראש הברה, ראוי להחליט, שגם השוא בראש הברה בא תחת האותיות להורות שהן בלי תנועות כמו השוא הבא תחת האותיות בסוף הברה. ואם ישאל השואל: הלא גם בלי שוא היינו יודעים, כי האות היא בלי תנועה, ואם כן למה המציאו את השוא? על זה משיבים המדקדקים תשובות שונות שאינן מתקבלות על הלב. ולי נראה, כי השוא נולד עוד טרם לדת התנועות. למען הקל על הקריאה בספרים, שהיו עוד בלי תנועות, היו משימים את השוא תחת האותיות, להורות שהן בלי תנועות. וכמו שעל-ידי השוא ידעו הקוראים איזו אותיות נקראות בלא תנועה, כך על ידי חסרון שוא תחת האות ידעו הקוראים, כי האות הבלתי שואית נקראת בתנועה, ועל-ידי זה הוקלה הקריאה או הרבה. לדוגמא, התיבה „כְּתָב" בטרם המצאת התנועות היו כותבים „כְּתָב" וכמו שעל ידי השוא תחת הכף ידעו הקוראים, כי האות „כ" נקראת בלא תנועה, כך

על ידי חסרון שוא תחת התיו ידעו הקוראים, כי האות „ת“ נקראת בתנועה. אבל תחת הבי' לא שמו שוא, אף כי היא נקראת בלא תנועה, מפני שעל ידי חסרון אות מאותיות אהו"י בסוף התיבה ידעו כי הבי' נקראת בלא תנועה, אף כי אין לה שוא.

על-פי זה נבין, מדוע באה אות „ך“ בשוא גם בסוף התיבות, מפני שהאות הזאת נקראת לפעמים בתנועה גם בסוף התיבות כמו „ך“, אף-על-פי שאין אחריה ה"א, ועל כן בטרם לדת התנועות שמו שוא תחת הכ"ף, למען הבדילה מכ"ף שהיא נקראת בתנועה.

והנה בנקוד שלנו נמצא שוא גם בסוף התיבות יִשְׁתָּ, יִרְדָּ, יִשָּׁב, אף כי לפי מה שאמרתי למעלה לא היה כל צורך לשוא באות האחרונה, מפני שעל ידי חסרון אות מאותיות אהו"י בסוף התיבה, ידוע, כי האות האחרונה נקראת בלא תנועה. אבל בנקוד הבבלי היה נהוג באמת, כי בתיבות ישת, ירד, ישב, וכדומה, נכתבה האות האחרונה בלא שוא. ויתכן כי גם בנקוד שלנו לא היה השוא הזה מתחילה ונוסף בזמן מאוחר. ואם כן, לא היה עוד כל צורך לשוא אחר המצאת התנועות, ונשאר עד היום הזה רק מפני שכבר נשכחה תכליתו. ולפי דעתי טוב היה עתה להסירו. כי בספרים מנוקדים בתנועות אין כל צורך בו. ומשבח אני את ספרי הסורים שאין בהם שוא כלל, ועל כן אין שם פתחון פה למדקדים לדרוש תלי תלים של הלכות על השוא, כמו שעושים המדקדים בשפת עבר.

פרק ב.

למען הבין את השוא הפשוט והמרכב לכל משפטיו וחוקותיו נחוק לדעת גם את הוראת השם שוא. יש מדקדים האומרים, שהשם שוא נגזר מן שָׂא. אולם יותר נכון הוא שהשם שוא נגזר מן שָׁנָה. ותחת לאמור שהוא מורה על חסרון תנועה יותר נכון לאמר, שהשוא בא תחת האות להורות שהיא מבטאה לפי שויה העצמי, ר"ל לפי מבטאה העצמי, ולא בעזר איזה אם קריאה כתובה (נראה) או בלתי כתובה (נסתרת) אחריה. על כן בבוא שוא תחת אות דלית בראש התיבה דְּלִי ראוי לקרוא כמו אות d הגרמנית, מפני שכן מבטאה העצמי של אות דלית. אולם בבוא שוא תחת הו"ד בראש התיבה כמו יְסֹד צריך לקרוא יְסֹד, מפני שהשוא תחת הו"ד מורה גם כן שהו"ד מבטאה כאן לפי מבטאה העצמי שהוא י. ובקצת כתיבי יד

לפי הנקוד העליון בא תמיד החיריק תחת ה"ד בראש התיבה תמורת שוא כדין¹). וכן בסורית מנוקדת תמיד יו"ד שואית בראש התיבה בחבצא שהוא חיריק. וכן השוא תחת העין באמצע התיבה כמו שְמַעְתִּי מורה גם כן, שהעין מבטאה $a = \text{ע}$ המבטאה בבטוי הפתח שלפניה. ולו נשארה העין בראש התיבה רק בשוא פשוט תמורת שוא מרכב כמו שהיתה זמן מה לפני המצאת התנועות, כי אז היה ראוי לקרוא את העין השואית כמו הברה $a = \text{ע}$ מפני אותו הטעם שהעין מבטאה העצמי הוא $a = \text{ע}$. וכן לו נשארה אות אלף בראש התיבה רק בשוא פשוט תמורת שוא מרכב כמו שהיתה זמן מה לפני המצאת התנועות, בכל זאת היה צריך לקרוא אותה כמו היו סגול או קמץ תחתיה, מפני שמבטאה העצמי של האלף הוא אָ או אֶ (=0). וכן בסורית אלף שואית בראש התיבה מנוקדת תמיד בתנועה ועל הרוב ברבצא שהוא סגול. וכן בנקוד הבבלי והתימני אשר דבר עליו פ. קהלי בספרו: Der massore-tische Text צד 27, 31, 54, 63 מנוקדות אותיות א ע תמיד בתנועה גם בראש התיבות גם באמצע התיבות בכל המקומות שבנקוד שלנו יש שוא מרכב תחת האותיות האלה, ואותיות ה"ח מנוקדות כמעט תמיד בשוא פשוט (ולפעמים רחוקות בתנועה) תמורת השואים המרכבים²).

אף כי לפי הדין עין שואית מבטאה רק $a = \text{ע}$ ואלף שואית מבטאה $a = \text{ע}$ או $e = \text{א}$, בכל זאת עוד בשבת ישראל על אדמתם היו מקומות שהיו קוראים אלפין עינין ועינין אלפין, ר"ל, שהיו מבטאים את אות א גם כמו ע שהיא הברת העין, ואת העין היו מבטאים גם כמו א שהיא הברת האלף (ואולי גם כמו א שהיא גם כן הברת האלף). ולפי זה היו מבטאים את אות א השואית לפעמים אָ ולפעמים אֶ (=א), ואת אות ע השואית היו מבטאים לפעמים ע ולפעמים אֶ (=ע) (ולפעמים אָ =ע). על כן למען דעת בדיוק, איך ראוי לבטא את א השואית ואת עין השואית הרכיבו

1) Paul Kahle, Masoreten des Ostens, 1913 § 165.

2) יש כתבי יד קדמונים שבהם יבוא שוא פשוט תמורת כל שוא מורכב Monat-schrift 1929 צד 473). ויש כתבי יד שמנהגן לנקוד תמורת כל שוא מורכב אצלנו אפילו תחת אהח"ע רק בתנועה לבד. ויש כתבי יד נושנים שמנקדין כל תנועה חטופה בהברה מורכבת בחטף דהיינו בתנועה ושוא... וכן קוראה המסורה בכ"י של שנת ד"א תש"ע בדברי הימים כל פתח בלתי מושעם פתח חטף. כגון על מלֵת כְּנָנִיָּהּ ובניו (פינסקער מבוא צד 179).

נקדנים אחר המצאת התנועות (או אולי ממציאי התנועות עצמם) את השוא תחת האלף והעין עם פתח, עם סגול או עם קמץ. ובשבת ישראל על אדמתם היו רבים אשר לא ידעו לבטא כהוגן לא את הה"א ולא את החי"ת והיו מבטאים אותן כמו א וכמו ע ועל ידי זה נולדה הטעות שתורה אחת ומשפט אחד לארבע אותיות אלה. על כן אחר המצאת התנועות הרכיבו נקדנים גם את השוא שתחת הה"א והחי"ת עם פתח, עם סגל או עם קמץ. ותחת ההשפעה הערבית כאשר נולדה הטעות שגם השוא ביתר האותיות נקרא כמו תנועה, הרכיבו קצת נקדנים גם את השוא תחת יתר האותיות עם תנועה. אחרי דעתנו שאות יו"ד שתחתיה שוא בראש התיבה מבטאה ממש כמו יו"ד שתחתיה חיריק, על אחת כמה וכמה שאות עין שתחתיה שוא ופתח כאחד בראש התיבה מבטאה ממש כאות עין, שתחתיה פתח בלא שוא. וכן אות אלף שתחתיה שוא וסגול כאחד בראש התיבה מבטאה ממש כאות אלף, שתחתיה סגול בלא שוא. וכן אות אלף שתחתיה שוא וקמץ כאחד בראש התיבה מבטאה ממש כאלף, שתחתיה קמץ בלא שוא. וכל מי שאומר שיש הבדל במבטא בין ע ובין ע, בין א ובין א ובין א ובין א אינו אלא טועה.

אחרי דעתנו את תכונת השוא והאותיות אהח"ע, יובן, מדוע הבדילו הקדמונים בין שוא נע שאחרי יוד ובין שוא נע שאין אחרי יוד. ומדוע הבדילו כל כך בין שוא נע שאחרי אותיות א ה ח ע ובין שוא נע שאין אחרי אותיות א ה ח ע. בלא ספק הכלל של המדקדקים הקדמונים על קריאת שוא נע בחיריק שאחרי יוד הוא הִד מהזמן שלפני המצאת התנועות, שהיו קוראים על הרוב את האותיות בחיריק בבואן לפני יוד שמבטאה העצמי הוא י') וכן בלי ספק הכלל של המדקדקים הקדמונים על קריאת שוא נע כתנועת אותיות א ה ח ע שאחרי, הוא הִד מהזמן שלפני המצאת התנועות שהיו קוראים את האותיות על הרוב בפתח, בסגול או בקמץ בבואן לפני עין שמבטאה העצמי היא ע = a ולפני א שמבטאה העצמי לפעמים א = o ולפעמים א = e. וכאשר לפי הקדמונים שוא נע בבואו לפני יוד נקרא כחיריק, כן היה זמן שהיו אומרים ששוא נע בבואו לפני א ה ח ע נקרא כפתח, כסגול או כקמץ ולא כמו יתר התנועות. ובפירוש נאמר בדקדוקי הטעמים המיוחס לאהרון בן אשר (הוצאת בער ושטראק סעיף 15), אבל אי ואו לבדם יהיו

(1) בן נפתלי קרא גם לַיִשְׁרָאֵל תְּמֹרֶת לַיִשְׁרָאֵל.

ר"ל אין לשוא הברת צירי או חולם בבואו לפני אותיות אהחע שיש להן צירי או חולם. כנראה לפי מחבר המאמר הזה צירי וחולם הן תנועות מורכבות, ואת השוא נע ראוי לקרוא רק כתנועה פשוטה ולא כתנועה מרכבת. אולם המנקדים, אשר קראו את הצירי כמו סגול ואת החולם כמו קמץ חטוף לפי הברת הספרדים, החליטו שהשוא בבואו לפני אותיות אהחע שיש להם צירי או חולם נקרא כמו צירי או חולם. ובימי הגאונים נולדו עוד סברות אחרות כמו סברת ר' יהודה חיוג, שיש לשוא נע שאחריו אותיות אהחע הברת כל התנועות חוץ מהברת הקמץ¹. גם על קריאת השוא נע שאין אחריו אותיות אהחע היו בימי הגאונים סברות שונות ומשונות. יש אשר אמרו שיש לשוא כזה הברת חצי תנועה כעין הברת חצי סגול. ויש אשר אמרו שיש לשוא כזה הברת פתח חטוף (פתח קצר) ולפעמים הברת פתח ארוך, ועוד ועוד. אולם ברור הדבר שחוסר הברה יתדית בשפה הערבית וחוסר הידיעה, שהשוא הוא שריד מהנקוד הישן, שקדם להמצאת התנועות, וחוסר ידיעת תכונתן ומבטאן המקורי של אותיות אורי עה"ח ויחוסן לתנועות, כל אלה גרמו להוליד המון סברות בלתי נכונות ופלפולים של הבל בדבר השוא.

אחרי דעתנו את התכונה האמתית של השוא ממילא יובן לנו שטעו אלה המדקדקים וחוקרי הלשון אשר מנו את השוא במספר התנועות, כי באמת השוא איננו תנועה כלל, אף כי ביוד שתחתיה שוא בראש התיבה מבטאה ממש כהיוד שתחתיה חיריק בלא שום הבדל. וכן טעו בחשבם שהחטף פתח הוא קצר במבטאו מהפתח הקצר ועל כן מנו אותם כמו לוא היו שתי תנועות שונות, אולם באמת הן תנועה אחת. והחטף פתח תחת העין במלת עמוד וכדומה הוא באמת פתח מלא כמו הפתח במלת עין, על עד, דע בוצ. וכן טעו במנותם את החטף סגול והסגול לשתי תנועות שונות אשר באמת הן תנועה אחת. והחטף סגול תחת האלף במלת אמור וכדומה הוא סגול מלא כמו הסגול תחת האלף במלת אל, אכתוב לאסור. וכן החטף קמץ והקמץ הקטן והקמץ הגדול הם באמת תנועה אחת. והחטף קמץ תחת האלף כמו אנה והקמץ קטן במלת אכתב הוא קמץ מלא כמו הקמץ הגדול במלת אב,

(1) ואולי הכלל של ר' יהודה חיוג שאין לשוא נע הברת הקמץ בבואו לפני אהחע

הוא הד מהזמן שבו חשבו שאין לשוא נע הברת השורק והקבוץ בבואו לפני אהחע, שיש להן שורק או קבוץ, ותחת השפעת הערבית נתחלף הקבוץ לקמץ.

בא. ועל אחת כמה וכמה שהחיריק המלא והחיריק החסר הם תנועה אחת. וכן הקמץ המלא והקמץ החסר הם תנועה אחת. וכן הסגול בין שהוא מנוגן ובין שהוא בלתי מנוגן הם תנועה אחת, כאשר גם הפתח המנוגן והבלתי מנוגן הם תנועה אחת. וכן הצירי בכל אופניו הוא תנועה אחת כאשר החולם בכל אופניו הוא תנועה אחת.

וכל מי שמונה בשפת עבר לפי השיטה הטבריינית שמונה – תשע – עשר – ואפילו – שמונה עשרה – תשע עשרה – תנועות אינו אלא טועה ומטעה.

לְחֶקֶר שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *

פרק ד'

בפרקים הקודמים ראינו את השמות אשר היהודים השאילו לעצמם מצמחי הארץ ומבעלי החיים שבה, מאורותיה ומריחות בשמי צמחיה. אולם היהודים אשר עיניהם היו פקוחות לצמח ולחי ולאורות הארץ, וחוש ריחם היה מפותח לקלוט את קטרת בשמיה, – גם אזנם היתה פתוחה לקלוט שמע כל קול ושיח כל שיח, ונפשותיהם השפעו גם מרום הריה ומשפל עמקיה, משממות מדברה ומהנוי וההוד שבה, מחומה ומצלליה ומטלליה, מענגיה ומגשמיה ורעמיה וברקיה וברדיה ואף משלגיה ומכוכבי שמיה, ירחה ושמשה – כל הרשמים הללו נקלטו במוחם ונתעכלו בנפשם ונתנו לה הבעות נפשיות גם בשמות שכנו בהם את בניהם ואת בנותיהם, אשר כנום בשמות משמות גורמי טבע הארץ וכן בשמות השמלות ובשמות מעונו של האדם ואהלו, יריעותיו וקרסיו, וגם בשמות אברי האדם וחלקיהם מן הראש, רכתו, עיניו, אפו ואזניו, ועד לחפנו ולאצבעו ולעקבו ולשבחו. נסדר בזה את השמות הללו לסעיפים, לפי סוגי עניניהם ותכניהם האלה, ועלידי הסדור הזה של השמות לפי עניניהם תתבררנה לנו ההוראות של כמה שמות. כי יש שעצם חזות שכניהם הקרובים לעניניהם מבאר ומבהיר את הוראותיהם יותר מכמה באורים בלשניים כלליים, הלקוחים מתוך סברות מופשטות גרידא.

1. השמות השאולים מצורות הארץ: מחר,

רום ועמק, מצור סלע, ממדבר שממה וחוף.

ה'רם מלך כנעני בגזר (יהוש' י', ל"ג).

ה'רם מורע יהודה (דה"א ד', ח').

(* הפרקים הקודמים בלשוננו, כ"ב, ח"ד וכ"ג, ח"א.

הָרֶן	א. אחי אברהם (ברא' י"א, כ"ו-כ"ז-כ"ח-כ"ט-ל"א); ב. ראש
	אב לגרשני (דה"א כ"ג, ט'). הָרֶן מן הר, כמו מן זית-זיתן.
הָרִי, הַרְרִי, הַרְרִי	(ש"ב כ"ג, י"א-ל"ג; דה"א י"א, כ"ז-ל"ד). חושבים את השם הזה אך בתור שם תאורי במובן „איש יושב ההר“, אבל בארץ-ישראל אין שם כזה יכול להיות מספיק לתאר, לסמן ולציין את האיש. הפלחים שבשפלה קוראים אמנם לפלחי ההרים בשם ג'בְּלִי, הג'בלים מצטיינים קצת גם בפרטי תלבשתם ובאופן הלוחם, אבל בכל זאת אין השם ג'בְּלִי בתור שם כללי יכול לציין איש פרטי. ונראה לי שהשם הַרְרִי הוא ביסודו משם פרטי „הררי“, שנקרא על שם הר כמו הרן, וכמו עֲמוֹק שנקרא על שם עמק.
רָם	א. מזרע יהודה (רות ד', י"ט; דה"א ב', ט-י-כ"ה-כ"ז). ב. משפחת אליהוא בזמן איוב (איוב ל"ב, ב').
מְרוֹם	ר' אלעזר בר מרום (ירושלמי מגלה פ"ד, ה"ב; תענית פ"ד, ה"ג). וברות רבה פ"ד י"ט - אר"א בר מרים.
עֲמוֹק	מראשי הכהנים בימי זרובבל (נחמ' י"ב, ז-כ).
צוֹר	א. מזרע בנימין (דה"א ח, ל; ט, ל"ו); ב. מלך מדין (כמד' כ"ה, ט"ו; ל"א, ח; יהוש' י"ג, כ"א).
שְׁמָה	א. אחי דוד (ש"א ט"ו, ט; י"ז, י"ג, הוא שְׁמָעָה ושְׁמָעָא); ב. בן רעואל בן עשו (בראש' ל"ו, י"ג-י"ז; דה"א א, ל"ז); ג. מגבורי דוד (ש"ב כ"ג, י"א-כ"ה-ל"ג).
שְׁמָהוֹת	מגבורי דוד (דה"א ל"ז, ח).
שְׁמוֹת	מגבורי דוד (דה"א י"א, כ"ז).
חֻפִּים, חָפִים	בן בנימין (ברא' מ"ו, כ"א; כמד' כ"ו, ל"ט; דה"א ז, י"ב-ט"ו) והשוה ל"חֻפִּים" שהוא מן „חור“ ובשמות „חורי“, „חורי“ נראה את המעבר אל השם „חֻפִּים“. וכן הוא גם חֻפִּים מן חוף.

II. מן באר ובור.

בְּאֶרֶה	נשיא לראובני שהגלה תלגת פלנאסר (דה"א ה, ו).
בְּאֶרֶא	מראשי האבות לכני אשר (דה"א ז, ל"ו).
בְּאֶרִי	א. אבי הושע הנביא (הושע א, א); ב. חותן עשו (ברא' כ"ו, ל"ד).
בִּירָא	א' ר' בירא (סוכה כ"ז, א, ושם ל"ד ב-ביראה).

בִּירִי ר' בירי (ב"ר פמ"ז-ה, ירושלמי רפ"ג דסוטה) ויש גם ר' בירי (תרומות פ"י, ה"ז; פסחים ספ"ב).

בִּירִים ר' בירים (ברכות נ"ה, ב; חולין צ"ח, א).

נפלא הדבר מאד, שאין אנו מוצאים שמות בשמות בני ישראל שנקראו על שם מים או ע"ש מקוי מים היקרים כל כך בארץ. מלבד השמות הגזורים מן „באר" ו„ביר", לא מצינו שמות מסוג זה לא על שם נהר ונחל, ולא ע"ש אגם וברכה, ולא ע"ש המים גופא (כמו לחמי ע"ש לחם), ואף לא ע"ש הים. האומנם היו לנו שמות כאלה, וכל אלה מהסוג הזה אבדו? וגם בחפירות, עד כמה שידוע לי, לא נמצאו שמות מסוג זה כלל וכלל.

את השם פָּלֶג (ברא' י, כ"ה; י"א, ט"ו-ט"ז-י"ח-י"ט; דה"א א, י"ט-כ"ה), שהיינו יכולים לסמנו כאן בשמחה, בארו, כי בימיו נפלגה הארץ. אציין, כי אמנם בין כל הערבים הרבים אשר שוחחתי אתם בארץ ישראל לא שמעתי עוד שמות מהסוג הזה. מענין כאן השם „פָּלֶג" - „ים". אולם בשם הזה, ורק בתור שם משפחה, תכונה משפחה יהודית ספרדית מפורסמת בבגדד, אשר קרובים לה גם במקומות אחרים (בין הערבים לא שמעתי עוד את השם הזה). ואלה אשר חקרתי ביניהם בארו לי, כי כפי ש„ידוע" להם נקרא שם המשפחה לא על שם הים, כי אם על עשרם הרב, שהוא „כים".

III. השאולים מהם ושרב, מצל וטל, מענן, רעם וברק, ממטר, ברד ושלג.

חם בן נח (נמצא פעמים רבות בבראשית). מבארים אותו בדרכים שונות וטעמו הנתן לו בזה נראה לי פשוט.
שֶׁרֶבִיָּה מן הלויים עולי הגולה (נחמי' ח, ז; ט, ד-ה; י, י"ג; י"ב, ח, כ"ד; עזר' ח, י"ח-כ"ד) הוא שרבייה והשוה עננייה ורעמייה.

צֶלֶה אשת למך (ברא' ד, י"ט-כ"ב-כ"ג).
הַצֶּלְפֹּנִי מבנות שבט יהודה (דה"א ד, ג).
אַבִּיטֹל מנשי דוד (ש"ב ג, ד; דה"א ג, ג).
חַמִּיטֹל חמוטל אשה יאשיהו המלך (מ"ב כ"ג, ל"א; כ"ד, י"ח; ירמ' מ"ב, א). כנראה שחמיטל מרכב מן חם (כהוראת אבי הבעל) וטל, והשוה לאביטל, והשוה עוד את השם חמואל אל השם אביאל, אשר גם שם הרכב השם מן „חם" כהוראתו הנ"ל.

- קְבוּטֵל ר' זכריה בן קבוטל (יומא פ"א, מ"ו). לדעתי קבוטל הוא קב-טל.
- רוֹת אשת בעז (נמצא פעמים רבות במגלת רות). גם את השם הזה דרשו רז"ל מלשון רטיבות ורויה וגם אמרו כי „שמה גרים“ (ברכות ז, ב, יע"ש*).
- עֶנָן בימי נחמי' (נחמי' י, כ"ז).
- רב ענן (נזכר במקומות רבים בתלמוד). רב ענן בר חייא (כתובות כ"א, א, ועוד). רב ענן בר יוסף (מדר' תהלים פס"ה—ד'). רב ענן בר רבא (ר"ה ל"א, א'). רב ענן בר תחליפא (פסחים ק"א, א; כתובות ס"א).
- עֶנְנִי מורע זרבבל (דה"א ג, כ"ד).
- ר' ענני בר ששון (מו"ק כ"ד, ב; שבת ס"ד, ב; זבחי' פ"ח ב). בימי נחמיה (נחמי' ג, כ"ג), גם שם עיר (נחמי' י"א, ל"ב).
- עֶנְנִיָּאל ר' ענניאל בר ששון (ש"ר פ"ג—ו).
- רַעְמָה מראשי עולי הגולה (נחמי' ז, ז) הוא רעליה (עזר' ב, ב).
- בְּרֶק ברק בן אבינעם (נזכר במקומות שונים בשופטים).
- בְּרוּקָא ר' ברוקא (זהר חדש בראשית). ר' ברוקא חוואה (תענית כ"ב, א), ר' יוחנן בן ברוקא (עירובין פ"ח מ"ב).
- בְּרוּקָא ר' ברוקיא (פס' רבתי פ' דשבת) ובירושלמי כתובות פ"ב ה'ג הגרסא רבה בר קריא.
- יֹרְהֵ? מעולי הגולה (עז' ב, י"ח) ובנחמי' ז', כ"ד נקרא חֲרָף. עיין בסעיף „מעתות היום וכו'“. ויש לשאול אם השם של האיש הזה לא נקרא על שם הפרח יורה. עיין במאמרי „היורה והחרף“ („לשוננו“ כ"ב, ח"ג).
- יֹרִי מורע נד (דה"א ה, י"ג).
- גֶּשֶׁם, גֶּשֶׁמוֹ ערבי, מצוררי עולי הגולה (נחמי' ב, י"ט; י, א—ב—ו).
- מֶטְרִי, הַמֶּטְרִי ע"ש איש מורע בנימין (ש"א י, כ"א), וקים גם אצל הערבים בארץ ישראל שפ"ז בשם „מטר“.
- בְּרֶד בן אפרים (דה"א ז, כ). גם שם עיר (ברא' ט"ו, י"ד).
- תִּלְגַּת, תִּלְגַּת מלך אשור (מ"ב, ט"ו, כ"ט; ט"ז, ז—י; דה"א ה, ו—כ"ו; כ"ח, כ) — ודאי מן תלגא שהוא בסורית, שלג. כבר Wetzstein ציין (Nöldke, Beiträge, 74) שהערבים קוראים לבת הנולדה ביום

השלג, שלגית" (תלגה), והביאו הפרופ' ש. קליין במאמרו "לחקר השמות והכנויים" (לשוננו" כ"א, ח"ד, עמ' 344). חקרתי אחרי הדברים האלה בארץ-ישראל והנה בהרים אשר שם ירד לפעמים שלג שמעתי את השמות תלג'ה לנקבות, אשר כנון בגלל זה שנולדו "ביום השלג".

בן תגלא (סוף מד"ר קהלת). כבר הפרופ' ש. קליין במאמרו הנ"ל חזה את הדעה שבן תגלא נקרא כך על שם הולדו ביום השלג. אלא שהוא כותב: "הייתי מתקן בן תגלא. אולם אין צורך לתקן כך, כי חלופי מקום האותיות (אנגרממות) רגילים בשמות פרטיים, כמו בשמות כלליים. השוה "שמלת אשה (דבר' כ"ב, ח) ו"שמלתו לעורו" (שמו' כ"ב, כ"ו) אל "שלמה חדשה" (מ"א י"א, כ"ט) ואל "שלמת רעך", וכן את השמות הפרטיים שלמה ושלמא אל השמות הפרטיים שְמֵלָה, שְמֵלָאִי וְשֵׁלְמִי, שהכתיב של זה הוא שְמֵלִי (ובתוך שטף הדבור, קראו לו שְלֵמִי). וכן בתגלה – תלגה גופא: תְּגֵלֶת פְּלֶאֶסֶר (תגלת פלנאסר) הוא תְּגֵלֶת פלנאסר.

בנוגע לשם תלגה לשם פרטי זכר כותב שם פרופ' קליין בהשערה: "ודבר זה אפשר גם אצל הבנים". ואמנם כן, אחרי שחקרתי אחרי השם הזה בין הערבים, מצאתי בחברון (וודאי אמצאנו גם במקומות אחרים בהרי ארץ-ישראל) בשם תלג'י.

IV. מ כ ו כ ב י א ו ר

אָסְתֵּר (היא אילת השחר) במגלת-אסתר. אסתר, פרסית אֶסְתֵּר, פרושו כוכב. ואמרו שכונת השם הזה היה לכוכב הבקר, ל"אילת-השחר". נָגֶה בן-דוד (דה"א ג, ז; י"ד, ו). שְׁפָתִי מן הלויים עולי הגולה (עזר' י, ט"ו; נחמ' ח, ז-ט"ו). שְׁפָתַי ר' שבתאי. שבתאי הוא שבתי. ביומא פ"ב, ב, הוא שבתאי ובב"ב צ, ב, –שבתי וכן בנדה מ"ו, א, – שבתאי, ובסנהדרין ס"ט, א, שבתי. וכן במקומות אחרים. פְּסִלּוֹן אבי נשיא בנימין (במד' ל"ד, כ"א). אולי על שם קבוצת הכוכבים פְּסִיל. ישנה עיר בשם כסלון [פְּסִלּוֹן] (יהוש' ט"ו י) וגם בשם פְּסִיל (יהוש' ט"ו, ל). ומובן שהערים האלה לא נקראו על ההוראה האחרת של כסיל.

כּוֹכְבָא בר כוכבא. כנראה שהשם בר כוכבא היה אך כנוי, אבל ודאי שגם שמות פרטיים כאלה היו קיימים בישראל. גם אצל הערבים בארץ-ישראל מקובל שם פרטי מכוכב גם לזכר: נָגִ'ם (نجم = כוכב) ונס לנקה: נָגִ'מָה (نجمة = כוכבה). השם נג'מה לנקה שכיח יותר. השם נג'ם לזכר הוא לרוב שם משפחה. ויש גם אצלם השם „כוכב” ממש לנקה (לזכר לא שמעתי עוד). מורע גד (דה"א ה, י"ד), כנראה מן ירח, והשם ירח נראה לי שהוא אחי השם חודש עיין בסעיף „מעות היום, חדש ושנה”. אצין שגם אצל הערבים בארץ-ישראל יש שיקראו שמות פרטיים על שם הירח גם לזכר וגם לנקה בְּדֶר, (بدر = ירח) לזכר בְּדֶרָה (بدره = ירחה) לנקה.

ויש אצל הערבים (וגם אצל היהודים בארצות ערב) עוד שם פרטי על שם הירח, השם קַמֶר (قمر = לבנה). ויש מבטאים אִמֶר (חלוף הבטוי של האותיות האלה רגיל כידוע אצל רבים מהערבים). ויש גם שם משפחה אִמֶר אצל הערבים וגם אצל היהודים. השמות השאלו מתוך היחס ליפי הלבנה. את הבטוי שבשה"ש (ו, י). „יפה כלבנה” אפשר עוד לשמוע גם אצל הערבים בארץ-ישראל: זִי الْقَمَرِ (זי אלקמר „כלבנה”), והכונה היא „יפה כלבנה”.

שְׁמִשׁוֹן הגבור (נזכר פעמים רבות בשופטים). השם שְׁמִשׁ בתור שפ"ז נמצא גם אצל הערבים. וידעתי שם משפחה ערבית אַבּוֹ-שְׁמִשׁ. שְׁמִשׁ שמשו ספרא, בימי עזרא (עזר' ד, ח-ט-י"ז-כ"ג). ויש מבארים אותו מן מאושר! (עיין י. שטינברג „משפט האורים” בערך זה). שְׁמִשְׁרִי מבני בנימין (דה"א ה, כ"ו). ודאי גם כן על שם השמש.

ב„שמות הכוכבים” שהיו קיימים בישראל ודאי שלא חסר היה שם פרטי על שם קבוצת הכוכבים כִּימָה. בפנות בני ישראל לכוכבים לבחור מהם שם לבניהם ולבנותיהם, לא יתכן שהקבוצה הנחמדה הזאת המושכת לב, ואשר הסבה אליה את תשומת לבם של בני עמים שונים ובארצות שונות, ואשר נזכרה בענין רב שלש פעמים בתנ"ך, ואבותינו רקמו עליה אגדות גפלאות והיא גם היתה משמשת לעובדי הארמה שלנו סימן לסוף זמן הזריעה: — עד דאתי אריסי מדברא וקימא כימה ארישיהו” (ב"מ ק"ו, ב, יעו"ש). — לא יתכן שבני ישראל לא קראו להם שמות בשמה. אצל הערבים בארץ-ישראל אחד השמות הכי חביבים הוא השם תוֹרְיָא לאשה (תפליחם מבטאים תְּרִיָא), ר"ל, כִּימָה, ויש גם לגבר יקראו בשם הזה.

השם תריא הוא בעיקר שם המנורה המזרחית המפורסמת הנמצאת לפעמים בבתי העשירים הערבים ויש גם של היהודים מבני העדות המזרחיות. מנורה זו זכויות קטנות יפות מתנוצצות מסביבה, ועל שם המנורה הזאת קראו הערבים את קבוצת כימה. באשורית יקראו לו בשם החביב כִּמְתוּ, ר"ל, משפחה. ומכאן כנראה גם השם העברי כימה. ורז"ל דרשוה מן המלה מאה: „מאי כימה אמר שמואל כמאה כוכבים אמרי לה דמיכנפן ואמרי לה דמבדרן" (ברכות נ"ח, סוף ע"ב). גם אצל עמים אחרים יכנו קבוצת כוכבים זו בשמות חבה שונים („דוגרת" „אם על אפרוחיה" ועוד). רצוי היה מאד להכניס (ואולי גם „להחיות") את השם הנאה והנחמד הזה בין שמות ילדותינו.

V. מעותות היום, החדש והשנה.

שְׁחֲרִיָּה מורע בנימין (דה"א ח, כ"ו) – הוא שְׁחֲרִיָּה, והוא אחיו של שְׁמִשְׁרִי. היחס הנפשי לשחר מצא לו בטוי גם בשיר השירים (ו, י): „מי זאת הנשקפה כמו שחר".

שְׁחֲרִים גם כן מורע בנימין (דה"א ח, ח).
צֶפֶר, צוֹפֵר אחד מרעי איוב (איוב ב, י"א; י"א, א; כ, א; מ"ב, ט) – ודאי במובן „שחר". והשוה „באה הצפירה אליך" (יחזק' ז, ז), וכהוראת השם רב צפרא.

צֶפְרָא רב צפרא (ירושל' כלאים פ"ט ע"פ יוחסין, ובירושלמי שלפנינו – רב ספרא).

עִיפָה א. פלגש כלב (דה"א ב, מ"ו); ב. מורע כלב (דה"א ב, מ"ו); ג. בן מדין, שבטו וארצו (ברא' כ"ה, ד; ישעי' ס, ו; דה"א א, ל"ג). – הוראת עיפה, כפי שנראה לי, היא עת בין-הערבים, וכן יובנו דברי עמוס ד, י"ג: „עושה שחר עיפה". להוכחת הוראת שלשת השמות האלה אשתמש בשמות הפרטיים השכיחים אצל הערבים בארץ-ישראל: צֶבְחִי לזכר, צֶבְחִיָּה וצֶבְחָא לנקה. ועֶצְרִיָּה, לִילָה ולִילִי לנקבות. בשמות האלה יש ויכנו את הילד והילדה לפי עתות היום והליל שנולדו בה: – „צֶבְחִי" (שם שכיח מאד אצל הערבים), וכן צֶבְחִיָּה וצֶבְחָא יקראו, כפי שבארו לי, לאלה שנולדו בבקר (מן המלה יֶחַ = בקר), „עצריה" – לזו שנולדה לפנות ערב, „ולילִי", „לִילָה" – בלילה. ויתכן מאד שעל שם המנהג הזה שהיה כנראה מקובל בארץ-ישראל מזמן (השוה

לשמות „תלגת־תגלת“, וכן „בן תגלא“, שנקראו כך ודאי על שם הולדם (ביום השלג) נקראו גם „צפר“, וצפרא“ ו„עיפה“. ואולי שייך גם השם צרת (דה״א ד, ז) אל סוג השמות האלה, כי צרת נתכוון מן צהרת, ומובנו ראשית הארת השחר. והשוה לשם צרת־השחר (שם עיר, יהוש׳ יג, י״ט).

כתיב עופי. בימי ירמיהו (ירמ׳ מ, ח). כנראה גם כן מן „עיפה“, כמו יורי מן יורה.

אשת שחרים מבני בנימין (דה״א ח, ט). ואולי נקראה כך מפני שנולדה בראש חדש. והשוה להנה חדש מחר“ (ש״א כ, ה) וכן „היום לא חדש ולא שבת“ (מ״ב ד, כ״ג), שלשם חדש יש לפעמים המובן של ראש חדש. וכך היתה מתבארת יפה הזרות של השם „חדש“ לאשה, אבל השם הבא ירח הוא כנראה על שם ירח הימים ממש.

מבני יקטן בן עבר (ברא׳ י, כ״ו; דה״א א, כ). וירח (איש מורע גד, דה״א ה, יד) נקרא כנראה על שם הירח (עיין בסעיף „מכוכבי איר“ בערך ירח).

משרי שלמה המלך (מ״א ד, ג).

מורע כלב, אבי בית גדר (דה״א ב, נ״א).

מוריף, מוריף? מעולי הגולה (נחמ׳ ז, כ״ד; י, כ). קרוב לו השם המורופי, המוריפי (דה״א י״ב, ה). ובעזר׳ ב, י״ח, נקרא יורה.

בהגיעי לפרק הזה של השמות חזרתי ובדקתי את שני השמות הנרדפים האלה, מוריף ומוריף (אשר דנתי בהם במאמרי „היורה והחריף“, „לשוננו“ כ״ב, ח״ג), בדקתיים לאור השמות קרוביו הנקובים בסעיף הזה ולטעמי השמות האלה. והנה אמנם גם כעת נראים לי שני השמות הנרדפים, מוריף ומוריף, מתאימים מאד לצמח יורה (*Colchicum Steveni*) העולה עם גשם היורה בראשית תקופת החורף. אולם יתכן שלילד אשר נולד ביום מוריף קראו בשם יורה על שם הגשם הזה, וגם בשם מוריף על שם ראשית החורף המתחיל באותו יום ואין בדינו להכריע בין שני הטעמים של השמות האלה.

VI. מרוחות השמים.

בן גד (במד׳ כ״ו, ט״ו).

בן גד (ברא׳ מ״ו, ט״ו). הוא צפון.

צַפְנִיָּה, צַפְנִיָּהּ אֵי הַנְּבִיא (צפני' א, א); בִּי כֹהֵן בִּימֵי יִרְמְיָהוּ (ירמי'
מ"ב כ"ה י"ח; כ"א, א; כ"ז, ג; כ"ט, כ"ה – כ"ט; נ"ב, כ"ד);
גִּי כֹהֵן בִּזְמַן זִכְרִיָּה (זכר' ו, י–י"ד); דִּי מִזְרַע הַלֵּוִי (דה"א
ו, כ"א).

קִדְמִיָּא לִּמְעוּלֵי הַגּוֹלָה (עזר' ב, מ; ג, טִי נַחֲמִי ז, מ"ג; ט, ד–ה; י
י; י"ב, ח–כ"ד).

תִּימָן בֶּן אֱלִיפָז (ברא' ל"ו, י"א–ט"ו–מ"ב; דה"א א, ל"ו–נ"ג).
תִּימָנִי מִזְרַע יְהוּדָה (דה"א ד, ו).

VII. מ צ ב ע י ם .

אָמוֹן אֲבִי יִשְׁעִיהוּ הַנְּבִיא (מ"ב י"ט, ב–כ"א; כ, א; ישעי' א, א; ב,
א; י"ג, א; כ, ב; ל"ז, ב–כ"א; ל"ח, א; דה"ב כ"ו, כ"ב;
ל"ב, כ, ל"ב).

לָדָן חוֹתָן יַעֲקֹב (נמצא פעמים רבות בתנ"ך), גַּם שֵׁם עִיר (דבר' א, א).
לִבְנָה, לִבְנָא מְעוּלֵי הַגּוֹלָה (עזר' ב, מ"ה; נחמי' ז, מ"ח).
תּוֹלַע אֵי בֶן יִשְׁשַׁכַּר (ברא' מ"ו, י"ג; במד' כ"ו, כ"ג; דה"א ז, א–ב);
בִּי שׁוּפֵט (שופ' י, א). נִרְאָה שֶׁעַל שֵׁם הַצִּבְעֵה נִקְרָא כֵךְ, וְלֹא
עַל שֵׁם הַיָּצוֹר אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יוֹצִיאוּ אֶת הַצִּבְעֵה. וְהַשּׁוֹהַ "סֻמוֹקָא"
ו"סֻמוֹקָא" ו"אֲדֻמוֹן".

סֻמוֹקָא ר' אבא סמוקא (ברכות פ"ט, נ"ו), חִילְפִי בֶר סֻמוֹקָא (ב"ר
פנ"א ב).

אֲדָמוֹן שְׁמוֹ שֶׁל תֵּנָא (ב"ב פ"ג) וּבִתְנַחוּמָא בְּרָא' ז' – ר' אבא הַאֲדֻמוֹנִי
וְדַעַת הַרְשֵׁב ז"ל כִּי הוּא ר"א סֻמוֹקָא, כִּי סֻמוֹק בְּלִשׁוֹן אֲרָמִי
הוּא אָדוּם (ועיין "תולדות תנאים ואמוראים" מאת אהרן היימן,
עמ' 59),

-- שְׁמוֹת הַצִּבְעִים מַעֲטִים אֲצֵל הַיְּהוּדִים (וכמדומני גַּם אֲצֵל הַיּוֹנִים כֵּךְ).
אֲבָל לֹא נִמְנְעוּ לַגְּמֵרִי מִלְּקַרְוֹ אֶת בְּנֵיהֶם בְּשִׁמוֹת צִבְעִים, כִּי קִלְטוּ גַם אֶת
הַשְּׁפָעָה לְתוֹךְ נַפְשָׁם.

VIII. מ ק ו ל ו ת ו ש מ י ע ה ו מ ז מ ר ה ו ר נ ה .

עַם יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הַשִּׁירָה וְהַזְמֵרָה הָיוּ כָל כֵּךְ מִפּוֹתַחַם אֲצֵלוֹ בְּחַיֵּי יוֹם
יוֹם וּבַעֲבוּדַת הַבּוֹרָא, וְחֻכְמֵיו הִקְשִׁיבוּ "בֶּרֶן יָחַד כּוֹכְבֵי בִקְרָ" וְלִשְׁחַת דְּקָלִים,

והקשיבו לשירת השבלים—עם זה קרא גם לבניו ולבנותיו בשמות השאולים מקולות זמרה ושמיעה.

קוֹלִיָּה א. אבי בית עולי גולה (נחמי' י"א, ז); ב. אבי נביא שקר בימי ירמיה (ירמי' כ"ט, כ"א) — הוא קולי-יה.

רָנָה מורע יהודה (דה"א ד, כ).

זְמִירָה מורע בנימין (דה"א ז, ח).

זְמָרִי א. נשיא בית-אב לשמעון (במד' כ"ה, י"ד); ב. מלך ישראל

(מ"א ט"ז, ט—יב—ט"ז—י"ח—כ; מ"ב ט, ל"א); ג. מורע

יהודה (דה"א ב, ו, וביהושע נקרא זְבָדִי); ד. מורע יהונתן בן

שאול (דה"א ח, ל"ו; ט, מ"ב). גם שם עם ערב (ירמי' כ"ה, כ"ה).

זְמָרָן בן אברהם מן קטורה (ברא' כ"ה, ב; דה"א א, ל"ב).

קורא, קרא שם של לויים (דה"א ט, י"ט; כ"ו, א; דה"ב כ"א, י"ד).

ואולי נקרא כן ע"ש העוף קרא (ש"א כ"ו, כ; ירמי' י"ז, י"א).

שָׁמַע א. מורע ראובן (דה"א ה, ח); ב. מורע יהודה (דה"א ב, מ"ג—

מ"ד); ג. כהן בימי נחמי' (נחמי' ח, ד); ד. מורע בנימין (דה"א

ח, י"ג). ויש גם עיר בנחלת יהודה בשם שָׁמַע (יהוש' ט"ו, כ"ו).

שָׁמַע מגבורי דוד (דה"א י"א, מ"ד).

שְׁמֶעָה, שְׁמֶעָא א. אחי דוד (ש"ב י"ג, ג—ל"ב, כ"א, כ"א; דה"א ב, י"ג—

נ"ה כ, ז, ועיין שְׁמָה); ב. בן דוד (דה"א ג, ה, הוא נקרא

גם שְׁמוּעָה); ג. מן הלויים (דה"א ו, ט"ו—כ"ד).

שְׁמָעָה מורע בנימין (דה"א י"ב, ג).

שְׁמֶעוֹן נמצא פעמים רבות בתנ"ך ובתלמוד.

שְׁמַעִי שם של אנשים שונים, נמצא פעמים רבות בתנ"ך. אצל יהודי

תימן עוד קים השם הזה, ושמעתיו אצלם לשם אשה.

שְׁמֶעְיָה, שְׁמֶעְיָהוּ שם של אנשים שונים, נמצא פעמים רבות בתנ"ך.

שְׁמֶעֶת אם רוצח נפש יואש המלך (מ"ב י"ב, כ"ב; דה"ב כ"ד, כ"ו).

שְׁמוּעָה א. ממטה ראובן (במד' י"ג, ד; ש"ב ה, י"ד; דה"א י"ד, ד);

ב. בן דוד (עיין לעיל בשם שְׁמֶעָה); ג. בימי נחמיה (נחמי'

י"א, י"ו; י"ב, י"ח).

IX. השאולים מהוד, נעם, נוי, חן ואהבה.

הוֹד מורע אשר (דה"א ז, ל"ו).

הוֹדְנָה, הוֹדְנָה, הוֹדְנָהוּ הוֹדְנָהוּ שמות אנשים שונים בימי

נחמיה (עזר' ב, מ; נחמי' ז, מ"ג; דה"א ג, כ"ד; ה, כ"ד; ט, ז).
הוֹדִיָּה א. לויים שונים בימי נחמיה (נחמי' ח, ז; ט, ה; י, י"א –
י"ד – י"ט); ב. מזרע יהודה (דה"א ד, י"ט) ולפי הגר"א השם
הזה הוא שם אשה.

אִישׁ־הוֹד בן אחות גלעד בן מכיר (דה"א ז, י"ח).
עֲמִיהוּד א. נשיא אפרים (במד' א, י; ב, י"ח; ז, מ"ח–נ"ג; י, כ"ב;
דה"א ז, כ"ו); ב. נשיא שמעון ונפתלי (במד' ל"ד, כ–כ"ח);
ג. מזרע יהודה (דה"א ט, ד); ד. אבי מלך גשור (ש"ב י"ג, ל"ז).
והכתיב הוּי עמיחור.

אֲבִיהוּד בן בלע בן בנימין (דה"א ח, ג).
אֲחִיהוּד נשיא למטה אשר (כמד' ל"ד, כ"ז).
אֶהוּד א. מבני בנימין (דה"א ז, י); ב. שופט (שופט' ג, ט"ו–ט"ז–כ–
כ"א–כ"ג–כ"ו; ד, א).

אֶהָד בן שמעון (ברא' מ"ו, י; שמו' ו, ט"ו).
נַעַם בן כלב (דה"א ד, ט"ו). ולאחד מ"שני המקלות" קרא זכריה
(י"א, ז) נַעַם.

נַעֲמָה א. אחות תובל קין (ברא' ד, כ"ב); ב. אם רחבעם המלך
(מ"א י"ד, כ"א–ל"א; דה"ב י"ב, י"ג). גם שם עיר (יהוש' ט"ו,
מ"א; איוב ב, י"א; י"א, א; כ, א; מ"ב, ט).

נַעֲמִי אשת אלימלך, חמותה של רות (נמצא פעמים רבות ברות).
נַעֲמָן א. מבני בנימין (ברא' מ"ו, כ"א; שמו' כ"ו, מ; דה"א ח, ד–
ז); ב. שר צבא מלך ארם (מ"ב, ה, א–ב–ו–ט–י"א–י"ז–כ–
כ"א–כ"ג–כ"ז).

אֶלְנַעַם בניו היו מגבורי דוד (דה"א י"א, מ"ו).
אֲבִינַעַם בנו ברק נלחם עם סיסרא (שופ' ד, ו–י"ב; ה, א–י"ב).
אֲחִינַעַם א. אשת שאול (ש"א י"ד, נ); ב. אשת דוד (ש"א כ"ה, מ"ג;
כ"ז, ג, ל, ה; ש"ב ב, ב; ג, ב; דה"א ג, א).

שְׁפָרָה אחת משתי המילדות העבריות (שמו' א, ט"ו).
שְׁפִיר רב שפיר, בר שפיר (מו"ק י"א), ונציין כאן גם את השם ר'
יקים איש־הדר (עדיות פ"ו, מ"ה, ויש גרסו את השם הזה
„איש־חדיד" וגם איש־תדיר). ויש גם שם עיר שְׁפִיר (מיכה א,
י"א) וגם שם הר, שְׁפִיר (במד' ל"ג, כ"ג–כ"ד). מוזר הדבר
שהשם שפירה מקובל אצלנו הרבה והשם שפיר נעזב.

חָנָה אשת אלקנה, אם שמואל (נמצא כמה פעמים בש"א א, וב).

חן מעולי בבל בימי זרובבל (זכרי' ו, י"ד).
מה שצינו בנוגע לשמות שפרה ושפיר יש להעיר עוד יותר
בנוגע לשמות חנה וכן, שהשם חנה נפוץ כל כך בישראל,
והשם חן נעזב לגמרי, וכדאי להשיבו לתחיה.
חביבא רב חביבא (שבת נ"ד, ב; סוכה ד, א; מגילה ז, א ועוד). רב
חביבא בריה דר' יוסף (ב"ב קב"ג, ב). רב חביבא בר כהן
(שקלים פ"ד, ה"ז). רב חביבא בר סורמקי (יומא י, א). רב
חביבא בריה דרבא (ע"ז ל"ד, א). רב חביבא מחזונאה (שבת פ"ז).
רב אבא בר אהבה (ברכות כ, א); רב אחא בר אהבה (עירובין
צ"ח, א); ר' אמי בר אהבה (יבמות כ"ט, ב); אהבה בריה דרב
בר חייא (סוף ר"ה); אהבה בריה דר' זירא (נזכר בכמה מקומות
בתלמוד); ר' אהבה בר' כהנא (ויקרא רבה פ"א א) – מענין
שאת השם הזה מצינו אך לגבר ולא לאשה. וגם שם נחמד זה
נעזב, וכדאי לשוב ולחדשו.

X. מאבנים יקרות וממתכות.

פננה אשת אלקנה (ש"א א, ב-ד).
שהם לוי, מבני מררי (דה"א כ"ד, כ"ז).
אליפו אי. בכור עשו (ברא' ל"ד, י-י"א-י"ב-ט"ו-ט"ז; דה"א ל"ה-ל"ו);
ב. בימי איוב (איוב ב, י"א; ד, א; ט"ו, א; כ"ב, א; מ"ב, ז).
גם אצל הערבים קים השם דהבנה, שפרשו "זהבית".
פזי ר' פזי אבי ר' יהודה (ירושלמי ברכות פ"ד ה"א, ועוד). ר'
איינא בן פזי (ירוש' עירובין ספ"ה). ר' הלל בן פזי (כתובות
רפ"ט). ר' חנינא בן פזי (תנחומא לך-כ"ז). ר' יהודה בן פזי
(תענית ט"ז, א). ר' שמעון בן פזי (ברכות י, א). גם שם אשה:
בת ר' חייא (יבמות ס"ה סוף עמ' ב').
מעולי הגולה (עזר' ב, ל) ויש סוברים שזה שם מקום.
מגביש מ. בימי דוד (ש"ב י"ז, כ"ז; יט, ל"ב-ל"ג-ל"ד-ל"ה-מ; מ"א
ב, ז; עזר' ב, סא; נחמ"י ז, מ"ג); ב. אבי עדריאל שמיכל בת
שאל היתה לו לאשה (ש"ב כ"א, ח).
אבן שופט (שופ' יב, ח-י).
עופרן רבה בר עופרן (מגילה י, ב). את השם הזה יש אולי לקרב
אל השם הקודם. "את הבדיל ואת העופרת" תרגום י"ת אבצא

וית אברתא". ואולי נקרא עֶפְרוֹן בן צֶחֶר מבני חת על שם העופרת. אֶבֶץ הוא גם שם עיר (יהוש' יט, כ') וכן עפרון (מ"ב י"ג, י"ט); עפרון הוא גם שם הר בגבול יהודה ובנימין (יהוש' ט"ו ט). אשת יהויקים (מ"ב כ"ד, ח). כנראה מנחושת, ואולי מן נחש. והשוה נַחֲשֶׁתָן (מ"ב יח, ד) שהוא „נחש־הנחשת”.

XI. מלחם, חלב ודבש וכו'.

לחמי לחמי גלית (דה"א כ, ה).
 לחמא ר' לוי בר לחמא (ר"ה כ"ט, ב). לחמא בר לואי (זהר שמות ט"ז). אל השמות לחמי ולחמא אפשר לצרף כאן את השם קָלִי וכן עוד כמה שמות אחרים של מאכלים ופירות.
 מזרע יהודה (דה"א ד, ג). וטבעי הדבר שבארץ זבת חלב ו„דבש” יכונה בשם זה ילד.
 צוף אבי אבות שמואל הנביא (ש"א א, א; דה"א ו, כ). וכן גם שם עיר (ש"א ט, ה). כנראה מן צוף-דבש.
 חלוב רב הונא בר חלוב (שבת קט"ו, ב). ר' יצחק בר חלוב (חולין צ"ט, ב). כנראה מן השם חלב, כמו יְעוֹר מן יֶעָר, והשוה לשם „ידבש” וגם לשם „גביני”.
 גביני היה ממונה בבית המקדש להכריז ולומר: „עמדו כהנים לעבודה לויים לדוכנן וישראל למעמדם” (שקלים רפ"ה; תמיד פ"ג, מ"ח; יומא כ, ב). גביני בן חרטון (קה"ר פ"ד-ח).
 חלב מגבורי דוד (ש"ב כ"ג, כ"ה) וכדה"א י"א, ל, כ"ז כ"ה נקרא חֶלֶד וְחֶלְדִּי.
 חלבו ר' חלבו (נזכר במקומות רבים בתלמוד). ר' חלבו בר חנן (ירוש' ברכות פ"ז, ה"א). ר' חלבו בר חילפא בר סמקאי (ב"ר פנ"א-ב). ר' חלבו בקרוייה (מדר' תהלים פ"כ, ט). ויש גורסים אבא חלפא בר קרוייה (עיין תולדות „תנאים ואמוראים” מאת אהרן היימן, עמ' 452).
 פצי משבי הגולה (עזר' ב, י"ז; נחמי' ז, כ"ג; י, י"ט).
 שמן רב שמן מסוברא (חולין י"ח, ב; נדה ל"ו, א). רב שמן בר אבא. ובירושלמי נקרא שמעון בר בא-ווא. ויש אולי לשאול, אם בשם הזה לא נבלעה הע' כמו באצבון, וכמו שנבלעה הא', ויש גם הי' בשם אליעזר (ליעזר וגם לעזר).

XII. מאהל, מעין, מבצר, מחלקיהם ומחלקי חלקיהם.

גם בקבוצת השמות האלה, כמו בקבוצת השמות השאולים מאברי הגוף (עיין שם) נשמרו לנו הרבה שמות.

אֶהֱל בן זרבבל (דה"א ג, כ), והנביא (יחז' כג, ד) כנה את שומרון אֶהֱלָה ואת ירושלים אֶהֱלִיכָה.

אֶהֱלִיאָב חרש מלאכת המשכן (שמו' ל"א, ו; ל"ה, ל"ד; ל"ו, א; ל"ח, כ"ג).
 אֶהֱלִיבָמָה אשת עשו (ברא' ל"ו, ב—מ"א; דה"א א נ"ב).
 יְרִיעוֹת בת כלב (דה"א ב, י"ח) ולרד"ק—אשתו.
 קְרוֹס מעולי הגולה (עזר' ב, מ"ד; נחמ' ז, מ"ז).
 סָף גבור מילידי הרפאים (ש"ב כ"א, י"ח) ובדה"א כ, ד—ספי.
 סָפִי (עיין סף).

אוֹלָם א. מורע גלעד בן מכיר (דה"א ז, ט"ו—י"ז); ב. מבני בנימין (דה"א ח, ל"ט—מ).

אַרְמָנִי בן שאול (ש"ב כ"א, ח).

מָעוֹן מורע יהודה (דה"א ב, מ"ה). גם שם אומה (שופ' י, י"ב) וגם שם עיר (יהוש' ט"ו, נ"ה; ש"א כ"ג, כ"ד—כ"ה).

חָפָה ראש אחד מכ"ד משמרות כהונה (דה"א כ"ד, י"ג).

מִבְצָר מאלופי עשו (ברא' ל"ו מ"ב; דה"א א, נ"ג).

בְּרִיחַ מורע דוד (דה"א ג, כ"ב).

שְׁעָרֶיהָ מורע בנימין (דה"א ח, ל"ח; ט, מ"ד).

פְּתַחֶיהָ א. לוי (עזר' י, כ"ג; נחמ' ט, ה); ב. מורע יהודה (נחמ' י"א, כ"ד); ג. מכ"ד משמרות הכהונה (דה"א כ"ד, ט"ו).

על השם פתחיה שבשקלים פ"ה מ"א דרשו, שפתחיה הוא מרדכי ולמה נקרא שמו פתחיה, שהיה פותח בדברים ודורשן ויודע בע' לשון. אבל השם שְׁעָרֶיהָ נותן לנו את פשוטו של השם הזה, שהוא פתחיה.

נִדְבָךְ אשיין בר נדבך (ב"ב כ"ב, ב).

נצרך לסוג השמות האלה גם את השם שוֹבָךְ (ש"ב י, י"ח—ט"ו) ובדה"א (י"ט, ט"ו, י"ח)—שופך.

XIII. משמלה, ארג, חוט ומעדיים.

שְׁלֵמָה שְׁלֵמָה א. מבני כלב (דה"א ב, נ"א—נ"ד); ב. בן נחשון ואבי בעז (רות ד, כ) ונקרא גם שְׁלֵמוֹן (רות ד, כ"א; דה"א ב, י"א).

שְׁלֵמִי, שְׁמִלִי	מעולי הגולה (עזר' ב, מ"ו; נחמ' ז' מ"ח).
שְׁלֵמוֹן	(עיין שלמה).
שְׁמֵלָה	מלך אדום (ברא' ל"ו, ל"ו-ל"ז; דה"א א, מ"ז-מ"ח).
שְׁמֵלָאִי	ר' שמלאי (נזכר פעמים רבות בתלמוד). ר' שמלאי דיבורא (ירוש' תענית פ"ב ה"ח). ר' שמלאי דקיסרין (ויק"ר פל"א-ט).
חור	(נמצא פעמים רבות בתנ"ך) מלשון „חור, כרפס, תכלת“, וכן השמות הבאים.
חורִי	מזרע גד (דה"ב ה, י"ד).
חורִי	מגבורי דוד (דה"ב י"א, ל"ב).
חורם	מזרע בנימין (דה"א ח, ה).
חוסָה	שמעון בר חוסה (ב"ר פכ"ו-ג).
עֶסְרָה	אשת ירחמיאל בן חצרון בן פרץ (דה"א ב, כ"ו). שם של כבוד ונוי לאשה.
עֶגִיל	ר' חנינא בר עגיל (ב"ק נ"ד, ב).
עדי	עדי טיעא (מנחות ס"ט, ב).
ועל מרדכי דרשו (מגלה י"ב, ד) שמוכתר בנמוסין היה כעדי (כך הוא לפי גירסת הערוך בערך נמוס, והערוך מוסיף ומבאר כעדי שהיה ידוע בדורו). אצל הערבים בארץ-ישראל קים שם חֲרִיָּה שפירושו עדי.	

XIV. מאברי גוף האדם.

קבוצת השמות האלה מעניינת גם מפאת זה, שכמעט כל חלקי הגוף למן הראש ועד עקב הרגל נשארו בתוכה.

ראש בן בנימין (ברא' מ"ו כ"א). וה"ראש" אשר בפסוק „נשיא ראש משך ותבל (יחו' ל"ח, ב-ג; ל"ט, א) ת"י מפרש אותו ריש כפשוטו, והשבעים סוברים שהוא שם עם.

עֵינָן נשיא לכני נפתלי (במד' א, ט"ו; ב, כט; ז, עח-פג; י, כ"ז).

אֶלְיָהוּ עֵינִי א. השוערים מבני אסף (דה"א כ"ו, ג); ב. מעולי הגולה בימי עזרא (עזר' ח, ד) – אליהו עיני בן הקוף (פרה פ"ג, מ"ה).

אֶלְיָהוּ עֵינִי א. מזרע שמעון (דה"א ד, ל"ו); ב. מבני בנימין (דה"א ז, ח); ג. מבני זרובבל (דה"א ג, כ"ג-כ"ד); ד. מהכהנים שנשאו נשים נכריות (עזר' י, כ"ב; נחמ' י"ב, מ"א); ה. מישראל שנשאו נשים נכריות (עזר' י, כ"ז).

אֱלִיעֲנִי	מורע בנימין (דה"א ח, כ), בקצת נוסחאות אֱלִיעֲנִי בִי ונראה שכן נבלעה ה'.
עִנָּא	רב עינא מסבי דפומבדיתא (סנהד' י"ז, ב; כ"ו, ב, ועוד).
רְקָתָא	רב סמא בר רקתא (קדושין ט, א).
אַפִּים	מורע חצרון בן פרץ (דה"א ב, ל-ל"א).
נָחור	אבי תרח (ברא' י"א, כ"ד-כ"ה-כ"ו-כ"ז; דה"א א, כ"ו), אחי אברהם (ברא' י"א, כ"ו-כ"ז-כ"ט; כ"ד, י-ט"ו-מ"ו; כ"ט, ה; ל"א, נ"ג; יהוש' כ"ד, ב).
נַחְרִי נַחְרִי	מגבורי דוד (ש"ב כ"ג, כ"ז; דה"א י"א, ל"ט).
חֲרוּמָן	בימי נחמיה (נחמי' ג) - חרוט-אף בהשמטת הא', והשוה פָּרָה-פָּאָרָה.
אֲזַנִּי	בן גד (במד' כ"ו, ט"ו) ועיין רש"י (שם).
אֲזַנְיָה	אזניה בימי עזרא (נחמי' י, י). יש מפרשים אותו כעין שְׁמַעְיָה מלשון האזנה.
גִּרְוֹן	חנניא בן חזקיה בן גרון (שבת פ"א, מ"ד).
פִּיקָה	בר פיקה (נויר פ"ט ה"ב).
עֶרְפָּה	אשת כליון בן אלימלך (רות א, ד, י"ד).
שָׁכָם	א. בן מנשה (במד' כ"ו, ל"א, יהוש' י"ז, ב); ב. נכד מנשה (דה"א ז, י"ט).
גַּבִּי	מעולי הגולה (נחמי' י"א, ח). יש מפרשים אותו מן „גובה מס", אבל אח הוא לשכם ולערפה.
אֶטֶר	א. מבני יחזקיה מעולי הגולה (עזר' ב, ט"ו; נחמי' ז, כ"א; י"ח); ב. שוער מעולי הגולה (עזר' ב' מ"ב; נחמיה ז, מ"א) - הוא מן אטר.
חֶפְנִי	בן עלי הכהן (ש"א א, ג; ב, ל"ד, ד-י"א-י"ז).
אֲזַפִּי	נערי בן אזבי (דה"ב י"א, ל"ז). יש מפרשים אותו מהמלה אוזב. ובשמ"ב נ"ג, ל"ה כתוב פַּעְרִי הָאֲרָבִי ולי נראה שאזבי הוא אולי אֲזַפִּי מן אצבע, ועיין אצבון.
אֲצַבֹּן, אֲצַבֹּן	א. בן גד (ברא' מ"ו, ט"ו) ועיין לעיל בשם אזני; ב. בן בלע בן בנימין (דה"א ז, ז), כנראה מן אצבעון בהבלעת הע', ומרובות מאד ההבלעות של התנועות ואהו"י בשמות פרטיים, ויש גם שנבלעת הא' בתנועה, כגון אליעזר - ליעזר וגם לעזר בירושלמי, ויתכן שגם הע' נבלעת.
שְׂדֵיאוֹר = שְׂדֵיאוֹר	(במד' א, ה; ב, י; ז, ל-ל"ה; י, י"ח).

כרסנא	ר' שמעון בר כרסנא (דמאי פ"ג סה"א) ויש גורסים ברסנא.
מְעִי	מן הכהנים בימי עזרא (נחמי' י"ב, ל"ו).
מִתְנִי	ר' יצחק בר מתני תלמידו דר' יוחנן (ירושלמי ע"ז, פ"ג, הי"א).
	ויש אולי לשאול, אם גם המִתְנִי (יושפט המתני, דה"א י"א, מ"ג), שחושבים אותו לשם מקום בלתי נודע, אינו שם משפחה מן שם איש פרטי, שנקרא על שם המתן והמתנים.
עקוב	שם של אנשים שונים בימי עזרא (עזר' ב, מ"ב-מ"ה; נחמי' ז, מ"ה; ח, ז; י"א, י"ט; י"ב, כ"ה; דה"א ג, כ"ד; ט, י"ז).
עקביה	רב עקביה (נוצר במקומות רבים בתלמוד) וכן עקביה בן מהללאל. עקביה הוא עקביה, והשוה אזניה שגם הוא מורכב מן שם אבר עם י"ה, וכן אל-יהו-עיני.
עקיבא	ר' עקיבא (נוצר פעמים רבות בתלמוד).
עוקבה, עוקבא	(נוצר פעמים רבות בתלמוד).
שוקל	א. מבני יהודה (דה"א ב, נ; ב, נ"ב; ד, א-ב); ב. בן שעיר החורי (בראש' ל"ו, כ-כ"ג-כ"ט; דה"א א, ל"ח-מ).
פסח	מעולי הגולה (עזר' ב, מ"ט; נחמי' ג, ו; ז, נ"א; דה"א ד, י"ב). אל השמות השאולים מגוף האדם נצרף את השמות השאולים מהאדם גופא:
אָדָם	שמו הפרטי של אדם הראשון (ברא' ג, כ"א; ד, כ"ה; ה, ב-ג-ד-ה; דה"א א, א), גם שם עיר (יהוש' ג, ט"ו).
אָנוֹשׁ	בן שת בן אדם (בראש' ד, כ"ו; ה, ו-ז-ט-י-י"א; דה"א א, א).
נֶשֶׁ, פֶּרֶז-נֶשׁ	אבא שאל בר נש (נדה כ"ה, ב).
גָּבֵר	מנציבי שלמה המלך (מ"א ד, י"ג-י"ט).
גָּבֵר	מעולי הגולה (עזר' ב, כ) ובנחמי' ז, כ"ה בא במקומו גָּבֵעוֹן. אל סוג השמות האלה קרובים גם השמות הבאים:
נֶעֱרָה	אשת אשחור, מזרע יהודה (דה"א ד, ה-ו).
נֶעֱרִי	מגבורי דוד (דה"א י"א, ל"ז) ובש"ב כ"ג, ל"ה נקרא פְּעִרִי.
נֶעֱרָה	א. מזרע זרובבל (דה"א ג, כ"ב-כ"ג); ב. מזרע שמעון (דה"א ד, מ"ב).

כָּלֵפֵי הַמִּתְרִים וְהַמְקָלִים

חומרות יתרות

במאה התשע עשרה, עת היו רב הסופרים העבריים משועבדים שעבוד גמור לסגנון המקרא ולחמר מליו, היו מקפידים הקפדה יתרה על „צחות“ הלשון, לבל ידבקו בה בטויים או צרופי־מלים שאינם במקרא. בגלל ההקפדה הזו אנו מוצאים בספרות ה„משכילים“, ואף בראשית הספרות החדשה, כמה וכמה חומרות יתרות, שת מוהות הן בעינינו.

יִלְג (ברשימותיו „על נהר כבר“) אומר, למשל, כי „המבטא ויבטח לבנו הוא גרמניזם, ויותר ראוי לכתוב ויחזק לבנו“. — יִקְלוֹזֶנֶר, ב„רוחות מנשבות“ (ורשה תרנ"ו), מונה „שגיאות“ בסגנונו של אחד העם, וביניהן „מלים תלמודיות במקום שאין צורך בהן, מעין: שמא, אלא, מכיון, כלום, אדרבא ועוד, במקום: פן, כי אם, כאשר רק, מאומה, להפך“, וכן הוא חושב „לשגיאה את הבטוי „עד אז“ במקום „עד העת ההיא“, וכדומה. — ב„השקפה משנת תרס"ו מתרעם מר יִטְלֵר על „שגיאות“ כגון „הופיע העתון“, „קבלתי מכתבך“, בטענו שצריך לומר „השגתי—או הגיעני—מכתבך“, ו„הופיע העתון“ — בטוי אסור הוא, כיון שבמקרא פירוש „הופיע“ הוא „שיינען“ ולא „ערשינען“.

חומרות ו„תקונים“ ממין זה היו תדירים אז מאד, בעתונות וגם בספרות. יתכן שהיה בהם משום צורך השעה, בראשית צעדי התחיה של הלשון, שהיתה אז באמת פגומה ולקויה, והרבה סכנות היו צפויות לה בדרכה. אולם הכלל הגדול: „אין גוזרין גזרה על הצבור אלא אם־כן רב הצבור יכל לעמד בה“, אין כחו בטל גם בעולם הלשון על כל גלוייה. על אחת כמה וכמה, שאין לגזור גזרות כאלה שאין הצבור צריך כלל לעמוד בהן. ובכל זאת—רואים אנו, כי תקופת החומרות היתרות טרם עברה, ועוד רבים האנשים שמתוך שקידה רבה על טהרת הלשון ושפור צורתה גוזרים הם גזרות,

ש אין כל צורך לעמוד בהן. כבוד ויקר לאנשים אלה, כל כמה שאין הם עוברים את הגבול המותר מבחינה זו. אולם בעברם את הגבול ובהגדישם את הסאה – מטרתם מהם והלאה, כי כל יתר כנטול הוא, ולא עוד אלא שמסייעים הם על-ידי זה ל"עוברי עברה", כיון שהנוטים לפריצות בלשון יקישו מן החומרות היתרות על התקונים הנכונים וההכרחיים, ויאמרו שכולם כאחד "דקדוקי עניות" הם, וחסלי.

לשם המחשה אביא בזה כמה וכמה דוגמאות של חומרות יתרות מצד טובי הסופרים והמדקדקים בדורנו.

ד"ר י. קלוזנר, ברשימותיו "שגיאות שנשתרשו" (ב"השלח", "שפתנו" ועוד), מעיר בין השאר על "שגיאות" אלה:

"העליב" במקום "עלב", "הפציר" במקום "פצר" – שגיאות או ברבריס-מים הם לדעתו, משום שבמקרא ובתלמוד אנו מוצאים רק את הקל ("ויפצר בו", "הנעלבים ואינם עולבים"). אולם איך יתכן לחשוב צורות אלה למוטעות, בשעה שעוד במקרא מצוי ההפעיל של לעב ("מלעיבים", דה"ב ל"ו, ט"ז), שאינו אלא עלב בחלוף סדר האותיות (ע"ד גזר-גרז, נאק-אנק, רמז-רזם, עיף-יעף, פחז-חפז, עלג-לעג ועוד) ואיך נבוא לאסור צורה זו? ועל סמך מה רשאים אנו לאסור את ההפעיל "הפציר", שהשתמש בו רש"י, רמב"ם, בעל הערוך, רד"ק ועוד. ולא הם בלבד: במסכת דרך ארץ (פרק ד'), נאמר בפרוש: "הפצירו לו [בו] מאוד".

"בירה" אינה עיר המלוכה לדעת מר ק, כי אם מבצר, ו"פסגה" – שם מקום הוא, וכל המשתמש בה לשם ראש ומרום הגבה משתבש. מדוע? אף אם נניח שבמקרא כן הוא (אם כי הדבר מוטל בספק), האם אין אנו רשאים להשתמש במלה מקראית בשנוי הוראה? אם כן הוא – אסור לנו גם השמוש במצפון, גאון, דמיון, חשש, אקדה, בול, מעטפה, ספרה וכדומה¹, באשר הוראתן במקרא אחרת היא מזו המקובלת בתלמוד או בימינו...

האומר "השארית הנפש" משתבש לדעת הפרופ' קלוזנר, כי הנפש נשארת ואינה משאירה, ולפיכך ראוי לומר: "השארות הנפש". לחומרות מסוג זה (הפְּעֻלֹת ולא הפעלה או פעילה) נתפסו גם סופרים אחרים, ומשום חשיבות השאלה אעמוד עליה בפרטות.

בספרות ימי הביניים יש גם "השארה" וגם "השארות". בימינו נקלטה ביותר הצורה הראשונה, ואין לחשבה כלל וכלל למוטעת: גם ה"הכנעה" אינה פעולת המכניע, כי אם מצב הנכנע. אין התפלין מניחים, כי אם

(1) עיין ב"לשוננו" כרך ב', עמוד 291.

מניחים אותם, אין המת מלווה כי אם מלוים אותו, ואף-על-פי-כן אמרו חז"ל, וכן אומרים גם אנו, הנחת תפילין, הלויית המת. המשקלים הפעלה ופעול שמשו בימי חז"ל גם במובן הפעלות. וכן המשקל פעילה: יש אכילת פסחים ויש אכילת כלבים... יש יציאת נשמה ויש יציאת מצרים, יש יצירת אלהים ויש יצירת הולד.

אם נבוא לומר שהפעילה מראה על הפועל בלבד—שוב אין אנו רשאים להשתמש אף במלה כניסה, שהרי מצינת היא את פעולת הנכנס. ו"חלילה" להשתמש במלה פטירה לגבי הנפטר, באשר... אין הוא פוטר, כי אם נפטר. מטעם זה יאסרו עלינו ודאי גם את "רדיפות היהודים", כיון שהיהודים נרדפים ואינם רודפים, ואולי יגזרו גם על "לדת התינוקות", כיון שהם נולדים ואינם יולדים, ועל "עצירת גשמים", שהם נעצרים ואינם עוצרים.

וכן בדבר המשקל הפעלה: הכנה אינה בעיקר אלא התכונות; דור הפלגה לא הפליג, כי אם נפלג; השפלה אינה בזוי אחרים, כי אם התבזות, הכנעה אינה דכוי אחרים, כי אם הפנעות והתרפסות; הפסקת גשמים אינה אלא הפסקות או פסיקת גשמים; הנהגה היא גם התנהגות, ובתלמוד יש אף "הוצאת נפש" (חולין ל"ח), במקום "יציאת נפש", וכדומיהם רבים.

וכן משקל הפעל: הכרח והרגל אינם פעולות המכריח והמרגיל, כי אם מצבו של המוכרח והמורגל (וכמדומני שמר יצחק אפשטין מקפיד על "טהרה" זו וכותב "כריח" ו"כריחות" במקום הכרחי והכרחיות).

אין לשכוח שלבנינים הפאסיביים (פעל והפעל) אין שמות-פעל הבכלל, מלבד "השמה", ויקרא כ"ו ל"ה, "הלדת", בראשית מ' כ', "ענותו" (תהלים קל"ב א', ואף-על-פי-כן אנו אומרים "ימי ענויו" ולא "ימי ענותו"), ובמקומם באים המשקלים פעול, פעילה והפעלה, שהם כשרים לשמש גם במקום הפעלות. אם צרך הדיוק וההבחנה יביא בעתיד גם את המשקל הפעלות לידי התפתחות רבה כו', שאנו רואים במשקל התפעלות, —אין רע. אולם כל הבא לאסור את שמות המשקלים האקטיביים של שמות הפעולה (פעול, פעילה, הפעלה) גם בהוראה פאסיבית, מתעלם הוא ממהלך ההתפתחות הטבעית, לא בלשון העברית בלבד, כי אם בכל הלשונות, ולאסורו אין שום סמך וטעם.

יתר על כן: אין לשכוח שפעלים רבים חסרים את הנפעל ואת ההתפעל, ואי-אפשר לגזור מהם הפעלות והתפעלות. השלום הובא ולא הביא, התוצרת הוזלה ולא הוזילה, הסחורה הובלה ולא הובילה, החלום הוטב ולא היטיב, המחזה הוצג ולא הציג, התכנית הוצעה ולא הציעה, וכדומה, — אף-על-פי-כן אומרים אנו כלנו "הבאת שלום", "הזלחת התוצרת", "הובלת הסחורה",

„הטבת החלום“, „הצגת המחזה“, „הצעת המטה“. לא נבוא – אף לא נוכל – להחליף בטיים אלה באחרים.

ויש גם שמרוב שקידה על טהרה יתרה יבוא הסופר הנכבד הנ"ל גם לכלל טעות.

ב„שפתנו“ ב' אומר ד"ר קלוזנר ש„הכל אומרים וקוראים משי אף באמצע הפראזה, בעוד שאך בסוף הפראזה יש לקרוא כך, ובאמצעיתה צריך לקרוא משי (כמו פלי-פלי)“. כאן טעה במחילה מכבודו: יש גם משקל פָּעִי, ועליו נמנית מְשִׁי, כי מקרא מלא הוא: וּמִלְבוּשׁ שֶׁשׁ וּמְשִׁי וּרְקֵמָה (יחזקאל ט"ז, י"ג). וכן נאמר: „פְּתִי יֵאֱמִין לְכָל דָּבָר“.

במקום „מְשִׁשׁ“ גזור מר ק. לקרוא „מְשֶׁשׁ“, באמרו ב„שפתנו“ הנ"ל: „אין ספק שהוא משורש מוש. אבל משורש זה אין צורה כזו ואין משקל עברי כזה. מן מור יש לנו מֶמֶר, ומן מוש צריך שיהיה מְמֶשׁ. כאן טעה „המתקן“ טעות משולשת: א. מֶמֶר אינו מן מור, כי אם מן מרר; ב. מֶמֶשׁ אינו מן מוש, כי אם מן מֶמֶשׁ; ג. משקל מְמֶשׁ ישנו במקרא: מֶשֶׁק מן שֶׁק, וכן צריך לקרוא ולנקד גם מְמֶשׁ, הן מצד הדקדוק והן מצד מסורת בת עשרות דורות. ואף-על-פי-כן „נזהר“ הפרופ' קלוזנר מן הממש עד היום, והוא מנקד מְמֶשׁ, ואת התאר מְמֶשִׁי („מאזנים“ כ"ח, שנת תר"צ).

ההקפדה על נטית תאר-הפעל „לגמרי“ (לגמרו, לגמרם וכו') אף היא אין לה טעם: „לגמרי“ אינה משתנית, כשם שהמלה „למשעי“ שבמקרא אינה בת נטיה.

*

ד"ר יצחק אפשטיין, ברשימותיו בעתונות, בספרות פדגוגית ובהרצאותיו לפני מורים ותלמידים מרבה אף הוא בחומרות יתרות, שדוגמאות אחדות מהן נתנות להלן:

„בְּקֶשׁ את“ הוראתו חָפֵשׁ, לדעת מר אפשטיין, ואלו במובן בקשה צריך לומר „בְּקֶשׁ מאת“. ואין הדבר כן: אמנם, יש במקרא „בְּקֶשׁ את“ במובן חפוש, אך בטיי זה חוזר כמה פעמים גם בהוראת בקשה: „ויבקש דוד את האלהים“ (ש"ב י"ב, ט"ז). ובדברי-הימים ב' (כ' ד') אנו מוצאים בפסוק אחד גם „בְּקֶשׁ מֶ“ וגם „בְּקֶשׁ את“ בהוראת בקשה: „ויקבצו יהודה לבקש מה“, גם מכל ערי יהודה באו לבקש את ה'“. הטעות אינה, איפוא, טעות

כלל, והאומר „בקשתי אותך“ במובן בקשה אינו משתבש¹.
הבטוי „עולה על ההר“ פסול הוא בעיני מר אפשטיין, והוא דורש
לומר דוקא „עולה בהר“, כי כן נאמר במקרא. והלא הרבה פעמים נאמר
במקרא „עלה על“, ואם כן מה טעם לאסור את המותר? „עולה בהר“ הוא
במקום „עולה על ההר“, כפי שמטעים יפה הראב"ע (ויקרא כ"ד, כ'): „יש
בית תחת על, כמו אשר אני רוכב בה“ (נחמיה ב', י"ב).

כמו־כן אין לאסור בטויים כגון „עשה את הצעד“ (במובן משאל), או
„נתן מכה“, ואין לדרוש שיאמרו דוקא „צעד את הצעד“ (אף במובן משאל),
„הכה מכה“, וכדומה. גם במקרא נאמר: „לעשות נקמה בגויים“, „צחוק עשה
לי אלהים“, „הנותן נקמות לי“, „ונתתי קנאתי בך“ – ולא „לנקום נקמה“,
„צחוק צחק“ וכו'.

ב„דבר“ מ"ג אייר תר"צ אוסר מר אפשטיין את השמוש במלה „גישה“,
כחדוש שאין צורך בו, וקובע במקומה „נגישה“ שבתלמוד ירושלמי. גם אסור
זה – אין לו סמך, כי אף בתלמוד מצויה לא פעם „גישה“ (יומא ל"ב,
זבחים י"ט), ואם בחר העם גם בימינו בצורה הקצרה – אין למצוא בזה שום
רע ואין לאסור עליו את המותר לפי כל הדעות.

*

צבי הר"ז ה"ב – בספר „לשון דורנו“ של המדקדק החרוץ הזה מוצאים
אנו גם כן כמה וכמה חומרות שאין להן טעם:
אָבְקָה, בבית שואית, טעות היא לדעתו, וצריך לומר דוקא אָבְקָה.
אמנם, כן מנקדים הלכסיקוגרפים, אולם השם הנפרד אינו במקרא, ואם יש
במקרא אָשֶׁם וגם אָשְׁמָה, הרי יתכן שבצר אָבְקָה תהא גם אָבְקָה.
סבון בבית דגושה טעות היא לדעתו, וצריך לומר סָבֹן, באשר... כן
אומרים בצרפתית. והרי יש משקל פֻּעוֹל במקרא (פְּמוֹן, רַתּוֹן)?
היוד שבמלים „לאמיות“ ו„טבעיות“ יתרה היא לדעתו אף כאן לא
צדק, כי מלים אלה נגזרו מן התארים לאמי וטבעי, ולא מן לאם וטבע,
ואין לפסלן (ו„טבעיות“ מצויה בצורתה זו עוד בספרות ימי־הביניים).
במקום פנקסים והפסדים הריהו גזור לומר דוקא פנקסאות והפסדות:
פנקסאות – משום שכן בתלמוד (אך הרי יש גם פינקסין, ורשאים אנו להטות

(1) ריב"ג בספר הרקמה (שער ט"ו) מציין הרבה פסוקים שבהם נהוגות מלות־החבור

„אתה“, „אלה“, „ב“, „ג“, „ה“ – וצ"ל בדף הוראה.

את השם לפי הכלל ולא לפי היוצא מן הכלל), ו"הפסדות" – לא ידעתי לו טעם כלל. האם משום שיש בתלמוד "הסיטות" מן "הסט" – שוב אין אנו רשאים לומר הפסדים, על פי הכלל? הרי בספרו הנ"ל (עמוד 136) אומר המחבר עצמו, כי "בשמות העצם, שבספרות אין אנו מוצאים את רבויים, צריכים לנהוג בהם בסיום ימים לזכרים בלבד ובסיום יום לנקבות בלבד". ואם כן, הרי הוא עצמו סותר את דבריו!

במקום "אבקה אחת" גוזר הוא לומר "תרמיל אחד של אבקה". גורה כזו – להאריך במקום שאפשר לקצר – לא תתקבל, ואינו דין שתתקבל. ומה טעם יש לאסור שמות יחס כגון מינסקאי, ורשאי, גליצאי אמריי-קאי, יפואי, ולראות בהם טעויות (המחבר גורס "מינסקי", "ורשוי", "גליצי", "אמריקני", "יפוני"), בשעה שאין דבריו מוכרעים כלל? מדקדקים אחרים באים וגוזרים שדוקא הצורות הראשונות הן הנכונות. מה יעשה העברי הרוצה לדבר עברית נכונה? הרי ברור שישטה מעל המדקדקים הללו ויאמר בצדק שתקונייהם, הסותרים זה את זה, "דקדוקי עניות" הם.

"חלון" לפי הר"זהב דוקא ממין נקבה הוא, משום שכן אנו מוצאים במשנה. אך הרי רוח הלשון צוחת ואומרת שהסיום – ו'ן מראה על מין זכר בלבד, ואין להלך בכגון זה אחר לשון המשנה, שאינה מדיקת במין השמות). תמוהה ביותר היא הגזרה על השמוש ב"כבר" גם בעתיד ובצווי. אמנם, במקרא (קהלת) אין מלה זו מצויה אלא בזמן עבר, בהוראת "זה כבר" או "מלפני זמן רב", אולם בימינו קבלה מלה זו גם הוראת schon שבגרמנית, ואם כן אין טעם לאסור את שמושה בצווי ובעתיד. אין לומר – כהצעת הר"זהב – נסוע אסע מחר" במקום "מחר כבר אסע", כי כונת המשפטים הללו אינה אחת, ומובן מאליו שאין למצוא ספוק במלה "נלכי" במקום "לכי כבר". לשם מה חומרה יתרה זו במקום שמתגלה בו חיוניות הלשון? במדרש רבה (במדבר ג' י"ג) אנו מוצאים "כבר אמחוק נקודותיהם", אף כי פה אין צרך ב"כבר". ובמדרש תנחומא (פרשת בא ז') נאמר בפרוש: "נלכו – ולואי שתלכו כבר".

גם ההקפדה על הבית בתאריכים (י"ז בתמוז במקום י"ז תמוז) חומרה יתרה היא: כשם שלא נאמר עשרה טבת, כי אם עשרה בטבת, כן לא נאמר י' בטבת, כי אם י' טבת: הבית מושמטת, אם אנו מסמנים את יום החדש באות ולא במלה; עובדה היא, הקימת זה מאות בשנים, ולא נצליח לשנותה.

גם בדבורים המוניים, כגון: „אני מצפצף“, „מרבין מכות“, או בקצורים כגון: „גמר את הגמנסיה“ (במקום „גמר את חק למודיו בגמנסיה“) וכדומה, אין למצוא שום הטא: בהם מתגלה חיוניות הלשון, פשטותה, קצורה, ואין כל מקום לאסורים וגזרות.

•

מ. ב. שניידר. — תמוהות ומשונות ביותר הן חומרות המדקדק הזה, חומרות ללא טעם, צרך ואפשרות (ברבן נתפרסמו ב„לשונו“ וב„מחקרי לשון“ בשנות תרפ"ט-תר"צ).

למשל, מתוך סברת-פלפול בא מר שניידר („לשונו“ א' 63) לגזור אסור על הבינוני „צודק“ ולומר ש„תמונתו החקית“ היא „צדק“.

והנה דוגמה מפתיעה יותר: מרשה הוא לעצמו לפסול אף צורות הנהוגות במקרא ובמשנה גם יחד, ולומר שנטי „יש“ בגוף שלישי היא „ישנו“ ו„ישם“, במקום „ישנו“ ו„ישנם“ שבמקרא ובמשנה... וכן הוא פוסל („לשונו“ ב' 184) את השמות, אדנות, זכרות, אחדות, יתמות, המצויים בתלמוד ובספרות ימי הבינים, ובמקומם הוא גזור: אדנות, זכרות, אחדות ויתומות, באשר... שמות אלה לא נגזרו מן הסגוליים. כאילו אין במקרא קדרות מן קודרי, עצלות מן עצלי, גבהות מן גבוה ונבלות מן נבל (לא מן נבל...). במקום „מדיני“, „מליצי“, „נבואי“ וכדומה, שנתקבלו עוד בימי הבינים (על דרך צרעיו, „תמני“ שבמקרא) הוא גזור דוקא „מדינתי“, „מליצתי“, „נבואתי“...

לבסוף — דוגמה מכרעת לזרות חמרותיו של מר שניידר: ב„לשונו“, תשרי תר"צ, הריהו בא לכלל דעה שאין לפסול את הבטוי „היותר טוב“, וב„מחקרי לשון“ (גם כן משנת תר"צ) הריהו גזור דוקא לומר: „יותר הטוב“, „יותר הגדול“...

אכן צדק המדקדק הזה, באמרו („מחקרי לשון“ א' עמוד 11), כי „יש אצלנו באמת מדקדקים מחמירים גדולים בלי צרך, ולרב גם בלי יסודות נאמנים“.

הוא עצמו משמש להם עד נאמן.

•

א. אברונין. — גם המדקדק הזה לא נקה מכמה וכמה חומרות יתרות: ב„החנוך“ משנת תרפ"א הריהו אוסר את ההפעיל מן טבע, במובן גרום לאחר לטבוע, ואומר כי בהוראה זו יש להשתמש רק בפעל (במקרא) — „טבעו בים סוף“, ובתפלה — „בתהומות טבע“. אך הרי עוד במדרשים עתיקים (ילקוט

בראשית ק"כ, שמות רמ"א, אותיות דר"ע א' אנו מוצאים „הטביע האבן“, „להטביע את מצרים“, „כשם שהים מטביע ספינה בתוכו“. וכן אומר ר' יהודה הלוי: „הטבעת בתרמית רגלי בת ענמים“.

אף את הפעל של נבא, שנתקבל בימינו במקום הנפעל שבמקרא, אין לאסור בתכלית האסור, כי יש טעם פסיכולוגי ודקדוקי לפעל זה: א) רב הלומדים תנ"ך רואים במלים „נבאו“, „נבאת“ וכדומה את צורת הפעל ולא הנפעל, ולפיכך אומרים הם גם „מנבא“ (ב) נבא—משמש להווה ולעבר כאחד, ואלו מנבא מוסב על ההווה בלבד. באמת לא יוכל איש לקבוע בודאות גמורה, כי הפעל של נבא אינו מצוי במקרא, הואיל וכידוע שוים הם בצורתם הנפעל והפעל של חסרי פ"נ, בזמן עבר. ודבר זה הוא שגרם לכך כי רבות מצורות הפעלים של חסרי פ"נ שנויות במחלוקת, אם מבנין נפעל או פעל הן. למשל: וְנָבֵט (ישעיהו ה' ל'), וְנָקַף (ישעיהו י' ל"ד), וְנִקְמָתִי (מלכים ב', ט' ז'), וְנָשָׂא (עמוס ד' ב').

משאר חומרותיו היתרות של מר אברונין אצין, למשל, את אלה: „פְּתִיָּה“ ולא פְּתִיָּה, אף-על-פי שיש פְּתִיָּוֹת; „נבח ב“ ולא „נבח על“, הרגיל בפי המדברים; לרפב ולא לרפכ; אפזר ולא אפור, וכדומה. במקום „ותרץ עם הספל“ הוא מיעץ לומר „ותקח את הספל ותרץ“. ועל כן, אם נרצה לשאול את הילד למה הוא רץ עם הספל, חלילה לנו לומר לו: „למה תרוץ עם הספל“, אלא: „למה לקחת את הספל והנך רץ?“ איש לא יעמוד בגורות משונות כאלה.

*

הוצאת „אמנות“ מתעקשת לנקד תמיד „אותיות“ במקום „אותיות“, „פְּתִיָּבִי“ במקום „פְּתִיָּבִי“, וכדומה. נקוד ההוצאה הזו מדקדק ומצחצח בכלל שלא במדה⁽¹⁾, אולם לא אעמוד הפעם כי אם על שתי הדוגמאות הנ"ל: המלה „אותיות“ מצויה שלש פעמים בישיעיהו (רבי „מרפך“ במקום „אותיות“—באות, משרש אתה—בוא), וזוהי גם צורת הרבי „המרפך“ של המלה „אות“ במשנה. לנקוד אותיות אין שום סמך, לא רק מטעם זה שאלפי שנים קוראים ואומרים אותיות, בתו חרוקה ולא קמוצה, כי אם גם מטעם הדקדוק,

(1) במקום מִבְּטָ, מִשְׁפָּ, תמיד מִבְּטָ. הטעם להעדרת הנקוד המפוסק שבזכירה (ש"ו

ה') על האמור בישיעיהו (כ' ה')—סודם של אנשי „אמנות“ הוא. מוכן שאין זו אלא דוגמה אחת מהרבה.

שבו מבקשת ההוצאה הקפדנית להסתייע: אף השמות שסיומם ׀ה לא כלם מקבלים במשנה את הסיום ׀אות או ׀יות (טבלאות-טבליות, משניות), כי אם גם ׀יות (פרשיות). על אחת כמה וכמה בשמות שסיומם אינו ׀ה: אין שום טעם לכפות עליהם סיום ׀יות ברבים. או שמא תאמר „אמנות” לנקד „מדבירות” במקום מדבירות, או „פּרָכִיּוֹת” במקום „פּרָכִיּוֹת?”.

תמוה עוד יותר הוא הנקוד של „פְּתָבִי”. כאלפים שנה קוראים כל בית ישראל במשנה מפרשת „כל פְּתָבִי הַקָּדֵשׁ”, קריאה הנמסרת מדור לדור זה עשרות דורות. ואף אם סבורים המדקדקים, כי הקמץ הקדום בשם זה צריך להשתמר גם ברבים, הרי כלם כאחד הסכימו לנקוד של „פְּתָבִי” כלצורה יוצאת מן הכלל, כיון שזוהי הקריאה המקובלת גם במשנה וגם בתפלה („ובכתבי הקדש נאמר”). אולם – מפרת בת אלפי שנה, מה היא ומה ערפה בעיני מדקדק, שאין לו אלא סברתו הוא בלבד? והרי ספק גדול הוא אף אם מצד הדקדוק רשאים לפסול את הנסמך „פְּתָבִי” בחיריק: גם מן „סבך” אנו מוצאים במקרא „סִבְכֵי הַיַּעַר” (ישעיהו ט’ יז, י’ ליד), ולא „סִבְכֵי”. ואף מן „אגם”, שרבויו אֲגָמִים, אנו מוצאים בנסמך ובנטיה אֲגָמִי, אֲגָמִיהֶם.

זרות ומוזרות הן על כן החומרות הנ”ל אף מבחינת הדקדוק, ולו גם נתעלם מן הכלל, יש אם למסרת.

בספר אחד מהוצאת „אמנות” (קוסמוגרפיה של ח. א. חזן) מגיעה תאורת החומרות היתרות למרום שיאה. בספר זה נגלים לפנינו „עולמות” חדשים, החל בשער וכלה בעמוד אחרון. בשער אנו רואים „קוסמוגרפיה או עקרי התְּכָנָה”, דוקא בנזון דגושה, כנראה לשם הבחנה בין תכונה – אסטרונומיה לתכונה שבמקרא... ומה בכך שאין משקל תְּפִלָּה ויש רק תפולה? – לזה אין לחשוש! הכל כדאי לשם הטהרה...

בגוף הספר אנו מוצאים, כמובן, „תגליות” מענינות הרבה יותר: מתגלה שהמלים ברבור, שקוף, יחידה, סכום, מסה, מקביל, שניה (סקונדה), יחסות, ועוד ועוד – שמושן בהוראה המקובלת בימינו „מוטעה” הוא, ובמקומן צריך לומר (לדעת מר חזן, כמובן...): ורְנָה, זֹכֶךְ, תְּחָה, מחברת, מחמרת או מַעֲסָה, פראללי, תנינה¹, לַגְבִּיּוֹת... ומובן מאליו שהקריאה

(1) לאֵלֶּה הסבורים כי המלה „שניה” בהוראת סקונדה – חדוש אחרון הוא, והם באים על כן לַעֲרֹעַר עָלָיו, יצוין־נא, שבהוראתה זו מצויה השניה ביד החזקה לַחֲרַמְבִּים: „הגלגל מחולק בשם מעלות, וכל מעלה ומעלה ס’ חלקים, וכל חלק וחלק ס’ שניות” (קדוש החדש, י”א ס’).

„הנכונה“ של שמות כוכבי־הלכת היא לא צדק, כוכב, נגה—אלא צדק, כוכב, נוגה (את הקריאה הזאת מכניס אני כדי למנע מן בלבול הדעת, מעיד מר חזן בספרו, עמ' 94). וגם המלה „מומחה“ מוטעית היא, כנראה, כי במקור־מה כותב מר חזן „ספציאליסטן“ (בסא רפה, כדין, אחר שוא־נעו:).
אכן, לא השכיל איש כמחבר זה להבליט את הצד המגוחך והמשונה שבתאודות החומרות היתרות והטהרה היתרה. ועל זה ראוי הוא בלי ספק להכרת תודה...

*

צינתי כאן דוגמאות של החמרה יתרה מצד אחדים מ טובי הסופרים והמדקדקים. אלו באתי למנות את „השבושים הגסים“, שסתם סופרים, מורים וכתבנים „מוקיעים“ ואף „מתריעים“ עליהם, היה חזר זה מצטרף לספרים שלמים. אך אסתפק לשם זה בדוגמה אחת מרבות:

מר ח. גורלנד („לשוננו“ כרך ב' 229), חושב בגדר „עם־ארצות נפשטה שועד הלשון מחויב לה תריע נגדה“ את השמוש בשמות חתן וכלה לגבי הכלה והחתן. אמנם, מתיר הוא להשתמש בשמות אלה גם במובן ארוס וארוסה, אולם חס לו לחתן לומר „פלתי“ או לפלה לומר — „חתני“: במלים אלה ישתמשו רק החותן והחותנת להוראת אשת בנם או בעל בתם, באשר... „אין לך טעות יותר גדולה (?) ועם זה יותר מגוחכת (?)“, אם החתן והכלה ישתמשו בם להוראת: ארוסי או ארוסתי“ („לשוננו“ ב' 228).

ואם פן: „אחותי כלה“ שבשיר־השירים — בטוי מתר הוא לכל הדעות, לרבות את דעת מר גורלאנד... אולם „אחותי כלתי“ — הס מלהזכיר! וכיצד יתקן מר גורלאנד את „השבוש הגס“ שבשמות־רבה (ה' ח'): „אמרה (צפורה למשה): חתני תהיה, אתה נתון לי“. ובשורש אבן־העזר (ס"ב י') נאמר: „אם החתן יוצא מחופתו, אפילו כלתו עמו“. ברור שבמקומות אלה החתן הוא חתן הכלה, והכלה — כלת החתן, ולא כאשר ידמה מר גורלאנד.

כל החמרות הללו — אף אלה שלא בטעות יסודן ורק הקפדות יתרות הן — עלולות להזיק הרבה ללשון, להיות לה לרועץ וגם למוטט את סמכות המתקנים ואת האמון בכנות תקניהם. ואמון זה — הלא תנאי הכרחי הוא לשפור הלשון בספרות ובדבור. לא מחמרות כאלה תבנה הלשון ולא על ידן תטהר.

המליצה הלועזית.

בגדר חמרות יתרות יש לחשוב גם את ההתנגדות הנפרזת לתרגום "מליצות" מלועזית, כלומר, להשאלות שונות הלכותיות מלועזית. וכאן יש להדגיש כי התחומים בענין זה מסוימים למדי. יש תרגום ויש תרגום; יש תרגום הבא בחסר ידיעה בלשון העברית, והוא מכער את הלשון ופוגם את צורתה: האומר "נעשה לי חשך בעינים", "הולך את הבגד", "הקציצה שוכבת", "הכסא עסוק" וכדומה, — במקום חשכו עיני, נושא את הבגד, הקציצה מונחת, הכסא תפוס, — הריהו חוטא ללשון ומגול אותה. לא כן תרגומי נביאים משאלים, בחינת מליצות המשתפות לרב לשונות העמים. למשל: היה זמן שרבים ראו בבטוי "שאלה בוערת או לוהטת" שגיאה גסה ("ברבריסמוס" או "גרמניסמוס"). מהו הבטוי הזה אם לא מליצה השאולה מלועזית? "תבער כמו אש קנאתך" (תהלים ע"ט ה') — מליצה עברית היא, ו"שאלה בוערת" — מליצה לועזית היא, ואף היא מותרת לנו, אם כי מתורגמת היא. "עורר את חניתו" (ש"ב כ"ג י"ח) — מליצה עברית היא, ו"עורר את השאלה" מליצה לועזית היא, אולם אף היא כשרה בתכלית הכשרות, כי אם נרצה להצטמצם עד כדי נדירות הנאה מכל בטוי משאל מלשונות העמים, לא תהא תקומה ללשונו. מה הם, למשל, הבטויים ממין זה: בנוגע לשאלה, מתיחות היחסים, התפתחות התעשיה, גפתחות אפשריות רחבות, התנועה נצטמצמה, לנטוע אמן, היהדות על כל זרמיה, זרימת ההון, ענף החלב, צנורות המשק, להבליט חבה, עומד על הגבה, הציל את המצב, וכדומיהם למאות, — מה הם הבטויים הללו, שכל דובר עברית דש בהם מדי יום ביומו? הלא מליצות הן, מליצות לועזיות! התפתחות לשוננו לא תתאר כלל בלעדי זקה קבועה למליצות כאלה.

מה רבה ונפרזה היתה ההחמרה בענין זה לפני שנים מספר (ואף כיום יש יחידים הנתפסים להקפדה יתרה זו): ב"שפתנו" א', משנת תרפ"ג, בא מר יהושע סירקין לקרוא תגר ולהתמרמר בכל חקף על בטויים, שקשה לנו אף לתאר לעצמנו כיצד יכלו למצוא בהם דפי: דממה שוררת, רגש הרחמים, צבעים שחורים (במובן רוח רעה), גבור הרומאן, המאה השחורה, המזרח הרחוק, פה ושם, לוח-עם, מפת-קיר, גן-ילדים וכדומה, — כל אלה "אסורים" בתכלית האסור לדעת מר סירקין.

אופיני במובן זה הוא גם הוכוח הנלהב שפרץ בין ד"ר ש. ברנפלד וד"ר א. מזיא (עין ב"זכרונות ועד הלשון" חוברת ו' 91, 98) בגלל מה שכתב האחרון: "אוכל להבטיח כי גם אצלנו המלות נבראות". על זה העיר

ד"ר ברנפלד: „מבטיחים לעשות מה לעתיד, ולא מה שעשו ועושים, ואין זה אלא גרמניסמוס גס". ד"ר מזיא הצדיק את „הגרמניסמוס הגס" על-ידי מאמר שבתוספתא, ואלמלא כן – גדול היה העוון מנשוא...
אכן, יש בדוגמאות אלה משום לקח טוב, מה רבה מדת הזהירות שיש לנהוג בהוקעת „שגיאות" „וברבריסמים". ואת הלקח הטוב הזה צריך לשוות לפניו כל אחד, הדורש את טובת הלשון באמת.

קלות יתרות.

אם התמרות היתרות, כפי שנוכחנו לדעת לעיל, מקלקלות יותר משהן מתקנות, הנה הקלות היתרות רעות מהן פי כמה. עשית סגים על סגים עלולה לגרום לפריצת הגדר, אולם כשפורצים את הגדר לפרע הרי חבול הפרם אינו דבר שבספק כלל. הקלות היתרות – חזיון חדש הוא, שאין דוגמתו בדורות הקודמים, כי רק משנתמעטו יודעי הלשון החלו אחדים – אף מן הסופרים החשובים – להטיף בגלוי להפרת חקי הלשון והשחתת צורתה, כדי להקל, כביכול, את רכישתה להמוני המדברים.

בין המקלים הללו נמנה גם הפרופ' קלוזנר, אם כי מקומו לא נפקד גם בין המחמירים, כפי שראינו לעיל. אולם בצורה נמרצה ביותר מביע ד"ר א. ש. ואלדשטיין (כמאמרו „שנויי לשון" אשר ב„שבילי החנוך", סיון תרפ"ח) את טענותיו בענין זה. כדי לעמוד על מהות הנחותיו, שעליהן מבסס הוא את מסקנותיו, יובאו בזה אחדים מדבריו כצורתם וכלשונם:

„אם כי לא נשארה השפה העברית חנוטה לגמרי במשך אלפים השנים הללו,

הן לא זוה ממקומה במשך כל הזמן הזה במובן השרשי והדקדוקי... היא התרחבה

ונוספו לה מלים, מונחים ובטויים; אך לא התהוו בה שנויים פנימיים, שרשיים ודקדוקיים,

והרי היא עכשו אותה הלשון הסינתטית והנטייתית בכך היקפה,

כמו שהיתה בימי ישעיהו (?) ההדגשה שלי). הסבה לעובדה (?)! הוואת

ברורה למדי. חסר היה לשפה העברית התנאי המוקדם להשתלשלות: השמוש היומיומי

בה, הדבור, הדבור ההמוני... ועכשו, עם תחית הדבור העברי, עברה השפה לאסונה (?)!

מרשות הספר לרשות בית-הספר וכל קפדנותו והתנגדותו לחדוש ושנוי."

עד כאן. וא"פ, מימות ישעיהו ועד ר' יהודה הנשיא לא היתה הלשון העברית מדברת כלל, לדעת הכותב הנכבד?! ולשון המשנה אינה שונה כלל מלשון ישעיהו?! וכל ספרות ימי הבינים עד ספרותנו אנו – הכל נכתב „באותה הלשון הסינתטית והנטייתית, כמו שהיתה בימי ישעיהו". אם נרצה לסתור את הטענה הזו אין לנו אלא להסתיע בדברי מר ואלדשטיין עצמו: דעתו היא שלא ישעיהו ואף לא ר' יהודה הנשיא היו יכולים לעמוד על

מלא מובנם של דבריו, אם כי כתובים הם עברית. והאם יש לך ראייה יותר מבהקת שמהלך ההשתלשלות בלשון העברית לא פסק?

מתוך הנחה כוזבת זו, ומשום שרבים מתלמידי בתי-הספר אומרים „יושנים“, „חדלים“, „לָל“, – במקום יִשְׁנִים, חֲדָלִים, לָל – בא מר ואלדשטיין לכלל מסקנה בדבר „התקונים“ הצריכים להעשות לפי דעתו „בכוון שלהלן“:

לבטל את כנויי הפעול (נשלח אותו ולא „נשלחהו“); לבטל את הצורה המיוחדת לכפולים בבנין קל („סבבתי“ ולא „סִבִּבְתִּי“); לבטל את הצורות היוצאות מהכלל (במקום יִשֶׁן, שִׁמַּח, אָכַל, – יוֹשֶׁן, „שומח“, „אאכול“, וכמובן גם „יכלתי“, כדרך שהתינוקות אומרים, ולא „יכלתי“); לבטל את הסמיכות והנטיה בשם-עצם ולהשתמש רק בִּשְׁל (האבא שלי“ במקום אבי, „הרגלים שלי“ – במקום רגלי, וכל זה – לשם חסוך המרץ...); לבטל את ההבדלים בין שוא־נע ושוא־נח ואת הרפיון של בג־ד כפ־ת אחרי אהוי (לְפָתוֹב, לְפָכוֹת, בָּפָל, הוא בא); לבטל את השין השמאלית ולהשתמש רק בסמך.

„ההצעות הללו תראינה בודאי בעיני רבים כמהפכניות“ – כותב מר ואלדשטיין. – לא! הן לא תראינה אלא פמשגה כבד מאד מצד מורה וסופר עברי. והמשגה כבד ביותר, משום שיש בו גם התעיה: „המתקן“ כורך ביחד קלות וחמורות ואינו מבחין בין מה שכבר נעשה, או יוכל להעשות, לבין מה שלא יעשה בשום פנים ואפן. פתח גנובה, דחיק ואתי־מרחיק, בטול הרפיון של בג־ד כפ־ת אחרי אהוי (דבר זה אנו מוצאים את סמניו עוד במקרא, וכבר התר „האסור“ אף על־ידי מדקדק קפדן כמר אברונין, – עין בִּלְשׁוֹנוֹ „א' עמ' 211), צורה רגילה לבנין קל של הכפולים (שהיא נהוגה תמיד בתלמוד), בטול כנויי הפעול (כאלו כנויים אלה לא בגדר רשות הם, כפי שאנו מוצאים הרבה פעמים במקרא: בירמיהו מִג־ג' בפסוק אחד – „מסית אותך“, „תת אותנו“, „להמית אותנו ולהגלות אותנו“), – את כל אלה כורך „המתקן“ עם אסורים גמורים כגון „יושנים“, „לְפָכוֹת“, „יכלתי“, וכדומה. ואף את השין השמאלית אין לבטל במחיר: מה שהחלף בסמך – החלף, ומה שלא החלף – אין להחליפו על־פי „צו מגבוה“: שפין – סכין, שיד – סיד, כעש – כעס; אך שר, שעה, שמיכה לא יחלפו בִּסְרִי, סְעֵרָה, „סמיכה“, וכדומה. על כגון זה נאמר: „וכסילים מתי תשפילו“ (ולא „תספילו“).

„המתקן“ רואה בדקדוק ובמצדדיו את מקור הרעה, המעפבת את השתלשלות הלשון, ואין הוא מרגיש, כנראה, כלל שהדקדוק, זה הפנגנון

העדין של הלשון, קולט כל רחש דק מן הדק, אם נובע הוא מתוך צרכיה האמתיים וההכרחיים של הלשון. הלא אין הלשון מתפתחת לפי הדקדוק, כי אם זה האחרון הוא המשמש בבואה נאמנה להתפתחות הלשון והשתלשלותה מדור דור, ואיככה נוכל לומר כי דקדוק זה הוא הכובל את הלשון? הלא כל השנויים ההדרגיים שחלו בלשון העברית, מימי הנביאים ועד ימינו אנו, מה שם יקרא להם אם לא דקדוק? והרי גם בימינו אין השנויים הללו פוסקים ואין המדקדקים גוזרים עליהם כליה. דוגמה אחת הובאה לעיל (בטול הרפיון של בג"ד כפ"ת אחרי אהו"י). והנה דוגמה שנית, אחת מרבות: סִבְרָה, דְרָשָׁה, – הנסמך שלהן, לפי חקי הדקדוק המקראי, צריך להיות סִבְרַת, דְרָשַׁת, אך באמת אומרים הכל סִבְרַת, דְרָשַׁת, וכן בנטיה – סִבְרָתִי ולא סִבְרָתִי, וראה זה פלא: אף אחדים מאותם המדקדקים "המשבעים", שאימתם על מר ואלדשטיין, מתירים את שנויי הצורות הללו, ודקדוק הלשון יקלטם ויתירם, אותם ואת השנויים הדומים להם (חִבְרוֹת, דְרָגוֹת במקום חִבְרוֹת, דְרָגוֹת, וכדומה). אך מכאן אין להסיק עדין בשום פנים ואפן כי כל הכללים בטלים ומבוטלים וכל המרבה לפרוץ בהם הרי זה משובח. אף השנויים הרדיקליים ביותר בלשון אינם נעשים על-פי החלטתה, – ולו גם של בלשנים מומחים: מאליהם הם נעשים, אט-אט ובהדרגה, ורק כשהם מבשילים ומגיעה שעתם – נקלטים הם בלשון ומותרים לכל אדם.

טענותיו של מר ואלדשטיין דומות מאד לטענות הנשמעות מפי הורים רבים: מה נעשה לתקון הלשון בפי ילדינו? שמע הילד תחלה את המלה "שופך" או "בוכה" – הריהו אומר "אשפוך" (בפה רפה), "אבכה", ואם שמע תחלה "אשפוך" או "אבכה" – הריהו אומר אחר כך, לפי ההיקש הילדותי, "שפכתי", "בכיתי". שמא הגיע כבר באמת הזמן לבטל את "הסתירות" הללו? שואלים ההורים מפעם לפעם.

הטוענים התמימים הללו מתעלמים מן הכלל העקרי בהתפתחות הלשון. כשם שכחות הטבע והאדם משדדים את פני האדמה ומשנים את מראה מתקופה לתקופה, כן גם הלשון: כחות עצומים לאין חקר משדדים ומפתחים את הלשון ומשנים מתקופה לתקופה את דמותה. אין להסב על כן את הגלגל אחורנית ולשוות ללשון דמות פרימיטיבית, לפי ההקש הפרימיטיבי, ששלט באדם לפני אלפי שנים. הילד, מיום צאתו מבטן אמו ועד התבגרותו הגמורה, עובר בועיר-אנפין את התקופות שעברו על האדם,

מימי־קדם ועד דורנו. לא יפלא, אפוא, אם הוא חוזר על ההקש הפריי-מיטיבי של הדורות הקדמונים. אולם, אם כחות ההשתלשלות הביאו לידי נסיה מההקש הזה, ל"יוצאים מהכלל", ל"תמונות זרות" וכדומה, – שוב לא נוכל לבטלם, כשם שלא נוכל לבטל את עקלקלות החוף, שצורתו הולכת ומשתנה על-ידי גלי הים מדור־דור. רק היצורים הפרימיטיביים ביותר – דמותם פשוטה ביותר, וככל אשר ישוכלל ויפותח היצור, כן תהיה דמותו מורכבת ו"מסובכת" יותר ויותר.

אל נראה, אפוא, בדבור הילד את הדרך שעל פיה עלינו לכון את התפתחות לשוננו. כשם שאין אנו רואים בוחילתו אלא חזיון זמני, שאחרי באה ההליכה, כן אין לנו לראות בדבורו הילדתי אלא תופעה זמנית, שתפנה את מקומה לדבור משוכלל, מפותח ומתוקן. הפרובלימה הזו קימת לא אצלנו בלבד: קימת היא אצל העמים, שלשונם בפיהם זה מאות בשנים, ואף אצלם מתגלה פרימיטיביות הלשון בפי הילדים, מבלי שימצא איש נכון אחד, אשר ירצה לראות בזה אות ומופת לכוון דרכי הלשון.

לא ל"אסונה" עברה השפה מרשות הספר לרשות בית־הספר, כי אם לא שרה. דינו בסקירה קלה על-פני עתונותנו, מלפני 25–30 שנה, וראינו – מתוך מכתבי המורים או מסתם הערות – מה עלובה היתה העברית המדוברת אז, הן בפי הגדולים והן בפי הקטנים. מאז השיחה הלשון העברית השבחה רבה לאין ערוך, למרות כל הפגמים והלקויים הטעונים עוד תקון. ואת ההשבחה הזו יש לזקוף בקת־רוח אך ורק לזכות אותו בית־הספר, שמר ואלדשטיין רואה בו את "מקור הרעה" כביכול. יבורך בית־הספר הזה, וימשיך את עבודתו־קדש, למען השבחת הלשון והרחבתה.

*

לבסוף הערה כללית למקלים ולמחמירים כאחד. ישנם מחמירים, המתריעים על בטוי פלוני כעל "ברבריסמוס גס", אולם כיון שנודמנה להם דוגמה אחת של "ברבריסמוס" זה במקרא או בתלמוד – הרי מיד מסתתמות טענותיהם, ומה שהיה אסור לפני כן בתכלית האסור נעשה מותר בתכלית ההתר. ולהפך: ישנם מקלים, שיש טעם להקלתם, אולם כיון שפסוק פלוני או משנה אלמונית סותרים הקלה זו, מיד חוזרים הם מדבריהם. והלא טעויות שונות חוזרות ונשנות לא רק בתלמוד, כי אם אף במקרא, ולא על פיהן יחלט

דבר. עשרות פעמים אנו מוצאים במקרא „את” ללא צרך, ואף-על-פי-כן לא נאמר „את הבשר נתבשל”, או „את העיר תנתן”, וכדומה. הרבה פעמים יש ה”א יתרה בסוף המלה („מבבלה”, „לשאולה”), אולם אנו לא נאמר „לביתה” או „להנה”. אם יש במשנה על-פי-רוב „יצתה”, „באתה”, אין צורה זו יוצאת מכלל טעות. וכן אם אנו מוצאים בטויים כגון „התקופה נופלת” (במקום „חלה”, ערובין נ”ו), או „משחקת מן הכל” (במקום „על הכל”, שמו”ר כ”ה),— אין הם יוצאים מכלל זרותם, ואין להתירם.

זה הכלל: הצורות והבטויים הנראים כמתנגדים לרוח הלשון, לא יותרו, אלא אם כן נוכח שנהוגים הם במיטב היצירות הספרותיות בתקופות קדומות ומאוחרות, או—אם יש בהם צורך הכרחי בהחלט.

לשאלת הסטינוגרפיה העברית

לפני שלש עשרה שנה הטיל עלי ראש המרכז „תרבות” במוסקבה להמציא סטינוגרפיה עברית¹). ראיתי גם אני בזה צורך השעה ונגשתי מיד לעבודה. קודם כל למדתי לדעת את השיטות הסטינוגרפיות המודרניות, בקשתי ביניהן שיטה מתאימה לשפה העברית. אולם נוכחתי לדעת, שכרחוק „מזרח” מ-„מערב”, כך רחוקה כל סטינוגרפיה לועזית מטבע לשוננו. החלטתי אז לפנות אל ה„מזרח”. בקשתי סטינוגרפיה של לשונות המזרח הקרוב, אך לשוא. אף סטינוגרפיה מזרחית אחת אין עוד, ולפיכך מוכרחת הייתי לחפש בעצמי את הדרך אליה, ומה שמצאתי על יסוד מדע המקצוע הזה. החדש לגמרי בעולמנו – אציע בטורי הבאים.

יש עיקרים כלליים, שהם מונחים ביסוד כל סטינוגרפיה רציונלית, כגון:

א. תכונת הכתב הסטינוגרפי והלוכו.

ב. צמצום מספר אותיות הא”ב (עד”ז – להלן).

ג. השכיחות.

ד. נצול ערך המקום (Stellenwert) ועוד.

אולם כל עם ועם משתמש בהם בהתאם לטיב לשונו ורוחה, כמו שנראה להלן.

א. תכונת הכתב הסטינוגרפי והלוכו.

כל מיני הכתב בעולם עומדים על שתי תכונות יסודיות, שונות

זו מזו תכלית שנוי:

1. כתב גיאומטרי. כתיבתו ישרה, מצרפים את האותיות

לתיבה בלי עזרת קו או עגול, כי כותבים כל אות לחוד. הלוכו מימין.

---

¹) אז לא היתה עוד שום סטינוגרפיה עברית, מלבד שני נסיונות של סטינוגרפיה לועזית בעברית: הפרופ’ רוזנברג נסה לתת לנו בספרו המשיח את זו של גבלסברגר, וספיר ב-„פרי הארץ” של יעבץ תרנ”ב – שיטה לועזית אחרת.

2. כתב קורסיבי. כתיבתו באלכסון קצת וחובה היא לצרף את האותיות לתיבה בעזרת קו. הלוכו משמאל. כתב כל עמי אירופה ואמריקה קורסיבי הוא והלוכו משמאל, הכתב שלנו גיאומטרי הוא והלוכו מימין. הרציונליות דורשת שתכונת הכתב הסטינוגרפי והלוכו יהיו כתכונת הכתב הרגיל (ההיסטורי) ⁽¹⁾ והלוכו, כי עומדים אנו לפני מסורת דורות והרגל מימי הילדות שכל אחד מביא מביט הספר. וגדול הוא כח ההרגל ביחוד בעבודה טכנית. מכאן שכתב הסטינוגרפיה העברית מוכרח להיות גיאומטרי והלוכו מימין ⁽²⁾.

ב. צמצום מספר אותיות הא"ב.

יש מעט מאד סימנים פשוטים לסמן בהם את אותיות איזו סטינוגרפיה שהיא. כל מה שהסימנים יותר פשוטים, מספרם יותר פחות. ביחוד מעטים הם אלה יסודות הגיאומטריה, שאפשר לסמן בהן את האותיות – קו, עגול וחלקיו – ואין הם מספיקים עד כדי לסמן בהם את כל אותיות הא"ב הסטינוגרפיה, ולכן מוכרח כל הרוצה להמציא סטינוגרפיה רציונלית להשתמש בפרניציפ של „צמצום מספר אותיות הא"ב" ולהפחית את מספרם ולהוציא מהא"ב הרגיל את האותיות המסמנות את הווקלים ⁽³⁾ ואת האותיות שיש להן דומות בא"ב, דומות בערכן הפוניטי.

בסטינוגרפיות הלועזיות מצמצמים את מספר אותיות הא"ב הרגיל לפי הפרינציפ הפוניטי, כי הכתב שלהם פוניטי הוא. אולם, הכתב שלנו הרי אורתוגרפי הוא.

נסיון בנדון זה לא היה לנו, כי לדאבוני הייתי הראשונה, שהתחלתי בהמצאת סטינוגרפיה עברית ⁽⁴⁾ ולכן פתרון כל שאלה שנגעה רק בסטינוגרפיה עברית דרש הרבה זמן ועמל, שגזלו האקספרימנטים השונים שהיה עלי לעשות עם כמה אנשים.

⁽¹⁾ לשם יתר בהירות אשתמש במאמר זה במונח „כתב רגיל" במקום המונח „כתב היסטורי", שהוא יותר נכון.

⁽²⁾ ואמנם, אין אף סטינוגרפיה אחת בעולם שהלוכה יהיה מימין. אפילו הסטינוגרפיה האנגלית שנוצרה לפי הכתב העברי – גיאומטרי ולפי הכתיב התנ"כי, שמרה בכל זאת את הלוך הכתב שלהם „משמאל", אף כי בכתב העברי הגיאומטרי לא נוח לכתוב משמאל. (הסטינוגרפיות הלועזיות נוהגות להוציא את הווקלים בתור אותיות, אולם לא כלן משמיטות אותן לגמרי. יש סטינוגרפיות שהן מסמנות את הווקלים באופן זה או אחר. הסטינוגרפיה האנגלית (פוטמן), שהיא מראשית ברייתה בנויה על יסוד הכתיב התנ"כי, משמשת בשביל המתחילים בשיטת הנקוד שלנו ואח"כ עוברת לאט לאט לנקוד חלקי. עד שלבסוף היא משמיטה לגמרי את הווקלים, אף כי קשה להם מאד הקריאה בלי ווקלים.

⁽⁴⁾ עיין הערה 1.

ד. נצול „ערך המקום“ (Stellenwert), באופנים שונים.

(1) הגדלת מדת האות לאורך. יש שיטות לועזיות המשתמשות בשלש מדות. אבל למטרת בנין הסטינוגרפיה שלנו די היה להשתמש רק בשתי מדות לאורך. ביחוד מפני שהגדלתי אותיות אחדות גם ברוחב פי שנים. וכן השתמשתי (2) בשנוי מקום האות, אבל רק את הקו נצלתי למטרה זו. עם שנוי מצב האות במקום תשתנה הוראתה, כמו שמשנתנה הוראת האות כשמגדילים את מדתה, נמצא שמאותו הסימן הגרפי אפשר לקבל שתיים ויותר אותיות. הוראת כל אות נכרת בהבדל המדה. למשל: בקו השוכב שהוצאתי מהתחלת האות „ב“ הרגילה סמנתי את האות „ב“, הגדלתי את הקו הזה פי שנים וסמנתי בו את האות „פ“ וכן הלאה, דוגמה לשנוי האות במקום: בקו העומד ישר סמנתי את האות „נ“, כשכותבים את הקו הזה באלכסון ימינה – הוראתו יהיה „א“ וכן הלאה.

אחרי שהיה בידי כל החומר הגרפי לבנין הא״ב עמדה לפני השאלה, כיצד לשלב את האותיות לתיבה שלמה באופן קל ונוח בלי קו, או עגול המצרף את האותיות בסטינוגרפיות לועזיות. הרי הקו או העגול ה„מצרף“ יסוד זר הוא בכתב העברי ובסטינוגרפיה עברית משא מיותר, בלתי אקונומי, הפסד תנועת יד, כי מוציאים בזה את הקו או את העגול ה„מצרף“ לבטלה. בכתב הרגיל שלנו אין זו פרובלימה, כי כותבים אנו כל אות לחוד, לא כן בסטינוגרפיה, כאן הרי אסור להפסיק באמצע כתיבת התבה. ממבוכה זו הוציאני הכתב הערבי שבו ג״כ כותבים את האותיות יחד (מלבד אחדות) באופן בלתי אמצעי, כי מסגלים בכתב זה את האותיות זו לזו באופן מיוחד. מהכתב הערבי למדתי לסגל את אותיות הסטינוגרפיה שאינן נתנות לצירוף בלתי אמצעי. באופן כזה מצטרפות האותיות הסטינוגרפיות: 1. על יסוד צורתן הגרפית כשסימן אחד משמש בית קבול לשני, 2. האותיות מתמזגות ע״י הסתגלותן זו לזו.

הכתיב. עוד שאלה אחת עיקרית יש לפתור – בבנין סטינוגרפיה עברית – שאלת הווקלים. אולם כאן חלף כל הקשים בדרך המצאת סטינוגרפיה, מקבלים בתור „קומפנסציה“ עונג רב מהכתיב שלנו בלי „ווקלים“, בדעתנו, עד כמה מתחבטים בשאלה „ארורה“ זו ממציאי סטינוגרפיה לועזית! לא לחנם הם מקנאים בנו על הירושה היקרה שיש לנו לכתב בלי ווקלים. את הסגולה היקרה הזאת יבין כל מי שהוטל עליו להמציא סטינוגרפיה עברית! להשמיט את הווקלים הכרחי הוא בכל סטינוגרפיה רציונלית, כי חשוב מאד הקמוץ בסימנים פשוטים ובזמן לכתיבת הסימנים האלה. אולם.

להם קשה מאד לקרוא אפילו את כתב יד עצמם בלי ווקלים, כי לא הורגלו בזה, וגם מפני שכתוב בלי ווקלים מתנגד לטבע הכתיב הרגיל שלהם. מה שכותבים היום אצלנו כתיב מלא, אין לזה שום שייכות לסטינוגרפיה. כי הכתיב המלא המודפס מיועד להקל על הקוראים. אמנם יש חלוקי דעות בענין זה, אבל בשביל הסטינוגרפיה אין זו פרובלימה כלל, כי כל סטינוגרף יודע לקרוא את כתב ידו הוא בלי ווקלים, כי לקרוא את כתב יד עצמו יודע אצלנו כל מי שיודע את השפה העברית ומי שאינו יודע היטב את השפה – אינו יכול להיות סטינוגרף.

פרורי מנחי פסיקה

אין אני מתכוין בזה למערכה שיטתית ומשוכללת של מונחי פסיקה. רק לקט מה משרות שונים בפסיקה ובכימיה, ככל אשר העלה הצרך בהודמניות שונות. לא בחרתי אלא במושגים שכיחים למדי ושיש צורך ותועלת בתרגומם. אני מציע את פתרונותי לקמן.

Interferenz, interferieren. המונח משותף לכל השפות הלועזיות העיקריות (interférer, to interfere, interferenc). פרושו: התרכבות שתי תנודות (או יותר) בה בנקודה במרחב בהגיע אליה קרני-גלים שתיים או יותר בעת ובעונה אחת. התוצאה היא או הגברה הדרית אף עד התחברות אלגבראית של בחקי (אלוונציות) התנודות הנפשות, או התשה הדרית עד בטול גמור – לפי הפרש הפזות. בנקודה מתהווה אפוא הפיפה של שתי התנודות, הן מתקרבות, נסבכות.

הצעתי היא לגזור את המונח העברי למושג זה מהשורש סכך המביע הן את ההתחלפות והן את ההסבכות, הקסכתכסכות המביאה לעתים לידי הפרעה והתבטלות. הבנין: התפעל להדגשת ההדריות: הקסכתה, הקסכתכות; "שתי קרני-אור מסתככות".

Resonanz, resonance – והפעל résonner. ההיראה: התחוללות תנודות בנוף נח בהשפעת גלים הנובעים מנוף אחר, זע. תנאי התהוות התופעה – היות הנוף מכון לתדירות הגל המתחלל, היות זו תדירות סגולתו הוא, הצעתי: שרש צלל (sonner); צולל = faire résonner, zur Resonanz bringen; הצוללל = résoner; הצולללות = resonance, "לפי התורה הקלסית קדור האור מקורו בהצטוללות האלקטרוניים הנפעים על ידי הל".

Schwebungen, battements, beats: גבירה ועמימה מחזורית של התנודות כתוצאה התרכבות שתי תנודות הגבולות קצת בתדירותן. המונח העברי: פְּעִימוֹת; "תדירות הפעימות שיה להפרש תדירויות התנודות המרכיבות".

Beweglichkeit, mobilité, mobility של יאונים (גוים או אלקטרונייים): המהירות הנרכשת בשרה שעצמתו יחידה. המונח העברי: נְעִיעוּת. =beweglich נְעִיעַ, "אין המימון נעיע ביותר".

שבטבע נתנים להסתלק. u: defoxmieren, déformer, to deform סָלַף, סְלוּף; "כל הנופים

אלקטרי לפי תבנית מסוימת הכוללת בדרך כלל חבורים וסעיפים מרובים: סָגַר schalten, monter, coupler, to connect: חבר את חוטי ההובלה לזרם השם: Schaltung, couplage, montage, connection, wiring: תְּסָגִיר, תסניר-כוכב, תסניר-משולש".

Suspension, suspendieren וכן בשפות האחרות: השם מסמן מעין תמסה שבה החמר המוצק מפוצץ לחלקיקים ועיריב, מיקרוסקופיים או אולטרא-מיקרוסקופיים, המרחפים בנוזל. אני מציע לתרגם: תָּלַה, תָּתַלִּית: "חמר מתָּלַה במים שוקע לאחר זמן מה", התתלית עכורה".

beizen, mordancer, to mordant: נוף העומד להִצָּבַע ושכרניל אינו קולט את הצבע פועלים עליו בחמרים שתכונתם להכשירו לצביעה; חמרים אלה מאפשרים לצבע להִאָּחוּ בנוף (אריג צמר גפן). הצעתי: הַשֵּׁשׁ (משרש נשך); החמר עצמו: Beize, mordant: יָקָרָא מִשֵּׁיךְ: "מלחי החמרן משמשים מְשִׁיכִים לצביעה בצבעי אליוורין".

Ausbeute, rendement, yield: אחוז כמות החמר הכימי המופק בפעל בהפעלה ידועה לעומת הכמות המכסימלית שהפעלה זאת עלולה להספיק, כלומר. מרת הנצול שבשיטה ידועה. הצעתי: נִצְלָה: "הנצלת היא 80% לעומת התיאוריה".

Umlauf, revolution { יש להבדיל בין révolution Umdrehung, Rotation, rotation { המורה סבוב נוף א' סביב נוף ב'— בדרך כלל: תנועה מחזורית במסלול עקום סגור — ובין rotation שהיא הסתובבות הנוף על צירו הוא (הציר עובר דרך הנוף עצמו). אפשר היה לתרגם את ה-revolution בהקפה לולא היתה ההקפה מורה גם על עמידה מסביב: חומה מקיפה את העיר. אני מציע: ל־to revolve נאמר סָבַב — השם revolution יתורגם סָבַב (כאשר אי אפשר לאמר "סְבִיבָה", כפי שרורש ההינון, מחשש דרימשמעות) ל־to rotate נאמר הִסְתַּבֵּב, השם rotation: הִסְתַּבֵּבּוּת; "הארץ סובבת באלפסה ומסתובבת על צירה". "כל חלקיקי נוף מסתובב סביבים במעגלים נצבים על צירה הסתובבות".

Kinetisch, sinétique, kinetic { שני סוגי האֶנֶרְגִּיה המיכנית. נקרא Potentiell, potentielle, potential { את האנרגיה — מְקָץ-ונאמר: מְקָץ-תְּנוּעָה וּמְקָץ-מְנָח כמתאים לחכן המושגים ובהנוג גם בנרמנית: Energie der Bewegung, Energie der Lage. האנרגיה הפוטנציאלית אינה תלויה אלא במנחי⁽¹⁾ השאלה נשאלה ב"לשוננו", כך ב', חוברת ד', עמוד 448-ואין התשובה שנתנה מניחה את דעתו.

של הנוף, או, בגוף פיס, במנחים של האלמנטים – במלים אחרות, היא פונקציה של הקואורדינטות בלבד. „במערכה משמרת סכום מרץ התנועה ומרץ המנח קבוע”. Niveau level לנבי פוטנציאל איזה שהוא. משרש פלס: מַפְלָס: „קוי הכח נצבים על שטח־המפלס”.

starr. rigid: גוף „שהאלמנטים שלו אינם משנים את מְנַחם ההרדי. הוצעו כמה הצעות לתרגום מושג זה, ביניהן בלתי־מוצלחות כ„צפוד” וכדומה. הצעתי–שאמנם אף היא אינה מניחה את דעתי – היא: קָשִׁים. אעיד עוד זאת: הצרפתים אינם משתמשים בתאר rigide, כי אם נוהגים בדרך השלילה: corps non déformables: (או, מה שאינו מדיק כל צרכו: invariables). על כל פנים מותר גם לנו לנהוג כצרפתים. אם נקבל „סלוק” בהוראת déformation: נאמר: נופים בלתי־מְקַטְלָפִים: „גוף בלתי־מסתלק בהחלט הוא הפשטה עיונית”.

בְּנֵית הַפְּעָלִים הַלְעֻזִּים הַבִּין־לְאֻמִּים בְּעֵבְרִית

אין זאת הצעה חיובית, כי אם זעקה לעזרה. זה מזמן עומדת אצלנו על הפרק השאלה הבוררת של הכנסת הפעלים הלועזיים הבין לאומיים הממלאים בהמוניהם את השפה המדעית בכל ענף וענף, המתרבים ומתחדשים יום יום, שבלעדיהם לא תתאר שפת איזה מדע שהוא: אלה הם הפעלים שבגרמנית סופיתם *-ieren*, בצרפתית *-er*, *-iser*, באנגלית עפ"י *-ize*, *-ate*. עד כה לא נמצא כל פתרון לשאלה זאת. אם יאמרו לנו לתרגם כל פעל ופעל מסוג זה לעברית, נמצא, ראשית כל, כי מלאכה זאת אינה אלא חלום־שוא; לא נצליח בה. לא נמצא, פשוט, את הניבים העבריים שיהיו שקולים כנגד המושגים וגונייהמושגים המרובים שבפעלים הלועזיים הבין־לאומיים, ולא נספיק להדביק את ההתפתחות האירופית המתחדשת והמרבה את ניביה ללא הפסק. לשונות מפותחות מלשוננו נסו ולא עלה בידן. ושנית: מלאכה זאת אינה כדאית: נשים נא אל לב, מה מספר דוברי העברית בכלל ומספר אנשי־המקצוע בכל ענף וענף של המדע בפרט. הרי אין כל חשבון לטרוח ולעמול ולקבוע מונחים עבריים שלא תהיה בהם תועלת אלא לחצייתריסר מומחים לכל היותר. ואחרון אחרון: מנהג זה – שיטת תרגום לעברית של כל מונחי המדע הבין־לאומיים. אף המיוחדים ביותר למקצועות מדע מצומצמים – לא רק שאין לו תקוה ואין לו תקומה, כי אם גם אין רצוי כלל שישתלט: סוף סוף עוד דורות רבים ישאר המדע קנינם של עמי־יפת ושל שפות־יפת ואי אפשר להסגר–בפניהם ובפניהן–בחומה סינית. אם לא נצליח לפתוח פתח בניה לעברית לאותם הפעלים הלועזיים האמורים, לא נזכה לאנשי־מדע עברים שיהנו ויביעו את מחשבתם המדעית בעברית על אף היותם נוזנים – בהכרח–בספרות לועזית. עלנים וכבדי פה נשאר בשפתנו כבואנו לשוחח על עניני מדעים מדויקים, ולא נצלל מהמצב השורר כיום: בהודמן שני חברים למקצוע עברים יחדו ובדברם דבריי מדע–יש שהם משוחחים במין זירגון מעורב משפות אחדות–או, על פי רוב, מתחילים בעברית וממשיכים בלועזית, ממש כבקונגרסים הציונים, ולא–כי אז התוצאה ההכרחית היא – גלות השיחה ודלות המחשבה.

הבה אביא לדוגמא רשימה קצרה של פעלים מהסוג הנדון כאן (בצורתם הגרמנית), לקוטים בארחה־מקרה מפיסיקה, מתימטיקה, כימיה. ידוע ידעתי, כי מקצתם אפשר

וצריך לתרגם לעברית תרגום נאה והולם את המושג – והעיקר: תרגום יחידה משמעות – אבל ברור לי כי רובם אינו נתן להתרגם:

(כימיה) analysieren, azetylieren, amalgamieren, agglutinieren, aggregieren, assoziieren, bromieren, chlorieren, dispergieren, dissozieren, sulfonieren, tautomerisieren, vulkanisieren, zentrifugieren,

וכל ה"desoxydieren": hydro-lysieren, ammonolysieren, alkoholysieren, elektrolysieren.

(מתימטיקה) differenzieren, divergieren, extrapolieren, interpolieren (פיסיקה) fluoreszieren, lumineszieren, opaleszieren, phosphoreszieren, נוכיר עוד את הפעלים המתחילים ב-, de-, des-: dehydrieren, dechlorieren, desoxydieren ועוד ועוד.

השאלה רצינית מאד. לא מניתי כאן אלא דוגמאות ספורות – ואילו מספר הפעלים מסונן זה עולה לאלפים ועודם הולכים ומתרבים. בפרפראזות, ב"עשה" וכיוצא בזה לא נישע – עלינו למצא צורה שבה נוכל להכניס לעברית ללא עמל וללא קלוק את הפעל המדעי הדרוש לנו – אף פעל חדש, שזה רק הופיע בשפה המדעית הביך לאומית (כי אמנם יש כאלה).

רבו ההצעות לפתרון השאלה, הן בארץ והן בחו"ל. בהצעתי אני איני מתימר לקלוע למטרה. אך אולי יהי מן התועלת להציעה, אולי יהי בה לפחות רמזמה לדרך שבה אפשר לבקש את הפתרון.

הפעלים הנדונים רובם גזורים משמות. לו הכפלנו את האות האחרונה של השם ויצרנו פעל שינטה כפעלים המרובעים, מבלי שישתנה גרעין המלה: למשל: sulfonieren = סולפונגן, סולפונגתי, אסולפונגן, מסולפונגן, מסולפונגן; וכן נאמר: אצטילל, אמלגמם, ברזמם, כלזרר, אקטרר, אינזלל, היטרמט, יונגן, מתילל, גיטרר, אוונגן, רצימם, וולקנן, אינמפולל, נזרמם, קנטמט וכו'. לא יקשה אף ליצור את השם, בצורתו הרגילה: סולפונגן, ברזומם, כלזורר וכו'. בפעלים ש"גרעינם" אינו מסתים באות, כי אם בתנועה, צריך יהיה למצוא צורה נאותה, מעין: אסוצינה, אסוציות – דיפרנצינה, דיפרנציות וכדומה. אולי יש להעדיף את הצורות: אנליזה, אנליות – אלקטרוליות, אלקטרוליות – על הכפלת הו' (או הסי' – לפי הכתיב שיקבע).

אם רק יקבעו מספר טפוסים יסודיים, יקל למצא את הצורה העברית לכל פעל לועזי חוש שיראה צורך להכניסו לדבור העברי.

יודע אני, כי הצעתי פורצת כל גדר של דקדוק עברי ושמי. אולם יודע אני מאידך גיסא, כי בלעדי צעד נועז לא נרפא ולא נקור. איני עומד על פרטי הצעתי

אני דוקא – הלואי שתמצא ותתפרסם שיטה מתוקנת ומוצלחת משלי. אבל כל שיטה כזאת מן ההכרח שתמלא תנאים אלה: שמירה על „גרעין“ הפעל הלועזי הבין-לאומי על כל אותיותיו ותנועותיו, נוחיות יצירת הצורה העברית, קלות חקוי המפוסים היסודיים. לא, אי אפשר יהיה בלא נתוח עמוק. אם לא יהא לנו אמץ הלב הררוש לכך, יבואו החיים ויעמיקו נתח מכפי שרצוי לנו – ונתוח זה, שלא תהיה לנו שליטה עליו, עלול לסכן את יסודות לשוננו נופה.

אני מציע לקהל דורשי השפה ולועד הלשון לא רק לדון ולעיין בשאלה, אלא למצוא לה פתרון תכוף. ואם אמנם תוסכם כינינו שיטת השמוש בפעלים הלועזיים – אולי לא למותר יהיה לשוב ולעיין גם בצורת השם הלועזי בעברית. רבים המתקוממים – ובצדק – נגד ה„ציה“ וה„צנה“ הרוסית שהשתלטה בעברית. לא הצורה ולא הנגינה מתאימות ללשוננו. מן הראוי לבדוק את השאלה מכל צדדיה ולעמוד בפרץ כל עוד מועד.

רשימת מנחים לצלום

(הצעה)

ערוכה בידי מר א. סוסקין וא. ויזנסקי

עובדה ע"י ד"ר א. ברוך, מר י. גרינפלד, א. ויזנסקי, א. סוסקין (צלם)
וד"ר ד. א. פרידמן (רופא-עיניים)

Abbildungsfehler	дефекты снимка	לקווי-צלום
Abblendung	диафрагмирование	צמצום
Abschwächung des Negativs	ослабление негатива	החלשת הנגטיב
Abspülen	промывка (промыть)	הדחה (הדח)
Amidol	омидоль	אמידול
Architekturaufnahme	архитектурный снимок	צלום אדריכלי
Atelierkamera	салонная камера	מצלמת-בית ¹
Auskopierpapier	дневная копировальная (фотограф.) бумага	נייר-העתקה
Abweichung, chroma- tische	ослабление хромати- ческое	הסחה צבעית
» sphärische	сферическое,	» כדורית
Bad (Gold,-Platin-)	вана (золотая платино- вая)	אמבט (זהב, -פלטינה)
Beleuchtung, künstliche	искусств. освещение	הארה מלאכותית

¹ (1) במקום צלמניה: מצלמה, לפי הצעת ח. נ. ביאליק.

Belichtungsmesser	световой измеритель	מזרז ההארה
Belichtungstabelle	светоизмерительная таблица	לוח לחשבון ההארה
Belichtungszeit	выдержка, экспозиция	זמן ההארה
Beschädigung(mechan.)	порча (механич.)	קלקול
beseitigen (-gung)	устранить (нение)	סלק (סלוק)
Beseitigung von Flecken	устранение пятен	נקוי
Bild, deutliches	ясный снимок	תמונה ברורה
» klares	светлый "	בהירה "
» undeutliches	неясный "	ממשמשת "
» vergrößertes	увеличенный "	מגדלה "
» verkleinertes	уменьшен. "	מקטנה "
Bildfeld, brauchbares	годное поле изображ.	שדה-תמונה נאות
Bildsucher	видоискатель	חפש
Bildweite	пространство снимка	מרחק-התמונה
Bildwinkel, brauchbarer	годный угол изображ-ния	זווית-תמונה נאותה
blau (-lich)	синий, (синеватый)	תכל (תכלכל)
Blende	диафрагма	צמצם
Blitzlampe	лампа для вспышки	מנורת-בזק
blutrot	красный, кровавой	סמיק
braun		חום
Brennweite	фокусное расстояние	מרחק-המוקד
Bromsilber	бромистое серебро	בסם ברומי
Bromsilbergelatine	" желатин.	ג'למין של בסם ברומי
Celloidin	целлоидин	צלואידין
Chlorsilber	хлористое серебро	בסם כלורי
Crowglaslinse	чечевица из кронгласа	עדרשה מזכוכית קראון
Diapositiv	диапозитив	דיאפוזיטיב
Doppelkassette, aufklappbare	кассета складная двойная (альбомная)	נתיק כפול מתקפל

dunkel (-heit) [Farbe]	темного цвета	כְּהָה (כְּהוּת)
» » [Licht]	темный свет	אֶפֶל, אֶפְלוּלִי (אֶפְלוּלִית)
Dunkelkammer	лаборатория	חֹדֶר אֶפֶל
Dreisäulenstativ	трехножник	כְּנֵה מְשָׁלֶשֶׁת
Einsteckblende	вставная диафрагма	צִמְצָם תָּחִיב
einstellen	наставлять	הִתְקֵן
Einstellung, notwend.	установление (фокуса)	הִתְקַנָּה דְּרוּשָׁה
Einstellungstuch	покрывало (фотограф.)	סוּדֶר-צִלָּמִים
Eisenoxalat	железная кислота	חֶמֶצֶת-בְּרוּז
Eiweiss	белок	חֵלבֹזן
Emulsion	эмульсия	תַּחְלִיב
entwickeln (-ung)	проявить (проявление)	פָּתַח (פְּתוּחַ)
Entwicklungspapier	проявительная бумага	נִיר-פְּתוּחַ
Entwicklungstisch	стол для проявления	שֻׁלְחַן-הַפְּתוּחַ
exponieren	экспонировать	חֲשׂוֹף (חֲשִׁיפָה)
Fallverschluss	моментный затвор	מַחְסוֹם יוֹרֵד
färben	красить	צָבַע
farbig, bunt	цветной, яркий	מְגוּן, צָבָעוּנִי
farbenemempfindlich	цветочувствительный	רִגִּישׁ-צָבָעִים
Farbenfilter	цветной фильтр	מַסְנַנֶת-צָבָעִים
Farbenphotographie	цветная фотография	צִלּוּם בְּצָבָעִים
Fehler (natürl.)	недостаток (естеств.)	מוֹם
Fettfleck	жировое пятно	רֶכֶב
Film	фильм	סְרָט
Film-pack, Planfilm	пак-фильм	סְרָט שְׁמוּחַ
Film-packkamera	камера для пак-фильма	מַצְלָמָה (1) לְסְרָטִים שְׁמוּחִים
finster	темно	חֹשֶׁךְ
Fixierbad	закрепитель	אֶמְבִּימְ-קִבִּיעָה
fixieren	закрепить, фиксировать	קִבַּע (קִבִּיעָה)
Fixierlösung	фиксаж	תַּמְסַת-קִבִּיעָה
Fixiersalz	фиксажная соль	מַלַח-קִבִּיעָה

Fleck	пятно	כתם
Fliegerkamera	камера летчиков	מצלמת טיסים
Flintglaslinse	чечевица из флинтгласа	עדשה מזכוכית פלינט
Gardine	занавес	וילון
gefärbt	крашенный	צבוע
Gegenstandsweite	дистанция	מרחק העצם
Gelatine	желатин	ג'לטין
gelb (-lich)	желтый (желтоватый)	כתם (כתמתם)
Gelbfilter	желтый Фильтр	מסננת לכתם
Gesichtsretusche	ретуш	דיוט הפנים
Glasseite	стекляная сторона	צדה הזכוכית
Glycerin	глицерин	גליצרין
Goldchloridlösung	раствор хлорист. золота	תמיסת זהב בלורי
grau	серый	אפר
grün (-lich)	зеленый (зеленоватый)	ירק (ירקרק)
Gruppenaufnahme	групповой снимок	צלום קבוצות
Handkamera	ручная камера	מצלמת יד
hell (-igkeit)	светлый	בהיר (בהירות)
Hintergrund, natütl.	фон, натуральный фон	מצע, מצע מבעי
Hintergrund		
Hydrochinon	Гидрохинин	הידרוחנין
indigo	голубой (голубоватый)	כחל (כחלחל)
Jodsilber	иодистое серебро	בספ יודי
Irisblende	ирисовая диафрагма	צמצם קשת
Kassette	кассета	נרתיק
Kastenskopierrahmen	Копиров. ящик	תבת מסגרת להעתקה
Klappkamera	Клапкамера	מצלמה מתקפלת
Kontaktdruck	Контактная копия	הדפסת מגע
Kopfhalter	Копгальтер	מחזיק ראש
kopieren	Копировать	העתק
Kopiermethode	Копировальный метод	שיטת העתקה
Kopierrahmen	Копировальная рама	מסגרת העתקה

Kopierrahmen mit Schlitz	Копировальная рама с жолобом	מסגרת-העתקה בעלת חריץ
Korkklammer	пробковые зажимы	מחזיקי-פרקק
Körner	зерна	גרעינים
Lampenlicht	ламповый свет	אור-מנורה
Landschaftsaufnahme	пейзажный снимок	צלום נוף
Landschaftsobjektiv	пейзажный об'ектив	אוב'יקטיב-נוף
Langsamentwickler	медленный проявитель	מפתח אטוי
Laufboden		בסיס נע
lichtdicht	непроницаемый для света	חסום-אור
Lichteindruck	впечатление света	רשם האור
Lichthof	орсол	זר-אור
lichtempfindlich	светочувствительный	רגיש-אור
Lichquelle	источник света	מקור-אור
Licht, diffuses	развитый свет	אור-מפוזר
» direktes	прямой „	ישר „
» elektrisches	электр. „	חשמל „
» künstliches	искусств. „	מלאכותי „
Linsen, achromatische	ахроматические стекла	עדשות אלצבעוניות
» anastigmatе	анастигматич. „	אנסיגמטיות „
» aplanatische	апланатичные „	אפלאנטיזם „
» doppelanastigmatе	двойния анастигматич.	אנסיגמטיות כפולות „
Magnesiumblitzpulver	вспышка магний]	אבקת-ברק של מגנזיום
Magnesiumlicht	свет магнезии	אור-מגנזיום
Mattscheibe	матовое стекло	מבילה דהה
Mehlpapp	крахмальный кисей	קולן
Membran	мембрана	קרומ
Messglas	измерительное стекло	משורה
Metallkassette	металлический футляр	נרתיק-מתכת
Methol	метол	מתול

Momentaufnahme	моментальный снимок	צלום רגעי
Nachteil	недостаток, дефект	חסרון
Naturfarben	натуральные цветы	צבעים טבעיים
Negativ	негатив	נגטיב
» dünnes od. dichtes	негатив прозрачный или густой	" דק או סמיך
» flaues od. hartes	слабый или твердый	נגטיב קלוש או קשה
» weiches od. kräftiges	мягкий или крепкий	" רך " חזק
» klares od. verschleierte	ясный или туман	" צלול או מעורפל
Nitrosodimethylanilin	нитросодиметильанилин	ניטרוזו-דימטיל אנילין
Nuance	нюанс	גוון
Objektiv	об'ектив	אוב'יקטיב
Objektivdeckel	крышка об'ектива	מכסה האוב'יקטיב
Objektivsatz		מצרכת אוב'יקטיבים
Oeffnung, wahre	действительн. отверстие	פתח אמיתי
» wirksame	активное отверстие	" פעיל
Orange	оранжевый	צהוב (צהבהב)
Photograph	фотограф	צלם
Photographie	снимок, фотография	תמונת-צלום
photographieren	снимать, фотографировать	צלם
photog. Apparat	фотограф. аппарат	מצלמה
» Atelier	фотограф. ателье, галерея	בית-צלום
» Farbenplatte	пластинка для цветной фотографии	סבלה של צלום צבעי
» Schicht	фотогр. эмульсия	שכבת-צלום
» Verfahren	" прием	שיטת-עבודה לצלום
Pipette	пипета, капельник	ספי
Platte, photographische	фотографич. пластинка	סבלת-צלום

Platte, orthochromatische	фотохромат. пластинка	מבילת צלום אורטוכרומטית
» panochromatische	панохроматич. „	פנאוכרומטית „ „
Plattenformat	размер пластинки	מתכנת המבילה
Porträt	портрет	דיוקן
Porträtsobjektiv	портретный объектив	אובייקטיב דיוקנים
Positiv	позитив	פוזיטיב
Purpur	пурпур	ארגמני
Pyrogalol	пирогалол	פירוגלול
Rahmensucher (Ikonometer)	иконометер	חפש מסגרותי
Rapidenenwickler	крепкий проявитель	מפתח מהיר
rauh	шороховатый	מחוספס
Reisekamera (tragbare Kamera)	переносная (дорожная) камера	מצלמת מסע (מצלמה מסלולית)
retuschieren	ретушировать	דית
Retuschiergestell	ретуширский станок	כוננית דיות
Rodinal	родинал	רודינל
Rollfilm	сворачивающийся фильм	סרם נגלל
Rollfilmkamera	камера для сворачив. фильма	מצלמה לסרטים נגללים
Rollfilmkassette	кассета для сворачив. фильма	גרתיק של סרטים נגללים
Rollschieberkassette	шторная кассета	גרתיק תריסי
rot (-lich)	красный, (красноватый)	אדום (אדמדם)
Rotationsblende	вращающаяся диафрагма	צמצם מסתובב
Rouleauverschluss	шторный затвор	מחסום-גלילה
rosa	розовый	ורד
Sammellinse	собираательная чечевица	עדשה מאספת

Satzobjektiv	составной об'ектив	אובייקטיב מרכב
Schale	кювета	קויד
Schichtseite	эмульсионная сторона	צד השכבה
Schnellfixiersalz	крепкий фиксаж	מלח קביעה מהיר
schwarz (-lich)	черный, (черноватый)	שחור (שחורר)
Schwärzung	чернение	השחרה
Sektorenverschluss	секторный затвор	מחסום גזרות
Silbersalz	серебристая соль	מלח כסף
Sonnenlicht	солнечный свет	אור שמש
Spiegelkamera	зеркальная камера	מצלמת מראה
Spiegelsucher	зеркальный видоискатель	ראי תפשו
Standpunkt	фокус	נקודת מצב
Stärke	крахмал	עמילן
Stativ	трехножник	כנה
Störung	порча	פגם
Tageslicht	дневной свет	אור היום
Teleobjektiv	дальнофокусный об'ектив	אובייקטיב מקרב
Tiefenschärfe (d. Ob- jektivs)	глубина резкости фо- куса	ביריות עמקה (של האובייקטיב)
tonen	тонировать	גון
trocknen	сушить	יבש (יבוש)
Trockenständer	сушильный станок	כוננית יבוש
Überlichtung	передержка	הארה מפרזת
unbelichtet	неосвещенный	בלתי מואר
Universalkopier- rahmen	универсально копиро- вальная рамка	מסגרת העתקה כללית
untauglich machen (gemacht)		השחת (משחת)
Unterlichtung	недодержка	הארה מפחתת
Unschärfe	нерезкость	אי ברירות

Unschärfe zulässige	допускаемая нерезкость	אי ברירות מקרה
unterschwelligsaures	серноватистокислый	נפרייתית תת הנתרן
Natron	натрий	
verdunkeln	оттенить	האפל
Vergößerungsapparat	увелич. аппарат	מכונת צלום להגדלה
Vergößerungsdiffe- renz (Farbenver- größerungsfehler)	разность увеличения	הבדל ההגדלה
Vergößerungsgestell	станок для увеличения	מסגרת ההגדלה
Verschluss	затвор	מחסום
» beweglicher	подвижной затвор	זע "
Verschlussprüfer	испытатель затвора	מבחן מחסום
Versehen	недосмотр	שגיאה
Verstärkung des Nega- tivs	усиление негатива	הגברת הנגטיב
Verzerrung } Verzeichnung }	искривление	עוות
violett	фиолетовый	סגל סגלגל
vorbeugen (-ung)	избегнуть	מנוע (מניעה)
Waschen	промыть	רחוץ (רחיצה)
Wässerungskasten	ящик для промывания	עבים
Wechselkassette	переменная кассета	נרתיק חלופים
weiss (-lich)	белый, (беловатый)	לבן (לבנבן)
Weitwinkelobjektiv	короткофокусный об'ектив	אובייקטיב לזווית רחבה
wiederentwickeln	перепроявить	פתח מתדש
Zeitaufnahme	снимок с выдержкой	צלום ממשך
Zelluloid	целлулоид	צלולואיד
Zentralverschluss	центральный затвор	מחסום מרכזי
Zerstreuungslinse	нерезкий об'ектив	עדשה מפזרת

מפעולות ועד הלשון

(אב תר"צ-חשון תרצ"א)

ועד הלשון בירושלים. במשך החדשים האחרונים התקיימו שלש ישיבות, שהיו מוקדשות לבדיקת רשימת המונחים לכלים ולתבשילים והשלמתה. הרשימה תתפרסם בקרוב, ולפי החלטת הועדה לפרסומים (ראה למטה) תמסר למסעדות הצבוריות ולמשקים הפרטיים.

ועד הלשון בתל-אביב. התקיימה ישיבה אחת של הועד בהשתתפות חברי הועדות המקומיות (לחשמל, למלאכה, לדפוס, לבוטניקה, לחקלאות). אשר בה מסרו באי-כח הועדות דין וחשבון על עבודתן, ונקבעה תכנית-עבודה לכל ועדה בשביל הזמן הקרוב.

הועדה למונחי החשמל (בתל-אביב) חזרה לעסוק בהמשך המלון לחשמל (עפ"י שלומן חלק ב') והיא עומדת לגמור בישיבותיה הקרובות את המדור למונחי-האינסטלציה, שיש לו ערך שמושי מיוחד בשביל הארץ. כחבר לועדה זו נבחר במקום ד"ר א. מוזיא ז"ל מר מ. אזורי.

הועדה למונחי החשמל, הטלפון והטלגרף (בחיפה) גמרה את הרשימה ד' של מונחי-החשמל והיא תמסר לעיון לחברי הועדה בתל-אביב. לפי החלטת ועד הלשון בתל-אביב תעמוד ועדה זו להבא ברשות עצמה ותעסוק בקביעת מונחים למקצוע, אשר תבחר לה עפ"י הסכם עם ועד ת"א. הועדה למונחי מלאכה (תל-אביב) גמרה את עבודתה בקביעת מונחים לעבודות העץ (שלומן חלק ט"ז). הרשימה תתפרסם באחת החוברות הקרובות.

בעבודתה המחודשת של הועדה למונחי-החקלאות (תל-אביב) הונח בתור יסוד המלון החקלאי הנערך על ידי ד"ר מ. זגורודסקי וי. גרזובסקי. המלון ימסר לעיון לחברי הועדה כלה.

לועדה לפרדסנות (תל-אביב) נצטרף חבר ועד הלשון מר נ. שפרה'ס, אשר קבל על עצמו לנהל את עבודת הועדה ולבוא בדברים עם בעלי-המקצוע במושבות לשם המשך-העבודה. בכל עניני הועדה יש לפנות אליו (נ. שפרה'ס, עין גנים).

רשימת המונחים למתימטיקה של מחלקת החנוך לממשלת ארץ ישראל עובדה על ידי ד"ר א. ברוך, יחיאל גרינפלד, א. ויונסקי, ד"ר א. בן יהודה, ד"ר ש. אורבך ומ. קיפר ותבוא בקרוב לפני הועדה למתימטיקה שבי רוסלים.

הועדה למונחי המתימטיקה הגבוהה (ירושלים) חדשה את עבודתה עם חזירתו של הפרופ' א. פרנקל מחוץ לארץ. הערעורים על מונחים שקבעה הועדה בעונה הקודמת יבואו בקרוב לעיון לפני ועד ירושלים.

הועדה למונחי הדפוס (תל-אביב) והועדה למונחי ההתעמלות (ירושלים) ממשיכות את עבודתן.

נגמרה הכנת החומר בשביל הועדה למונחי-הצבעים (ירושלים) ובקרוב יובא לפני ועד ירושלים, הממלא תפקיד של ועדה למקצוע זה.

ועדות חדשות: (1) נוסדה ועדה למונחי-הרפואה, (ירושלים) — תל-אביב), אשר בה משתתפים בתור באי כח ועד הלשון ד"ר יצחק אפשטיין, ד"ר אינהורן, ד"ר ה. א. פרידמן וד"ר י. ל. רוקח ובתור ב"כ הסתדרות הרופאים ד"ר יוסף שטיין, ד"ר מלחי, ד"ר פיגנבוים וד"ר בן רענן. הוזמנו להשתתף בה גם באי-כח "הדסה" ועד הבריאות של ההנהלה הציבורית. הועדה מעיינת בהוצאת המלון הרפואי הגדול, "לשונות הרפואה" של הפרופ' ק. לויאש על פי החתמה מיוחדת. חוזר מיוחד בענין זה יתפרסם בקרוב. — (2) ועדה לפרסום המונחים. לועדה זו נבחרו: א. סמיאטיצקי, י. ח. רבניצקי ודניאל פרסקי. לפי החלטת הועדה תודבקנה בימים הקרובים במקומות פומביים בירושלים ובתל-אביב קופסאות, שלתוכן יוכל כל אדם לזרוק את שאלותיו הלשוניות בכתב ולקבל תשובה במדור "שאלות ותשובות" של "לשוננו".

הממשלה וועד הלשון. מחלקת החנוך של ממשלת ארץ ישראל מודיעה במבוא לתכנית החדשה של בחינות-הבגרות, כי בכל הבחינות היא משתמשת במונחים שנקבעו על ידי ועד הלשון.

ועד הלשון וגדוד מגני השפה. גדוד מגני השפה פרסם רשימה מצוירת של כלי המלאכה שנקבעו על ידי ועד הלשון (נתפרסמה קודם בצורה מוקטנת ב"לשוננו").

ועד הלשון מכין לדפוס דין וחשבון על פעולתו במשך שנת תר"צ בצרוף מאזן מפורט ורשימת התורמים.

בטול תקציבו של ועד הלשון

במ"ו חשון קבלנו ידיעה מאת ההנהלה הציונית בארץ ישראל בדבר בטול התקציב של 250 לא"י לשנה, שניתן לוועד הלשון לפי החלטת הקונגרס הציוני האחרון. על ידי זה העמד הועד לפני קשיים בלתי צפויים, ומוכרח הוא להלחם קשה על קיומו. האמצעי היחידי שנשאר לו הוא להגדיל את מספר חברי „אמוני הלשון“.

רשימת מנחי הפיסיקה

אנו בזה נותנים את ההמשך והסוף של רשימת מונחי הפיסיקה, שראשיתה באה בחוברת הקודמת. רשימה זו נדפסת על פי סטיריאויטיפ ועל כן נמצאות בה לדאבוננו מלים אחדות לא ברורות.

בטול תקציבו של ועד הלשון

במ"ו חשון קבלנו ידיעה מאת ההנהלה הציונית בארץ ישראל בדבר בטול התקציב של 250 לא"י לשנה, שניתן לוועד הלשון לפי החלטת הקונגרס הציוני האחרון. על ידי זה העמד הועד לפני קשיים בלתי צפויים, ומוכרח הוא להלחם קשה על קיומו. האמצעי היחידי שנשאר לו הוא להגדיל את מספר חברי „אמוני הלשון“.

רשימת מנחי הפיסיקה

אנו בזה נותנים את ההמשך והסוף של רשימת מונחי הפיסיקה, שראשיתה באה בחוברת הקודמת. רשימה זו נדפסת על פי סטיריאויטיפ ועל כן נמצאות בה לדאבוננו מלים אחדות לא ברורות.

Elastizität	elasticity	174 גמישות
gerade stossen	to impinge directly	175 דחף בכוון מרקבי
schief stossen	» » obliquely	176 דחף באגלסון
Stosslinie	line of impact	177 קו התדפקה
vollständig elastisch	perfectly elastic	178 גמיש נמוך
Abprallungsfaktor	coefficient of resilience	179 גורם השלידה
fixe Ebene	fixed plane	180 מישור קבוע
Hodograph	hodograph	181 הודוגרף
Weg	path	182 נתיב
Normalbeschleunigung	normal acceleration	183 תאוצה נורמלית
konisches Pendel	conical pendulum	184 מטפלת קונאית
Regulator	governor (of steam engine)	185 נקט
Revolution	revolution	186 הקפה
Translation	translation	187 העתקה
einfache harmonische Bewegung	simple harmonic motion	188 תנועה הרמונית פשוטה
Amplitude	amplitude (of motion)	189 תנופה (של תנועה)
Zeitperiode	periodic time	190 מחזור הזמן
Pendel	pendulum	191 מטפלת
einfaches gleichwertiges Pendel	simple equivalent pendulum	192 מטפלת שוות-ערך פשוטה
Einheiten	units	193 יחידות
Dimensionen	dimensions	194 ממדים
abgeleitete Einheit	derived unit	195 יחידה מרובת

WAERME HEAT ח ה

Wärmezustand	temperature	196 מדרגת החום, טמפרטורה
Änderung des Aggregatzustande.	change of state	197 שנוי מצב (הצבירה)

Thermometer	thermometer	198 מדרום, תרמומטר
Temperaturskala	scale of temperature	199 דרגת-טמפרטורה
Gefrierpunkt	freezing point	200 נקודת-הקפאון
Schmelzpunkt	melting point	201 נקודת-ההתכה
Siedepunkt	boiling point	202 נקודת-רתיחה
Grad	degree of temperature	203 מעלת טמפרטורה
Maximum-und minimumthermometer	maximum & minimum thermometers	204 תרמומטרים מקסימום ומינימום
Fieberthermometer	clinical thermometer	205 תרמומטר של רופא
Thermometerrohr	stem of thermometer	206 גוף התרמומטר
Thermometergefäß	bulb of thermometer	207 אוצר התרמומטר
Ausdehnung	expansion	208 התפשטות
lineare Ausdehnung	linear expansion	209 התפשטות קווית
Flächenausdehnung	superficial expansion	210 התפשטות שטחית
räumliche Ausdehnung	cubical expansion	211 התפשטות גופנית
Ausdehnungskoeffizient	coefficient of expansion	112 גורם ההתפשטות
Ausdehnungsmaße	rate of expansion	213 מידת ההתפשטות
Zusammenziehung	contraction	214 התכווצות
Mikrometerschrauben	micrometer screws	215 ברניים מקרומטריים
Kompensationspendel	gridiron pendulum	216 מטפלת קוזו
wahre Ausdehnung	real expansion	217 התפשטות אמיתית
scheinbare Ausdehnung	apparent expansion	218 התפשטות מדומה
Gewichtsthermometer	weight thermometer	219 תרמומטר-משקל
Dilatometer	(volume) dilatometer	220 דילטומטר
fest	solid	221 מוצק
flüssig	liquid	222 נוזל
Gas	gas	223 גז
Flüssigkeit	fluid	224 נוזל

Volumen	volume	נֶבֶח 225
Druck	pressure	לחץ 227
Boyle-Mariottesches Gesetz	Boyle's law (Mariotte)	חוק בוייל (מריוט) 227
Gesetz von Gay-Lussac (Charles)	Charles's law (Gay-lussac)	חוק ג'יי-ליסאק (או) טיטלס 228
konstant	constant (volume etc.)	קבוע (נפח וכו') 229
absolute Temperatur	absolute temperature	טמפרטורה מוחלטת 230
Daltonsches Gesetz	Dalton's law	חוק דלטון 231
Differentialthermoskop	differential air thermoscope	תרמוסקופ דיפרנציאלי (על) אור 232
Wärmemenge	quantity of heat	כמות חום 233
Kalorie	calorie	קלוריה 234
Kalorimetrie	calorimetry	תורת של מדידת חום ; קלורימטריה 235
Celsiusgrad	degree centigrade	מעלות צלזיוס 236
Fahrenheitgrad	degree Fahrenheit	מעלות פארהנהייט 237
Reaumurgrad	degree Reaumur	מעלות ריאומור 238
Kalorimeter	calorimeter	קלורימטר 239
Wärmeverlust	losse of heat	הפסד של חום 240
Wärmegewinn	gain of heat	רווח של חום 241
Wasserwert	water equivalent	שווה ערך מים 242
spezifische Wärme	specific heat	חום סגולי 243
Wärmekapazität	thermal capacity	קבול החום 244
Heizapparat	Heater (for calorimetry)	חם (בשביל) קלורימטריה 245
Kessel	boiler	מרתית, מולקאר 246
Mischung	mixture	מזיגה 247
Rührer	stirrer	בֶּהֱט 248
Korrekturen	corrections	תקונים 249
Kühlungsmethode	method of cooling	שיטת קרור 250

termometrische Sub-	thermometric substan-	251	חֲמֵר תְּרִמוֹמֵטְרִי
stanz	ce		
Verflüssigung	liquefaction	252	גָּזָל
Erstarrung	solidification	253	הַפְּיָקָה לְמַצָּק, קִפּוּץ
Schmelzen	melting	254	הַתָּהָה
zäher Zustand	viscous state	255	מַצָּב צָמִיג
Legierung	alloy	256	נִתְךְ
Regelation	regelation	257	קָפְאוֹן־מִשְׁנָה
Schmelzwärme, lat-	latent heat of fusion	258	ח. ב. קָמוּם (שֶׁל הַתָּהָה)
tente Wärme beim			
Schmelzen			
Eiskalorimeter	ice calorimeter	259	קָלוֹרִימֵטֵר שֶׁל קֶרֶחַ
Kältemischung	freezing mixture	260	מִצְרֵב־תִּירָק
das Lösen	solution (process)	261	הַמָּסָה
Lösung	solution (result)	262	הַמִּיָּסָה
Schmelzen	fusion	263	הַפְּשָׁרָה (שֶׁלֹּג)
Dunst, Dampf	vapour	264	אָד; קִימוֹר
Verdunstung	evaporation	265	הַתְּאֵדוּת
Verdampfung	vaporisation	266	קִימוֹר
Atmosphäre	atmosphere	267	אֶטְמוֹסְפֵרָה
atmosphärischer	atmospheric pressure	268	לַחֲץ אֶטְמוֹסְפֵרִי
Druck			
gesättigter Dampf	saturated vapour	269	אָד רוֹגָה
ungesättigter Dampf	unsaturated vapour	270	אָד בְּלִי־רוֹגָה
Sättigung	saturation	271	רוֹגָה
Kondensation	condensation	272	הַתְּעֵבּוּת
Erscheinung	phenomenon	273	תּוֹפֵעָה
Sieden	boiling or ebullition	274	רִתִּיָּה
Siedepunkt	boiling point	275	נִקְדַּת־הַרִּיתָה
Kondensator	condenser	276	מַעֲבֵב
Liebigscher Kühler	Liebig's condenser	277	מַעֲבֵב שֶׁל לִיבִיג
Schlangenkühler	worm condenser	278	מַעֲבֵב עֲקָלָתוֹן

Papinscher Topf	Papin's digester	25 דוד פפין
Höhenmesser	hypsoneter	284 מרגבה
Kryophor	Wollaston's cryophore	281 בקבוצ של וולקסטון
Destillation	distillation	282 זקוק
Sublimation	sublimation	283 המרצה
(latente) Verdampfungswärme	latent heat of vaporisation	284 חום במום של קפור, חום קפור
Hygrometrie (Feuchtigkeitslehre)	hygrometry	285 היגרומטריה (תורה של מדירת הלחות)
trocken	dry	286 יבש
feucht	moist	287 לח
relative Feuchtigkeit	relative humidity	288 לחות יחסית
Taupunkt	dew point	289 נקדת הטל
Hygrometer	hygrometer	290 היגרומטר, מדלחות
Hygroskop	hygroscopic	291 היגרוסקופ, מראה לחות
Wolken	clouds	292 עננים
Haufenwolken	cumulus	293 עבים
Schichtwolken	stratus	294 רפירים
Federwolken	cirrus	295 פורחות
Regenwolken	nimbus	296 חשנה
Fortpflanzung der Wärme	transference of heat	297 העברת חום
Konvektion	convection	298 זרימת החם
Landwind, Brize	land breeze	299 בריות יבשה, רוח יבשה
Seewind, Brize	sea breeze	300 בריות ים, רוח ים
Passatwinde	trade winds	301 רוחות פסטים
Leitung	conduction	302 הולכה
Leitungsvermögen	conductivity	303 מוליכות
Vakuum	vacuum	304 חלל ריק
Temperaturgefälle	gradient of temperature	305 מפל הטמפרטורה
Wärmeleitungsvermögen	thermal conductivity	306 מוליכות חום

relatives Leitungs- vermögen	relative conductivity	307 מוליכות יחסית
Strahlung	radiation	308 קרינה
strahlende Wärme	radiant heat	309 חם קרן
Reflektor	reflector	310 מקור (חם או אור)
Absorption	absorption	311 בליעה
Strahlungsvermögen	radiating power	312 כשרון קרינה
Abkühlungsmass	rate of cooling	313 מנת קרור
Diathermansie	diathermancy	314 חדירות-חם
dunkle Wärme	dark heat	315 חם אפל
mechanisches Wär- meäquivalent	mechanical equivalent of heat	316 שווה-ערך מכני של חם
Joule	joule	317 דז'וי
Thermodynamik	thermodynamics	318 תרמודינמיקה
ueberhitzt	superheating	319 שחון
kritische Temperatur	critical temperature	320 טמפרטורה משבירת
isotherm. Zustands- änderung	isothermal change	321 שנוי איזותרמי
adiabatische Zustands- änderung	adiabatic change	322 שנוי אדיאבטי
Emissionsvermögen	emissive power	323 כשרון הפליטה
absolut schwarz	perfectly black	324 שחור גמור
Thermosäule	thermopile	325 עמוד תרמי
Bolometer	bolometer	326 בולומטר
Bunsenbrenner	Bunsen burner.	327 מכשיר בונזן

OPTIK (Lehre vom Licht) OPTICS תורת האור

geometrische Lichtthe- orie	geometrical optics	328 תיאוריה גאומטרית של האור
physikalische Licht- theorie	physical	329 תיאורית פיסיקלית של האור

Ausbreitung des Lichts	propagation of light	הרפ שות האור	330
homogenes Mittel	homogeneous medium	סביבה חדגונית	331
Schirm	screen	סרן	332
Lochkamera	pin-hole camera	לשכה צפלה	333
Schatten	shadow	צל	334
Kernschatten	umbra	צל גמור	335
Halbschatten	penumbra	צל חלק	336
Zerstreuung	diffusion	פוזר	337
Reflexion	reflexion	החזרה	338
undurchsichtig	opaque	אטום	339
durchsichtig	transparent	שקוף	340
durchscheinend	translucid	שקוף למחצה	341
Bild	image	תמונה	342
reelles Bild	real image	תמונה ממשית	343
virtuelles Bild	virtual	תמונה מדומה	344
Parallaxe	parallax	פרלקסה	345
Strahl	ray	קרן	346
Weg	path	נתיב	347
Spiegel	mirror	מראה	348
Winkelspiegel	inclined mirror	מראה משפעת	349
rotierender Spiegel	rotating	מסתובב	350
Ablenkung	deflexion	הסחה	351
Brennpunkt	focus	מוקד	352
Achse	axis	ציר	353
Krümmungsmittel-	centre of curvature	מרכז העקמומיות	354
punkt			
Krümmungshalbmesser	radius	רדיוס העקמומיות	355
optischer Mittelpunkt	pole of mirror	קטב המראה	356
senkrecht, normal	(to cut) normally	מאונך	357
Brennweite	focal length	מרחק המוקד	358
konkav	concave	קעור	359
konvex	convex	קמור	360

Einfallswinkel	angle of incidence	זווית פגיעה	361
Reflexionswinkel	» » reflexion	זווית החזרה	362
Konjugierte Punkte	conjugate points	נקודות צמודות	363
Hauptbrennpunkt	principal focus	מוקד ראשי	364
lineare Grösse	linear size	גודל קוני	365
Vergrößerung	magnification	הגדלה	366
lineare Vergrößerung	linear magnification	הגדלה קונית	367
Photometerbank	optical bench	ספקל אופטי	368
Fadenkreuz	cross-wires	שתי וערב	369
Spalt	slit	סדק	370
fokussieren	to focus	לכונ את המוקד	371
Reflexion	reflection	החזרה	372
Mittel	medium	תווך	373
beugen	(to) bend	עקף	374
Brechungsebene	plane of refraction	מישור השכיכה	375
Eienfallsebene	» » incidence	מישור פגיעה	376
Brechungsverhältnis	index of refraction (refractive index)	מנת השכיכה	377
einfarbig, monochromatisch	monochromatic	חדצבעי, חדגוני	378
Umkehrbarkeit des Weges	reversibility of path -	הפיכות הנתיב	379
eindringender Strahl	emergent ray	קרן בוקעת	380
einfallender Strahl	incident »	פוגעת	381
Platte	slab	לוח	382
Totalreflexion	total reflexion	החזרה גמורה	383
Grenzwinkel	critical angle	זווית הגבול	384
Schicht	film (of air or liquid)	שכבה (של אוויר או נוזל)	385
Prisma	prism	פריסמה	386
brechende Kante	refracting edge (of prism)	מקצוע משביר (של פריסמה)	387

Hauptschnitt	principal section (of prism)	הַתָּקֵד רִאשִׁי (של פריסמה)	388
Linse	lens	עֲדָשָׁה (רי' עדשים)	389
Hauptachse	principal axis	צִיר רִאשִׁי	390
bikonvex	double convex	קָמּוֹר כָּפּוֹל	391
plankonvex	plano convex	מִישוּרִי-קָמּוֹר	392
konkavkonvex	concave convex	קָעוּר-קָמּוֹר	393
bikonkav	double concave	קָעוּר כָּפּוֹל	394
plankonkav	plane concave	מִישוּרִי-קָעוּר	395
konvexkonkav	convexo concave	קָמּוֹר-קָעוּר	396
		בְּשָׂרוֹן הַשְׂבִּירָה (שֶׁ)	397
Brechkraft	power of a lens	הַעֲדָשָׁה	
Diopter	diopter	דִּיאֵפֶטֶר	398
Bogenlampe	arc lamp	מְנוֹרַת-קָשָׁת	399
Spektrum	spectrum	סֶפֶקְטְרוּם	400
Dispersion	dispersion	נִפְיָצָה	401
Brechbarkeit	refrangibility	שְׂבִירוּת	402
gekreuzte Prismen	crossed prisms	פְּרִיסְמַת מְצַטְלָבוֹת	403
Wiedervereinigung	recomposition	הִרְכָּבָה מְחֻדָּשׁ	404
Minimalablenkung	minimum deviation	הַסָּחָה מִינִימָלִית	405
durchlassene Strahlen	transmitted rays	קִרְנִים תּוֹדְרוֹת	406
Strahlenbündel	beam	אֵלֶמֶת	407
konvergent	convergent	מִתְכַּבֵּם	408
divergent	divergent	מִתְפַּרֵּד	409
Spektralanalyse	spectrum analysis	בְּרִיקָה סֶפֶקְטְרָלִית	410
glühend, Glut	incandescent- ce	לוֹהֵם ; לֹהֵם	411
kontinuierlich	continuous	רָצִיף	412
Verflüchtigung	volatilization	הַתְנַדְּפוּת	413
Zerstreuungsvermögen	dispersive power	כֶּשֶׁרוֹן הַנִּפְיָצָה	414
achromatisches Prisma	achromatic prism	פְּרִיסְמָה אַלְצֶבֶיית	415
Achromatismus	achromatism	אַלְצֶבֶיית	416
Spektroskop	spectroscope	סֶפֶקְטְרוֹסְקוֹפ	417

infrarot	infra red	אינִפְּרֶא־אֶדוֹם	418
ultraviolet	uktra violet	אוּלְטְרֶא־סִבּוֹל	419
aktinische Strahlen	actinic rays	קֶרְנִים פּוֹעֵלוֹת	420
Bergsalz	rock-salt	מֶלַח הָרִים	421
Phosphoreszenz	phosphorescence	וִרְחָנוּת	422
Fluoreszenz	fluorescence	פְּלוּאורִיּוֹת	423
Wellenlänge	wave-length	אֶרְךְ-גַּל	424
Photometrie	photometry	פּוֹטוֹמֶטְרִיָּה, מִדְּיָה שֶׁל עֲצֻמַת הָאוֹר	425
Beleuchtungsintensität	intensity of illumination	עֲצֻמַת-הָאֶרָה	426
Lichteinheit	unit of light	יְחִידַת הָאוֹר	427
lichtstärke	illuminating power	עֲצֻמַת-אוֹר	428
Schirm	screen	מִיָּץ	429
Photometer	photometer	פּוֹטוֹמֶטֶר	430
Projektionsapparat	optical lantern	פְּנִים-קֶסֶם	431
Diapositiv	lantern slide	טִבְלִית שֶׁל פְּנִים-קֶסֶם	432
Sextant	sextant	סֶקְסַנְט	433
Höhe	altitude	גִּבְהָה	434
Akkommodation	accommodation (of eye)	הִסְתַּגְלוּת (הָעֵין)	435
Kurzsichtigkeit	short sight (myopia)	רְאִיָּה קְצָרָה	436
Weitsichtigkeit	Long sight (hypermetropia)	רְאִיָּה אֶרְכָּה	437
Astigmatismus	astigmatism	אֶסְטִיגְמַטִּיּוֹת	438
Vergrößerung	magnifying power	מִדַּת תְּהַדְדֻלָּה	439
zusammengesetztes Mikroskop	compound microscope	מִקְרוֹסְקוֹפֵי מְרֻבָּב	440
Objektiv	objective	זְכוּכִית הָעֵצָם	441
Okular	eye-piece	זְכוּכִית הָעֵינַן	442
Fadenkreuz	cross wires	שְׁתֵּי וְעֵרֵב	443
Fernrohr	telescope	מִשְׁקָפָה	444

astronomisches Fernrohr	astronomical telescope	מִשְׁקֶפֶת אֶסְטְרוֹנוֹמִית	445
terrestrisches Fernrohr	terrestrial telescope	מִשְׁקֶפֶת אֶרֶצִית	446
Spiegelfernrohr	reflecting »	מִשְׁקֶפֶת-מִרְאָה	447
Theaterglas	opera glasses	מִשְׁקֶפֶת תֵּאָטְרוֹנִית	448
binokulares Prisma-fernrohr	prismatic binoculars	מִשְׁקֶפֶת פְּרִסְמָטִית כְּפֹלֶה	449
Spektrometer	spectrometer	סֶפֶקְטְרוֹמֶטֶר	450
Spektroskop	spectroscope	סֶפֶקְטְרוֹסְקוֹפ	451
Kolimator	colimator	קוֹלִימָטוֹר	452
Spalt	slit	סֵדֶק	453
Aberration	aberration	תַּעֲרִיבָה	454

Schall ACOUSTICS (Sound) תורת הקול

Schall	sound	קול	455
Schwingung	vibration	תְּנִנּוּדָה	456
schwingender Stab	vibrating rod	מוֹט מְתִנְנוֹד	457
Oszillation	oscillation	זְעִזּוּעַ	458
Ablenkung	deflexion	הִסָּתָה	459
einfache harmonische Bewegung	simple harmonic motion (S. H. M.)	תְּנִנּוּדָה הָרְמוֹנִית פְּשוּטָה	460
Schwingungsperiode	period of vibration	מְחִזור תְּנִנּוּדָה	461
Schwingungszahl	frequency of vibration	תְּדִירוּת תְּנִנּוּדָה	462
einfaches Pendel	simple pendulum	מְטַטְּלֶה פְּשוּטָה	463
Pendellinse	bob of pendulum	כֶּף הַמְטַטְּלֶה	464
Phase	phase	פָּזָה	465
Verschiebung, Verrückung	displacement	הַצְתָּקָה	466
resultierende Verrückung	resultant displacement	הַעֲתֶק שְׂקוֹל	467
Wellenbewegung	wave motion	תְּנִנּוּדָה גִּלִּית	468

Mittel	medium	תווך 460
Beugung	diffraction	עקיפה 470
Interferenz	interference	התאבכות 471
transversale Wellen	transverse waves	גלים ברוחב 472
Spannung	tension	מתיחה 473
Wellenlänge	wave length	אורך הגל 474
harmonische Welle	harmonic wave	גל הרמוני 475
Druck	compression	לחץ 376
Verdünnung	rarefaction	התקלשות 477
longitudinale Wellen	longitudinal wave	גלים באורך 478
Wellenfront	wave front	חזית הגל 479
Korrektion	correction	תקון 480
adiabatische Elastizität	adiabatic elasticity	גמישות אדיאבטית 481
innere Spannung	stress	מתיחות 482
Belastung	strain	המרחקה 483
isotherme Elastizität	isothermal elasticity	גמישות איזותרמית 484
Tonstärke	loudness	חזק הקול 485
Intensität	intensity	עצמה 486
Tonhöhe	pitch	גובה 487
Klangfarbe	quality	גון הקול 488
Dopplersches Prinzip	doppler's principle	עקרון של דופלר 489
Echo	echo	הד 490
Knoten	node	קשר 491
Bauch	antinode	מבור 492
stehende Schwingung	stationary vibration	תנודות עומדות 493
Stimmagbel	tuning fork	מוליג-הקול 494
Amplitude	amplitude	תנופה 495
kleine Krauswellen	ripples	כאיי-גלים 496
Schwebungen	beats	פעמות 497
Sirene	siren	סירוזית 498
Monochord	sonometer	מונוכורד, סונומטר 499
Obertöne	harmonics	מונים עליונים 500

Noten	notes	מנוי־מרה	501
Note des Grundtons	fundamental note	תו יסודי	502
Resonanz	resonance	תהודה	503
freie Periode	free period	מחזור חפשי	504
» Schwingungen	» vibrations	תנודות חפשיות	505
gezwungene Schwingungen	forced Vibrations	תנודות מאולצות	506
Organpfeifen	organ pipes	חלילי ענב	507
gedämpfte Swinnungen	damped vibrations	תנודות מפגנות	508

Magnetismus   Magnetism   מגנטיות

Magnet	magnet	מגנט	509
Magneteisenstein	lodestone	אבן שואבת	510
Stab	bar	מוט	511
Pol	pole	קטב	512
Anziehung	attraction	משיכה	513
Abstossung	repulsion	דחייה	514
magnetische Achse	magnetic axis	ציר מגנטי	515
magnetischer Meridian	magnetic meridian	מרידיאן מגנטי	516
magnetische Nadel	compass needle	מחט מגנטית	517
paramagnetisch	para-magnetic	פרמגנטי	518
diamagnetisch	diamagnetic	דיאמגנטי	519
Induktion	induction	תשראה	520
Influenz	influence	השפעה	521
Anker	keeper	ענן	522
gleichnamige Pole	similar poles	קטבים דומים	523
ungleichnamige Pole	dissimilar poles	קטבים שונים	524
magnetisches Feld	magnetic field	שדה מגנטי	525
magnetische Feldstärke	intensity of magnetic field	עוצמת השדה המגנטי	526

Gauss	gauss	גאוס	527
Kraftlinien	lines of force	קווי-כח	528
Hufeisenmagnet	horseshoe magnet	מגנט פרסה	529
Eisenfeilspäne	iron filing	נסרת ברזל	530
Molekulartheorie	molecular theory	תורת המולקולות	531
magnetisches Moment	magnetic moment	מומנט מגנטי	532
Koppel	couple	צמד	533
homogenes Feld	uniform field	שדה חדגוני	534
Trägheitsmoment	moment of inertia	מומנט-תהומה	535
Normallage	standard position	מצב תקין	536
Magnetometer	magnetometer	מגנמומטר	537
Ablenkung	deflect	הסקה	538
Tangentenbussole	tangent magnetometer	מצפן-תנגנס	539
Indifferenzpunkte	neutral points	נקודות אדישות	540
astatische Nadel	astatic needle	מחט אסטטית	541
magnetische Elemente	magnetic elements	אלמנטים מגנטיים	542
Deklinationwinkel	angle of declination	זווית נטיה	543
Inklinationwinkel	angle of dip of inclination	זווית התקנה	544
Horizontalkomponente	horizontal component	מרכיב אופקי	545
Totalintensität	total intensity	עוצמה כוללת	546
Schwingung	oscillation	זעזוע	547
Inklinatorium	dip circle	עגול-תקנה	548
Isoklinen	isoclinic lines	קווים שווה-הנטיה (איזו-קלינות)	549
Isogonen	isogonic line	קווים שווה-התקנה (אי-זוגנות)	550
Azimuth	azimuth	אזימוט	551
magnetischer Aequator	magnetic equator	משוואה מגנטית	552
Agonen	agonic lines	קווי-אפס	553
Säkularänderungen	secular changes	שנויים במשך יובלות	554
Nordlicht	aurora borealis	זרר צפוני	555

Elektrostatik   Electrostatics   אלקטרוסטטיקה

Leiter	conductor	מוליך	556
Isolator	insulator	מבודד	557
dielektrisch	dielectric	דיאלקטרי	558
Paraffin	paraffin	פראפין	559
Ebonit	ebonite	הבנית	560
Glimmer	mica	גלזין	561
Guttapercha	gutta percha	גומא-פרשה	562
Ladung	charge	מטען	563
Torsionswage	torsion balance	מאנג'ית-פיתול	564
laden	to charge	מטעין	565
Stab	rod	מוט	566
Windung	twist	פיתול	567
Skala	scale	דרגה	568
elektrisches Feld	electric field	שדה אלקטרי	569
elektrische Kraftlinien	electrical lines of force	קווי-כח אלקטריים	570
Elektroskop	electroscope	אלקטרוסקופ	571
		אלקטרוסקופ של עלי	572
Goldblattelektroskop	gold leaf electroscope	זהב	
Probescheibchen	proof plane	מבדלת-בתן	573
Influenz	influence (induction)	השפעה	574
entladen	to discharge	פרק	575
Isolieren	to insulate	בדד	576
Flächendichte	surface density	צפיפות שטחית	577
Influenzladung	induced charge	מטען משוע	578
Potential	potential	פוטנציאל	579
Faradayscher Eimer (Versuch)	ice pail (experiment)	גביע של פרדי (נסיון)	580
Aequipotentialfläche	equipotential surface	שטח שווה-פוטנציאלי	581
positive Ladung	positive charge	מטען חיובי	582

negative Ladung	negative charge	טעון שלילי	583
Kraftröhren	tubes of force	שואפיות כח	584
Kapazität	capacity	קבול	585
Kondensator	condenser	קונדנסטור	586
Elektrometer	electrometer	אלקטרומטר	587
Quadrantenelektrometer	quadrant electrometer	אלקטרומטר בעל רבועים	588
Plattenelektrometer	attracted disc electro- meter	אלקטרומטר בעל דיסקים גמ'טר	589

Electrodynamik Electrodynamics אלקטרודינמיקה

Strom	current	זרם	590
Voltaelemente	voltaic cells	אלמנטים של וולטא	591
Element	cell	אלמנט	592
elektromotorische Kraft (E. M. K.)	electromotive force (E. M. F.)	כח אלקטרומניע (כא"מ)	593
Elemente in Reihen- schaltung	cells in series	אלמנטים סדורים בטור	594
Elemente in Parallel- schaltung	cells in parallel	אלמנטים מקבילים	595
positiver Pol	positive pole	קטב חיובי	596
negativer Pol	negative pole	קטב שלילי	597
Batterie	battery	סוללה	598
linearer Strom	linear current	זרם קוני	599
Kreisstrom	circular current	זרם במעגל	600
Stromeinheit	unit of current	יחידת הזרם	601
Ampère	the ampere	אמפר	602
Coulomb	the coulomb	קולון	603
Volt	the volt	וולט	604
Tangenten Galvano- meter	tangent galvanometer	גלנומטר טנגנטי	605
einen Strom umkehren	to reverse a current	הפוך זרם	606

Spule	coil	סליל 607
astatisches Galvanometer	astatic galvanometer	גל'נוסטטר אסטטי 608
Nadel (magnetische)	needle (magnetic)	מחט (מגנטית) 609
Solenoid	solenoid	סלנואיד 610
Elektromagnet	electromagnet	אלקטרו-מגנט 611
Ohm	the ohm	אום 612
Widerstand	resistance	התנגדות 613
Klemmen	terminals	הדקים 614
elektromagnetische Einheiten	electromagnetic units	יחידות אלקטרו-מגנטיות 615
Potentialdifferenz	potential difference (P. D.)	הבדל פוטנציאלי 616
spezifischer Widerstand	specific resistance (resistivity)	התנגדות סגלית 617
Widerstandskasten	resistance box	תיבת התנגדות 618
Widerstandsspulen	resistance coils	סלילי התנגדות 619
Stöpsel	plug	פיקה 620
Kreis	circuit	מעגל 621
offener Kreis	open circuit	מעגל פתוח 622
geschlossener Kreis	closed circuit	מעגל סגור 623
empfindlich	sensitive	רגיש 624
Summe- und Differenzmethode	sum and difference method	שיטת הסכום וההבדל 625
Kommutator	commutator	מהפך זרם 626
Gegensatz	opposition	נגוד 627
Stromschliesser	key	מפתח 628
Nebenschluss	shunt	שונם 629
Voltmeter	voltmeter	וולטמטר 630
Reduktionsfaktor	reduction factor (of galvanometer)	גורם הצמצום (של גל'נומטר) 631
Wheatstonesche Brücke	Wheatstone bridge	גשר של ויטסטון 632

Rheostat	rheostat	ריאוסטט	623
Meterbrücke	metre bridge	גשר של מטר	624
Postkasten	post office box	תיבת דואר	625
Potentialmesser	potentiometer	מדידת	636
(homogen)	(uniform)	(חד גוני)	637
Platte	plate	לוח	638
ballistisches Galvano-meter	ballistic galvanometer	גלנומטר בליסטי	639
Farad	the farad	פרד	640
Amperemeter	ammeter (ampèremeter)	אמפרמטר	641
Elektrolyt	electrolyte	אלקטרוליט	642
Zerlegung	decomposition	הפרדה	643
Voltameter	voltameter	וולטמטר	644
elektrisches Element	electrolytic cell	אלמנט אלקטרוליטי	645
Elektrode	electrode	אלקטרוד	646
Anode	anode	אנוד	647
Kathode	cathode	קטוד	648
Elektrolyse	electrolysis	הפרדה אלקטרית	649
Jon	ion	יאון	650
Anion	anion	אניאון	651
Kation	kation	קטיאון	652
sekundäre Reaktion	secondary reaction	המעלה שניונית	653
abscheiden	to deposit	הפרש	654
chemisches Aequivalent	chemical equivalent	שווה ערך כימי	655
Dissoziation	dissociation	התפלגות	656
Leitfähigkeit	conductivity	מוליכות	657
Polarisation	polarisation	קטוב	658
Depolarisation	depolarisation	בשול קטוב	659
thermochemisch	thermo-chemical	תרמו-כימי	660
Akkumulator	accumulator	מאגבר	661
Galvanometer	galvanometer	גלנומטר	662
Galvanoplastik	electro-plating	צפוי בגורם חשמלי	663

sekundäre Batterie	secondary battery	סוללה שניונית	661
Joule	the joule	דז'ול	665
Watt	the Watt	וואט	666
elektromagnetische Induktion	electromagnetic induction	השקעה אלקטרו־מגנטית	667
primäre Spule	primary coil	סליל ראשוני	668
sekundäre Spule	secondary coil	סליל שניוני	669
Induzierte E. M. K.	induced E. M. F.	כח אלקטרו־מגנטי מניע קשורה	670
induzierter Strom	induced current	זרם קשורה	671
direkter Strom	direct »	זרם ישר	672
umgekehrter Strom	inverse current	זרם הפוך	673
Wirbelstrom	eddy current	זרם מערבול	674
Selbsterregung	self inductance	השקאות עצמית	675
Induktanz	inductance	השקאות	676
gegenseitige Induktanz	mutual inductance	השקאות הדדית	677
Erdspeule	earth coil	סליל הארקה	678
Induktionsspule	induction coil	סליל השקעה	679
Funke	spark	ניצוץ, זיק	68
Unterbrechung	rupture (of spark)	נתיקה (של זיק)	68 ¹
Magnetisierungsstärke	intensity of magnetisation	עצמת־המגנטום	682
magnetische Induktion	magnetic induction	השקעה מגנטית	683
demagnetisieren	to demagnetise	לְבַטֵּל מִגְנֵט	684
magnetische Kraft (in Eisen)	magnetic force (in iron)	כח מגנטי (בברזל)	685
Permeabilität	permeability	חלחלות	686
Magnetisierbarkeit	susceptibility	עָרִיז	687
Ausgleichsmagnet	compensator	מִקְנֵן	688
Sättigung	saturation	רִנּוּה	689
magnetische Hysteresis	magnetic hysteresis	הִשָּׁל מִגְנֵט	690
magnetischer Kreis	magnetic circuit	מִעָגֵל מִגְנֵט	691
magnetische Kraft	magnetomotive force	כח מִגְנֵט־מוֹטוֹ	692

magnetomotorischer Kraftfluss	magnetic flux	שטף מגנטי	693
magnetischer Widerstand	reluctance	התנגדות מגנטית	694
Thermoelektrizität	thermo-electricity	תרמו-אלקטריזיות	695
Umkehrungstemperat.	neutral temperature	טמפרטורה של הפוך	696
Thermosäule	thermopile	עמוד תרמי	697
Absorption	absorption	בליעה	698
Induktionsvermögen	specific inductive capacity	כשיון התשראות	699
Dielektrizitätskonstante	dielectric constant	קבוע דיאלקטרי	700
Leidener Flasche	Leyden jar	צנצנת לידן	701
Elektrophor	electrophorus	אלקטרופור	702
Wimshurstmaschine	Wimshurst machine	מכונת וימסטרס	703
Uebertrager	carrier	נושא	704
Glühlampe	incandenscent lamp	מנורת-להט	705
Bogenlampe	arc lamp	מנורת-קשת	706
Telegraph	telegraph	טלגרף	707
Sendestation	sending station	תחנת-משלוח	708
Empfangstation	receiving station	תחנת-קבלה	709
Klopfer	sounder	מקוש	710
Umformer	reversing key	מפתח מתפן	711
Telephon	telephone	טלפון	712
Shalltrichter	mouthpiece	פום	713
Membran	diaphragm	קרום	714
Mikrophon	microphone	מיקרופון	715
Fortleiter	transmitter	מופד	716
Muschel	earpiece	אוזן ב. ת.	717
Dynamo	dynamo	דינמו	718
Fassung	armature	מגנטה	19
Gleichstrom	direct current (D. C.)	זרם קבוע	720
Wechselstrom	alternating current (A. C.)	זרם חלופים	721

בהרת וביבדיוגרפיה.

חנוך גלון

בעלי מפרת שפמערב

Massoreten des Westens II ...von Paul Kahle mit einem Beitrag von Dr. R. Edelman und 16 Lichtdrucktafeln. Texte und Untersuchungen zur vor- und nachchristlichen Hebräisch-Grammatik des Hebräischen. Herausgegeben von Paul Kahle. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1930. XII, 68*, 95, 80¢.

I

ספר זה הוא המשך חקירותיו של הפרופסור קהלי, שרכז בשנים האחרונות את עקר עבודתו בחקר הרקדוק העברי בתקופה שלפני חתימת המסורה בארץ-ישראל⁽¹⁾. גם בחלק זה נתפרסמו קטעים מכתב-יד הגניזה שבמקומותיה השונים (קנטאברניא, לנינגראד ואוקספורד) והם מבילים: חלקים מתרגום אונקלוס לתורה בנוסח הקדום שבארץ-ישראל (מהם מנוקדים בנקוד ארץ-ישראל, מהם בנקוד טברני ומהם בלא נקוד). קטע של פיוט ארמי לשירת הים בסדר הפסוקים, פרקים שונים שלמקרא בנקוד ארץ-ישראל. מקבילים לטקסטים הללו: מאמרים של קהלי המסומנים במספרים מיוחדים ובכוכב בצדו של המספר: I תרגום ארץ-ישראלי על התורה, II תאור הנקוד הארץ-ישראלי שבטקסטים הארמיים והעבריים, III התנ"ך של בן נפתלי. מכיון שהנקוד הארץ-ישראלי קדם לטברני והיה משמש עד המאה התשיעית ואולי גם במאה העשירית⁽²⁾, מובן מאליו, שהטקסטים הללו ישנים מאד ויש שמוצאם מהמאה השביעית⁽³⁾, ובוה חשיבותם הגדולה.

(1) חלק א' יצא לאור בשנת 1927. עיין «לשוננו» א' עמ' 185—191.

(2) קהלי Massoreten des Westens ח"א, עמ' 87.

(3) בספר המבוקר בזה, עמ' 3* 37*.

II

עובר אני על פרק א' תרגום ארץ-ישראלי על התורה, החשוב מכמה וכמה בחינות. ברצוני לנגוע ביחוד בפרק ב', תאור הנקוד הארץ-ישראלי וכו' ובפרק ג', על התנ"ך של בן נפתלי.

הקטעים המתוארים הם של זמנים שונים ואין כלל למנקדים שיטה קבועה: יש שמדיק המנקד ומבדיל בין קמץ לפתח ובין צרי לסגול ויש שהם משמשים בערבוביא, יש שאין אלא סמן אחד לתנועת a; בקטע של יחזקאל משמש סמן אחד לחולם ולשורוק, ועוד. ודאי שפריטיביביות יתרה אינה מבחנת הרבה, ויש שהיא מסמנת שני קולות דומים במקצת בסמן אחד, אבל בנדרון שלפנינו אין זו הסבה היחידה. ואין שום ספק, שיש כאן רשמים ניכרים של שנויי מבטא בארץ-ישראל בזמן שמושו של הנקוד הארץ-ישראלי.

ובזה רוצה אני להעיר ולהטעים ביחוד, דרך אנכי, שבאותו זמן היה ק"ם בארץ-ישראל גם המבטא הספרדי¹, שאינו מבדיל, כידוע, בין קמץ לפתח ובין צרי לסגול, שמש בנהוג באחרים מן הטקסטים הנדונים בזה.

לפי זה אין כלל צורך ואי אפשר להפליג ולבקש, כמקובל, את מקור הנקוד הספרדי בבבל. המבטא העברי שליוהדי בבבל, כפי שנראהו בנקוד הבבלי, אין לו אלא סמן אחד לפתח ולסגול שבנקוד הטברני (מובן מאליו, מחמת חסר הבדלה, וכמו התימנים, שמערבבים פתח וסגול ומבטאים את שניהם כאחד) וסמן זה ממילא נבדל מן הקמץ מכאן ומן הצרי מכאן.

ועוד פרט מכריע בענין זה אנו מוצאים בקטעים שלפנינו. כל קמץ שלפני חטף קמץ, כגון פִּעְלִי, מִחֶרֶת וכו' וכן הקמץ הראשון של קָדְשִׁים, שְׂרָשִׁים מְבוֹטָא בפי הספרדים כקמץ גדול, ומבטא זה מקיים בספרי דקדוק של הראשונים. והנה באותם קטעים המנוקדים בנקוד ארץ-ישראלי, המסמנים קמץ טען טברני בחולם, מנוקדות התיבות הנ"ל (פעלי ועוד) בקמץ והרבה פעמים בפתח! עין בקרובות לכ"ד משמרות²: אֶהְיֶה³ (עמוד א' למעלה ועוד) טָהֳרָה⁴ (עמוד ט' למטה, כ' למעלה ועוד) וכן בקטעים שלפנינו: אֶהְיֶה (דניאל י"א מ"ה, עמוד 22*) וצָהֳרִים (תהלים נ"ה י"ח, עמוד 28*). לא בנקוד הבבלי הגמור, שדרכו לנקד קמץ טברני כזה בחולם או בשורוק⁶.

(1) מובן מאליו, כי לפי זה אין השם «ספרדי» עשוי לו.

(2) M d W I.

(3) אני משנה ומנקד כאן ואח"כ בנקודות טברניות.

(4) בטברנית טָהֳרָה. טָהֳרָה בפתח הרבה פעמים, ואולי, תמיד במשנה כ"י קויפמן.

כידוע, מבטאים יהודי פולין ואחרים תיבה זו כאלו היא מנוקדת בפתח.

(5) עדות ברורה לישנו המפלג של מבטא קמץ זה בפי הספרדים ובספרי הדקדוק.

(6) דוגמאות למכביר בספרו של קהלי Massoreten des Ostens.

מכל זה ברור, שהמבטא הספרדי הוא המבטא שהיה נשמע בארץ-ישראל בזמן הנקוד הארץ-ישראלי ובדאי עוד מקודם לכן⁽¹⁾. ויש לי בזה עוד דברים רבים וראויות ואם אוכה, אאריך במקום אחר.

III

במאמר על התניך של בן נפתלי, שהשתתף בו ד"ר אידלמן, תלמידו של קהלי (עמוד 45 — 68), נמצא חמר עשיר מאד לתולדות טקסט המקרא בנקודו ובטעמיו. השם בן נפתלי שגור בספרי מסורה. כאן וכאן אנו קוראים פרטים שונים על חלופים שבינו לבן אשר, אבל ידיעה שלמה אין בדינו. והנה נתנו לנו כאן עשרים ואחד סמנים לחלופי ב"נ ומתוכם נראה, כי היתה לו שיטה מיוחדת בהרבה פרטים הן בנקוד והן בטעמים.

כדי להעיר, כי מקצת מן הסמנים הללו נמצאים גם במשנה מנוקדת כ"י קויפמן: נקדת המפיק אינה בתוך הה"א אלא למטה (סמן ג' עמוד 68). וכן לפעמים במלים המנוקדות שבכ"י המבורג (ג' הבכות): נגחה (בב"ק מ"ו ב'), אפכה (שב"ט א' 2). וכן מנוקדת בכ"י קויפמן יו"ד קונסוננטית בסוף התיבה בחיריק (סמן ה' 68³). לפעמים מסמנת אל"ף לא הגויה בסמן הרפה (סמן א' 57): הר"שונים (ברכ' ה' א'), ר"ש (פאה ג' א'), שי"מ (שם ג' ח'), י"מ (כלאים ב' ג' ד') מצי"נו (כך! שם ג' ח') ועוד.

מענין ביוחד סמן י"א (68): קמץ ופתח מכאן וצרי וסגול מכאן משמשים בערבוביא. ובעמוד 57 נאמר שם על כ"י של בן נפתלי "בכל אפן המספר הגדול של כ"י מסוג זה הנמצאים ביחוד באשכנז משמש ראה מפורשת, כמה נפוצים היו לפנים כ"י כאלה ואיזה רשם השאירו בכ"י שליוהדי אשכנז, שעבר כנראה זמן רב יותר, עד שנתקבל ונקבע אצלם ה"טקסטים הצפוטם" של בן אשר.

זהו פרט רב ערך להכרת שבילי המבטאים שללשון העברית ומשום כך אאריך מעט. ערבוביא שלקמץ ופתח ושל צרי וסגול באשכנז? הכיצד? ואפשר שיבואו מתוך כך לפסול את אשכנזיותם של כ"י הללו, עד שלא ימצאו להם סימנים אשכנזיים אחרים, מובהקים יותר. אבל אין צורך. יש הרבה ראיות ברורות גם ממקומות אחרים, כי אמנם כך היו נוהגים בצרפת, באשכנז ובביהם לערבב קמץ ופתח מכאן וצרי וסגול מכאן, וכל זה מפני שלא היו מבדילים במבטאם בתנועות הללו, כלומר מבטאם היה ספרדי⁽²⁾.

(1) אין כונתי לומר, כי הוא היה המבטא היחיד בארץ-ישראל.

(2) עיין גם קרויס, מונטסשריפט 1907 עמ' 56, שהעיר בשם פורגס על דרך זו גם אצל אליהו הד"ר (הבחור). ויש להוסיף עליו.

(3) גם על זה העיר קרויס שם.

(4) רמזים למבטא ספרדי בצרפת ובאשכנז מצא שד"ץ (כשיר אחד של רבינו חם, עיין

מחבר ה"קונטרס בדקדוק שפת עבר", הוצאת פוזננסקי, קובל על חסר ידיעותיהם של בני דורו בארצות מגוריו בדקדוק ובנקוד והוא אומר: "אפ"י מן הנקדנים שלהם שלקח. שם באלה הארצות..." ולפי שאינו יודע טעם הדברים יעשה במקום הדגש רפה ובמקום הרפה דגש וכן במקום הקמץ פתח ובמקום הפתח קמץ וכן במקום הצירי גול וכן במקום הסגול צירי" (עמוד 11). ושוב הוא קורא תגר על ר' אברהם ב"ר עזריאל² שהוא קורא ויקם (איוב כ"ב כ"ח). "לא כמו שאנו גוזרים ברשות רבותינו שהוא נקמץ ויצא במלא פום", כלומר, שהוא קמץ קטן, ומכמעט שהחריב את הלשון... ואולם הטעתהו קריאת בני דורו שהם טועים וקוראים בפתיחת פיהם ולא במלא פיהם" (עמוד 21), כלומר הם טועים וקוראים את הקמץ השני כקמץ גדול בפתיחת הפה. מבטא ספרדי בביהם ובאשכנזי כמאה השלש עשרה, שהנקדנים אף הם "נכשלים" על ידו!

IV

נראה לי, כי אפשר להוסיף על כ"א סמני החלופים של בן נפתלי עוד אחד. בין ששה עשר הצלומים המצורפים לספר המבוקר בזה יש ארבעה דפים מכ"י שונים בשיטת בן נפתלי. נתפלתיו לראות, כי בצלום י"ד מכ"י לונדון, דף מישעי, מ"ו י"א—מ"ח ח, מנוקד **שובבתך** (מ"ו י), תי"ו הכנוי בצירי ומלרע! וכן **שרפתם** (מ"ו י"ד), הבנוי תם בקמץ ומלרע! שתיקה שלא במסרתנו. ומכיון שמצאתי גם בקרובות יניי הוצאת קובר את הכנוי—תם ארבע פעמים בקמץ³: פילגתם, קילעתם, רדפתם (עמוד 16) וכן שם בהגהה בנקוד טברני: **ציממתם**, אמרתי: שמא אין כאן טעות אלא שיטת ב"ה. ולבקשתי בדק ד"ר מ. זולאי במקרא כ"י ברלין (Erfurt 3) Or. Fol. 1213, שהשתמש בו קהלי⁴ והוא נמצא בסמינר האוריינלי שבבון, והוא הודיעני בטובו, כי גם בכ"י ההוא נקוד שובבתך שרפתם כמו בצלום י"ד וכן עוד כמה וכמה פעמים, כגון **גנבתם** (בר' ל"א ל"ב), **אהבתך** (רות ד' ט"ו). לפי זה ברור, שיש כאן שיטה. ואין זה כנראה מקרה שביחוד י"ד ט"ו מנוקד

»כרם חמור ז' 37) ור"ד אופנהיים (»המגיד« שנה ט"ז 258 ע"ב). ואף בזה יש להאריך ולבאר רבות, ואני מקוה לעשות זאת במקום אחר.

1) מחבר קונטרס זה כותב בעמ' 4—5 ו»גלות החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת«. הרי כונתו לביהם (= כנען) ואשכנז (פוזננסקי במבוא 8—9).

2) חי במחצית הראשונה של המאה ה"ג. עיין עליו באנציקלופדיה יודאיקא ח"א עמ' 418—19. מכאן, כי מחבר קונטרס זה, שנפגש עם ר' אברהם, חי ג"כ בזמן ההוא (פוזננסקי, מבוא 6—7).

3) מנקד הקרובות ה"ל היה מדיק להבחין בין קמץ לפתח ואין לראות בתיבות ה"ל ערבוביא של שתי התנועות.

4) עיין עמ' 54*.

לפי בי"ג ושכלתה, מלרע (ומפיק¹) וכן לפי הודעת ד"ר וולאי, בכ"י ברלין הנ"ל² אלא שהמפיק שם מתחת לה"א, כבשיטת בי"ג.
לפי שיטה זו מנוקד גם בכ"י קויפמן, שראינו בו למעלה סמני נקוד של בן נפתלי:
שברתה (פאה ב' ז'), פדייתה³ (חלה ג' ג', שלש פעמים), וקבלתה (קדוש ב' ז').
היכתה (חולין ג' ג' ד'), כלם במפיק (מתחת לה"א)⁴. וגראה שיש כונה בנקוד
אחנתה (מפיק) בפיוט ר' אברהם ב"ר יצחק מרגנשפורג, שפרסם הברטן מתוך כ"י מינכן,
ב"מזרח ומערב" של אלמליח, כרך רביעי 252–53⁵).

V

פרטים שונים.

עמוד 18* במקטע של יהוקי י"ג ט"ז: וכליתי את חמתי בקיר... ואמר לבם.
בנסחאותינו מנקד ואמר, בכ"י זה מנקד ואמר (= ואמר בחולם, רק המ"ם מנקדת). לכאורה
אמר הוא צווי, ועל זה העיר ק': «שניהם אינם טתאימים» (כלומר לא של הנוסח המקובל
ולא של הכ"י). לדעתי נכון מאד נקוד הכ"י ואין אמר צווי אלא מקור שבא במקום פעל
מפרש, כנהוג הרבה במקרא, כגון: ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכו' וכו' עמו הברית
(נחמ' ט, ח) ועוד. ולא עוד אלא שגם הנוסח המקובל אפשר שהוא מקור, ע"ד יאמר
העתיר, לומר, המקור שבלשון חכמים וכן בנקוד הבבלי⁶: לאמר (= לאמר במקום לאמר,
ירמ' כ"א א'). מאכל (= מאכל במקום מאכל, תהלים ק"ב ה'). ולפי זה ואמר = ואמר
שבכתב יד.

שם, ט"ז ט"ז: ותעשי לך במות טלאות. הבי"ת של במות מנקדת בסמן שהוא צרי
או סגול או שוא ונקודת הלמיד של טלאות היא סמן המשמש חולם ושורוק כאחד וקריבה
קצת אל הטי"ת. קי קורא במות בשוא צורת נסמך, טלאות הוא לדעתי רבוי של טלאה
ושאפשר לקרוא ע"פ הנקוד טלאה או טלאה. ידוע שחקמץ של במות אינו משתנה
בנסמך ורבוי של טלאה צ"ל טלאות. קרוב יותר, כי בכ"י זה מנקד במות בתנועת e

(1) בהוצ' ברודיטש בהערות שבסוף יחזקאל, עמ' 113.

(2) דרבריו, במכתבו אלי, מנוקדת בכ"י זה הלמיד בפחת, אך נכרת מחיקה מתחת
לפני הפתח ואפשר שהיה קמץ.

(3) בשתי י"דיון = פדאתה שבנוס' הדפוסים.

(4) בכ"י זה מנוקד הכנוי—תן בקמץ, אבל חת"ו דגושה ולפניה פתח: שועזעתן
(שביעית ג' ז'). אכלתן (בב"ק ה' ב'), ושברתן (שם) וצריך להוסיף, כי כתב יד זה מדיק
בדרך כלל בקמץין ובפתחין ואינו מרבה לערבבם.

(5) כפי שהודיעני מר הברמן בשבוע, הדפיס את הנקוד, כמו שמצאו בכ"י.

(6) עיין MdO 188.

(כמו בימה בלשון חכמים?) והנקוד של הלמיד בטלאות נתרחה במקצת והוטלה שלא במקומה והוא טלאות כבנוסח המקבל.

שם. י"ג ט"ז: וּבְטָחִים. בכ"י מנקד ובטחים בחיריק. מכ"י שבקטע זה נמצא פעמים אחדות חירק במקום פתח (בנייהם גם המתנבאות, היא הידיעה בחיריק), אין צרך להגיה. יש כאן בודאי שנוי דיאלקטי, שמבטא הפתח קרוב בו לחיריק.

עמוד 20*, יחז' י"א י"ד: רבים יעמדו על מלך הנגב. בכ"י כתוב ומנקד יעמוד בחולם מלא, והרי זה צורת הפסק בהמשך, שהוא מצוי הרבה בלשון חז"ל¹. וכן שם י"ב י': ויתצרו כך בכ"י במקום ויצרו שבנחאיות. התייז והצרי מנוקדות בקמץ ולדעת ק. צריך למחוק את הקמץ הראשון, אבל נראה, כי שני הקמצין הווו ממוקמים וצ"ל ויתצרו. צורת הפסק כנ"ל. חסר המטותיים נמצא לפעמים בפעלים. עיין הערתו ב"לשוננו" א' עמוד 122. גם בקיום התייז, שלא נבלעה בצד"י אין קשי גדול, ויש לכך דגמאות בעברית המאוחרת ואין להאריך במקומנו. יש בודאי זוג מלים: יתבררו ויתלברנו ויתצרו.

נוסח כ"י זה יש לו, כפי שראינו, גוון שללשון חכמים ולכן לא רחוקה השערת ק. עמ' 23*. כי ונלחם (י"א, י"א), שהוא מנקד ונלחם (הלמיד קמוצה), הוא בנין נתפעל. לשרש לחם יש בנין נתפעל ומובא במלונות². ואפשר גם, כי מתחזיק (י' כ"א, עמוד 21*), שהתייז מנוקדת שם בפתח, היא גם כן ברוח לשון חכמים שמצוי בה בנין נתפעל (התייז בפתח) ובלשון הגאונים מצוינו נתחזק (תייז בפתח); עיין מאמרי ב"תרכיף" שנה א' ס"ב עמ' 122.

עמ' 21*, דניאל י' י"ז: יוכל (בחולם) במקום יוכל. כנראה צורה דיאלקטית, שהיתה מצויה או, וכן בקרובות לכ"ד משמרות עמ' י"א באמצע.

נוספות

על נקוד הכנויים בשיטת ביג' יש להוסיף, כי בקטע שפרסם קהלי ב-ZAW 1928 חוברת 2/3 (Eb18, צלום 46) המנוקד במקצת גם טכרנית, מנוקדת תיז' של ואכלתם (ירמ' ה, י"ד) בקמץ טברני. הנקוד הבבלי לא ברור כל כך.

התימנים מנקדים במשנה ככ"י קופמן: שזעזעֶתָן וכן שברֶתָה וכו'. הודיעני זאת בטובו מר אברהם שאקי, ששאל עיפי בקשתי וברר את הענין מפי זקנים בני סמך. במשניות אמיד תיז' (מנשה בן ישראל) הכניז תן קמוץ ולא דגוש ולפניו קמץ ואכלתָן ושברתָן (אבל שזעזעֶתָן). וכן מנקד שם: שברֶתָה (בלא מסיק). פֶּדְאֶתָה, קִבְלֶתָה (שניהם במסיק). וכן במחזור רומא דפ' בולויניא שיא הסתָה, ששזֶפְתָה, אֶחָזְתָה, הֶרְגָתָה כלם מסיקים ולה"פ בקמץ (חיב מעריב ליל יו"כ, סליחה. אם יעלה נקראה).

(1) אפשר להוסיף כהנה וכהנה על הטובא בספרי הדקדוק ללשון חז"ל. וכן גם במקרא בנקוד הכבלי; עיין Mdo עמ' 4 ועמ' 185.
(2) ואולי נפעל ע"פ השומרונית, שדרכה להכפיל בעבר נפעל את פ"א הפעל; עיין Petermann, Versuch einer hebräischen Formenlehre עמוד 22.

מתוך הערותיו של קורא.

א) רד"ק בפרושו לפסוק: בספל אדירים (שופטים ה', כ"ח) אומר: בספל גדול ששותין בו גדולים ואדירים. מר זיידל במאמרו: חקר מלים ("לשוננו" כרך ג' עמ' 5) הרגיש שהמלה "גדול" יתירה בדברי רד"ק ורצה לישבה בהערתו שם: ונראה שהוסיף מלת גדול שאם לא כך, מה נפקא מינה באיזה ספל נתנה לו. באמת יש בדברי רד"ק אלו ערבוב או הרכבה של ב' פרושים (או שנשמטה מלת "או" לאחר "גדול"): 1) גדול, 2) ששותים בו גדולים וכו'. ב' פרושים אלו נמצאים בפרוש ר' יהודה בן בלעם לפסוק זה (מהד' פוננסקי עמ' 18) וזה לשונו (בתרגום עברי): ואדירים הוא תאר בצורת לשון רבים, כמו: פר בן בקד תמימם ביחזקאל מ"ו ו' (פרוש זה של תמימם נמצא בספר הרקמה מהד' וילנסקי עמ' רע"ו 17 ורצ"ה 19), ואלו היה בלשון יחיד היה אדיר, כמו: אדיר במרום יי (תהלים צ"ג, ד'), וכן הוא דינו של תמימם להיות תמים, כמו: תמים אתה בדרכיך (יחזקאל כ"ח, ט"ו), אבל האומר שאדירים הוא לשון רבים ושהוא סומך ושרוצה בו (הפסוק): ספל גדולים ונכבדים הוא טועה מאד. רד"ק עצמו מביא אותם במכלול (ליק, י"ב ע"א) בתור שני פרושים.

ב) הערה שספל הוא כלי מיוחד למים, שמר זיידל מביא אותה שם (הערה 2) בשם תרגום לטיני עתיק, נמצאת בס' השרשים לריב"ג (ר' יונה בן ג'נאח) בשם ר' שריא גאון (ומשם בס' שרשים לרד"ק); לפי"ז מקבילים שני חצאי הפסוק: מים שאל—בספל אדירים (מה שנאמר אדירים, בלשון רבים, אינו מתישב גם לפי פרושו של מר זיידל, מכיון שגם אדיר בלשון יחיד מציין לפי דעתו מים).

ג) עמ' 12 הערה 6 כבר ריב"ג מפרש בס' השרשים שלו ערך "פנה", לפני" בפסוק: לפני בת בליעל, במשמעות "כמו".

ד) פרושו של ראב"ע לפסגו (תהלים מ"ה, י"ד) נמצא בס' הפעלים שהם מגזרת השמות ל"ב בלעם ערך "פסג" (גם רס"ג מתרגם: תנו לבכם, התכוננו). ריב"ג בספרו הנ"ל ערך "פסג" גזור נ"כ מלה זו מן פסגה, אלא שהוא מפרש: חזקום ובצרום שיהיו בצורים, כלומר, עשו ארמנותיה לפסגות, פרוש המתקבל על הלב.

ה) מר מלא כובסקי במאמרו: בינה בלשון (שם עמ' 56) גזור על הכובע שאסוד לחבוש אותו, אלא צריך לשים אותו על הראש. אודה ולא אבוש, שאין אני

רואה את התקלה הכרוכה בשימוש "חבוש הכובע". אמנם מר מ. מנמק את דבריו ואומר: איך חובשים או קושרים כובע? הרי רק את המגבעת היו חובשים בימים הקדמונים... בימינו אין זכר למגבעת ההיא. כנראה במוה מר מ. שכובע וקובע אינם מלשון גובע, גבעה, שמגבעת נגזרת ממנו (השווה: מגבעת וגביע, קובע וקובעת, כלים הנקראים כך בודאי ג"כ על שם גבהם) ושחכובע שלנו, בהבדל מן המגבעת, הוא ממש אותו כובע שהיה על ראשו של גלית והנוכר בצותה חדא עם מגן ורמח. מר מ. סתם ג"כ את דבריו ולא פרש, לאיזו תקופה הוא מכון, כשהוא אומר: "בימים הקדמונים", בן יהודה למשל מביא במלוננו ערך, "כובע" דברי הס' סמ"ג: כובע של לבד שנותנין בראש, כשהוא מהודק בראשו מותר לצאת בו (בשבת) כגון שיש משיחה או רצועה תחת צוארו וקושרו שם. גם קרוב לזמננו היו כובעים מיוחדים לעוברי דרכים, שהיו קושרים אותם (אוארהיסל). נניח שבזמננו כבר בשלו כובעים אלו לגמרי, אבל גם הערים, למשל, אינן מוקפות גדר בזמננו, ובכ"ז מכנים את העיר ברוסית город *gorod* מן *gorodit* ובאנגלית Town מן Zann ולא שמענו שיתעורר איש על זה או שימצא בזה טעם לפגם. אמנם אפשר למצוא סמוכים להשימוש "שום כובע" בתנ"ך. את הפסוק: מגן כובע תלו בך (יחזקאל כ"ז, י') מפרש ריב"ג (ס' הרקמה וילנסקי עמ' של"ב 17) על דרך השתוף כמו שמכנה זה אבן תבון (Zeugma): "הכובע, הוא אומר, לא יתלה אך לובשים אותו, רק מפני שהביאו עם מה שיתלה, והוא המגן (כוונתו להפסוק: אלף המגן תלוי עליו) בא הלשון אחד". לפ"ז קרוב לוטר, שהפסוק: צנה מגן וקובע ישימו עליך (שם כ"ג, כ"ד) השתמש בהפעל "שום" ג"כ על דרך השתוף, כלומר, לפי שבכובע משתמשים בו. עכ"פ אין מכאן ראיה, שאסור להשתמש בחבוש כובע, שהרי גם במצנפת אנו מוצאים מלבד חבישה גם צניפה: ובמצנפת בד יצנף (ויקרא ט"ז, ד').

ו) בודאי ישנם שמות בעלי ב' צורות, שצורת הנקבה בלשון יחיד שלהם אכדה לנו, אבל אי אפשר לקבוע כלל, כמו שעושה זאת מר מ., שבכל מקום שלשון רבים של שם מסתים ב"ת" היתה לו צורת נקבה גם בלשון יחיד, שהרי יש אב, אבות, ולהפך דבורה, דבורים וכו'; הופעה זו נמצאת גם בשפה הערבית, שפה חיה. מר מ. מתקשה שם ביחוד בזה, שחלון אצלנו הוא לשון נקבה וברבים אנו משתמשים רק בחלונות, לא בחלונים (דרך אגב, במקרא נמצא חלונות תשע פעמים, וחלונים, אם לא נצרף את חלוני שבירמיה כ"ב י"ד, שמשמעותו מסופקת, שבע פעמים, לא להפך, כמו שמחליט מר מ.). כמדומה לי שהטעם הוא פשוט: במקרא נמצא לא רק: והחלונות מכוסות, אלא גם: והחלונים האטמות ביחזקאל מ"א ט"ז (אמנם גם: חלוני שקופים אטמים במ"א ו' ד'), בספרות התלמודית חלון הוא לשון נקבה 'משתמשים רק בחלונות, עיין מלונים.

ז) הוא אומר להלן שרוב המדקדקים מכניסים את היוד, בכנוי הכבד-כס"כן

בשמות ע"מ ה' מנל"ה וכותבים: שְׂדִיכֶם וכו' גם ביחיד, כרי להשות אל הנסמך שדה' וכו', זוהי באמת שגיאה גסה". לפי דעתו, הגמיה היא: שְׂדִיכֶם, שְׂדִיךְ, שְׂדִיךְ. הסבה שהביאה את המדקדקים לידי טעות זו היא לפי דבריו, כי מצאו בתנ"ך תמונות ישנות זרות, כמו: מקְנִיךְ, מְשִׁתִּיךָ, אֹפִיתֶם (צ"ל: אִפְתָּה, בהיטע ז' ו', אבל נמצא גם: וְנוֹתִיךָ, בִּיּוֹד, בִּישְׁעִיךָ מ"ב ה') ועוד תמונות זרות כאלה... אולם מלבד מה שכל הדוגמאות שהביאו זרות הן אין בכלל אף דוגמה אחת בכנוי הכבד — כס — כן".

דבריו אלו מוטעים מכמה טעמים: (1) בכנוי הכבד מכנים לא רק — כס וכו', אלא גם — הם וכו' וממשתיהם (וכן: מראיהם טוב בדניאל א', ט"ו, ומראהו רע בבראשית מ"א, כ"א, ואפשר שגם מחניהם ומקניהם הם לשון יחיד) אפשר ללמוד על משתיכם וכו', (2) גם הצורה משתיכם עצמה נמצאת בפסוק: אשר מנה את מאכלכם ואת משתיכם דניאל א', י"א, אולי גם מקניכם בבראשית מ"ז, ט"ז (ב' פעמים) הוא לשון יחיד, אעפ"י שנאמר לאחריו: במקנה הצאן ובמקנה הבקר, כלומר, מקניכם כולל מינים הרבה, שהרי באיוב א', ג' נאמר: ויהי מקנהו, בלשון יחיד, אף שהוא מונה שם: צאן, גמלים, בקר ועוד, וכן מקניכם ביהושע א', י"ד ומ"ב ג', י"ז, מחניכם בעמוס ד' י' ומעשיכם בבראשית מ"ו, ל"ג ועוד, אפשר שהם לשון יחיד (לפי זה אפשר יהיה לפרש: ישמח ישראל בעשיו בתהלים קמ"ט, ב' כפשומו, כמו שנאמר: וכי מעשיו טוב לך בש"א י"ט, ד' ולא נצטרך לפרשו בלשון רבים של כבוד, וכן: כי בעליך עשיך בישעיה נ"ה, ה', והיוד בבעליך באה, לוויג המלות), (3) המדקדקים מנקדים שְׂדִיכֶם, שְׂדִיכֶם וכו' פה"פ בשוא, לא כרי להשוותם אל הנסמך, אלא לפי שבתנ"ך מנוקד כך: נֹהֵם (ירמיהו מ"ט, כ' ויחזקאל ל"ד, ד') נֹהֵן (ירמיה כ"ג, ג'); יש גם נוסחאות: נוֹהֵן, בִּיּוֹד, עֵיִן תנ"ך גינצבורג, בכל פנים הכונה היא לנוה שלהן, לפי שלרבים היו אומרים: נאותיהן; או נותיהן, מקציהם (יחזקאל ל"ג ב', 4) מי גלה רז זה למר מ', שהתמונות עם היוד לפני הכנויים הן ישנות זרות, ולמה לא הביא הוא את החדשות והמתוקנות; מחסרון היוד בנוהם אין להביא ראיה, לפי שהיא חסרה במקומות רבים: על רב (שמות כ"ג ב'), התנינם (בראשית א' כ"א). וגם לפני כנוי: ומחלבהן (שם ד' ד'). אמנם התלמוד דורש: וביין משתיו (דניאל א' ח') בשתי משתאות הכתוב מדבר: אחד משתה יין ואחד משתה שמן (ע"ז ל"ו ע"א), אבל הרי נראה לעינים, שהוא חוזר כאן אחר אסמכתא מן הכתוב לאסור שמן עכו"ם, לפי שגם אם משתיו הוא לשון רבים, הלא אין בפסוק זכר לשמן, אלא ליין שבמשתאות הרבה. בהזדמנות זו כדאי אולי להעיר, שיריב'ג תופס גם ההא בשדהו וכו' להא הכנוי כמו במשהו ואורוהו ועוד, וקורא את מי שחושב הא זו לשרשית מועה, כי למדי אלה הפעלים עלולות לא תראינה כל עקר' (ס' הרקמה מהר' הג"ל עמ' רי"ד 16), כס' השרשים שלו בהערכים חנה וקנה הוא אומר, שמחניהם משמעותו:

המתנים שלהם, ומקניהם — מיני המקנה שלהם, מן מקנים, עכ"פ אין כאן מקום לדבר על שגיאה איוו שחיא מצד המדקדקים הכותבים יור לפני הכנויים בלשון יחיד. במעשה אפשר להבדיל בין הבינונים הפועלים ובין השמות הגמורים ולומר באלו: מורס מורכס ביחיד, ומוריהם ומוריהם ברבים, מכיון שנמצא: המעלם בישעיה ס"ג י"א, רדס בתהלים ס"ח כ"ח וגם: רצס, בקמין, בירמיה י"ד י"ב, ובשמות גמורים — שדיהם, שדיכם ליחיד, ושדותיהם, שדותיכם לרבים (לפ"ו יהיה שדי בכל מקום וגם שדינו, במיכה ב', ד', לשון יחיד). עכ"פ נמצאות נוסחאות רבות, בפסוקי דזמרה ובברכת הלבנה: רצון קונָהם, עיין ספרו של צונץ: דער רטום דאס סינאגאגאלן גאטשטדינסטאס וכו' (עמ' 139 ועמ' 181 שם הערה 4).

ח) המרחא שטרח מר מ. להוציא מדעת המדקדקים, שאי היא צורת הסמיכה מן איה היא כמדומה לי מרחא שאינה צריכה, לפי שכל המדקדקים הקדמונים המדברים על זה הידועים לי (מנחם בן סרוק, ריב"ג, ר"י בן בלעם, ראב"ע (?) ר"ש בן פרחון ורד"ק) דעתם, שהן שתי תמונות שונות של מלה אחת (לא, שתי מלות נפרדות) כמו שאומר מר מ., אלא שרובם מביאים בו דעות: 1) ההא שבאיה היא נוספת (כמו ב"המה" ועוד, 2) באי חסרה הא השרש. רובם של המדקדקים החדשים ג"כ דעתם כך, אלא שהם תופסים להם, אף מלת השאלה המשותפת להרבה שעות שמיות (בערבית היוד דגושה, כמו בעברית באיה ולפני אותיות הכנויים). עכ"פ קושייתו, שהוא מקשה על הדעה שאיה הוא נפרד ואי סמוך. שהן מלים ולא שמות, אינה קושייה, שהרי יש: אין ואין; גם התועלת מן, איכם בצדה של, איכם" היא מסופקת מאד.

ט) הלאה כותב מר מ.: מקשים המדקדקים: מה נשתנה שם המספר בלשון העברית משאר חלקי הדבור, שבו יבואו הזכרים (בהמספרים משלשה עד עשרה) בסימן נקבה, קמץ ה, והנקבה בסימן זכר? לפי דעתו אין הקושייה קושייה כלל כי ערבוניה כזאת נמצאות בכל חלקי הדבור העברי (ומה יאמר מר מ. בערבית וארמית, שגם בהן נוהג מנהג זה, אבל לא אותה הערבוניה הנמצאת לפי דבריו בשפה העברית?). לבסוף הוא אומר: ואין מקשים בשום לשון... מדוע ככה ולא ככה? כך מדבר העם ועלינו לקבוע כללים עפי' הדבור. מדבריו של מר מ. נראה כאלו תפצים המדקדקים לשנות ממטבע הלשון ולקבוע למשל שלש לזכר ושלשה לנקבה ומר מ. עומד בפרץ, אבל באמת המדקדקים רק מחזירים אחר מעם לעובדה המורה הזאת, כדי שתהיה האפשרות לקבוע כללים ולמעט את היוצאים מן הכלל, והרי כל עקרו של מדע הדקדוק, וגם של מדעים אחרים, אינו בא אלא כדי להעמיד את כל ההופעות שעומק בהן המדע ההוא על עיקרים אחדים, בין שהעיקרים הם אמיתיים, כמו בחכמת החשבון ובחכמת הטבע, בין שהם הסכמיים, כמו בחכמת הדקדוק. הדוגמאות שהביא מר מ. אינן ענין לכאן כלל: 1) הן לקוחות מחלקי דבור אחרים, 2) לא הרי

ההא בחכמה למשל, שהיא אות גמורה, הבאה במקום תיו בערבית (גם בעברית; חכמת ודעת), כהרי ההא שבשמיטה וכדומה, שאינה רק אם הקריאה, הנשמטת עפ"ה, 3) הקמץ שלפני ההא הוא סימן הנקבה רק כשהנגינה היא באות הקמוצה, לא כשהיא מלעיל כמו בשמרת; לילה למשל הוא לשון זכר, 4) ישעיה, ירמיה וכדומה הן תמונות מקוצרות מן ישעיהו, ירמיהו ועוד, לא כמו שמשער מר מ, שהרי ישנם שמות, שההברה "יה" באה בראשם, כגון: יהונתן, יהוסף וגם הם נתקצרו ליונתן, יוסף.

י) מר מ. המציא שכונת הפסוק: לא תדרש שלמם וטבתם היא: לא תבקש מהם טובה כי שקרנים הם וישלו את נפשך בשוא וממחר להסיק מזה מסקנה שלא נכון לכתוב "דורש שלומך וטובתך" אלא: חדרוש לך שלום וטוב. נניח לרגע, שפרוש זה מתקבל על הלב, האם נבוא לשנות ממטבע שטבעה לה הלשון עפ" פרושים המתחדשים חדשים לבקרים, הלא זה יביא לחורבן הלשון, שלא ישמע איש שפת רעהו. אבל פרושו של מר מ. הוא מופרך לגמרי, בין מצד ההגיגה, בין מצד הלשון. היתכן שפסוק זה המסתיים: כל ימך לעלם, וכך הפסוק המקביל לו: בנותיכם אל תתנו לבניהם... ולא תדרשו שלמם וטובתם עד עולם למען תחזקו ואכלתם את טוב הארץ (ועזרא ט' י"ב) אין כונתם באזהרה ובשכר שבהם רק שלא יבקשו ישראל טובה מבני מואב, לפי שאלה יבטיחו ולא יקמו? ומה בכך? איך יפרש מר מ. את הפסוק: ודרשו את שלום העיר (ירמיה כ"ט ז)? לפי פרושו של מר מ. היה צ"ל: לא תדרש מעמם (מהם) שלום וטובה, כמש"נ: כי דרש ידרשנו ה' אלהיך מעמך (דברים כ"ג כ"ב), ועוד. מוזר לגמרי הוא נמוקו של מר מ. שבאופן זה "היה צריך לאמר: לא תדרוש שלום וטובה להם, כמו... כי מרדכי היהודי וכו' דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו (אסתר י' ג'). אבל באותו פסוק עצמו נאמר: ורצוי לרב אחיו ובדברים ל"ג כ"ד: יהי רצוי אחיו; למה דרשת את אלהי העם (דה"ב כ"ה ט'), כי לא להי אביו דרש (שם י"ז ד'); לדרוש האלהים (שם ל' י"ט), לדרוש לא להי (שם ל"א כ"א); ביחד עם דרשו שלום העיר נאמר: דורש לשלום לעם הזה (ירמיה ל"ח ד') ועוד. והלא זהו דבר ידוע שהסמיכות באה לפעמים במקום ל ובמקום "על": רבים קמים עלי — לשמצה בקמיהם, ואף בגדן דידן רשאים לומר: דורש שלומך ודורש שלום לך.

י"א) עמ' 67 בהחרוז

מים למבול עוד לא יהיה ירידתו [לפי] דברי יהיה

צריך להוסיף לפי דעתי את המלה הסגוריה בסוגריים, והוא עדה"כ: אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי (מ"א י"ז א') וגם מספר התיבות יהיה שזה אז בדלת ובסוגר (לא יהיה) תופס המשורר למלה אחת, עיין החרוז בהערה הסמוכה "ולא בוטח".

י"ב) עמ' 68. מר ילון מפרש את החרוז:

עבור לך ראיתי לא בוטח בקשת אתן לך אות בענן קשת
שנה מחוסר אמנה היה, אבל לפי זה היה צ"ל: לא בוטח בהשם, לא, בקשת",
גם הלשון, "עבור" קשה. ונראה לי שהפירוש הוא: עבור זה שנה לא היה בוטח בקשת
אלא בהשם, ערה"כ: והושעתים בה' אלהיהם ולא אושיעם בקשת וכו' (הושע א' יז),
ע"כ הבטיח לו השם באות קשת שנתן לו, שלא יהיה עוד מבול.

ברצין, אלול תרי"ץ.

ח. בר-דרומא

מונחים גיאוגרפיים

רשימת המונחים להידרוגרפיה שפרסם 'ועד הלשון', «זכרונות» מחברת ו', לקויה לקוי

כפול: במה שאין בה ובמה שיש בה.

במה שאין בה כיצד?

דוקא בהידרוגרפיה מצויים מונחים עבריים בשפע רב והרשימה התעלמה מהם לגמרי.
רק מעטים מאד, כגון, נהר, נחל, נחל איתן, מעין, מבוע וים זכו להכנס לתוך הרשימה, ואילו
כל השאר — והם חשובים מאד ונחוצים מאד — לא בא זכרם כלל, כאלו שוב אין בהם חפץ
ותועלת. והרי אפיק ושבלת, יבל ויובל, מיכל ופלג, פרץ ושפם, גבא ואשד, גלות ומקור,
שהרשימה פסחה עליהם, הם מונחים קבועים ושכיחים מאד בכל המקרא והסרסום הוא מעוות
מכל הבחינות! ואם נוסיף על אלה את כל השמות והתארים הבאים בצורף «מים» או «ים»,
כגון, מים היים, חשרת מים, מוצאי מים, מים כבירים, המון מים, מעמקי מים, מי אפסים, מים
אדירים, מים מוגרים, מי שלג, מימי מעינות, נבכי ים, במתי ים, מבואות ים, עבר הים, קרקע
הים, חבל הים, ארחות ים, שפע ימים — אם נביא גם את אלה בחשבון, הרי יתברר מה גדול
הפגם שברשימה הנ"ל.

ואם מן המקרא התעלמה הרשימה, מהספרות התלמודית על אחת כמה וכמה. אין בה
זכר למי בראשית, מי תמציות, מים מוכין, מים מכובין, מי גבאים, מי שיחין, מי מערות, מי
חריצין, מי ביצים, נוסטין, מימי אדמה, מי גשמים, מים מלוחין, צוננין ופושירין, אוקינוס, וזמו
של ים, שוליותו של נהר, קמפריס, אשבורן, ריש מיא, כיפים, שוניות, שגנים, מעין שהוא
משוך כנדר, מים נרוק, הרדלית או חרדלית, עוגא של מים, דלף, (מצוי גם במקרא), סלון,
ביב, נברכת של כובסין, כפת הברד וכשכמותם.

במה שיש בה כיצד?

אעמוד על מונח אחד בלבד, והוא «נחל איתן», אשר נתפרש שלא כהלכה. perennial

י"ב) עמ' 68. מר ילון מפרש את החרוז:

עבור לך ראיתי לא בוטח בקשת אתן לך אות בענן קשת
שנח מחוסר אמנה היה, אבל לפי זה היה צ"ל: לא בוטח בהשם, לא, בקשת",
גם הלשון, "עבור" קשה. ונראה לי שהפירוש הוא: עבור זה שנח לא היה בוטח בקשת
אלא בהשם, ערה"כ: והושעתים בה' אלהיהם ולא אושיעם בקשת וכו' (הושע א' יז),
ע"כ הבטיח לו השם באות קשת שנתן לו, שלא יהיה עוד מבול.

ברצין, אלול תרי"ץ.

ח. בר-דרומא

מונחים גיאוגרפיים

רשימת המונחים להידרוגרפיה שפרסם «ועד הלשון», «זכרונות» מחברת ו', לקויה לקוי

כפול: במה שאין בה ובמה שיש בה.

במה שאין בה כיצד?

דוקא בהידרוגרפיה מצויים מונחים עבריים בשפע רב והרשימה התעלמה מהם לגמרי.
רק מעטים מאד, כגון, נהר, נחל, נחל איתן, מעין, מבוע וים זכו להכנס לתוך הרשימה, ואילו
כל השאר — והם חשובים מאד ונחוצים מאד — לא בא זכרם כלל, כאלו שוב אין בהם חפץ
ותועלת. והרי אפיק ושבלת, יבל ויובל, מיכל ופלג, פרץ ושפם, גבא ואשד, גלות ומקור,
שהרשימה פסחה עליהם, הם מונחים קבועים ושכיחים מאד בכל המקרא והסרסום הוא מעוות
מכל הבחינות! ואם נוסיף על אלה את כל השמות והתארים הבאים בצורף «מים» או «ים»,
כגון, מים היים, חשרת מים, מוצאי מים, מים כבירים, המון מים, מעמקי מים, מי אפסים, מים
אדירים, מים מוגרים, מי שלג, מימי מעינות, נבכי ים, במתי ים, מבואות ים, עבר הים, קרקע
הים, חבל הים, ארחות ים, שפע ימים — אם נביא גם את אלה בחשבון, הרי יתברר מה גדול
הפגם שברשימה הנ"ל.

ואם מן המקרא התעלמה הרשימה, מהספרות התלמודית על אחת כמה וכמה. אין בה
זכר למי בראשית, מי תמציות, מים מוכין, מים מכובין, מי גבאים, מי שיחין, מי מערות, מי
חריצין, מי ביצים, נוסטין, מימי אדמה, מי גשמים, מים מלוחין, צוננין ופושין, אוקינוס, וזמו
של ים, שוליותו של נהר, קמפריס, אשבורן, ריש מיא, כיפים, שוניות, שגנים, מעין שהוא
משוך כנרל, מים נרוק, הרדלית או חרדלית, עוגא של מים, דלף, (מצוי גם במקרא), סלון,
ביב, נברכת של כובסין, כפת הברד וכשכמותם.

במה שיש בה כיצד?

אעמוד על מונח אחד בלבד, והוא «נחל איתן», אשר נתפרש שלא כהלכה. perennial

brook, זאת אומרת, אמת המים המושכת בקביעות, ופרוש זה, אף שהוא מקובל בין הגויים¹, היהו מתנגד תכלית נגוד לדעת הו"ל והראשונים.

הפרוש הראשון לנחל איתן נמצא במשנה סוטה, ט', ה': «ומורידין אותו לנחל איתן כמשמעו, קשה». התאר קשה אינו מוסב בשום פנים על מים מושכים. גם במקרא וגם במשנה אין אנו מוצאים את התאר «קשה» מוסב על המים. אולם אם בזה אין די עוד, הרי כאן גם דברים מפורשים יותר: ת"ר מנין לאיתן שהוא קשה, שנאמר «איתן מושבך ושים בסלע קנך» (במדבר, כ"ד, 20). ואומר «שמעו הרים את ריב ה' והאיתנים מוסדי ארץ» (מיכה ו', 2). אחרים אומרים, מנין לאיתן שהוא ישר, שנאמר «גוי איתן הוא, גוי מעולם הוא» (ירמיהו, ח', 15); פר"ש: איתן מושבך ושים בסלע קנך אלמא איתן הוא סלע; מוסדי ארץ — הם הרים וכל הר של אבנים הוא; שהוא ישר — ולא שהוא קרקעיתו מחדש מקרקע אחריתי; גוי מעולם הוא — היינו ישר (בבלי, סוטה, מ"ו, ב').

ועוד זאת — «מאי משמע דהאי איתן לישנא דתקיפי הוא כדכתיב איתן מושבך ואומר שמעו הרים את ריב ה' והאיתנים מוסדי ארץ» — פרשי: אלמא הם איתנים הם הרים (ראש השנה י"א, א').

ובירושלמי הוא אומר: «איתן כשמועו, קשה. איתן מושבך ושים בסלע קנך. אף-על-פי שאין איתן כשר. ודכוותיה אף-על-פי שאין הנחל כשר. תני ר"ש הורידו הורידו אף-על-פי שאין נחל» (סוטה, כ"ג, ד').

הד"ר הופמן הביא עוד מן המכילתא (מדרש תנאים 124) «והורידו אל נחל איתן — אין איתן אלא בור, שנאמר, שמעו הרים את ריב ה' והאיתנים מוסדי ארץ. ר' נתן אומר, אין איתן אלא קשה, שנאמר, איתן מושבך ואומר גוי איתן הוא (בור קרקע שלא נעבד).

גם אונקלוס ויונתן תרגמו «איתן» שבכאן — בור, וזה שלא כדרכם, כי ברוב המקראות הם מתרגמים «איתן» מלשון תוקף (בראשית, מ"ט, 24; שמות, י"ד, 27; במדבר, כ"ד, 21; ירמיהו, ח', 16; איוב, ל"ג, 19; שם י"ב, 19; משלי, י"ג, 15; תהלים, ע"ד, 15; יוצאים מכלל זה מלכ"א, ח', 2 (שבו מתורגם «איתנים» — עתיקים); ירמיהו, מ"ט, 19; נ', 44 (בהם «איתן» אינו מתורגם כנראה כלל, או שנתרגם רומים; מיכה ו', 2 (איתן — עקר) ועמוס, ה', 24 (נחל איתן — נחל מגבר). השבעים אף הם תרגמוהו עמק סלעי וקשה וכן גם יוסף בן מתתיהו².

בפרושו של רש"י, שנחל איתן האמור במקרא הוא נחל יבש מבלי מים, החזיקו תלמידיו ותלמידי תלמידיו מבעלי התוספות, שכן פרש הרשב"ם במסכת בבא בתרא, נ"ה, א': «הנחל —

1) Gesenius-Buhl, Handwörterbuch, 1921 G. A. Smith, Historische Geogr. 657 עמוד.

2) Hoffmann, Deuteronomium 396 עמוד פרופסור, העירני פרופסור.

ד"ר ש. קליין.

כנחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע, קרקע קשה מלא צרורות ואבנים שאין ראוי לזריעה». וזוהי גם כונת הגמרא: «בתולת קרקע כל זמן שלא נעבדה נפקא מינה לנחל איתן». ולחלון הוא אומר: תיר איזהו בתולת קרקע כל שלמעלה כשושן ואין עפרה תיחוח. נמצא בה חרס בידוע שנעבדה, צונמא הרי זו בתולת קרקע (צונמא — סלע) (נדה, ח' ב'). גם רבנו שמשון בן אברהם משאנץ (הר"ש) אמר בפרושו למשנה פאה, ב', א, (ואלו מפסיקין לפאה: הנחל והשלולית וכו'); הנחל — מלשון נחלי מים ולא יתכן לומר מלשון נחל איתן דהיינו בור; והרא"ש מעיר על כך שאפשר לפרש גם נחל איתן דהוי ספי מבור דאין עשוי לזרוע.

מכל האמור מתברר, שרשי ורובי הראשונים¹ מפרשים נחל איתן — נחל קשה עשוי סלעים וכן היא גם המשמעות הפשוטה מתוך הש"ס², כי הפרושים השונים שנתנו לאיתן אינם סותרים זה את זה כלל, כי גם «קשה», גם «בור» וגם «ישן» מוסבים על קרקע — קרקע קשה, עתיק, שלא נעבד, קרקע בתולה. אולם יש מן האחרונים אשר נתעו מדבריו של הרמב"ם בהלכות רוצח, והם מפרשים נחל איתן — נחל מושך מים בחזקה ובתמידות, וכעין ראיה לדבריהם יש למצוא בעמסם ח' 24 — «וצדקה כנחל איתן».

הדר"ד. הופמן, אשר בפרושו ובהערותיו לספר דברים הרחיב את הדבור בשאלה זו ואסף את כל המקורות הנוגעים לענין, מפקפק באמתות פרושם זה של האחרונים, אך גם הוא היה מהסס, כנראה, לתפוס בהחלט את פרושו של רש"י תמבוסס על דבריהם הברורים והמפורשים של חז"ל. אולם לבשנעין יותר, נמצא, שאפילו הרמב"ם סובר כרש"י ואין ביניהם כל חלוקי דעות, כי הרמב"ם הן לא אמר שמימיו של נחל זה מרובים ומושכים תמיד, אלא כה דבריו בפרוש המשניות: «ענין איתן — גדול, כמו שנאמר «גוי איתן הוא» ואומר, אם היה חזק ההמשכה ואפילו שלא היה גדול השעור כשר. וכבר פרוש איתן הוא קרמון». הרי שהוא מרחיב את הדבור ומפרש: גדול, קרמון, חזק ההמשכה, ואילו את מציאות המים אינו מוכיר כלל! ובהלכות רוצח (פ"ט ה"ט) אמר: «ומורידין אותה אל נחל ששומף בחזקה וזהו איתן האמור בתורה»³ — גם כאן לא אמר שמימיו מושכים תמיד. והאמת היא, שהנחלים היבשים ביותר אשר בארץ-ישראל דוקא הם שופים בחזקה שעה קלה לאחר שירדו גשמים מרובים ודוקא הם חזקי ההמשכה, מפאת מדרונם הגדול, ושפסם זה החזק הוא אחד רגורמים שיהיו מימיהם ממהרים לפסוק. הרמב"ם לא נתכון, אפוא, אלא להשמיענו את תכונת הנחלים היבשים, שמדרונם גדול ושפסם חזק, כשהמים מצויים בהם, ולחנם תלו בו כמה מן האחרונים את מעויותיהם (עיי' גם בעל התוספות יום-טוב).

(1) הופמן, שם, עמוד 397.

(2) עיי' דבריו של בעל הפארת ישראל על המשניות.

(3) לדעת הופמן, נשתרבו דברים אלה לתוך המדרש הגדול, המוסיף על המכללתא

המובאה לעיל ואמר: «והלכתא איתן במשמע קשה, שהוא שופף בחזקה».

ואף אם נניח שהרמב"ם נתכון — מה שאינו כן — למים שאינם פוסקים, גם אז אין דבריו יכולים לעקור משנה מפורשת האומרת: «ומקומה אסור מלזרוע ומלעבוד ומותר לסרוק שם פשתן ולנקר שם אבנים» (סוטה, ט', ה'). ובספרי נאמר: «יכל יעלו מן הנחל ויאמרו ת"ל בנחל שתהא אמירתך ועניתך בנחל» (ספרי דברים כ"ט), ואלו היו שם מים שאינם פוסקים הן ממילא אין המקום ראוי לזריעה, ואף לנקר אבנים אי אפשר בו! (בין לרבי יאשיה, האומר שהאסור הוא כבר לשעבר, ובין לרבי יונתן הסובר שאסור זה אינו אלא להבא, משמע שזולא האסור היה מקום ראוי לעבוד /).

נוסף על כך מה שאמרו חז"ל על מעם עגלה ערופה: «אמר רבי יונתן (יוחנן) בן שאול מפני מה אמרה תורה הבא עגלה בנחל? אמר הקב"ה: יבא דבר שלא עשה פרות ויערף במקום שאינו עושה פרות ויכפר על מי שלא הניחוהו לעשות פרות (סוטה, מו, ב') — ואילו נהר מושך מים בקביעות אינו יכול להקרא «מקום שאינו עושה פרות» ואדרבה — «כגנות, עלי נהר», «כאריזים עלי מים» (במדבר כ"ה, 6).

בעל ה«בוצר עוללות» חולק על הפירוש (המדומה) המיוחס לרמב"ם גם מטעם אחר והוא אומר, שאף אם נניח שנחל ונהר היינו הך, הרי איתן עיקר הוראתו: עומד בכחו, מה שלא יתכן על מים שוטפים²). מתוך כל האמור נתבררה משמעותו האמתית של נחל איתן ברור גמור ושוב אין לפקפק ולהסס, ועלינו לקבל את המונח הזה — שהוא כה נחוץ וכה יפה — בהוראתו הנכונה, ומעתה יאמר: הנחלים שבארץ-ישראל רובם ככולם נחלי איתן הם, כלומר, קשים ויבשים מבלי מים.

נחל איתן במשמעו האמתי, שהוא קשה ויבש, אינו סותר כלל את האמור בעמוס, ה', 24 — «ויגל כמים משפט וצדקה כנחל איתן» — כי המכוון שם הוא, שהמשפט והצדקה לא יתמהמו בדרכם, אלא ימהרו להגלות כמים, המפכים מתוך האדמה, וכזרם המהיר תוך נחל איתן³); מהכתוב בתהלים ע"ד, 15 — «אתה הובשת נהרות איתן» — ראייה, שנהרות אשר יבשו, אף הם קרויים איתן — כמותם כנחלים⁴).

(1) הופמן נגרר אחרי התוי"ט ונכנס בפלפול שלא לצורך אם המשנה אתיא כרבי יאשיה

או כרבי יונתן.

(2) א. נ. הכהן לזויערבראך, מנחת כהן ע' 119. עיין שם דברי מעם ונתוכם ישוב דבריו

של הרמב"ם.

(3) ועיין פרוש רש"י, רד"ק ואבן עזרא.

(4) אולם רש"י קורא לירדן נהר איתן.

שאלות ותשובות

לכבוד מערכת „לשוננו“

הואילו בטובכם לענות לי על שאלתי זו: שלשה מיני דבק הם:

- א. סאפ Kleister להדביק בו ניר והוא עשוי מקמח או עמילן ומים.
  - ב. קלעץ Клей Leim להדבקת עצים.
  - ג. קיט Kitt לחבור זכוכית במסגרת החלון ולסתירת סדקים במעשי עץ.
- מה שמותיהם בעברית?

בכבוד רב

א. ו.

תשובה

- א. קולן (פסחים פרק ג', משנה א').
- ב. דבק (שבת ע"ח ע"ב).
- ג. טפל (לפי המשנה כלים פ"ה מ"ז: טפלה, אולם שם אינו מיוחד דוקא ל-Kitt. מזה האחרון מצוי גם הפעל טפל: טפל את סדקי הלות. הוכוכית טפולה, הפעל נמצא גם בתנ"ך: חתום בצרור פשעי ותטפל על עוני (איוב י"ד י"ז). ראה מה שכתב הד"ר ח' מורציגר ב"דביר" כרך ב', ובספרו: Die Bundeslade עמוד 34 (ח. נ. ב.).

לכבוד מערכת „לשוננו“

נא לענות לי איך לתרגם לעברית את המלה הרוסית ПОДВИГ?

בכבוד רב

א. ב.

תשובה

ח. נ. ביאליק מציע: מעפּל

מחלקת החנוך של הממשלה

ירושלים. ת. ד. 404

לכבוד עורך „לשוננו“, תל-אביב.

אדוני הנכבד

ביזכרונות ועד הלשון, חוברת ו', נדפסה רשימה לסוגיית-החימיה, וב"לשוננו", כרך ב חוברת ד', באו הערותיו של ד"ר נתנאל תון לרשימת מונחי-הכימיה. פעם בתית ופעם בכ"ף. האם שתי הצורות מותרות? ואם לא, איזו היא הנכונה?

בערבית כותבים **כימיה** או **כימיה**. באנגלית כותבים Chemistry ומבטאים את שתי האותיות הבאות בראש כמו פ. נדמה לי שבגרמנית מבטאים את שתי האותיות הראשונות של Chemie כמו ש. באנציקלופדיה הברוטית כתוב, שיש פלוגתא בדבר מקור המלה: אחרים חושבים שהמלה יונית ומובנה יציקה, ולדעת אחרים היא באה מן המצרית העתיקה (khmi בכתב החרשומים) ומובנה אדמה שחורה. נראה אם כן, שלשתי הצורות יש יסוד, וכדי לו לועד הלשון להכריע בדבר ולקבע צורה אחת מחלפת.

בכבוד רב

י. ל. בלום

תשובה

מכיון שבספרות ימי הבינים מצויה המלה הזו רק בכ' 'כימיה', אין מן הראוי לכתוב בח'.

לכבוד ועד הלשון, ירושלים

הגנו מתכבדים בזה להעיר את תשומת לבכם לעובדא, שכל 'עמילי-המכס' במכס יפו קבלו בימים האחרונים החלטה נמרצה לשמור על זכות השפה העברית ושמירת השבת, למרות כל הקשיים והמעצורים שיפגשו בדרכם, ותתחילו תיכף ומיד בצעדים ממשיים ובהצלחה. והיות שנתקלנו תכף בקשי שישנם מונחים ומלים שדראבוננו הרב חסרים לנו, והדבר אינו סובל דחוי כל שהוא, אנו מבקשים לתרגם לנו את המלים הבאות:

1. Case	8. Drum
2. Crate	9. Cask
3. Bale	10. Demijohn
4. Bundle	11. Coffor
5. Package	12. Trunk
6. Parcel	13. Bars
7. Barrel	

אסירי תודה נהיה לכם אם תמצאו לנו את תרגומם העברי תיכף ומיד.

בכבוד רב

בשם הוערה של עמילי המכס לזכות
העברית והשבת בבית-המכס ביפו

חיים שמרלינג

תבת דאר 557 יפו, ארץ-ישראל

תשובה

Case – תבה; Crate – לשון; Bale – פריכה; Bundle – אגד; Package – צרור;
Parcel – חבילה; Barrel – חבית; Drum – קנקן; Cask – חביונה; Demijohn – קיתון;
Coffor – מזודה; Trunk – ארגז; Bars – מוסות.

לכבוד מערכת „לשוננו“

מערכת נכבדה!

למדונינא את תרגום המלים האלה: (א) paper bag (ב) scoop (של חנונים)
(ג) hasqs and shaples (ד) pickaxe (ה) file (ו) motor bicycle (בלשון יחיד ורבים)
(ז) fountain pen (ח) shirt stud (ט) garden-roke (י) travelling rug (יא) elastic
(יב) barbed wire (יג) counter (כחנות) (יד) safeting pin (טו) בבואת האור הניקרת
משטח מוהיר איך קוראים לה?

תודתי נתונה לכם מראש

חנא ראובן סקוי

Zululand S. Africa ד' אלול תר"ץ

תשובה

(א) תרמיל ניר (ב) מגרופית (ג) קרסים ולולאות או קרסים זכרים ונקבות (ד) נָקָר
(ה) תיק (ו) אפני מניע (בלשון יחיד ורבים) (ז) עם נובע (ח) רָכָס (ט) מג'ב (י) שמיכת
דרך (יא) קמיו (יב) חוט ברזל קוצני (יג) קמפר (יד) סכת בשחון (טו) זהרורית.
יתר שאלותיו דורשות עיון והתשובה עליהן תבוא בחוברת הבאה.

לכבוד מערכת „לשוננו“

הדיקנות שאתם מצטיינים בה ממריצה את הקורא לשים לב אל כל תג יתיר וחסר בין
בדבור ובין בקריאה. זהו בלי ספק האפן היותר מצלח להתפתחות לשוננו ולהעשרתה. המדבר
והקורא ידע, כי יש און שומעת, ולא ימנע מדבר עברית, מאהבתו את דיוק ההבעה ושפתנו
פרס רכשה לה מונחים מכל עיני ווס'יום ואפילו לא בעיני מדע. הסעם הזה נתן לי מהרבה
משכילים, עת יסרתי את „גדור מגני השפה“ ברדויץ (בוקובינה עיין „גדור“ מחדש שבט תרפ"ה).
„לי נהירא דבור מדוק ואפן הבעה מפורט“ היו סוענים מוכי העברים שבעיר ובקשי גדול
ובשדולים שונים, רכשתים חברים לחברה שכלה עברית. היום חסר אכן נגף זו מדרכם של
רוצים ואינם יכולים.

תשובה לתשובתכם „לשוננו“ ב' ד'.

„גוף“ של משרניחובסקי, נמצא בשירו „שלשה כתרים“ ב„העולם“ משנת 1924 ג' א':

„גוף קצר רגלי קרח פֶּכֶף־יד“

נא לבאר:

א. „קָנָם“: „הוזמיר פרש את כנפיו הקָנָמוֹת“ (פיכמן „ספר האדם“ צד 71 בתרגומו של
„הוזמיר והשושנה“ לאוסקר ויילד).

ב. „דִּיקָה“: נא להודיעני אם המלה הזאת משמשת כבר מונח קבוע, כי במקומות חשונים,
הן בספרות התלמודית והן בחדשה, היא באה לרוב במובנים שונים. ברכית ל"ו: „ברייסא

גרידא כ"ע ל"פ. דבורה מיני מזונות משמע שזהו מין תופין מחמשת המינים, ובפ"גותא שם שבין ר' יהודה ור' כהנה אומר ר' יהודה: «בדיסא כעין חביץ קדרה... שהכל» משמע שזה יכל להעשות גם תבשיל העשוי בקדרה; במוכן זה האחרון מצאתי במלון עברי-גרמני: «Gritz-suppe». היה כדאי לקבוע את שני המונחים האלה: «דִּי־סָא», «חֲבִיץ» (או «חֲבִיץ קדרה»). פרופ' נתן מרק

תשובה

- (א) בשירו של ש. משרניחובסקי, כפי שהוא באר לנו, ונפלה טעות ויש לקרא: **גוץ קצר רגל**
 (ב) מצבע הקנמון.
 (ג) ועד הלשון קבע (ראה זכרונות ועד הלשון מחברות א' ב' ג' מהדורה שניה, עמוד 69):
חֲבִיץָה = מייגאכץ — Pudding; **מִקְפָּה** = קאשע (מקפת ארו, מקפת גריסין וכד').
 אולם בדבור בארץ-ישראל משתמשים במלה דייסה במקום מקפה.
 על יתר שאלותיו אין ביכולתנו לענות כעת. התשובה תבוא בחוברת הבאה.

תשובה לשי. סבוראי

1. פרושך על הפתגם: «אין הבור מתמלא מחוליתו» כבר נאמר על-ידי רי"מ פינס, ראה קדמוניות התלמוד לסרופסור ש. קרויס כרך שני חלק ראשון עמוד 102 בהערה. הוצאת «דביר» תרפ"ט.
2. פרושך על הפתגם: «אחרון אחרון חביב» לא נראה לנו.
3. הצעתך לקרא את ענפי חכנה הפורצים ועולים בעץ מרכב בשם «סורים» על פי הכתיב: סורי חגפן נכריה (ירמיהו ב' כ"א), אינה נראית לנו. סור הוא בינוני פעול וכולל הוא כל מיני התנונות ונשיה מדרך הגדול הנורמלי.

מאת המערכת

לרגלי נסיעתו של העורך ד"ר צפרוני לחוץ לארץ נתאחרה החוברת ב' של הכרך הזה ובמקום לצאת בתשרי היא יוצאת בכסלו. החלטנו שלא להוציא חוברת כפולה וכמו כן לא למהר בהוצאת החוברות אלא לדחות את סוף השנה מניסן לתמוז תרצ"א. חותמינו יקבלו 4 חוברות מלאות בנות שבעה גליונות דפוס במשך חמשה עשר חדש. השנה הרביעית תתחיל מתשרי תרצ"ב.

ספרים שנתקבלו במערכת:

ZEITSCHR. d. DEUT. MORGENL. GESELSCH. — Neue Folge
Band. 9 Heft 2 Leipzig 1930.

תרביץ למדעי הרוח. ערוך בידי י. נ. אפשטיין שנה א' ספר ג'. ניסן תר"ץ.
ה ש ד ה. ירחון שמושי ומדעי למשק החקלאי. תשרי — חשון — כסלו תרצ"א,
חוברת א', ב', ג', כרך י"א.
ה ר פ ר א ה. יו"ל ע"י ההסתדרות הרפואית העברית בארץ-ישראל, תשרי תרצ"א
כרך ה' חוברת א'.

דוד גולומב: ספר התורה והתלמוד. ספר שביעי ברבין תרפ"ט.
100 נסיונות מחיי הצמח מאת אוריה פלדמן תל-אביב תרצ"א.
יהודה הלוי: שירי קדש, מגהים ומבארים עז-יודי ת. בראדי ספר רביעי
ברבין, תר"ץ.

דקדוק הלשון העברית. ספר למוד עם תרגומים מאת אברהם כהנא, ת"א תרצ"א
צבי הר-זהב: לשון דורנו. תל-אביב י"ג להכרות בלשון.

Prof. S. Krauss: GESCH. der JÜD. AERTZE, Wien, 1930.

מאת המערכת

לרגלי נסיעתו של העורך ד"ר צפרוני לחוץ לארץ נתאחרה החוברת ב' של הכרך הזה ובמקום לצאת בתשרי היא יוצאת בכסלו. החלטנו שלא להוציא חוברת כפולה וכמו כן לא למהר בהוצאת החוברות אלא לדחות את סוף השנה מניסן לתמוז תרצ"א. חותמינו יקבלו 4 חוברות מלאות בנות שבעה גליונות דפוס במשך חמשה עשר חדש. השנה הרביעית תתחיל מתשרי תרצ"ב.

ספרים שנתקבלו במערכת:

ZEITSCHR. d. DEUT. MORGENL. GESELSCH. — Neue Folge
Band. 9 Heft 2 Leipzig 1930.

תרביץ למדעי הרוח. ערוך בידי י. נ. אפשטיין שנה א' ספר ג'. ניסן תר"ץ.
ה ש ד ה. ירחון שמושי ומדעי למשק החקלאי. תשרי — חשון — כסלו תרצ"א,
חוברת א', ב', ג', כרך י"א.
ה ר פ ר א ה. יו"ל ע"י ההסתדרות הרפואית העברית בארץ-ישראל, תשרי תרצ"א
כרך ה' חוברת א'.

דוד גולומב: ספר התורה והתלמוד. ספר שג'ישי ברכין תרפ"ט.
100 נסיונות מחיי הצמח מאת אוריה פלדמן תל-אביב תרצ"א.
יהודה הלוי: שירי קדש, מגהים ומבארים עז-ידי ת. בראדי ספר רביעי
ברלין, תר"ץ.

דקדוק הלשון העברית. ספר למוד עם תרגומים מאת אברהם כהנא, ת"א תרצ"א
צבי הר-זהב: לשון דורנו. תל-אביב י"ג להכרות בלפור.

Prof. S. Krauss: GESCH. der JÜD. AERTZE, Wien, 1930.

חקירות בלשון

א. אברונין

הלשון בשירי יל"ג

בכ"א כסלו שנה זו מלאו מאה שנה להולדת משוררנו הגדול יהודה ליב גורדון (יל"ג) וקרוב ליובל שנים מיום צאת כל שירינ לאור. במשך השנים הרבות הללו התקדמה הלשון התקדמות מפליאה. אין לך מקצוע שלא צעדה בו צעדי ענק. ויש מקצועות, שרק הזמן האחרון ברא להם גיב שפתים (החמימה, למשל, וכדומה), ואף על פי כן יש עדיין ערך גדול, במובן הלשוני לשיריו של אותו משורר ליטאי, שאנו קוראים לו בקצרה יל"ג. אין מי, אשר אזנו מלים תבחן, שלא יברך ברכת הנהנין על צחות לשונו של המשורר ועל חלקת אמריו. וכמדומה אני, שחקירה מקפת בלשונו, חקירה, שתציג לפנינו את לשונו של יל"ג על אורותיה וצלליה, על החיוב והשלילה, על הקים והבטל שבה, על יצירותיה שיש להן קיום לדורות מעבר מזה ועל המליצות הריקות והשדופות (שאין להעלים עין, כמובן, גם מהן) מעבר מזה, חקירה, שתחדור לבית היוצר של המשורר ושתחשוף לפנינו את כל כח יצירתו על נצחונותיו וכשלונותיו, חקירה כזו אינה מיותרת גם עכשו.

ואין אני מתהלל לומר, שחקירתי זו ממלאה את הדרישה המפצה למעלה בשלמותה. בודאי ובודאי יש בלשונו של יל"ג מעמקים כאלה, שאין לדלות את פניניהם, בודאי ישנם חסרונות לא מעטים גם באופן הצגתי את הבעיות וגם בפתרונן; ואף על פי כן רואה אני חובה לעצמי לספל בחקירה זו, ואם לא אצליח בכל, אסל דרך לבאים אחרי.

מקורות לשונו של יל"ג הם המקרא¹ בשחר עבודתו והמדרש התלמוד והפיוט בימי עמידתו וזקנתו. אמנם גם ביצירות נעוריו אתה מוצא

---

1) המשורר שריו באוירה האסי המקראית. העצים שבשיריו הם המקרא, הנזית והנפח, וצדק לילינבלום בשאלו איה ראה בית מועד לכל חי נמוע גפנים ותאנים (כל כתבי מל ל כ"ג 32). וס כי המ. וור עונה על זה בלעג: "כדי לסתם פי המבקר, לבלי יבא לדרש ולחקר, אם יצטחו או לא יצטחו תמרים בסביבות בתי המדרש והקברים; הגני מודה מראש — למה לי לשקר? כי רק בשביל חחרו שחרותי בסמני התמר אחותי" (מחשבי קצין חלק ו'), הנה האמת תורה דרכה—שלא רק

עקבות לשון הפיטנים או המדרש, אולם עקבות אלו יגלו לנו רק אחר חקירה יסודית במעמקי שירתו. המשורר עצמו בידאי היה תמה, אלו היו אומרים לו שהוא, שונא הפיטנים המבהק, משתמש בדרכיהם. אולם הדבר כך הוא בלא ספק, כפי שניכר במשך חקירתנו.

אין לך משורר בישראל, שלא שלם מס למשקל ששרר בתקופתו, החל בתקופת המקרא הקדומה ומשקלה ההקבלי ועבור דרך שירת הספרדים ויתדותיהם וכלה בביאליק ומשקלו הטוני, כלם אנסו לפעמים את הלשון ואת דקדוקה לקבל עליהם מרותם של המשקל או החרוז. לאנס זה אנו קוראים, חפש השירה".

יליג ירש מאד"ם את המשקל הסילבי (התנועתי): י"א תנועות כל שורה בלי שוא, נע בראש המלה, והחרוז מלעיל (יוצאים מכלל השוא הנע הם החטפים, כשם שעוד בשירת ספרד יצא פתח הנוכה מכלל השוא הנח). ומובן שיד המשקל הקשה הזה חזקה על המשורר ובמקומות רבים הכריחתו: א) להרבות בתנועות או באותיות השמות שלא לצורך ולפעמים שלא כהלכה; ב) למעט בהן; ג) לזכר ולנקב כפי דרישת החרוז או המשקל; ד) להטות שמות על דרך הפיטנים בהכרה ובלתה; ה) להרבות בשמוש המקור אחר המחלט על דרך הפיטנים, לשנות הבנינים, להחליף את המשקלים של הפעלים, לשנות הנקוד של השמות, להשתמש בשמות ע"פ במובן ש"ע כלליים וכדומה רבים.

ואם המשקל והחרוז שמו נחישתים על ידי המשורר, הנה תמורת זה היו לו האהבה הגדולה ללשון המקרא והבקיאות המפליאה בה למקור חיים. מקור לא אכזב להחיות כל שורה ושורה שלו ושירתו מלאה פסוקים בעין או בחלוף מלה; מלים בשנוי משמעות וצורפים חדשים, קלמבורים המתזים ניצוצות מזהירים בכל גוני הקשת, תמונות מחודשות שיש בהן להוסיף ולהעשיר את המלונות שלנו, פעלים ושמות בעלי משמעות אחרת מזו שאנו רגילים בה ועוד ועוד.

החרוז השפיע עליו להשתמש בשמות מן התנ"ך כי אם גם הרוח הכללי, האווירה המקראית היא שהשפיעה עליו להקיף עצמו אלוני בשן, אריות, נגרים, לבאים, איל, צבי ויתמור וכדומה. ואם השכוי (התרנגול) הקמד על ראש תאך (השכוי והשועל) בודאי בשליל החרוז עם ניאקר, וכן הפלג האומר אל החמור: "כף קאָתך פֿאָךר" (לחמור קומה כתמר!) אינו אלא משום חרוז עם "ויאמר", הנה הזאב האומר: "עולות סתים אעל ונסכים פמים" (קברות התאוה), הבטוי, לו כנב וכד נצר ארצות לכת"י" (שני הכלבים ונבלת החמור) (וזה כעבור אך יובל אחד אחרי נפוליון) ובטוי כמו "זהב פרוגים" והכנוי לנחל שקש "שלות" והציור הנפלא של השלום, "לנשק לי אתו הארי בזקן תיש" וכדומה רבים, מעידים, כי המשורר תרור תמיד רוח התנ"ך, אפילו בתרגום משלים של לפונטין או קרילוב.

א. השפעת המשקל (י"א תנועות)

I. עודף תנועות או אותיות.

מִאֲרִץ הַרְפָּאִים הֵן בָּאתֶם עִתָּה	תנועת הפסק
אוֹלֵי תִדְעוּ מֶה נִשְׁמַע שָׁם מָטָה ? „בית מועד לכל חי“ (ח"א)	(אס"פ) באמצע המשפט
תִּדְעוּ בַּמָּקוֹם תִּדְעוּ לִשְׁם הַמִּשְׁקָל.	
מִקְסָם שְׁוֹא יִקְסְמוּ חֲרָמֵי-מָוֶת (שם)	
יִקְסְמוּ ת' יִקְסְמוּ לִשְׁהִמ"ש.	
וְאֵנִי אֶל הַסֵּד נָהִי לֹא אוֹכְלָה (הוי אח)	
נָהִי ת' נָהִי לִשְׁהִמ"ש.	
וְאִידֵּךְ נִפְלֵת שְׂבִי בִידֵי הַמּוֹתָה (הוי אח), „רְדִי וְהִשְׁבִּיחוּ“ (שם)	
ת' שְׂבִי, רְדִי, מִדְּחִי אֶל דְּחִי (הדרור והצפרים) ת' מִדְּחִי אֶל דְּחִי	
(בטוי אחרון זה רגיל גם בפי המדברים עברית סתם).	
הַמְשׁוֹרֵר חָלָה מִכָּתֵב וְשָׁבֵת (נקמת הרופא)	שמוש המקור
מִכָּתֵב ת' מִכָּתֵב-מקור ת' שם הפעל.	הנפרד ת' הנסמך או שה"פ
מִבְּלִי דָרַשׁ אִם יֵשׁ בָּאֵן חֲטָא (האדם והצפע)	
דָּרוֹשׁ מקור ת' דָּרַשׁ לִשְׁם רִכִּישַׁת תְּנוּעָה יִתְרָה.	
לֹא נִצְלִי פֹו בַת-נָדִיב מִנְּעֻלָּיִךְ	חלוף משקל
וּפְעֻמֶּיךָ בָּם מֶה נִהְדָּרוּ (חנה)	השם במשקל אחר
הַבֵּית בְּנוֹי עַל הַכְּתוּב „מֶה יָפוּ פְעֻמֶּיךָ בְּנִעָלִים בַּת נָדִיב“ (שה"ש)	
וְהַחֲלִיף הַמְשׁוֹרֵר נִעָלִים בְּ„מִנְּעָלִים“ לִשְׁם הוֹסַפַת תְּנוּעָה, או נִכּוּן	
יֹוֹתֵר לִשְׁם הַרְחַקַת הַשּׁוֹא הַנֶּע בְּרֹאשׁ הַמִּלָּה (עיין לקמן) ¹ .	
וְיִשְׁעֶשְׁעוּ נִפְשֵׁי תַנְחוּמוֹתֶיךָ (האמונה והדעת)	
בַּתְּהִלִּים צִיר בֹּאָה הַלְשׁוֹן: „תַּנְחוּמֶיךָ יִשְׁעֶשְׁעוּ נִפְשֵׁי“ וְהַמְשׁוֹרֵר	
שֶׁנָּה לַתַּנְחוּמוֹתֶיךָ לִשְׁם הַמִּשְׁקָל.	
„הַכָּרֵם הוּא תִּתְּבֵל נִתְּנוּ הַשּׁוֹעָלִים (השועל) וְהַנֶּפֶן	ההידרעה
הַשֶּׁם „תְּבֵל“ בֹּא בַּמִּקְרָא כְּשֶׁעִיף בֹּלֵא הֵא הַיִּדְעִיָה וְהַמְשׁוֹרֵר	בשמות „תבל“ „שואל“ לשם המשקל
עֲצָמוּ עֲמֵד עַל כַּךְ וּזִיל (במכתבו אל ויסברג שנדפס בגן פרחים ג'),	
וּוֹרְשָׁה תִרְנִג, עמ' 157): עֵמ' כִּיט ש' יִג, „תְּבֵל הַזֹּאת“ – בַּכֶּה־ק	
לֹא נִמְצָא הַשֶּׁם תְּבֵל בֶּה' הַיִּדְעִיָה וְנִרְאָה שֶׁשְּׁמוֹשׁוּ הוּא כֶּשֶׁם	
עֵצִם פִּרְטִי וְלִכּוֹן תִּקְנִיתִי כַךְ: „תְּבֵל וּמִלּוּאָה עֲנָנָה נִבְקַעָה“. אוֹלֶם	
הַתִּקּוֹן הַהוּא נִשְׁאָר בּוֹדֵד וּבִכָּל סִפְרֵי שִׁירֵיו יֵשׁ בָּתִּים רַבִּים,	

¹ גם ביאליק חקן בהוצאת היובל „מִנְּעֻלֵי הַנֶּדָּח“ (זהר) במקום „נִעָלֵי הַנֶּדָּח“ שבהוצאות הקודמות לכל ירח טענו „נִדָּח“, אולם ביאליק מִנְּקֵד מִנְּקֵל וְגוֹרְדוֹן מִנְּקֵל.

שהשם תבל בא בה' הידיעה שלא כהלכה¹). אגב מצאתי גם את מיכ"ל כותב פעם התבל:

הם נבזים ושפלים! הָהָר עָנְמוּ

אֲנִכִּי הַתְּבֵל אֶשָּׂא אֶסְבֶּלָה (כנור בת ציון 75), טובה גבורה

מיפי

ואם כי בזמננו כבר דשו רבים בשגיאה הזאת (השוה ביאליק: לשיר שיר ד' בתבל נולדתי, על סף בית המדרש), בכל זאת במקום שאפשר ראוי לתקן והחרוז יוכל להקטין פשוט:

הכרם הוא תבל אֶנְחֵנוּ הַשְּׁוֹעִלִים.

(החטף של אלף אֶנְחֵנוּ דינו כתנועה במשקלו של יל"ג).

"מקול זה תרגנו גם השאול מתחת" (שני יוב"ש, ט')

במקרא "שאלו" כשע"פ בלי ה' הידיעה.

מְבַעַד הַחֲרֻבוֹת שְׁוֹעִלִים נִשְׁקָפוּ (אדו"מ השיר הראשון)

מְבַעַד חֲלוֹן זֶה אוֹרִידֶךָ בְּחֶבֶל (אדו"מ השיר השני)

מְבַעַד חֲלוֹן זֶה צְבִיָּה פְתוּחַ (אדו"מ השיר השלישי)

מְבַעַד ת' בְּעַד לשם מלוא מספר התנועות וגם לשם מניעת

השוא הנע בראש המלה (עין להלן). אולם חוץ מזה שאין שמוש

מְבַעַד דומה ל"בעד", אין בעברית תמונה כזאת. יש "מְבַעַד"

(מְבַעַד לצמתך), אבל לא מְבַעַד, וזהו חדוש שנתחדש בבית מדרשו

של יל"ג לצרך המשקל.

"שָׁוֵא גַם מְשָׁמָה לְכָרֶם אֶמְכָּרָה"

"מְבַעַד" צורה
מתורגמת לשם
המשקל

מְשָׁמָה ת' מְשָׁם

מְשָׁמָה תמורת מְשָׁם לשם המשקל. תמונה זו לא נמצאה

במקרא והמשורר כנראה התיר לעצמו להשתמש כך ע"ד מְבַעַלָה

(ירמ' כ"ז, כ"ט), מעגלונה (יהושע י', ל') (ועין עוד השפעת

החרוז לקמן²).

שָׁם תִּרְגָּה מְלֻחָמָה, שׁוֹפֵר יָרִיעַ

וְחִנִּיתוֹת הָרְקוּ בְּעָצִי הַיָּעַר (אדו"מ השיר השמיני)

המשורר החליף את המלה "אשפה" שבכתוב (איוב ל"ט, כ"ג)

והנָּאָה כמוֹבֵן יותר גם לענין וגם לפעל "רנה" (רנה על מלחמה

לא שמענו) במלת מְלֻחָמָה כדי לרכש עוד תנועה למשקל.

וְלַעֲלָה בְּשָׁיִים עֲבָרִים יִכְרְעוּ (אדו"מ השיר השמיני)

שָׁיִים ת' צֵאן

(1) למשל. היא התבל תְּבֵלָה (הוי"א), תרער תְּבֵלָה (שם), חכמתך פים התבל מקפת (אדו"מ).

(2) וכן מצאתי אצל שד"ל: "מְשָׁמָה יד אדם לא תִקְחֶךָ" (כנור נעים הונאת, הצפירה),

ורשה תרע"ד, עמור 90).

רבי מן שה לא נמצא במקרא. תמורתו יבוא „צאן“. לשם רכישת תנועה יתרה בחר המשורר במלה קלירית (ביודעים?) רציתי שייים שמונה ותשעים (תשורת. קרובות ליום ב' דסכות) וכן „בנוסות למקח שי מריאים ושיים (פרשת שקלים) (ביאליק בוילהלם טל כותב שיות: „אָהה שִׁיּוֹתִי! ואיני יודע מקורו.

„עלי לא יורו רודפיך חצימו“ (אדו"מ השיר העשירי) ירה לא נמצא במקרא ב-עלי. דיר י. אפשטין דורש שיכתבו ירה ל כמו בכתוב: לירות כמו אפל לִשְׁרִי לָב. ויורו המורים ליאשיהו¹). ביאליק משתמש בירה ב: „קם ויר-בני, יליג משתמש בכל מקום ירה ב, אולם כאן החליף „בני“ בעלי לשם רכישת תנועה נוספת. ברם יש לראות שיליג לא דיק בפעם הזאת כלל, שהרי יכול היה לכתוב „אלי“, שכן יש בשמ"ב י"א כ"ד (במנדלקרן בטעות שיא) ויורו המורים אל עבדיך. ואף על פי כן אין לחשוב ירה על לשגיאה, שאם אין ליליג סמך בכתובים מצאתי לו סמך בפסיקתא רבתי דף פ"ט: „ירה עליהם חצים“.

ירה על (ירה)
ל... אל... ירה
(...)

II. המעטת תנועות ואותיות השמוש.

קול בְּהֶדֶר הוא הָאָבִיב וְשָׁמִיעַ
על חֶרֶף חֶרֶף חֶרֶף יתְנַבֵּר יָרִיעַ (תג לאדני)
על חֶרֶף ת' על ה חֶרֶף, הידוע, מקביל ל „הָאָבִיב“ שבשורה א'
לשם חסכון תנועה.

חסרון ה'
היריעה

„הָה מְרַנֵּעַ הַהוּא אֵין מַפְלֵט וְעֶרֶר“ (המות וההלף)
„עוד רות הצת שם יפות שפוי“ (אדני על מים רבים)
בשני המשלים חסרה ה' במתאר (הרגע. הרוח) לשם צמצום התנועות, אולם הקש במקרא „הרים הגבוהים“, גדר הדחוייה וכן במדומי ים הגדול אניה נשקפת ת' הים הגדול. אפס כי גם בפרוזה ישתמש כך: „גם השחור“ „גם הלבן“ (מגלת אלכסנדר ח"ה).

¹ ב „החנוד“ לשנת תרפ"ה חוברת ד' עמ' 16 כתבתי, שאפשר להתיר לומר ירה ב. על סמך הכתוב מרכבות פרעה וחילו ירה בים (שמות ט"ו) ולא הרגשתי שאין הנדון דומה לראיה. באמרנו ירה חץ ב... או ירה חץ ל... יש לנו ב' משלימים לעל „ירה“ החץ (משלים מכון) ב... או ל... (משלים בלתי מכון), לא כן בדוגמא שהבאתי רק „מרכבות“ הוא משלים מכון, אולם בים אינו אלא תהי"פ, לעין המקום. יוצא שלירה ב... אין שום דוגמא בכה"ק. ורק במכילתא יש: והתחיל המלך מורה בז בתצים (בן-יהודה).

חסרון תנועה
בנפית השם

הַבְּנֵה־רִים, שְׁמִשׁ, חֶרֶה אֶפֶד
כִּי אֶת־מוֹסְדֵימוֹ תַצִּית בְּרִשְׁפִּיקָה (חג לאדני)

מוֹסְדֵימוֹ ת' מוֹסְדֵימוֹ (מוֹסֵד, מוֹסְדִים) לַצִּמְצוּם הַתְנוּעוֹת.
במקרא לא נמצא השם ביחוד כלל וגם לא הנפרד של הרבוי.
כי אם הנסמך „מוֹסְדִי” (מוֹסְדֵי ארץ) והיה אפשר לומר, כי
המשורר שקל את השם על משקל מוֹעֵל (מוֹפֵת), „מוֹסְדִי” ומוזה
מוֹסְדִים, מוֹסְדֵימוֹ, אולם ממה שנמצא „מוֹסְדוֹת” מְכַרְחִים אנו
לומר שהיחיד הוא מוֹסֵד (בקמץ) והרבוי הוא אפוא מוֹסְדִים.
מוֹסְדוֹת. אלא שמעט בתנועה, כמו שכתבתי.

וּבְעֶרְפְּלִי־טֶהֱרָה רִחֲצָה בְּיָמָיו (חג לאדני)

בערפלי תמ' בְּעֶרְפְּלִי או (לר״ה) בְּעֶרְפְּלִי—שוא ת' תנועה
לשם צמצום המשקל. אולם אפשר שאין כאן המעטה בכונה
אלא פשוט טעות נושנה על פי הסדורים הידועים בתפלת רה״ש
המנקדים „בְּעֶרְפְּלִי טֶהֱרָה” ובפרט שכאן בא אותו הצרוף ממש.
כְּאַיִלָּה זֹאת בַּת צִּיּוֹן הָיְתָה
פְּקַחַת עֵינָיִם וְשִׁלּוּחַת רִגְלָהּ.

בשורה א' בא זאת תמ' הזאת — חסרון ה' הידיעה במלת
ההאר, דוגמת „את הכבש אחד”, „בלילה הוא” — ותשקינה אביהן
יין בלילה הוא (בראשית י״ט, ל״ג) וכן כותב המשורר: בְּלִילָהּ הוא
הלך יקר יָרַח (אד״מ השיר ה״ב) לחסכון תנועה. ובשורה
ב' פְּקַחַת ת' פְּקַחַת, כי אין פְּקַחַת פְּקַחָהּ אלא פְּקַחַת פְּקַחַת, כמו
עוֹר עוֹרָתִי, חֶרֶשׁ חֶרֶשֶׁת ואפילו נאמר שיש משקל פְּעֻלָּה (כמו טַפֵּשׁ
טַפֵּשָׁה הרגיל בפִּינוֹ) הנסמך צריך בודאי לבוא פְּעֻלָּת וגם כאן
יד המשקל באמצע. אולם, כנראה, לא דיק המשורר כאן, שהרי
יכול היה לכתוב: פְּקַחַת עֵינָיִם וְשִׁלּוּחַת רִגְלָהּ, והמשקל (י״א תנועות)
היה בא על מכונו.

כְּלִי־רִנָּה וְתַחֲנֶה הַגִּיּוֹן וְרַחֵשׁ (אד״מ שיר ג')

שני משקל השם
לשם משקל
השיר

הַגִּיּוֹן ת' הַגִּיּוֹן שלא לעבור את גבול י״א התנועות ואין
זה נסמך במקום נפרד אלא חדוש משקל (ואולי למד זה מהראב״ע,
בְּרֵאשִׁית כָּל רִצְיוֹן וְאַחֲרִית כָּל הַגִּיּוֹן, מְבָרֵךְ אֵל עֲלֵינוּ, אֱלֹהֵי הַרוּחוֹת,
מובא כדרך מִיָּחַד בֶּן יְהוּדָה. את יל״ג אין ב״י מוכיר, כי
שניהם סמכו כנראה על הדוגמא שבאה במקרא זָכְרוֹן וְזָכְרוֹן).

סיום — ים תם'
— זת

„יָשָׁב הַמְּזֻמָּר וְזִמְרָיו זָרְמוּ” (אד״מ השיר ה״ב)

וזמיריו ת' וזמירותיו לשם צמצום התנועות. זמירים במובן
זמירות מצוי בפי המשוררים האיטלקים: עמנואל הרומי (עיין במח').
עמנואל פראנסיס ואחרים.

מעפר אחר יונקיו לא יצמחו (זמירות ישראל ב')
יונקיו תמ' יונקוֹתָיו (מעוט תנועה). ואף כי יונקים הם של
אדם ויונקות הם של הצמחים לא חש המשורר להשתמש כך.
ואולי סמך על זה שביחיד יבוא "יונק" גם על הצמח: "ויעל כיונק
לפניו" (בן יהודה אינו מביא רבוי זה).

ובכל חד מנהם גלתה המואסת
איונה דבר רע (עלמה יפה)

תמונות
סקראיות לא
רגילות לשם
המשקל

"ובכל חד" תמ' ובכל אחד לשם קמוץ בתנועות והשוה:
דבר חד אל אחד" (יחזקאל ליג, ג').
הו' תמה ברות! היא לא יורעת
פי נופל האדם מואבי ערב (אדו"מ השיר הששי)
היא לא יודעת" תמ' "היא איננה יודעת" לקמץ בתנועות
והשוה: "לא יודע עול בשת" (צפניה ג', ה'), "כאיש אשר לא
שומע" (תהלים ל"ח).

III. מניעת השוא הנע בראש המלה (השפעת חק זה על השירה).

איפה היית אם השירה נפרת (חג לאדני)
נפרת תמ' והפּרַח" כּאן חסרה ה' הידיעה (שכן אין הקמץ
של הו' משלימה) לשם מניעת השוא הנע בראש המלה.
"וּפְגָרִים הַמָּתִים פֹּה יִתְבּוֹסְסוּ" (בית מועד לכל חי)
ופגרים ת' והפּגָרִים חסרה ה' במתאר להרחקת השוא הנע
ברה"מ.

חסרון ה' הידיעה
משום חק השוא

"אָדָם הָרַךְ אֶחָד לֶךְ לָעֵשׂ וּלְתוֹלְעָת" (אדם דו פרצופין)
כאן היה צ"ל אחת משתי אלה: או לָעֵשׂ וּלְתוֹלְעָת (שני
השמות כידועים) או לָעֵשׂ וּלְתוֹלְעָת (שניהם כבלתי ידועים). נקודו של
המשורר אוהו החבל בשני קצותיו, מפני דחק החק של השוא
הנע ברה"מ.

תנועת ה' הידיעה
וחסרונה בנשימה
אחת

ולמי המשורר בשפה נזבלת
אל מי משלשטן מחלתה נמשלה? (ברכת ישרים).

אותיות בכ"ל
שלא כדיון בסבת
השניע ברה"מ.

„בִּשְׁפָּה" ת' „בִּשְׁפָּה" להרחקת השוא הנע ברה"מ.
 „בְּעֵלָה נָבַל בְּקִנּוּצוֹת רִאשֹׁנוֹ" (את הכל עשה יפה)
 בְּעֵלָה תמ' בְּעֵלָה לשם מניעת השוא הנע.
 „שָׁם בְּפֶס דְּמִים הַגְּבוּר לְפִלְשֵׁת" (אדו"מ השיר השלישי)

פס דְּמִים הוא שִׁע"פ, שאינו בא בה' הידיעה והיה צ"ל
 בְּפֶס דְּמִים לולי חק השוא. לכאן שיכים כל המשפטים שבהם בא
 השם תבל בתל בבית, כמו: „לא גלמוד בַּתְּבֵּל" (האמונה והדעת), „ופרח
 אָהִי בַּתְּבֵּל פורחת (חג לאדני) וכדומה.
 לא יִצְלַח לְסוּפֵר שְׁפָה לא יִבֶּן
 לְסוּחֵר – מְשַׁקְלוֹ אָבֵן וְאָבֵן
 לְיוֹעֵץ חֶסֶד לֵב הוא וְגִלּוֹז דְּרֶךְ וכו' (דרך בת עמי)
 תמ' לְסוּפֵר, לְסוּחֵר, לְיוֹעֵץ. ושרק מניעת השוא הנע גרמה
 לתנועות אלה יעידו השורות של יל"ג שנכתבו בזמן שהשתחרר
 מתחת עול ה' ק הקשה הזה:
 לְשׁוֹחֵט כֶּךָ לֵב הוּא... לְסוּחֵר אֵין לוֹ כֶּסֶף
 לְחֶזֶן – קוֹל נְגִינָה (קוצו של יוד)

רם הוא וּמִצֵּל בְּנֶפֶן אֲדֹרְת (אדו"מ שיר א') נקור אות השמוש
 בְּנֶפֶן תמ' בְּנֶפֶן. שלא כהלכה

וְלֶהֱן אֵין חֶק כִּי מַעֲבֵר לְקָבֵר (אדו"מ השיר הששי)
 וְלֶהֱן תמורת וְלֶהֱן לשם מניעת השוא.

„זֶה מִשְׁנֵה עִם סוּפֵר חֲקֻמָּה הַבִּיעַ" (שם) חסרון אות
 השמוש

ת' בעט סופר. הקש „מושכים בשבט סופר" (שופטים ה', י"ד)

ונחסרה ב' השמוש למניעת השוא הנע ברה"מ.

נִיהִי מְרַעַה עֶדֶר אֶל מְרֵאָה הָדָר חלוק אותיות
 נְחִלִי מְבַתּוֹת אֶל בֵּית וְחֶדֶר (אדו"מ שיר א') ומלות השמוש
 זב"ז

אֶל מְרֵאָה, אֶל בֵּית תמ' לְמִרְאָה לְבֵית משום חק השוא.
 „הֵן זֶה הַיְצוֹר הַגָּדוֹל הַהוֹלֵךְ בְּשִׁתִּים" (הנמלה)

הולך בשתים תמ' הולך על שתיים. הקש: הולך על ארבע
 (ויקרא י"א כ'). כדי להרחיק השוא ועיין התנצלותו של המשורר
 עצמו באגרת רפ"א. ובשורה שאחר זו הוא כותב: „גם זה הצמד
 על ארבע יהלכו", כאן הכריח אותו החק להיות נאמן ללשון
 הכתוב, שכן בְּאַרְבַּע יש שוא נע בראש המלה.
 „תִּלְעַג עַל אִפּוֹ תִּבְּזוּ לְחֻמָּתָהוּ" לעג ע

העברי אומר לועג ל... „בזה לעגה לך בתולת בת ציון". והמשורר החליף ל' ב„על" להרחיק השוא הנע ברה"מ. ויתכן שהמשורר השתמש ב„על" על פי הפסיקתא רבתי (פ' ל"ד): „לעגנו על דבריהם" (מובא אצל בן יהודה). ואפשר היה גם לנקד תלעג בהפעיל, שכן נמצא את ההפעיל בקשר על גם במקרא: וילעג על היהודים (נחמיה ג').

מקור ת' שה"פ בלתי אם האיל לא אָבָה שָׁמַע (האיל)

שָׁמַע תמ' שְׁמוֹעַ לשם מניעת השוא ברה"מ, הקש לא אָב וְשָׁמוֹעַ תורת ד' (ישעיהו ל' ט"ו) וכן ולא אבוא שְׁמוֹעַ (ישעיהו כ"ח, י"ב). ברם יש פעם אבה עם מקור: ולא אבו בדרכיו הָלוֹךְ (ישע"י מ"ב, כ"ד).

נפרד ת' נסמך ולחפך וצנופים פִּדְדוֹר סָבִיב צִוְּרֻנְיָה
תלמלים הָדוּרִים יָרְדוּ סָתְרוּ (אדו"מ השיר הראשון)

סָבִיב ת' סָבִיב למניעת השוא ברה"מ.

וְיֵהִי מְרַעַה עֶדֶר אֶל מְרֵאָה הָדָר

הָרֶם לָקֶרֶת וְצָחִית לְצָרִית.

צָחִית ת' צָחִית למניעת השוא ברה"מ, וְצָחִית. בדוגמה האחרונה איני קובע מסמרות. אמנם קאניג, פין מצינים את הנפרד צָחִית וכןמצאתי לאדם הכהן, אולם יתכן שילג חשב צָחִית (ע"ד פִּסְלִי, אֵייל) ואין כאן שום חלוף. צָחִית מנקדים שולבוים, שטינברג ואחרים. וכנראה כך היא האמת, שהרי יכול היה לכתוב בלי וו החבור: הרס לקרת, צָחִית לְצָרִית)

וּלְאַבּוּסֵנוּ כִּי רַק לֹא יָבִיטוּ (עדר אדני)

שני הנקוד
בנטיה השם

אַבּוּס בא בנטיה אַבּוּסֵנוּ, הקש אם ילין על אַבּוּסָף (איוב ל"ט, ט'). אולם כדי שלא לכתוב שוא ברה"מ „וּלְאַבּוּסֵנוּ" שנה המשורר הנקוד של השם בנטיתו.

וּקְרָבִיכֶם כָּלֶם פִּיפִים וְאַבֵּן (אדו"מ שיר ט')

תמ' וְקְרָבִיכֶם: א) לשם רבוי התנועות, ב) למניעת השוא

הנע ברה"מ.

בְּךָ שָׁרִי הַמִּשְׁלָא זְמֵרֹתִי הִנְעִימוּ (הוי אח)

המשורר משתמש בבטוי הפיטני אֲנֵעִים זְמִירוֹת ושירים אארוג (במקרא אין הפעיל: הִנְעָם). אולם כדי להרחיק השוא הנע ברה"מ הוא משנה זְמִירוֹתִי לְזְמִירוֹתִי. אף כי אין בכתוב רק היחיד זְמִירָה ואין זְמִירוֹת־זְמִירוֹת.

היליכי בת יענה בן בסינג וקחיהו (האשה וילדיה)

שני הנקוד
במעל

וקחיהו תמ' וקחיהו למניעת השוא הנע ברה"מ. (אולם קצת מוזר, הרי יכול היה המשורר לנקד כראוי קחיהו בלי וו החבור!).

כי תמוט כנלו - אשרו לא תשפך (שתי הרחלים)

חלוק בנינים
פעל - נפעל

בכתוב „כאין שפכו אשרי“ בפעל והמשורר שנה מלשה"כ לשם הרחקת השוא הנע „תשפך“ במקום „תשפך“. ואולי גרם החרו המלעילי, במקום תשפך תשפך בחרו עם יתפך (ועיין להלן השפעת החרו).

במרי רוחה לבלי הועיל תפזרו (הוי אח)

חלוק בנינים
פעל בקל

פזר לא נמצא בקל (מלבד שזה פזורה ישראל) ואין זה רגיל שישתמשו בעבר פזר וכו' במקום פזר, או אפזר במקום אפזר. אולם עפ"י חק השוא הנע ברה"מ החליף את הפעל תפזרו (שתחלתו שוא נע) בקל (שאותיות איתן שלו הן בעלות תנועה). ורגיל המשורר בכך לבנות מן הבנין הקביל את הפעיל ולהפך, למשל מן „על מה אדניה הטבעו“ הוא כותב: „הוא הר חמד זה על עמרו הטביע“ (בבן יהודה אין הטבע במובן זה, אף כי כבר השתמש בו הקליר: הטביע אדני נשי. אאגרה, טל). וכן יש לילג „רקמתי“ מן רקמתי שבמקרא. אף כאן בנה הקל בעתיד מן הנפעל „נפזרו עצמנו“, אגב יש גם פזר בקל (דניאל י"א, כ"ד).

עד בא הרוצים ויקחוהו

וו המחפך את
המשפט

ולנערותיהם לשחקבו ויתנוהו (העורב החפץ התמשל כנשר) והנה לולא גזרת השוא הנע ברה"מ היה המשורר כותב בודאי „לשחקבו נתנוהו“. אולם מפני הלחץ החליף את הפעל בקל (שלא כהלכה, שכן אין אנו מוצאים שמוש לשון כזה שחזק ... אלא שחק ...) ואת העבר בעתיד דבר הרגיל במקרא וביחוד אם בראש המשפט יש וו כמו כאן ולנערותיהם... ויתנוהו, שזהו כמו ויתנוהו לנערותיהם. הוו המחוברת לשם בראש המשפט מהפך את הפעל העומד בסופו (עיין מה שכתבתי על הלכות וו מהפכת כזו בהקדמה לפירוש על איוב. יפו תרע"ו, עמ' י"ז).

מךמעות עיניכם בערי שחרו (הוי אח)

קל בפעל

שחרו הוא צווי מבנין פעל, אולם לא מצאנו שרש זה בפעל לא במקרא ולא בתלמוד (פין מביא רק שבהרגל הלשון אנו אומרים מְשַׁחַד ומשוחד). מן הקל שיש במקרא „שחרו בערי“

(איוב ו', כ"ב) היה על המשורר לומר "בעדי שִׁחְרוּ" במשקל אפעל מן אֶשְׁחַר כעדות וְתִשְׁחַר אותם (יחזקאל ט"ז, ל"ג), ז"א בשוא נע בראש המלה והחליפו בִּשְׁחַרו (פעל) שתחלתו תנועה.

1=1

וּבְשׁוּבָה לְלִבְשׁ נִצָּנִים וּפָרַח

תָּשׁוּב גַּם נִפְשִׁי הִיבֶשֶׁה וְתַחֲי (אם מִבְּכָה)

וְתַחֲי במקום וְתַחֲי (עתיד פשוט, כי אין כאן מקום לעתיד מהפך) לשם מניעת השוא הנע.

וכן: אִזּוּ וְתִמְדָּךְ פֶּלֶךְ וְכָלִי גֹזֶלָה וְהִלָּךְ

יִלְכֹּשׁ וְיִלָּךְ אֶל אֲדָמַת נֹזֵר חֵישׁ.

וְיִלָּךְ תִּי וְיִלָּךְ לברוח מן השוא הנע ברה"מ.

כְּלִי-מִתְחַמֵּד עֵינֶיךָ תִּטָּשׁ וְתִרְרָךְ (לרב מ"ג)

עתיד ועבר בדבור אחד במקום וְתִרְרָךְ להרחקת השוא ברה"מ¹).

וְדַמְעֵי כְּנָשָׁם מַעַל כִּי יִתְכּוּ (הוי אח)

חלוף משקל
מקרא' בתלמודי

וְדַמְעֵי צוּרָה פְּטִיגִית מן היחיד דָּמַע (שאינו במקרא בהוראה

זו) תמ' וְדַמְעוֹתֵי מפני השוא בראש המלה. ומענין שהמשורר

הגדול ר' יהודה הראשון (הלוי) משתמש גם הוא בצורה זו

"דַּמְעִים" במקום "דמעות" בעטיו של השוא, אולם לתכלית

מהופכת האחרון כותב וְדַמְעֵי לברוח מן השוא "וְדַמְעוֹתֵי" והראשון

כותב "דַּמְעִיו" כדי לתקוע בהם יתד שאינו ב"דַּמְעוֹתֵיו".

"וְשֹׁלֶשׁ אֲסִיר תִּאָּזַח נֹתֵן דַּמְעָיו כְּטַל חֶרְמוֹן" (ציון הלא

תשאל)

1) מענין הדבר שהמשורר לא ראה מעולם את הווי הזאת המנקרת פתח לשם המשקל כוון המהפכת ויתשבה באמת ובתמים רק לתנועה נוספת לשם המשקל ואת הפעל לעתיד לא מהפך כמו שהיה, ראייה ברורה לרבריש לנו בהערותו לבית זה:

אֶל גֹּאֲמַת מִסְגֵּי דָקֵן וְאַבְרָם

גִּחְלָץ עֲלֵיהֶם, נֶדְךָ וְנִירָם (הארות והערות בת"ד)

ועל זה מעיר המשורר: "במדרב כ"א, ל', העתיד למדברים בערם מן פעל ירה עם

כנוי לנסתרים ועם וו ההפוך ודומם לו נִירָם (תהלים) ע"ד, ח", שהיא כמו להונותם סאתותם (יחזקאל מ"ו, י"ח).

וכאן אתה רואה בעליל שאף על פי שבמקרא וְנִירָם הוא גם לדעתו עתיד מהפך משתמש הוא עצמו בו במקום עתיד וְנִירָם, כי הפתח הבא תחת הווי ונִירָם לא בא אלא לשם הרחקת השוא ולא לשם הפוך. ובזה סרה תמיהתו של המעיר שם בהוצאת א' הבאה בסוגרים (הוא פלא, כי ישתמש בתמונה זאת לעתיד והוא מהפך), וכנראה גם "בכלי" שבאו אצלו בנקוד שלא כדין לא היו בעיניו אלא מן צלצול פונימי, שאינו מעלה או מוריד.

שנוי סדר
המאורעות

עַת אֲלֵיָּה וַחֲנוּךְ עָלוּ שְׁמִימָה (בִּירַח בְּלִילָה)
אֲלֵיָּה וַחֲנוּךְ תִּמְ' חֲנוּךְ וְאֲלֵיָּה (לְפִי סֹדֵר הוֹמָנִים) לִהְרַחֵק
אֵת הַשּׁוֹא הֵנֵעַ בְּרַהֲמִי.

חלופ יחסים

שִׁמְי עֵינֶךָ לְשָׁחוֹת חֲדָרֵי כְּלִיזְמָמוֹ (עֲרָבִי הִנְחַל וְהַהֲדָסִים)
חֲדָר דּוֹרֵשׁ ל... הַקֵּשׁ „חֲרָב חָלַל הַגְּדוֹל הַחוֹדֶרֶת לָהֶם
(לָכֶם) (יַחְזָקָאֵל כֹּ"א, י"ט) וְכֹאֵן בֹּא בִיחַס הַפְּעוֹל לִהְרַחֵק הַשּׁוֹא
בְּרַהֲמִי וְעֵינֶיךָ לְקַמֵּן הַשְּׁפַעַת הַחֲרוּזִי (תַּחֲדָרְנִי).
אַתָּה הָאֵשֶׁשׁ וְכִי תִזְעַם וְעַם (בְּעַל הַכֹּפֶר)
וְעַם בֹּא בִיחַס הַפְּעוֹל וְעַם אֵת אוֹיְבָיו (יִשְׁעִי ס"ו, י"ד),
וְגַם בִּי-עַלִּי: וְעַם עַל בְּרִית קוֹדֶשׁ (דְּנִיאֵל י"א, ל') אוֹלֵם וְעַם
ב... הוּא שְׁמוֹשׁ חֲדָשׁ, שֶׁכִּנְרָאָה גֵרְמָה לוֹ הִרְחַקַת הַשּׁוֹא הֵנֵעַ בְּרַהֲמִי
(וְכִי ת' וְאֲזַתִּי, וְעַלִּי).

ב. השפעת החרוז

I. החרוז בכלל.

שנוי משקל
השמות

לְמָה תִּכְבֶּךְ עַד כֹּה תִּיְתָה גּוֹלָם (קִצּוֹ שֶׁל יוֹד)
גּוֹלָם תִּמְ' גּוֹלָם (הַקֵּשׁ גָּלְמָו רֹאוּ עֵינֶיךָ) לִשְׁם הַחוֹרוֹז עִם
עוֹלָם (וְעֵינֶיךָ אֲגֵרוֹת יל"ג).
אֲנִכִּי אֲשַׁבֵּר צִמְאֻנִי
מִן הַשְּׁבִלָת וּמִטָּה (הוֹאֵב וְהַעֲגֵל)

בכתוב נאמר: יִשְׁבְּרוּ פְּרָאִים צִמְאֻם (תְּהִלִּים ק"ד, י"א), וְכֵן
בִּיאֲלִיק: „צִמְאֵי לְדִכְרֶךָ אֲשַׁבְּרָה" (הַמְתַּמִּיד, עַמ' רצ"ח), בִּלְשׁוֹן
הַמִּקְרָא יֵשׁ לְצִמְאֻן מִשְׁמַעוֹת מְקוֹם יֵשׁ, צִמָּא לְמִים, הַקֵּשׁ
„וּמוֹצְאֵי מִים לְצִמְאֻן" (תְּהִלִּים, ק"ו, ל"ז) דָּבָר וְהַפּוֹכִי, וִילִיג עֹזֵב
אֵת לִשׁוֹן הַמִּקְרָא לִשְׁם הַחוֹרוֹז עִם אֲדוֹנִי. וְהַשּׁוֹה רֶשֶׁב־ג: „טִרַם
כִּלּוֹת צִמְאֻנִי" (נָחַר בְּקִרְאֵי גֵרוֹנִי) וְגַם הוּא לִשְׁם הַחוֹרוֹז.
הֵם לָה לְפָה עַל יָדָם אֲתַנְחָמָה (אִם מִבְּכָה)
אֲתַנְחָמָה בְּמִקּוֹם אֲתַנְחָמָה (הַקֵּשׁ לֹא אִישׁ אֵל וַיִּתְּנָחֶם וְכֵן
הַמְשׁוֹרֵר עֲצֻמוֹ) בַּחוֹרוֹז אֵל הָמָה.

נִדְרַעְתִּי כִּי כְּפֹזֶת בְּאֵלָה אֲתַקֶּה" (שְׁנֵי יוֹב"ש פ"ב בֵּית 30)

במקום אֲתַקֶּה אוֹ אֲתַקֶּה (זוֹהִי טַעוּת, כִּי מִן אֲתַקֶּה לֹא יֵאָמֵר
בְּשׁוֹם מְקוֹם אֲפִילוֹ בִּאס"פ אֲתַקֶּה אֵלָּא אֲתַקֶּה) כִּשֶׁם שֶׁאֵין אוֹמְרִים,
לְמַשְׁל, לָקֶה בִּאס"פ מִן לָקֶה אֵלָּא לָקֶה).

אֲתַקֶּה בִּאס"פ

נְקוּד רְהוּם
תִּמְ' הַפֶּסֶק

(1) נְקוּד זֶה יְרוּשָׁה הִיא לִילִיג מֵאֲדָרִים הַחֵהָן, כִּי כֵן יִכְתֹּב: לֶחֶן אֲתַקֶּה יוֹם הַלִּדְרָתָהּ, שִׁירִי

שִׁיק ח"ב, וִילָנָא תְּרִיִּל, עַמ' 176.

חרון קרפף

ובאחד מחכמי ישראל הספרדים

תהיה לו חכמת הרפואה לקרלם (שני יוסף בן שמעון פרק הי'
הספרדים תמ' הנקוד הנכון הספרדים, לשם החרון המרפף
(ספרדים. קרלם). במקום אחר מנקד יליג כדון: כפרי.

חלוק משקלים
אפעל במקום
אפעל

יהיו יבשת או אחור ירמו אדו"מ השיר הי"א

ירמו תמ' ירמו בחרו אל הושמו. אולם בשיר י"ב (בית י"ח)
ירמו כדון פ"י בחרו עם ילמו, וכן שם בית לי"ב בחרו עם קדמו.

השוה גם ביאליק: אהמדה ת' אהמדה בחרו אל אנה (שירים כ"ח).

אף הם ילגו אחור ופיהם יקפצו

לא עוד יכתבו שטנות ולשונם יחרצו (על דא קא בכינא)

במקרא יקפץ ע"מ אפעל ולא תקפץ את ירך מאחיר האביון

(דברים ט"ו, ז') והמשורר נקד יקפצו תמ' יקפצו לשם החרון

(שטנות במקום שטנות למנעת השוא הנע).

הזכיר יכתרו גם קד ימשלו (קוצו של יד)

ימשלו תמ' ימשלו לשם החרון עם ישאלו.

חלוק משקל פעל
בפעל ולהפך
באמ"ף

אך חרבו זאת מפשר אויבים שבעה (אדו"מ השיר המ')

שבעה תמ' שבעה, הקש ויאכל על שמאל ולא שבעו

(ישע' ט, י"ט) לשם חרון עם באה"ו.

ויערים נהדרים גאות לבשו (אדו"מ השיר הי"א)

לבשו תמ' לבשו (השוה יי מלך גאית לבש) בחרו עם ייבשו.

עמה-מיכל אשתו נפשו אהבה (אדו"מ שיר ט' בסוף)

אהבה תמ' אהבה הקש "ועו מלך משפט אהב". אהבה.

אהבתהו וכדומה ונחלף משקל פעל בפעל לשם החרון.

וכן: על אויביו מסביב חרבו נברה (אדו"מ השיר הי"א)

נברה תמ' נברה (הקש מאריות נברו) בחרו אל נשברה.

וכן: "אך אל כל צר צדה וידיו נברו (אדו"מ שיר י"ב) תמ' נברו.

או יחד חברו ובמשנה: כחם על הזאב נברו (שני הכלבים) ת' נברו.

וכן ימיו קרבו (הזאב לפני מותו) בחרו אל רבו, הקש אל

אלהיה לא קרבה (צפניה ג', ו'), "רחמנים בני רחמים בת שוע

שכתו" (קיצו ש"ו בית י"ד) תמ' שכתו לשם החרון, הקש

(1) דרך זו להחליף משקל פעל בפעל בהפסק מאמר מצאתי גם אצל אד"מ הכהן: בשפת
קדש זו אשר פה נקנה" (שיר נכון לבי אלהים) בחרו עם גושנת תמ' נקנה. ג'מים פ"ם פזקיר
קלאוי (הדעת והמות) קלאו תמ' קלאו (פ"ע) בחרו אל נאו. מ"ז טענים גם גזקלים קלאוי
תמ' ק' לו בחרו עם קלו. וכן אצל רמח"ל: תפארתכם תביטו אחר אשר נקנה (המשל מרוב
ואין שם חרון!).

שָׁכְחָה (משלי ב', י"ז). אולם, חיש נחה זעפה כי אליה קָרְבָּה... בתה היחידה אשר אָהְבָה (אסנת). כי אין לחץ החרון, ובדי ריק כל זאת להבל יַעֲפָה (שומרת יבם) תמ' יַעֲפָה, בחרון אל תִּלְפָה, הקש לאמים בדי אש וְיַעֲפֹ (ירמי' נ"א, נ"ח). ואם בגל החלופים האלה יש אולי לתלות בסברת המשייר, שמשקל פֶּעַל עתיד לגבר ולדחות את משקל פֶּעַל גם באס"פ כשם שדחהו ברהוט המאמר, שהרי כמעט כולם באים לא באס"פ בפֶּעַל; אָהַב, נָכַר, שָׁכַח, ונה אנו מוצאים אותו מנקד סתם פעל בעבר עפ"י משקל פֶּעַל ורק לשם החרון:

„ומאום התסידה לא טַעְמָה“ (השועל והחסידה)

טַעְמָה תמ' טַעְמָה (שהרי גם הבינוני הוא „טוֹעֵם“) לשם

החרון עם אֲשַׁלְמָה.

כִּי רָפוּ יָדֶיךָ כְּנִלִיךָ בְּשָׁלוֹ

הַאֲבִיזוֹנָה תוֹפֵר תַּטְוִהֲנוֹת יִבְטְלוּ (המות וההולך למות)

כאן כנראה עבר המשורר מעבר לעתיד, כדי שלא יצטרך

לשנות בְּטָלוּ לבטלו. אגב שמוש הרבות משנתי: יבטלו ולא

תבטלנה.

מִשְׁקַל פּוֹעֵל תִּמְ' פֶּעַל בהוה

וְאָתָּה לֹא יָדַעְתָּ לֹא צוֹלַחַת (אדו"מ שיר יוד)

צוֹלַחַת תמ' צָלְחָה (הקש מדוע דרך רשעים צָלְחָה (עבר)

(ירמי' י"ב, א') בחרון עם רוצחת. וכן שם: „לבלי בוא בית פלטי—

היתה צוֹלַחַת“ בחרון אל שָׁחַת (1) בצעדים קלים ובנפש שומחת

(נאד החלב) במקום שִׁמְחָה לשם החרון עם אָחַת, שהוא קוראה

כאן, אגב, שלא כהלכה מלעיל—אָחַת במקום אָחַת. וכן וחהי נפש

הכלב שומחת (שני הכלבים). כי הנך שומחת (ערבי הנחל).

לֹא לִשְׁאֹל עַל נַפְשִׁי אֲנִי פֹה עוֹמֶדֶת

כִּי לְשָׁלוֹם פָּרְעָה אֶמְתֵּךְ חוֹרְדֶּת (חוררת תמ' חֲרָדָה)

וכן ולקול רעם ותרועה הרוח חורדת (במצולות ים, א'

בית 8).

חלופ בנינים וּבְטָרָם תָּם פָּרַח נָמַל הַבֶּסֶר

מהר המות סגלו שָׁלַח (הוי אח)

(1) ויתכן שכאן חשב המשורר לאפשר שיהיה הבינוני ע"מ פוֹעֵל אף כי העבר הוא פֶּעַל, דוגמת שוֹכַח שוכחי אלוה אף כי בעבר הוא פֶּעַל: ברית אלהיה שָׁכְחָה (משלי ב', י"ז). שָׁכְחוּנִי, שכן אחת מוצא שיטחשם בְּצוֹלַחַת אף כי לא היה מפסיד אם היה אומר צָלַח: „הוא איש לא צוֹלַח (השיר החמישי) בחרון עם יָפַח.

שְׁלַח פֶּעַל תַּמ' שְׁלֹחַ בְּקַל הַשּׁוֹה שְׁלַחַו מִגָּל (יואל ד', יג).
 קל תַּמ' פֶּעַל
 לֹא יָדְעוּ כִּי תִמְדִּי מִבְּלִי מְנוּחַ
 לְתַמְדָּה פֶּלֶךְ יָד בְּפִישׁוֹר לְשִׁלּוֹחַ (הַאֲשָׁה וְשְׁתֵּי שַׁחֲוֹתֶיהָ)
 לְשִׁלּוֹחַ תַּמ' לְשִׁלּוֹחַ כִּלְשׁוֹן הַכְּתוּב יִדְיָה שְׁלַחָה בְּפִישׁוֹר.
 שְׁלֹחַ יָד (בְּקַל) יֵשׁ לוֹ הוֹרָאָה אַחֲרָתָּה, לֹא שֶׁלַח יָדוּ בַּמִּלָּאכָתָּה
 רַעְהוּי, לְשִׁלּוֹחַ יָד בִּיהוּדִים לֹא־בָדָם.

מִתְקַנֵּי עוֹלָם אֵל לְשׁוֹן תְּנַבְרוּ
 הַצִּילוֹ בְּתַחֲלָה אַחֲרֵי דְבָרוֹ (הַנֶּעֱרָר וְהוֹקֵן)
 גִּבֹּר לְשׁוֹן צִרוּף מַלִּים זֶה חֲדָשׁ הוּא, בְּכַתוּב: „לְלַשׁוֹנֵנוּ גִּבּוֹרִי“
 (בַּהֲפַעֲלִי) וְהִיָּה יִכּוֹל לִוְמַר אֵל לְשׁוֹן תְּגַבִּירֵנוּ (פִּי) וְהַשְׁפִּיעַ הַחֲרוּזִי.
 אֶךְ יִדְהֶעֱמַל לוֹ אָדָם וְיִלְד (לְרַב מִי) ג'
 וְיִלְד (נִפְעַל) תַּמ' וְיִלְד (הַפַּעַל) שְׁבַמְקָרָא (אִיּוֹב ה', ז') גִּרְמוּ
 הַמִּשְׁקָל וְהַחֲרוּזִי יַחַד.

אֶפְשָׁת בָּהּ רוּחִי וּבָחֵם לְבִי אֲחֵם
 לְבָהּ תִּקְפּוּא (אִם מִבְּכָה עַל בְּתָה)
 לִשְׁם הַחֲרוּזִי עִם „רַחֲמִים“ בֹּא הַהֲפַעֲלִי מִן חֲמִם (צוּרָה מִשְׁנִיתָּה.
 בִּיצָה ב', ה') תַּמ' תִּפְעַל (תִּחֲמִם) הַמִּקְרָאִי. הַשּׁוֹה: וְלִתְחִם כִּי יִדֵּם
 (דְּבַר, בִּיאֲלִיק).

אֶף הוֹר נְחֻרוֹת סוּסִים אֶרְץ יִבְקִיעַ (אֲדוּיִם הַשִּׁיר הַשְּׁמִינִי)
 אֵין הַקּוֹל (נַחֲרוֹת סוּסִים) מִבְּקִיעַ אֶרְץ אֵלָא בּוֹקֵעַ, הַקֵּשׁ
 וְתִבְקַע הָאֶרֶץ בְּקוֹלָם (מַלְכִּים א' א', מ') וִילִיג גִּיּוֹר תִּמְדִּי קַל מִנְפַּעַל
 וְלַהֲפֹךְ וְהַהֲפַעֲלִי בֹא כֹאן לִשְׁם הַחֲרוּזִי עִם יִרְיעַ.
 כִּי יִפִּי וְתָם לֹא יוֹכְלוּ יִסְתְּרוּ (אֲדוּיִם הַשִּׁיר הַשְּׁנִי)
 קל תַּמ' נִפְעַל

סֹתֵר בְּקַל לֹא נִמְצָא בַּמִּקְרָא וְגַם בַּמִּשְׁנָה נִמְצָא בְּמוֹכֵן אַחֲרֵי.
 (הַכְּתִיב שֶׁל הַכְּתוּב עֲרוּם רָאָה רַעְה וַיִּסְתֵּר (מִשְׁלִי כ"ב, ג'))
 נְקוּדוֹ בְּלִי סִפְק וַיִּסְתֵּר, כְּלוּמַר, נִפְעַל כְּמוֹ הַקְרִי וְנִסְתָּר, וְלֹא כְדַעַת
 פִּין בְּאוּצְרוֹ שֶׁבְּכִתִּיב יֵשׁ סֹתֵר בְּקַל, שֶׁהִרִי הַנְקוּד וַיִּסְתֵּר הַנִּמְצָא
 בַּסְּפָרִים שֶׁלָּנוּ אֵינוֹ הַנְקוּד שֶׁל הַכְּתִיב אֵלָא רִמּוֹ לְקִרִי וְנִסְתָּר
 כְּדֶרֶךְ שֶׁל קִרִי וְכַתִּיב). וְהַמִּשְׁוֹרֵר הִשְׁתַּמֵּשׁ בְּקַל יִסְתְּרוּ, שֶׁכֵּן „יִסְתְּרוּ“
 סוֹתֵר אֶת הַמִּשְׁקָל וְהַחֲרוּזִי כְּאַחַד. וְאַפְשָׁר טַעַם גַּם הוּא לְחֹשֶׁב
 עִפְיִי הַנְקוּד שֶׁל הַכְּתִיב וַיִּסְתֵּר שֶׁהוּא עֵתִיד קַל.
 יוֹרֵם כִּי לֹא נִבְגָּד אִם לֹא נִלְחָקָה (עַל הַר צִיּוֹן שְׁשִׁמָּם)

נִלְחָמָה תַּמ' (נִלְחָמָה) לִשְׁם הַחֲרוּזִי וְהַמִּשְׁקָל.

חלוף הומנים
עתיד תמ' עבר

לא יעזבוהו מִשֵּׁם לא יִלְכוּ
עָדִי כָּל עֶשֶׂב הַשָּׂדֶה לַחֲכוּ
אוּ אִזּוּ נִפְצוּ מֵעָלָיו (בְּקוֹר חוֹלִים)

במשל, שכולו כתוב בעבר, עובר המשורר לזמן עתיד:
„לא יעזבוהו“, „ילכו“ רק כדי לחרו עם „לחכו“ (אולם קיץ
הרי יכול היה לכתוב לא עזבוהו. משם לא הלכו עדי כל
השדה לחכו (בקל) כמו פִּלְחָךְ הַשּׁוֹר (במדבר כ"ב, ד') וכן כותב
המשורר עצמו לַחֲךָ (בקל): „לַחֲךָ וַיִּגְרַם סִבְכִּי הַכֶּפֶר“ (אסנת ב').
ואולי רצה המשורר לציין ע"י הפעל את חוזק מדרגת הלחיכה
שהיתה כמו אש ולא השאירו כלים).

חלוף היחסים

כִּי תִקְיִפִּים הֵם וּמִי יֵדִין בְּמוֹ (הרבר בבהמות יער)

במו במקום עָפָם (ככתוב ומי ידין עם שתקיף ממנו (קהלת
ו, י')) לשם החרו עם פִּשְׁעָמֹ וּסְמֵךְ המשורר על הכתוב לא ידון
רוחי באדם, אף כי אפשר ששם יש לב' הוראה אחרת.
יִשְׁכּוּ בִּיתָה רַעִיָה

וַיִּחְכּוּ אֵלֶיהָ (האילה, העורב, העכבר והצב)

חֲכָה אֶל בַּמָּקוֹם חֲכָה ל... לשם החרו, וממנו למדו גם
משוררי זמננו לכתוב חכה אל לשם חרו.

וַתֵּרָא הַצִּפְרָדֵּשׁ וַתִּקְנָאָהּ (ח"ב ספר ג' משל כ"ב)

תמ' ותקנא בו לשם החרו, וסמך על לשון: וַיִּקְנָאָהּ כָּל עֲצֵי
עֵדֶן (יחזקאל ל"א, ט').

מִדּוּעַ חָרַדְתָּ קִדָּשׁ לֹא תִתְחַדְּגִי (חֲנָה לאחר שלשים שנה)

תִּתְחַדְּגִי בַּמָּקוֹם תִּתְחַדֵּר לִי לשם החרו. בכתוב החודרת לָהֶם
(יחזקאל כ"א, א') וגם המשורר עצמו „וּלְגַב כָּל חֶדֶר כָּל לֵב יִתְחַדְּרִי“
(האשה וילדיה ח"ג) (ומצאתי לאחד העם המשתמש בִּחְדָּר ב...
„ובאותה מדה שחודרים עמוק עמוק בחלקי הישן ומוצאים בו
מומים וחסרונות דקים מן הדקים, בה במדה וכו'. לתולדות החיוב
והשלילה, עפ"ד ח"א, עמ' קמ"ח).

נקוד העתיד
בוו ההפוך

וַיַּעֲבֵר שׁוּעָל וַיָּרִים

אֶת רִיחַ הַנִּיחֹחַם (העורב והשועל)

וַיָּרִים שֵׁלֹא כַּדִּין בַּמָּקוֹם וַיָּרִחַ לשם החרו עם יפיה.
ומצאתי שנקד כך אפילו לא לשם חרו, כנראה מחוסר דיוק:

הַאֲבִיר כַּנָּץ וַיִּרְקִיעַ כַּנָּשָׁר וַיִּרְקִיעַ תִּמְּ וַיִּרְקֵעַ וּדּוּקָא הַנְּקוּד
הַמְּדוּקָדָק נוֹתֵן אֶת הַמִּשְׁקָל הַדְּרוּשׁ (י"א תנועות). שְׂגִיאוֹת זֶה לְהַשְׁאִיר
אֶת הָעֵתִיד הַמֵּלֵא אֶפִּילוֹ בּוֹ הַמַּהֲפֵךְ רִגְלִיָּה מֵאֵד אֲצֵל סוֹפְרֵינוּ
דֵּה־אִידֵנָא וּכְמַעֵט כּוֹתֵבִים וַיִּנְבִּיחַ, וַיִּשְׁמִיעַ, וַיִּבְרִיחַ, וַיִּנְיֵעַ וְכוּ'
תִּמְּ וַיִּנְבִּיחַ, וַיִּשְׁמִיעַ, וַיִּנְיֵעַ. וְכֵן בְּצוּרֵי אֵל תִּשְׁמִיעַ, אֵל תִּבְרִיחַ וְכוּ'
בִּמְקוֹם אֵל תִּשְׁמִיעַ, אֵל תִּבְרִיחַ.

וַיִּבְרַח עַל לְבֹ רֹחֶק הַרְגִיעַ צוּרֵי קוֹם וַעֲשֵׂה
הָלֹא כִּב לֶךְ בְּאֶשֶׁר נִשְׁשָׁה מִצָּאָה וְצוּרֵי לֹא תַעֲשֶׂה
אֵל עוֹד שְׁלֹת לִבְךָ תִּשְׁבִּית תִּפְרִיעַ (סוֹד אֱלֹהִים) בַּהֲפֵעִל ל' הַפֶּעַל
גְּרוּנִית

כֹּאן הִיָּה צִ"ל הַרְנֵעַ (בְּשׁוּרָה הָרֵאשׁוֹנָה) וּבִאֲחֵרֹנָה תִּשְׁבִּית,
תִּפְרֵעַ, זֹאת אוֹמֶרֶת הַחֲרוּז הִיָּה פּוֹקֵעַ לִגְמִרִי, וְאִפְשָׁר לְהַעֲלוֹת
אֲרוּכָה לְשֵׁתֵי הַשּׁוּרוֹת בְּאוֹפֵן שֶׁהִדְקוּק לֹא יִפְגַּע כֹּל כֵּךְ: בְּשׁוּרָה
א' "תִּרְנִיעַ" בִּמְקוֹם הַרְנִיעַ, ז"א, עֵתִיד בִּמְקוֹם צוּרֵי קוֹם וַעֲשֵׂה,
כְּמוֹ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא (עֵינֵי תִלְעַע שִׁמְ"ז). וּבְשׁוּרָה הַשְּׁלִישִׁית
בִּמְקוֹם "אֵל" – לֹא, שֶׁאֵז אִפְשָׁר יִהְיֶה לְהַשְׁאִיר אֶת הָעֵתִיד כְּמוֹ שֶׁהוּא,
הַקֵּשׁ וְלֹא תִשְׁחִית (וַיִּקְרָא י"ט).

הֵם הָאֲנָק דִּם, אֵל קוֹלְךָ תִּשְׁמִיעַ מִקּוֹר תִּמְּ שֵׁם
וַיִּנְיֵעַ כֵּחַ מִשְׁנֵתָם תִּפְרִיעַ (בֵּית מוֹעֵד לְכָל חַי) הַפֶּעַל

בִּמְקוֹם תִּשְׁמִיעַ צִ"ל תִּשְׁמִיעַ.
הֵם רוּחַ סָעָה! אֵל אֲנִי תִפְרִיעַ –
בִּמְקוֹם תִּפְרֵעַ לְשֵׁם הַחֲרוּז עִם רִקְיעַ.
וְאִישׁ הִתְפַּח אֶת הָאֵמֶת יָדַע
הִתְמַצָּא בְּמִצְרָא נִפְשׁוֹ מִרְגּוּעַ?
חִפֵּץ יָדַע תִּמְּ חִפֵּץ לִדְעַת לְשֵׁם הַחֲרוּז.

תַּמּוּנָת בֵּה' אַחֲרֵי אֲמִישָׁה גַם אוֹתָךְ מִן הַעֲיִנָּה (הַשּׁוֹעַל וְצִפִּיר הָעוֹזִים)
הַעֲיִנָּה תִמְּ הַעֲיֵן לְשֵׁם חֲרוּז עִם תִּנְבִּיחָהּ. תַּמּוּנָה עִם
מִן "מִן"

וַיִּשְׁלַח קֵן הָאֲפֻרֹתִים מִשְׁמָה (הַדְּרוּר וְהַחֲזוּר)
יִשְׁמַעֲאֵלִים! וְלִרְוֹעַ לֵב אָדָם לָמָּה

לֹא הִבְאֵתָ אֶתְכֶם צָרִי מִשְׁמָה? (אִסְנַת בַּת פּוּטִיפָרֵעַ).

וְכִבֵּר צִינְתִּי זֶה לְמַעַלָּה בְּדַבְרֵי עַל הַמִּשְׁקָל (מִסְפֵּר הַתְּנוּעוֹת).

"וְכִבֵּר בִּיקֶס רְוָה וְכִלְיָהֶם רִיקֶם" (בִּירַח בְּלִילָה ג')

רִיקֶם הוּא תַהִיפַּ וְאִינוּ יִכּוֹל לְשַׁמֵּשׁ תֹּאֵר הַשֵּׁם כְּמוֹ רִיקֶם.

בִּירְמִיָּה (י"ד ג') כָּתוּב "שָׁבוּ כִלְיָהֶם רִיקֶם", בְּטוֹי הַמִּתְבָּאֵר בְּשָׁנֵי אֹפְנִים:

תֹּאֵר הַפֶּעַל תִּמְּ
תֹּאֵר הַשֵּׁם

(א) שבו פ"י=השיבו; (ב) בסרוס: שבו ריקם (ב) כליהם. אולם כאן הרי אין פעל וגרם לצורה זו החרוז עם „מחיקב.

נְבוֹנָה מְכַל, עו כְּכִפִּיר אֲרִיִּים (אדו"מ)

שם מלאכותי
במקום טבעי

אֲרִיִּים במקום אריות לשם החרוז עם עֵינִים (חרוזים „צולעים" – שם מלעילי אמתי עם שם מלרעי – נמצאים לעתים לא רחוקות אצל יל"ג וכבר ידועה התלונה של חצ"ל על החרוזים מים חיים). וגם אדם חורז עֲרִיִּים עם שְׁמִים (שיר „נכון לבי אלהים" בית 18). והנה בגן פרחים, צד 158 בתקונים לחלק ג', כותב המשורר עצמו: ע' ג', ש' י' אֲרִיִּים צ"ל אֲרִיֹּת (הרבי בל"ז נמצא רק בהוראת תמונת האריה החצובה מעשה חרשים). ובאמת קוראים אנו בשורה זו:

זוד שחל בחוץ אריות בדרך (הבאת בכורים בית ז')

אולם כאן נשארה השגגה לא מתוקנה משתי סבות: (א) משום החרוז, (ב) מפני שהמשורר לא נפה עדיין את כל שיריו נפוי אחרון.

אוֹלָם בְּבָדֵל אֲזַנְיוֹ (הה פ' אָרְכוּ
וַיִּצְאוּ מִקְּבֵי הָעוֹר וַיַּעַל

שמוש השמות
בעל ובעלים

הַפִּירוֹ הַבָּעַל) (החמור בעור הארי)

וכן: „א' שזמ, א'י-מקל קרא הַבָּעַל" (החמור המקנא)

אין בעל סתם בעברית אלא בעל לאשה (בסמיכות יכול לבא בעל האבדה, בעל אף וכדומה) והיה המשורר צריך לומר „ולא הפירו בַּעֲלִיֹּי, „קרא בעליו" כלשון המקרא: „והועד בבעליו" או ולא הכירוהו הַבָּעֲלִים כלשון המשנה: „הבעלים מטפלים בנבלה". וביאליק מדיק וכותב: „שאל הרצען בַּעֲלֵי הוּא", ולא היה יל"ג דורש אל „הַבָּעַל" לולא היתה יד החרוזים במעל.

כִּי לָקַח בְּמִתְחִיר מִכְּתָב הַמִּסְעָה

חרוש צורה
שם חרוז

פְּנִדְיוֹנוֹ הָאֲחֵרוֹן וְנִפְרָה הָעֵדָה (שני יוב"ש)

מכתב מסעה במקום מכתב מסע; חדוש לשם חרוז עם מְעָה.

אֵד לֹא אֵין תְּרַצְבוֹת וְהִיא תְּכַשֵּׁל תְּעֵנָה (שני יוב"ש)

מן עֵזָה לא נמצא הנפעל, והיה המשורר צ"ל תְּעֵנָה מן מְעֵנָה לתקן ולשם החרוז עם מְעֵנָה חדש הנפעל תְּעֵנָה. פִּין ובן-יהודה אינם מביאים בגין זה.

זכור השכות
ונקובם
בהשפעת החרוז
ובלתו

גם עלי לא תאטר בור תחתית פיה
כי תשוב נשאתי אל בית אביה

בור נקבה שלא כרגיל במקרא, כדי לחרוז פיה עם אביה
(גם בכתוב, תאטר... פיה (תהלים ס"ט, ט"ז), אולם שם כתוב
בא"ר). צד היתר היה לו למשורר לנקד את השם בור עפ"י הכתיב
של כהקיר בור (ב"ר) מימיה. וגם בערובין ק"ד: א"ר יהודה אמר
שמואל בור שהקרו עליה נביאים.

כי בפקר ההוא הרפתים עמוסים
צפרים בפרות ובפרים אבוסים

זכר המשורר את השם רפת לשם החרוז עמוסים—אבוסים
ואף בלי חרוז: וארא רפת צר ובתוכו עדר (בירח בלילה ב').
ובירושלמי פסחים פ"ד, הלכה ח': "הרפת בין גדולה ובין קטנה".
ונמלים חלשים שם אל עיניך יראו (ערבי נחל ומההדים).

אולי בחר המשורר בתמינת זכר כדי שיוכל לומר: "יראו"
החרוז יפה עם "ייענו", מה שאין כן תראנה עם תנענה. אף כי
אנו מוצאים אותו משתמש בעתיד המשני במקומות שונים. והיה
יכול לומר נמלים חלשות... יראו, כמו: "היסקו אנחותיך?" (אלמנה
צעירה לימים). "וירפו ידיה נפשה תשות" (שומרת יבם ח"ב).
הרמז מזה נשים מטילות ארס (קוצו של יוד). וראויה ביחוד
תמינה אחרונה זו לתשומת לב, שכן אימת העתיד ברבות מוטלת
על מדברי עברית לבלי זוו מן הדקדוק המקראי. וראוי ללמוד
מיל"ג, שאין כמוהו לדקת החוש הלשוני, שלא חשש לומר
אפילו בצווי לנשים ע"ד הצווי הזכרי, שכן מצאנו דוגמתו
בפסיקתא, דף קל"ג, "בנותי עשו תשובה עד שלא יבאו השונאים
עליכן". וכן הוא אומר "עיניו יכמהו" (נקמת הרופא) בחרוז אל
כנהו.

הבשר ירנה, צומקות השדרים (תל-אביב)

במקרא "שדרים צומקים" (הושע ט', י"ד). המשורר סר מלשון
הכתוב בלי שום סבה נראית, אלא, כנראה, בהשפעת הכלל הדקדוקי.
שהאברים הזוגיים של בעלי חיים הם ממין נקבה:
"וכרשו מלא כל טוב כל חלב" (חמור מקנא)
השם פָּרֶשׁ (או פָּרֶשׁ) בכה"ק מינו לא נסמן, אולם במשנה
הוא לינו: "שאין אומרים הלל על נפש שבעה וכרש מלאה"

(תענית כ"ח) וכן „גָּרָסוֹ מִתְּבַקְעַת" (סנהדרין ט', ה'). וכנראה
 השפיעה מניעת השוא ברה"מ (מִלֵּא תמי' מִלֵּאָה)
 לְכָאִיב הַשָּׂדֶה מֵאֲנָתָהּ לְהַשִּׁיחַ בָּתָה (הדרור והצפרים)
 שדה לשון נקבה עפ"י המשנה. השם חתול בא בנקבה: חתול
 מיללת (שני יב"ש ג'), חתול ווללת (העכברים). וְתָעַז דב אֶתָּה (הלביאה
 והדב), דב נ' ע"פ המקרא. „מפהק חתול השממון" (ביאליק).
 „לא עֲקָבוֹת יָפִיז עָלָיו נוֹרְעוֹ"

„מִצָּחוֹ תְּרוֹשָׁה" גַּם עֵינָיו תִּשְׁכּוּ (אדו"מ השיר ה"ב)

מצח ל"נ לא נמצא. להפך בכתוב נמצא שלש פעמים בפרוש
 מצח חזק (יחזקאל ג', ח', י"ג, ט' וּבִירְמ' ג', ג': „מצח אשה
 זונה היה לך"). וכנראה הטעה את המשורר הבטוי „מצח נחושה"
 עֲחֹשְׁבוֹ לְתוֹאֵר — וְאִינוּ אֵלָּא סוּמָךְ נַחוּשָׁה = נַחֲשָׁת (ומקור השגיאה
 כנראה באיוב: ובשרי נָחוּשׁ, אולם גם שם צ"ל נחושה בצרוף ההא
 של מלת „האס" שאחר זה, כי אין תאר נחוש נחושה כשם שאין
 תאר זהוב, כסוף. וכנראה עוברת השגיאה בירושה ממשורר
 למשורר. אצל שלום הכהן מצאתי: „פניו ראה זועפים, מצחו
 נקמט ה" (עמל ותרצה 1812, עמ' 9. שורה ד' מלמטה) ומהם
 ירש ביאליק „מצחותם הקמוטות" (המתמיד).

דולקות אַחֲרֵי צַעֲדֵי אֲזִיבֹו

מחט ל"ז

בְּמַחֲט הַנִּמְשָׁךְ אַחֲרֵי אֲבָן הַשּׁוֹאֵבָת (בין שני אריות ה')

במשנה מחט ל"ג (במקרא אין השם הזה כלל), מחט שניטל

חרירה (כלים י"ג, ה').

וּמְחִירָם יִתְּנוּ לְצֶאֱן מְרָעִיתָם

קמיע ל"ג

קְמִיעוֹת בְּדוֹקוֹת עִם שִׁירֵים ח"ה, (דור המדבר)

קמיע בלשון התלמוד לשון זכר: „נאמן הרופא לומר קמיע

זה מומחה רפיתי בו שניתי ושלשתי" (ירושלמי שבת פ"ו, הל' ב').

עַל פֶּן בְּצִנְיָן מַלְכוּת בְּמַעַט רֹאשׁוֹ נִצְנָפָה (מלחמות דור)

ראש ל"ג

ראש ל"ג לשם החרוז עם נִשְׁקָפָה.

וַיְהִי בְּכֹסֶעַ הַדְּרוֹר מִן חֶה שִׁמְשׁ

דרור ל"ז

וַיָּבֵא אֶרְצָה קָדָם וּבְמִצְרַיִם (הדרור והצפרים)

בגן פרחים למזח עמ' 158 כותב המשורר: „כדי להקל על

הלשון במשל הספרי הזה למען ירוץ קורא בו הנחתי את הדרור

במין זכר, אף על פי שבהוראת עוף היא נקבה, כמו שנמצא

„ודרור קן לה“ וסמכתי על צפור בודד“. אולם מענין שהצפור עצמה שעליה סומך המשורר באה בכל המשל הזה בל"ג דוקא.

חֲמִשָּׁת שְׁעוֹת

„וישב ארץ מְהֵלֶךְ חֲלָקִי הַיּוֹם חֲמִשָּׁת“ (בין שני אריות)

בהוצאה הראשונה היה כתוב מהלך שעות חֲמִשָּׁת בחרוז אל „חֲמִשָּׁת“ ועל זה העיר יל"ג: „וזה טעות, כי שעה היא נקבה ושם המספר שלה חמש ויתבטל החרוז, לפי שעה איני יודע לתקן באופן אחר בלתי אם לכתוב במקום שעות—חֲלָקִי הַיּוֹם“ (גן פרחים עמוד 159).

מפליא הדבר, שלא זכר המשורר שגם לנקבה יתכן לומר „חמשת“ (וביחוד בלחץ החרוז). שכן אנו מוצאים „שלשת נשי בניו“ של נח; „שלשת אחיותיהם“ באיוב, „שלשת ככרות לחם“ התקון שלו „חמשת חלקי היום“ הוא חסר טעם לדברי הכל. אגב, יש לציין שאדם הכהן כותב:

לֶכֶן עַל כָּל-כּוֹס הֵן תִּשְׁמַע אֶרֶשֶׁת:

„הִנֵּה אֵחַ יָקָר! עוֹד שִׁבְעִים וְחֲמִשָּׁת“.

המובן „שנה“ (שיר ליום הולדת בנו לשנת תר"ג). וכן המשורר עצמו:

עַל יָדָיו וְעַל כְּנָלָיו לֹא אֶצְבְּעוֹת שִׁשָּׁת (מלחמות דוד) בחרוז עם אֶשֶׁת.

„אַל תִּנָּשִׂי בִּי! הֵאֵם אֵת עֶרְכִּי תִּשְׂי“ (המזנפת והעמרט).

עֲתִיד זְכָרִי תִּמְיָ
נָקְבִי

העתיד תִּשְׂי הוא לזכר (צור יִלְדָּה תִּשְׂי). לנקבה צ"ל

תִּשְׂיִי ולשם החרוז בא כך. ויש לו רע במקרא: „גַּם אֵת תִּשְׁבָּחִי

תְּהִי נִצְלָמָה (תִּמְיָ תְּהִי) (נחום ג', י"א).

וכן אצל המשורר „הֵן לֹא הַיּוֹם אֵף לֹא מָחָר לְאִישׁ תְּהִי“

(אלמנה צעירה). גם כאן צ"ל „תְּהִי“ וסמך על הכתוב.

„וְאַהֲבָה כִּי עוֹד אוֹסִיף דִּמְעָתִי אֶרְיֹךְ“ (תשובה לראליצקי)

כְּנוֹי הַפְּעוּל
נָקְבָה לִזְכָּר

„אֶרְיֹךְ“ הנמצא בישע"י הוא לנקבה. לראליצקי היה צ"ל

אֶרְיֹךְ, אולם החרוז עם „תִּנָּךְ“ גרם להחש כחו של דאליצקי

כנקבה. והקס: „אֵת אֲהַבָה מְדוּעַ תִּקְשֹׁר אֲשֶׁר יִפְרִיד צְבֹא שְׁמִינוֹ“

(מגדל עז לרמח"ל וורשא תרכ"ג, עמ' 84). תקשר תמ' תקשרי

לשם המשקל (ע"ש הערת שד"ל 57). וכן: „אֲכֹן קָשַׁת לֵב אֵת כִּי

לֹא תִרְחַם לֵב אֲשֶׁר מִחֲצַת“ (85) תמ' תרחמי.

וזה בְּעֶרְבַּי פִּי שִׁבְעַי שְׁמַח (הערב). פי במקרא בא בקשר עם

מספר זכר, ויהי נא פי שנים ברוחך אלי (מלכים ב' ב', ט').

ושמוש לשון זה רגיל גם היום בפי המדברים. וצ"ל פִּי שִׁבְעָה.

II. השפעת החרוץ המלעילי.

החרוץ, וביחוד המלעילי, היה מאז ומעולם למשוררים לאבן מעמסה, אשר כל עומסיה ישרטו, וגם לצור חלמיש, אשר בהכות עליו פטיש היוצר והתיו ניצוצות של מלים ותמונות חדשות. קל היה לו לביאליק המשוחרר מכבלי החרוץ המלעילי (אגב, על ידי גורדון בחלקיו האחרונים) ללעוג להחרוץ של ארץ, שרץ, קדחת, צפחת וכדומה של קודמיו, אולם כשהגיע הוא למקומם לכתוב לא חרזים מלעילים אלא רק "יציאות" מלעיליות, כלומר, לגמור כל שורה במלה מלעילית אמיתית, כבר היה אנוס בכל ידו החזקה ובקיאותו הגדולה בכה"ק לנטות מן הדקדוק מצד אחד וגם לחדש דבר מה מצד שני. אתה מוצא אצלו בוילהלם טל (הכתוב כלו ביציאות מלעיליות) שָׁפָה במקום שם: וּבְמִצָּאִי אֶת בֶּן הַבְּלִיעַל שמה" (עמ' ט"ז)

עָתָה . . . . . עָתָה

וְדַלְקוּ פָּרָשֵׁי הַנְּצִיב אֶחָיו.

אולם רק באס"פ יש רשות להטעים עָתָה עָתָה מלעיל, אבל לא בתחילת המשפט. לנקד "ההכרחה", אשר רק מתוך ההכרח אפשר להתירו. לנקד הַצֶּלֶב (נ"ז). הַסֶּנֶן (צ"ה) (שלא ביציאה היא מנקד צֶלֶב) (קע"ו) תמ' הַצֶּלֶב, הַסֶּנֶן. לנקד עבר מהפך שנגינתו מלרע בנקוד של אס"פ בראש המשפט כדי להטעמו מלעיל:

לּוֹצְרָנָה עֵבֶר, וְשֹׁאֵלֶתָ אֶת פִּי הָעָם, וְיִדְעֶתָ
מֶה פִּקְדָה יָד מַמְשֶׁלֶת אוֹסְמֶרִיָה עַל הָאָרֶץ.

וְיִדְעֶתָ תמ' וְיִדְעֶתָ, להטעים כִּי־עָתָה (ע"ב), וְיִאֱמָר (ע"ד), וְנִכְרַתָּ (מהופך) (צ"ג), להשאיר תמונות כמו צִנְאָרְכָם (כ"ו), אֲדוֹנֵי (ל"א) גִּדְעָה (נ"ג), בל ימוט (נ"ג) וכדומה. אולם בה בשעה שעבירות קלות אלו שהמשורר דש בעקביו לא השאירו ולא ישאירו כל רושם על השפה ודקדוקה, הנה הבטוי המחודש "בלי חֶדְלִי" (ויל-הלם טל עמ' כ"ב) תמ' "בלי הֶרֶף" שאין לעמוד על דקדוקו, וכן השם היפה "נִגְרָת" ע"מ נִכְרַת מן השם נִגְרָתָא (ירושלמי קידושין פ"א, ה' ד'), שנתנו מתחת קולמסו של המשורר מחמת אינסו, ישארו מתנוססים כנפכים יפים אשר הוסיף המשורר משלו אל אוצר המלים המלעיליות המועטות של השפה העברית. אצל יליג אתה מוצא מלבד חדושים

שנוצרו בבית מדרשו הוא לשם החרוז המלעילי. גם זה שאינו בוש להשתמש ביצירות הפיטנים אפילו של הקליר לשם זה:

חמונות פיטניות   כָּל רָנָה וְתַחֲנָה הִגִּיוֹן וְכַחַשׁ (אדו"מ השיר השלישי)

בשביל החרוז עם לחש. כַּחַשׁ היא יצירת הקליר: „כַּחַשׁ אֲבִשֶׁר וְיַעֲרֵב צֶדֶק בַּקָּהֶל רַבִּי" (אפיק מען, תפלת גשם), ויקבל כקרבן כַּחַשׁ עֲנִינִי (אאמיק, יוצר ליום ב' דסכות), ולא עוד אלא שיליג (ואחריו כלנו) השתמש בשם קלירי זה ברבוי: „מְכַחֵשִׁי דָּבָר טוֹב יָחַם יְנוּעִי" (אדו"מ השיר העשירי).

שִׁבְכָּהּ פִּיָּם וְכֹמֶר מִרְלִי כָּל דְּמַעַּ (הווי את)

דְּמַעַּ מְלָה מִדְּרָשִׁית (משה כותב בדמע) ונמצאת בפיוט כל נדרי „וראה דְּמַעַּ עֲנִיִּי, ומענין שהמשורר הקפיד שלא להשתמש בשם זה במקום שלא היה אנוס לכך עפ"י המשקל. בגן פרחים עמ' 158 מעיר המשורר (ליא, ג') כך: עֲמִי צִיַּח שוֹרָה אִי (מלמטה) דמַעַּ צִּיל דמַעַּה (במשקל הראשון הוא רק בלשון חכמים ובמקרא לא נמצא בהוראה זו). וכבר הזכרתי תמונה זו לעיל בשער השוא.

גם השם „נטף" הבא בחרוז עם שִׁטָּף

רָנַע רָנַע וְפַל מִמֶּנָּה נָטַף

יִפֹּל גַּם יִטְפֹּעַ בַּמְצוּלוֹת יָם שִׁטָּף (בית מועד לכל חי)

גם שם זה, בתמונתו הסגולית, אינו אלא יצירה פיטנית בלחץ המלעיל, כי מן הצורה „נטפי" מים (איוב ל"ו, כ"ז) אין להוציא היחיד נָטַף דוקא, שכן יש במקרא „נָטַף", „נָטַף וּשְׁחָלַת", שגם ממנו יכולה לבוא צורת הסמיכות ברבוי „נטפיי" (על משקל „דבריי") ורק החרוז המלעילי גרם ליצירת שם סגולי זה. מענין שביי המצטט את יליג לעתים קרובות לא ראה דוגמה זו ולא הביא לא אותה ולא שום דוגמה אחרת לשם נטף במספר היחיד. הדוגמה שהוא מביא מן הרמב"ע היא ברבוי „נְטָפִים", אולם מנטפים הלא אין ראייה שהיחיד הוא ע"מ פֶּעַל, שכן גם משקלי פֶּעַל, פֶּעַל, פֶּעַל, פֶּעַל באים ברבוי „פֶּעַלִּים". ויש לחקור, מי הוא הראשון שהשתמש בתמינה זו, שכן בנספחים של ציון בספרו S. P. איננו. פין מביא נָטַף בתור היחיד של נְטָפִי וכן שטינברג, קאניג וגוניס-בוהל. גרו-יילין וכן טורצינר מנקדים נְטָף.

נַעַם וְצִדְקָה רָגְלָן אֵל תְּכַלְאָהּ

וְצִיָּעוֹת וְחֵם הָרִמָּה פְּעָמִים (אדו"מ השיר י" בסופו)

וּלְקוֹל וְיִכְרָתָם בְּמַחְזוֹת מִתְּנִים תִּצְעַד עֲלֵמָה נְאוּה וִיפֹת פְּעָמִים (אמנת, ד')

פֶּעַם בְּמוֹבֵן צַעַד בֶּא בְּרַבּוּי פְּעָמִים כַּעֲדוֹת הַכְּתוּבִים „פְּעָמִי אֲרַחֵץ“. מֵהָ יִפּוּ פְּעָמִיךָ וְכֹדוּמָה, וְאוֹלָם מְשׁוֹרְרָנוּ הַשְּׁתַּמֵּשׁ בְּרַבּוּי זֹוגִי—תְּמוֹנָה פִּיטְנִית טְהוּרָה הַנִּמְצָאָה בְּסִלִּיחוֹת לַתְּחִלּוּאִי יִלְדִים „זִכּוֹר לִיפֹת פְּעָמִים“ וְזוּהִי צוּרָה שֶׁהַחֲרוּזוֹ הַמַּלְעִילִי גִרְמָה¹).

לְקַחוּ רְכוּשׁ הַזֶּנֶךְ מִזֶּבֶךְ וְעִזְבוּנֶךְ מִצּוֹ עֲסִים יִינֶךְ (קִינָה לַת"ב)
עַפְּי הַמִּשְׁקָל בִּית וִיתֵד צִ"ל לְקַחוּ רְכוּשׁ הַזֶּנֶךְ טוֹבֵךְ וְעִזְבוּנֶיךָ
מִצּוֹ עֲסִים יִינֶיךָ. וְהִנֵּה „הַיּוֹנִים“ וְ„עִזְבוּנִים“ יֵשׁ בִּיחוּ' (כִּי, לִיג)
רַבּוּי מִן יֵין אֵין בְּמִקְרָא, בְּתַלְמוּד יֵשׁ יִינּוֹת (כְּתוּבוֹת סִיָּה), אֲבֵל
לֹא יִינִים, וְהַמִּשְׁוֹרֵר נִשְׁתַּמֵּשׁ לְשֵׁם הַמִּשְׁקָל וְהַחֲרוּזוֹ בְּלִשׁוֹן הַפִּיטוֹן:
וְאִיהָ שְׁמָנִים וְיִינֵי רֶנְנִים (ב"י עַמ' 2022).

חֲרוּשׁ צוּרָה לְשֵׁם שִׁיחִים עֲבָתִים וְסִבְכֵי כְּפָים (אֲדו"מ שִׁיר ז')
חֲרוּז מַלְעִילִי.
כֶּף בְּרַבּוּי הַזֹּוגִי בְּמוֹבֵן עֲנַפִּי הָעֵץ לֹא נִמְצָא בְּמִקְרָא וְהוּא
מַחֲדוּשׁ עַיִי יִלְג לְשֵׁם הַחֲרוּזוֹ הַמַּלְעִילִי עִם צִהָרִים.

סִדְר מִלִּי הַמִּשְׁפָּט; לְשֵׁם הַחֲרוּזוֹ הַמַּלְעִילִי יִשְׁתַּמֵּשׁ יִלְג עוֹד בְּדֶרֶךְ אַחַת כְּמַעַס
הַמְּחַלֵּט לִפְנֵי הַמְּקוֹר
בְּלִתִּי שְׂכִיחָה בְּעֵבְרִית הָעִתִּיקָה, אֵף כִּי שְׂרֵשָׁה הִיא בְּלִי סֶפֶק בְּמִקְרָא,
זֶהוּ שְׂמוֹשׁ הַמִּקְרָא אֲהָרִי הַמְּחַלֵּט. בְּמִקְרָא יְדוּעִים מִקְרִים מַעֲטִים.
„הָאֶחָד בֶּא לְגוֹר וְיִשְׁפּוּט שְׁפוּט“, וְיִשְׁטַחוּ לָהֶם שְׁטוּחִי, וְעוֹד אַחֲדִים:
אוֹלָם צוֹנֵץ בְּנִסְפָּחוּ נוֹתֵן רִשְׁמִיָּה מִיּוֹחֲדָה לְדֶרֶךְ שְׂמוֹשׁ לִשׁוֹן זֹו אֲצִל
הַפִּיטוֹנִים וְהַמִּשְׁוֹרֵרִים הַקְּדִמוּנִים. נֶכְסוֹף נֶכְסָה, נִזְבָּד וְזוֹד, יֶאֱבֹדוּ אֲבֹד
(רַשְׁבִּיג) וִיצָא יִצָּא, יַעֲשֵׂן אִפּוֹ עֲשׂוֹן, יֶרְעֵף רְעוּף (ר"י גִּיאַת), נִשְׂאֵל
שְׂאוֹל, חֲרָקוּ עָלֶי חֲרוֹק, נִשְׂכָּחִים בְּבוֹר שְׂכוּחַ (רַמְבַּ"ע), וִירְעֵד לְבִי רַעִיד,
(רִיָּה ל'). יִלְג מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּדֶרֶךְ זֹו, כְּנִרְאָה, רַק בְּשִׁבִּיל הַחֲרוּזוֹ הַמַּלְעִילִי,
שֶׁכֵּן בְּעִיקָר מִצָּאֵתִי שְׂמוֹשׁ לִשׁוֹן זֶה בְּפַעֲלִי לִי הַפַּעַל גְּרוּנִית:
הוּא עֲנַפִּי הָעֵץ הִנֵּיעַ נוֹעַ (הַדְּרוֹר וְהַחֲזוֹר) בְּחֲרוּזוֹ עִם גְּבוּלָה,
„נִיצָא הַשְּׂמֵשׁ וְיִשְׁלַח שְׁלוֹחַ“ (הַשְּׂמֵשׁ בְּגִבּוֹרָתוֹ) בְּחֲרוּזוֹ אֵל מִשְׁמוּעַ.

¹ הַצּוּרָה פְּעָמִים (בְּמִקְוֹם פְּעָמִים) שְׂבָאָה בְּפִיוֹם גַּם הִיא נּוֹצֵרָה בְּעִיקָר עַיִי לַחֵץ הַחֲרוּזוֹ
וְדוּגְמָתָהּ יֵשׁ בְּפִיוֹם לֹא מַעַס, כְּמוֹ „הַדּוּמִים“ רַבּוּי זֹוגִי מִן הָרוֹם, עֲשֵׂרָה הַרוּגִי מַלְכוּת). „מִתְּנִינִים“
„שְׁפָחוּתִים“ (קִלִּיר אֲרֵשָׁה, רִשׁוֹת לִשְׁל). וּמִפְּלִיא הַדְּבַר, שְׂצוֹנֵץ לֹא הִרְנִישׁ בְּדֶרֶךְ פִּיטוֹנִים זֹו וְאֵין
מִסְנֵה דוּגְמָאוֹת בְּנִסְפָּחוּ, גַּם בֵּן יְהוּדָה מִבִּיאֵרֶק „הַדּוּמִים“, אֲבֵל לֹא „מִתְּנִינִים“. בְּנִגּוּי שְׂכַטֵּר בֶּא
שֵׁם „גְּבוּלִים“ כְּחֲרוּזוֹ אֵל מִצָּרִים (נִגְיֵשׁ עַמ' 106). בְּשֵׁם „שְׁפָחוּתִים“ מִשְׁתַּמֵּשׁ בִּיאֵלִיק בּוֹיִלְהֵלֶם מִלִּ:
„נִנְעִי לָקֵב לֹא יִרְפָּאוּ בְּדֶבֶר שְׁפָחוּתִים“ (עַמ' לִיג).

אך אַתָּה אֵיל צֶאן מִזֵּב בְּשָׂר וּמֵת כִּכ הָאָכַל צָלִי תַעֲלֶה
צָלַח (האכל).

וַיִּכְרַע הָאֱמָלָל תַּחְתָּיו כְּרוּעַ (החמור והסוס) בַּחֲרוּ עִם מִשְׁמוּעַ.
וַיְהִי הַיּוֹם וַיִּנָּבֶה לֵב תַּחֲזֹת וַיִּשְׁלַח צִיר אֶל הָאָרֶז שְׁלֹחַ (תחת)
הַחֶפֶץ לַהֲתַחֲתֵן בָּאָרֶז.

וַיִּפְתַּח תְּרַצְבוֹת הָצֵב פָּתַח (האילה, העורב, העכבר והצב)
בַּחֲרוּ עִם מְרִיחַ.

ובשומרת יכם, שנכתב אחר שבטל מעליו גזרת החרוז המלעילי,
מצאתי דוגמה שלא בחרוז מלעילי:

עוֹד עֲדָנָתִי לֹא כָלְתָהּ, עוֹד יוֹמִי גָדוֹל
הַלְעוֹלָמִים תִּתְּדֵל יוֹנָקָתִי תְדוֹל?

תַּחַת תַּת תּוֹדָה וּבִרְכָּה עֲתָרַת

לְגִפְּן הַחֲבִיאָתָהּ צֵל יְדִיָּהּ

הַיְתָה אֶתָּה רוּחַ אֲחֵרַת (צבי מִדָּח)

סרוס חמלים
לשם החרוז

סרסוהו עֲתָרַת תּוֹדָה וּבִרְכָּה. והחרוז הוא שהפך הבית משרשו, וכן:
מָלֵא הַסְּפּוֹג מִיָּם רַבִּים חֶמֶר = (חמור נושא ספוג) חמר מים רבים.
והחרוז עם ויאמר הוא שגרם לכך. אכן דוגמת סרוס זה יש גם
בכתבי הקודש: כל תשא עין, כל רבים עמים וכדומה.

בִּימֵי יַעֲלֶה וַיְהוּדִית וּבַת אֲבִיתָל, הִזְכִּיר אֶת בַּת אֲבִיתָל אַחֵר
יְהוּדִית לִשְׁם הַחֲרוּז עִם „לִילִי“.

הפך סדר אישי
המאורעות

להשפעת החרוז המלעילי יש ליחס השמוש בשמות עצם
פרטיים מן המקרא אפילו כשלענין אין כל שיכות לא למקרא ולא
לשמות הנמצאים בו. למשל:

וַתַּעַד תְּלִיָּתָהּ וַתִּשֶׁשֶׁת עָרֵי
וַתֵּצֵא לַחֹל בְּמַחֲלוֹת עֵין גִּדִּי (ואלמנה צעירה לימים, ע"פ לפונטיק)

שמוש בשמות
ע"פ לשם החרוז

בְּרִיר שַׁעֲרֵי גִדִּי נִבְחָרָה לְמָקוֹם הַמַּחֲלוֹת בַּשְּׁבִיל הַחֲרוּז ל„עָרֵי“.

יֵשׁ אָדָם כִּב לְבוֹשׁ אֶטְוֹן מִצְנִים (החמור בעור הארי).

„אֶטְוֹן מִצְנִים“ לֹא בֹא אֵלָּא לִשְׁם חֲרוּז עִם „תְּמַרְתָּיִם“.

יַעֲבֹר עַד מַעְבָּר לְנֶהֱרַח תְּדַקֵּל (העשיר במותו)

הַשֵּׁם חֲדָקָל בֹּא לִשְׁם הַחֲרוּז עִם „שָׁקֶל“

אִם עֲשִׂיר אֶתָּה וּבְבִיתְךָ כָּל חֶסֶן

אָז באַשר תּפְנֶה תּמָצָא טוב עיר גֶשֶׁן (עב הענן, עפ"י קרילוב).

„גֶשֶׁן“ מאי עבדתה? (ואין זה גם פסוק, במקרא יש טוב ארץ מצרים), הוי אומר לשם חרוז עם „חֶסֶן“. ויש שהשם הפרטי ישמש כשם כללי¹). לדוגמה.

שם עצם פרטי
בהוראת שם
עצם כללי

אַל חִיק פֶּל-עֶמֶק עַל בְּרָכִי פֶל-גִּבְעָה (חג לאדני)
בכה"ק בא רק השם „גִּבְעָה“, „גִּבְעָה“ הוא שם עצם פרטי.
„גִּבְעָה בְּנִימִין“, אלא שהמשוררים בשמחם על כל שם מלעילי
סמכו את ידם עליו לשם חרוז עם מָבַע וְשָׁבַע וכו' (ומענין הדבר

¹) שעי"פ ישמש בפי משוררינו מאז ומעולם כשמות עצם כלליים לעת הצרך. דוגמאות רבות אפשר למצא אצל רשב"ג, ריה"ל ואחרים. ואביא כאן אחרות:

שְׁלַחָה אִמִּי בְּעֻזּוֹתַי
לָקַחְתִּי זָרִים בֵּית קְעֻזּוֹתַי (רשב"ג כרך שני עמ' 8, ביאליק-רבינצקי).
„קְעֻזּוֹתַי“ הוא שם עי"פ (דהיי"א י"ד,)המזל לא עמדו על כך).
אמת תבחר בְּדַבְּרוֹךְ וְלֹא שָׁקֵר בְּשׁוֹם עֵינַי
וְהֶאֱמַתְּ יְסוֹד עוֹלָם וְכָזָבִי בַת גִּשְׁיִי מִדֶּן (דרכי נעם לר"ם חביב, רדלהים תקס"ו, עמ' י"ב).

י"ל, שכל דרכי השירה היו פתוחים לפניו נתן גם הוא דוגמאות יפות לדרך זו:
„וְכִאֲשֶׁת לַפִּירֹת תִּקְוֶה הַגִּבְרֶת (האשה ושתי שפחותיה) אשת לפירות (שופטים ד')
אשה חרוצה, שנפשה נהלים תלהט (ועיין באור וגם רש"י שם).
וְכָשֶׁם הָדַת עֲלֶיהָ שָׁקֵר קָפְלוּ...
ובשם אביר יעקב עלינו יתנפלו...
אַל גָּא נָחַת מִכָּפְנֵי דָתָן וְאַבְיָרִים (ח"ד הערות והארות לשיר בעלות השחר).
וכבר השתמש ר"ם חביב בשמות אלו בדרכי נעם ואני מוצא לי לחובה להביאם פה.
מפני שלפי הנראה מאופן סדור הבתים לא הובנו דבריו כראוי:

בְּכָל אֻמּוֹת לְיִשְׂרָאֵל יִבְקָשׁוּ
לְתַשְׁעוֹתָם בְּדָתָן וְאַבְיָרִים:
אֲנִי יִרְאָה וְהוּא יִפִּיל מִקְנָאִים
שְׁאֹל חַיִּים בְּדָתָן וְאַבְיָרִים (דרכי נעם הוצאת הרו"ה הנ"ל, עמ' ט"ו)
השורה השלישית אינה מובנה, כי לא נאמר את מי או מפני מי הוא יִרְאָה. לכן נראה לי כי צ"ל
בְּכָל אֻמּוֹת לְיִשְׂרָאֵל יִבְקָשׁוּ
לְתַשְׁעוֹתָם בְּדָתָן. וְאַבְיָרִים—רָם
אֲנִי יִרְאָה, וְהוּא יִפִּיל מִקְנָאִים
שְׁאֹל חַיִּים בְּדָתָן וְאַבְיָרִים.
כלומר: את האלהים שהוא אָבִי רָם (והיה צ"ל וְאַבְיָרִים רָם ומשום המשקל נשתנה לִמְאַבְיָרִים) אני
ירא והוא יפיל וכו'.

שגם פין, גם בן יהודה, גם גרזובסקי-ילין ומכש"כ המלונות הלועזיים אינם מזכירים את השם הנפוץ הזה, הנמצא כל כך הרבה אפילו בשירי ילדים! כמה רבו שפוני טמוני לשון שעל המלונות שלנו לחשפם עוד!).

וַיֵּשֶׁא רָגְלָיו וַיִּסֶּף לְכַרֵּחַ
וּפְתָאם לְקִרְאָתוֹ מִי הַשְּׁלַח.

כונת המשורר לומר נחל שוקט והוא משתמש בשם הפרטי: "מי השלח", אף כי במלה שְׁלַח אין שום רמז לאופן זריבת המים הבחזקה אם לאטם. שמוש זה נמצא אצל יליג גם לא לשם חרוז:

אֵין כְּחִי אֱלָא בְּפָה מְדַבֵּר חֲדוּדִים
אָכַל זֶה הַקּוֹל לֹא יַעֲקֹב וְלֹא יִזְנֶה (ח"ה, אחשב כי...)
מלשון הכתוב הקול קול יעקב.

לְחַפֵּשׂ אֶרֶץ עֵיפָתָה לֹא נִוְדָּעָה
אֶרֶץ תַּחְתִּימִים חֲדָשִׁי לֹא רָאָתָה עֵין (ארץ חדשה ח"ה)
ארץ תחתית חדשי (שם עצם פרטי, שמו"ב כ"ד, ו') כנוי לאמריקה
מפני שהיא ארץ חדשה תחת כפות רגלינו.
"פָּה בְּצִלְמוֹן כְּסִי נִמְאָם נִמְקוֹ" בית מועד לכל חי
צלמון שע"פ (הר צלמון, שופ' ט', מ"ח). המשורר משתמש
בו במובן צלמות.
עֲדַת כָּלְבֵי הָאֲתָרִים הַשּׁוֹעֵל וְהַתּוֹל
עדת כלבי האתרים, אתרים – שע"פ (במדבר כ"א, א').
אצלי ל"ג – תרים ציידים (עפ"י רש"י).

לשם החרוז המלעילי ישתמש יליג במשקל מְפַעֵלֶת גם משקל מְפַעֵלֶת
בנפרד לשם בנפרד לשם
בתרזו המלעילי

בנפרד, דוגמאות אחדות ימצאו גם במקרא: "והיה ביום מְלַחֶמֶת" (שמו"א י"ג), "מְמַלְכֶת לְבַת יְרוּשָׁלַיִם" (מיכה ד', ח'), "לְמַשְׁפַּחַת לְבָנֵי קֵהַת הַנּוֹתָרִים" (דהי"א י', נ"ה), (אולם ביהושע (כ"א, כ"ו) לְמַשְׁפַּחַת בְּנֵי קֵהַת הַנּוֹתָרִים), לְמַמְשֶׁלֶת בְּיוֹם (תהלים קל"ו) ועוד אחדים. אצל משוררנו אתה מוצא גם תמונות אלו גם אחרות: אם תרום ידו על צריו בזאת הַמְלַחֶמֶת (מלחמות דוד) (מובא גם בבן יהודה. את הדוגמה "עוררו מְלַחֶמֶת" הנמצאת באהללה ליוסי בן יוסי אין בן יהודה מזכירו!). עדיין תאָתָה הַמְמַלְכֶת (שם עפ"י

מיכה הנ"ל); מכנען ומלילה יגזל הַמִּשְׁלָּת (מלחמות דוד). בב"י אין זה. כי אמלל זה יִמְכַּר מִמְכָּרָת (אסנת) (חסר בב"י), האמונה מאבות היא לִי מוֹרָשָׁת (אסנת), במקרא נמצא בשע"פ: מוֹרָשָׁת גת; ב"י אינה מביאה. וכן יש אצלו הַלְהָבָת בנפרד. „עצו כמנור אורגים כברק הַלְהָבָת" (מלחמות דוד) (ב"י מביא דוגמא בשם רמב"ע). וכן הַעֲטָרָת: הלא טוב חלקי מנשוא הַעֲטָרָת (דוד וברזל) וכל אלה לא באו אלא לשם החרוז המלעילי.

(המשך יבוא)

תלפיות

מלת "תלפיות" בשיר השירים ד', ד' היא כאבן נגף וכצור מכשול לפני כל קורא ולפני כל חוקר ודורש ומבאר. מה רבה המבוכה השולטת בזה אי אפשר וגם אין מן הצורך לספר, כי ידועה היא למדי. רק בשביל לצאת ידי חובת כיאור ולבסס את דברי אסדר פה מקצת מהפרושים.

ר"י נ' ג'נאח (בספר הרקמה עמ' קי"ב, ולא מצאתי כן בס' השרשים שלו, הוצ' בכר) מבארו משרש אלף (תאלף ארחותיו, משלי כ"ב, כ"ה), וקדמוהו בזה מנחם ודינש, ואולי גם ר' סעדיה גאון, וזוהי בעיקר גם שיטתו של רש"י, אלא שהוא מביא עדותו מפסיק אחר (מלפנו מבהמות ארץ, איוב ל"ה, י"א), דהיינו, שהמלה היא מהשרש אלף בהבלעת פ' הפעל, ויהיה ענינה, שהמגדל "בנוי לתלפיות, בנוי לנוי, להיות הכל מסתכלין בו ללמוד צורותיו ונוי מלאכת תבניתו". ורש"י לא למגדל ממש מתכוין, שהרי הוא דורש את הפסוק על לשכת הגזית, שהיתה חזקן ומבצרן של ישראל. ואין פירוש זה מתקבל על הדעת, כי מה לתלפיות עם לשון נוי. והראב"ע כותב בשם יש אומרים: "לתלות פיות שהן חרבות", ונראה לי, שאם כוונתו לומר "תל מן תלה, פיות כמו חרבות, מקום תליית כלי זין", כמו שמסביר א. קמינקא (בפי' שה"ש שלו עמ' מ"ח). אין להקשות עליו: "אבל אין פיות=החרבות עצמן" (שם), שהרי יש "חרב פפיות" (תהלים קמ"ט, ו'), והוא synekdoche בעלמא כנהוג, אלא שקשה, שאין לנו מלות מרכבות בעברית, כמו שמקשה עליו בצדק גריץ (בפירושו לשה"ש בגרמנית, עמ' 57, ועיין שם עמ' 156). וזולת זה, אין טעם לומר, שכל המגדל בנוי לתלות עליו חרבות, וגם לא חרבות נזכרו בפסוק אלא מגנים ושלטי-הגבורים.

גריץ עצמו, כידוע, מפרש תלפית (כן היחיד) מהיונית telopis=צפיה למרחקים, ועל סמך זה, שמצא בספר שה"ש מלה יונית ממש, הוא מאחר את כתיבת הספר מאד. רבים קמים עליו ומבטלים את סברותיו, ובפנה הזאת דבר עליו נכונה גם קמינקא (כנ"ל). והנה גם קמינקא בחר לו שיטה

חדשה לאמור, שאות נחה חסרה במלה זו, ויהיה „תעלפיות” כמו „תעפלויות” מלשון עפל: „המגדל הזקוף בבנינו עד שצריכים להעפיל עליו (השוה ז', ט: אמרתי אעלה בתמר). גוזמא מליצית” וכו'. ושכח ק. שבצואר הכתוב מדבר, ומי „שמעפיל” לעלות על הצואר, הלא לחניקה ולרציחה הוא מתכוון, וכמה משחתת מליצה כזאת, כי מוזר הוא לבנות מלה כמו „תעלפית” ביחיד שממנו נתהוה „תעלפיות” ברבים.

והנה ראינו שכבר Ewald מקרב את המלה להערבית „ליף”, „לופוף”, וענינו חיילי צבאות נפתלים ומחוברים. וקרוב לזה העלה בו E. König במלוננו (הוצ' שניה ושלישית, עמ' 145) משרש לפה (ע"מ תאניה) תלפיה. חיל, חיילי צבאות, מגדל הבנוי לחיילי צבאות. ובמלוננו של Gesenius (הוצ' ט"ו) נאמר בשם P. Haupt שהוא מלשון לפה, באשורית לבו, שענינו לחזק ולבצר, ויהיה מובן המלה מצודות וסוללות, כעין מה שתרגם בה הירונימוס propugnacula. ואח"כ מובאה במלון זה דעתו של¹ F. Perles, מבלי לקיימה ולא לדחותה, ובוזה רק יותר נבוכים אנחנו.

ומצדיק אני את סברת אלה שאומרים, ששורש המלה הוא לפה, אבל לא מטעמם. ולראשונה אעיר על העובדה, ששורש לפוּף (הוא העיקר בזה) הונח על מעשה הבנין: „לייף ליה” (ב' ב"ב ד', סע"א) „ליפופא מידע ידיע”, ומובא בערוך (ע' לף א', והוא בעה"ש ה' 50). וכפי ענינו לשון חבור הוא, ושם בערוך מובאות לשונות כאלה, „לפופי ינוקא בשבתא” (שבת ס"ו ע"ב), „מיכן שמלפפין את הילד בשבת” (שם קמ"ז סע"ב), „עוללי טפוחים” (איכה ב' כ') תרגום: „עולימא רגיגיא דהוו מתלפפין בסדינין דמילתין”. ואומר אני, שבכל המקומות האלה לא הכריכה והתכריך העיקר, אלא מעשה החבור, וכן הוא בפ' ר"ח (לשבת קמ"ז ע"ב שם) „לפופי ינוקא. לחבר אברים של תינוק, וכדתרגם ויחבר ולפוף עכ"ל. וממנו „לפלוף שבעין” (מ' מקואות ט' ב')=לכלוך שדבוק בעין (עה"ש ה' 52). ובאנו בזה בבחינת-מה אל הגוף האנושי, והוא חשוב לנו, כי בשה"ש שם המליצה לקוחה מהמגדל והכוונה על הצואר, ואל עניני הגוף שייך גם הלשון בבריי (בכורות מ"ב ע"א): „הזיוור והלופין”, שפי' בו הערוך (עה"ש ה' 52) שריסי עיני גדולות, וע"פ עדות כ"י הערוך צ"ל „לופן” (ע"מ סולחן ומוחלן). וגם כאן לשון חבור והכפלה הוא.

וכאן בשה"ש השורש אינו לפף אלא לפה, וזה מטיב הלשון להשתמש בשני שרשים נרדפים כאלה, למשל „גזית” הוא מן „גזה”, בעוד

(1) פרלס מסתייע בהמאמר אשר בברכות ל. ע"א ומפרש „תלפנית” ובאשורית תלפנו? קשת.

שעל הרוב יש גזר, ועוד הרבה ממין זה. והנה ברש"י שם בשה"ש מובא אל נכון: והתייז בתלפיות כמו תיו שבתרמית ובתבנית, ובוה פֶּן אל האמת. שהרי אין ספק שזהו משקלה של המלה, רק שרש"י סותר בזה את דעת עצמו שהוא מלשון אלף בהבלעת פ' הפעל. ולי עוד יש להוסיף: ע"מ תענית מן ענה, תמצית מן מצה, תכלית מן כלה, תכנית (השיה גזית בקמץ, אף שנמסר גם גזית בפת"ח) מן כנה (ולא מן תכן), ואולי בשנוי קל יתפרש כך גם תושיה (מלשון אשה, אשיות, אושא=חומה וכותל שהוא לשון חוץ וגבורה). וגם מרבית ומחצית וכו מאותו המשקל הם. ואין להרבות בדברים, שהרי פשוט ונוח הוא לבנות תלפית מן לפה.

ועתה נבא אל פירוש המליצה. הראב"ע אומר: דימה החרוזים שהם הקשורים שיש על צוארה כמו המגנים שהם תלויים על מגדל דוד. זהו דרכם, כפי שאני רואה, של מרבית המבארים. למשל Budde אומר: „אויך 57 פינדעט זיך דער שאנע פערגלייך דעס שלאנקען, רונדען האלדעס מיט איינעס טורם; דארט נאך פארבע אונד גלאנץ, היער אלס טראגער קוסטבארער שמוקגעענשטאנדע“; וגם קמינקא אומר: „אלף המגן – כל שלי הגבורים, הם כאן משל להקשטים הענקים והקשורים התלויים בצואר האהובה, כי בהם היא כגבורה כובשת כל רואיה, הם כלי זינה“; ובאמרו „הענקים“ כנראה דעתו לומר, שהקשטים הם גדולים וגסים ביותר ולא „ענק“ שהוא תכשיט הצואר, כי על הצואר יכול להיות רק ענק אחד.

ואני לא כן דרכי, אלא לפופי-הצואר—אם מותר לי להשתמש במלת לפופין לצורך זה – הם הם הקשטים, הם הם החרוזים, אשר כל כך יפים ונאים נדמים לו לבחור הכסתכל ביפי תארה של העלמה בחירתו. והוא מוכח מהכתוב עצמו, שהרי בפסוק ז' ה' „צוארך כמגדל השן“ אינו משבח ומתאר את מה שלוי בצואר, אלא הצואר עצמו, מכנהו, גורתו, כל יפי צורתו, וכן ביתר חלקי הגוף הנאמרים ונשתבחים שם. ובוה טעו כל המבארים טעות גדולה, וגם חטאו חטאה גדולה, כי פירשו ע"פ מחשבותיהם הם, ולא ע"פ המלים כפשוטן. כי אין ספק, שבחיים היותר פשוטים, כמות שהם, בחברת רועים ורעיותיהם, אנו עסוקים, ולכן בפסוק א' י' [מה] (כן ע"פ השבעים), „נאו לחייך בתורים צוארך בחרוזים“—היא הפעם הראשונה שנזכר יפי-הצואר בספרנו—מתואר גם כן הצואר כמות שהוא. והגע עצמך, במלין „לחייך בתורים“ מן הנמנע הוא, שידובר בקישוט הבא מן החוץ, שאין לנו עדות או רושם בכל מרחבי המקרא שקשאו את הלחיים במין מאיני תכשיט – קשטו את האזניים, השפתים, האפים, ולכולם יש תכשיט מיוחד הנקרא בשמו, אבל לא את הלחיים – ומאין לנו לפרש הפסוק על יסוד מדומה וגרוע? ובכל זאת, זהו

מה שעושים כל המבארים, ובלתי ידוע לי אף אחד שעמד על האמת; יעויין איך נתלבט בו גריץ, והוא אכנס עושה כבר חוכא וטלולא ממה שפירשו בו אחרים, למשל, Renan, ועכשיו מפרש כך מחדש גם קמינקא: „מכפל המליצה יוצא פירוש תורים כמו חרוזים וענקים לקישוט, וכן להלן תורי זהב“, ואני אומר להפך, מכפל המליצה יוצא, שכמו שעל הלחי אין כאן קישוט מלאכותי, כך הצואר נאה דוקא ע"י חרוזים הנתנים לו מצד הטבע, ובזה הכל על מקומו יבוא בשלום.

וזהו אשר אני חושב בו: תורים בפסוק י' אינם אלא קוצות שער הראש או התלתלים הנופלים על הלחי, כעין מה שאמור להלן ה' י"א בתפארת הדוד: „קוצותיו תלתלים שחירות כעורב“, וגם מדברי התלמוד ידוע, כמה נאה נראה להם השער המתוקן והמסולסל, ומכל שכן שהוא נוי והדר באשה. והנה אין אנחנו יודעים בברור מהו תורים, ושאלה זו אמנם אינה ייכת לפירוש „תלפיות“, אבל פשוט הוא להחבירו עם שורה=תורא בארמית (עיין גריץ), וגם „תור אסתר“ הוא מאותו הענין (וזה נתקבל אצל גוניוס במלונו). וכן גם ענין חרוזים בפסוקני, ואין מה שיעכב מלהניח שכן נקראו לפופי-הצואר הטבעיים. ויש קצת סמך לזה מהתאור שנתן ללויתן (איוב מ"א, ה' ו'): „מי גלה פני לבושו וכו' דלתי פניו וכו' סביבות שניו אימה“, ואחרי פנים ושנים יתכן שבמלים „גאזה אפיקי מגנים“ וכו' יתואר הצואר, וקרא „הכפל“ שבו (מלשין „כפל רסנו“, שם) בשם מגנים, והוא דבר שמסתבר, והוא דומה מאד למה שכתוב כאן „אלף המגן תלוי עליו“ וכו'. ומעצם הטעם הזה, שנשתבחה הרעה ביפי קוצותיה הטבעיות ובחרוזי צוארה הטבעיים, בולט יפה הנגוד שבפסוק הא: „תורי זהב נעשה לך עם נקדות הכסף“, כי לה נאה להתקשט גם בכלי זהב וכסף. והונח כאן אותו השם תורים גם לכלי זהב, ולשון נקדות אין משמעה Punkt וכדומה, אלא כלשון „נקודים“ (מ"א, י"ח ג') שפירשו בו השבעים Collyris והירונימוס crustula, וזה האחרון מקביל מאד לכפל הבשר שבצואר.

ועל מה שרמזתי שהאשה בארצות הקדם ריצה להראות כבעלת-בשר ביחוד בכפל שעל צוארה – יש לי ראיה: קטלא catella במשנה שבת ז', א' מפרשת הגמרא (שם נ"ו, ע"א וע"ב), „דאשה חונקת את עצמה דניחא לה שתראה כבעלת בשר¹“, וכן בגמרא (שם נ"ט ע"ב) „מאי קטלא מנקטא פארי“, ועיין רש"י ותוספות, ויותר פשוט פירוש הערוך (ע"ש ג' 80), „תכשיט שעושין בצואר האשה, והוא רחב, שחונקת עצמה ודוחקת בבשר צוארה,

¹ עיין ארכיולוגיא שלי (בגרמנית) עמ' 663.

ואין לה צער, ונראה כבעלת בשר, והלעז שמיבא בערוך *morena* – הוא ממש אותה המלה שמשתמש בה הירונימוס בפסוק י"א: *muraenulae*. ואין להתפלא, שכפל בשר הצואר נקרא בלשון „חרוזים“, שהרי באמת גם כפלי בשר הצואר כעין מחרוזות הם. ומוזה דוקא יוצא פירוש נכון לפסוק ג' ב', שנדמה לו להבחור צואר רעיתו ל„מגדל דוד“, והוא לכאורה דמיון גס ותמוה. אבל המגדל הזה אינו כמגדל שלנו. בנין אחד ארוך מתרומם לאויר השמים, אלא מה שבנוי למדרגות, ובמדע יקרא מבנה כזה זֶכֶת¹). והנה עצם השם מגדל בעברית מעיד על תבנית זאת, שהרי גורת מלת מגדל אינה אלא גדל מלשון גדל, גדילים, גדילתא, גודלת שער וכדומה (עיין גיוניוס בערך גדל). ומי יכחיש שבמובן זה כפלי בשר הצואר באמת ידמו היטב למגדל שבנוי באופן זה, דהיינו, שבנוי „לתלפיות“. באופן זה כל הפסוק דומה אל מה שאמור (ביחוק' מ"א, ג'): „כי מוסב הית למעלה למעלה“, ושמוש ה'ל' כמו בפסוק „ועשית בגדי קודש וכו' לכבוד ולתפארת“ (שמות כ"ח, ב').

כנראה, טיב הבנין, שהוא מצוי בהיכלות הבבלים, עוד היה ידוע לחכמינו, שהרי במדרש רבה (עמ' 50 דפוס ווילנא) נדרש סתם, בלי שם אומרו ובלי מחלוקת: „בנוי לתלפיות–טטרגונין“, דהיינו tetragonon ביונית = מרובע, לארבע רוחות העולם; ומה קפידא יש ברעיון הזה? אם לא שכך מקובל להם בהוראת המלה עצמה; ואין למימרא זאת שום המשך עם מימראות אחרות (שם), למשל, שכל המזפלים בכל ארבע רוחות השמים פונים אל ירושלים, אלא בפני עצמה היא עומדת כעין קבלה מוחלטת לפירוש המלה כמות שהיא. ועוד הפעם נזכרים אנחנו במה שאומר רש"י: ללמוד צורותיו. גם בתרגומם של עקילס *epalxeis* והירונימוס *propugnacula* נשאר קצת מן ההוראה שנדרשת כאן לפי דרכו, דהיינו, שתלפית שייך אל מבנה המגדל. ונמצא דמיון כזה עוד הפעם למטה (ח', ט'): „אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף וכו', וגם עכשו משתמשים בלשונות העמים להורות על הבתולה בשם עיר בצורה, מצור, אף שהטעם שונה.

אחרי האמת והדברים האלה אין שום טעם ואין סבה להעלות במלה „הקשה“ הזאת איזה שנוי או איזה תקון, גם אם הוא קל ונוח, אלא צריך

¹ Dombart, Zikaurant und Pyramide סינכן 1915. והרכה ידובר בזה אצל A. Jeremias דאז אלטע טעטאמעט: אים ליכטע דעם אלטען אוריענטס, הוצ' ג' (1926) עמ' 170 ושם הציור, וכן אצל H. Gressmann אלטאוריינטאלישע בילדער (1927), וכמו כן בספרו The tower of Babel (ניו יורק 1928), ובשניהם ציורים הרבה.

לקיימה ככתבה וכלשונה. יאמר כזאת גם לעומת התקין שיש אצל Kittel:
„תליות“, מלשון תליך (בראשית כ"ג, ג'), שהוא לכאורה תקון המתקבל על
הדעת, אבל באמת מחוסר הוא טעם ויופי, שהרי מתנגד הוא למושג
„מגדל“, שהוא „בנוי“ לשם „תליות“, והמלה „בנוי“ מורה, שבטיב הבנין
אנו עסוקים.

חֶק ע"ה *

(לשאלת השם אברהם)

מסורת, שהובאה אצל יוסף בן מתתיה בשם ניקולאוס הרמשיק, רואה באברהם ראש עם גדול: „בדמשק מלך אברם, שבא שמה עם מחנה, ומוצאו, לפי המסופר, מארץ הבשדים אשר למעלה מבבל. וכעבור זמן לא רב עזב את המקום והלך עם עמו לכנען, הנקראת היום יהודה, ושם הם רבו מאד“. ויוסף מעיר: „שמו של אברם עורר מפורסם בארץ הרמשיקים ומראים שם כפר הנקרא על שמו – בית אברם“¹. על גדולת אברהם בארץ־ישראל מרמזים כמה מקומות במקרא, כמו הספור על פרידת לוט מעליו מפני ש„לא נשא אתם הארץ לשבת יחדו“², ועל רדיפתו אחרי מלכי המזרח עד דן ועד חובה „אשר משמאל לדמשק“³. מבראשית כ' א. למדים אנו כי אברהם חנה בננו מקדש (ברנע?) עד נר, הקרובה לעזה (תל אל־נמה), ומגור עד שור „אשר על פני מצרים“ (שמואל א' ט"ו, ז'). אם נשפוט לפי הגבולות הרחבים, שתפס בננו המערבי, היה שבטו שבט גדול. גם דברי החזון לעתיד בבראשית י"ז ב', ד': „וארכה אותך מאד מאד... והיית לאב המון גוים“ – שרשם, אולי בועיר אנפין, במציאות שבעבר הרחוק. בין הבטוי האחרון ובין שני השם „אברם“ ל„אברהם“ יש קשר פנימי אמיץ. על כך מודיע הפסוק ה' במלים אלה: „ולא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם כי אב המון גוים נתתיך“. לנוסח השני טרם נמצא באור משביע רצון⁴. בכתבי היתדות נפגש השם כגרסאות־כתיב אלה: A-ba-am-ra-ma, A-bi-ra-mu-(i)a (אבמ 6-רהם?)

(*) מתוך כתיי הספר „שם, חם ויפת, עמי המקרא, יחשם ומקומם בתולדות קדם“.

(1) קרטוניות, ספר א', פרק ז', ב'.

(2) בראשית י"ג, ו'.

(3) בראשית י"ד, י"ד – ט"ו.

(4) Kautzsch, Die Heilige Schrift I (1922), 36, a – H. Bauer, Die Hebr. Eigennamen als sprachliche Erkenntnisquelle, A. W. (1930), 75.

(5) „מ“ זו באה מהמיוס (mimation). הבבלים, וכן העברים בזמן ההוא, נהגו להוסיף „מ“ בסוף השם. שרידי המנהג יש למצוא גם במקרא: העיר ל' ש נקראת במקום אחר לשם (יהושע י"ט, מ"ז). השוה רשימת השמות העברים (שמות מלכי עאמו) סא"י מהמאה ה"א לפני ספח"ג בחוברתי „בני לוט בראשיתם“ (1929), ע' 14–12.

Abirami, 6). ברור שהשם הזה, כמו כמה שמות קרובים לו לפי תכנם ומבנם (אביתר, אבישוע, אבינר), שייך לסוג השמות השמיים-מערביים, הנפרצים מאד בבבל ובכל ארצות נהריות סמוך לשנת אלפים לפני ספח"נ. הוא מורכב מהיסודות "אב" ו"רם", "רם" שם תואר מהפעל "רם-רמם". השאלה היא, איפוא, למה החלף במקרה זה "רם" ב"רהם"? והאם "רהם" מלה אחרת או רק נוסח של "רם", המרחיב ומגביר את מושגו הראשון? עיון קצר יגלה לנו תכונה מתכונות הפעלים מסוגו של "רם", שהיתה עד כה סמויה מהעין, ויביאנו לידי מסקנה, כי ההנחה השניה היא הנכונה: רהם אינו אלא נוסח מוגבר מרם.

ראשית עלינו לשים לב לעובדה, שכל הפעלים השלמים ע"ה והשמות היוצאים מהם מראים אותות קרבה מפתיעים – בקול ובתוכן – לפעלים שניים מתאימים או לכפולים היוצאים מהם. לשם ברור ההופעה הזאת ברקתי את כל המלים בע"ה, המקראיות והמאוחרות, ומצאתי לכולן ז' (למעלה משבעים) מקור פחות או יותר בטוח בין הפעלים השניים. רק שנים מהפעלים ע"ה – ושניהם מכוונים ללקוי הבהירות – נראה תכנם כמחלש לעומת בני משפחתם מסוג ע"ו-ע"י:

דחה (רפה, כהה) – דוח (כאב).

כהה (באשורית: ku'u – העלה חלודה) – כוההבה.

את כל יתר המלים בע"ה נוכל לחלק לשלש קבוצות (8):

א. קבוצה בת 14 מלים, המופיעות בעברית בע"ו-ע"י ובשפות שמיות אחרות; בע"ה, ולהפך, מבלי שחלופי האותיות יגרמו לשנוי חשוב בתכנון. המלים האלה הן בהא (בערבית-דרומית) – בוא.

בהת (ארמית) – בוש.

דוהי (ארמית: ארח נשים) – דְּוִי (כנ"ל).

זהה-זהה (ארמית) – זוה-זהה (9).

טהר – טורא (בהירות).

כהל (ארמית) – כול-יכל.

מהקמן (במעינית) – מְי.

מהל (עברית מאוחרת וארמית) – מול.

נהא (ערבית) – נוה-הא.

נהי (בבבשית: הנחם, הרגע) – נוה; וכן – נוה ר' הערה (9).

6) Reallexikon der Assyriologie I: Abram.

7) מלבד המלה "בהמה" ושמות פרטיים מעטים.

8) אולם את הקבוצה ב' אפשר לצוץ, כפי שנראה להלן, לקבוצה ג'.

9) במקרה זה נחלפה ה"ח" שבפעל העברי ב"ה" בארמית. חלופים כאלה, כפי שנראה

להלן, יקרו גם בתוך העברית.

פהא (ארמית: היה נכוב, ריק) – פוח־פחת (10) („פוחח” לבוש בנדים קרועים; מכאן: פה – פום (בממום).

רהט – רוץ (11).

רהון – רווי (מ”רה”).

תהה – (בעברית מאוחרת; בארמית – תהא) – תוה (בארמית: חוא).

ב. קבוצה בת 11 מלים, המקבלות בצורת ע”ה משמעות מוגבלת, אבל מנוכשת, והנהפכות על ידי כך למונחים קבועים:

אָהֶל (12) (אול 13) – אָל־לֶאֱל (בעברית מאוחרת ובארמית: סבב, קשור מסביב)

אָהֶל (עץ aloe) – אולי מאותו המקור שאילן, אָלָה – (אול־איל)?

בָּהֶן (האצבע העבה, המובדלת) – בין (14); בָּן בערבית: תְּבָלָל; וכן –

אבן בָּהֶן (יהושע ט”ו, ו; י”ח, י”ז), שהיא כנראה אבן הגבול, היינו, האבן המבדלת גהה (רפא פצעים) – (גוה?); השוה: גָּו, גויה, וכן גוף.

גהק – גוה־גוה (פרץ). חלופי ”ח” ב”ק” – אולי כחקוי ל”פהק”. ”שהק” וכדו’. מָהֶר – (מור)־המר (תמורה).

נהק – (נוק־נקק – בקע); השוה: נקיק; השוה: נהג – nagāgu באשורית. פהק – פוק־פקק (יצא).

(צהר־הצהר) (דרך ויתים) – צור־צור־הצר; מהצהר – יצָהֶר (שמן וך).

קהה (שנים; מכאן קהות בכלל) – קוה (قوى – היה מתוח, קשה); מכאן – קו. שֶהֶק – שוק־שקק (פרץ).

ג. כל שאר המלים בע”ה מראות על הגברת המושג הראשון, כלומר, על הרחבתו או העמקתו או גידושו. מתוך כך ראוי, אולי, לצרף אל הקבוצה הזאת גם בנות הקבוצה הקודמת, כי בהגבלת המושג הנוול של המלה וביציקת מונח מנוכש ממנו יש בלי ספק חווק תכנה המחודש. הקבוצה נ’ מונה 44 מלים, ויחד עם הקבוצה ב’, 54 – לעומת 14 מלים, שחלופי ע”דע”י בע”ה ולהפך אינם משנים את הוראתן (ויש לזקפם על חשבון תכונות הלשוניות השונות בלבד), ולעומת שתי מלים, המראות תהליך מהופך, ומלה אחת אשר לא נמצא לה, לפי שעה, גואל מקרב הפעלים השניים.

(10) ר’ ההערה הקודמת.

(11) ה”צ” בעברית מקבילה ל”ג” ערבית ול”ט” ארמית.

(12) בערבית דרומית: אהל – משפחה, שבט; בערבית: שבט; באשורית: ālu – עיר, ישוב.

(13) הדרי ב. סיוולר הסב את תשומת לבי למלה הבבלית – אשורית amēlu aroilu – איש.

שמקורה אמל־אול, כפי שמוכיח הכתיב העברי של השם א ו י ל מ ר ד ך, והסבטא „א ו ל י ה א ר ץ” (מלכים ב’ כ”ד, ט”ו), שהוא מתרגם א י ש י הארץ.

(14) בלי ספק יש קרבה בין ב י ן – ב ה ן (תְּבָלָל) ובין ב ת ן – ה ב ת ן; ר’ הערה 9.

קבוצה נ' כוללת את המלים האלה:
 אהב – (אוב)־אבב (צמה, פרק, היה חם); מכאן: אָב, אביב.
 בהו (התפרצות) – בוא (בערבית דרומית: ברא).
 בהט (אבן חן) – (בוט)־בטט (התנוצץ); מכאן: בוטט (ניצוץ).
 (בהל)־הבהל – (בול)־בלל־בלבל; מבהל – מבולבל.
 בהמה? (בחבשית: בהם – הָאֵלִם; בערבית: אבהם – אלם).
 בהקיהבהק – (בוק)־בקק; (בוקה – ריקות, ובוה רמו למקום חלק ומבריק).
 בהר)־הבהר – (ביר)־ברר; מכאן: בהיר – ברור.
 גהר (השתמח) – גור (התגורר).
 גהץ (לטש) – (נוץ=נצץ); גִּץ (ניצוץ).
 (דחם)־הדחם – דוּס־דמם.
 דהר – (דור־דרר)־דרדר.
 זהב – זוב (15) („זוב” בשבאית – דֶּהב).
 זהם – זום (עלית קצף כתבשיל)־זומם.
 זהר)־הָזָהַר – זור (סור; היות זר)־הנור.
 יחב (מטען, תוחלת?) – (יוב)־יבב? (בארמית, בערבית ובחבשית: שיר, חגג).
 יְהוּדִי־יְהוּדָה (יהר 16) – (יוד־יודד); מכאן ידיר; בערבית – יֵד, בערבית דרומית:
 ידר (אהב).

(15) יָרָם וְזָהָר מוֹשְׁגִים קְרוֹבִים וּמְעוּרָבִים בְּלִבּ הָעֵבְרִי; דּוּגְמָה לַכֵּךְ הַמִּלָּה „נָהַר”, שְׁהוֹרָאָתָהּ גַּם אִוֵּר וְגַם נִזְיָלָה.

(16) התוק שקבענו פותח לנו דרך לבאור השם יהודה, הנראית לי יותר מוֹ שֶׁהִצִּיעַ אוֹלְגֵרִיט בִּמְאִמְרוֹ: „The Names „Israel” and „Jehudah” with on Excursus on the Etymology of Todah and Tora, Jour. of Bibl. Literature, 1927. ראשית עלינו לקבל כי מהפעל „יוד־יודר” יכלה להוצר צורה מוגברת י ה ד (אהב). מלבד „יהר” באים בחשבון פעלים משוערים ה ו ד (השוה שם העצם „הור”) ו ה ד ה – כצורה שניה מ־יִדְהָ, או כפעל בפני עצמו. השם יְהִיָּה (דברי הימים א', ב', מ"ו), הבא בלי ספק מאותו המקור שיהוד ויהודה, סותר השערת הפעל „הוד” (אם כתיבו ונקודו נכונים). מהוד לא יכול להגור שם כִּיְהִיָּה. מ־יִדְהָ יכלה אמנם, כפי שזוכית אוֹלְגֵרִיט (שם, 175 והלאה), להוצר הצורה יְהוּדָה (כמו מ־פִּנְהָ – יפונה), ובתנאי הדגשה ירועים – יְהוּדָה (וכן, נוסח מקוצר – יְהוּד), אולם הפעל „יהר” מציע לנו פתרון פחות מסובך ויותר מתקבל על הלב. שם ארץ יהודה נשמר לנו בדינאל (ב', כ"ה ועוד) ובעזרא (ה', א', ח'; ז', י"ד) בנוסח יְהוּד, ואולברייט מסכים כי נוסח זה אינו ארמי אלא מקורו של השם יהודה. את י ה ו ד יכולים אנו לגזור מן הפעל „יהר”, כמו יְלוּד מהפעל „ילר”, אם השם המלא היה לפנים „יהודאל” או „יהודיה”, או מעיקרו „יהוד” (אהוב), כמו השם הערבי „חביב” בומננו – אין זה חשוב לעניננו. אלינו הוא הגיע בנוסח יהוד, כמו ברוך, מְלוּךְ, וכו'. במעבר מיהוד ליהודה אין לראות דבר יוצא מן הכלל. העברי אהב לסמך את אות. הקול האחרונה על אם התנועה ולהגיד „שְׁשָׁה” במקום שְׁשֵׁ, מורחה

כהן (עמד בפני האל) – כוּן.

להב (להב) – לוב-לכב; מכאן: להבה – לָבָה.

לָהָה שקיעה בלמור, עיון)–(לוג-לנלג (הסם)? או: (לוק)–לקק (בלהימות, ככלב)?

(להת)–מתלהלה (נבוך, על פי התרגום הסורי) – (לוה 17); השוה: לָוִיָּה,

לוֹוִיָּה, לוֹוִיָּה.

להט (בער) – לוט-לטט (קלל; השוה: יחס – חָמָה).

להטים (כשפים) – לוט-לטט (כסה, לחש, קלל).

להם–מתלהמים (מתרגנים, מרננים) – (לום)–למלם (מלמל, מלל).

להק 18) להקה (חבורת שוודים להושים אחר השלל) – (לוק)–לקק (שתה

בלהימות).

מהה (מסס, בלה, קרע בגדים) – מוֹיִי־מי (מים); מכאן: מתמהמה (מאחר,

מתרשל, היינו, אינו מוצק וקבוע).

מהר (חפז) – מור-המר (החלף).

נהג 19) – nagagu (באשורית: קול פרה וחמור) – (נונינג).

נהל – (נול-נַל (ארג) = נַל? (בערבית: לקח); מ„נהל“ (בהמות) – נַחֲלָל

(מקום השקאתו).

נהג – נאם (אמר, בעברית מאוחרת; נום 20).

נהר (האיר) – נור; מכאן: נהרה (אור השמש) כנגד – נר, מנורה.

סהר (ארמית: הער, השמע כנלוי) – סור (דברי סתר).

סָהַר (סחר – היה ענל; הקף) – סור-סָר; מ„סָהַר“ – בית הסָהַר.

צחב (ניסח מזהב, צבע הזהב, ומוזב 21).

במקום מורת, לא בכל המקרים מראה צורה זו על כוון והליכה למקום שהוא דוקא. בשמות היא

באה לפעמים – אולי סתוך הרגל לתנועת הכוון ובהשפעתו – לשם נוחות הכטוי בלבד. כך,

ביהושע י', י', מוצאים אנו את השם דביר = דָּבַר בצורת דָּבָרָה: „כאשר עשה לחברון כן

עשה לָדָבָרָה ולמלכה“. וכן, דיבון = דִּימוֹן – דימונה (יהושע, י"ט, י"ח), אכויב – אכויבה

(יהושע י"ט, כ"ט), הָמָנָה–הָמָנָה (יהושע, י"ט, מ"ג), אפרתה–אפרתה (ואחר מות חצרן בכלב

אפרתה, דברי הימים א', ב', כ"ד), וכו'. לפי הרגל עברי זה קָאָרַךְ גם השם יהוד והיה לִיהוּדָה.

(17) סבב.

(18) ל ה ק בסרית: חשק מאד. בערבית: لَهَق = להק = הברק.

(19) בראשונה: נהג בהמות.

(20) מקרה של החלפת ע"א בע"ה.

(21) השוה: صَاب – שפך, ירד (נשם), שטף.

צהל – (צול-ציל)-צלל-צלצל.

צהר, צהרים – (נוסח מזרח וטהר) מכאן – יצָהָר (השם).

קהל – קול (קולות רבים).

קהה – קוה (قو – כח, עז).

קתה – תקוה, (עו, תפארת).

רהב – רוב-רבב. ("וְרָהַבְם עַמִּל וְאוֹן", תהלים צ, י: רהבם-רָבַם).

רהט (רִיחַן, בארמית) – (רוט-רטט 22) (ניע).

שהה (שהות – פנאי) שוא (ריק).

שהם – שום (העריך).

תהו (תהה) – תוה (הצטער, חרד, היה נבוך); (תהו ובהו – מבוכה והתפרצות).

(תהל)-תהלה (שניאה, עין) – (תול)-תללה-תל (גל בערבית: התגנדר; جَلَّ –

נגנית 23).

אם נסיח את דעתנו מהקבוצה א', המראה על הברלי מבטא דיאלקטיים בלבד, ומשני הפעלים המכונים להתחלשת הבהירות, נוכח כי הפיכת פעלים שניים לפעלים שלמים מגזרת ע"ה מלווה תמיד בהגברת המושג הראשון או, לפחות, בנכשוש בצורת מונח קבוע. מובן שהרחבת התוכן או העמקתו, או גרישתו, מביאות גם הן לשנוי המושג לפי הכלל הידוע, שרכיבי הכמות משנה את האיכות. תכן המלה בהו רב, ולכן שונה מבוא, בהלה מבבלול, נדהם מדומם, דהרה מדרדור, זהמה מזומית, נלהב מנללב, הימה מנימה, צהלה מצליל, קהל מקול, רהב מרברבות.

לא לכל הפעלים השניים מוצאים את פעלים שלמים ע"ה מקבילים, אני רואה לזה שלשה טעמים: א. הצורה בע"ה נוצרה, כאמור, לצורך הגברת התוכן או קביעת מונח מסוים. לכן, אם לא היה הצורך – לא נוצרה; ב. הפעלים השניים פ"ה, פ"ח ופ"ע אינם יכולים ליהפך לשלמים ע"ה – אין אף מלה אחת בע"ה שתפתח בהת"ע; ג. עלינו להניח כי מספר פעלים ושמות בע"ה לא הגיעו אלינו.

אולם, כל אלה שהגיעו יש להם, כפי שנוכחנו, מקור – וברוב מקרים מכריע מקור ברור בתכלית – בין הפעלים השניים. רק במקרה אחד לא נשמרו עקבותיו בכתובינו. התוצאה המעשית מהחוק שנתגלה לנו היא, שאנו רשאים ומצווים גם בזמננו לעשות ברוחו ולהפוך לפעלים שלמים ע"ה ולשמות ע"ה – לפי הצורך ובהגבלות ידועות – אף את הפעלים השניים אשר לא מצאנו להם צורה מקבילה בע"ה בתוך רכושנו הספרותי המורש.

(22) השוה: (רוץ) = רציץ.

(23) המלה "תהום" באה כנראה מהפעל הוסי-המס-המה, כמו "תחום" מחום או המה

(השוה: תומה), ולכן אינה שייכת למוג ע"ה.

לאחר שהובררה לנו תכונה זו של הלשון העברית אין עוד קושי בבאור השם אברהם. עם עלית אברם, במסורת העברית, ממדרגת ראש משפחה או שבט למדרגת ראש ואב לכל עמי ארץ־ישראל וצפון־ערב השמיים, נולד הרצון לציון בשמו את ערכו ומותו החדשים, הפיכת הפעל רוס־רם, אשר ממנו נגזר היסוד השני של השם (רם, ל"הס" 24) בטאה, לפי הרגשת העברי, את כל התוכן הרב, המפורש במלים „אב המון ניים". ואף כי איננו מוצאים את הצורה „רהם" בכל מקום אחר (25) אין זה יכול לגרוע מתוקף מסקנתנו, הנשענת על חוק דקדוקי ברור (אשר כל פרשיו, אמנם, טרם נחקרו, אך כללו אינו מושל עוד בספק), ומכוונת לדברי הכתוב.

את המקור הפסיכולוגי לחוק האמור יש לבקש בהשפעת הקול „ה“ על דרכי ההבעה הלשונית של העברים וכן עמים אחרים. העברי חש בעצם הצליל „ה“ העמקת הרגשתו וחזק הבעתה. די להעלות על הדעת את תפקידה הרב של האות הא בעברית בבטוי רגשות שמחה, סקרנות, כאב ויגון, הוראה והרגשה, וכי: האה, הידרד! (26) האם? היאך? אהה! הה! הו! הוי! הַי! הַי! הנה! הלא! הנה! הלא, וכדומה. אפנים מאד הם, מבחינה זו, המונחים הדקדוקיים הידועים: הא הידיעה, הא הקריאה, הא התמיהה, הא השאלה.

העברי מניח ב"ה הנבירה, העמקה, התרחבות, הקף, תָּלָם, המיה, המולה, המון. מראש נוכל לשער, איפוא, שנדישת המושג באמצעות ה"ה תמצא, לפעמים, גם בצורות לשון אחרות, מלבד הפעלים השניים, וכן בשפות שמיות אחרות. המלה אל—אלים משותפת לעברית, לפיניקית ולבבלית-אשורית (ilu-ilāni). לעומת זאת אינה ידועה בשתים האחרונות הצורה אֱלֹהֵי-אֱלֹהִים²⁷. הפיניקים והבבלים-אשורים עבדו

24) הכתיב האכדי *rām* מקביל לךם או רום בעברית (Ahu-tābu – אחיטוב, ולא – אחיטבה). הסתמכותו של הֶסֶם בְּאִימָר על *rām* (75, Z A W (1930) אינה מבוססת. ועוד פחות מזה מכונת הסתמכותו על מנהג הסקנדינבים והגרמנים להאריך את ה־*ja* ל־*jaha*. סמוכים אלה לא יצולו לבאור השם אברהם.

(25) אנו רשאים להתיחס להערר דוגמאות נוספות כאל מקרה בלבד, הואיל ויש כמה מלים וצורות הנפגשות בכתובים הקיימים רק פעם אחת.

(26) הִי דָד! – דָד, דוּד – אַל אַהֲבַת, הַשְׁוֶה הַשְׁמוֹת: דוּד, אַלְדֵּד, אַלְדוּד
בְּבִלְיִת: Dadi, ר' B. Maisler, Uag, 246.

27) אם ה־a של ila בשמות כמו Ilalaka, Bunila וכו', מעתיקה ה־ה, הרי הם, בכל אופן, שמות שמיים-מערביים ולא אנכיים, וה־הה, במקרה זה, מורה על שייכותם אל סוג השמות המערביים-תיכוניים או עבריים-ארמיים. אולם, עצם ההנחה כי ב־a זו טמונה ה־ה ולא ה־א, אינה אלא השערה, שאין לה לפי שעה הוכחות.

אלים רבים, גדולים וקטנים, אך מושג של אל אחד, נבדל ועולה בכל על יתר האלים, לא היה להם. עם העמקת הרעיון הדתי והגברת הרגש הדתי בקרב העברים נולד בהם הצורך בכני מיוחד לאלהותם, אשר יהלום את ערכה המוגדל. מטרה זו הושגה על ידי הוספת הא אל המלה השמית הבללית העתיקה: אֵל. הנוסח אֵל־הַ אֱלֹהִים בא אִפוא כהגברת המושג אֵל (28). הוא נקלט בארמית (אֵל־הַ—אולי בהשפעת העברית), ובערבית־דרומית: (אלה, אלהת) ועם הופעת האשלם—גם בערבית (الله). שמו של יהוה, האל המיוחד לישראל והנשא על הכל, מלווה תמיד בכני אֱלֹהִים, ולא אֵלִים. וכן יחד לאל האשלם, שמפניו נדחו ונתבטלו כל שאר האלים בערב, השם אֱלֹלֶה. מתוך הבלל, שנתגלה לנו, נוכל לבאר בנקל גם את שם העם לְהָבִים (29). שרבים מזהים אותו עם הלובים של אפריקה, ושלדעתי יש לזהותו — מתוך נמוקים היסטוריים (30) — עם הַלְוִיִּם־לְוִיִּם של קיליקיה. ההרגל להפך את הפעלים השניים ע"ו לשלמים ע"ה השפיע מבלי משים על עורך רשימת בני מצרים וגרם לכך ששם העם לויים, הדומה בגזרתו ובצלצולו לפעל (לוב) = לבב, הלך אחרי הפעל הזה והיה ללהבים, כמו (לוב) = לבב — לְהָב וְלָבָה — לְהָבָה ממש. ומהצד השני מחוקת ראייה דקדוקית זו את עצם הזהוי: להבים—לויים.

שני השם אֲבֵרָם לְאֲבֵרָתָם נעשה על פי חוק דקדוקי מסוים, החל על הפעלים השניים ע"ו—ע"י. יחס הנוסח אברהם לְאֲבֵרָם מקביל גם ליחס הנוסח אֵלֶּה לְאֵלֶּל. שניהם נובעים מאותו מקור נפשי ומאותם הרגלי הבעה לשוניים. במלה „רהם” גדל לאין ערוך מושגו הראשון, הפשוט של „רם”, ואז העברי שמעה בה הד המית „המון גוים”, כמו ששמעה במלה „קהל” שאון קולות רבים.

(28) השוה: בִּלְהָ וּמִבְּלָה ים (עזרא, ד', 4) מ„בלה”, שמקורו, כמו מקור בהל, ב(בול)—בלל. כן, אֵל שרשו, כנראה, אול (כת — אֵלֶּל) ואול—אֵלֶּל (ראשון) — שני אלה הם, מעיקרם, היינו הד.

(29) בראשית, י', י"ג.

(30) אני עומד עליהם בפרק ג מספרי שבכת"י הנזכר למעלה.

שמות פרטיים שאִדִּים מְשֻׁמוֹת בְּעֵלֵי חַיִּים אֶצֶל הַיְּהוּדִים

א.

אצל כל העמים שמשו שמות בעלי החיים גם שמות פרטיים. כמה שהעם הוא יותר פרימיטיבי, ככל שמרבים עוד לשלוט בחיי נפשו שרידי האמונה הקדומה, שהחיות הן אבות האדם (טוטמיזמוס) – כן הוא מרבה לקרוא לילדיו בשמות חיות. גם בתנ"כ אנו מוצאים אנשים עבריים הנקראים בשמות חיות. אולם שמות אלה מעטים מאד לעומת השמות התיאופוריים. ויש להסיק מזה, שבתקופת התנ"כ כבר נעלם כל זכר לאמונה, שהאדם הוא צאצא בעלי חיים שונים.

בין שמות החיות בתקופת התנ"כ אנו מוצאים את השמות: כלב, שפן, יונה, חגב, תולע, נחש. ואולם שמות אלה מופיעים כבר בשנוי ידוע. כך, למשל, אין בתנ"כ השם "כָּלֵב" אלא "כָּלֵב", ועל יד השם, "נחש" נמצא השם "נחשון". לעומת זאת פוגשים אנו את השמות, "דִּישוֹן" החורי ו"עורב" של נשיא בני מדין בלא כל שנוי. וכן מופיעים השמות "גדי" ו"עכבר" ללא שנוי, והשם "סוסי" עם י' השייכות. נמצא גם מספר ידוע של שמות נשים לפי שמות בעלי חיים בלא כל שנוי: "חולדה", "עגלה", "צפורה", "רחל", "דבורה". ואם נצרך לזה את השמות הלקוחים מממלכת הצומח, – שהיו נפוצים בין נשי ישראל, כגון: "תמר", "הדסה", – נכיר את הקשרים הנפשיים בין השמות הללו והתקוות והמאויים של ההורים בשעת קריאת השמות לנערות. יופי האשה ומעלותיה, עדינות וחבה מצאו את בטיים בשמות אלה.

טבעי הדבר, שהשם "יהודה" התחבב ביותר בזמנים יותר מאוחרים על היהודים. שכן היה אבי האומה וגבורה, שהשבט ואחרי כן העם ראו בו את מקור מחצבתם. האומה כולה הודהה עם "יהודה". וכאשר נפרדה הדת החדשה מהיהדות, – בראשונה בצורה בלתי נכרת, ואולם אחר כך מתוך רוח התקפה עזה, – היא התקוממה נגד אם הורתה, ולא ראתה בה עוד את

האם אלא רק אויבת. הדת החדשה ראתה איפוא את סמל היהדות במי שבגד במשיח שלה, וכנתה אותו בשם „יהודה“, בצורה מיוונת במקצת „יודאס“. באותה התקופה הופיעו בארצות אירופה גם השמות „יהודי“ וגם „יודיאוס“ ככנוי לצאצאי העם היהודי. בגרמניה קראו לו מאז „יודֶה“ (Jude) ובמקצת גם „איד“ (Jid). אך גם בגרמניה השם החביב ביותר לילד היהודי היה „יהודה“, בצוד שהצורה „יהודית“, ככנוי לאשה, היתה פחות נפוצה.

כמו שהשם „יהודה“ התחבב ביותר על היהודים, כן היה הארי אותה החיה שעוד מימי קדם עשתה את הרושם הכביר ביותר על נפשם. לארי, שעמי צפון אירופה הכירוהו רק בתקופת נוסעי הצלב, היתה נודעת חשיבות יתרה מאת העברים. לא רק באגדות שמשון ובמלחמות דוד ממלא הארי תפקיד חשוב אלא גם נאומי הנביאים ומשאותיהם מובנים לנו רק אם שמים אל לב שבכפרי א"י ועריה היתה שאגת הארי מחרידה את שלות הליל „אריה שאג – מי לא יירא. אדני יהוה דבר, מי לא ינבא?“ (עמוס ח', ג'). מלים אלה חדרו ללבבות, כי כל אחד הרגיש בנפשו למה התכוון הנביא. כל אחד הכיר את האריה ושום חיה לא היתה כל כך אפיינית בשביל ארץ העברים הקדומה כאריה.

ממלך החיות הזה קבל יהודה את הכח להתקפה ולהגנה והנחיל לצאצאיו את מעלת אנשי הצבא המפורסמים ביותר בארצות המזרח העתיק. צורת הארי נעשתה לסמל של יחש משפחתי. נוצר הקשר בין הארי ובין שמם של הגזע והעם. בברכות יעקב, זו הצואה המדינית או הפיוטית של אבי האומה, התבטא הקשר הזה בטוי מופתי: „גור-אריה יהודה מטרף בני עליה. כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו“. לכן צֹרֶף בזמנים הקדומים השם „יהודה“. בתור שם פרטי, למושג האריה בנפש העם.

כבר בתקופה התלמודית הקדומה אנו מוצאים יהודים בשם „אריה“. פעם אחת נפגש השם „אריה“ גם בתנ"כ (מלכים ב' ט"ו, כ"ה). בדרך כלל, אם כי לא תמיד, מופיע השם „אריה“ בתור שם-לואי ליהודה. כבר בתקופת המשנה נפגש צרוף השמות „גור-אריה“ על יד השם „יהודה“, וגם בתור ממלא מקום האחרון. בתקופת נוסעי הצלב נמצא השם „אריה“ בצרוף הזה לעתים קרובות ואפשר למצאו בכמה ארצות. אולם רק במאה ה-17 הוא נעשה שגור, בעיקר אצל יהודי אשכנזי, וגם באיטליה, שבה עמדו היהודים מימי קדם בקשר אמיץ עם אחיהם בגרמניה. בארצות הרומניות במערב ודרום-מערב אירופה אינם נדירים כבר בימי הביניים השמות המתאימים, שמות התרגום של „אריה“: „ליאו, ליאון“ וכו' (Leo, Leon, Leone). וגם אצל

היהודים בחצי האי הספרדי נוצר הקשר בין השם „יהודה” ובין כנוי האריה. כך, למשל, נקרא יהודה אברבנאל – Leo Hebraeus, Leone Ebreo.

נראה הדבר שהשם „אריה” (כמבטא גרמני Löb) היה נפוץ מאד אצל היהודים הגרמנים במשך ימי הבינים במקום השם „יהודה” וביחד אתו. אולם הוכחות למציאותו ישנן רק בשביל הזמן החדש. כי מהזכנים הקדומים נשתמר ואך מעט מאד מהמסורת העממית. השפה העברית הספרותית מתחשבת עם כנוי-הלואי הבלתי-עבריים רק במקרה שישנה חשיבות לחוקף החוקי של כתובה, שיכול להפגם ע"י השמוש בכנויים במקום השם האמתי. אכן מראשית המאה ה-17 הולך ומתחבב השם העברי „אריה” על יד „יהודה-ליב”, ובמקום „ליב”, בצרוף „יהודה-אריה”. לעומת זאת הולך החבור „גור-אריה” ונעשה יותר נדיר.

אחרי שהשפה היהודית-גרמנית התפתחה בארצות מזרח-אירופה לשפת „אידיש”, קבל השם „אריה” צורות דיאלקט, והסתעפו ממנו שמות שונים שביחוד גשגגו בעת קביעת שמות משפחה ליהודים מטעם השלטונות.

ראשית כל הולכים ותופסים מקום שמות-חבה בצורות הקטנה. השתמשו בהם לכנוי ילדים. ולאחר זה היו הם נשארים שמותיהם למשך כל ימי חייהם צורות החבה נגמרות בדיאלקט השוואבי באות „ל”. מכאן בא שם-לואי העתיק ביותר של „ליב” – „ליבל” (Löbl). היהודים מבטאים את האות ö הגרמנית „אֵי” (ei) או „אָא” (ee), מכאן נבעו הצורות „ליב, ליבל וליבל” (Leib, Leeb,—Leibl, Leeb) האות „ב” (b) מתרככת כסיום המלה לצליל „ב” (w) כך מתהווה הצורה „ליב” (Lew) המתבטאת, לפי החוק הדקדוקי הגרמני, בצליל הסופי „f”, ב„ליף” (Leff). לצורה זו מצטרפת צורת החבה בשפות סלבויות המסתיימת ב-„קא” ונוצר השם „ליבקו” או „ליפקו” (Lefko, Lewko). וכאשר לזה נוסף הסיום המראה על קשר אבהות „ויץ” או „ויטש”, נוצרים שמות כגון „ליבקוביטש” או „ליפקוביטש” (Lefkowitz, Lewkowitch) וכדומה. אותן הגזרות משמות „ליב” או „לאָב” (Leib, Leeb) יוצרות את השמות „ליבוביץ” (Leebowitz) או „ליבוביץ” (Laibowitch) וגם „ליבזון” (Laibsohn), בעוד שבארצות של השפה הגרמנית נפוץ גם השם „ליבזון” (Löwensohn). בשלויה תופס מקום שם החבה „ליבוש” (Löbusch) או „ליבוש” (Leibusch), וכאשר המדינה קבעת את שמות המשפחה החזיקו היהודים בשם המשפחה „ליבה” שנעשה כבר קבוע. ואולם במקומות אחרים משתמשים בשמות כגון: „ליבנרג” (Löwenberg), ליבנטל (Löwenthal), ליבנשטיין (Löwenstein), „ליבנגרונד” (Löwengrund) ו„ליבנוולד” (Löwenwald).

לשמות היהודים ההולנדיים (Leuw, Leuwenstein) ואחרים, יש יסוד בחוקי הכתיב. לשמות החבה שייכים אלה המסתיימים ב„מאן“. כך קוראת האם את בנה הקטן בשם „אישי הקטן“ וזהו מוצאם של השמות „היימן, הירשמן, קופלמן“, Heimann, Koppelman, Hirschmann, והרבה אחרים, וכן גם של השם „ליפמן“ (Lefmann). אי־אפשר לקבוע בבטחה אם שייך לזה גם השם „ליבקוניה“ (Lewkonja).

באלזס ובשלויה העליונה נוצרו שמות התרגום של השם „אריה“, השמות „ליאון“ (Lion, Lyon). יש להניח, שאין כאן כל קשר עם שם העיר ליאון (Lyon). אצל ענף אחד ממשפחת ליאון השתנה השם, מפני שהפקיד הרוסי העתיק את השם ליאון שהיה כתוב בעברית באלף, לפי צלצולו בשפה הרוסית, ונתקבל „לין“.

מיוחד במינו היה הנמיק לשוני שם המשפחה ליבנוון Löweusohn שהתנצרה לפני כמאה שנה בברלין. בעת השמד העתיקו את השם ליבנוון לעברית דוקא ונתקבל השם „בן־ארי“ Benari, כדי לא לשאת עוד את השם „ליבנוון“ המוכר בנקל כיהודי.

אולם עוד לפני זה קרו מקרים של חרגומים ממין זה אצל יהודי גרמניה. בתקופת המהפכה עברה העיר ורטהיים Wertheim לשלטון בן. וכאשר נקראו שמות משפחה קבועים ליהודי בן, שונו כמה שמות משפחה מתוך שרירות לבם של פקידי המשפט. אך שמואל לוינסון רצה בכל חוקף לשמור על שמו. הפקיד נפגע מדמיון השם הזה עם שם הנסיך לוינשטיין. ואז תרגם לוינסון את שמו לעברית, אלא שהפקיד שמע „אריו“ (Ario) במקום „אריה“ (Arje). ככה נוצר גם השם „בנאריו“ Benario. דומה לזו היא התהוות השם הנפוץ בין יהודי בולגריה הספרדים „בן־אריה“, הנכתב לעתים קרובות בצורה בולגרית: „בן־אריוף“, כדוגמת „לביוף“. השם היהודי אריברט ביחוד בצרפו לשם משפחה, כגון אריברט ד־יונגה Aribert de Jonge עושה רושם של שם גרמני ממש. ורק מי שמכיר את הקשרים ההיסטוריים ובקי בהתהוות השמות והסתעפותם יכיר כאן את השם היהודי האמתי המצורף לשם הגרמני.

גם כיום נפוצים מאד אצל היהודים השמות המורכבים מ„ליבה“ (Löwe), ומה גם שנפתח מקור שני לשמות האלה. דמיון הצליל עם השם „לוי“ גרם לכך, שגם מזה האחרון הסתעפו כמה צרופי הארי. כך יש להכיר עדיין ברור בשם לוינשטם שהוא מורכב מ„לוי“ ומ„שטם“, כלומר, שבט. והוא הדין עם השמות כהנשטם, ואהרנשטם.

ב.

בין העמים הגרמניים נפגשו היהודים, אשר הביאו אתם את השם אריה בצרוף השם "יהודה", עם האמונה שקים קשר בין בעל החי ובין הכח האלהי, או לפחות שבעל החי היא הסמל של עצמת אלוה. אצל העמים הפרי-מיטיביים הללו שמש השם של חיה לעתים רק כשם-לואי לכנוי אלהיהם, והיה גם ממלא מקומן כאשר לא העזו לבטא את השם הנפורש של האל. הנה כי כן היו מצרפים הגזעים הגרמנים לשם אלהיהם "דנר" את השם "וולף" (זאב), וכן לשם "וודן" את "בָּר" (דב) ול"פרייער" היה נתן שם הכנוי "אָפּר" (חזיר העיר). מכאן באים השמות הגרמניים המורכבים משמות החיות, שלא תמיד אפשר להכירם כיום מתוך התפתחות הלשון החדשה.

שמות גרמנים לא יהודים כאלה הם, לדוגמה: Wölfin, Wolfskehl, Hertwolf, Zickwolf, Streitwolf, Bärlin, Sengebär, Bärensprung, Eber, Ebert, Eberlin וכו'. השם "אבר" עם כל המסתעף ממנו לא בא בחשבון בשביל היהודים, שכן היה להם החזיר כל כך, לזרא, שאיש מישראל לא היה רוצה לשאת את שם החיה הזו כשם משפחתו [ואולם נמצאו יהודים בתקופת הקיסרים הרומאים ששמום היה אָפּר].

חביבים ביותר היו על היהודים השמות המרכבים מ"וואלף" (זאב). בברכת יעקב אנו קוראים: "בנימין זאב יטרוף, בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל". על ידי זה מתבאר מפני מה קשור השם "בנימין" לשם "וולף" בארצות השפה הגרמנית. אמנם יהודי גרמניה בימי הביניים לא השתמשו בשמות הגרמנים העתיקים, כגון אדלוולף (מכאן השם "אדולף"), רומוולף Ruhmwolf (רודולף) או וולף-רכן, כלומר – וולף-רבה, [זאב-עורב]; מכאן השם וולף-ראם (Wolfram). לעומת זאת צורף השם וולף במקרים מרובים לשם בנימין ככנוי-לואי. שמות אלה נמצאים בכל מקום בשפת היהודים המדוברת ובדיאלקטים שלה. בשמות אלה נקראו היהודים בחיי יום-יום, בעוד שבבית הכנסת קראום בשמותיהם העבריים. קיימים הוראות ופסקי-דין מטעם הרבנים ביחס לכתיבת השמות בגטין; כלומר, אם יש לכתוב בו את השם העברי האמתי בלבד, או לצרף אליו גם את השם השגור בשפה המדוברת, או גם להסתפק בזה האחרון בלבד. השם בנימין היה נפוץ מאד אצל היהודים. והשם "וולף", בתור חית קודש ושם-לואי לאלהים "וודן", היה נפוץ ועממי מאד אצל הגרמנים שבקרבת חיו היהודים. וכך קרה הדבר ש"וולף" והמסתעף ממנו נעשו לשמות פרטיים אצל היהודים הגרמנים, ומתוך כך גם לשמות משפחה.

השם וולף מתבטא בשפה היהודית המדוכרת "וולף" Wulf ובצורף לשם העיר בא מכאן שם המשפחה היהודי "וולפן". וולף קטן הריהו "וולפל" (Wölfl, Wölwlin). שם נפוץ אצל היהודים בימי הביניים, גם "וולוול" ו"וולוול" (Wolwel, Wölwel).

מהשם הזה נעשה מתוך אי-הבנת משמעו השם "וולויל" Wölwill. באופן דומה לזה שבשו הגרמנים והיהודים את השם Wolfart, שם מורכב מ-"וולף" לשם Wohlfart, וכך גם כתבו את השם הזה. כבר בימי הביניים היתה מצויה צורת השם "וולולע Wolwele" או "Wölwele" המקבילה לשם וולוועלע בשפת האדייש. ובשעת קביעת שמות המשפחה נוצרו השמות וולפסון, וולפרמן, וולפנשטיין, וולפהיים.

בארצות בלתי גרמניות באו במקום השמות הללו תרגומיהם בשפת המדינה. הנה כי כן נקרא הזאב בשפות סלבויות ווילק או "וולק" וזאב קטן "ווילציק". מצויה גם הצורה "ולק". השם וולקנשטיין בא מתוך הרחבת השם הסלבי וולק ואין לו כל קשר עם "וולקה" (ענן). במלה הרומנית "לופה" Luppo, Lupo "נשמע התרגום הרומני של השם זאב.

אם כי בברכת יעקב בא צרוף השמות בנימין-זאב, יש להניח, שהצורף בנימין-וולף נוצר בארצות גרמניה קודם לבנימין-זאב. רק אחר כך נצטרפה הצורה העברית "זאב" (או במבטא האשכנזי "זייף" או "זף") לשם בנימין וזה הוא הכתיב בשורת שמות יהודים, בעיקר ממוצא ארצות מזרח-אירופה. העובדה, שאצל יהודי המזרח מובלטים יותר השמות הנובעים מ"זאב", בעוד שאצל היהודים במערב גרמניה נפוצים יותר שמות המרכיבים מ"וולף" או "וולף" משמשת נמוק נוסף להנחה שהשם הגרמני "וולף" הוא הקודם, בעוד שהשם העברי "זאב" ככנוי-לואי ל"בנימין" בא אחריו. ככה נוצרו השמות: Bensew, Sief, Siew, Seif Seifer, Seifmann. (כתרגום עברי של Wolfsohn)

אין לחשוב, שלשמות האלה יש קשר עם סבון (זייפה) כשם שהשמות פפרמן Pfefermann או זלצמן Salzmann מסמנים סוחרים בסחורות הללו (פֶּפֶר = סלפל, זֶלֶץ = מלח), אלא לפנינו שמות החבה מזאב בצורף ל"מאן" (איש). ראוי לציין שבשמות המשפחה Siew, Seifmann קשור לעתים קרובות השם בנימין. אך לעתים נמצאים גם צרופי שמות כגון מרדכי-זאב, השם וולף או זאב קשור גם לשמות אחרים ולעתים מתלכד אתם לשם אחד, כגון Dornseif.

בברכת יעקב נקרא נפתלי "אילה שלוחה" ועל כן נמצא אצל יהודי גרמניה השם נפתלי בצרוף ל"הירש" (צבי), על כל צורותיו השונות בשפה

המדוברת. לא כן אצל הגרמנים הנוצרים, אצלם נדיר הוא השם היה. יש איפוא לשער, שכל הניצרים בגרמניה, אשר שמותיהם „הירש“, מצאצאי יהודים המה. הרבה יותר נפוצים אצל הגרמנים הנוצרים צרופי השמות עם „Reh“, (איל). שם המשפחה הגרמני הטהור „הירשל“ אינו מעלה על הדעת את המוצא היהודי אלא אם כן נזכרים במקרה. שבשנת 1722 התנצר בעיר Cottbus היהודי דוד הירשל מעיר Züllichau וקבל בעת השמד את השם „קריסטיאן טראגוט הירשלי“.

הירש (בשפה הגרמנית העתיקה Hiruz) היה נקרא בימי הביניים הירץ, או, במבטא היהודי, „הֶרֶץ“ [וגם השם „הירש“ בוטא בפי היהודים עפ"י רוב כ"רש]. מכאן הצרופים נפתל-הירש והרץ-נפתלי, או, במבטא של השפה המדוברת, „הֶרֶץ-נפתלי“. מכאן מסתעפת שורה שלמה של שמות יהודים: הרצל והרצקה, גם הרצברג והרצנשטין, או במבטא הרוסי גֶרְצֶנְשְׁטִין.

השם הירש היה חביב מאד על היהודים. מכאן השמית Hirschmann Herschmaun, Hirschwald, Hirschfeld Hirschensohn, Hirschenberg, (Hirszenberg פולני ככתיב) Hirschowitz, Hirschkowitz, Hirschlowitz מהשם „הרש“ בא גם שם-החבה הרשיל, או בכתיב אנגלי Hershell. השם שהיה נפוץ בגרמניה „השל“ Heschel מוצאו משפת הילדים הנמנעת מלבטא את ה"ר". והרוסים המסמיטים את ה"ה" בראשית המלה או שמים במקומה „ג", העניקו לה הדידים שמות כ"גֶרֶשׁ", „גרשקו“, „גרשקוביץ“, „גרשמן“ ופיינגרש". יתכן שגם ביצירת השמות „הרצברג“ ו„הרצפלד“ השעיעו שמות הערים בעלי צלצול דומה.

תרגום השם „הירש“ לשפות אחרות נוצר ביחד עם נדודיהם של יהודי גרמניה. ככה נוצר השם הסלאבי „ילין“ (גם Jelin) שמשמעו צבי (הירש) כשם הסלאבי „ילינק“ (כלומר, צבי קטן Jellinek). באלזס תרגמו את השם „הרש“ לצרפתית „סרף“ Cerf ושם זה חזר לגרמניה בצורה „צֶרְף“. בהולנדיה נוצרה הצורה „צרפס“ (Serphas).

טבעי הדבר שהחזירו את השמות למקורם העברי. אך כאן התהיה קושי ידוע. בניסוחה העברית של ברכת יעקב נמצא הכנוי „אילה“ על יד השם „נפתלי“. בהיותה צורת נקבה לא יכלה לשמש שם לגבר. ולכן השתמשו בשם אחר, „צבי“. ומכאן נבעו שמות המשפחה „צבי“ או „Ziver“. בבית-הכנסת נקרא „הרש, הירש או הרץ“ לתורה בשם „נפתלי“ או „צבי נפתלי“. צרופי שמות אחרים ל„הירש“ הם Hirschreh (ז. א. – קרני צבי), „הירשבורג“ ו„הירשברון“. החלק השני שבשם האחרון בא בודאי מתוך ראשי-תבות בר"ח – בן רב חיים.

העובדה, שאצל יהודי פראג בשנת 1540 לא היה ידוע השם „הירש“, ולעומת זאת נמצאים שני שמות „הרשמן“, משמשת הוכחה, שכבר בזמנים הקדומים היו היהודים מבטאים את השם „הירש“ כ-הֶרֶשׁ. ואם אצל היהודים נמצא גם השם Reh, Réé, Rhe, הרי יש לכך יסוד אחר מאשר אצל הגרמנים הנוצרים. כי אצל האחרונים המכוון הוא לחיה הנושאת את השם הזה. מכאן השמות Rehbein, Rehbock, Rehbaum, Rehbinder. לא כן אצל היהודים. שם המשפחה הגרמני היהודי Rehe אינו אלא קצור של שם העיר „רֶדֶה“ (Rheda) בויסטפליה. וכן גם באו השמות Clee משם העיר Cleve, בֶּח-מֶ, בֶּכֶךְ, ו„בֶּלֶךְ“ מ-Bleichrode.

(המשך יבוא).

להרחבת הלשון ותקונה

יצחק אבינרי

השפעת הארמית על העברית

תחימת תחומים בדבר ההשפעה ההדדית שבין לשונות-אחיות (כלומר – עד היכן משפיעה האחת ומושפעת השניה) היא אחת הפרשיות החמורות והמסובכות ביותר שבמסכת הלשונות בכלל. ושבעתים קשה היא בנוגע לעברית וארמית, שכן שתי לשונות אלה לא רק בבחינת אחיות הן, היונקות ממקור אחד: כל אחת ינקה מחברתה, והיא על-כן גם אם גם בת לה. בין אלה ושלש מאות הפעלים שבמקרא נמצאים רק כשלש מאות ושלשים שאינם בארמית (בתלמודים, במדרשים ובתרגומים), ובין אלה ישנם כמאה ושלשים, שאינם מצויים אף בעברית שבתלמודים ובמדרשים. לעומת זאת בולטת העובדה המפליאה שלמעלה משבעים פעלים מקראיים מצויים גם בארמית ואינם בטכסטים העבריים שבתלמודים ובמדרשים⁽¹⁾. אמנם, אחדים מאלה (אול, אתה, יהב, סגר, קטל, ועוד) נובעים ממקור ארמי, ומציאותם בכתב-הקודש מעידה, אפוא, על חדירת הארמית לתוך העברית עוד בתקופת המקרא, אולם אלה שאינם ארמיים בעיקרם (אבה, אצל, גער, זבר, טאטא, עוק, פלס, פצה, רוה, רכך ועוד) מעידים על השפעת-גומלין שבין שתי הלשונות.

(1) ואלה הם: אבה, אול, אכף, אנק, אצל, אתה, בוך, גות, גער, דגר, דוב, דלה, הרך, זבר, זרב, חרה, חור, חסה, חסן, חשף, פאטא, יהב, יעס, להה, מגר, מוג, מיץ, מוק, משה, נדה, נהה, נוט, נחץ, נחת, נכל, נפש, סגר, סחה, סלה, עבט, עוב, עול, עוץ, עוק, עוש, עצה, עשש, עשת, עתר, פלס, פצה, פצם, פצר, צום, צרב, קטל, רוה, רפש, רכך, רנה, רצר, שנה (סני), שגשג, שיב (סיב), שקד (סקר), שרך (סרך), שחר, שלב, תכן, תלל. תמיהני ע"כ שהרב מ. צ. סגל ("מדעי היהדות" כרך א', תרפ"ו) מציין, כי 50 פעלים משותפים לארמית ולמקרא ואינם בהשגה, הרשימה המובאת בזה כוללת למעלה משבעים פעלים שאינם מצויים לא רק במשנה כי אם בשום טכסט עברי שבתלמוד ובמדרשים (לפיכך לא נמנו בה פעלים כגון אלם, חוה, חזה, חלש, כפן, כתר, פעל, צלח, צלל ועוד, שאינם מצויים במשנה בלבד). מסתבר, אפוא, שמספר הפעלים המצויים במקרא וארמית ואינם במשנה עולה למעלה ממאה.

א. השפעת הארמית במקרא

גם אם לא נחזיק בדעה זו האומרת שאבות אבותינו דברו ארמית בראשונה (רמז לכך – בפסוק „ארמי אובד אבי“), ורק עם כבוש הארץ החלו לדבר בשפת כנען, מוכרחים אנו להודות בהשפעת הארמית על העברית אף בימי קדם-קדמתה, כי שתיהן נמנית על הענף הצפוני של „אילן“ הלשוניות השמיות. עוד בלשון ישעיהו מוצאים אנו פעלים ארמיים טפוסיים (אתה, בעה, חור, חסן, סגד, קעד), ובשירת האזינו – אול, חמר (יין). השפעת הארמית המערבית (שכה דברו הארמים מצפון ליהודה) – היא גם לשון הסכסטים הארמיים שבמקרא, תלמוד ירושלמי ועוד) גברה ביחוד בתוקף המאורעות המדיניים: כבוש ארץ-ישראל על ידי אשור ובבל, שלשונם – שמית צפונית – קרובה היתה לארמית יותר מאשר לכל יתר הלשוניות השמיות. הגביר את השפעת הארמית על העברית. וכה הננו מוצאים עוד בכתבי-הקודש שלפני חורבן הבית פסוקים ארמיים שלמים; בתקיפה שלאחר החורבן מופיעים בכתובים ספרים, שלשונם על פי רוב ארמית⁽²⁾. גם בכתבי הקודש האחרונים הכתובים עברית רבו מאד המלים השאלות מן הארמית: אנא, בטל (הפר), שבר (קוה), שבח (הלל), קבל, זמן, כשר, קבע, קטל, רשם, תקן; זמן (עת), בוך (שש), עזרה (חצר), בירה, גומץ, ענין, רעיון, רשיון פשר, צרך, תקף; כבר, של, מה ש, שמות החדשים ועוד. אחדות מאלה – שרשיהן מצויים עוד בכתבי-הקודש הראשינים (ענין, רעיון, עזרה), אולם, רָבָן המכריע מסמל חדירת שרשים ארמיים חדשים, שנתרבו ביותר בימי חז"ל. השפעת הארמית נכרת במקרא לא רק בחומר המליכ, כי אם גם בצורותיהן.

1) הסיום הארמי ברבים – ין במקום – ים מצוי במקרא שש פעמים לפי המסורת: „ולא יאמין בַּחַיִּין“ (איוב כ"ד, כ"ב), „יכרעון אַחֲרֵי־יָן“ (איוב ל"א, י'), „חַטִּין“ (יחזקאל ד', ט'), „הָאֵיִן“ (יחזקאל כ"ו, י"ח), „מַלְכִּין“ (משלי ל"א, ג'), „לִקְץ הַיָּמִין“ (סוף דניאל). אולם סיום זה מצוי גם בכמה מקומות

(2) במקרא אנו מוצאים שעוד בימי הבית הראשון הבינו נכבדי היהודים ארמית (ישעיהו ל"ו י"א). מגלת תענית, הספר הראשון שנכתב בתורה שבעל-פה, זמן רב לפני חרבן הבית השני, נכתבה ארמית (שבת י"ג:). חשיבות הארמית בעברית הקדומה מוגדרת יפה ע"י מאמרו הממצה של רבי שמואל בר נחמן: „אל יהא לשון סורסי קל בעיניך, שבתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שהקב"ה חולק לו כבוד“ (בראשית רבה ע"ד י"ב, ובשנוי לשון – בירושלמי סוטה פרק ז').

אנחנו, אחדים מהחנאים החיחסו בבוז ללשון הארמית (בא"י לשון סורסי למה? או לשון הקדש או לשון יונית⁽³⁾), אולם דבריהם אליה אנלוגיים הם לרוח האמרה „עברית או רוסית“...

אחרים: „קול הרצין“ (מלכים ב' י"א, י"ג), „אלהי צדני“ (מלכים א', י"א לי"ג) „שעריה שוממין“ (איכה א', ד') „תנין חלצו שד“ (בכתיב, – איכה ד', ג') ויש אימרים גם „מדין“ (שופטים ה', י').

(2) חלוף הא באלף, בשמות כלליים: זרא (במדבר י"א, כ'), חגא (ישעיהו, י"ט, י"ז), מטרא (איכה ג', י"ב), שָנָא (תהלים קכ"ז, ב'), אזכרה (ויקרא כ"ד, ז'); בשמות פרטיים (עזרא, שבנא, אסא, חרשא, גשפא ועוד); בפעלים: אתחבר (דה"ב כ', ל"ה), אֶשְׁתּוּללוּ (תהלים ע"ו, ז'), אָנַאֲלתי (ישעיהו ס"ג, ג'), אֶשְׁכֵּם ודבר (ירמיהו כ"ה, ג'), הָאֲדָרֶשׁ (יחזקאל י"ד, ג').

(3) שם הפועל בהוספת מס, ע"ד הארמית: „ולמסע את המחנות“ (במדבר י', ב') „ומשלוח מנות“ (אסתר ט', י"ט), „למען מגרשה“ (יחזקאל ל"ו, ה'), „למשאות אותה משרשיה“ (יחזקאל י"ז, ט').

(4) צורת ההפעיל בכל הזמנים וגם בשם-הפעל: „נִדְרְקוּ (ש"א, ל"א ב'), וַיִּדְרְכוּ (ירמיהו ט' ב'), מְחַלְמִים (ירמיהו כ"ט, ח'), „מַעְזָרִים“ (דה"ב, כ"ח כ"ג), „מַעְזָרָנוּ“ (ש"א, י"ז כ"ה), „מַעְזָרָנָה“ (תהלים ס"ה י') „וְהוֹדָה“ (נחמיה י"א, י"ז), „אהודנו“ (תהלים כ"ח, ז'), „יהושיע“ (ש"א י"ז, מ ז); תהלים קט"ז ז'), „להנפה“ (ישעיה ל', כ"ח).

(5) גם טשטוש התחומים בין נחי ליא ונחי ליה והשמיש ב"יפעלו" במקום „תפעלנה“, – שני דברים אלה, שרגילים לראותם כתופעה מאוחדת בהשפעת הארמית בימי חז"ל, מתגלים בהרבה מקומות שבכתבי הקודש.

הקרבה היתרה בין נחי ליא וליה במקרא מתגלה בארבעה דרכים:

(א) נחי ליה שמשמעותם אינה שונה בהרבה משל נחי ליא: בטא – בטא (יִבְטֵא – ויקרא ה', ד'; בִּזְטָה – משלי י"ב, י"ח), דכא – דכה (רָבֵא – תהלים קמ"ג, ג'; רָבִית – תהלים נ"א, י'), נכא – נכה (נָבֵא – איוב ל', ח'; וְנָבֵא – ש"ב י"א, ט"ו), סלא – סלה (הַמְסָלָאִים – איכה ד', ב'; תַּסְלָה – איוב כ"ח, ט"ז וי"ט), שגא – שגה (מְשָׁגֵא – איוב י"ב, כ"ג; הַשְּׁגָנָה – תהלים ע"ג י"ב).

(ב) טשטוש תחומים בין הצורות של נחי ליא וליה, אף כי מצד ההוראה שונים שני הפעלים תכלית שנוי: כלא – כלה (יִכְלֶה – בראשית כ"ג, ו'; כָּלוּ – ש"א ו', י'; כָּלְתָנִי – ש"א כ"ה, לי"ג; כָּלְאֲתִי – תהלים קי"ט, ק"א; כל אלה – במקום יכלא, כלאו, כלאתיני, כלאתי, ולעומת זאת יש גם לְכָלֵא – דניאל ט, כ"ד – במקום לְכָלוֹת), מצא – מצה (הַמְצִיתָה – ש"ב ג', ח', במקום המצאתיך), פלא – פלה (וְהַפְלֵא – דברים כ"ח, נ"ט, הַפְּלָה – תהלים י"ז, ז' – במקום והפליא, הַפְּלֵא), צבא – צבה (צוֹבִיָּה – ישעיהו כ"ט, ז' –

במקום צובאיה), קנא - קנה (בְּקִנְיָתוֹ - ש"ב כ"א, ב', הַמִּקְנָה - יחזקאל ח ג', במקום בקנאו, המקניא), רפא - רפה (נִרְפָּתָה - ירמיהו נ"א, ט'; יִרְפוּ - מ"ב ב', כ"ב; יִרְפוּ -- ירמיהו ח', י"א; תִּרְפִּינָה - איוב ה', י"ח - כל אלה במקום נִרְפָּא, יִרְפָּאוּ, יִרְפָּאוּ, תרפאנה; ולעומת זאת יש גם מִרְפָּא - ירמיהו ל"ח, ד' - במקום מִרְפָּה), באחדות מן הדוגמאות הללו נתגלתה הצורה של נחי ל"ה (צוביה, יִרְפוּ, קָלוּ וכדומה) בשל הבלעת השוא הנע.

ג) חדירת צורות של נחי ל"ה לתוך פעלים הנמנים בעיקר על נחי ל"א: חבא (חָבִי - ישעיהו כ"ו, י', וגם השם חביון - לעומת מחבא ומחבוא), חטא (והחוטא - ישעיהו ס"ה, כ'; חטא - קהלת ח', י"ב; וחוטא - קהלת ט', י"ח; אחטנה - בראשית ל"א, ל"ט), טמא (נִטְמָינוּ - איוב ל"ח, ג'), מלא (לְמִלֵּאת - שמות ל"א, ה'; יִמְלֶה - איוב ח', כ"א; מָלוּ - יחזקאל כ"ח, ט"ז), נבא (והתנבִּית - ש"א י', ו'; מִהֲתִנְבֹּז - ש"א י', י"ג), נשא (נָשׂוּי - תהלים ל"ב, א'; נָשׂוּ - יחזקאל ל"ט, כ"ו), צמא (וְצָמִית - רות ב', ט'), שגא (שְׁגָא - משלי ח', י"ג), אף כאן חל טשטוש התחומים בכמה מקומות (מָלוּ, נָשׂוּ, אחטנה) בשל הבלעת השוא הנע.

ד) ויש גם שהשפעת נחי ל"א נכרת בפעלים שבעיקרם נחי ל"ה הם: חפה (וַיִּחְפָּאוּ - מ"ב י"ז, ט'), אתה (אָתָּנּוּ - ירמיהו ג', כ"ב), תלה (תְּלוֹאִים - דברים כ"ח, ס"ו), פרה (יִפְרִיא - הושע י"ג ט"ו). אולם דוגמאות ממין זה מעטות הן.

6) הצורה המיוחדת לנסתרות בעתיד, שבטלה בהחלט בימי חז"ל (יפעל במקום תפעלנה), אף היא - ראשית בטולה נובעת ממקורות קדומים, והרבה פסוקים מעידים על כך, ביחוד בספרים מאוחרים:

יעלו הצפרדעים (שמות ז', כ"ט) רגליהם לרע ירצו (ישעיהו נ"ט, ז'; משלי א', ט"ז), יתנגפו רגליכם (ירמיהו י"ג, ט"ו), הקרובות והרחוקות ממך יתקלסו בך (יחזקאל כ"ב, ה'), ולגבעות - נפלו עלינו (הושע י', ח'), והריותי יבקעו (הושע י"ד, א'), ירגזון יריעות (חבקוק ג', ז'), וישתחוו לפניך כל משפחות גויים (תהלים כ"ב, כ"ח), ושנותיך לא יתמו (שם, ק"ב, כ"ח), עיני כל אליך יִשְׁבְּרוּ (שם קמ"ה, ט"ו), ימוטו עליהם גחלים (שם ק"מ, י"א), שפתי כסיל יבואו בריב (משלי י"ח, ו'), עיניך לנכח יביטו (שם ד', כ"ה), שפתי צדיק ידעון רצון (שם י', ל"א), שפתי חכמים יזרו דעת (שם ט"ו, ז'), וְיִשְׁחֲזוּ כל בנות השיר (קהלת י"ב, ד'), ואל ירפו ידיכם (דה"ב ט"ו, ז'), יאחרון אחרון חשוב - הוא הפסוק שבמגילת אסתר (א', כ'): וכל הנשים יתנו יקר לבעליהן.

בכמה וכמה פסוקים אנו רואים שגם הצורה לנוכחים (בעתיד)

משמשת לנוכחות (דבר זה – אין לו דוגמאות מפורשות במשנה, אולם אין ספק שבימי חז"ל שמשה הצורה "תפעלו" במקום "תפעלנה" לנוכחות): אם תעירו ואם תעוררו (שה"ש ב', ז'; ג', ה', א) אם תמצאו את דודי (שם ה', ח'), אל תיראו בהמות שדי (יואל ב', כ"ב), ואלמנותיך עלי תבטחו (ירמיהו מ"ט, י"א). וכן בצווי: חרדו שאננות (ישעיהו ל"ב, י"א).

גם שלשת הפסוקים (בראשית ל', ל"ח; ש"א ו', י"ב; דניאל ח', כ"ב) שבהם "נתמזגו" לכאורה צורות הנסתרים והנסתרות (וַיִּתְמַנְהָ, וַיִּשְׁכְּנָה, וַיַּעֲלֶךְנָה) יכולים לשמש ראיה נוספת להשפעת הארמית, שבה נשתמרה הצורה השמית הקדומה של העתיד לנסתרות⁽³⁾.

ב. השפעת הארמית בתלמוד

עם חורבן הבית הראשון מתחילה ירידת העברית ושליטת הארמית, שהחלה להתפשט אז בכל ארצות המזרח. ירידת העברית בולטת אף מתוך סגנונם הפגום של כתבי־הקדש האחרונים (קהלת, דניאל, עזרא, נחמיה, דברי־הימים). הדבור העברי החל לפנות מקום לארמית ולשאר לשונות, עד כי החכמים ראו חובה לעצמם לתרגם את התורה לארמית.⁽⁴⁾ העברית מתחילה להיות "לשון חכמים" בעיקר, ומקומה – בבית־המדרש, בשעת תפלה, קריאת התורה, וכדומה. ואף כאן לא נעדרה הארמית: – "שנים מקרא ואחד תרגום". הקדיש, הכתובה, הגט – נאמרו ונכתבו ארמית⁽⁵⁾. החכמים קבעו אף שורה שלמה של פרשיות (פרשת סוטה, ודוי מעשר, קריאת שמע ותפלה, ברכת המזון, שבועת העדות ושבועת הפקדון) "הנאמרות בכל לשון" (סוטה ז' א', – ובירושלמי נאמר "בל שונם", כלומר בלשון־הדיוטות, שהיא לרוב ארמית).

⁽³⁾ שפינוזה, העוסק בספרו "דקדוק שפת עבר" (קראקא, תרס"ה) בלשון המקרא בלבד, כרוב המדקדקים בימיו, קובע (ודאי על סמך שלש הפסוקים הנ"ל) כל ל', שהצורה לרבות בעתיד היא לא רק "תפקדנה" כי אם גם "יפקדנה" (בספרו הנ"ל עמ' 64) הצורה "יפקדו" לנסתרות, אף כי מצויה היא בהרבה פסוקים כנ"ל, לא הובאה בספרו, ועד היום הזה רואים בשמוש זה "דבר אסור" (פרט למדקדקים ומורים מועטים יחיד־סגולה).
⁽⁴⁾ עד כמה נתפשטה הארמית בקרב היהודים, בימי בית שני, מעידה העובדה שבקדמוניות ליוסף פלאביוס^(י) נקראת הארמית עברית.

⁽⁵⁾ והם נאמרים ונכתבים עד היום ארמית. בסדרי התפלה והמסורת הדתית תופסת הארמית בכלל מקום הגון עד היום. מלבד הקדיש, הכתובה והגט יש לצין את אלה: "ברוך שמיא", "ונטלחני רוחא", "כגונא", "יקום פורקן", "אקדמות" ועוד. הסדר המסורתי של חג הפסח – ראשיתו בארמית ("הא לחמא עניא") וסופו בארמית ("חד גדיא"). היום הקדוש ביותר לישראל – תפלתו הראשונה בארמית ("כל נדרי"). ראוי לצין שבימי הגאונים נתחברו הרבה תחנות בארמית.

לשון התרגומים, שהיתה בעיקר לשון-הדבור להמוני העם, החדירה לתוך העברית הרבה שמות, פעלים ומלות-יחס וחבורי, שהעשירו את הלשון עושר רב: לא תמיד היתה המלה הארמית דוחקת את העברית ויורשת את מקומה, כי אם גם משמשת בצדה ומגוננת את הלשון. והרי בזה שורת דוגמאות אפיניות ביותר (למען הקצור לא צינתי מראי-מקומות):

(1) שמות-עצם. — המלה העברית אי (וענו איים באלמנותיו) תורגמה בארמית חתול. עטלף — ערפד, קרש — דף, תכי — טוס, דמן — זבל, פח — טס (פחי הזהב — „טסי דהבא“), לחי — לסת, שנהב — פיל, פרסה — טלף, ספר — פתקא („מי יתן בספר ויוחקו“ — „מאן יהיב בפתקא ויתרשמו“). השמות העבריים הללו — מקצתם נדחו ע"י הארמיים (אי, תכי, דמן, שנהב אינם בספרות חז"ל), ומקצתם קבלו הוראות חדשות. בימינו שבו כולם לתחיה, והעשירו את לשוננו: חתול ואי, טוס ותכי, פיל ושנהב אינם עכשיו הינו הך.

ברור, שאין אלה אלא דוגמאות, הנתנות להרחבה.

סוג שני של שמות ארמיים לא סמן מושגים חדשים, כי אם שמש בצד המקראיים או אף ירש את מקומם: במקום מראה — זפק או קורקבן שביב — גץ, עצה — שדרה, אורחה — שיכה, בדל או תנוך — סחוס, נתיב — כביש, בדיל — אבץ, אשכול — סגול, גדרה — דיר, אף — חוטם, כבש או שער — גשר, דונג — שעה, ערבון או עבוס — משכון, מגן — תריס, תמר — דקל, עץ — אילן, תוך — אמצע, לחום — שלד, גבול — חחום, ועוד. השמות השניים, שברובם ארמיים הם, מתקיימים בלשוננו עד היום, אולם גם העבריים לא נדחקו לגמרי, ובימינו מתחילים להבחין בין השם המתורגם (העברי) לבין תרגומו (הארמי): בין אשכול לסגול, בין נתיב לכביש, בדיל ואבץ, גבול ותחום, תנוך וסחוס, תמר ודקל, מגן ותריס, וכדו'. לכל אחד מאלה מתיחדת הוראה מסוימת, וגבולות השמוש הולכים ונתחמים אט-אט. אחדים מהשמות שבמקרא מתחילים אף לדחוק את תרגומיהם ולירוש שוב את מקומם (דונג-שעה, עץ-אילן ועוד). אמנם, אחדים מן השמות הארמיים (זפק-קורקבן, שלד, שדרה, אמצע, דיר ועוד) כבשו עד היום הזה את מקום העבריים, אולם-אין לראות בזה שום רע. בכל לשון ולשון פועלים כחות טמירים, המשנים את דמותה אט-אט, כשם שמשחנה גם עולם החי והצומח. מלים ישנות נפלטות, וחדשות יורשות את מקומן, אם בשל השתנות סדרי-החיים של האדם, הסתעפות צרכיו, מושגיו ודרישותיו, השפעת עמים זרים, ואם בשל גורמים אחרים, שלא נתנו להתפרש כראוי.

אלה הם חבלי הקיום וההתפתחות של הלשון, כי רק זו שנדונה לגניזה משתמרת כחנוט, ואינה יודעת חבלי לידה ומיתה.

(2) פעלים. – ההשפעה החזקה והפוריה ביותר, מצד הארמית על העברית, בולטת בפעלים. הרבה פעלים, שהם מצויים במקרא רק פעם או פעמים, נסתעפו מאד בימי חז"ל ושימושם נרחב ונתפשט בהשפעת הארמית. על סוג זה יחשבו: אנס, בדא, בטל, בלם, בעט, גוף, גרם, גרס, דור, דחק, דחף, זהם, זהר, זוע, זחל, זקף, חבב, חוב, חור, חלט, טעה, טען, טפל, טפש, טרד, טרח, יבב, יחש, כשר, כמס, כסח, כפה, מתח, נבה, נסק, נשר (נסר), סמן, עשק (עסק), פלג, פנק, צער, קבע, קטל, קפד, רשם, שבה, שבר (סבר), שפר, שתק, תקן, תקף ועוד.

מענינת מאד היא חדירת הפעלים הארמיים מלשון התרגומים. כאן – שלא כדוגמת השמות – מסמן כמעט כל פעל ארמי פעולה כזו, שלא היתה מובעת ע"י הפעל העברי המתרגם, ונמצא שע"ז נתעשרה הלשון עשר רב באמת, ולא „עשר של מהומה“. למשל: וענשו אותו – תרגומו ויגבון מניה, מעוכה בארץ – נעיצא בארעא, תנקר-תסגור, ויקרעה שנים עשר קרעים – וסדיקה לתרין עשר סדקין, וטבלתם בדם – ותצבעון בדמא (פעל זה מצוי גם בארמית שבמקרא), אל תאחרון אותי – לא תעכבון יתי, ואשעה בחקך – ואגעגע באורייתך (מכאן – התגעגע), וחשב עם קונוהו – וידייק, תדרוך – תהון דרסין, לא משו – לא זוו, ויכלכל – וון, וירק את חניכיו – וזין (לפי תרגום יונתן) או וורז (לפי תרגום אונקלוס), עיני יורדה מים – עיני זלגן דמעות, יזקו מטר-יזלפין מטרא, ויקדש את העם-וַיִּמֶן, וְמָלַק-ויחזום, טבעו בארץ – טמעו בארעא, ענדם – וכרוך אינון, בחזקה – בעל-כרחך (מכאן – מכריח), יצמחון – ילבלבון, ויחבר – ולפיה, ויכו – ולקו, מסכה יינה – מזגת חמרא, בקרב ביתי – במצע בית מקדשי (ימוזה אמצעי, מַצֵּעַ, התמצע וכד'), ומעוץ – ודימריס (מכאן – ממרס), יכסרמנה – ינובריינה (מכאן – נובר), חָפָה – מְתַן, חרבו המים – נגבו מיא, ויגער – ונוף, ונתת באזנו – ותנץ באודניה, אל תטמאו – לא תסתאבון, לענות נפש – לסגפא, וערך – ויסדר, עזרני – סיעני, אשר פקדו – די סכמון (ומכאן השם סכום: מונה מספר – מני סכום), אל תעלני – לא תסלקיני (פעל זה – גם בארמית שבמקרא), צרפה כליותי – סנן כליתי, וימאן – וסרב, וירכסו – ויענבון, עקש לב – דעקים לביה, שור אבוס – תורי מפטמי, ויפצר בם – ופיס בהום, אפס כסף – פסד כספא, סתם – פקק, ונמס – פשר, ותלה-ויצלוב, יכנו – יצליף, ויכרתו – וקטעו, ויפצל – וקליף, מזרם הרים – מקלוחא דטוריא (מכאן – מקלח).

לא תונו - לא תקנטון. הטי נא כדך - הרכיני כען קולתיך. לא פטר - לא ארשי, יחז לבבו - ירתע לבו, פתיתי-שבשתיני, להשקט לו - לשדכא ליה, לולא התמהמהנו - אילולי שהינא, חרבו ילטוש - סייפיה ירחינו, ותורידם - ושלשלתינן, משיתיהו - שחלתיה, והוא עומד עליהם - והוא משמש עלויהון (פעל זה מצוי גם בארמית שבמקרא), תסרח על אחורי המשכן - תשפע על אחורי משכנא, אפפו עלי רעות - תכפו עלי בישן, ומש חצי ההר - ויתלש פלגא דטורא, תוקש - תתקל, דרש או בקש - תבע, וילך - וטייל (וכן קום לך - קום טייל), ועוד ועוד.

שבעים הדוגמאות הללו מעידות כמאה עדים מה רב העושר שהשפיעה הארמית על העברית, שכן קשה למצוא בהן אף זוג אחד של פעלים שמשמעותם תהא אחת: מה רב ההבדל בין עונש וגובה, בין מועך ונועץ, וכו'. אפילו אלה שלכאורה בני הוראה אחת הם (דורך ודורס, מכלכל וזן, מוסך ומוזג, ממעך וממרס, מתענה ומסתגף, עוזר ומסיע, ממאן ומסרב, תולה ומצליב, מפצל וקולף, מתמהמה ושוהה, לוטש ומשחיו) אף הם אינם הינו הך: מגוונים ומעשירים הם את הלשון. הפעל היחידי מבין הנ"ל, שלא קבל הוראה חדשה, הוא המתן (במקום חכה), אולם על ידו הרי הרוחנו הרבה מלים למושגים חדשים: מתון, מתינות, מתן ועוד.

בשבעים הפעלים הנ"ל לא מציתי, כמובן, את כל הפעלים שחדרו לעברית בהשפעת הארמית. רשימה זו נתנת להרחבה רבה (גנח, גשר, זיף, זלח, הרהר, כמן, כמש, כער, כרו, כפת, לעס, נול, נכש, נמך, סיס, פקר, קפח, קפל, קשט, קנח, שדל ועוד), אולם גם הדוגמאות הנ"ל בלבד יש בהן כדי ראיה נצחת, מה רב היה ערכם של פעלים אלה להעשרת הלשון וגוונה. (3) שנוי הוראות; משקלים ומלות יחס. - הארמית השפיעה הרבה גם על שנוי הוראתן של מלים רבות, ועל חדושים וניבים עבריים המתורגמים מארמית: חשש שבתלמוד הוראה חדשה לו (חששא - מן חושש); דיר דחה את הגדרה, וממנו - מדיר, מתדיר וכד'; זבל דחה את הדמן, ולא עוד אלא שנבנה הפעל זבל, והקל זבל שבמקרא - נשכח לגמרי; דבר - מן דבר (נהג בארמית); מדרגה - נתרחב שמושה ונבנה ממנה גם פעל כי מקורה - ארמי; יוצאת-לחוץ (כלום כ"ד ט"ז) הוא תרגום של "נפקת ברא"; הוראת הנפעל של מלך (המלך - הועץ) - נובעת מארמית; "מפקחין עליו את הגל" - מקורו בתרגום של "להשליך אבנים" (לפקחא דגור אבנין); "אותו אדם" - תרגום של "הוא גברא" (6), שלא כדרך המקרא

(6) ויש אף "הוא אדם" (ספרי "וואת הברכה"), "היא אשה" (סנהדרין ס"ד).

(„האיש ההוא“); „דבר העשוי“ (כלו' העתיד) – מן „מילתא דעבידא“. היו גם תרגומי מלים כצורתן: אילונית – עקרה, הואיל ובארמית – דוכרנית שמה, ודכר – פירושו זכר וגם איל; שמא מתורגם מן דילמא: די – דיל הוא ש' בעברית, ועוד. ראשית ההשפעה – אף ממין זה – נעוצה עוד במקרא: שְׁלֵמָה שנתכוצה אח"כ לשמא. „פן יחסדך“ – הוראתו שאולה מארמית, וכן „ארחמך ה' חזק“ (רחם-אהב), ועוד.

עד כאן – בנוגע לחמר המלים. אולם רבה היתה השפעת הארמית גם מבחינת הצורה: וו ההפוך, העתיד והצווי המארכים („אלכה“, „מכרה“), שם-הפעל בהוספת בית או כף („בלכתי“, „כצאתי“), הצורה המיוחדת לרבות בעתיד („תפעלנה“) – כל אלה בטלוי. הסיומים יין, ין, הן החלו לשמש גם במקום ים, ים, הם. השפעת הגזרה של נחי ליה, שהחלה להתגלות עוד בתקופת המקרא (עין בדוגמאות שהובאו לעיל) גברה ביותר בימי חז"ל (קריית, מצנינו, ממלין, יצתה, ואף – באתה).

הארמית השפיעה גם שפעת יצירה, בהמריצה את הלשון העברית להרחיב משקלים ובנינים שונים (פֶּעַל-פָּעַל, פֶּעַל, פִּעְלָן, הפעלה ועוד), שבמקרא נראים רק נצניהם: ע"מ פִּעְלָן מצויים במקרא רק ששה שמות, שבעיקרם שמות-עצם מוחשיים הם, ואלו בתלמוד נמצאים כמאה שמות ממשקל זה, ורובם באים לציון האופי או המקצוע (במובן זה הוסיף המשקל להתפתח גם בימי הבינים ובימינו אנו); משקל הפֶּעַלָה, שבמקרא אינו מצוי אלא בשלש דוגמאות מן החסרים והנחים (הכרה, הצלה, הנחה), נתפתח בתלמוד מאד, ובתבניתו נוצרו למעלה ממאה וחמשים שמות. דבר זה יש לזקוף בלי ספק לזכות הארמית שבה משמשת הפֶּעַלָה בהוראת שם-הפעל; להנָקָה, להוֹדָה, להוֹבֵדָה וכדו' (בספר דניאל; וכן „להנפה גויים“, ישעיהו ל' כ"ח, שהוא במקום „להניף גויים“). גם בנין שפעל והשמוש בסיום-ות, ליצירת שמות מפשטים, נתרחבו ביותר בימי חז"ל, בהשפעת הלשון הארמית (ז).

מלות-יחס רבות נבנו עפ"י הארמית, או אף לוקחו ממנה, והמלים העבריות נדחקו מפניהן: הרי (הנה), שמא (אולי, פן), כאן (פה), כלום (וכי, מאום), אלמלא (לו-לולא), אלא (רק), הלכך-לפיכך (על כן, לכן, כך, כן, ככה), אעפ"י ש-, אע"ג ש- (אף כי, גם אם), אעפ"י כן (בכל זאת), הואיל-ן-, כיון ש- (כִּי), כיצד (איך), היכן (איה, איפה), כדי ש- (למען), כגון (כמו), ברכ (אבל, אך, אולם), אטו (האם וכו'; מצויה גם בטכסטים עבריים), קמעה, להלן, אשתקד, ועוד. בימי חז"ל היונחו לרוב מלות-יחס שבמקרא (המובאות לעיל

(7) ולעומת זאת פסקה התפתחותם של כמה משקלים בהשפעת הארמית, כגון: השמות בסיום ים, ים, שלום, שלום וכדומה) – משקלים שאינם מצויים בארמית.

בסוגרים), אולם בימינו שבות הן לתחיה, לתוספת גון ודיוק: שמא, פן ואולי אינם הינו הך, וכן רק ואלא, איך וכיצד (באיזה אופן), כי וכיון ש, כמו וכגון, כלפי וכנגד; אפילו בין אבל וברם, למען וכדי ש- מורגשת הבחנה. אמנם-דקה מן הדקה, רק מועטות מן המלים הארמיות הנ"ל אינן שונות במובנן מן העבריות כל-עקר, ואף אלה לא לחנם באו (כאן-פה, אולם בתוספת מם הרינו מקבלים הוראה מושאלת: "מכאן אמרו חכמים", ובלשוננו, למשל: "מכאן יש להסיק", וכדו', - מושג שלא יתכן להביעו ע"י "מפה". וכן הנה-הרי, מאין-מנין וכדו').

קיום הדמות

ואחרי כל אלה שמרה הלשון העברית על דמותה לבל תטושטש ע"י הארמית. ודאי: הלשון העברית שבתלמוד אינה שפת עבר שבמקרא, לכל פרטיה ודקדוקיה, אולם אף סגנון המקרא, אינו "מעור אחד". מהלך ההשחלשלות בלשון העברית לא פסק עד תקופת האמוראים, כי ממקומות רבים שכתלמוד אנו למדים שהלשון העברית לא פסקה מהיות מדוברת, אם לא בפי המוני העם הרי בפי חכמיו וסופריו. המחלוקת בדבר לשין המשנה, אם בריה בפני עצמה היא ואין לה כל שיכות לשפת המקרא (בוקסטורף, הרטמן) או דרגה חדשה היא בהתפתחות שפת-עבר והמשכה הישר (כדעת רוב חכמי המדע בימינו) - מחלוקת זו נחלת העבר היא. הכל מודים בימינו שעם כל האלמנטים הארמיים שחדרו לתוך העברית - לא נטשטשה דמותה של זו. עקרי דקדוקה ורוחה של העברית, צורת הכנויים, הנטיות, המשקלים - כל אלה נשתמרו גם לאחר כל השנויים שחלו בה בימי התלמוד. אף "מחיצת הקולות" לא נעלמה (זבח-דבח, שבר-תבר וכדו'), ורק יחידים מספר חדרו בצורתם הארמית (שן תותבת, אמתלה, תנא, תלתן). די לקרוא שתיים שלש מלים בטכסט ארמי, ומיד יובלט לפנינו התחום הקיים בין שתי הלשונות.

מקורות הפעלים החדשים בתלמוד

כל האומר שהשמות והפעלים המצויים בתלמוד ואינם במקרא-ארמיים הם כולם, אינו אלא טועה: הרבה פעלים שנתחדשו בלשון התלמוד - שרשיהם מצויים במקרא (אגד, בהק, חזר, גדש, נעץ, קלח, דיק, כמן, מזג, נזק, נגב, סדר, סרב, צלף, ענב, רשה, דרג, הבהב, שפע ורבים אחרים). אפילו פעלים ארמיים טפוסיים - רמוזים במקרא (סִים - שום עכב-עקב, פסק-פֶשֶק, עכל-אכל, עסק-עֶשֶק, טִיל-טול), מלבד זה ישנם פעלים רבים שקשה להכריע בהם, אם אמנם שאולים הם מתוך הארמית,

אם כי בלשון המקרא אין להם שרש: גנח, דרס, חכר, נקז, סכס, קנח ועוד. ברור שאלה וכדומיהם חדרו לתוך העברית בהשפעת הארמית. אולם יתכן מאד שהם משותפים לכתחלה לשחי הלשונות, אף כי לא בא זכרם במקרא. יתר על כן: פעלים רבים מצויים רק בטכסטים עבריים שבתלמודים ובמדרשים, ובארמית שבספרות העתיקה אינם כלל: בלח, דפן, חבץ, טגן, מסק, ספג, סתת, פול, רהן, תסס ועוד.⁽⁸⁾ רק מועטים משרשים אלה (כגון טגן, פרף, ספג) נשאלו מהלשון היונית, והשאר – אין כל טעם לפקפק בעבריותם הגמורה.

מכל האמור בזה מתברר שלא רק רוח העברית לא נפגמה ע"י הארמית, אף היסוד המלולי שבה נשאר ברבו עברי, והשרשים החדשים שנתיספו לעברית לא נשאלו מתוך הארמית כשאלת כלי, כי אם חדרו לתוך תוכה של העברית, נתעכלו על ידה ונתמזגו ברוחה.

מספרים מחכימים

אור בהיר על תופעה זו נוסכת הטבלה הכאה⁽⁹⁾ בדבר חלוקת הפעלים שנתוספו בספרות התלמודים, המרדשים והתרגומים.

משרשים שבמקרא (10)		בסך הכל		
רבעיים	שלשיים	רבעיים	שלשיים	
25	55	40	120	בטכסט עברי בלבד .
40	115	75	240	בטכסט עברי וארמי .
20	25	45	110	בטכסט ארמי בלבד .
85	195	160	490	בסך הכל .

אמור מעתה: ארבעים למאה מן הפעלים השלשיים, ולמעלה ממחצית הפעלים הרבעיים (פלפל, פרעל, שפעל ועוד) – המצויים בתלמוד ואינם

⁽⁸⁾ במדעי היהדות" כרך א' מונה הרב מ. צ. סגל 30 פעלים הנמצאים במשנה בלבד, ואינם מצויים בשאר השפות השמיות ואף לא בארמית. שנים עשר מהם (הדס, חטט, חפת, טנן, כמש, לבב, לקה, מהל, סנק, פחח, רתך, תכף) מצויים בארמית, ואינם המספר הכללי של הפעלים המצויים בטכסטים עבריים בלבד (זאו דוקא במשנה) ואינם בארמית גדול רב יתר משלשים (עיין בטבלה שבגוף המאמר).

⁽⁹⁾ חוברת וסידרה על ידי ואחריות המספרים – עלי. פעלים ארמיים, שאינם שונים מן העבריים אלא בחיוף אותיות (רבח–זבח, חבר–שבר) אינם מובאים בחשבון.

⁽¹⁰⁾ על סוג זה יחשבו פעלים כגון בשם, חלב ודומיהם, שבמקרא מצויים שרשיהם

במקרא – שרשיהם מצויים במקרא. המתכונת הכללית של הפעלים הרמוזים במקרא ומפורשים בתלמוד היא כ-43 אחוז (כ-280 מבין 650). אולם אם נוציא מן הכלל את הפעלים המצויים בטכסט ארמי בלבד (שהרי אלה לא חדרו לתוך העברית בימי התלמוד) ואם נביא בחשבון שהפעלים המצויים בטכסט עברי בלבד – עבריים הם ברובם המכריע, יעלה האחוז מ-43 עד 63 למאה (כ-315 מבין 495). הוה אומר שכשני שלישים מכל הפעלים שנתוספו ללשון העברית בימי חז"ל – ממקור עברי יצאו, והשאר – משותף ברובו לעברית ולארמית (ברובו ולא כולו, לפי שאחדים מהפעלים שאולים מלשונות זרות).

מסטיסיקה זו – שודאי לא פורסמה עד כה בשום מקום – אין לדרוש, כמובן, דיוק מתימטי. אם אף במקרא מוטלים כמה וכמה פעלים בספק, בתלמוד – לא כל-שכן. אולם בדרך כלל נותנת הטבלה הנ"ל תמונה נכונה על טיב הפעלים החדשים שבספרות חז"ל.

מקום מיוחד לעצמם קובעים הפעלים המצויים בטכסט ארמי בלבד, כגון: בדח, בטש, גחך, זבן, טמר, טמש, נסב, שדר, שיך ועוד. הללו – לכאורה ארמיים „טהורים” הם. והנה מענין הדבר, שאף בפעלים מסוג זה מצויים כשלשים אחוז (עיין בטבלה) הרמוזים במקרא. למשל: בצל, גבע, גלב, גרב, דגן, דיק, זרף, חגל, טַיט, כור, כרב, מרג, צמר, צלק, קלש, קמח, צלם, תכך, תכל ועוד. יתר על כן: פעלים אחדים שבמקרא (שרק-סרק, שקד-סקד) אינם מצויים בטכסטים עבריים שבתלמוד, כי אם בארמיים בלבד.

ג. השפעת הארמית בימינו

השפעת הארמית על העברית לא פסקה עם חתימת התלמוד. והיא נמשכת עד היום הזה. רבים מן הפעלים הארמיים, שאין להם שורש בעברית שבמקרא, ואף לא חדרו לתוך העברית בימי חז"ל, נקלטו בה בימי הביניים: בדח, ברו, גחך, ותק, טמר, פזם, שיך, שנץ, תרץ ועוד. קליטה זו נמשכת גם בימינו: בדר, הסס¹¹, בטש, גון, גוב (הַגב), גמש (גמישות), סמק, גנדר, כעכע, ערטל, פרקד ועוד. וכן בדבר השמות: רבים מהם, שבתלמוד אינם מצויים אלא בטכסט ארמי, נקלטו בעברית בימי הביניים, עפ"י בשנוי צורה (חלוף האלף בהא, מעבר מזכר לנקבה, השמטת האלף), כגון: גרסה, טרדה, סרכה, פרכה, חולשה, גוזמה, חוצפה, קושיה, סוגיה, גמרה, סברה, דרגה, מימרה, מסקנה; בדות, תשות, לקות, דחקות, יהירות, כחישות, מאיסות, ינקות.

¹¹ פעל שהלכסיקוגרפים מטילים ספק בשרשו, ויש גורסים הסם-חסם, ואעפ"י כן נשחרש היטב בלשון ואף נוצר סמנו בימינו השם הסוס.

זילות, חריפות, – וגם בצורתם הארמית: משכנתא, פלוגתא, כרכשתא ועוד. וכן שאר מלים, שאינן בגדר פעלים או שמות: דהיינו, אדרבה, להדיא, בדיעבד, דוקא, מילא-ממילא, לחוד, חסל, מלעיל, מלרע, לגמרי, מסתמא, לקמן, נחא, פשיטא, בוש, כדאבעי, תריסר ועוד. מהלך זה לא פסק גם בימינו, והרבה שמות ארמיים מצאו את תקנתם ע"י שמוש בעברית החדשה, מהם – בשנוי צורתם הארמית לעברית (לפעמים גם בשנוי הוראה), ומהם בצורתם הארמית. על סוג זה יחשבו: אומצה, עובדה, גומרה, כורסה, כופתה, שונרה, נצבה, אושה, פנכה, אנבה, פגרה, פילה, דושה, דיסה, בעיה, סדנה, מהדורה, – כל אלה קבלו צורה עברית ע"י חלוף אלף בהי"א ועפ"ר גם עברו מוכר לנכבה. אולם באחדים הושם לב לשמור על מינם ולשנות את צורתם לעברית: ברו – מן ברוא⁽¹²⁾, סלק – מן סלקא, כרץ – מן כרצא, נבג – מן נבגא, דש – מן דשא, חרג – מן חרגא, כרב – מן כרבא, שושלת – מן שושלתא, דחלול – מן דחלולא ועוד. שמות רבים החליפו את סיומם –ותא ב-ות, וקבלו ע"ז צורה עברית (כבימי הביניים), מבלי לשנות, כמובן, את מינם.

לעומת זאת יש לציין גם שמות – וסתם מלים – כאלה, שקשה היה לשנות את צורתם לעברית, ולפיכך נשתמרה צורתם הארמית גם בעברית שבימינו. למשל: אבא-אמא, סבא-סבתא (ראשית דבורו של התינוק העברי), כן אַכְפֶּת⁽¹³⁾, תיקו (remis במשחק), חברותא, לקמן, משכנתא (בימי הביניים – משכונה, אולם צורה עברית זו לא נקלטה), גוביינא (בעברית שבתלמוד – גבוי, ואעפ"י כן נדחתה העברית מפני הארמית), חבריה (מן חברייה – מספר רבים בארמית), בעלמא (דברים בעלמא), פסיקתא, תוספתא, מכילתא ועוד, על סוג זה נמנות, כמובן, גם מלות-היחס הארמיות שנקלטו בעברית ללא שנוי צורה בימי חז"ל ובימי הביניים.

אין לחשוב שהשפעת הארמית על העברית בימינו מתגלית רק במסירת מלים: השפעה זו באה לידי גלוי גם ביצירת מלים ובהפְּרִיט משקלים. "חקלא" הארמי לא כבש אמנם את מקום ה"שדה" העברי, אולם חקלאה שבתלמוד הוא חקלאי בימינו, וממנו – חקלאות במקום עבודת-אדמה; "צלותא" אינה משמשת במקום "תפלה", אולם לפיליגרים יקרא צֶלֶן (בתולה צליינית); "קין" לא נדחה מפני "קייטא", ואעפ"י כן שמש האחרון ליצירת

(12) בספרי הפוסקים – ברוח, לשון נקבה. בכלל ראוי לציין שבימי הביניים לא הקפידו על שמירת המין הזכרי, ורוב השמות ממין זה לא שנו את צורתם הארמית כי אם עברו מוכר לנכבה.

(13) מצויה במשנה: "מה אכפת לך" (ב"ש ט' ד').

ה"קיסנה"; מן "אהרדי" נוצר התאר הדדי, וממנו – השם הדדיות; הפעל שכח במובן מצא לא נקלט, אולם התאר שכיח נקלט ושמש ליצירת שם; שכיחות; עלאי נתקבל ביחוד כמונח ח"מי, וממנו – גם השם עלאות; המלה חת (מן תתאה) נספחת לכמה מלים לסמון מישגים חדשים; חד אינו משמש במקום אחד, אולם ביצירת תארים ושמות מורכבים מופיע חד ולא אחד; חדפסיגי, חדגוני, חדגוניות, וכדו'.

מן המשקלים שהופרו ע"י הארמית יש לציין קודם-כל את המשקל הפורה מאד בימינו: התפעלות. במקרא מצויה רק דוגמה אחת ממנו (התחכרות) בספר דניאל¹⁴, בתלמוד אין, אמנם, אף שם אחד ממשקל זה, כי חז"ל השתמשו בהפעלה גם במובן התפעלות, אולם בתרגומים הארמיים מצוי המשקל הזה לרוב: אודקפותא, אתפלותא, אתרשלותא, אודעעותא ועוד. פְּרִיַת המשקל הזה בעברית מתחילה בימי הביניים, שאז נוצרו בתבניתו למעלה ממאה וחמשים שמות, ויצירתם נמשכה בדורנו יום-יום. וכן משקל פְּעֻלָּנוּת, שבמקרא מצויה רק דוגמא אחת ממנו: אלמנות. בתלמוד נבנו כמאתכונתו תשעה שמות (מלבד אלה שסיומם ארמי – וְתָא), בימי הביניים – למעלה מעשרים, ובימינו – למעלה מששים. וכן משקל פְּעֻלָּת: עוד במקרא אנו מוצאים, אמנם, תשעה שמות ממשקל זה, אולם התפתחותו השלמה לא חלה אלא בימי הזלמה, וביחוד בתקופות שלאחריו, לרבית תקיפתנו. המשקל פְּעִיל התחיל לשמש בימינו בעיקר לסמון תארים, ולא שמות (פעיל, סביל, שביר, סג'ך, דליל וכדו'), בהשפעת הארמית, שהרי במקרא משמש משקל פְּעִיל ברובו המכריע לשמות (רק 9–8 מכל 115 המלים ממשקל פעיל שבמקרא – תארים הם, 15–13 תארים ושמות, וכל השאר – שמות בעיקר). ולתאור הכצם משגש בתנ"ך פְּעוּל (15 שמות, 15 תארים ושמות, 160 – תארים בעקר). גם המשקלים פעלן והעלה, הפורים מאד בימינו, החלו להתפתח בעיקר בימי חז"ל, בהשפעת הארמית.

תחומי תחומים

העברית והארמית משמשות בתלמוד בערבוביה, והתחמים ביניהן מטושטשים לגמרי, כי לא רק בסוגיה אחת או בענין אחד – אף במשפט אחד, באמרה אחת, כרוכות הרבה פעמים עברית וארמית: "בני יהודה דדייקי לישנא נתקיימה תורתם" (עירובין נ"ג), "דעלך סני לחברך לא תעביד, זו היא כל התורה כולה" (שבת ל"א), "הנותן צדקה לאשה בסתר מייתי לה לידי חשדא" (חגיגה ה'), "מהדר להו גיהנום כבשר בתוך קלחת ואמרי הכי: משה אמת ותורתו אמת" (תנחומא קרח י"א) ועוד. כל התלמוד והמדרשים

14) ובספספס הארמי – התנבכות (עזרא ז', י"ג).

מלאים פתגמים כאלה, הפותחים בעברית ומסיימים בארמית, או להפך. מובן מאליהם שהצמדות כזאת של שתי הלשוניות הביאה לידי כך, שלאחר למוד התלמוד במשך עשרות דורות נספחו לעברית הרבה מלים ארמיות שלא שנו את צורתן (כאמור לעיל). אולם ביחוד רבים צרופי-המלים, כלומר, -ניבים, בטויים ופתגמים ארמיים, שנשתמרו בעברית פמעט עד היום הזה ללא שנוי צורה.

בצרופים הארמיים הללו יש להבחין שלשה סוגים: מהם - שתרגומם לעברית הוא מן הנמנע, מהם - שתרגומם לעברית יתכן, ומהם (ואלה - הרוב המכריע) שתרגומם לעברית הכרחי, למען שלמות הלשון ותקונה. מסוג א': בדחילו ורחימו, בדיעבד, סטרא אחרא, נפקא-מינה, על דא ועל הא. לעילא ולעילא, זעיר-אנפין, והא ראייה, שכיב-מרע, בר-מנן, אכפת, בר הכי, בר-נש¹⁵, דרך-אגב¹⁶ וכדו'. גם מלות-היחס (שמא, דוקא, להלן, לאלתר, אלא, ועוד) שנקלטו בעברית עוד בימי התלמוד - אין לחשוב כלל על המרתן בעבריות.

מסוג ב': בר-אורין, בר-מצר, בר-סמכא, צורבא מרבנן, ספק ספקא, תרתי דסתרי, שיננא, אתערותא דלעילא, דינא דמלכותא, ותו לא, טבין ותקילין, כולי האי ואולי, סנא דארעא, ברא כרעא דאבוה, כל דאליה גבר, צנא מלי ספרי, משופרא דשפרי, לחכימא ברמיזא, סיעתא דשמיא, עורבא פרח, אסתייעא מלתא, אתמחי גברא, לשנא מעליא ועוד. כל אלה ודומיהם נתנים להתרגם לעברית, אם כי אין ספק שחובשי בית המדרש לא ירגישו בדין המלכות, "בן-סמך", "נסתייע הדבר" - אותו טעם שהם מרגישים בדינא דמלכותא, "בר סמכא", אסתייעא מלתא" וכדו'.

מהתפתחות לשוננו עד כה נראה שסוף "המהפכה" הזו לבוא, וכל הבטויים הארמיים הנתנים להמרה בעבריים - ימירו את צורתם בעברית. עדים לכך תרגומים ממין זה שאנו מוצאים עוד במקורות עתיקים: "זרוק חוטרא לאוירא - אעיקריה קאי" (ב"ר נ"ג), ולעומתו: "זרוק מטה לאויר - לעקרו נופל" (במ"ר כ'); "אסיפת מיא - אוסיף קמחא" (ב"ר ע'), ולעומתו: "הוספת מים - הוסף קמח" (תנחומא ראה י"ד); "אוקיר לאסייך עד דלא תצטריך ליה" (ירוש' תענית פ"ג ה"ו), ולעומתו: "כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו" (שמו"ר כ"א); "אין הוון קדמאין מלאכין - אנן בני נשי" (ירוש' דכ"א פ"א ה"ג), ולעומתו: "אם ראשונים כמלאכים - אנו כאנשים" (שבת

¹⁵ לא "ילוד-אשה" שבתלמוד (נדה י"ג) ולא "בן-אדם" שבמקרא - אין בכחם למסור

את הולול הדק מן הדק שיש בצרוף, "בר-נשי".

¹⁶ "לפי דרכנו" (סוטה כ') לא יצלה במקום "דרך-אגב", שהוא בטוי סתמי.

קייב); "בירא דשחית מניה לא תשדי ביה קלא" (ביק צ"ב), ולעומתו: "בור ששתית ממנו אל תזרוק בו אבן" (במ"ר כ"ב); "בתר רישא גופא אזיל" (עיר' מ"א), ולעומתו: "הכל הולך אחר הראש" (פדר"א מ"ב); "גבשושית קלילא מתלא באנפי נפשך לטור רם" (ת"י קהלת י"ב ה'), ולעומתו: "גבשושית קטנה דומה עליו כהרי הרים" (שבת קנ"ב); "גיפא בחזורין ומפלגא לבישיא" (ויק"ר ג'), ולעומתו: "מנאפת בתפוחים ומחלקת לחולים" (שמו"ר ל"א); "תרעא דלא פתיח למצוותא יהא פתיח לאסיא" (מדרש חזית ו'), ולעומתו: "הפתח שאינו פתוח למצוה פתוח לרופא" (פסיק"ר י"א); "נפיש גמלי סבי דטעיני משכי דהוגני" (סנהדרין נ"ב), ולעומתו: "הרבה סיחים מתו ונעשו עורותיהם שטיחין ע"ג אמותיהן" (ויק"ר כ'); "ווי לה לאילפא דאזלא בלא מכסא" (ע"ז י'), ולעומתו: "חבל לספינה שהלכה לה ולא נתנה המכס" (דב"ר ב'); "כי היכי דפליט הדר בלע" (חולין קי"א), ולעומתו: "כבולעו כן פולטו" (בפוסקים); "סייגין סייגא ותרעין תריעה" (ירוש' קדושין סוף פרק א'), ולעומתו: "גודרין את הגדור ופירצין את הפרוץ" (ילקוט תהלים תשל"א); "ספיקא דאורייתא לחומרא" (ביצה ג'), ולעומתו: "ספק דבר-תורה להחמיר" (ירוש' עיר' פ"ג ה"ד); "פוק חזי מאי עמא דבר" (ברכות מ"ה), ולעומתו: "צא וראה היאך הצבור נוהג" (ירוש' פאה, פ"ז ה"ה); "שרגא בטיהרא מאי אהני" (חולין ס'), ולעומתו: "כלום הנר מהנה אלא במקום חושך" (מכילתא פ' יתרו); "באתר דלית גבר – תמן הוי גבר" (ברכות ס"ג), ולעומתו: "במקום שאין אנשים השתדל להיות איש" (אבות ב' ה').

שבע-עשרה דוגמאות אלו מעידות נאמנה שעוד בתקופת התלמוד והמדרשים, עת היתה השפעת הארמית חזקה הרבה יותר מאשר בימינו, לא הרגישו "טעם" מיוחד בצורה הארמית ולא פעם המירוה בעברית. בדרך זו גם עלינו להלך, וכשם שכבר הפך לנו את "אניסא לא סמכינן", "שקרא לית ליה רגלין" – ב"אין סומכים על הנס", "שקר אין לו רגלים" וכדו', כן נאמר גם במקום "הדרא קושיה לדוכתיה" – "חוזרת הקושיה למקומה" (ומוטב: "הקושיה במקומה עומדת", עין בזהר פנחס רכ"ו), במקום "עפרא לפומיה" – עפר לפיו, במקום "לפום צערא אגרא" – לפי הצער השכר, במקום "עכברא דשכיב אדינרי" – עכבר השוכב על דינרים, במקום "מעילי פילא בקופא דמחטא" – מעלים פיל בקוף המחט, במקום "שבשתא כיון דעל" – שבוש כיון שעלה, במקום "הלכתא למשיחא" – הלכה לימות המשיח, במקום "אפכא מסתברא" – ההפך מסתבר.

על הסוג השלישי נמנים לא פתגמים, כי אם צרופי-מלים ארמיים, שנוהגים לשרבבם לתוך הלשון העברית ללא שום צורך, ולפיכך חובה עלינו

להמירם בעבריים: נכסי דלא נידי, אימתא דצבורא, קמחא טחינא, אלבא ריקנא, אלבא דאמת, בדלית ברירה, בחדא מחתא, שנוי דמנכר, גירסא דינקותא, דא עקא, כוכבא דשביט, בלאו הכי, שגרא דלשנא, — במקום כל אלה צריך לומר: מקרקעים (כבתלמוד, ולא „נכסים בלתי נדים...“), אימת הצבור, קמח טחון, על לב ריקן, על צד האמת, באין ברירה, במחי יד (או במחי אחד), שנוי גבר, גרסת הינקות (שתי המלים בצורתן העברית מצויות עוד בספרות ימי הביניים), זו עקה, כוכב שביט, בלעדי זאת, שגרת הלשון, וכדומה. לא רק 17 הדוגמאות הנ"ל, מן התלמוד והמדרשים, אומרות לנו כי זה הדרך נלך בו, — גם התפתחות הלשון בימינו מעידה על כך. הרי לפני 15–20 שנים עוד הורגשה מעין „צחות“ או „נעימות“ בבטויים כגון: רמשא טבא, צפרא טבא, במטותא, האידנא, מעומקא דלבא, עינא בישא, עלמא דקשוט, כהאי לשנא וכדו' — בטויים שבימינו שוב אין משתמשים בהם כי אם בצורתם העברית (17).

פרשת הצורות הארמיות בלשוננו דומה בהרבה לפרשת המלים הזרות, הלועזיות: כשם שנמצאו סופרים עבריים שהרבו להשתמש במלים לועזיות, אף ללא צורך גמור, כן נמצאו כאלה שהרבו להשתמש במלים וצרופים ארמיים ללא שנוי צורה; וכשם שנמצאו „מטהרים“ קיצוניים, שבקשו למצוא תמורה עברית לכל המלים הלועזיות (18), כן נמצאו גם מתנגדים קיצוניים (19)

(17) מענין הרבר שדוקא בורגון נקלטו הרבה מלים וצרופים ארמיים, לא רק מאלה השכיחים בעברית המדוברת, כי אם אף מאלה שאינם שכיחים בה. למשל: בדיעבד, ממילא, מסתמא, עסקא, ארתי-פרחי, כעפרא דארעא, שלי-מול, לעילא ולעילא, בית-עלמין, בר-מנן, משה נפשך, מהיכא תיתי, מאן דאמר, ספרא אחרא, רחנא לעלן, בר הכי, סני נהור, עד גמירא, רבותא, נפקא מניה, נפקה, נחמא דכסופא, ועוד.

(18) עיין ב„לשוננו“ כרך ב', עמ' 292, 396.

(19) אחד מהם — ואולי הקיצוני שבהם — הוא צבי הר-זהב, שמלים כגון לתור, אכפת, וכדו' פסולות בעיניו לא פחות ממלים לועזיות הבאות במקום עבריות („בירה“ במקום שָׁכר, „קומליטה“ במקום קציצה; עיין „לשון דורנו“ 34). קיצוניות כזו מורה מאד, מצד אחד נגד הר-זהב אתר כל הצורות הארמיות אם מצויות הן במשנה (אהא במקום אהיה, יהו במקום יהיו, נתגלית במקום נתגלתה, וכדומה), ומצד שני הוא מעמיר את הלשון הארמית על מדרגה אחת עם הלשונות הלועזיות, ומכריז: „אם מדברים וכותבים אנו עברית, נדבר ונכתוב עברית, ואל נכניס לתוכה תערובת“ („דבר“, מ"ו תמוז תר"ץ). אשתלה, תלתן, תנא ותותבת — שרשרהים אינם מצויים בעברית כי אם בארמית, — שְׁתָּרִים לנו, כי ע"כ מצויים הם בכסמים עבריים שבתלמוד; אי משום זה לא יוכל איש לגרוע את זכותם של לתור ואכפת, כי על כן שגורים הם בפיהם עברית, וליתר „הצדקה“ יצינו בזה גם מקורות יתם העתיקים שבעברית: „מה אכפת לך“ (ב"מ ס' ד'), „קדושת היכל לתור וקדושת אולם לתור“ (ערובין ב'), „צרעת לתור ונזירות לתור“ (נזיר י"ד).

לצורות הארמיות. שבקשו ומבקשים להמיר אף אמתלה (המצויה במשנה!) ב„אמשלה“, את האסמכתא ב„אסמכה“, את זעיר-אנפין ב„זעיר פנים“, את שקלא וטריא ב„שקילה וטריה“ (והרי מוטב שקלה וטריה בהא בסוף, ע”מ פעלה, וכן נתקבל למעשה). בר. פלוגתא ב„בן-פלוגת“ (שנוי זה יש לו טעם, וכדאי שיתקבל) ועוד:

רשאים אנו ע”כ להקיש מפרשת המלים הלועזיות על פרשת הצורות הארמיות. כשם שבראשונות הוכח למעשה שרבוין קשה ומעוטן יפה, כן גם הצורות הארמיות: רובן כצא, מוצא וימצא לו חליפים עבריים, ומעוטן יוסיף לשמש בלבושו הארמי עד עולם.

שמות האבנים הטובות*

(הצעה)

הארם הקדמון בהתבוננו אל יצורי עולם, החי והצומח ואל עצמי הדומם, הבדילם על פי סימנים מיוחדים, אשר מצא אצל כל אחד ואחד. התבוננותו עדיין לא היתה חדה, שפתו בלתי עשירה ואוצר ידיעותיו על עצמים אלו לא היה גדול עד כדי לקרוא שמות מיוחדים לכל עצם ועצם. משים כך רואים אנו שהוא צרף בשם אחד הרבה עצמים דומים ברב או במעט.

רק אחרי עבור זמן רב נעשתה כעין ספיציפיקציה של השמות הללו, כעין מיון טבעי, באופן ששם מיוחד נקבע לכל עצם ועצם של עולם החי והצומח והדומם. אולם מיון מאוחר זה היה מיוסד בעיקרו על השמות הראשונים ושמר על עקבותיהם במערכת השמות אשר לכל קבוצת עצמים דומים, בעלי תכונות משותפות. לדוגמה:

בעולם הצומח	בעולם החי	בעולם הדומם
—	ליש	יהלום
ארוז	שועל	אחלמה
תרזה	שחל	חלמיש
חדש	חתול וכו'	חשמל
אשרה	—	לשם
אשל	דוב	שמיר וכו'
תאשור וכו'	צבוע	—
—	זאב וכו'	—

ברור למדי, שכל קבוצת שמות שבמערכות הללו, אף אם הם מורים על צמחים, בעלי חיים ודוממים שונים, בכל זאת מקור אחד משותף להם. זוהי הסתעפות שמות מתושר יחיד ומיוחד. יש לציין מיד, שמערכות שמות מסוג זה אנו מוצאים אך ורק בין יצורים ועצמים הקשורים ביניהם בדבר מה: באפני חייהם, בצביונם ובסגולותיהם בכלל.

(* מתוך המחקר „אבנים טובות ופרגליות“ אשר אתי בכתובים.

ואשר לדוממים בפרט, יש לצין ששנים הם הסימנים להכרת אבן ולהגדרתה: הצבע והחוזק¹). על פיהם נקבעת האבן ושמה. משום כך מרבית שמות האבנים בעברית (חוץ ממילים זרות אחדות ושמות מקומות), יסודם אי בתואר הצבע, או בתואר אפיה הקשה, החזק של האבן.

לדוגמה: אדם, ברכת, תרשיש, ישפה, בדכד, ראמות, אקדה, דר וכיוצא בזה.

בשפה העברית נשמרו הרבה שמות אבנים, טובות ובלתי טובות, אשר מקורם אחד הוא. ואם נתבונן במהות האבנים הללו נראה, שכלן, אף אם הן נבדלות בצבע או בברקן, שייכות למשפחת אבנים אחת, היא משפחת אבני הצור הנדולה: יהלם, אחלמה, חלמיש, לשם, שמיר וכיוצא בזה. כסבור אני, שמקור השמות הללו אחד הוא והוראתם אחת היא: „הלם“ שפירושו הכה (”יהלם“, ”אחלמה“), על שם השמוש הרב והעתיק ביותר באבני הצור להפקת האש, ומכאן גם הצורה השניה חלמיש, לאמר: „הולם אש“ ובחלוקת אותיות גם חש מל (”ואש מתלקחת, ומתוכה כעין החש מל מתוך האש“) ובהשמטת האות הגרונית האז או חית, המראה על השמוש הרב בהן: לשם ושמיר.

יש לצין שבנווד לשמות האבנים האחרות אשר גם מקורן המנרלוני שונה, כל השמות הללו מסמנים, כפי שאמרתי, רק סוג אחד של אבנים. בפשוטות שבהן השתמשו לשם שמוש יום יום, וכיפות שבהן, בצבעוניות ובמהירות (אחרי הלמשן יפה, כמובן), לשם מלוי התשוקה האסתטית המפותחת במדה גדולה למדי באדם הקדמין.

בקשר עם מערכת השמות הללו יש להעיר, ששמות האבנים הטובות בערכית שונים לגמרי מן השמות העבריים, וזאת השמות אל מס וס מור המורים כ”חלמיש“ וכ”שמיר“ על אבנים קשות. אבני הצור הן הפרודוקט הדומם אם לא היחיד, למצער, השולט ביותר בכל האזורים אשר שבטי ערב ועבר נחתים בהם.

יש להודות לקשטו של הכהן הגדול — לחשן — על שמרו כמה שמות אבני חן מכליה נמורה. לפיכך אין השפה העברית עניה בשמות אבנים טובות. דרוש כמובן לבדוק את השמות יפה ולהתאימם לשמות אבני החפץ הנפוצות כיום בשווקים המערביים, היה חוספת לוי קלה, שם תיאר קל, כדי לקרוא בעברית שם לכל אבני החן שבימינו. בעטיה של הערבוביה הרבה השווררת בשמות האבנים העתיקים, יונים ורומאים. לא קל הדבר למלומדים לבוא לידי נמנקלשורה אחת. אם כך הרבר אצל אומות העולם על אחת כמה וכמה אצלנו, אם אנו באים להתאים את השמות העבריים העתיקים אל שמות אבני החן הנפוצות עתה בעולם.

¹) מתכוון אני רק לסימנים הטבעיים הפשוטים שהשתמשו בהם אבותינו ואבות העמים הקדמונים, ואין כוונתי לסימנים הנחתים בימינו המיוסדים על התקירה הפיזית והחסיית של המנרליב.

המקרא והמדרשים השאירו לנו שמות הנשמעים לכמה וכמה פנים ורק אחרי הקירה מיוחדת אפשר לדעת את הוראתם האמתית.

כסבור אני שיש להשתמש במלים הארמיות ושאר מלים ליעזירות, שבאי בספרותנו התלמודית, כתרגום לשמות אבני החושן או שמות אבנים טובות ומרגליות אחרות. מלים אלו גם אם אינן עבריות, מאחר שהן נמצאות בספרותנו יש להן זכות אורח בשפה, ויכולות להיות לנו לעזר רב, יעזר כי יכולות הן לשמש כשמות פרטיים לגוונים ולגוני הגוונים של האבן הטובה הנידונה. מובן שיש לנהוג זהירות יתרה בזה ואין לגזור אומר במהירות, למען לא להרבות את האנדרלמוסא אשר בלאי הכי הוא כבר כבירה למדי.

במדה שהשפה העברית תלך ותתאזרח יותר בעם, ואבני חן חדשות וישנות תשובנה לקשט את גוף האדם, כליו ורהיטיו, תלך התסכוכת ותגדל באין ספק, משום כך יש לעמוד מיד בפרץ ולהשגיח, שלתוך שדה בעל נדר דחיה זה אל יכנס כל אחד ויעשה בו כמו בשלו. ומתפקידו של ועד הלשון לספל בכך.

הנני מציע לעת עתה את ההצעות דלקמן:

א. יש להבליע ראשית כל לתוך הלשון – כפי אשר הוכרתי כבר – הרבה מן המלים הארמיות-היוניות והרומיות, המפורזות במדרשים השונים או שבאי כתרגומים של שמות האבנים במקרא. ב. יש לבחור בדרך העתיקה, לאמר: בהוספת שם לוי לשם האבן, מנהג הנפוץ לרוב גם בימינו. המקרא שמר על שיטה זו בשתי צורות: הוספת שם הארץ שמשם באה האבן היקרה (=פטרת כוש), והוספת תואר של אבן החן (=שהם יקר). למעשה זוהי הדרך הנהוגה גם היום במסחר האבנים הטובות.

בני המערב נוהגים לצרף לשם האבן את תארי הלוי: אציל, מזרחי, הלשון העברית החדשה צריכה לדחות את שניהם גם יחד ולבחור בתואר "יקר" אשר היותר לנו התנ"ך, תואר השוה בערכו לשני התארים הנ"ל, השם "מזרחי" נאה מאד לבני המערב המקבילים את מרבית אבני החן המקסימות מן המזרח. אולם לא יאה לנו בני המזרח לכנות את אבנו בשם תואר זה.

לשתי הדרכים העתיקות הללו יש להוסיף גם את שם הלוי "עתיק" או "של האבות", ואם מתאים הדבר, גם: "החושן". בדומה לזה נהגו חוקרים אחדים, יש לנהוג כך גם בלשוננו.

ראשית כל יש לבחור מן השמות העבריים העתיקים את שמות הסוגים, כגון: ערקין=נקעתא=אבאטה. יהלום=כלצרון. ישפה=ישפיו וכדומה. לשמות הסוגים יש להוסיף את תואר הצבע או תואר אחר להנדרת המינים, כגון: ישפה לבן, אדום, שחור וכדומה.

הלוח של שמות האבנים במקורות העתיקים

מקרא	אונקלוס	ירושלמי א'	ירושלמי ב'	פשיטא	מדרש רבה	השבעים
אדם	סמקן	סימיקתא	סמקתא	סימקא	שדרנגין	סרדיון
פטרה	ירקן	ירקתא	ירקתא	ירקא	טומפוזין	טופוזין
ברקת	ברקן	ברקתא	ברקדנא	ברקא	דיקינתון	סמרנדוס
נפך	איזמורגדן	אייזמורד	כדכרתא	צדירא	כרדינון	אנטרקס
ספיר	שכוזי	ספירינון	סימפולינא	ספינא	סאפירינון	ספפירוס
יהלם	סבהלם	כרכר	עין עגלא	נקעתא	איזמרגדן	יאספוס
לשם	קנכיריא	קנכירינון	זוזין	קנכינין	כובלין	ליגוריון
שבו	טריקא	ערקין	בירולין	כדכדנא	אכאטיס	אכאטיס
אחלמה	עין עגלא	עין עגלא	זמרגדן	עין עגלא	הימסיון	אמטיסטוס
תרשיש	כרום ימא	כרום ימא רבא	כרום ימא	תרשיש	קרומטסין	כריווליוס
שהם	בורלא	בירליות חלא	בדלהא	ברולא	פראלוקין	בריליון
ישפה	פנטרי	מרנגיית אפנטודין	מרגלא	ישפה	מרנגליטס	אונוכיון

הלוח המתוקן של שמות האבנים במקורות העתיקים

מקרא	אונקלוס	ירושלמי א'	ירושלמי ב'	פשיטא	תרגום ארמי לשהש"ר	מדרש רבה	השבעים
אדם	סמקן	סימוקתא	סמקתא	סומקא	עתיק אחמר	שדרננין	סרדיון
פטרדה	ירקן	ירקתא	ירקתא	ירקא (זרגא)	עפרן	טומפוזין	טופאזיון
ברקת	ברקן	ברקתא	ברקתא	ברקא	ברקן	דיקינתון	יאספיוס
נפך	איזמורגדין	איזמורד	זמרנדין	צדידא	איזמורד	איזמרנדין	סמרנדרום
ספיר	שבזיו	ספירנין	סימפולינא	ספינא (ספילא)	כחלי	סאפירינון	ספפירוס
יהלם	סבהלוס	כדכודי	כדכדנא	כדרדנא (כדכדא)	גוידר	ברדינון	אנטרקס
לשם	קנכרי	קנכירינון	זוזין	קנכינון	אספור	כוכלין	ליגוריון
שבו	טרקיא	ערקין	בירוזין	נקעתא	טבאני	אכאטים	אכאטים
אחלמה	עין ענלא	עין ענלא	עין ענלא	עין ענל	פרוזג	הימוסיון	אמטיסטוס
תרשיש	כרום ימא	כרום ימא רבא	כרום ימא	תרשיש	מריבג	קרומסטין	כריווליסטוס
שהם	בודלא	בירלויות חלא	ברלחא	ברולא	בורלא	פראלוקין	בריליון
ישפה	פנטרי	מרנעית אפנטודין	מרנלא	ישפה	אפנטוד	מרנליטס	אונוכיון

באזרים אחרים ללוח

תיתי להם לתרגומים העתיקים, שהודות להם נוכל כיום לתהות על קנקן של שמות האבנים הטובות. חלוקי הדעות המעטים שבין המפרשים העתיקים ביותר אינם בעלי משקל, ולפיכך הנרשאות העתיקות משתלבות למסורת אחת יחידה, ואין "הוהות" סובלת במאומה, וזוהו בלבד – מאמין אנכי – העמדה שאלת הגדרת האבנים הטובות על בסיס שאין לערער.

תרגומו של אונקלוס, כתרגום עתיק ביותר של המקרא, ערכו כערך התנ"ך נופא ("תרגום" סתם – תרגום אונקלוס הוא). הסדר של אבני החושן נשמר בו יפה כמו בנוסח העברי המקראי. לא חלו בו כל חלופי מקומות. רק באבן האחרונה ביותר בישפה – חל שנוי זעיר, שנוי שלדעתי חל כמעט במרבית התרגומים הקדמונים. ה"ישפה" קבל במקרים רבים את הוראתו של "שהם ב'", יען כי נראה הדבר שהיו שני מיני שהם: שהם א' ושהם ב'. בהתאמה לשני בני יוסף: אפרים ומנשה. האחד היה "שחור ביותר" (לפי עדותו של המדרש) והשני "פנטירי", לאמר – שחור מנוקד ושניהם כאחד הרי שני מיני אוניקס המה. ואשר למלה היונית "מרנלית" שבאה בשאר התרגומים, כתרגום לישפה, הסרה היא בתרגומו של אונקלוס.

גם בתרגום ירושלמי א' כמו באונקלוס לא חלו כל שנויי מקומות. הסדר נשמר עד להפליא ואולי גם ניצל תרגומו של "ישפה" – המרנלית.

לפי התרגום הנידון, לפנינו שני שמות: "מרנלית", "אפנטודין". האחרון מתאים ל"פנטירי" של תרגום אונקלוס, באופן שהשם "מרנלית" שהוא רביוו של "מרנ" (עד היום נשתמרה הצורה הזו במזרח) יש ליחסו לישפה (ההודים מתרגמים עד היום הזה: ישפה=מרנ) ו"אפנטודין" יעבור להוראת שהם ב'.

בתרגום ירושלמי ב' חלו שנויים קלי ערך אחרים וחלופי מקומות מועטים. אולם דיו מבט עין אחד בכדי להתוורם למקומם הראוי להם. השנוי העיקרי הראשון חל בתרגומו של "היהלום" שניתרגם – עין ענלא. אולם יש להעיר, שאבן ה"אחלמה" העתקה על ידי המתרגמים הארמיים כולם בשם "עין ענלא", חוץ מירושלמי ב' הנותן "זמרנדין", בלי כל יסוד וסמך לדבר. נראה איפוא ברור, שמלה זו תעתיק לכאן באשמת העתקת סופרים או בעטיה של סבה חיצונית אחרת. משום כך כסבור אני, שיש לטלטל את "עין ענלא" מן היהלום אל האחלמה ששם מקומה. את האיזמרנדין שנתפנה יש לצרפי לשני הזמרנדין האחרים של התרגומים הארמיים הקדומים, אשר משם בלא ספק הוא יצא. ואת המקום הפנוי בשורת היהלום יש למלא ב"כרכדנא". בנתוח קל זה קבלנו התאמה גמורה בין שלשת התרגומים הללו. לפנינו שלש שורות הזמנוניות: שורת האיזמרנדין, הכרכדנא והעין ענלא.

אל התרגומים הארמיים הנ"ל יש לצרף גם את הפשיטא או תרגום סורי נוסחא א', וגם את התרגום הסורי נוסחא ב', שאינם נבדלים כמעט אחד מרעהו.

הנוסחאות הסוריות הללו שונות מן הנוסחאות הארמיות הקודמות באפן המיוחד, מבלי שיתרחקו בכל זאת מן המסורת העברית הבללית, אשר שמשה יסוד לכל התרגומים העתיקים הללו. השוניים הקטנים חלים יותר בצורה מאשר בתוכן. אשר לחלופי המקומות, יש להניח רק במקום אחד בלבד. יש להסיע את „כדכדנא“ מן ה„שבו“ ולטלטלו אל היהלום ששם מקומו, ותחתיו יש להוריד את ה„נקעתא“ בשל הטעם הפשוט שהכדכדנא אינו מתאים לשבו, ונטלטל לכאן מדעת או שלא מדעת. לעומת זאת הוא הולם יפה את שורת היהלום, וכך ימצאו תרגומים אלה בהתאמה גמורה עם שאר המפרשים.

התרגום השומרוני הוא יחידה בפני עצמה, משום כך לא אנע בו ברנע זה. אליבא דאמת אין זה תרגום אבני החושן המקראיות, יען כי אין בין החושן השומרוני ובין החושן העברי ולא כלום. החושן השומרוני מצטיין בהרכב אבניו השונה בכל מהרכב אבני החושן העברי. לאשרנו נשתמרה מסורה יפה במדרשים המטפלת בדיוקי דיוקים בצבעי אבני החושן. מתוכה קל לראות את ההתאמה הגמורה השוררת בינה ובין התרגומים הארמיים העתיקים, אחרי ההגהות הקלות אשר אני מציע לעשות בקשר עם חלופי המקומות המועטים.

בגוד לתרגומים הקודמים שהם ביסודם ארמיים (אף על פי שנכלעו בהם מלים זוניות אחדות, כגון: „קנכירינן“, „ברילא“, „פנטרי“ וכדומה), רשימת אבני החושן שבאה במדרש רבה (תצוה פ' ל"ח) היא כלה בשלמותה יונית. הגה כי כן נכנסים אנו לעולם חדש ועוברים במובן ידוע מן המזרח אל המערב. בסך הכל יש לחקן רק במקום אחד בלבד: יש להעלות את ה„איזמרגדין“ שנספח במקרה אל היהלום ולצרפו אל הנפק, בהתאמה לכל התרגומים המתרגמים אף הם „איזמרגדין“. ואת ה„כרדינן“ שנתפנה יש להסיע אל היהלום בהתאמה לשורת הכדכדון של התרגומים.

לעומת התרגום היוני של המדרש שהוא העממי-היהודי עומד תרגום השבעים. יש כאן כל מיני פרושים מצד המחבר או המחברים ובריתם במובן ידוע מן המסורת המקובלת. משום כך נמצאים כאן שמות אבנים טובות שלא היו שגורים בפי העם כלל, ורבות מהן – ספק – אם היו ידועות אף למתרגמים עצמם. אפם כי למעשה המלים המיוחדות היוניות הן מועטות והסדר הקורם, לאמור, האופי של התרגומים הקודמים המראים על מסורת יחידה אחת לא נפגם.

אשר לחלופי המקומות, גם כאן כמו בכל מקום רק קלי ערך ומעטים המה. בסך הכל יש להזיז את ה„סמרגדוס“, הוא ה„איזמרגדין“ אשר בתרגומים הארמיים, מן הברקת הסמוכה לפטרה הירוקה ולהסיעה אל שורת ה„איזמרגדין“ של שאר התרגומים; יען כי לא יתכן ששתי אבנים בעלות צבע אחד תהיינה סמוכות אחת לרעותה. מטעם זה אנו להרחיק את ה„אנטרקס“ ממקומו ולטלטלו אל

היהלום, לאמור, אל שורת ה"בדכרון". המקום שנתפנה מתמלא באופן נפלא על ידי ה"אס פים" היא ה"ברקת" העברית, והכל אתי שפיר.

מתרגום השבעים ואילך לא חלו שנויים בנוסחאות. פלויוס מעתיק את השבעים, וכמו כן עושה גם הירונימוס בתרגומו הרומי – ה"ולגשה". לבסוף אעיר, שערך מיוחד יש לתרגומים המזרחיים. תרגומים אלו, גם אם אינם עתיקים ביותר כתרגומים אשר ראינו, מעלתם בכל זאת גדולה למדי. יתרונם הגדול הוא בחוסר השפעתם של התרגומים המערביים המאוחרים עליהם (המסורתיים שבהם, כמובן, ולא הנוצריים).

לפי זה אני מציע רשימה זו של שמות אבנים טובות:

אורם – Carneol

אורם יקר – Rubin

Chrysolithos – ("אבן החרוץ" או גם "אחרצה" על משקל אחלמה	{	פטרות כוש
Topazius – טופאזיון		
Smaragdus – איזמרנד		

פטריתודו – קרינדוס צהוב

פטרית העשן – קואצה מעושנת (או גם "צור העשן")

ברקת – אכאטה תלת צבעונית

נפך פשוט – Odontolithos

נפך – טורקיוזה (ולא טרקיא)

פוך – לאבקת האולטראמר של הלפים לזולי.

ספיר החשן – Lapis lazuli (או גם "ספיר של יששכר")

ספיר יקר – זפיר – Saphir

יזלם – Calcedonius

יהלם יקר – Diamant

לשם – Aventurin

שבו – אכאטה אפורה

אחלמה – Amethystus

אחלמת החשן – "עין עגל" ("ג'שמי-נוסולה")

תרשיש – Opal

שהם – אוניקס שחור

פנטרי – אוניקס נקוד

שהם שיש – אלבסמר אוניקס (או גם "שיש שהמי")

ישפה – Iaspis

ישפה של בנימין – אוניקס רב צבעים (או גם "ישפה החשן")

שמיר צור - Pyromacha.

שמיר - Korindum

שמיר יקר - Diamant (לגוון המשמש ל"בקיעה").

כדכר - Porphyrites

כדכר יקר - Hyacinthus (או גם: יקוד-יקות-יקינסון-היאצינט)

יקוד יקר - קירינרום כתום.

שבזון - לפים לזולי מכוכב הרבה.

נקעתא - אכאטא - Achatis

שש - אלבסטרון

שיש - מרמורה.

פנינים - Corallia (מין האדום).

אלמוגים - Corallia (המין האבני הרגיל).

מרגליות - Pirulae וגם Gemmae

תשובה על הערותיו של הד"ר א. מ. מזיא

(„לשונו" כרך ב', חוב' א')

א) „מה זה פרק? הד"ר טש. מביא: חבור שני עצמות Articulatio וכו' „האצבעות phalanx", לחלק האצבעות אני מציע להשתמש רק במלה „מערכת". הד"ר מזיא אומר: „אולם יש גם פרקי כלים, כמו פרק מנורה, פרק מספרים ופרקי ספרים וזמנים". אמנם כך, אבל כלום יש לנו שפה בעולם, שאין לה „אומנימיים"? יש פרק בספר וכו' ואפשר שיהיה גם באנטומיה, аят ברוסית משמעו בצל וגם קשת. הד"ר מזיא מציע להשתמש במלה משפך להוראת Infundibulum כלום אין משפך גם במטבח? המלה בית-פרק, שהד"ר מזיא מציע, איננה טובה לענין חבור שתי עצמות, מפני שהמלה בית מכילה רמז לכלי כולל בתוכו דבר שני, ובית-הפרק הולם יותר את המושג Capsula articularis (מעין בתי-יד, בית זרוע, בתי נפש), או חלל הפרק cavum articulare. הד"ר מזיא מביא את המימרא „אין להם קפיצין", אבל מכאן אין ראיה, שהיו מתכוונים בשעת הנחת מלה זו (קפיצין) דוקא למושג articulatio במובן האנטומי (ואנו בוז עסקינן). יותר מתקבל על הלב, שהכניסו במלה זו מושג כללי של פרק על עצמותיו ועל עורו, על קשוריו ועל הקופסית שלו. מי הפריד או בחלקיו של פרק?

ואשר למלה „מפרק", די לקרא את הערותיו של הד"ר מזיא כדי להבין, מדוע לא השתמשתי במלה זו. אי אפשר לכא בטענה על אי שמוש במלה, אם אלה שחדשו אותה לא קבעו אותה בדפוס. את מלוני חברתי ברוסיה, הרבה שנים קודם שנרפס ספרו של מ. פרלמן, שבו נזכרה מלה זו.

ב) אולי צדק הד"ר מזיא, כי הנוער המתלמד בא"י יודע כבר את המלה מבין וגם את השם הערבי הרים (מדוע דוקא מערבית ולא משפה יותר קרובה לעברית?), אבל כשאני מחבר מלון, לאנמומיה, איני מתחשב אלא עם אנשים בעלי השכלה ידועה, שבשבילים גם המלה פירמידה וגם לבירינט אינן סתם מלים או מושגים של מתימטיקה וארכיטקטורה בלבד, אלא גם דברים שכתרבות

ותולדות העמים מכמה אלפי שנים ועד מלחמות נפוליאון ועד בכלל. ואם יש לה לאנושיות העלובה מלים מספר שכלה מבינה אותן במדה שוה, מה יפה! ואין כל צורך מטעמים „פטריוטיים ביותר“ לחוש לזה, גם הנרמנים הולכים ושוכחים את Fernsprecher, Fernrohr ושבים אל ה„טליופון“ כקדם. ועיין באותה חוב' א' כרך ב' במונחי חשמל, טלגרף וטלפון: כמה מונחים בלע"ז נכנסו לשם. גם המלה פירמידה.

ט עיין ב'.

(ד) על чепналовидный Giessbeckenknorpel, Cartilago arythenoideus קראו אומר ד"ר מו"א: כבר מוזן תרנמתי – „שחוס קיתוני“ או „שחוס קיתון“. קודם כל, מה שאמרתי כבר: לא נקבעו הדברים בדפוס. שנית אי אפשר בכלל לומר קיתוני, מפני שאין לשחוס זה יחס כל שהוא לקיתון; הסף ideus משמעו: הדמה לאיזה דבר, נאמר לקיתון, דמוי – קיתון; ובהתאם לשיטתי (עיין מבוא, סעיף ט') יש לומר פשוט קיתון. עכשיו, כשבא לידי ספרו היפה של ד"ר מלחי: „מלון רפואי עברי“, ראיתי, כי הוא מביא מלה זו ביצם מו"א. ובכל זאת מציע הר"ר מלחי מלה אחרת כ י ו ר ובמלואים צלצל. לאמתו של דבר, גם כיור גם קיתון גם אגן (כהצעת) אינם מתאימים לשחוס זה ואינם הרגומים מוצלחים, הואיל והוראתם של כיור ואגן – Becken. ומשמעו של αβυταίνο ביונית היא Giessbecken, והמלה קיתון היא המלה היונית αβυταίνο, שמשמעה כ ו ס. ומה הרחננו, אם נוציא יונית מפני יונית?

ואולי טוב יותר להשתמש במלה צִנְתָּר.

(ה) גלילי הקולית = Condylus. כנגד זה טוען הר"ר מו"א: השם גליל מקובל מוזן אך ורק למה שקוראים Zylinder כמו „על גלילי כסף“ (אסתר א', ד') Condylus – זהו פרקה או בליטה.

אין זו טענה, שהשם מקובל מוזן אך ורק למה שנקרא Zylinder; קודם היה מובנו מוט ארוך ועגול, וגם השתמשו בו במובן ככר, פלך, גלגל (עיין המלון העברי), ודומני, כי גם בספר אסתר מובן המלה לאו דוקא צילינדר, אלא מוט ארוך ועגול. ואם נאמר, שמעתה אין לנו להשתמש במלה זו אלא להוראת צילינדר, גם אז אינה פסולה לאנטומיה בהוראת condylus, כלום באמת הדיוק הציורי באנטומיה כל כך גדול? והקיתון של ד"ר מו"א אין בינו ובין cartilago ולא כלום. וכנורו של דוד הוא ממש Psalterium Davidi? והמשפך ממש משפך? וכו'.

כבר הבננו את הפיקה שתי פעמים לאנטומיה: פעם למשמעות Patella ופעם „פיקה של גרגרת“ – מפני שנכנסו למובנים אלה זה ככר, וכלום נבוא להבניסה בפעם שלישית, ומה גם במקום שאפשר בלי מלה זו? הלא אז באמת נשוב לשיטתם של אלה, שכשאמרו זו, לא היינו יודעים איפה לגעת בטופו, ובטונו

למלה בליטה, שד"ר מוֹיָא מְצִיעַ, אֲנִי כִּבְרַּהּ הַשְׁתַּמְשְׁתִּי בָּהּ, וְדוּמְנִי, לְמוֹשֵׁג יוֹתֵר קְרֹב לָהּ – Protuberantia.

(ו) „הַעֲרֻבָה הַעֲלִיּוֹן“. לְדַעְתּוֹ שֶׁל ד"ר מוֹיָא, יוֹתֵר נִכּוֹן לְתַרְגֵּם אֶת הַמִּנּוּחַ הַזֶּה חֶבֶק, וּמֵבִיא הוּא אֶת דְּבָרֵי הַמִּפְרָשׁ: „וְכֹדוּמָה לִי, שֶׁהוּא קָפִיץ הִירֶךְ וְהַשּׁוֹק שְׁקוּרָאִין יִירֵט (Jarret) וְכו'“. וְחֶבֶק הִיא מַתִּיחַת הַגִּידִים שְׁחֻבְקִין הִירֶךְ וְהַשּׁוֹק יַחַד סָמוּךְ לְאוֹתוֹ קָפִיץ“. וּבָבֵן, לְדִירִי, גַּם הַמִּפְרָשׁ מַתְכוּן לְקָפִיץ הִירֶךְ וְהַשּׁוֹק אִי לְמַתִּיחַת הַגִּידִים – וְאֲנִי עֹסֵק בַּחֲרִיץ שֶׁעַל גְּבִי עֵצִם יְדוּעָה (poplitea fossa). דוּמְנִי, שֶׁהַמִּפְרָשׁ לֹא הִתְכוּן דּוֹקָא לְחֲרִיץ עַל גְּבִי עֵצִם, אֲלֵא סָתֵם בְּמַלִּים סָמוּךְ לְאוֹתוֹ קָפִיץ, כְּלוּמָר לִפְרָק בְּכֻלּוֹ, שֶׁשֵּׁם הַשּׁוֹק יוֹתֵר דָּק: Kniekehle בְּכֻלָּהּ לֹא לְחֲרִיץ – poplitea fossa. וְמָה גַּם שִׁישׁ לֹנוּ בְּכֻלּוֹ צוּרֶךְ בְּמַלָּה שֶׁתִּסְמַן מְקוֹם זֶה יִהְיֶה הוֹלֵם אוֹתוֹ. אוֹתָהּ jarretiére חֻבְקֶת עַד הַיּוֹם מְקוֹם זֶה וְלִמָּה יֵצֵא שְׂכָרְנוּ בַּהֲפָסְדָנוּ? (ז) דְּבָרֵי הַד"ר מוֹיָא: „אִי אֲפֹשֶׁר לֹנוּ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּשֵׁם רֶשֶׁם לְסִימָן טַבְעִי

בְּשֵׁעָה שְׁאֲנוּ מִשְׁתַּמְשִׁים בְּשֵׁם זֶה בְּמוֹבֵן רֶשֶׁם מְלֹאכּוֹתֵי ע"י מִכְתָּב אוֹ חֶרֶט אוֹ מִכְשִׁיר, לְמַשֵּׁל רֶשֶׁם דּוּפּוֹק“. מִנֵּין לוֹ שֶׁרָק לְרֶשֶׁם מְלֹאכּוֹתֵי? מֵאִמְתִּי מִשְׁתַּמְשִׁים בּוֹהֵר לְרֶשֶׁם דּוּפּוֹק? דוּמְנִי, כִּי אֶת הַמַּלִּים „רֶשֶׁם פִּנּוּ“ נִמְצָא בַּסִּפְרוֹתָנוּ כְּמָה פְּעָמִים. כְּלוֹם רֶשֶׁמִּים אֵלֶּה רֶשֶׁמִּים מְלֹאכּוֹתִיִּים? וְעַל רֶשֶׁמִּים בְּנֶפֶשׁ לֹא כָּתְבוּ סוֹפְרֵינוּ?

וְאוֹלֵם, אִם גַּם נִיחָה, שֶׁצֶדֶק ד"ר מוֹיָא בִּהְנַחָה זוֹ, הֵלֵךְ לֹא בְּרֶשֶׁמִּים סָתֵם אֲנִי עֹסֵקִים, אֲלֵא בְּאֵלֶּה הַקְרוּיִים Impressiones digitatae, כְּלוּמָר, הַמִּנְחָה מִעֵמִיד פִּנִּים, לְכַתְחִילָהּ. כֵּאלִוּ בְּרֶשֶׁמִּים הַבָּאִים מִן הַחוּץ, מְלֹאכּוֹתִיִּים, עֲשׂוּיִים בְּמִכְשִׁיר, בְּאֲצָבָעוֹת הוּא מְדַבֵּר, וְהַשְׁאֵלָה מוֹפְרַת מֵעִיקְרָהּ. וּמוֹתֵר לְכַתּוֹב רֶשֶׁמִי אֲצָבָעוֹת גַּם לְשִׁמְתִּי שֶׁל ד"ר מוֹיָא, וְשִׁלְשִׁית, מַעֲוֹלֵם לֹא הֵייתִי בּוֹחֵר אֶת הַמַּלִּים פָּחַם אוֹ פָּחִים, שֶׁמִּצִּיעַ הוּא אוֹתָן. דּוֹקָא אוֹתוֹ הַנוֹעֵר, שֶׁהוֹבִירוּ הַד"ר מוֹיָא, בּוֹכְרוֹנוּ יֵשׁ אַחִיזָה לְרֶשֶׁם וְאִין כָּל אַחִיזָה לְפָחַם. וּמוֹבְטַחֲנִי, שֶׁאִם נִיטוּל עֵצִם וְנָתַן אוֹתָהּ לְמִי שֶׁלֹּא לְמַד מִימִיו אֲנִסּוּמִיָּה וְנֹאמַר לוֹ: שִׁמְצָא בְּעֵצִם זֶה פָּחַם, לְעוֹלָם לֹא יִמְצָא. נֹאמַר לוֹ, שִׁמְצָא כֹּאן רֶשֶׁם אֲצָבָעוֹת – וְיִמְצָא (עֵיין מְבֹאֵה, סֵעִיף ד' לְהַקְלֵל עַל הַזְכּוּרָן).

(ח) אִי אֲפֹשֶׁר, לְדַעְתּוֹ שֶׁל ד"ר מוֹיָא, לְקַרֵּא „לְרֹאשׁ הִירֶךְ“ – „קְרוֹדוֹס הִירֶךְ“ (Caput femoris), יַעַן שֶׁמִּשְׁמַעְנוּ בְּכָל הַסִּפְרוֹת (הַחֲדָשָׁה? – ט) „חֲתִיכַת בְּרוֹל מְלוֹטְשֶׁת“. וְאֲנִי מוֹסִיף: לֹא חֲתִיכַת בְּרוֹל מְלוֹטְשֶׁת סָתֵם, אֲלֵא מְחוֹבְרַת אֶל קֶת, וּבִהְתַּאֵם לֹזֶה אֲנִי מוֹיָא הוֹרָאתָה שֶׁל מַלָּה זֶה בְּמַלּוֹנוֹ שֶׁל יְהוּדָה גְּרוֹבֶבְסְקִי (עֵיין עֶרֶךְ „קְרוֹדוֹס“); „גְּרוֹן, כָּל בְּרוֹל לְחֻטּוֹב בּוֹ, אוֹ כָּלִי בְּרוֹל לְחֶפֶר בּוֹ“ וְכֵלִי קֶת אִי אֲפֹשֶׁר לַעֲשׂוֹת זֹאת. עֵתָה הִיא חֲתִיכַת בְּרוֹל, קְדָמָה לוֹ חֲתִיכַת בְּרוֹנוֹה, וְלוֹ קְדָמָה חֲתִיכַת אֶבֶן מְחוֹדְדָה, וְלוֹ קְדָמָה הַקּוֹלִית שֶׁל אִיזוֹ הִיָּה גְּדוּלָּה. וְאוֹתָהּ עֵצִם, אוֹתָהּ קוֹלִית שֶׁמִּשָּׁה טוֹפֵס רֹאשׁוֹן (פְּרוֹטוּטִיפּוֹס) לְכָל הַקְרָדוּמִים וְהַגְּרוֹנִים שֶׁבְּעוֹלָם, וּמִכָּאן מוֹבֵן הַיָּחַס שֶׁבֵּין הַמַּלִּים הַלֵּלֶה.

אי אפשר לנו לקבל למובן זה גם „פחד הירך“ מפני הערבוביה בהוראת שם זה, (עיין, למשל, פין: אשכים וי"א מלשון ערבית=מתנים) ואם בערבית פחד=ירך, אין זה מחייב את העברית כלל, והעברים עתיקים וידועים בענין זה, ודוקא בלשונות קרבות ביותר אין לדון מהאחת על השניה (ברוסית Вонь=סרחון, בפולנית = ניחח). לא טוב לומר ראש הירך, כי במלה ירך אנו מבינים חלקו של הנוף, הנף התחתונה. בשבילנו קלית משמעה עצם בתוך אותו חלק הנוף הקרוי ירך ובראשה של אותה עצם אנו עסקינן. ואם באמת צריך לשנות שם, ממטבע שטבעתי, או, לשיטתי יש לנו רק דרך אחת והיא – לומר: „ראש הקלית“, וכך גם כתבתי: ראש הקלית ו„קדרם הירך“.

ט) הערה זו אין לה כל חשיבות. קודם כל, אך מלים מספר החסרתי (עיין במבוא: איזה ומפני מה) בנגוד להפרוגרמה שלי, „בתורת העצמות“; ושנית, בשאר החלקים אני מתרגם הכל.

י) ואשר לשמוש במלים proximal, distal, ulnar, radial מביא הר"ר מו"א את המלים מבפנים ומבחוץ מן המשנה, להראות שאין בהן כל צורך. וכי באמת סבור ד"ר מו"א, שאין ברוסית ובשום שפה אחרת תרגום מדויק למלים מבפנים ומבחוץ? ובכל זאת מצאי, כידוע לי, לנכון להמציא את המושגים פרוכסימאל, דיסטאל. בכל שפה יש מלים להביע עליון ותחתון, אבל באנטומיה זה תלוי במצב ידוע. ובכן, נתרגם פנימי – internus, חיצוני – externus, שוב חיצוני – במובן lateral, שוב פנימי – במובן medial. והדיוק? הטענה, שאין להשתמש במלים, שהתאורחו ושמשו כמה מאות שנים „עמוד עליון ועמוד תחתון“ (Radius ulna) רק „משום שאינם נושאים“ עליהם כל דבר ואין להם „תפקיד עמודים“ איננה טענה. וה„משפך“ של ד"ר מו"א יש לו באנטומיה תפקיד של משפך בכלל? גם „הקיתון“ – אינו קיתון, ואין איש מננן על „כנורו של דוד“ וכו'. וכו'.

ואם מתרגמים בכלל, אחת היא, אם לתרגם מגרמנית או מערבית Ceteris paribus.

י"א) אמצע חזה, Sternum, אינו מתאים להעצם, משום שאצל בעלי חיים (האסקוליוטיקום) עצם זו „איננה באמצע החזה שלהם“. אין זו טענה. ואם לפי בעלי ה„שטה המהופכת“ (Situs inversus), תוספת מעי התריסר שלהם (Appendix) היא מצד שמאל, אין ללמד באנטומיה, שהוא לצד ימין בכלל? ואם נבוא להתחשב עם מה שנמצא אצל בעלי חיים – מי יודע ער היכן נבוא.

אולם, בכלל, היה עוד צריך עיון שם זה, ואולי באמת כדאי להשאיר את השם עצם החזה, כמו שהצעתי קודם. למרות היופי והמקוריות, שאני מוצא בשם מפתח של הלב, לא הייתי מקבל אותו. יש להשתמש בו במונח נאה זה

בשיטת אנטומיה קדומה, שבאמת לדרכה אפשר היה לחלק גופו של אדם לרמ"ח אברים; אבל להתאים שיטה זו לשיטתנו שלנו אך ורק בכדי שנוכל להוציא משפט מוטעה, שהכמי התלמוד בשעתם כבר ידעו את "המלה האחרונה" ממה שאנו יודעים – מנוהך וגם אי אפשר. למרות כל הרחקים שנדחקו כל הרוצים לעשות זאת עד הד"ר קצנלסון בכלל.

י"ב) Infundibulum = אפרכסת. הד"ר מו"א מציע את המלה משפך.

היות שאנו נפגשים שתי פעמים באנטומיה במלה משפך, פעם infundibulum ופעם Choana, תרגמתי choana = משפך ואת האינפונדילולום – אפרכסת כלומר לשיטתי: במלים שונות, השם הארוך מקביל לשם הארוך (עין מבוא, סעיף ד'), ומה שכבר מקובל לתרגם כך בא"י את השם Auricula אין זה מכשול כלל, היות שאומרים זה נכנס לתוך שיטה אחרת, והשם אינו הולם כלל את המושג הרצוי. ומה שנתקבל אפשר לפסול, כמה מאות שנים קראו בכל גרמניה Cicero צִיִּקְרוֹ, צִיִּיִּר וכו' וכו', ובעת הוא קִיקְרוֹ, וקִיסֶר. אנחנו לא הרבינו להשתמש במלה זו מאות שנה. ד"ר מלחי (עין, "מלון רפואי עברי", עמ' 41) גם כן מעורר על השמוש בשם זה להוראת Auricula.

י"ג) הערתו של הד"ר מו"א מתקבלת על הלב, ונראה לי, כי באמת כיוון לביאורו של מקום זה בקיתון, ואת המונח Spina Scapulae צריך לתרגם בהתאם לשיטתי: קוץ השכמה.

י"ד) הערה זו מכוננת כלפי תרגומי Os pubis = גבי הערוה, אבל המסקנה היוצאת מכל דבריו של ד"ר מו"א היא: יש מקום בגופו של אדם, למעלה מאותו מקום, שהוא נקרא בתלמוד "בף הערוה", והוא מביא שערות (עין נדה, מ"ז); אבל כלום עצם מביאה שערות? המקום שעל גב העצם, המכוסה עור, מביא שערות – כמובן, והוא, המקום, נקרא "בף הערוה", ואין זה מחייב אותי כלל לומר, כי העצם גופא נקראת "בף הערוה", ואשר "לעליונה", – נקח עצם ונתבונן בה. עצם זו מבחינים בה Ramus horizontalis (הסעיף ההוריונטלי), Ramus descendens (הסעיף ההוריונטלי), כלומר, בלשון אחרת: חלק עליון וחלק תחתון, כלום אי אפשר הדבר, שהיו קוראים לזו – גב עליון ולזו גב תחתון; ומכאן גבי הערוה, אנב אורחה.

"כנודע לא ידע וועזאלום בעצמו לשון עבר ואת השמות העתיק לו בעברית אוהבו היהדי אליעזר דע פריינייס מווענעדיג". דברי ד"ר מו"א. וסאלום מה היא אומר? בספרו. De Humani corporis Fabrica... Venetiis, 1568. Liber I 122 אנו מוצאים דברים אלה: Hic succedunt Hebraea, xerum aliquae ex parte ad huc Arabica, quum scilicet ex Hebraeo Avicennae interprete propemodum

omnia a familiari mihi amico Lazaro Hebraeo de Friegies (cum quo in Avicennae lectione versary soleo) sunt transcripta.

דומני, שמכאן ראייה שדוקא ערבית לא ידע וסייע לו בתרגום מלים ערביות מתוך אבן סינא, "העברי ידידי שאתו אני נוהג לקרא ביהוד את אבן סינא". ואולם, אם גם צדק ד"ר מויא בהוראת המלה אלענה, יש לנו רשות להבין גם את המובן ה"עליונה" בנוגע לעצם, שיש בה חלק עליון וחלק תחתון, עולה ויורד.

ט"ו) כף הירך Acetabulum כנגד זה טוען ד"ר מויא: בתורה כתוב, "ויגע בכף ירכו ותקע כף ירך יעקב (בראשי ל"ב, כ"ו) ושואל הוא, וכי אפשר לה ל־Acetabulum (אם נניח, שהיא באמת הוראתה של כף הירך) להשמט ממקומה? אפשר לענות גם על זה. ואולם יש לנו גם גזרה שוה, גם כן מן התנ"כ: אורעי מקנה תשבר, שגם זה, לכאורה, נגד חוקי ההניון. ואולי בשני המקומות האלה מתבטא הניון של ב"שם בזמן ההוא, או דרכי המליצה שלו. הוצא לנו מכל דבריו של ד"ר מויא, שכף הירך הוא Caput femoris, עיין פירושו של רש"י: קולית הירך התקוע בקליבולת קרוי כף. כי לא הקולית כשהיא לעצמה ולא "הבשר שעליה כמין כף של קרירה" נתקע בשקע העצם שכנגדה, אלא העצם בלבד, "אותו קרדם הירך" או "ראש הפחד"!

ואם נאמר, שכף זה הוא Acetabulum, הלא גם לעוף יש Acetabulum וכו', ומביא הוא בעצמו דברי הנמרא: "ואינו נוהג בעוף מפני שאין לו כף והא קא חזינן דאית ליה? אית ליה ולא ענול". כשרוצים חכמים יש, כשרוצים אין; ודי לה לעצם שתהיה צורתה קצת משונה מזו של חברתה. כמובן, לא כאן המקום להתווכח עם דרכי הניון כמו אלה, ועד כמה יש לסמוך על דברי חכמי התלמוד בענין תולדות הטבע בכלל ואנטומיה בפרט. כבודם במקומם מונח!

אני לשיטתי, צריך לקחת בכל מקום (עיין מאמרי: כיצד בוראים טרמינולוגיה עברית בשפתנו) מלים ושמות, ורק שתהיה להם אחיזה בוכרון השפה; שמות מן המקרא רופסים מקום בראש, ואחת היא לי, מה היתה כונתם המדויקת קודם, אני מרוצה מן השושנה במובן Rose, ומן הכנור במובן — Geige. כך דרכה של כל שפה חיה ומתפתחת. כשהרוסי אומר *срѣдѣ* אינו מתכוון באמת לירות חצים (*срѣда*) והמין העם יש לו גם מבטא יפה *срѣда*, נגזר מן השם *срѣда*, המתאים ליריה שבימינו.

ואשר להוראת "כף הירך", שהיא כנגד המסורה, הלא גם הד"ר מויא מודה, כי לא רק שהשתמשו בזה להוראת דבר גבנוני, אלא גם להיפוכו — חקוק. שקוע.

וכל ההערה הגדולה והראויה אך למותר, היות והן נכללות במשפטו הקצר

של הד"ר יוליוס פרויס: Die Tradition versteht darunter den Kopf des (1 Oberschenkel) ואני מודה בזה ב"מלואים" (עיין שם א').

P. S. ועוד אני רוצה להוסיף מלים אחדות בכלל בתור תשובה לאלה הבאים להעיר כי ישנה מלה שנתקבלה, כי כבר משתמשים בא"י למושג זה או זה במלה זו או זו. ל"חזקה" זו בכלל אין מקום בשום שיטה מדעית ולא ברפואה, המוציאה לעתים תכופות ישן מפני חדש. עאכ"כ בארץ ישראל, שבכלל התחילו להשתמש בה בעברית למדע רק לפני עשרות שנים אחדות. אנו משתוקקים להגיע לדיוק האפשרי ולשכלול, ומטעם זה אולי נחליף כמה פעמים את מונחינו.

סגויים – סוגים

(„לשוננו" כרך ג', עמ' 69)

י. כנעני, בחוברת לדונמא למלון הפיוטים, ערך סגוי הערה 6. חולק על מה שנאמר ב"לשוננו" כרך ג' עמ' 69, כי סגויים הוא כמו כוגים, כלומר, בינוני פעול של נחי ע"ו ע"ד לוי, כי „לא מצינו לא אצל פימן זה (2) ואף גם לא אצל הפייטנים הבאים שיהפכו נחי ע"ו: סג, לנחי ל"ה: סגה. אותה הלכה פסוקה וחתוכה „לא מצינו" אינה אלא פרט אחד מן הרבירים הבטלים, שאותה חוברת עשירה בהם. העוסק בלשון הפיוטים חייב להיות מצוי אצל ספרי ציון, אבי חוקרי הפיוט. והנה בספרו Die synag. Poesie, מהד' ב' 1920, מובאות צורות: דצוי, דדוי, וזהוי (עמ' 423), לזוי (עמ' 424).

ואלה הציטטים:

דצוי רצוי, בסליחה לך ה' הצדקה, מנחה של יוה"כ (פירסמנטל עמ' 232).

בת אל נכר ודויה, באזהרות רס"ג (קובץ מעשי ידי נאויים קדמונים, ח"ב עמ' 47 למעלה).

זהוי רהוי ברדת ורטט, בסליחה ארכן, ליום ו' (כר תרמ"ד עמ' 53). זהוי משרש זה=זוח=זוע; עיין יסמריב ערך זוח (אל ירך לבבכם, דב' כ' ג', ת"א: יזוע ות"י: יזוח) וידוע חלוקה ה"א בחי"ת בפעלים מעין זה.

⁽¹⁾ לדעתה של המסורה, וזו ראש הקולית.

⁽²⁾ יכ"י.

של הד"ר יוליוס פרויס: Die Tradition versteht darunter den Kopf des (1 Oberschenkel) ואני מודה בזה ב"מלואים" (עיין שם א').

P. S. ועוד אני רוצה להוסיף מלים אחדות בכלל בתור תשובה לאלה הבאים להעיר כי ישנה מלה שנתקבלה, כי כבר משתמשים בא"י למושג זה או זה במלה זו או זו. ל"חזקה" זו בכלל אין מקום בשום שיטה מדעית ולא ברפואה, המוציאה לעתים תכופות ישן מפני חדש. עאכ"כ בארץ ישראל, שבכלל התחילו להשתמש בה בעברית למדע רק לפני עשרות שנים אחדות. אנו משתוקקים להגיע לדיוק האפשרי ולשכלול, ומטעם זה אולי נחליף כמה פעמים את מונחינו.

סגויים – סוגים

(„לשוננו" כרך ג', עמ' 69)

י. כנעני, בחוברת לדונמא למלון הפיוטים, ערך סגוי הערה 6. חולק על מה שנאמר ב"לשוננו" כרך ג' עמ' 69, כי סגויים הוא כמו כוגים, כלומר, בינוני פעול של נחי ע"ו ע"ד לוי, כי „לא מצינו לא אצל פימן זה (2) ואף גם לא אצל הפייטנים הבאים שיהפכו נחי ע"ו: סג, לנחי ל"ה: סגה. אותה הלכה פסוקה וחתוכה „לא מצינו" אינה אלא פרט אחד מן הרבירים הבטלים, שאותה חוברת עשירה בהם. העוסק בלשון הפיוטים חייב להיות מצוי אצל ספרי ציון, אבי חוקרי הפיוט. והנה בספרו Die synag. Poesie, מהד' ב' 1920, מובאות צורות: דצוי, דדוי, וזהוי (עמ' 423), לזוי (עמ' 424).

ואלה הציטטים:

דצוי רצוי, בסליחה לך ה' הצדקה, מנחה של יוה"כ (פירסמנטל עמ' 232).

בת אל נכר זדויה, באזהרות רס"ג (קובץ מעשי ידי נאונים קדמונים, ח"ב עמ' 47 למעלה).

זהוי רהוי ברדת ורטט, בסליחה ארכן, ליום ו' (כר תרמ"ד עמ' 53). זהוי משרש זה=זוח=זוע; עיין יסמריב ערך זוח (אל ירך לבבכם, דב' כ' ג', ת"א: יזוע ות"י: יזוח) וידוע חלוקה ה"א בחי"ת בפעלים מעין זה.

⁽¹⁾ לדעתה של המסורה, וזו ראש הקולית.

⁽²⁾ יכ"י.

בווי לזוי כמעין נובע ונעזו, בסליחה הנ"ל. השרש הוא לזו, אעפ"י שנמצא לזות, הלמיד בשוא.

מלבד אלה מצאתי:

נחתו בהרפה וקלון בוים והם במשכבותם בשלום נְחֻיִם, בסליחה אנשי אמונה עברו, ליום א' (בר תרמ"ד עמ' 10). נחויים משרש נוח והמליצה היא ע"ד: יבוא שלום ינחוו על משכבותם (ישעי' נ"ז, ב').

מפני אנינות לוטי ולטוי, ביוצר לשבת ראשונה אחר פסח (סדור עבודת ישראל בר, עמ' 723) ופרש מו"ל הסדור. לטוי הוא כנען עש"ה אירור כנען ותרג' לוט כנען.

אין ספק, כי המבקש ימצא עוד צורות כאלו.

לא אוסיף להביא ראיה מן: קומם עדתך מנפילתה המטויה בסלי' ישראל עמך, ליום ב' (בר עמ' 28), מפני שכנראה נגזר בינוני זה מן מְפָתָה. לפי מהותה של אותה חוברת, לא כדאי היה להשגיח בה כל עיקר, אבל שם האוניברסיטה הנשא בה עלול להטעות. וכי מי יעלה בדעתו לבדוק במקורות שהשתמש בהם המחבר? לפיכך אי אפשר להמנע מהערה.

בד"ץ

הערה

בקרית ספר שנה ד' עמ' 186 (ובנוספות, שם שנה ה' עמ' 177) הבאתי כמה צורות נפעל של שרש פ"נ בקבוץ הנו"ן, דוגמת וְנָפַל כבוד מבית חיינו שבתפלת אתה יצרת (הנו"ן בקבוץ). צורות כאלה, שעברו עליהן בשתיקה ושנתקנו ביחוד בדפוסים אחרונים, רבות הן. פרשתין, שהן "בקבוץ ע"ד הערבית ובמקצת גם במקרא: הַכֶּבֶס ועוד". אחרי פרסמי הדברים הנ"ל הוספתי להתבונן באותן צורות ולהוסיף עליהן. ונראה לי עתה, שהונעו בקבוץ, תנועת הפסיב, להבדיל בין ובין בנין פָּעַל: נָפַל בחירק הוא גם פָּעַל וגם עבר נפעל (כמובן, נעשתה הבדלה זו לא ע"י מדרקקים אלא מתוך חוש לשוני הפועל ומשנה בשעת הצורך שלא מדעת). ומכאן גם הרבה פעמים בבינוני. אמנם שם נוסח שרידי הירושלמי: נוהנין (שבת י"ב ה')=נהנין משרש הנה וכן פעם אחת בכי"מ ופעם בכי" קויפמן (נוהנים, אבל על נבי הוי"ו קו למחיקה והנו"ן מנוקדת בסגול), אבל איני יודע, אם יש עוד צורות כאלה בשרשים שאינם משרשי פ"נ.

אגב, מדובר שם גם על הצורות נותו נותזין (במקום ניתו ניתזין ביו"ד, כרגיל), אפשר להרחיב ולהוסיף חלופי נוסחאות, אבל לא ברור כ"כ שהן נפעל ושמא אינן אלא ע"פ בנין הקל.

בווי לזוי כמעין נובע ונעזו, בסליחה הנ"ל. השרש הוא לזו, אעפ"י שנמצא לזות, הלמיד בשוא.

מלבד אלה מצאתי:

נחתו בהרפה וקלון בוים והם במשכבותם בשלום נְחֻיִם, בסליחה אנשי אמונה עברו, ליום א' (בר תרמ"ד עמ' 10). נחויים משרש נוח והמליצה היא ע"ד: יבוא שלום ינחוו על משכבותם (ישעי' נ"ז, ב').

מפני אנינות לוטי ולטוי, ביוצר לשבת ראשונה אחר פסח (סדור עבודת ישראל בר, עמ' 723) ופרש מו"ל הסדור. לטוי הוא כנען עש"ה אירור כנען ותרג' לוט כנען.

אין ספק, כי המבקש ימצא עוד צורות כאלו.

לא אוסיף להביא ראיה מן: קומם עדתך מנפילתה המטויה בסלי' ישראל עמך, ליום ב' (בר עמ' 28), מפני שכנראה נגזר בינוני זה מן מְטָה. לפי מהותה של אותה חוברת, לא כדאי היה להשגיח בה כל עיקר, אבל שם האוניברסיטה הנשא בה עלול להטעות. וכי מי יעלה בדעתו לבדוק במקורות שהשתמש בהם המחבר? לפיכך אי אפשר להמנע מהערה.

בד"ץ

הערה

בקרית ספר שנה ד' עמ' 186 (ובנוספות, שם שנה ה' עמ' 177) הבאתי כמה צורות נפעל של שרש פ"נ בקבוץ הנו"ן, דוגמת וְנָפַל כבוד מבית חיינו שבתפלת אתה יצרת (הנו"ן בקבוץ). צורות כאלה, שעברו עליהן בשתיקה ושנתקנו ביחוד בדפוסים אחרונים, רבות הן. פרשתין, שהן "בקבוץ ע"ד הערבית ובמקצת גם במקרא: הַכֶּבֶס ועוד". אחרי פרסמי הדברים הנ"ל הוספתי להתבונן באותן צורות ולהוסיף עליהן. ונראה לי עתה, שהונעו בקבוץ, תנועת הפסיב, להבדיל בין ובין בנין פָּעַל: נָפַל בחירק הוא גם פָּעַל וגם עבר נפעל (כמובן, נעשתה הבדלה זו לא ע"י מדרקקים אלא מתוך חוש לשוני הפועל ומשנה בשעת הצורך שלא מדעת). ומכאן גם הרבה פעמים בבינוני. אמנם שם נוסח שרידי הירושלמי: נוהנין (שבת י"ב ה')=נהנין משרש הנה וכן פעם אחת בכי"מ ופעם בכי" קויפמן (נוהנים, אבל על נבי הוי"ו קו למחיקה והנו"ן מנוקדת בסגול), אבל איני יודע, אם יש עוד צורות כאלה בשרשים שאינם משרשי פ"נ.

אגב, מדובר שם גם על הצורות נותו נותזין (במקום ניתו ניתזין ביו"ד, כרגיל), אפשר להרחיב ולהוסיף חלופי נוסחאות, אבל לא ברור כ"כ שהן נפעל ושמא אינן אלא ע"פ בנין הקל.

F. A. Schaeffer: Les Fouilles de Minet-el-Beida et de Ras Shamra (Compagne des Printemps 1929) Rapport sommaire.

Charles Virolleaud: Les Tablettes de Ras Shamra Paris. Paul Geutner 1929. (Extrait de la Revue „Syria“).

Hans Bauer: Entzifferung der Keilschrifttafeln von Ras Schamra. Halle 1930.

בסביבות מינע-אל-בידה וראס שמרה 11–13 קילומטר צפונית מלדיקיה על שפת הים בסוריה הצפונית נתקל אבר לרגל עבודתו בשדהו במערת קברים וחשב שנמצאים בה חפצים יקרי ערך וביניהם כלי זהב. במרץ של שנת 1929 סדרו על ידי הממשלה הצרפתית חפירות בהנהלת פ. א. שפר ונ' שנט במקום זה, שכנראה היה נמל חשוב בימי קדם. חוץ ממספר רב של חפצים יקרי ערך נמצא במערה גם ארכיון קטן של לוחות כתיבים בכתב היתדות. אחדים מהם הם מכתבים בכתב ובשפה הבבליים, דומים מאד למכתבי תלעמרנא ושייכים לערך לאתה התקופה. אולם המציאה המפתיעה ביותר היו לוחות אחדים ושברי לוחות כתיבים בכתב יתדות ממין מיוחד, בלתי ידוע, ובשפה בלתי ידועה.

הגיבורה, שבכתב של הלוחות האלה אפשר היה להבחין רק 27–28 סימנים עוררה את הרעיון שזהו כתב אלפביתי. אחר כך פרסמו פ. א. שפר ווירולו בברך העשירי של Syria את טפסי הלוחות האלה ועל ידי זה נתנו את האפשרות לכל בעלי המקצוע בעולם להשתתף בפחרון הפרובלימות שהתעוררו בקשר עם התעודות החשובות האלה. על זה ראויים מלומדים אלה לתודה.

חדשים אחדים אחרי התפרסם התעודות פרסם הנס בואר ספר, שבו הוא מציע את מסקנות חקירותיו בפחרון הפרובלימה של כתב התעודות האלה. אם מסקנות אלה התאשרו, תקבלנה התעודות חשיבות ממדרגה ראשונה. לפי בואר אלה הן לא פחות מאשר התעודות הקדומות ביותר שנכתבו בעברית קדומה או יותר נכון בבנענית קדומה ובכתב יתדות אלפביתי.

בואר יוצא מההנחה המיוסדת על הרושם הבללי (אורך המלים), ששפת התעודות יכולה להיות בעלת איפי שמייצפוני ומנסה בצדק לקבוע ראשית כל את הסימנים ואת הפרפיקסים של המלים הנבדלות בלוחות אלה בסימנים מיוחדים ואת אותיות המעם (הי הידיעה והשאלה). כך הוא מניע לאפשרות לקרוא מלים אחדות ובדרך זו למצוא את האלף בית כולו. אחר כך הוא מעתיק את התעודות בשלמותן מבלי לתרגמן, אבל מנסה פה ושם הערות לבאור מלים או לבאור הענין וכמו כן הוא מראה על בנעניים מקבילים בתעודות השונות. בלוח אחד הוא מעזי אפילו, על יסוד השוואה בין חלקיה השונים, להציע תקיני נוסחאות במקומות רבים. תוכן

התעודות, לפי בואר, הוא בעיקר דתי ודעתי זו מיוסדת על העיברה, שהתעודות מכילות שמות אלים במספר רב.

לדאבונט אי אפשר לאמר שנסינו של בואר לפתור את חידת התעודות האלה הבתר בהצלחה הן במה שניגע להנתיני היסודיות והן במה שנוגע למסקנותיו. כך, למשל, מתחיל בואר מההנחה, שכל המלים בעלות אות אתת הן אותיות הטעם, אבל אותיות הטעם מתחברות בעברית למלה שלאחריהן. באותו זמן מסיה בואר את דעתי ממלת דגוף הרמזות, שהיא לבדה יכולה להופיע במלה מיוחדת בעלת אות אתת והיא האות ו' = וה. אולם המספר הגדול של מלים בעליות אות אתת בתעודות האלה מעמיד בספק גדול את האופי השמי של התעודות האלה בכלל. תיך מזה שילה אמנם בידי בואר לקבוע מלים שמיות אחדות, בייחוד שמיות של אלים, אבל אין בכתובות לפי הקריאה שלו אף מלה אחת מן המצויות ביותר, שלכאורה לא יכלו לחסר בתעודות האלו. אף משפט אחד בטופס הכתובות לפי קריאתו של בואר אין לו מובן כל שהיא והרבה מלים יש להן ואפילו פרצוף בלתי-שמי. אם קריאתו את שמות האלים היא נכונה, אין הטפס שמסביב לשמות אלה שמי, ומצויות גם כתובות אחרות נכונות בשפה לא-שמית המכילות שמות של אלים שמיים. אולם על ידי זה נדרש כל בנינו של בואר ועצם קריאתו את שמות האלים מוטלת בספק.

בהוספה שבספרו מביא בואר את מאמרו של האב דהורם מירושלים שהופיע ב־Revue Biblique כרך 39 עמ' 561–577, שבו מציע המחבר את פתרונו הוא לשאלת הכתב של התעודות האלה. האב דהורם אינו מסכים לבואר בקריאת האותיות המצויות ביותר ובואר בעצמו נוטה להסכים לאב דהורם. אולם דהורם אינו עומד בתוקף מחלט על דעתו, אלא שואל את עצמו, לכל הפחות בטונע ללוחות אחרים, אם אין לנו פה עסק עם כתב של שפה בלתי-שמית. זאת היא שאלה שלעת עתה אין להשיב עליה בודאות מחלטת.

המלה היחידה שלקריאתה ישנו יסוד מוצק, כפי שחשב כבר וירולו, היא המלה „נרון“. הכתובה על נרון לפני שם הבעלים. אולם המלה נרון אינה השם היחיד השמי לכלי יזה (קרדם), חוץ מזה יש עוד לזכות, שהמלה הינו שמית בכלל קבל על הדעת שיכתבו על הכלי את שמו של הכלי:

בואר טועה לנמרי בקביעת תוכן התעודות. בשני לוחות המכילים מספרים רבים (בודאי רשימות משקיות המצויות כל כך בכתבי היתדות), אבל בדרך כלל בלתי מובנים לנמרי, מוצא בואר על יסוד המלה שולחן שמצא בהם ועל יסוד השערתו שמצויים בהם שמות של ילדים, שהתוכן מדבר על קרבת ילדים. יש לשער בודאות שנסינו של בואר לפתור את חידת התעודות המזוהות

האלה יסייע במדת מה לברור השאלה, שיש לגשת אליה על יסוד הומר הרבה יותר מרובה ועל יסוד השואה מדויקת עם כתיבות בבליות וחתיות דומות. משום פתרון מתקבל על הדעת לחידת הלוחות של ראס שמרה אין בנסיונו.

פרופ' ה. מורטשינר

הוספת העורך

אחרי הכתב בקורת זו פרסם הנס בואר Z. D. M. G. ברך 9 חוברת 3-4 1930 מאמר, שבו הוא נותן העתקה מלאה של אחד הלוחות עם פרושיו. לפי ביאור יש לקרוא את שלש השורות הראשונות כך:

...ךְ נָדַל, שֶׁשׁ רָךְ שָׁעָרָם (בראש השורה חברה מלה)

...צֶאן וְאַלְף נֶכֶת כֶּד שָׁמֶן מֶר (נכת=נפת?)

...אַרְבַּע מֵאָת חֶסֶן לַחַח אֶקְהָר (שלם מלים בלתי מיבנות)

כפי שרואים מהדוגמה הזו אין הוא יכול לבאר את כל המלים בכתובת. על ידי זה מוטלת בספק כל השערתו.

מכתב מאת הפרופ' פ. קהלי

19 בדצמבר 1930

לכ' הר"ר א. צפרוני, עורך "לשונו".

זה עכשיו הגיעני המשלוח שלו: 'שתי חבורות "לשונו" בעריכתו. הן הן בעד המשלוח. עינתי קצת בחבורות ומצאתי כבר דברים שונים המענינים אותי מאד. בין יתר הדברים מצאתי באתר החבורות בקורת מפורטת של ת. ילון על ספרי: בעלי המסורה שבמערב חלק שני. בענין רב קראתי את דבריו על המבטא העברי בארץ ישראל. בלי ספק צדק, שפעם היה משמש בארץ ישראל מבטא קרוב למבטא הספרדי, בודאי עוד בזמנו של הירוגימס ואלי גם מאות שנים אחדות אחריו. אולם אני מסיפק, אם הקטעים המנוקדים בנקוד ארץ ישראל מיוסדים על המבטא הזה. כמו כן אין אני מאמין, שאפשר לחשוב את קטעי התרגום ש' זמתי כחרגים אנקלום קדום. אלה הם בודאי שרידים של תרגום ארץ-ישראלי שלעומתו היה תרגום אנקלום יצירה חדשה. אולם שמתתי מאד, שעבודתי נרמה לבקורת כל כך מפורטת בפנישתו בברלין אני נזכר עוד בענין והמשלוח של כבודו החייה אותה שוב לפני עיני.

בדרישת שלום לבבית

המסור לו פ. קהלי.

האלה יסייע במדת מה לברור השאלה, שיש לנשת אליה על יסוד הומר הרבה יותר מרובה ועל יסוד השואה מדויקת עם כתובות בבליות וחתיות דומות, משום פתרון מתקבל על הדעת לחידת הלוחות של ראס שמרה אין בנסיונו.

פרופ' ה. מורטשינר

הוספת העורך

אחרי הכתב בקורת זו פרסם הנס בואר Z. D. M. G. כרך 9 חוברת 3-4 1930 מאמר, שבו הוא נותן העתקה מלאה של אחד הלוחות עם פרושו. לפי בואר יש לקרוא את שלש השורות הראשונות כך:

...דָּד נָדַל, שֵׁשׁ דָּד שְׁעָרָם (בראש השורה חברה מלה)

...צָאן וְאַלֶּף נָבַת כֹּד שָׁמֶן מֵר (נבת=נפת?)

...אַרְבַּע מֵאָת חֲסוֹן לַתַּח אַקְהֵר (שלש מלים בלתי מיובנות)

כפי שרואים מהדוגמה הזו אין הוא יכול לבאר את כל המלים בכתובת. על ידי זה מוטלת בספק כל השערתו.

מכתב מאת הפרופ' פ. קהלי

19 בדצמבר 1930

לכ"ה הר"ר א. צפרוני, עורך "לשונו".

זה עכשיו הגיעני המשלוח שלו: שתי חוברות "לשונו" בעריכתו. הן הן בעד המשלוח. עינתי קצת בחוברות ומצאתי כבר דברים שונים המעניינים אותי מאד. בין יתר הדברים מצאתי באחת החוברות בקורת מפורטת של ח. ילון על ספרי: בעלי המסורה שבמערב חלק שני. בענין רב קראתי את דבריו על המבטא העברי בארץ ישראל. בלי ספק צדק, שפעם היה משמש בארץ ישראל מבטא קרוב למבטא הספרדי, בודאי עוד בזמנו של הירונמוס ואולי גם מאות שנים אחרות אחריו. אולם אני מסופק, אם הקטעים המנוקדים בנקוד ארץ ישראלי מיוסדים על המבטא הזה. כמו כן אין אני מאמין, שאפשר לחשוב את קטעי התרגום ש' זמתי כהרגום אונקלוס קדום. אלה הם בודאי שרידים של תרגום ארץ-ישראלי שלעומתו היה תרגום אונקלוס יצירה חדשה. אולם שמחתי מאד, שעבודתי נרמה לבקורת כל כך מפורטת בפנישתנו בברלין אני נזכר עוד בענני והמשלוח של כבודו החייה אותה שוב לפני עיני.

בדרישת שלום לבבית

המסור לו פ. קהלי.

מפעולות ועד הלשון

לפני שבועות אחדים פרסם ועד הלשון בחוברת מיוחדת דו"ח מפורט על עבודתו ועבודות הועדות המקצועיות שעל ידו. הדו"ח נשלח לכל חברי ועד הלשון וכמו כן לחברי אמוני הלשון ולמוסדות התרבות היהודיים. אנו נמנעים אפוא מלתת פה סקירה על עבודת הועד, ורק מפרסמים רשימות מונחים, שנקבעו על ידי הועדות.

מנחים לעבודות עץ*

(על פי המלון התכני הבין-לאומי של שלומן כרך ט"ז).

			עמ' 160
1. Holz	wood, timber	лесной материал	1. עץ
2. Allgemeines	general	общая часть	2. כללי
3. Bauholz	building timber	строевой лес	3. עצי בנין
4. Holzhandel	timber trade	торговля лесом	4. סחר עצים
5. Holz- händler	timber- merchant	торговец лесом	5. סוחר עצים
6. Handels- holz	timber for the trade	сортовый лес на продажу	6. עצי מסחר
7. Holzunter- suchung	inspection of wood	испытание леса	7. בדיקת עצים
8. Holz- versteigerung	timber auction	продажа леса с торгов	8. מכירה פומבית של עצים

			עמ' 161
1. Holz- industrie	wood industry	лесная промышленность	1. תעשיית עצים

(*) חברי הועדה הם: ת. נ. ביאליק, מ. כהן, א. כמיטצקי, נ. שפרהם.

מפעולות ועד הלשון

לפני שבועות אחדים פרסם ועד הלשון בחוברת מיוחדת דו"ח מפורט על עבודתו ועבודות הועדות המקצועיות שעל ידו. הדו"ח נשלח לכל חברי ועד הלשון וכמו כן לחברי אמוני הלשון ולמוסדות התרבות היהודיים. אנו נמנעים אפוא מלתת פה סקירה על עבודת הועד, ורק מפרסמים רשימות מונחים, שנקבעו על ידי הועדות.

מנחים לעבודות עץ*

(על פי המלון התכני הבין-לאומי של שלומן כרך ט"ז).

			עמ' 160
1. Holz	wood, timber	лесной материал	1. עץ
2. Allgemeines	general	общая часть	2. כללי
3. Bauholz	building timber	строевой лес	3. עצי בנין
4. Holzhandel	timber trade	торговля лесом	4. סחר עצים
5. Holz- händler	timber- merchant	торговец лесом	5. סוחר עצים
6. Handels- holz	timber for the trade	сортовый лес на продажу	6. עצי מסחר
7. Holzunter- suchung	inspection of wood	испытание леса	7. בדיקת עצים
8. Holz- versteigerung	timber auction	продажа леса с торгов	8. מכירה פומבית של עצים

			עמ' 161
1. Holz- industrie	wood industry	лесная промышленность	1. תעשיית עצים

(*) חברי הועדה הם: ת. נ. ביאליק, מ. כהן, א. כמיטצקי, נ. שפרהם.

2.	Holz-	wood	вывоз леса	2. יצוא העצים,
	ausfuhr	exportation		מפקדת העצים
3.	das Holz	to lift the	приподнять	3. הרים עץ
	mit der	timber with the	ствол помощью	במך להעצים
	Holzlade	jack	рычага	
	anheben			
4.	Holzlade	timber jack	подъемный	4. מך להעצים
			рычаг для стволов	
5.	Eine Fuhre	a wagon load	повозка	5. ענלה (קרון)
	Langholz	of longtailed	с длиномерным	מעונה
		timber	лесом	ארבי-עצים
6.	Langholz-	wagon for long	повозка для	6. ענלת (קרון)
	wagen	tailed timber	длинномерного	ארבי-עצים
			леса	
7.	Festmeter	cubic meter	кубический метр	7. מטר מחלט,
				נמור
8.	Raummeter	Cubic meter	кубический метр	8. מטר נפח
		of piled wood	складочной меры	
עמ' 162				
1.	Lebendes	live wood	свежее или	1. עץ חי
	Holz		сырое дерево	
2.	Abgestor-	dead wood	сухостой	2. עץ מת
	benes Holz			
3.	Frühjahrs-	spring timber	весенняя часть	3. עץ זכיר
	holz		סל	
4.	Herbstholz	autumn timber	осенняя часть	4. עץ אפיל
			סל	
5.	Lebens-	life time of	продолжитель-	5. קים העץ.
	dauer des	wood	ность жизни	ימי חייו של העץ
	Holzes		דערה	
6.	Gesundes	sound wood	здоровый лес	6. עץ בריא
	Holz			
7.	Krankes	rotten wood	больной лес	7. עץ רעוע
	Holtz			

8. Trocken	seasoned or	сухой лес	8. עץ יבש
Holz	dried wood		
9. Lufttrocke-	air-seasoned	самосушый лес	9. עץ מוג
nes Holz	wood		
10. Feuchtes	damp wood	сырой лес	10. עץ לח
Holz			
11. Hartholz	hard wood	твердое дерево	11. עץ קשה
12. Weichholz	soft wood	мягкое дерево	12. עץ רך

עמ' 163

1. Grünes,	green wood	свежее дерево	1. עץ רטב
saftfrisches	Holz		
2. Engringiges	wood with small	узкослойная	2. עץ צר מבעות
Holz	annual rings	древесина	
3. Weitringiges	wood with large	широкослойная	3. עץ רחב מבעות
Holz	annual rings	древесина	
4. Holzzelle	wood cell	древесная клетка	4. תא עץ
5. Holzpore	pore of wood	древесная пора	5. נקבובית
6. poriges	porous wood	пористое дерево	6. עץ נקבובי
Holz			
7. feinporiges	fin pored wood	мелкопористое	7. עץ דק הנקבובים
Holz		дерево	
8. grob poriges	coarse pored	крупнопористое	8. עץ גס הנקבובים
Holz	wood	дерево	
9. Zellwand	membrane of	стенка клетки	9. דפן התא
	the cell		

עמ' 164

1. Zellsaft	sap of cellule	клеточный сок	1. לח התאים
2. Zellen-	cellular tissue	клеточная ткань	2. רקמת התאים
gewebe			
3. Holzfaser	wood fibre	древесное волокно	3. סיב, סיב העץ
4. Zellulose	cellulose	целлюлоза	4. צלולוז
5. grobfaserig	coarse grained	с крупными	5. עץ גס הסיבים
		волокнами	

6. Feinfaserig	fine grained	с мелкими волокнами	6. עץ דק הסיבים
7. Gerad- faserig	straight grained	с прямыми волокнами	7. עץ ישר הסיבים
8. Umm- faserig	having twisted fibres	косослойный	8. עץ עקל הסיבים
9. Langfaserig	having a long fibre	с длинными волокнами	9. עץ ארך הסיבים
10. Kurzfaserig	having a short fibre	с короткими волокнами	10. עץ קצר הסיבים
11. Dichtheit des Holzes	compactness of wood	плотность древесины	11. סמיכות העץ צפיפות העץ
12. Dichtes Holz	compact wood	плотная древесина	12. עץ צפוף
13. Feinheit d. Holzes	fineness of wood	тонкость дерева	13. דקות העץ

עמ' 165

1. Biegsamkeit d. Holzes	flexibility of wood	гибкость дерева	1. כפיפות העץ
2. Biegsames Holz	pliable wood	гибкое дерево	2. עץ המתכווץ
3. Zähigkeit des Holzes	toughness of wood	вязкость дерева	3. קמיזות העץ
4. Zähes Holz	tough wood	вязкое дерево	4. עץ קמיו
5. Das Holz arbeitet	the wood works	дерево изменяется при высыхании и расбухании древесины	5. העץ נע, פועל
6. Quellen des Holzes	swelling of wood	расбухание дерева	6. תפיחת העץ
7. Schwinden des Holzes	shrinkage of wood	усыхание дерева	7. התכווצות העץ
8. Reißen des Holzes	cracking of wood	растрескивание дерева	8. התפקעות העץ

9. Langrissig long cracking с длинными
трещинами

עמ' 166

1. Kantenriss edge fracture трещина у кромки פְּקִיעַת צֶלַע.
פְּקִיעַת עֵרֶב
2. Ziehen oder warping of wood стягивание или
Krümmen искривление дерева הַצְמָמָה וְ
הַתְעָקְמוּת הָעֵץ
3. Sich Ziehen to warping коробиться, стягиваться צָמַק
of wood
4. Aufsauge- absorbing capa- всасывающая
fähigkeit city of wood способность дерева
des Holzes
5. Wurzelholz root timber древесина корней עֵץ הַשָּׁרָשִׁים
6. Stockholz trunk timber пневой материал עֵץ הַגֹּזַע
7. Astholz branch timber сучковатый лес עֵץ שׁוֹכָה
8. Streiches branchy wood сучковатый лес עֵץ מְרִבָּה סִיקוּסִים
Holz

עמ' 167

1. Astfreies branchless wood бревно без сучьев עֵץ מְחָסֵר
Holz סִיקוּסִים
2. Elastizität elasticity упругость дерева גְּמִישׁוּת
3. Ueberstän- overripe wood перезревшее дерево עֵץ סְמִיךְ
diges Holz
4. spaltbares cleavable wood колкий лес עֵץ הַמִּתְפַּקֵּעַ.
Holz נֹחַ לְהִתְפַּקֵּעַ
5. Spaltprobe splitting test проба на колкость מִבְחָן הַהִתְפַּקְעוּת
6. Leichtspaltiges easily split легкоколкий קֶלֶה-הִתְפַּקֵּעַ
7. Schwerspalt- difficult to split трудноколкий קָשֶׁה-הִתְפַּקֵּעַ
tiges
8. Knorren knag свиль סִבְךָ
9. Geradholz straight timber прямоствольное
Holz עֵץ יָשָׁר

עמ' 168

1. Krummholz crooked timber   кривоствольное дерево   1. עץ עקם
2. Knieholz wood in the form of a knee   кницевое дерево   2. עץ בצורת ארכובקה, עץ בורך
3. Sattelholz wood in the form of a saddle   седлообразный лес   3. עץ בצורת אָפּף, עץ אָפּף
4. Gabelholz forked wood   вилообразный лес   4. עץ מלגווי
5. knolliges Holz knaggy wood   желвачный лес   5. עץ פֶּקַע
6. Aststumpfen stump of a branch   пенек   6. גִּרְדֵּם
7. Splittern to splinter   расщепляться   7. פִּלֵּת, קָקַע
8. Dauerhaftig-keit d. Holzes durability of timber   прочность дерева   8. קָיֵם (= נִצְבֵּרֶת) הָעֵץ (התואר: עץ בֶּן קָיֵם)
9. Hirnfläche des Holzstammes cross-cut end of trunc surface   поперечное сечение ствола   9. שְׂטַח הַגִּבֵּר
10. Mark pith   сердцевина   10. לֵב הָעֵץ, מֶחֱ הָעֵץ

עמ' 169

1. Markstrahl medullary ray   сердцевинный луч   1. קרני המֶחֱ
2. Kern des Holzes heart of core   ядро древесины   2. גִּרְעִין הָעֵץ
3. Kernholz heart wood   ядровая древесина   3. עץ הַגִּרְעִין
4. Reifholz ripe wood   спелая древесина   4. עץ בָּשָׁל
5. Splintholz sapwood   заболонь   5. עץ הַיֵּרֶךְ
6. Bast bast   лубок   6. שִׁיקָה
7. Rinde bark   кора   7. קִלְפָה
8. Jahresring annual ring   годичное кольцо   8. מַבְעֵזֹת שָׁנָה
9. abschälen peeling   сдираание коры   9. הָסֵר הַקִּלְפָה, חֲשֹׁף, קִדֵּף
10. Geschältes Holz disbarked wood   облупленное дерево   10. עץ מִקְלָף
11. Schälen to disbarke   облупить   11. קִלֵּף, פָּצַל

12. Teilweise entrinden	partially strip off the bark	снимать кору по винтовой линии	12. פָּעַל לִוְלֵגִית

עמ' 170

1. Crobjähriges Holz	coarsely ringed timber	дерево с толстыми годовыми слоями	1. עֵץ עֲבֵה-מַבְעֵז
2. Feinjähriges Holz	closely ringed timber	дерево с тонкими годовыми слоями	2. עֵץ דָּק מַבְעֵז
3. Harz	resin	смола	3. שָׂרָף
4. Harzgang	resin duct	смоляной ход	4. הַלֹּךְ הַשָּׂרָף
5. Harzgeruch	resin odeur	запах смолы	5. רִיחַ הַשָּׂרָף
6. harzhaltig	resinous	смолистый	6. שָׂרָפִי
7. Harzreiches Holz	highly resinous wood	богатый содержа- нием смолы	7. מְרֵבֶה שָׂרָף (המוכר-מעוט שרף)
8. Brennbarkeit d. Holzes	combustibility of wood	воспламеняемость дерева	8. דִּלְקוּת הָעֵץ
9. Schwer brenn- bares Holz	hardly combus- tible wood	трудно воспламе- няемое дерево	9. עֵץ קָשֶׁה דִּלְקָה
10. Saftgehalt des Holzes	sappiness of wood	количество соков	10. כִּמּוֹת רֶטֶב הָעֵץ

עמ' 171

1. Saftreiches Holz	sappy wood	дерево богатое соком	1. מְרֵבֶה רֶטֶב
2. das Holz im Saft schlagen	to fell wood whilst the stem is in sap	валить дерево в соку	2. קָצֵץ הָעֵץ בְּרִמְיָבוֹתוֹ

רשימת מנחים במורפולוגיה של צמחים*

התפרחת

(מיני הפרחת)

Spica	Ahre	epi	Spike	колос	שבֹּלֶת
Spicula	Aehrchen	epillet	spiklet	колосок	שבֹּלֵית
Amentum	Kätzchen	chaton	ament, cat- kin	серепска	עגיל
Conus	Zapfen	cone	cone *	шишка	אֶצְטְרוֹבִיל
Spadix	Kolben	spadice	spadix		אֶשְׁבּוֹל
Capitulum	Blütenkopf	capitule	head	корзинка, головка	קֶרֶקֶת
	Köpfchen				
Coenanthium	Blütenkuchen				פִּגָּה
Racemus	Traube	grappe	receme	кисть	אֶשְׁבּוֹל
Corymbus	Doldentraube	corymbe	corymb	щиток	אֶשְׁבּוֹל-סוֹבֵךְ
Umbella	Schirm, Dolde	ombelle	umbel	зонтик	סוֹבֵךְ
UmbeIula	Doldchen	Umbella		зонтичек	בֶּן-סוֹבֵךְ, סוֹבֵכֶת
Cyma	Trugdolde	cyme	cyme		סוֹבֵךְ מְדֻמָּה
Bostrix	Schraubel				לֹזֶקֶת
Cincinus	Wickel				מְכַרְכֶּת, עֶקֶר בִּלָּת
Fasciculus	Büschel	fascicule	fascicule		אֲנָדָה
Glomerulus	Knäuel	glomérule			קִבּוּר
Paniculā	Rispe	panicule	panicule		מְכַבֵּד, מְכַבֶּדֶת
spicatus	geährt,	disposé en épis	spiked	колосовой	בָּעֵין אֶשְׁבּוֹל
corymbosus	doldentraubig		corymböse		" אֶשְׁבּוֹל סוֹבֵךְ
umbellatus	doldig	ombellé	umbelate, umbelld		" סוֹבֵךְ
cymosus	trugdol-	en forme	cymose		" סוֹבֵךְ
	denartig	de cyme			מְדֻמָּה

(*) חברי הועדה הם: פ. אוירבך, מ. אורחי, ד"ר א. איג, ד"ר א. ראובני, מ. והרי, י. מרגולין, ג. פיגברון, יעקב פיכמן, ד"ר י. ריכרט.

glomeratus	geknäult, knäueelförmig	glomerate	ערוד בקבורים
paniculatus	rispig paniculé	paniculate	כעין מכבד
compositus	zusammengesetzt	composée composed	תפרחת מרפכת
simplex	einfach simple	simple	простой "פשוטה"
ramosus	astig branchu	branched	"ענפה"
spadiciformis	kolbenförmig	spadicé	דמוית אשכול כעין אשכול,
terminalis	endständig	terminal	конечный, терминальный קצון
lateralis	seitenständig	lateral	латеральный, боковой צדדי
erectus	aufrecht	dressé erect	זקוף
cernuus	übergebogen	courbé inclined	מרכון
		drooping	hoddng
pendulus	herabhängend	pendant hanging down	משלשל
declinatus	niedergebogen	decliné declined	כפון, נמוי
nutans	überhängend	nodding	קרוח
solitarius	einzeln	solitaire solitar	одиночный בודד
geminatus	paarweise	gaminés in pairs	парный ערוד ווגות
			ווגות
verticillatus	wirelig	verticille whorled	ערוד בדרים
diffusus	ausgebreitet	diffuse	מפוזר
sparsus	zerstreut	épars scattered	מדרדר
inrerruptus	unterbrochen	interrompu interrupted	פסוק
compactus	gedrängt, dicht	assemblé dense	густой, плотный צפוף
congestus	gedrängt	ramassé heaped together	דחוס
rarus	locker, selten	espacé rare	דליל
rigidus	starr	stiff rigid	тугой אשון
laxus	schlaff	lache lax	рыхлый רפה
flaccidus	flattering	flasque, flaccid	фанé, flétri רופה
fragilis	zerbrechlich	fragile brittle	שכיר

unilateralis	einseitig	unilateral	one sided	однобокій.	חד-צדדי
gracilis	schlank	grêle	graceful		בק וזקוף
attenuatus	verdünnt	attenué	tapering to a point		הולך ורבק
spiralis	spiral			спиральный	לוליני
crassus	dick	épais	thick, fleshy		עבה
globosus	kugelig	sphérique	globular	шаровидный	כדורי,
					כעין כדור
distichus	zweireihig	distique	two-ranked		דו-סורי, ערוך בסורים
comosus	schopfig	en touffe			מצניץ
flexusus	zickzackig	sinueux, flexueux	zig-zag		עקלקל
contortus	gedreht	contournée	twisted		פתול
praecox	frühzeitig	précoce	premature	ранний	בכיר
serotinus	spätzeitig		late flowering		אפיל
involucrum	Hülle	involucre	involucre	обертка	מעטפה
involu- cellum	Hüllchen	involucelle	involucel	оберточка	מעטפית
pedunculus	Blumen- stengel	péduncule	peduncle		עקץ התפרחת
pedicellus	Blütten- stielchen	pédicule	pedicell		עקץ הפרח
spatha	Blüthen- scheide	spathe	spathe	обертка	מתקל
rachis	Spindel, Ahrenspindel	rachis	rachis axis of inflorescence	ось	שוני
rachilla					
scapus	Blüthen- schafft	hampe	scape	стрелка	עמוד
caryopsis	Caryopse	caryopse	caryopsis	зерновка	גרן
nux	Nuss	noix	nut	орех	אגוז
achenium	Achäne	akéne	akene	семянка	זרעון

samara	Flügelfrucht	samare	samare	крылатка	כָּנָפִית
drupa	Steinfrucht	drupe	drupe	костянка	גִּלְעִין
pomum	Apfelfrucht	foome			תפוח
bacca	Beere	baie	bacca	ягода	עֲנָבָה
popo	Kürbisfrucht	péponide	pepo		כֶּמוֹ פֶּרִי הַדִּלְעָת
folliculus	Balgfrucht	follicle	follicle	листовка	מפוחית
capsula	Kapsel	capsule	capsule	коробочка	הֶלֶקֶט
siliqua	Schoten- frucht	silique	siliqua	стручек	תַּרְמִיל
silicula	Schötchen	silicule	silicule	стручечен	בֶּן-תַּרְמִיל
diachenium	Doppelachene	spaltfrucht		двусемянка	דו־זָרְעוֹן
lomentum	Glieder- frucht	loment	loment		קִצְיִן
syncarpium	Sammel- frucht	syncarpe	syncarpium	сложный плод	פֶּרִי מְקַצֵּן
mericarp	Teilfrucht				פֶּרִי מְרַכֵּב
sulcalus	gefurcht	marqué de canelures	furrowed	бороздчатый	פֶּרֶדָה
alatus	geflügelt	ailé	winged	крылатый	מְכָנִיף
apterus	flügellos	aptère	wingless	безкрылый	חֶסֶר-כָּנָף
rostratus	geschnabelt	rostré	beaked		בֶּעַל מַקּוֹר
pappus					צִיָּצִית
papposus	federkronig	muni d'aigrette	pappous		מִצִּיץ
auriculatus	geöhrt	aurieüllé	auriched		מֵאָזֶן
comosus	schopfig, geschopft	muni d'une chevelure	comose		בֶּעַל צִיצָה, בֶּעַל בְּלוֹרִית
cornutus	gehornt		horned		מִקְרִין
cristatus	bekammt	qui presente une crête	crested		מִכְרָבֵל
exsuccus	trocken		dry	сухой	יבֵשׁ
succulentus	saftig	sussulente	succulent	сочный	עֲסוּם
carnosus	fleischig	charnū	fleshy	мясистый	בִּשְׂרָנִי
drupaceus	steinfrucht-artig				דֹּזְמָה לְגִלְעִין

baccaceus	beerenartig	דומה לענבה		
baccalus				
sillicuosus	schotig	לתרמיל		
sperma	Same	graine, semence	seed	семя זרע
valva	Klappe	valve	valva	створка סגור, צמיד
septum	Scheidewand	cloison	partition	перегородка חין
sutura	Naht	suture	suture	шов תפר
Locus	Fach	loge	cell	гнездо מגורה
Carpophorum	Fruchthälter	carpophore	carpophore	נושא תפרי
Porus	Loch		pore	пора נקבוב

הערות והצעות

הגהות כ"י של שי"ר לספר ערך מלין שלו

(הובאו לדפוס על ידי ד"ר שלמה רפפורט, ווינא).

בספריה של אבי נ"י ד"ר שמואל רפפורט נמצא ספר ערך מלין של החוקר המפורסם שלמה יהודה הכהן רפפורט, שבא לאבי בירושה מאת אבותיו יחד עם עוד ספרים אחרים מתוך ספריתו הפרטית של המהבר שי"ר. על שולי הדף ובדפים חלקים שנכרכו באמצע הספר נמצאות ההגהות של המחבר בעצם כתב ידו. את ההגהות האלה, שלא נדפסו עדיין, הנני שם עתה לפני הקורא.

הספר ערך מלין נדפס בפעם הראשונה בחיי המחבר בפראנ, בשנת תר"ב, ובפעם השנייה אחרי מותו בוורשא, בשנת תרע"ד. בהוצאה השנית נספחו אל הספר כל המאמרים השייכים לספר ערך מלין, שנדפסו במכ"ע שונים, בהוצאה הראשונה נחלק כל דף לשני חצאי דפים והנני מסמן את חצי הדף הימני באות a, וחצי הדף השמאלי באות b.

ערך "אב בית דין" צד 20 שורה 10 מלמטה אצל המלה "בירושלמי"

אח"ז ראיתי כי רק הדפוס המאוחר חסר שם ולא ברפוסים ישנים, ושם איתא כהגהת רא"וו: ולביד. וכן מצאתי במשניות בפ"ע, ונראה שזה מן חלקי נוסחאות שבמשניות בין בבלי לירושלמי, כי במירוש הרמב"ם כתוב בביאור לאביד. ועוד מצאתי בילקוט (פ' פנחס והוא בסדר כ"ז) נוסחאות ולביד וכן בהלכות של רבינו ישעיה הוקן מפראני (כ"י).

ערך "אבן מסמא" צד 46 שורה 2 מלמטה אצל המלה "עליהן"

ע"י נזיר נ"ג חע"א אבן הסכוכית פירש"י בלשון ראשון אבן מסמא, לשון אחר אבן המסככת על הקבר וכו' ובתוס': ק"ק דהא תנא ליה סיפא, אבל הסככות ופרעות וגו' יע"ש. ויותר קשה דהא (שם נ"ד ב) מפרש סככות אילן המיסך על הארץ ואין זה אבן אלא כלשו א"י של רש"י ואבן סכוכית הוא ממש לי סעקולרים. וע"י ש"ם בשם הרא"ש ותראה תרוש וראיה לפירושנו. וסכוכית יתכן על משקל וזוכית ויתכן עוד כי ממין הראשון אבן סכוכית וממין הב' אבן וזוכית (2).

1) בתלמוד כ"י מינכן, מוצלם ע"י שטרק נמצאת הגירסא: לאב"ד. במתניתא דבני מערבא הוצאת Lowe הגירסא: ולבי"ד. ועיין גם מפתח התלמוד מאת א. גוטמן ערך "אב בית דין" 84 א.
2) עיין ערך מלין דפוס וורשא עמוד 241' כרך שני עמוד 241' ערך "זוכית".

ערך „איהי דקירא” צד 34 שורה 17 מלמטה אצל המלה „חמר”

וגם בל' ערבי קאר הוא פֿעך ועי' ריטער 11.751 בשם הנוסע Geixeira, שכתב, כי הוא מפואר בדבור el quir והיא המלה הערבית כנוכר והיא איהי דקירא וריטער מסתבך מאד בזה וחשב כי היא זימאה ע"ש 750, גם 10.142.

ערך „אימורים” צד 59^a שורה 3 מלמעלה אצל המלה „גקומות”

עי' עוד במשנה פסחים (ע"א ב) אימורי צבור, ואני מפרשו ג"כ המתקבל יותר מן הצבור, הם הקרבנות תמידיים ומוספים שהצבור מתקבל על ידם יותר לה' (3).

ערך „אלכסנדר טיבריוס” צד 97^a שורה 17 מלמטה אצל המלה „הגדול”

והנה כתד"א על הריגת אנשי אלכסנדריא מר"א הגדול, ונראה כי שני המאמרים היו בחד ובשניהם היה מוזכר בקעת ידים, רק בתלמוד שם נפרד.

שם שורה 14 שם אצל המלה „ידים”

ידים כמו זרועי' של מים (ארעם דעם פלוססעס) וזרועות השטף ישמפו (דניאל י"א, כ"ב) וזוה אמת המים במשנה ותלמוד. עי' ערוך.

ערך „אמורא” צד 118^b שורה 10 מלמעלה אצל המלה „מתניתין”

עי' שבת קל"ד ב' בהדי תרנימא דסבי וכו' ר"ל מתרגמים של הוקנים רב יהודה ורבה בר אבוא שפירשו שם המשנה, ולפי"ז יש לפרש תרנימא בירושלמי: ג"כ מפרשי המשנה שבאו מא"י לבבל וקבלו בא"י הפירושים מרבתייהם, עי' לקמן סוף סי' מ.

ערך „אנטונינוס” צד 142^a שורה 2 מלמטה אצל המלה „מחזוא”

עי' חולין י"ח ב' א"ל אביי לרב יוסף והא רבנן דאתו ממחזוא אמרי אמר ר' זעירא משמיה דרב נחמן מוגרמת כשירה, פירש"י: ואנו מבבל נהיגין ביה איסורא ע"כ, והוא קצת שלא כדקדוק כי גם מחזוא בבבל, כנ"ל, אך אביי ורב יוסף היו בפומבדיתא, עי' אגרת רש"ג ויש חילוק במנהג המקומות בין פומבדיתא למחזוא.

שם צד 142^b שורה 6 מלמעלה אצל המלה „בבל”

אכן עי' גימין ס"ה סע"א עירובין ע' ועוד ס"ה א' והכוונה בב' כל ממלכת פרס ע"ש. וכן ב"ב קמ"ה אמר רב וכו' ותרגמא נהרדעא י"ל שגם הוא בבבל, ואמר הרב בריל שי"ל בבי"ב שם במקום „בבל מקום שנהגו” „בבל מקום שנהגו” ואולי כן הוא, עי' עוד היטב עירובין ס"ג רע"א וברש"י שם, ולעני"ד בבל התם שם העיר, ולפי"ז נראה שם דבבל העיר אינה מתא מחס"א.

ההגהה הזאת נכתבה על דף מיוחד כרוך אל הספר בין צד 142--143

ביה לערך מלין צד 142 שם על הגליון בדבר הגהת הרב בריל בב"ב קמ"ה א' אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן בכל מקום שנהגו להתחור מחזירין ותרגומא נהרדעא ושאר (3) כידוע לא נתקבל פירושו של שיר ע"י החוקרים החדשים, עיי' Levy Wörterbuch ערך אימורין וקאהוט' ערוך שב.

בבל מאי וכו' והוא הגיה בבל מקום שנהגו להתחיר וכו' ועדיין אני מסופק בדבר איך יקרא כל ארץ בבל "מקום" ועוד נראה מלת מחזירין כמו יתרה, וסני למיטר בבל מקום שנהגו להתחיר ולמה הוסיף מחזירין (אכן אם נגרוס בכל מקום וכו' יהיה נכון הסאמר שבו בעצמו רצה להשמיענו בכל מקום שנהגו להתחיר מחזירין) ויותר יפלא תרגומא נהרדעא, ואנחנו הראינו שם בעמוד, כי נהרדעא אינה ממחזר הפרסי הנקרא בבבל ואיך אפ' לקרא עיר נהרדעא לבר בשם הסחמי בבבל, אח"ז מקשה שאר בבל מאי, ורק לפי הגירסא "בכל מקום" יתכן היטב שתרגומא נהרדעא ר"ל שלמקום זה כיון רב נחמן ואח"ז מקשה שאר בבל מאי על בבל הכללית, ועכ"פ הרשבים כ' שם וז"ל נראה בעיני דה"ג אר"י בר מניומי אמר רב נחמן בכל מקום שנהגו כו' קרוב שכיון לגירסא זו שלפנינו היה כתוב עוד "בבל" והוא הגיה "בכל", אולם יש עוד שני מקומות מסופקים ממש כעין זה, ובהם תגדל הפליאה יותר, עירובין מ"ה א': תניא גמי הכי נוצרים שצרו ע' עירות ישראל אין יוצאין עליהן בכלי זין ואין מחללין עליהן את השבת בד"א שבאו על עסקי ממון אבל על עסקי נפשות יוצאין עליהן וכו' ובעיר הסמוכה לספר אפילו לא באו על עסקי נפשות אלא על עסקי תבן וקש יוצאין וכו' אר"י בר מניומי אמר רב נחמן ובבל כעיר הסמוכה לספר דמיא ותרגומא נהרדעא (פירש"י תרגומא איוו היא עיר בבבל דהויא סמוכה לספר נהרדעא שהיתה סמוכה לנכרים מצד א' ולעירות שיושבין בני גולה מצד שני), ולי קשה לפרש כאד שאמר ריב"ז בשם ר"נ על כל ארץ בבל שהיא כולה כעיר הסמוכה לספר ובלי ספק היו בבבל הכללית כמה עירות בתוך המדינה שהיו מוקפות געיר של ישראל ואמר תרגומא נהרדעא שהיא רק העיר האחת בכל מדינת בבל, ונהרדעא היתה להפך "עיר הבלתי נחשבת למחזו בבל הפרסית" ורב נחמן בעצמו הוציא את נהרדעא ממחזו בבל כמו שראינו מהא דכתובות (נ"ד א'), וכעין זה עוד (ב"ק פ"ג א') ת"ר לא יגדל אדם כלב אא"כ קשור בשלשלאות אבל מגדל הוא בעיר הסמוכה וכו' אמר ריב"ז אמר ר"נ בבל כעיר הסמוכה לספר דמיא תרגומא נהרדעא ע"כ, ורש"י שם דחק וז"ל בבל שם המדינה ועיר אחת שבה נקראת נהרדעא ואותה עיר סמוכה לספר ואשמעין רב נחמן דהואיל ויש בבבל ישוב קבוע וישראל הרבה מותר לגדל כלבים בעיר הסמוכה לספר כאלו הוא מא"י ע"כ, רצה לתרץ למה נקרא מתחלה בבל ואח"כ רק עיר אחת ואמר כי בבל היא כלה כמו א"י ושם מותר לגדל כלבים בעיר הסמוכה לספר כמו נהרדעא, ואיני יודע מה ענין א"י לכאן ולא נמצא הפרש כזה בין א"י לשאר ארצות ועדיין לא נתישבה התמיהה שזכרנו על הא בעירובין ולכן חשבתי לענין כי בבל בשני המקומות בעירובין ובב"ק אינה בבל המדינה רק בבל העיר והיא היתה סמוכה לספר, ותרגומא נהרדעא היא רק נוספה בזמן מאוחר והיינו כי לקחיה הסופרים מהא דב"ב, ושם קראו בכל מקום שנהגו להתחיר ונוסף ג"כ שם היטב תרגומא נהרדעא ובעבור שהאומר ריב"ז אמר רב נחמן הוא ג"כ בשני המקומות עירובין וב"ק הוסיפו גם כאן "תרגומא נהרדעא", אך עדיין יש לפקפק קצת בכל זה וצריך ישוב... (4)

(4) בענין חלוקה גירסאות "בבל" – בכל ב"ב קמ"ה א' עיין רבינוביץ, דקדוקי סופרים חלק ט' עמוד קצ"ח א', הערה ב' באריכות.

שם צד 144^a שורה 17 מלמעלה אצל המלה "אליהם"

ע"ש עוד ביוחס' וגם בערוך ותמצא תמיהה גדולה.

שם צד 145 שורה 8 מלמעלה אצל המלה "רבי"

עכ"פ יש הכרח שהיה רב גם אחרי מות רבי בא"י ולזה נמצא עוד ראיה מהא דחולין (ק"א א') כי סליק ר' אלעזר אשכחיה לזעירי א"ל איכא תנא דאתנא לרב כחל אחווי ליה לרב יצחק בר אבדימי וכו', וכעין זה לענין מדות (ב"ב פ"ז א) יע"ש ושם בתוספות שר"י בר אבדימי היה תלמידו של רבי ויקשה הלא ידעו כי רבי היה רבו של רב עד מותו ושאל איכא תנא וכו' והשיב לו ריב"א, אלא ודאי ששאל אם לא נודע שלמד רב אחרי מות רבי מאיזה תנא, שהיה ג"כ תלמיד מובהק של רבי, כחל או מדות.

ערך אסיה צד 155^b בסוף הערך

אסירי כן רושם בתבואות הארץ דף צ' סע"א ובהעתיקה אשכנזית צד 137 וגרשם תוספתא פ"ד דמקואות ושם לא נמצא רק בני אסיה ג' רגלים.

ערך אפטרותא צד 167^b שורה 17 מלמטה אצל המלה "מתחרך"

ע"י רמב"ן רפ"ז דשבת ובה"ג שם.

שם צד 171^b שורה 3 מלמעלה אצל המלה "עוד"

ובירוש' רפ"ט ט"ז בשבת (וכן בתוספתא שם רפ"ד) אע"פ שאמרו אין קורין בכתבי הקודש אלא מן המנחה ולמעלה אבל שונין ודורשין בהן.

ערך ארץ ישראל צד 211^a שורה 12 מלמטה אצל המלה "מיוחדים"

ע"י רמב"ם הל' שמיטה פ"ד הכ"ח ובראב"ד וכ"מ.

שם צד 221^b שורה 16 מלמטה אצל המלה "יותר"

וביתר ביאור ע"י חולין י"ח ב' ד"ה כאן.

שם צד 234^a שורה 12 מלמעלה אצל המלה "ליבנה"

ועיין בתוספתא רפ"ד דשבת מעשה בר' אבא תלפתא שהלך אצל ר"ג למבריה.

ערך "אשמדאי" צד 250^a שורה 11 מלמעלה אצל המלה "ימי"

וכן לדעתי להשקים לו סימני רעה (תהל, ל"ד) ר"ל המזמות של אדם רע. ועוד יתכן לפרש כן ובימי אקרא (תהלים קי"ו) ר"ל ברעיונו קרא כ' לא היה לו כח לקרוא בפה זכין לא יחרף לבבי מימי (איוב כ"ו) – לא יבוש לבבו מרעיוניו כי תמימים הם וכן אמר ב' ל"א יע"ש, על לבו ורעיוניו. וגם בערבית ים הוא ג"כ קָעַר וטעם שיתוף הוראה זו כי הים הוא העמק המכוסה ממים וכן קרב איש ולב עמוק המכוסה מנוף האדם, ונבין יותר המקרא ומלאה הארץ

דעה את ה' כמים לים מכסים (ישעיה י"א), סעתה נחתדש לי פירוש המקרא הקשה תהלים קל"ט גלמי ראו עיניך וגו' ימים יצרו ולא אחד בהם ר"ל הרעיונות של האדם יצרו מקודם בעודו ברחם אמו. ולא אחד בהם אני לא הייתי עוד ביחד עם הרעיונים ההם כי הגוף היה עוד כלוא בפ"ע, אחד כמו בקהלם אל תחד כבודי, אות ב' של בהם כאות ב' של בקהלם ונמשך הימב אח"כ המקרא ולי מה יקרו רעידך אל ר"ל רעיוניך הם לעולם...

ד"ר בן-מוב פונורוף

תוספות

(למאמרו החשוב של ד"ר אפרים הראובני, "לשוננו" ג' ב', "לחקר שמות בני ישראל")
א. צד 129, כתוב: "רות אשת בעז. גם את השם הזה דרשו רז"ל מלשון רמיכות ורויח" (1) (ברכות ז' ב'; בבא בתרא י"ד ב.). יש להוסיף כי רז"ל מצאו ביסודו של השם הזה גם את הפעל "ראה", ולכן דרשו: רות=ראות (ע"ד הקרי קהלת ה' י.). ואמרו "רות – שראתה במלכות שלמה" (בבא בתרא צ"א ב'); גם רות – שראתה בדברי חמותה (רות רבה ב' ט.). ובכן הפסק של המערכת כי "רות הוא באמת מן רעות" (2) עוד איננו איתן לגמרי.

ב. צד 130, לשם "אסתר" צריך להוסיף את האמור: ולמה נקראת אסתר? ... על שום אסתהר (3) (מגילה י"ג א'), שם לכוכב Venus. ראה תרגום (איוב ל"א כ"ו).
ג. צד 131, לשם ירוח יש להוסיף: ירח (4) – מבני יקטן (בראשית י' כ"ו); ירחה (דברי הימים א' ב' ל"ד), טרנסקריפציה ממצרית לעברית באות ע' תחת ה', על דרך: גלע (משלי י"ח א'; כ' ג') במקום "גלח", פדע (איוב ל"ג, כ"ד) במקום "פרה". כן גם את הכנוי "ירחינאי" (בבא מציעא פ"ה ב') ואת שם המשפחה "ירחי".
לבנה – מן הבאים עם זרובבל (עזרא ב', מ"ח; נחמיה ז', מ"ח).

ד. צד 134, אל השמות שנוכרים אחרי לבן יש להוסיף: לבנה (5) – אחת מתחנות בני ישראל (במדבר ל"ג, כ'), עיר בנהלת יהודה (יהושע ט"ו מ"ב) לבני – מבני נרשון (שמות ו' י"ז), גם לבן (תהלים ט', א') שהוא שם משורר לרעת דונש (מובאה ברשי' שם) אשר החזיקו בה רבים, וסעד לה בתרגום.

(1) ראה נרדפי זהר לרח"ש ניהוון, צד 65.

(2) פירשט, מלון, רות.

(3) השוה: למה נמשלה אסתר לשחר? ... (יומא פ"ט א').

(4) מענין באור התרגום, דברי הימים א, א' כ', לשם זה.

(5) אתר דתחומין לה מלבינחא בניין (תרגום ירושלמי, שם).

דעה את ה' כמים לים מכסים (ישעיה י"א), סעתה נחתדש לי פירוש המקרא הקשה תהלים קל"ט גלמי ראו עיניך וגו' ימים יצרו ולא אחד בהם ר"ל הרעיונות של האדם יצרו מקודם בעודו ברחם אמו. ולא אחד בהם אני לא הייתי עוד ביחד עם הרעיונים ההם כי הגוף היה עוד כלוא בפ"ע, אחד כמו בקהלם אל תחד כבודי, אות ב' של בהם כאות ב' של בקהלם ונמשך הימב אח"כ המקרא ולי מה יקרו רעידך אל ר"ל רעיוניך הם לעולם...

ד"ר בן-מוב פונורוף

תוספות

(למאמרו החשוב של ד"ר אפרים הראובני, "לשוננו" ג' ב', "לחקר שמות בני ישראל")
 א. צד 129, כתוב: "רות אשת בעז. גם את השם הזה דרשו רז"ל מלשון רמיכות ורויח" (1) (ברכות ז' ב'; בבא בתרא י"ד ב.). יש להוסיף כי רז"ל מצאו ביסודו של השם הזה גם את הפעל "ראה", ולכן דרשו: רות=ראות (ע"ד הקרי קהלת ה' י.). ואמרו "רות – שראתה במלכות שלמה" (בבא בתרא צ"א ב'); גם רות – שראתה בדברי חמותה (רות רבה ב' ט.). ובכן הפסק של המערכת כי "רות הוא באמת מן רעות" (2) עוד איננו איתן לגמרי.
 ב. צד 130, לשם "אסתר" צריך להוסיף את האמור: ולמה נקראת אסתר? ... על שום אסתהר (3) (מגילה י"ג א'), שם לכוכב Venus. ראה תרגום (איוב ל"א כ"ו).
 ג. צד 131, לשם ירוח יש להוסיף: ירח (4) – מבני יקטן (בראשית י' כ"ו); ירחה (דברי הימים א' ב' ל"ד), טרנסקריפציה ממצרית לעברית באות ע' תחת ה', על דרך: גלע (משלי י"ח א'; כ' ג') במקום "גלח", פדע (איוב ל"ג, כ"ד) במקום "פרה". כן גם את הכנוי "ירחינאי" (בבא מציעא פ"ה ב') ואת שם המשפחה "ירחי".
 לבנה – מן הבאים עם זורובבל (עזרא ב' מ"ח; נחמיה ז' מ"ח).
 ד. צד 134, אל השמות שנוכרים אחרי לבן יש להוסיף: לבנה (5) – אחת מתחנות בני ישראל (במדבר ל"ג, כ'), עיר בנהלת יהודה (יהושע ט"ו מ"ב) לבני – מבני נרשון (שמות ו' י"ז), גם לבן (תהלים ט', א') שהוא שם משורר לרעת דונש (מובאה ברשי' שם) אשר החזיקו בה רבים, וסעד לה בתרגום.

(1) ראה נרדפי זהר לרח"ש ניהוון, צד 65.

(2) פירשט, מלון, רות.

(3) השוה: למה נמשלה אסתר לשחר? ... (יומא פ"ט א').

(4) מענין באור התרגום, דברי הימים א, א' כ', לשם זה.

(5) אתר דתחומין לה מלבינחא בניין (תרגום ירושלמי, שם).

ה. צד 188. להשמות חלב וחלבו יש להוסיף: אחלב (6) וחלבה (שופטים א', ל"א), חלבון (7) (יחזקאל כ"ו, מ"ח) – ולדעת קצת, אשר יש להתחשב בה, גם נוש-חלב (8) (פסחים נ"ג א' ועוד).

---

(6) על משקל אכוב. פירשט (מלון, אחלב) מנסח מחלב תחת „מחבל“ (יהושע י"ט כ"ט). אולם רש"י שם מפרש „מגורלי“, על פי התרגום.
 (7) בלחות תל אמרנה נזכרת בשם הלוני.
 (8) א. ספיר ב„הארץ“ (יפו, תרע"א), מעיר: לפנינו אחלב. כן היא גם דעת רש"י בכתבו: „נוש חלב נמי איכא זיתים טובא, והוא בחלקו של אשרי“ (פסחים נ"ג א', ד"ה נוש חלב). מעד לזה נמצא גם במה שמסופר ע"ד נוש חלב במנחות פ"ה ב..

חקירות בלשון

ק. לויאם

טיוולים בשדה הלשון

א

1. כונתי בזה לתת לפני המעינים חקירות בגורן מלות עבריות וארמיות, ומכיון שבחקירותי אלה סללתי לי דרך חדשה, לא דרכה אלה שקדמוני, ראיתי לי חובה להקדים הקדמה.

2. הבלשנות, ככל מדע, מיוסדת על שני יסודות: חוקים והשערות. החוק הוא הכללה מחזיונות פרטיים רבים הנמצאים לחוקרים אחרי דרישה וחקירה. ומאחר שהחוק נבנה על עובדות ממשיות אין לפקפק באמתותו. במקום שאין עובדות ממשיות לפני החוקרים, הם מניחים השערות. השערות החוקרים אינן סברות של כרס. כי אף על פי שאינן מיוסדות על עובדות, הן חוצאות הרשמים, שנחקקו בלבם בדרך חקירתם. ההשערות הן הנחות המאפשרות את פעולת החוקרים, working hypothesis בלע"ז. בהשערות יש מקום לחלוקי דעות. הצד השווה שבהם הוא שגם החוק וגם ההשערה טעונים בירור. החוק טעון בירור מצד מרחב שלטונו. החוק יכול להיות מוגבל בזמן או במקום או על ידי חוקים אחרים; ואם ילקח כללי יצא לנו הפסד לחקירתנו. וההשערה טעונה בירור. כי אם גם אין בידינו עובדות ממשיות לסיועה או לסתירתה בהחלט, יתכן שנמצא סכום עובדות שירשה אותנו לצדד בזכות ההשערה האחת או האחרת.

3. והנה החוק היותר נכבד בחקירת האגרונוט הוא חוק התחלפות אותיות השריקה ואותיות השנים (עיין ספרי "דקדוק ארמית בבלי", סימן כ"א). את החוק הזה לקחו החוקרים כללי, כי לא העמיקו חקור בו, ועל ידי זה הניחו אבני נגף לרגלי החקירה. ואף אם לא יכלו להעלים עין מזריות שבעצמם מצאו בו, השתדלו לתרצן על ידי פתרונים בלתי מספיקים. אם זרות כזאת נמצאת בלשון המקרא, הם משבשים את הגרסה או מחליטים שהיא שאולה מן הארמית. ואם הזרות היא בערבית או בסורית, מקומות שלא יכלו לשבש, הם מחליטים שהיא שאולה. ואין כל יסוד לדברי רוח אלה. הנה, למשל,

שורה של שרשים ושמות: טַח=טַח=טַח=טַח=בסורית תוח, ותחח=בעברית שוח=שחה=שחה, בענין הטביעה והשקיעה, או בערבית قرقش=באכדית kaskasu = בעברית תַּחְסוּם=בסורית תַּחְסוּסא=פְּכָנוּסא=פְּתָנוּתא, אין כל באור מספיק לזה. באמת הפרוץ מרובה על העומד בחוק הזה. בקיצור, החוק הזה מוגבל ולא מוחלט.

4. החוקרים חלוקים בענין שניות השרשים והביעו בזה סברות מסברות שונות. אבל כולם בדעה אחת הם, שאי אפשר לבוא עד תכונת השתלשלות השניים מפני שאין לאל ידנו לדעת את משמעותן של האותיות הנוספות. זה כמה שנים שעניתי בענין הזה והשתדלתי לתור אחרי התפתחותם של שרשים שניים לשלישיים ולבדוק את השתלשלות המהלך ביחס לתבנית (morphology), להברון (phonetics) ולשמעון (semasiology). החקירה בענין הזה קשה מאד ורחבה מני ים, ואם יתן איש את כל ימי חייו לדרישה הזאת לא יספיק. מיבן מאליו, שלא באתי בחקירות למצות את כל עומק הענין, ותוצאות דרישתי הן רק טפה מן הים. בכל זאת לא נמנעתי מלתת למעינים מסקנות כלליות אחדות שהסקתי עד כה, שבידן להפיץ אור על דרך החקירה שהלכתי בה מהצד האחד, ולשמש יסוד ובסיס לבאים אחרי הרוצים להמשיך את חקירותי מהצד השני.

5. קודם הכל עלי לבאר את המונחים שאני משמש בהם בחקירותי אלה. את היסוד בן שתי אותיות אני קורא גִּלְגָּל (עיין ערכו בספרי „אוצר חכמת הלשון“). את הגזרה המורחבת אני קורא שורש. את התמונות ההברוניות המתחלפות מהגזרה העיקרית, או מהשורש העיקרי אני קורא גִּלְגּוּל. את האות הבונה שורש שלישי מגזרה שניית אני קורא מרחיב הגזרה, והאותיות הנוספות הבונות משורש שלישי שרשים מרובי אותיות – מרחיבי השורש, כל השרשים הנגזרים מגזרה אחת אני קורא אֲחִים. כן, למשל, בדוגמאות שהבאתי למעלה שִׁחַ היא הגזרה¹, שִׁחַ הוא השורש, טַח, טַח, טַח הם גלגולי השורש; הוֹיֹו שהיא פה עִיִּן הפעל היא מרחיב הגזרה. בשורש פרכס, בלקט, או פרקד, האות הרביעית היא מרחיב השורש. בשמות שעמום, זעקף וכדומה, העיִן היא מרחיב השורש. השרשים קצף, קצב, קצר, גזו, גזר, וכו' הם אחים. יש שרשים שהם מחודשים משרשים עיקריים. דִּמ־השורש חמם נתפתח מהשורש יחם בהשמטת פִּיא הפעל, כי גזרתו ום (עיין להלן). גם בגלגולים ישנם ראשונים, שניים ושלישים. דִּמ־הגזרות קנ, קר, קס, הן גלגולים מהגזרה העיקרית קצ. הגזרה קס היא בגלגול ראשון, כי הסמ־ן והצ־די מתחלפות בדרך ישר. הגזרה קר היא גלגול שני; כי רִיִּש מתחלפת בסמ־ן ולא

¹ אמרתי רק לדוגמא לעת עתה. כאשר נראה להלן, הגזרה האמתית היא טִח ולא טַח.

בצד"י. הגזרה קנ היא גלגול שלישי, כי היא תולדתה של קר. הגלגול יכול להיות שלם, כששתי האותיות סובלות חלוף, ד"מ = צנ מן קר > קצ; או דמ מן זב. ויכול להיות חסר, ד"מ דב מן זב, קס מן קצ. הגזרות וגם השרשים יכולים להיות מסודרים כתקונם או מסורסים.

6. ישנם שרשים שאי אפשר לנו עד היום להעמידם על שתי אותיות, אם מפני שהם בעיקרם בעלי שלוש אותיות, ואם מפני שחסרים אנו היום החומר הלשוני להוכיח את גזרתם, וכנגד זה ישנם שרשים שאי אפשר לעמוד על גזרתם מפני שהם מסופקים. ד"מ השורש גרם ענינו חתוך וכריתה. יתכן שגזרתו גר > קר > קצ, ויתכן שגזרתו גם > קנ > קר > קצ, ושני השרשים גר וגמם משמשים בעברית כאחד, כידוע. והוא הדין בשורש כרת.

7. מה שנוגע להמרחיבים אין ללמוד מהם הלכה ביחס ההברון. אם נשווה את השרשים זבל ודמן ודבר ודבש, שכולם תולדות הגזרה זב הם, אפשר להעלות על הדעת שהשתלשלות ההברונית של המרחיבים היתה ז < נ < ר < ש; אבל כשנשווה את השרשים קצב, קצע וקצר, קשה להאמין שהמרחיבים השתלשלו האחד מהשני. על כן אני לומד דיני ההברון מהגזרה לבד. 8. אני מוצא שבתחילה לא היתה להמרחיב או לגלגל ההברוני כל משמעות מיוחדת. אם גזרת מה נחרבה למאה שרשים ונתגלגלה כמה גלגולים ראשונים, שניים ושלישיים, משמעותה העיקרית עומדת בכולם בעינה. רק במשך התפתחות הלשון המאוחרת התפרטו השרשים והגלגולים והונחו בלשונות האחרות המתחלפות למובנים מתחלפים. שורש אחד יכול להתיחד בלשון האחת למובן אחד ובלשון אחרת למובן אחר. ולהפך שרשים מתחלפים יכולים לשמש להוראה אחת בלשון האחת או בכמה לשונות מתחלפות. היוצא לנו מזה הוא, שההשוואה של שני שרשים עבריים לשרשים של השפות הקרובות אינה יכולה ליתן לנו ודאות ביחס אל המלה העברית, כי לפעמים היא עלולה להתעותנו. מדברי אלה יבין הקורא, מדוע קראתי לאות הנוספת מרחיב ולא מגביל.

9. כבר יתכן, שהלשון האחת תציין הוראת מה על ידי שורש אחד והלשון השנית על ידי שורש אחר. האמצעי היחיד והמיוחד והמביא לודאות בביורור של מלה עברית בגזרונה ובהוראתה היא החקירה בקבוצה (group-investigation). על ידי החקירה במלות בודדות, כמו זבול, זפת, זמן, עשת, וכיוצא בהן, לא נגיע לעולם להבנתן. רק החקירה בקבוצה תובילנו אל המטרה הדרושה. 10. בסימן 8 למעלה אמרתי, שהשרשים הונחו למובנים מתחלפים. אין דעתי לאמר, שהונחו ביודעים ובכוונה. אין זאת דרך הלשון. ההוראות מתיחדות למלה על ידי דמיון המדברים, ומותנה על ידי הסביבה הטבעית

והחברתית, שבה הם חיים. עם השתנות הסביבה משתנה גם הלשון. דרך משל הפועל „מתק“ ענינו מצץ. ומאחר שבנוהג שבועולם אין אדם מוצץ את המלוח והעפוף. את החמוץ ואת המר, השם מתוק ממילא בא להוראת „sweet“, „דבש“. ענינו „זבל“, והדבורה היא המזבלת, ר"ל „עושת הזבל“. ברבות הימים התיחד הדבש לזבל הדבורה ולא לזבל אחר. ומכיון שהדבש הוא הדבר המתוק האחד הידוע לאיש הקדמוני, על כן נתיחד השם dispu באכדית להוראת המתוק. ברבות הימים נשתקעו באכדית ההוראות העתיקות לדבש – זבל ודבש, ונשארה רק ההוראה מתוק. ואם האכדית היתה הלשון היחידה בעולם, לא ידענו את התפתחות השם dispu. הלשונות בנות משפחה אחת הן כתורתנו, שדבריה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר.

11. ראשיתן של לשונות בני האדם נתונה בעבר הרחוק ממנו רבבות שנים ואפשר מאות אלפים שנה. החומר הלשוני שהגיע אלינו הוא רק שארית הפליטה שנמלטה משני הזמן במקרה מוצלח. ומוכן מאליו, שגם בחקירת הקבוצה יפקדו כמה חוליות מהשלשלת. אבל החסרון לפעמים יוכל להמלא על-ידי ההקשה. וגם ההקשה מהלשונות ההודו-גרמניות מועילה ועוזרת, כי לא לבד ששכל האדם עובד בשוה בכל המין האנושי, אבל אני גם מאמין שלשונות בני שם, בני חם, הברבר והעמים האריים מקור אחד להן. וכשנצליח לחדור אל גזרות המלות של לשונות בני שם, יהיה נקל לנו לראות את היחס שבינן ללשונות הנזכרות כולן. ובכמה מקומות רמזתי על זה.

12. כבר יתכן, שהלשון האחת תיחד הוראות מספר לשורש אחד ואחותה תחלקן לכמה שרשים. ד"מ השורש „שמץ“ מכון לששה שרשים בערבית: שם, שמת, שח, שמז, שט, שטז, ואין מדרך המדע לחלק את השורש העברי לששה שרשים במלון. וזקה שכל שורש הוא יחידה וחטיבה מיוחדת. עד שתצליח לברר על ידי חקירת הקבוצה שהוא באמת מתפרד לשני שרשים ויותר.

13. הלשון האחת יכולה לשמש בכמה שרשים להוראה אחת. ד"מ העברית משמשת בשרשים זור, סור, שור, והסורית בקער, שער, להוראת הנטיה. והאומרים ששור ושער הן תמינות בלתי מדויקות מן סור וקער טועים הם. כל תמינה ותמינה נכונה בפני עצמה. הנזרה והשורש בלשונות בני שם מצוינים בקלותם להתגלגל מגלגול אל גלגיל. הסברה שהתמינה קבועה ואינה משתנית נכונה רק בדקדוק, אבל באגרונום אין לה מקום.

14. בתחילת חקירתי מצאתי, שגזרות מספר שראיתי אותן כאלו היו עיקריות או ראשוניות היו באמת שניות או שלישיות ושגזרתן הראשונית היתה כוללת את אות הקוף. העובדה הזאת הניעתני לבחור בכמה גזרות הכוללות את האות כדי לבחון את גלגוליהן ההברוניים. והבחינה הזאת הביאתני לידי

המסקנה, כי הקורף היא היותר עלולה לשנוי מכל אותיות הא"ב, ושהיא יכולה להשתנות לכל אות שתהיה. השניה לאות קורף היא האות ש, כי היא משתנית ללשוניות, שפתיות ושריקיות. כשם שבסכסוכים החברתיים רגיל הוא בפי הפרנקים לאמור *cherchez la femme*, כך בזריות ההברוניות אני אומר: בקשו את האותיות ק ו"ש, כי שתיהן מקור כל הזריות.

15. הקלות לשנוי שהשרשים השמיים מצוינים בהושווי ההוראה המוחלט השולט בעיקרו בגלגולי השרשים מפיצים אור על חסרון ההתאמה הנמצא לפעמים במלות. כן, ד"מ, נמצא שער בצד של שערונה, שער בצד של תער, העובדה שתער מכוונת אל תר אינה מוכיחה שהיא מלה ארמית. כל מה שמוכיחה הוא, שהעברית שמשה בשני גלגולים תחת להגביל את עצמה לגלגול אחד. וכן אם נמצא את ההשוואה: בערבית *توق=ثوق=شوق=شيء* = בגעז צהק = באמחרית *ש=נפק=בסורית זוק=סבך=סוח=בעברית שוק, נכסף, אני בא לידי המסקנה, כי גזרת כל השרשים האלו היא ת, ושהערבית משמשת בשורש *سوق*, אף כי הגלגולים *ثوق, سوق*, כבר אבדו מכל הלשוניות האחרות. ונוכל להניח גם סברה אחרת בבאור ההתאמה בין העברית *שוק* והערבית *ثوق*. וזה כי בערבית נמצאים שני מיני ש. אחת והמכוונת אל העברית ש והשניה שנולדה מן ש, וזו השניה מכוונת להעברית ש והבוחר יבחר.*

16. דעת החוקרים שהשרשים עו"י ולו"י הם שרשים שניים עם תנועה גדולה אפשר שהיא נכונה בכלל; אבל אני מצאתי, שבכמה מהשרשים האלה הו"ו או היו"ד בהם הן דלילים מאותיות חזקות. כן, למשל, "רומ", "רמה", "ריר", "קיק", גדלדלו מן רקם, רמק, רקר(ק), קחק(ח), וכדומה, לפעמים האות השניה מהגזרה נשמטה כליל. ד"מ גג, וו, מן גחגח, וחוח.

17. מצאתי שבידי בעלי תרגום השבעים היתה לפעמים קבלה בהוראת מלות עבריות שעדיין היתה חיה בפי המדברים, או שהיתה ידועה לבעלי התורה בישראל שבזמנם; קבלה שנשכחה ברבות הימים בעקב תגבורת הדרש. אי אפשר עתה להבין את תרגומם על פי השיטה השולטת עתה בחכמת האגרוניות; והחוקרים משבשים את התרגום או את הנוסח העברי השתדלתי בכמה מקומות להשיב את תרגום השבעים על כנו! והעובדה שכוונתי לדעתם מוכיחה לי את אמתת דרכי החקירה שחדשתי. ידעתי שחדושי, כמו כל חדוש בכלל, לא יתקבלו מאת החכמים על נקלה; ואף על פי כן לא נמנעתי מלפרסמם.

ניר-יורק נסן תרצ"א.

ב

18. אמן¹

במאמרי לשון הנגב ("רשומות" כרך ה', וו) הראיתי, כי גלגולי השורש
אמן הם אבן, און, אבל (בלל) ואבר (בער). והנני להוסיף פה הגלגולים
ימן, מאן, מון, מנן, מנה, עמן, עון, אמם, עמל, אמל, יבל ועול.

(a) בכמה לשונות השמות המורים על ימין ועל אמת הולכים צמודים.
השוה בגרמנית: recht, Recht; באנגלית: right; ברוסית: право, правда.
וכן בעברית: ימין ואמת. אֶמֶן, באכדית umanu, בערבית عمل, -skilled work
man. בסורית החדשה עֶמִיל, to do skilfully. בעברית מִימָן, skilled.
(b) בעברית אֶמֶן, to bring up; אם = באכדית emeutum, mother.

כי היא האומנת.

(c) אָמָה = עם = באכדית umanu = בסורית פלשתינית-מִין, nation, people
התלמודית מִין = גֵּאִי = אֵי. התמונה הארמית מִינָא מתאמת בכל להערבית
אֵי, גוי, המוני, בור. במקום הכתיב מִינָא נמצא גם הכתיב מִאִינָא (עֵיין
בערכו) והוא הוא.

(d) מִין, sort, kind = בערבית إمة = בסורית החדשה-עֶמֶל.

(e) עֶמֶה (בלעומת) = אִמ, נכה, כנגד.

(f) תְּמוּנָה = כסורית מִימָנָא = אֶמוּמָא = בעברית אָמוּם = אִמ, figure, form.
model, pattern, אִמ, prototype; אֶמ, figure, form.

(g) אֶמוּנָה = אֶמ, religion.

(h) אוֹמֶן (על משקל فعال), patch of ripe grain = אִמ, tract of land.

(i) מָמוֹן, דוד מצד האב = עֵמ, דוד מצד האם.

(j) מְנִים-strings = אִמ string. כנראה שייך פה גם מִן (במקום מן)

שער דק.

(k) אֶמֶן = מָאן, סמך, סעד. מזה: אֶמְנֹת; מְעֹז - עֶזְרָה, משורש עון.

(l) עֶמֶל = אֶוֶן = עֹל.

(m) אִמל, קוה = בתגראי תֶּאֱמֶנְ = מִנ.

(n) באכדית umamu = temenu (משורש אמן), יסוד.

(o) באכדית amalu, גבר חזק; מזה amelu, איש, גבר.

(p) יִבְלֵל, איל; השוה وابلة, גמלים רכים, אִל, גמל (ועיין מאמרי לשון

הנגב).

¹ עיין סימן 23, אות m.

(q) עון (בהשם מְעֵנָה) – ישב, שכן = עמן. בסורית אַמְוִיָּתָא עיירה. השמות מְעֵנָה = מען אינם נגזרים מן עין כדברי האוגרים. (r) בְּעִיר, באכדית umanu, בהמה.

19. אֶבֶן

(a) כבר אמרתי במאמרי לשון הנגב, שאבן היא גלגול מן אמן. והנה ישנם שני מקומות במקרא, שהשם אבן משמש בהם במובן האכדי-amelu, איש, אדם. בספר יחזקאל כ"ה, י"ד אני פוסק את הפסוק שלא לפי המסורה: ונתתיך בהר קדש, אלהים היית, בתוך אבני אש התהלכת, ומתרגם: and I set thee on the holy Mountain, a very God thou wast, among creatures of fire (=angels) didst thou walk. המבטא הר קדש הוא Götterberg, מיתולוגי, ועל כן הוא חסר ה"א הידיעה, דמיון שאול, תהום, וכדומה, כי הוא פה שם עצם פרטי. המבטא האלהים ענינו פה diwine being, דמיון, θεός ביונית.

(b) הגזרה השמית מן והשתוף של אבן ואיש בהוראותיהם נמצאת גם בלשונות ההודו-גרמניות. מזה הבריסונית men, אבן, והאנגלית man, הגרמנית Mann, איש.

(c) המקום השני הוא פסוק באיוב ה', כ"ג: כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך. אבני השדה ענינו פה, wild men, אנשים פראים, בהקבלה אל חית השדה, wild beasts. אבני השדה הם הקופים, בערבית میمون, בתגראי מַבֵּל, קוף (מבל=ובל, דמיון מזון=וון, מרח=ורח).

בעלי המסורה ידעו את הוראת המלה פה והוסיפו קרי פרשני: אדני השדה. אף על פי כן טעו האחרונים בשם הזה, כי לא ידעו מה הוא אדני השדה. במקום אדני השדה יש גם הגרסה: אדמי השדה (עיין מבוא לתנח' לבובר ס"ג). והנה אֶדֶן הוא אדם, והכתיב הזה נמצא פעמים רבות בתלמוד ירושלמי ובתוספתא הוצ' צוקרמנדל ובמקומות אחרים. בגליל החליפו לפעמים את המ"ם בסוף המלה לנ"ן. כן כתבו פנין במקום פָּנִים, ומזה התאר פָּנִינִי = פנימי אצל כמה סופרים בימי הביניים. בסיום יין במקום יים במקרא (ד"מ מדין, מלין) אני רואה כתיב כזה ולא תמונה ארמית. שירת דבורה נאמרה בצפון א"י ואולי גם ספר איוב נכתב שם. בעלי המסורה הוכרחו לכתוב אדני השדה ולא אנשי השדה, כי אנשי השדה מובנו אחר (עיין איש שדה ברא' כ"א, כ"ז), השם אבני השדה נמצא גם במשנה בכורים ח', ה'. אבל האחרונים גרסו בגוף המשנה אדני השדה ועשו את אבני השדה לקרי.

20. אָדון

(א) לדעתי השם אדון הוא אדן הוא אדם. הנקוד הוא פונכי (Phoeni-cian). להתפתחות ההוראה השוה בעברית איש: אישי כהן גדול (יומא א', ז') וּמָרָא בערבית מ, איש, ובארמית: אדון, בעל.
 (ב) בשם אדון כנו הפונכים את אלוהיהם, בעלה של עשתורת (Adonis). ויש על כן לשאול, אם השם אדם בעברית הוא אלהי הצידונים, והוא שם מיתולוגי. אין אני בקי בספרות המיתולוגיה, ואניח את התשובה לאחרים.
 (ג) מאין נגזר השם אדם? בעברית ובמצרית נמצא השם אָדָם, בריות, אנשים. השם הזה יכול להגזר מן אמן בסרוס אותיות. לדעת נלדקי אנם ואדם שני גלגולים משרש אחד הם. אם כן הוא אדם הוא אבן הוא amelu (עין סימן 18, אות o וסימן 19). וגם תמצא לנו ההשוואה: אָדָם = אוּמָן = אָמָם (עין סימן 18, אות h).

21. זב¹

(a) בגזרה הזאת הז"ן מתחלפת עם האותיות השריקיות והלשוניות והבי"ת עם האותיות השפתיות. ראשי ההוראות הנכללות בה הם: כסוי והחבאה; כסוי האדמה, זבל, צואה, חולי, מום, מות, מה שמכוסה הוא נושא הכסוי. ומזה מסתעף: סובל ומשא. התנועה שבמשא מתפתחת להוראת הנזילה והשטיפה.
 (b) אתחיל בשורש עזב, כי האוגרים לא פרשוהו כראוי.
 עֲזַב, כסה. מזה השם מְעַזֵּיבָה = בתגראי יָבֵן, כסוי הגג בעפר.
 עֲזַב, הניח, בתגראי זָבַל, הרחיק ללכת.
 עֲזַב = זָב = זָב = אָב = נזל, שטף (ירמיה יח, י"ד).
 עֲזַב, כלה, סיים, גמר = سَف (נחמיה ג', ח').
 עֲזַב = שִׁיב = עזר, סעד, סייע. השוה עֲזַם = עָם, השתדל בכל מאמצי כחו.
 עֲזַב = עָם = أَسَف = עזר (שמות כ"ג, ה').
 [עֲזַב = אָב = היה בזוי]. מזה עֲזַב, בזה, מאס (ילקוט הושע תקכ"ז).
 נָתַעֲזַב, נמאס, נתגנה (פס"ר קמ"ה; ב"ר מ"ה); עֲזַיב, מאוס (ירושלמי קדושין, פ"א ה"ז)
 [עֲזַב, סחר, נשא ונתן]. עֲזַבֵּן-סחורה, merchandise. התרגום החבושי העתיק את השם הזה על ידי עֲסָב, שחר שנשתכר במסחרו. התפתחות ההוראה היא: carrying, carrying off, taking away, buying, marrying, and carrying toward, giving, selling (נָסַב). השוה נשא ונתן = עשה מסחר = יָבֵן ויָבֵן.

¹ עין סימן 23, אות m.

¹ השוה דין, זוהמה, דין, חבן, קש.

(l) זמר = سب, חתך. מזה = בתגראי זבנ = בעברית וארמית זמן = בסורית זבנא, עת. הגזרה הזאת נמצאת גם בהודו-גרמנית: tem, חתך. מזה הרומית tempus = האנגלית tide = time = הגרמנית zeit (עיין, Kluge, Deut-sches etymologisches Wörterbuch, ערך Zeit).

22. גרם

(a) השורש גרם הוא גלגול ראשון מן קרם. המ"ם מתחלפת לנ"ן מסבת היות שתי האותיות האחרונות מאותיות השוטפות השורש עלול לסרוס על נקלה.

(b) רגם, סקל. מרגמה? רגם, אבן גדולה; جرام, date stone; جمر, זרק אבנים קטנות.

(c) נָרָם (צפניה ג', ג') לפי השבועים ענינו: נשאר. השה הסורית נָרָם = הערבית جرن = ربق, to stay, remain.

(d) جرم = قرم, = בסורית נָרָם, חתך, גרם = בסורית החדשה מָנָרָם, אכל את הבשר מעל העצם. נָרָם, וכן בסורית. נָרָם, קרדום.

(e) רָגָן - رجم, הוציא דבה, הלך רכיל! רָגָן - نرج - نرج, התרעם, רגן, הוציא דבה. רָגָן - באכדית ragamu, راسخا.

(f) جرم - جرن, battre le blé avec la machine, (עיין דווי) - במחרית גָרָם, choisir et nettoyer le grain. מָרָג - نرج - نرج, = בסורית נָרָם, בסורית החדשה גָרָם, threshing machine, plow¹. גָרָן - جرن, מקום הדישה; בסורית גָרָם, מדוכה.

(g) رجم נדרף עם قذف. מזה בסורית רָגָה - قذف, משוט.

(h) את השם רָגָם מחברים החוקרים עם האכדית רגם, שענינו צוח, צעק, והוא רָגָם בערבית. וזה קשה. מה לצעקה ולתרגום? אמת היא שהתורגמן בזמן התנאים דבר בקול רם, אבל לא יתכן לחשוב שכן היה גם בימים היותר קדמונים. על כן אחבירו עם הארמית אָנָרָם, למד.

(i) جمار, ראש, מזה אצלי גָרָם המעלות, ראש המעלות; רָגָה, ראשות, שלטון. השבועים מתרגמים "רגמתם" ῥαγμῶνες αὐτῶν, הגמניהם. כשם ששלטון, מלכות וכדומה, משמשים גם במובן שליט, מלך, כן רגמה יכול לשמש במובן ראשות וראש ומנהיג.

(j) על ידי חסרון הבנת השם רגמה אצל האחרונים נשתבש באור הפסוקים בתהלים. ואציעה את פירושם לדעתי אני. המשורר מצייר את התהלוכות בבית המקדש: ראו הליכותיך אלהים, הליכות אלי מלכי בקודש

¹ התמונה הזאת מוכיחה שהגזרה היא גר.

(תה' ס"ח, כ"ה). וזה סדר התהלוכה: קדמו שרים, אחר נוגנים, בתוך עלמות תופפות (ס"ח, כ"ו). ותכלית מעשיהם היא ברכת השם (ס"ח, כ"ז). אחרי הפסק הסדר על ידי ספור התכלית הוא ממשיך את ציור התהלוכה בפסוק כ"ח: שם בנימין צעיר רדם, שרי יהודה רגמתם – שרי זבולון, שרי נפתלי. שעורו של סוף הפסוק הוא, שכל התהלוכה היא תחת הנהגתם של שרי יהודה, זבולון ונפתלי. ומה מובנו של ראש הפסוק? השבעים מתרגמים את הפעל רדם מענין תרדמת נבואה, extasis. והבאור הזה אינו רחוק. בני בנימין התנבאו, על דרך הדרושים בפרס ותורכיה (השוה להקת הנביאים במעשה שאול). המפרשים הקדמונים, ואחריהם נמשכים כל הפרשנים עד ימינו אלה, לוקחים רדם במובן רודה אותם. אחרי שראינו שמובנו של השם רגמה הוא ראשות, שלטון והנהגה, אין פה מקום לרדיה ומרדות. וזולת זה אי-אפשר לשמש בפעל רדה במובן הנהגה בתהלוכה; כי הפעל רדה כולל את המושג של כפיה ואונס, ואיזו כפיה ואונס בהולכים בתהלוכת הדת? אם לא נרצה לקבל את תרגום השבעים, יש לנו דרך אחרת לבארו בהתאמה אל הענין. הפעל רדם בעברית הוא אחי הערבית רדם ורדן (וגם רטן). אחת ההוראות של הפעלים האלה בערבית היא הרניה, ר"ל הצלצול והקשקוש של כלי מתכות זה בזה. וגם רטן ענינו השמעת קול נמוך, לחישה המשורר הולך ומונה את כל מיני הזמרה בתהלוכה: שרים, ר"ל משוררים בקולם; נוגנים, ר"ל מנגנים בכלי זמר של נימים, כנור, נבל, וכדומה; תופפות, ר"ל מכות בתופים ורדם, ר"ל מקישים בכלי מתכת, כצלצלים, שלישים, וכדומה. ויתורגם לרדם, clanking. המשורר מטעים, שבנימין הוא הצעיר, על כן נתנו לו מלאכה שאין בה אמנות יתרה.

23. ש

- (a) אות ש מתפצלת ל-ש, ד, ס, צ, פ; והנו"ן מתחלפת למ"ם ורי"ש ולמ"ד. בגלגול שני ש מתחלפת לזי"ן, לעי"ן ואלף, ו-צ ל-ט ו-צ ר-ظ.
- (b) את ההנחה העיקרית נמצא בסורית החדשה שן, נול, זב, שתת! תִּנָּא, תונא = בעברית שן, שָׁתָן, מי רגלים; מִתָּא, מקוה השתן; וִתְּ – וִתְּ, נול בתמידות והתאר העברי אִיתָן; עֵן – עֵן, מבוּע, פה שייך גם הארמית מִתָּן – בערבית فني (בסרוס אותיות), היה לח ורטוב.
- (c) ההזלה משתלשלת להוראת נתינה ביד נדיבה ולנתינה סתם (השוה הזלים זהב), מזה וִתְּ, נתן ביד נדיבה; בפונכית יתן – בעברית, ארמית וסורית נתן, תִּנָּא (הושע ח', י) – וִתְּ, נתון ביד נדיבה. אִתָּנָה – אִתָּנָה – נָדָה – נָדָה (בסרוס), מתנה. וכן נָדָן (מהאכדית), יתכן שהוראת המספר שָׁנָה היא בעיקרה;

a liberal gift, a liberal quantity. وثى - عش - בגעז - ותן - בעברית אֶתְּנֶנָּה (מיכה א'; ז'; עיין לשוננו ב', ק"ג), בקדמוני העתים שם האלהים, ובימים מאוחרים אליל סתם. אֶשְׁמָא, שם אלהי הכותים, יתכן שהוראת השם הזה הוא נדיב; אבל יותר נראה שנקרא כן על שם החזוק.

(d) הנותן ביד נדיבה נותן וחוזר ונותן. מזה ثنى - שָׁנָה - וצנ, כפל. תִּנֵּי - תָּא. כי החנאי הוא כפל דברים. מזה גם آلى - وضيع, Zōwiy, חגורה (כתרגום השבעים).

(e) ענין הרבוי הנכלל בנתינה ביד נדיבה משתלשל לענין הקושי והחזוק. מזה העברית עָצַם וְעָצַם; בארמית עֲמָמָא, אֲמָמָא, ירך; עֲשִׂין, אֲשִׁין = עֲצִים, חזק, אִיתֵן, קשה, חזק; وعن, whitish hard and barren ground, השוה נחל איתן לפי פרושם של רז"ל.

(f) ענין החזוק משתלשל לענין היחוס. השוה הסורית אֲשִׁמָּה תیس فحل אוּשְׁמָא, אֲשִׁמָּא فحل, شبق, هائج - (במלוננו של מִנְא). מזה בעברית תִּאָּה, ואולי גם מִיִּין.

הערה - השבעים מתרגמים את שתי המלות „מיוונים משכים” במלה אחת Θηλυμμενεις. לדעתי התרגום מעתיק רק את מלה משכים (עיין שורש שכם למטה). לדעת החוקרים היה בנוסח בן סירא פרק ל"ג. י': סוס מזין. הסורי מתרגם מזין אֲתִיִּדָא. מובנה של המלה הסורית יתכן היותה מוכן ומזומן, ויתכן היותה זריז, brisk, lively. אני לוקח אותה במובן האחרון. הקשר שיש בין זריז ובין אֲתִיִּדָא, חגורה, מירה על התבור של יון עם און, (למעלה אות d). כמדומני שנמצא השורש יון גם בארמית הבבלית, אייון לגברי נגרי (סנה' ק'). בספרי דקדוק ארמית בבליית גזרתי את המלה מהשורש זנא. אבל עתה אני חוזר בי מדעתי זאת, כי לא יתכן לקשר את הפעל זנא עם מלת היחס למ"ד. אֲיִין ל - توصى له - השפיל עצמו לפני פ'.

(g) ענין הנזילה המתמירה משתלשל לענין העמידה והקיום במקום. ישב במקום זמן רב; وطن, נתישב שכן - اتى - عش - تآ. מזה בעברית יִתְּנוּ (הושע ח', ט') והשם תִּנְה (תה' ח', ב'). השם הזה הוא בסמיכות. בנפרד יהיה משקלו תִּנְה, דמיון קָלָה, ויתכן שהכתוב בלתי מדויק ועיקרו תִּנְא, על משקל צִמָא. תנה הודך - מושב הודך. וכן اتى - בארמית גלילית אחר, התמהמה, ומזה עֹנָה - עת - בארמית גלילית עֲנָתָא וגם יִשָּׁן; הִתְּיִן; הון; דאם, התמיד - أدب.

(h) רוב דברים העומדים במקום אחד ומתישנים מתעפשים ונפסדים. מזה ثنت - تن - تهم - اصن - اسن - وسن - عفن, הבאיש, נסרח. עֲשָׁן - בארמית תִּנְנָא, ובשביל טעמם או ריחם הצמחים שום, צִנֹּן, שִׁמְכָא, ואולי גם תִּמְכָּה

(i) ההתמדה בזמן עוברת להמשכות במקום: *نا=تتين=בארמית מְתִנָּא*, חבל. באכדית *matnu* – יִתֵּר של קשת. בגעז *ṡṡṡ*, עצב, *nerve*; *وتين*, *aorta*; וְתִנָּא, עורק דופק.

(j) יתכן שהעברית תְּמִיד, צְמִיתוּת ואחיהם בעברית וסורית (עיין לשון הנגב) שייכים פה.

(k) לכאורה השרשים *לָשַׁן* – *وَسَن* – *تَهَن* שייכים פה. אבל קשורם לא נראה לי. (l) גם פה יש שתוף בגזרה עם ההודו־גרמנית. *dn*, נהר, נמצא בכמה שמות של נהרים: *Don, Dniepr, Dniester, Danube, Dvina, Eridanus*. זה מראה שדנ ענינו שטף. יש מי שהשוה *Eridanus* לַיְרֵדָן, ורצה להוכיח שהשם בא מהודו־גרמנית. על זה נאמר: אי משום הא לא איריא. לַיְרֵדָן יכול להיות שם אמורי. יֵר נמצא גם בִּירוֹ בשם ירושלים. והקדמת הסומך אל הנסמך הוא על פי האמחרית. השה פשתי העץ – עצי הפשתה.

(m) אחרי שגמרתי את דבורי על הגזרות *נ* וזב ועל השורש *אמן*, הנני בא להעיר על האפשרות שזב ואמן גלגולים מן *נ* הם. לפי זה יהיה גזרתה של *אמן* אנ, וזב יהיה גלגול מן זמ. השה זזב – *وَشَن*; עזב, *ازب*, מאס, עם *تَن*, הבאיש; *نَظْمَن*, מתמיד (חליים נאמנים). והשה סימן 18 אות q עם סימן 23 אות g.

קמצתי בהבאת החומר מהשפות האחיות, כי כונתי היתה רק להפיץ אור על העברית. לו הבאתי את כל החומר שנצטבר אצלי ונתברר הדמיון שבין שלשתם למדי.

(n) מה ההוראה העיקרית של וון? יתכן לקשרה עם *שָׁמַן*, ויהיה וון, *שמן*, דמיון הִכְרָה, הִכְרִיא, מן ברא, ברה. אבל מפני שהקל הוא יוצא לשני, אני בוחר לשער שענינה הוא סעד, סמך – עזב (עיין סימן 18 אות b).

24. اس

(a) האלִיף משתנה לעי"ן והשי"ן לצד"י. לפעמים האלִיף נשמטת כליל. אפשר שהגזרה היא בת אות אחת.

(b) בסורית *שׁוּשׁ*, באפעל *אֲשִׁישׁ* או *אֲשִׁישׁ*, צחצח, לטש, מרק. הלכות *מֶאֱשִׁשׁוֹת*, ר"ל צחות ומבוררות, בנגוד אל הלכות קהות (שיר ר' ד', י"א). *אֲשִׁ* על שם בהירותה. עֲשִׂת, היה חלק משמן, *to be sleek*. *אֲשִׁשׁ* – *אֲשִׁ* זוכית; *אֲשִׁשִׁית* – *עֲשִׁשִׁית*, מנורת זוכית; *אֲשִׁשִׁיה* – *عسن*, *glass, tulmber*. בתגראי *אֲשִׁשׁ* – בארמית הבבלית *אֲשִׁמְנִית*, פניני זוכית (עיין רש"י לקדושין ט', ד"ה חומרי); *שִׁשִׁשׁ*, *שׁוּשׂא*, *Glycyrrhiza glabra*, על שם חליקותם

(c) אש - בארמית אֶשְׁתָּא - בתגראי עשו, קדחת. ומוזה שם הפעל עֶשְׁנוּ to have malaria.

(d) عس - عس - اص, to press down, flatten smoothen; אֶפֶץ - עֶפֶץ - عقص. اص, חזק. מזה איש, אָנוּש. נְחָאזֶש, קים. הארמית אֶתְעֶשֶׁש - עס نفسه, to try one's strength. בתגראי אֶשְׁתִּי, משחק ילדים, כשהאחד מציג את רגלו על הארץ וכובש עליה והשני מתאמץ לעקרה ממקומה. אס - اص - است - שְׁתִּיָה - מְשִׁתִּיָה - הארמית אֶשָּׂא: שְׁת; שְׁתִּי? וגם הפעל אוץ.

(e) מענין הרקוע, הרדוד וההחלקה. אֶשְׁיֶשָּׂא (אשִׁישַׁת ענבים). עֶשֶׁת ברבוי עֶשְׁתִּיּוֹת ועֶשְׁתוֹת, ואם זכרונִי אינו מטעני, גם עֶשְׁשׁוֹת. לפי באורי ר' נטרונאי גאון עשתות הם רקועי פחים וזה מסכים עם תרגום השבעים בשה"ש ה', י"ד πτυξιν. העשת הוא sheet, tablet, plaque. עֶשׂוֹת, מעובד מרוקע. להתפתחות המושגים השוה فطح, to fashion s. th. and make it. brood. אידות המשקל הפעיל במקום הסביל דברתי בספרי דקדוק הארמית הגלילית העומד לצאת לאור בקרוב.

(f) עֶשֶׁת, ברבוי עֶשְׁתוֹנוֹת, והפעל הֶתְעֶשֶׁת. להשתלשלות המושגים השוה صفع, רدد, רקע; صفيحة, עשת, פח, لوح; تصفح, התבונן בדבר בינה יתרה. בתגראי אֶשְׁוֹת capacita, ingegno.

(g) עֶשְׁנִי, באכדית isten, אחד; הוראתו העיקרית אולי היתה: יסוד, כי האחד הוא יסוד המספר.

25. ספר

(a) אות הפ"א היא מרחיב הגזרה לעתים קרובות. ההנחה הראשונה של הגזרה היא על תנועה מהירה, פזיזות ופישה. سفر - סיר - סיר - סיר - טיר, נסע הלך, עף. צֶפֶר - צֶפֶר - טֶבֶר - באכדית issuru (מן יצר) - בתגראי שְׁרִיכַת. בעברית טִיר וְשִׁירָה; סִירָה, boat. צִיר, מלאך, שליח. באכדית sipru מלאכות (b) בסורית סִפֶּר - טֶפֶר, קפץ, פש; صفر, רץ, מהר; צִפִּיר, תיש, صفة שם כנוי לעז; באכדית sapparu, עז הבר, مسافرة - שרת הבר.

(c) سيم (הולין), ספר מעשים מימות קדם, נשא משלו ולמדו לאחרים. סירה - ספור חיי איש, דברי הימים, שיר גבורים; בסורית שִׁיר וְשִׁירָה, שר, זמר. מזה בעברית שיר. השיר בעיקרו היה מה שנקרא אצל היונים epic, ואצל הסקנדינבים saga. דוגמתו נשארה לנו בשירת דבורה. השם שיר בדברי זמרה מכוון אל המשנה בדבור הפרוזאי (עיין הערתי בסוף הסימן).

האחוד והקשירה, האריגה והתפירה אנו מוצאים בתגראי תִּפְרָא - אחד; صفر, קשר, אגד. קלע; צִפִּירָה, כליל, כתר; הסורית צֶפֶר, קלע גדול; ثوب, חצר.

קשר תפר: תָּפֶר-תָּבֵר-בסורית שָׁפֶר; באכדית isparu, אורג; בארמית הבבלית אִשְׁפָּרָא, Flickschneider, באכדית siparu, אסיפה, צָר-קשר.

(c) הוראת המתיחה, הפשיכה והמדידה אנו מוצאים בגעז סַפֵּר, מדר; מִסְפֵּר, מתיחה, ההמתחות; העברית שָׁפֶרִיר-בתגראי סַפֵּר, מקום מחנה הצבא. soldier's quarter's, encampment: באכדית sapru - saparuru - בתגראי שָׁפֶר-עור, skin, hide; בסורית שְׁפִירְתָא, העור התחתון, hypodermis; בעברית שָׁפִיר, הכיס שהעובר נתון בתוכו.

הערה: - כל ההיראות האלו נמצאות מאוחדות בשורש שִׁל, נסע בדרך, פשט, קפץ, קשר.

(f) הוראת הזוהר, הזריחה והיופי: سفر-באכדית sararu - בעברית צָהָר - זָהָר-זָרַח, شرارة, ניצוץ; יופי, הדר; בעברית שָׁפֶר; בארמית צָפָרָא, בוקר; סָפֶר-באכדית siparru, נחושת; صفر, זהב, נחושת; صفر, ירקות.

(g) בהירות הצבע מתיחסת גם לקול: בארמית צָפֶר - صفر - שָׁקַק, צוּר-צָלָל, צָלָל וּמְצָלָה, to squeal, crear, road, cry out; צָרָצֹר-צָלָל, צָלָל וּמְצָלָה. (h) ריקות ורעבין سفر-سفر, היה ריק. בתגראי סַפֵּר, רעב, בתגראי סָפֶר תער החרב, בעברית שוֹפֶר ושְׁפֹפֶרֶת.

הערה: - ההוראות ריקות, ירקות ויופי מאוחדים גם בגזרת "רק" (עיין למטה).

(i) כריתה וחתוך: صر - رشش - سزر, בעברית וסורית ספרי, מזה מִסְפָּרִים, סָפֶר; סָפֶר-شفر, גבול, שפה; شفرة, סכין.

הערה: - מזה נראה שהגזרה סר היא גלגול מן קר > קצ. השוה קוֹרָה - בארמית שְׁרִיתָא, סָפֶר, הרצה דברים - قص; شفر - نقص, חסר. מסופק אצלי אם קר-ספר, כתב, והשם סָפֶר, שאולים מהבבלית. לדעתי נשתלשלו מהוראת הכריתה, אם השרשים דבר, שפר הם אחי ספר או אחי זמר לא נתברר לי.

הערה: - שיר, קינה, חנוי, משנה, שנון, כולם הונחו על החזרה על דברי הקדמונים. שיר הוא ספור מאורעות היסטוריים בדברי מליצה וזמר קינה היא הבאת דברי משוררים קדמונים לשבח המת בדברי שיר ומליצה. החנוי הוא דברי המשוררים הקדמונים בשבח החי והמת, השנון והמשנה היא החזרה על דברי הקדמונים בדבור הפרוזאי בענייני דת מוסר ודרך ארץ. ובמובן הזה הם מסכימים עם הערבית سنة, מסורת וקבלה. קודם צמיחת המדרש היתה המשנה כוללת כאמור ענייני דת, מוסר ודרך ארץ. אחרי התפתחות המשנה נחלקה להלכה, אגדה ודרך ארץ; וברבות הימים גם דרך ארץ ודברי מוסר נכללו באגדה. ומפני שההלכה היתה להם עיקר בחיים,

נתיחד השם משנה להלכה. אף על פי שהפעל שָׁנָה לא זו מלשמש גם לאגדה. החדוש בדברי קינה, ר"ל כשהמקוננות חדשו דברים מלבן, נקרא עירור, והמקוננות נקראו מעוררות. החדוש בדברי משנה נקרא מדרש או דרש. החדוש בדברי הלכה כמדומני שנקרא שמועה. ויתכן שהשם הזה הוא תרגום מהיונית ἀκροῦσματα, למודי אנשי שם הנמסרים מתלמיד לתלמיד, ἀκροαματικαὶ διδασκαλῖαι, סתרי חכמה של הפילוסופים שלא נתנו להכתב. שם לחדוש דברי שיר לא בא אלינו. בימים מאוחרים לקח השם קלוס את מקום התנוי.

(המשך יבוא)

בנין פֿעל

במקום אחר⁽¹⁾ הערתי על דרך הלשון העברית בהתפתחותה „לסלק את הצורות של הפסיבים ולהשתמש במקומם ברפלקסיבים“⁽²⁾ והזכרתי את הידוע, כי גם בנין פֿעל, בעבר ובעתיד (לא בבינוני), נצטמצם הרבה בלשון חכמים ובמקומו בא בנין נתפעל⁽³⁾.
נצטמצם אבל לא נת בטל. ומצוי הוא גם בספרות חז"ל וגם בספרות שלאחריה.

יש גם ערך מעשי לחקירת בנין פועל בספרות שלאחרי המקרא, מפני שיש סוברים, שלשון חכמים עיקר גם בזה, ובנין פועל הוא ארכאיזמוס בזמננו⁽⁴⁾ וצריך לרחותו מפני בנין נתפעל. לדעתי קיצוניות היא, שאין להחזיק בה, ואשתדל בזה לבסס את דברי.

*

בספרי דקדוק של לשון המשנה⁽⁵⁾ הוכאו דוגמאות לבנין פועל, אבל בדרך כלל בלא בדיקת ח"נ וכמה מהן אינן מאוששות. משום כך על כרחי אטפל בהן תחילה לשם ברור ואחר כך אוסיף עליהן ממה שמצאתי בענין זה. ויסלחו לי הקוראים, על שאלאם במראי מקומות ובחלופי נוסחאות. אחרת אי אפשר.

⁽¹⁾ „תרביץ“, שנה א' ספר ב', עמ' 118–19.

⁽²⁾ במקרא משמש נפעל גם במקום פסיב קל, ויש שנתקימו צורות פסיב קדומות בצד צורות נפעל מאוחרות כגון: יוקח, יותן ועוד בצד גלקח, נתן ועוד.

⁽³⁾ כגון: נתקדש, נתנסה, נתנדה ועוד, במקום: קודש, נוסה וכו'. וכבר מצינו במקרא צורות התפעל המשמשות פסיב, כגון: ידכאו (איוב ה' י"ד – עין שם בפרוש רש"י), ישתכחו (קהל' ח' י').

⁽⁴⁾ עין ברגנרין, תורת הצורות, שהביא בכל מקום צורות עבר ועתיד של בנין פועל באותיות קטנות, להבליס כי אינן אלא צורות „מליצה“.

⁽⁵⁾ בידי ספריהם של גיגר, ויגפריד ושטרק, אלברכט, סגל, ואצטט כל דוגמא בשם מי שהביאה תחלה. את ספרו של דוקס Die Spr. d. Mischna לא יכלתי להשיג פה.

לוקט⁶) (פאה ה', א'). מיבא גם בירוש' שקל' מ'ו א' (בבלי ג', א'). בדפ' העיקריים שלמשנה לוקט בוי"ו. במשנה כ"מ כנראה ליקט (וי"ד ארוכה במקצת). בשקל' ד'ו רפ"ז ליקט בפרוש וכן בשקל' כ"מ. גם ליקט פיעל, הוא גוף סתמי, אבל נכון יותר לוקט.

י'פ' (כח'ז) (פאה ו' ו'). קרויס, צדמ"ג 67, עמ' 732, מטיל ספק בצורה, זו ולדעתו אפשר שצ"ל י'פה, פיעל עומד, אבל הכתיב יופי בוי"ו הוא לא בהו' בלבד⁸) אלא גם בד"ר⁹). בכ"י קויפמן^{9a}), בד"ו רפ"ב ובירושלמי. ולא עוד אלא שהוא נמצא גם בספרי דבר' פסקא רפ"ג (ב' פעמים), כל זה, אין לדחות מפני ייפה שבכ"מ¹⁰). נכונים פקפוקיו של קרויס בנקוד י'פ' ונראה, שנכון הנקוד י'פ' (בחולם) שבכ"י, וכן באמ"ד ת"ו. אפשר שנקוד החולם הוא לזווג מלים (וכי מרוב עומרין יופי כח, כמה חולמים רצופים, וכן בספרי הנ"ל) ע"ד מדיח ומליח (חולין ק"ג א') שהעיר עליה ריב"ג¹¹) וכן: העני העשיר, יעני יעשיר¹²) ועוד, וע"י החולם נתקדה הפ"א בחיריק (שהרי יופה היא צורה משונה) ויצא שם במקום פעל. ראה להשערתי, שהרי מליצה זו נמצאת, כפי שהעיר סגל, שם, גם כתוב' ח' ד' וגם שם בהקבלה ל"הורע כח"ו ואין שם הכתיב יופי (וגם לא צורות מעין רוב עומרין) עין גם: תוספ' פאה ג' ו' ז', ספרי דבר' פסקא רפ"ג, ירוש' פאה י"ט רע"ז; ספרא צו פרק י"ז, זבח' ק"ב ב', ועוד ועוד. בכלם יפה, ייפה, בודאי פיעל¹³): י'פה כחו "כלומר הכתוב"¹⁴). אמנם באחדים אפשר שצריך לנקד כעבר קל או כבינוני קל.

⁶ גיגר, עמ' 38.

⁷ גיגר, שם, סגל, עמ' 61, בפקפוק, כך מנקד ומפרש גם ח.נ. ביאליק בפרושו למש' פאה.

⁸ הובא באלברכט, עמ' 107.

⁹ באלברכט, שם: יפי חסר וי"ו, אבל בדקתי ומצאתי יופי, מלא וי"ו. ^{9a} מובן מאליה כי כונתי להוצאת הפקסימילה של פרופ' ביר.

¹⁰ בפרוש הרע"ב יפה (כך גם בדפ' ריווא שי"ט).

¹¹ הרקמה, הוצ' ב"ג, עמ' VIII, והוצאת וילנסקי, עמ' כ'; מ ל י ח נמצא גם בפרוש ר' גרשום (חולין שם) ב' פעמים.

¹² מצוי בלשון חכמים ומובא במלגות. גם כפעל יוצא: יושב אני לדון דיני ממונות לה עשיר או לה עני, להרבות או למעט (פסדר"כ קנ"ו ב').

¹³ וכן מנוקד בכ"י, כתוב', שם: ייפה (כ' פעמים בחירק ופ"א דגושה).

¹⁴ י"ב אפשטיין, ספרי זוטא, "תרביץ" ש"א ס"א, עמ' 70 הערה 18.

לפ"ו נכון בודאי לנקד, לכהפ"ח במקצת הדוגמאות. הורע¹⁵ (בחולם) כחו. ומצינו הפעיל של פעל זה בחולם גם בגופים אחרים: א"כ הורעת כחן של נזקין (בכ"ק ז' ב'), א"כ הורעת כח פסחים (זבח' י"א א'), וכן הביא יסטרוב מירוש' שביעית ל"ט רע"ד: מפני שהוא מורע כחו... מפני שמייפה כחו... מפני שמייפה כוחן מפני שהוא מירע¹⁶ (כוחן, ובסמוך שם: מי מירע^{16a}); הורעתי מעשי (קדוש' ד' י"ד), כך במשניות בנוס' הז'פ'¹⁷, בבלי (גם ד"ו ר"פ) ובתוס' הוצ' צוק'¹⁸. החולם הוא ע"ד צורות כאלו בעו"י¹⁹

¹⁵ כך בפאה בדפ' אמ"ד ת"ו (בנקוד) ובכמה משניות מנוקדות שבדפ'. בכי"ק. כאן ובכתוב': הורע (בשורוק).

¹⁶ ב"ר.ד. ואעפ"כ לא הורע בזה כח הצורה מורע. והדבר צריך בדיקה (אין בידי אלא ירוש' הנופס).

^{16a} עיין בהערה שלפני זו.

¹⁷ מדפ' ישנים לפני דפ' ריווא שי"ט. בד"ר ובהוצ' לו חסר כל זה. בירוש' ובכי"ק הירעת י, בעי"ד"ר ובכי"מ: הרעת י.

¹⁸ בד"ר רפ"ב ועוד: הרעותי וכן באגה"ת.

¹⁹ כגון: וירק את חניכיו... בכל זין הוריקן היך דאת אמר והרק חנית וכו' (ב"ר מ"ב ב' הוצ' תיאודור), באכנים טובות ומרגליות הוריקן (שם); שני דדיה מוריקים חלב (פסרי. רמא"ש קפ"א); מו"ב ירן (ב"ר פ"ב ח', בכמה נוסח', שבח"ג); הו"ב יר, או"ב יר (בב"מ ט' ג'), כן בבבלי, ברש"י, ברמב"ם וברא"ש (במשנ' ד"ר: הו"ב יר חסר וי"ו*); הושבתה=השבתה (ספרא ויקרא, הוצ' רמא"ש עמ' 46, ע"פ כי"י). הו"ב יר הרוח הקודש (וי"ר ג' ו', כ"י לונדון), שו"ב יר לאותו העני (שם ל"ד ז', כ"י רומי ולונדון); הו"ב יר שפתי' (שם ט"ז ט' כ"י רומי). ומצוי הרבה בנוס' התימנים, מה"ג ועוד. וידועות צורות כאלה בארמית.

וכן בקל': שלא היו בוגים בדברי חורה (ספרי דבר' ש-ט. ילק' האזינו, סמוך לסוף רמז תתקמ"ב); מו"ל ין (שבת י"ט ב') כך בכי"ק, לו וירוש', וכן שם י"ט ה' בכי"ק, כי"מ, לו וירוש', וכן מגלה, ב' ד' במשנה ד"ר, כי"ק, לו, ירוש' ומשנה עם פיר' רמב"ם הוצ' ביהרנס, וכן וי"ר כ"ה ו' בדפ' ובכי"י רומי ולונדון — ב"ר מ"ו ריש ס' י"ג בחס"ג תיאודור. חו"ל ות בכרמים (סוף תענ'), כן במשנה ד"ר, בבלי (גם ל"א א'), כי"מ וכי"ק; בהוצ' לו ובעי"ד יר: וחלות חסר וי"ו, אבל ברש"י שבעי"ד יר פעם אחת

(*) וכן צריך בודאי להגיה במד' תהלי י"ז, ט': ואם הו"ב רת את כרמי אני או"ב יר את כרמך, בנדפס הו"ב דת או"ב ד (בדלת), בילק' תהלי רמז תרע"א: הו"ב רת או"ב יר.

ויהיה ייפה, הורע כמו היקל, החמיר: ומה אם במקום שהחמיר... היקל... מקום שהיקל... אינו דין שנקל... (נדה ד' ו' ועוד). ולא יחוננו (סוטה ט' ט"ו)⁽²⁰⁾, כך גם בבבלי ובכ"מ ובע"י וכן בסנהד' צ"ז א' (גם כ"מ וע"י). ככ"ק יתחננו, רפלקסיב במקום פסיב ברוח לשון חכמים, בהוצ' לו יחוננו, אפשר שהוא פסיב קל כמו יחן שבמקרא⁽²¹⁾. ינוגבו (מכש' ה' ג'). צורה זו הובאה באלברכט ע"פ דפ' ריווא שי"ט, אבל אין לדחות נוסח ד"ר שיגובו עתיד קל (או עתיד נפעל של פינ ע"ד עו"י וכפולים)⁽²²⁾ וכן בכ"ק (מנוקד שיגובו), בכ"מ, בד"ו רפ"ג, בהוצ' דרנבורג ובפרגמנטים בנקוד בכלי הוצ' פרידמן⁽²³⁾ וכן בפרוש רע"ב דפ' ריווא שי"ט (כדפ' האחרונים 'תקנו' שינוגבו). במשנה מנוקדת אמ"ד ת"ו שינוגבו⁽²⁴⁾.

ו ח ו ל ו ת ב ו י ו : ש ת ה א ז ו נ ת ו ו מ פ ר נ ס ת ו (ירוש' כתוב' כ"ט, ד' ב' פעמים) עונתו = זנתו שבתוס' כתוב' ד' ז'. במקרא ב ו ס י מ (זכר' י' ה'), ק ו מ י מ (מ"ב ט"ז ז'). אביא עוד: שכל הנשים לוטות בך (במ"ר נשוא ט' ל"ה), לוטות משרש לוט הארמי. אבל ציטט זה מסופק. בן יהודה מוציא מכאן שרש לוט הוועלם ממנו, כי באותה פרשה סי' י"ח מובא: שיהו הכל נשבעות בך ולטות זו את זו. פסקא זו מובאת בילקוט נשוא תשי"ח מתוך ספ"ז וישנה גם במה"ג במדבר (בח"ג הארוויטק) ובשניהם, וכן במה"ג כ"י ירושלים Heb 4⁰ 117: לוטות! במ"ר הרי אינו מקור בפני עצמו ופסקה זו, שסמך עליה בן יהודה, דומה יותר לספרי פסקא י"ח: א ל י ן בך וכו' (ואף קטע זה של הספר מובא במ"ר ט' מ'). א ל י ן גם ילק' נשוא ס"ף תשי"ח והארוויטק עמ' 23 מביא ח"ג: מ ק ל ל י ן, ל י י י ן, ו מ ל ו ן מ ד ע י צ ר י ך ל ה ע י ר על כגון זה. בכל אופן גם אם נכונה ל ו ט ו ת, הרי היא כאותן הדוגמאות שהבאתי לעיל. ולסמוך על צורה זו לשם הכנסת שרש חדש ודאי שאי אפשר.

(20) אלברכט, שם.

(21) עין גוג' בוהלי, ערך חנן.

(22) דוגמאות לעתיד כזה הביא שטיין, Das Verbum der Mischnaspr, עמ' 37 אוסיף: ל ו ז ו ק, מקור נפעל (פסח' ח' ב', בילק' תשא ת"ג לזווק), כדי שניצול... מדינה של גיהנום (בב"ת י' א' בנוסח' הדפ') וכנראה: הגיע פרקו ליטול אחר שלשים יום (דבר' ט' א', ילק' משלי ריש תתקמ"ז). ל י ט ו ל = להנטל, כלומר למות (השוה: אפילו נוטל את נפשו, בככ' ס"א ב' ועוד).

(23) יארבוך XVIII 1927.

(24) גם תוספתא שבת י"ז ט"ו עד שינוגבו, כך בהוצאת צוק' בדפ' סביוניטה שי"ד שינוגבו וצריך כנראה להגיה שינוגבו—עתיד נפעל (לצערי אין בידי לעין בתוס' ד"ר) בכ"י וינה (ח"ג צוק'): שינוגבו כבמשנה שלנו.

חותך (חולין ד' א') ⁽²⁵⁾ כך בדפ' ישנים ובכ"י.
 נוטל (כלים ג' ב' – נר שנוטל פיו) ⁽²⁶⁾. בד"ה, בהוצ' לו, בד"ו רפ"ג
 שניטל ביו"ד, בכ"י שנוטל ובכ"י מנוקד שְׁנִיטָל, אבל גם נוטל, אלו
 היה בכל הנוס', אינו פועל אלא נפעל בצורה פסיבית ⁽²⁷⁾.
 תעובר צורתו (פסח' ו', ט', שקל' ז', ג', זבח' ח' ד') ⁽²⁸⁾. צורה זו
 בו"ו אחרי העין, נמצאת גם בפסח' בגמרא ל"ד ב', ע"ג ב', פ"ב ב'; במנח'
 מ"ח א' ב' ⁽²⁹⁾; בירוש' פסח' ל"ד סע"ד; בכ"י ברב המקומות הנ"ל; בערוך, ערך
 עבר ב', ובספר הישר לר"ת, הוצ' מק"נ, ס' י"ב.
 אעפ"כ צריך להאריך מעט.

בכמה נוסח' ישנות מצינו תעבר בלא וי"ו. כך בהוצ' לו פסח'
 ושקל' ⁽³⁰⁾; בכ"י בכלם תעבר, בפסח' ובובח' מנוקד תעבר בקבוץ, אבל
 בשקל' תעבר בפתח! ⁽³¹⁾ ומענין, שגם במשניות ד"ר בשקל' תעבר חסר
 וי"ו. וכן בפרוש הרמב"ם בדפ' ישנים ⁽³²⁾ בפסח' ובשקל' ⁽³³⁾ וכן רש"י
 סוטה כ"ג א', ד"ו ר"פ, גם בשרידי ירושלמי שקל', עמ' 138-139, ג' פעמים
 תעבר חסר וי"ו. וכן הרבה פעמים בתוספתא ד"ר ובהו' צוק' ^(33a) פסח' וי"ו,

⁽²⁵⁾ אלברכט, שם. – הוא מביא גם שם: יולד (בכור' ה' ג', נגעים ז' ד' ה'). אבל
 זהו עתיד נפעל כשיוולד, לכשיוולד.

⁽²⁶⁾ אלברכט, שם.

⁽²⁷⁾ הערתי על צורות כאלה, המצויות בלשון חכמים למכביר, בקרית ספר, שנה ד'
 עמ' 136, וב"לשוננו" שנה ג' עמ' 307.

באמת מצינו בד"ר ונוטל טעם הפירות... אף נוטל שומן הפירות (סוטה ט' י"ב)
 וכן בבבלי אמ"ד ח"ז: ונוטל טעם... ונוטל (כך) שומן... בכ"י פעם ונוטל
 (בו"ו) פעם וניטל, גם בתוס' סוטה ט"ו ב' ב' פעמים ונוטל (בו"ו) גם בד"ר וגם בהוצ' צוק'.

⁽²⁸⁾ אלברכט, שם. סגל, עמ' 61 הערה 6. מפקפק בצורה זו.

⁽²⁹⁾ ב' פעמים. בד"ו פעם אחת ותעבו'.

⁽³⁰⁾ בובח' תעובר.

⁽³¹⁾ כותב כ"י זה ומנקדו, או מנקדיו, אינם אידנטיים. כ"י זה נוהג בשיטת "מלא"
 ואלו קרא הכותב תעבר (פועל), אי"א לו שישימט הו"ו בכל שלשת המקומות.

⁽³²⁾ עינתי במשנה ד"ר, בגמרא פסח' ד"ו ר"פ, בקדשים ד"ו ר"פ-ג ובשקלים ד"ו ר"פ-ו.

⁽³³⁾ בססח' עם פרוש הרמב"ם הוצ' טולידנו תעבר במקור ובפרוש.

^(33a) מדפ' ישנים בידי דפ' סביונ' שי"ד.

בב"ק י"יח י"ט מנח' ד', ו', תמורה ג' ט. שם ד' ט"ז, כריתות ד' ב', י"א י"ג, זבח' א' ב', ד' א' (34) ד' ו', ח' י"ד ט"ו (35).

ברי שא"א לבטל את כל הנוסח' הישנות האלה ולומר, שהן של בנין פועל בכתיב חסר. מתנגד לכך ביחוד הכתיב החסר (בקונסקונצ'א!) שבכ"ק ובתוספתא. ואין כאן אלא בנין פועל עומד והוא מצין שנוי במצב. נמצא לו גם זמן עבר: תבשיל שעברה (36) צורתו (כבית צ"ה ב' (37) ברכ' מ' ב' (38).

גם עיבר מלשון הריון נמצא כפעל עומד (וכבר הובא במלונות). כגון: הגזול את הפרה ועיברה (38a) אצלו (תוס' ב"ק ריש פרק י'), עד שלא נגמר דינה עיברה וילדה משנגמר דינה עיברה וילדה (סנהד' פ"ע"ב וע"א). ר' יוחנן כי עברתו אמי מת אביו (קדוש' ל"א ב'), שעוברתו אמו (סנה' ל"ז ב'), עיברה (יבמ' ז' ה'). ויש עוד צורות פיעל כאלה, כגון: עיפש (39), תבשיל שבישל כל צרכו, שלא בישל כל צרכו (שבת ל"ז ב', ל"ח א' – כמה פעמים) גם כ"מ ובה"ג ד"ו י"ז ג: בישל ביו"ד; וענבים שבישלו כל צרכם (כלאים ז' ז') בירוש' ובכ"ק (מנקד שב"שלו וכן באמ"ד ת"ו שב"שלו). יש גם נוסח' שבישלו חסר יו"ד. גם במקרא: פתח, צמח (40) ועוד.

נראה, שנפגע החוש הלשוני של הקורא בצורה בת דו משמעות (שהרי עבר בפיעל משמש הרבה כפעל יוצא: מעברין את השנה ועוד) ושנה מעט מעט שלא מדעת תעבר לתעובר ושתיהן היו משמשות זמן רב כאחת, עד שבאו הדפ' האחרונים, והעבירו צורת תעבר לגמרי.

ועוד מובא באלברכט ב"אולי" קדשו (מנח' י"ב א'). אבל הכתיב קדש, קדשה, קודשו מצוי הרבה בלשון חכמים ואף כאן מנוקד בכ"ק קדש.

(34) בהיצ' צוק' כמה פעמים תעבר (יו"ד לפני הבי"ח).

(35) ב' פעמים, פעם אחת תיעבר, יו"ד לפני עי"ן, גם בד"ר.

(36) גם תבשיל שעברה צורתו (ספר הישר לר"ת מק"נ סי' י"ב).

(37) בכ"מ שעיבר, בכ"י המבורג: שעיברה, בשניהם יו"ד.

(38) בדפ' שעיבר, אבל בכ"מ (מובא בד"ס): שעיברה וכן בב"ת

שהבאתי בפנים, גם בתוספתא תרומ' ט' י' הוצ' צוק': פת שעפיש... תבשיל שעיברה צורתו.

(38a) כך, ביו"ד הוצ' צוק'.

(39) דוגמאות במלונות, ועיין בהערה הקודמת.

(40) גם ב"ר י"ג א' הוצ' ת"א: לא צימיחו עד שירדו עליהן גשמים (צורת

הפסק), ועוד דוגמאות בספרות חז"ל.

בקמץ⁽⁴¹⁾. וצריך להוסיף, כי בדפ' ישנים (ד"ר, ד"ו, רפ"ג ועוד) הגי' כאן: עד שלא קדשן... משקדשן, ובגמרא ד"ו רפ"ב (דף ק' ב): ואידי דקא בעי מיתנא סיפא משיקדשן⁽⁴²⁾.

סגל, עמ' 61–62, הוסיף כמה דונמאות:

אורע (תוס' שבועות א' ב'): על טומאה שאורע, כך בהוצ' צוק'. אבל בדפ' ישנים שאירע ביו"ד; בדפ' אחר' שאירעה. מלבד דוגמא זו של סגל מצאנו גם: אירעין (כך) כשם שאורעה לפלונית (ילק' נשיא סוף תש"ח)⁽⁴³⁾. מובא מספרי במדבר י"ח ושם: יארעין כשם שאירעה לפלונית (ביו"ד) וכן בפס"ז: כשם שאירע (ד"ו ל"ט ד' בובר פ"ט א').

גם בן-יהודה, ערך ארע, הביא: אורעה כל הפרשה להיות דין (בב"ת קי"ג ב'), מלשון מאורע. בכי"מ הידע' (דל"ת).

חויבנו (מכות ג' א') כך בדפ' וילנא, שנתקן (בדפ' ישנים ובכמה מן הדפ' האחרונים וחייבנו, חסר וי"ו), אבל בר"ח וברש"י בדפ' ישנים וחייבנו, ועל זה צריך היה להעיר. בכי"מ מינכן וחייבנו, ושתי הצורות נכונות.

יחולל (קדוש' ע"ז א'): אמר קרא לא יחלל לא יחולל. אבל זהו מעין אל תקרי והוא מפרש והולך ברוח לשון חכמים: זה שהיה כשר ונתחלל, ואין להביא משם ראיה. ואמנם בכי"מ: לא יחולל.

תורמה (תוס' מעשר ראשון ב' ב'): כלכלת תאינים שתורמה⁽⁴⁴⁾ עד שלא נגמרה מלאכתה נראה שצ"ל שתורמה, עבר קל, בכנוי נסתרת כבמשנה, מעשרות ב' ד' ומנוקד בכי"ק, שתתקנה, מפיק ה"א.

פותיתי (ב"ר ע"א) הובאה כדוגמא מסופקת בלא הערה על עצם הנוסח. פותיתי (בקבוץ) נמצא גם ביסטרוב, שצין ב"ר בסתם והביא פיתיתי (ביוד) מילק' ב"ר קכ"ז והגיה פותיתי בוי"ו, אבל ב"ר ע"א ח', פתיתי (לא יוד ולא וי"ו) ובהוצ' תיא' מובא בח"נ גם פיתיתי, ביו"ד אחרי הפ"א, ואין כלל פותיתי בוי"ו! הגהה לחוד וציטט לחוד!

⁽⁴¹⁾ באמיד ת"ו מנוקד: קדשו משקדשו (קוף חרוקה ודלת דגושה) וכן מנוקד שם בשאר המקומות כפיעל, בבבלי (גם ד"ו רפ"ב) כחוב במקומנו: קדשו משקידשו (ביו"ד).

⁽⁴²⁾ יוד לפני הקוף אולי לסמן סגול, כנהיג בכ"י, או טעות הדפ' כאן וצ"ל מ ש ק י ד ש ן.

⁽⁴³⁾ בדפ' וילנה: י א ר ע ך כשם ש א י ר ע (מתוקן).

⁽⁴⁴⁾ כך בהוצ' צוק', בנוס' הדפ': בכלכלה של תרומה עד שלא נגמרה מלאכתה (לפני דפ' סביון' שידד).

בספרם של זיגפריד ושטרק עמ' 75 מובא 'אוחר מירוש' יומא מ' ע"ג, אבל בד"ר (וכן בדפ' קרוטושין) יואחר, בנין העל. בן-יהודה, ערך חלחל א', הביא, שחולחלו מן הגשמים (תוס' שקלים א' א') והעיר כי: 'בתוספתא צוק"מ שחלחלו'. יש עוד צורות של פועל בספרות חז"ל, שלא הובאו בספרי דקדוק ואציע בזה מה שמצאתי (בלא כונה לשלמות).
בוטל ב"ר ריש מ"ו, משבטל יצרו משבוטלה תאותי. כך בד"ק, ד"ו וד' שאלוניקי שנ"ד, בהוצ' תיא' משבטלה ובח"נ גם משביטלה (45), ביו"ד.

מענין כי גם בתענ' ד' ו' יש ח"נ כאלה. ברב הנוסח' ובוטל התמיד כך ד"ר, לו, ירוש', כ"ק (מנוקד וְכָטַל – בי"ת קמוצה), בבלי (במשנה ובגמרא כ"ח ב'), משנה שבכ"מ, וכן מגלת תענ' הוצ' נייבואר עמ' 24 (46), בשבה"ל ד"ו ל"ט רע"א, בסמ"ג, ריש הלכ' תשעה באב (ד"ו ש"ו רמ"ח ד') ומחזור וויטרי עמ' 230.

אבל יש גם ובוטל, (46a) כך משנה שברייף (גם ד"ק רס"ט), ב' פעמים בילק' מלכים ר"ג בד"ר ובד' ליוורנו (47) וכן במלאכת שלמה על המשנה, גם במשנה אמ"ד ת"ו וְכָטַל.

ומצינו גם וביטל ביו"ד, כך פס"ר, דברי ירמ' (הוצ' רמא"ש ק"ל ב'), בד"ר ובדפ' למברג תרי"ג (48) (עם פי' זרע אפרים). בכ"מ תענ' גמרא כ"ח ב' ומח"ו עמ' 223.

יבוקש. סנהד' צ"ח א', אין בן דוד בא עד שיתבקש דג לחולה ולא ימצא, בכ"מ שיבוקש.

וכן יבא שיבוקש דבר מקרא... ס"א זוטא פרק ט"ו סמוך לסופו (= פרקי דרך ארץ, רמא"ש עמ' 14), מובא מתוספתא עדיות א' א' ושם; שיהא אדם מבקש...

(45) וכן בח"נ מ ש ב י ט ל במקום מ ש ב ט ל. פיעל של שרש בטל כפעל עומד מצוי בלשון חכמים, כגון תענ' ט' א' כ"מ: אלא ש ב י ט ל ו שלש מתנות טובות = שנתבטלו שבדפ' (יש הרבה ספקות בבנינים של שרש ב ט ל ואין לבררם אלא באריכות ולא כאן המקום).

(46) סדר החכמים וקורות העתים ח"ב.

(46a) בוצל מובא כדוגמא לבנין פועל במשנה. בתורת הצורות של ברגרין עמ' 55.

(47) בד"ו פעם ב ו ט ל בוי"ו ופעם ביטל ביו"ד. בשאר הדפ' ב י ט ל, ב ט ל.

(48) בשאר הדפ' ובוטל בוי"ו.

גורש. פד"א ריש פרק י"ט: בערב שבת גורש ויצא, וכן שם ריש פרק כ'.

שם פרק כ"ג סמוך לסופו: גפן שגורשה ויצא מגן עדן = ילק' המכירי. ישע' י"ז י"א (49).

חויב. שהובא למעלה, נמצא גם מד' תהלי' ט' ו': רבש"ע אני חויבתי לך. כך מדמו ואילך, בד"ק חייבתי, בובר דף מ"ב: חייבתי אני (50).

מושמש. כתובי' י"ב א (51): כל שלא מושמש (כ' פעמים). כך גם רש"י ורא"ש, אבל בכ"מ: כל שלא מישמש (ביו"ד) וקשה להכריע.

רוחק. תנח' בהעלותך ג' בנוסח הדפ' ובבובר: רחקנו מהקרבת חנוכת המזבח, וכן במד' ריש בהעלותך, אבל בילק' ריש בהעל' רוחקנו.

שולח. ב"ר כ"ז ז' הוצ' תיא' ר' יהודה א' שולח מגן עדן בעולם הזה ובעולם הבא ר' נחמיה אומר שולח מגן עדן בעולם הזה ובעולם הבא לא שולח, בח"נ תיא' שולח גם מכ"י פ' (52).

גם מה"ג וארא עמ' 67: תן לי תשובת דברים ששלחתי אצלך בשבילם (53).

ואעפ"י שכל הדוגמאות, שהובאו כאן – אחרי שנסיר מהן את הפסולות לגמרי ואת המסופקות ביותר (54) – הן ככמות מבוטלת (55) לעומת

(49) ב"ר סוף י"ז: ע"י ששפכה דמו של אדם הראשון לפיכך... (גם ירוש' שבת ה, ע"ב: תנח' נח א', מצורע ט' תנח' בובר נח א', מצורע י"ז), בהנהיג דפ' ברלין 25 והלבינה את פניו ושפכה את דמו וגירש מגן עדן.

(50) בוי"ר ל"ד ח' ד"ק וד"ו: שעשה חסד עם מי שחוייב לו, נראה, שנכונה יותר גרסת כ"י לונדון וכ"י רומי: שהוא חוייב לו, וכן באותו ענין עוד פעם: שעשה חסד עם מי שחוייב לו, גם ד"ק וד"ו: ילק' וירא רמז פ"ב: שהוא חייב.

(51) אין בידי דפ' ישנים.

(52) גם: שלוח, שלחו ועוד.

(53) מה"ג בראשית עמ' 22: וכן את מוצא בגדעון כשנוסה בגוה. אין ספק שצ"ל כשניסה ביד ובגה-ג כ"י ירושלים Heb 40 114: כשנסה (מנוקד בחירק). רמז לפסקא זו נמצא בילק' נביאים שניה ס"ב ושם לנכון: התחיל מנסה בגוה.

חגיגה י"ג סוף ע"ב על אשר קומטו... אלו תשע מאות ושבעים וארבע דורות שקומטו להבראות. הוא דורש את הכתוב: אשר קומטו בלא עת (איוב כ"ב ט"ז) ואין להביא משם ראיה לבנין פועל.

(54) יופי, אורע, תורמה, מושמש, רוחק.

(55) כעשרה: לוקט, יחוננו, חותך, תעובר, חויב, חולחל, בוטל, יבוקש, גורש, שולח.

נתפעל פסיבי הנפוץ בלשון חכמים, דין להוכיח את הנאמר בראש מאמר זה. כי בנין פועל לא נתבטל לגמרי בלשון חכמים. ובדאי ימצאו עוד דוגמאות אחדות.

בנין פועל מצוי הרבה בפיוטים ובסגנון הפילוסופי של ימי הבינים ואין צורך להביא ראיות.

אבל גם בשאר חלקי הספרות שלימי הבינים הוא נמצא כאן וכאן. פורש (ב' פעמים, תה"ג הרכבי עמ' 18), שחוייבה בביעור, שתחוייב במעשר (שם 120), לא תקובל עדותו (מה"ג אסף, מדעי היהדות, ספר ב', סי' ק"י), יתוקן קודם החופה (אוצר השטרות גולאק, עמ' 11). ישולם (שם, 349, 352), יסולקו (שם, 350, 352), לוקח... אבן קטן (ספח"ס, הוצ מק"נ, עמ' 462), שתקובל לפני בהן (רש"י מנח' ק"ד ב'), ינוחמו (הנ"ל, יחזק' ט"ז נ"ד), ישולם שכרי (הנ"ל, שבת קי"ט רע"א), ישולחו (הנ"ל, בב"ק סוף פרק א'), שלא כובס (ר"י קרא, יבמ' י"ג ז'), ואפשר שישולח⁵⁶ (רמב"ם, יסודי התורה ז' ז'), פשתן שלא נופץ, (הנ"ל, הלכ' שבת ה' ה') וזולזלתי בעיניהם (רשב"ם שה"ש א' ו'), יחוייב להשיב (כפתור ופרח, ד"ו דף ת"ח א'), שתקובל תפלתי (ספר המוסר, ר"י כלץ, פרק ד' דפ' מנטובה מ"ח ב'). גם ברשימה זו לא נתכונתי לשלמות, ומובן מאליו, שאפשר להוסיף.

הלשון העברית החדשה פתחה שעריה לרוחה לבנין פועל כבמקרא. ואף המפקק ימצא שבילים שלא נשמו בכל חלקי הספרות ויש בהם כדי להוליכו לבטח.

המשתמש בבנין פועל אפשר לו שידיק ויבחין בין פסיב ובין רפלקסיב שלא בתוספת „עצם" או אוביקט אחר דומה לו, שהרי אם „נשתחרר" או „השתחרר" משמיע תמיד פסיב, על כרחנו יהיה הרפלקסיב „שחרר את עצמו" וכן „נתפטר", אבל „פטר את עצמו" ודומים להם הרבה. ואף מי שיקבל עליו מנהג לשון חכמים בכל חמרותיה, על כרחו יפרוץ לפעמים גדריה, מפני ששני הבנינים, פועל ונתפעל, משמשים לפעמים בלשון זמננו שני מושגים: תָּבַר (ספר), נתחבר (מלשון חברה); במקום סָפַר (ספיר) אי אפשר לומר נסתפר (תספרת), וכן אין לשון החיים יכולה להחליף שָׁלַם (מלשון תשלומין הנוהג בזמננו) בהשתלם (כהוראתו הישנה ובהוראתו החדשה מלשון השתלמות).

⁵⁶ דו' ש"י: ששולח.

I בענין חויב, אחר מסירת המאמר למערכת.

בתוספתא בב"ק א' א' (גם בד"ר) נמצא ג' פעמים חייבתי, עבר קל ע"ד השלמים, במקום חבתי שבהוצ' צוק'. לפ"ז אין לבטל את הצורות חייבנו, חייבתי, שהובאו למעלה! במד' תהל' כי ירושלים Heb 80 • 512 חייבת, אבל אחרי התיזו גרד קטן במחצית העליונה של השורה וקרוב לומר, שנגרדה יו"ד.

אבל אין לומר בודאות, כי חייבתי שבמד' תה' ד"ו היא תקון מסברא; המדפיס בויניציאה הכניס בפרק זה (וכן בפרקים אחרים) הרבה נוספות ושנויים מכ"י (או כ"י) שהשתמש בהם (ובאמת הגיה ותקן הרבה). ואולי מצא חייבתי בכ"י.

בכל אופן הורע מכחו של פועל זה בספרות חז"ל.

II בענין יפה כחו הורע כחו.

לבקשתי עיין מר ד"ר אפרים פורת מצרנוביץ בצלום של ספרא כ"י רומי Ebr. 66 הנמצא אצלו והוא הודיעני בטובו, כי אמנם איתא בכ"י... הרבא פעמים שייפה כוחך שהורע (בחולם) כוחך (כי זה מנוקד בנקוד בבלי – נדפסה ממנו דוגמא בקטע של הספרא הוצ' רמא"ש – והחלפתי את הנקוד הבבלי בטברני).

אגב: מוריע כחו נמצא גם בתוס' בב"מ א' כ' הוצ' צוק', בד"ר מריע, חסר וי"ו. ורואה אני, כי כבר שער יסטרוב, ערך רעע, כי צריך אולי לנקד הורע בחולם.

הַיְסוּדוֹת הָעֵבְרִיִּים בְּשִׁפְת הַדְּבּוּר שֶׁל יְהוּדֵי תִימָן

(מוקדש למורי ורבי פרופיסור אהרן פריימן ליום הולדתו הששים)

אין היהדות התימנית חטיבה אחת. כשֶׁ שתימן בעצמה נפרדת לכמה מחוזים גיאוגרפיים, אתניים, דתיים, חברתיים, לשוניים, כך שונים גם יהודיה אלה מאלה בנמוסיהם, השכלתם ולשונם. לא הרי היהודי העירוני כהרי הכפרי, לא הרי צנעא וסביבותיה, תימן של השיעיים הַנִּיִּיִּים ("הַיִּיִּים" בפי היהודים) כהרי הדרום הַסְּנִיִּי ולא הרי שניהם כהרי צַעֲרָה וגבולותיה (כחמשה ימים צפונית לצנעא. היהודים הַסְּנִיִּיִּים" האלה בוחרים, בבואם לארץ, להשתקע במושבות. את חייהם תאר לנו א. טביב בספרו "גלות תימן" בספרית קה"ק לנוער). ושוב אגף מיוחדת הם גרי ארץ הגבעות בשפלה המערבית, הַתְּהַאֲמָה ("התהומות"), למשל יהודי שַׁרְף, עדן, שהיא מחוץ לתימן במובן המדויק של המלה, היא בליל לשונות בפני עצמה.

השורות האלו מכוונות רק לשפת היהודים העירוניים, ורק ליהודי צנעא והערים הסמוכות, כמו עֶמְרָאן וּשְׂבָאָם, — תימן המרכזית. את שפת הדבור האמתית אינך יכול ללמוד לא מן החכמים, המתבלים את שיחתם בדברי תורה ורמזים נפלאים עד בלי די, ולא מן הסוחרים החשובים, היודעים קרוא וכתוב ערבית, והמבינים לדבר בשפת המשכילים המוסלמים, אלא מן האיש הפשוט, אם כי לאו דוקא מדלת העם. חשיבות מיוחדת יש לשיחת הנשים, אלא שלשם חקירותה השלמה צריך האדם להאזין להן כשהן בינן לבין עצמן, ולכך לא היתה לי, כמובן, הזדמנות.

I

א. הערה מבואית על גוף שפת אחינו התימנים, על הערבית שלהם. החומר המועט הידוע בנוגע לדיאלקט המוסלמי של צנעא (1) אינו מרשה לי

---

(1) הרבה אסף התוקר היהודי הגדול, אדוארד גֶּלֶר, במסעותיו הפרושים בתימן, אלא שמעט מאד מרשימותיו הלשוניות של גלור ראה את אור העולם (עי' מאמרי בציטושריטט פיר סימיסיסמיק כרך 8 162 — 181 — טובא להבא בקצור ZS 8). אני סומך כאן ביתור

לדון בפרוטרוט על הבדלי המבטא בין יהודים ומוסלימים. בני שיחתי מעירים רק לעתים רחוקות על כך. ואולם צחות הלשון של יהודי צנעא מוכיחה שאין ההפרש גדול. הם הוגים את כל האותיות של האלף בית הערבי², וגם התנועות נשארות בשלמות ובטהרה בלתי מצויות. ומה שנוגע לדקדוק, לא מצאתי ב-MJ (ע"י הערה 1) צורה שלא ישתמשו בה גם היהודים. בנוגע לאוצר המלים שומע אני לעתים קרובות יותר על הבדלים. פעמים הרבה יש למלה אחת אצל יהודים ומוסלימים הוראות שונות או היקפי שמוש שונים. למשל במחוז של חיי המשפחה: אחי האם נקרא אצל המסלי בשם הערבי הרגיל כ'אל, אצל היהודי: סידי (אדוני). גם אבי האם או האב נקרא סידי, מוסלי: סיד או ג'די. "גרש אשה" מוסלי: טלק (המבטא הקראני, באופן עממי ובלתי מדויק גם ז'פרי, ש'לח) יה: פצא ("פצה", גמר את החשבון עמה). "גתר" מוס: מְהַר (המלה השמית המקורית), יהוד: שָׁרַט ("תנאי", השוה "תנאים"). "כלי הבית וכו' שמכניסה האשה לבעלה" מוסלי: נחאל (כמו "נחלה". באמת בא הנחאל במקום הירושה, הלא הבת אינה יורשת), יהוד: חוב (המלה העברית; כי מה שמכניסה האשה לבעלה, נישום בכסף ועל הבעל להחזיר סכום זה כשהוא מגרשה). מאכלים: "לחם", מוס: קִיבִּי או (הכפריים) עִיש ("חיים" כמו במצרים וגם מצויה בא"י), יהוד: לִקְמָה (לגימה). "בשר", מוס: שָׁרְקָה (דבר שבשופות, ע"י שמות י"ב, ד' MJ 67, 18 וע"י למטה III א. צדקה), יהוד: שָׁרַפ (ואילו שָׁרַפ אצל המוס: שתוף, עבודה זרה). "צנון", מוס: פְּגִיל (הרגילה) יהוד: קָשֶׁם, "כרת" מוס: קָשֶׁם, יהוד: קָצִיר (ירקות). בנוגע לשמות הבגדים יש הבדלים גם במקום שאין הפרש המלבוש

על ספרו של פרופ' מיטבוך Aus dem Jemen, על נסיעתו האחרונה של הרמן בורכרס בתוך ערב הדרומית. בקצור: M. J. בורכרס, גם הוא יהודי, עבר בתימן בשלושה מסעות ונרצה שם ב-1909. הספר הנדון מכיל תאור מסעו האחרון של בורכרס, כתוב ע"י מורו, ומלון ערבי. וגם דוגמאות משפת הרבור של מוסלימים צנעא, שרשםם בורכרס מפי מורו באותיות לטיניות. האיש ההוא לא ידע לדבר ולכתוב לפי דקדוקי הלשון הערבית; דרגת ההשכלה שלו מתאימה בערך לדרגת התימנים בני שיחתי.

(2) צ' = מ', תכונה ריאקטית קדומה ומשותפת היום לכל הדיאלקטים העבריים (ע"י ZS 8, 169). כבר בכתבי יד ערביים עבריים ישנים, מתימן ווולתה, באה צ' במקום מ' (Steinschneider, Hebr. Handschr. d. Kgl. Bibliothek Berlin I 62). ומנהג זה מקובל בהחלט בספרי השירות התימניים (המכילים כידוע הרבה שירות בלשון ערבית). שבוש לא מנהג הוא לכאורה, אם סופר כותב מ' תחת צ' (ע"י ד. צ. בנעם, "קריית ספר" ח', 35. שורה אחרונה).

בעצמו גורם לכך. סבית הבדלים כאלה הן מרובות, ואין לעמוד עליהן אלא אחרי בדיקה מדוקדקת של הדיאלקטים המקומיים השונים במרכז תימן. ב. אין מספר למלים הערביות המציינות ענינים יהודיים בתימנית. ואין כל פלא בדבר. הלא גם ביידיש, הספוגה יסודות עבריים יותר מן התימנית לאין ערך, ישנה אותה התופעה. אביא כאן דוגמאות אחדות. בית הכנסת (בֵּנִים) ⁽³⁾. את ה"מדרש" ("חדר" הילדים) קוראים הילדים בעצמם בֵּנִים זוגיִרִי, בֵּי"ב קטן. מתפלל (יִצְלִי), קורא או לומד בתורה (מִקְרָא). המטפחת של תיק הספר (מִצְנָרִי), המטפחת בפנים התיק (מִצְרִי), ה"יד" (מִכְנָס; מראים ביד: יִכְנָס). הספסל הנמוך שעליו שם הקהל את הספרים (מִרְפֵּעַ). ע"י Landberg, Datina 4/9 75). "נר תמיד" אין, את נרות בה"כ קוראים בשמות הערביים. תִּפְלָאֵל, "הכולל" נקרא הסדור לכל השנה; מלת "מחזור" אין. חנ"ך עם תרגום ותפסיר סעדיה וכו' (תאג' "כתר", ע"י אל נדאף, שרידי תימן י' עמ' ב'). שִׁפְשֵׁ (סִנְדֵּר), מציין גם את שמש המסגד. מלמד תינוקות (מִלְרִי, מה שאינו תרגום של מקרא דרדקי, אלא כדרך השמוש המוסלמי, ע"י MJ 57, 14. ואולם דרך כבוד קוראים לו מִרִי, ע"י למטה. בכלל בתימן המשרות של רב ומלמד תינוקות, שכל כך רחוקות הן זו מזו אצל האשכנזים, הן לפי הרוב ביד אחת). "אומרים (תפלת) עלינו וכדו'" (יִדִּי. על כן הם יאמרו בעברית "נותנים עלינו", "מביאים עלינו"). קורא בתורה בשבוע (יִפְסֵר אֶל־פִּרְשֵׁת, "ישבר"). "עמודי", "קרא זקף קטן וכדו'!" (אָרוֹם) חֶלֶק! קרא פשטא וכו'" (אֶפְרָק). כתב רש"י (שִׁבְט) ⁽⁴⁾.

ערב יו"ט (עֶרֶב, רק אצל יהודים. השוה Fraenkel, Aramäische Fremdwörter 277). יו"ט (עִידִי. "לפני החג" יאמרו "דִּנְיָאָה אֶל־עִידִי"). חול המועד (בֵּין אֶל־אֶחָלָאֵל "בזמן מלאכות מותרות". בֵּין בתימנית גם=בתוך, למשל בֵּין אֶל־מָא בתוך המים). מוצאי שבת וכו' (מִכְרִגִי). לכל החגים היהודיים יש שמות ערביים, שלשה מהם רומזים לחקלאות. כמובן משתמשים בשמות אלה ביחוד המוסלמים. השנה המוסלמית, הירחית, שאין בה עבור, היא ללא הועיל בשביל הלוח של החקלאי. החגים היהודיים ממלאים בהיקף

(3) שימת הכתיב שלי היא זו של ימי הבינים וע"י לקמן עמ' 362.

(4) מבארים לי "דק וארוך"; מתאימה איפוא למלה הספרותית שִׁבְט, שבהשפעת כ' נהפכת ת לש' איננו מקרה בלתי מצוי. אלמלא הפירוש ההוא, הייתי מבאר את המלה על ידי הספרותית שִׁבְט "משיכת קלמוס" ע"י חרוץ הח' בהשפעת ט'.

ידוע את החסר 6), ראש השנה (עיד אל-כאמס. בראש השנה קוצרים בתימן את התבואה הבכירה, הנקראת על שם כוכב כאמס). יום-כפור (סבת אס-סבות, שבת השבתות). סוכות (עיד אל-עִשָּׂה). חנוכה (עיד אס-סֶרְאגִי, "המנורה"). פורים (עיד אל-קֶאקֶר, הפירושים הניתנים למלה אינם בטוחים. עיד אל-קֶאקֶר = ואל-מֶא פ אל-מֶאקֶר "בחג פורים המים בחריצים", הגשם הוא בהתחלתו). פסח (עיד אל-פֶּטִיר, חג המצות). שבועות (עיד אל-כֶּצִיכֶה, "הִירָק") "אלא אל-יִתְדִי קד מֶחֶנָּא (אֶלְקָט אֶש־שִׁיע) וְלֹא עֲדָ תִּנְהָ", "אם היהודי צובע את ידיו לכבוד חג שבועות בִּתְנָא, (קח את הָאֵת) ואל תאחר — לחרושו" עי' ZS 8, 168 — חל אש־שֶׁבֶת, חלל שבת.

חתונה (עֶרֶם), וכן גם השמות של ימי ההכנה השונים לפניה. כלה (תְּרִינָה עי' Nöldeke, Neue Beiträge 148), ואולם: תֶּתֶן. האשה המלבישה וצובעת את הכלה (שֶׁאֶרְעָה). מילה (כְּתֶאֱנִין). יום צאת היולדת מן הבית (בִּית אל-נֶפֶא). בקור אצל קבר קדושים, כמו של שלום שבזי בִּתְעֵז, או "סֶפֶר" 6) מפורסם (יִזְרוּ, וְיִאֲרֶה, כמו המנהג, כך גם המלה ערבית).

5) בשביל מזג האויר וכדו' יש ליהודים כללים לפי חרשי השנה, למשל:

תֶּשֶׁרִי—ואל-מֶא פ אל-תֶּשֶׁרִי (בתֶּשֶׁרִי קני התבואה מלאים לֶחֶם).

פֶּסֶל 1) — וְכִזִּי אל-מֶרְה פֶּסֶלָה (כסלו עושה את האשה עצלה; מפני שהקור מתחיל ואינה מעזיה לצאת ולבוא בעבודתה כרגיל).

מֶכֶת—שֶׁהֶר אנ-נֶקֶבֶת (בהורש סבת נולדות ביתור נקבות).

שֶׁקֶט—גֶּזֶה מֶקֶרֶק—וְגֶזֶה מוֹרֶק (שכט חציו מיובש — עי' זלעפותיו הקרות בלי מטר; בתימן אין הגשם יורד בחורף אלא בקיץ) וחציו מנביט.

אָדֶר מצאלב הֶמֶן (אדר ענויים בשביל הֶמֶן, כי פתאים הם מאד).

תֶּמֶז—וְאל-פֶּרֶסֶק מוֹזו (בתמוז האפרסק עסיס, בשל לגמרי).

אָב—אָבו אס-סֶקֶה (אב הוא אבי השנה, אם בא באב גשם הרבה, תהיה השנה שנת ברכה)

אָלֶל—ואד-דֶּרֶא הֶלֶל (באלול מתמלאה הדורא גרעינים, מתבשלת).

6) "ספר" מפורסם שעולים אליו לרגל הוא למשל אל-כֶּם בִּשְׁאֲתֶדִי בסביבות טוילה כמתלך

שני ימים מצנעא. גם מוסלים, שאשתו או פרתו מתקשות בלדתן, יקדיש מסעב או רוטל חמאח מבושלה לשומרי הקודש, רשעים אינם יכולים לפתוח את ההיכל (ארוץ הקודש), לצדיקים הוא נפתח מאליו. יש שם דירות מיוחדות למבקרי ה"ספר" ששהים שם בדרך כלל ימים אחדים. — אל-עדני באל-קֶאֶרָה בבֶּלֶאֶר סוֹדָה, כשני ימים מצנעא, כמעט אין שם עוד ישוב יהודי. — קָם באל-קֶרִיָה בקרבת צנעא. פחות חשובים: קָקֶלְחִי בְּמֶאֶר ("הדורס" בראשית י', כ"ו), בְּהֶאֱרִי בְּכִנִּים בית אד-דֶּמֶאֱרִי בצנעא בעצמה; הוא "מנוסה", מי שישבע בו מוכטת שיקים.

של בשר (חֶק מֶבֶק, של מֶרֶק), של חלב (חֶק סֶמֶן, של חמאה מבושלה), לא של שניהם (בְּהֶאֱנִי חִיצוֹנִי). „מכשיר“ את הבשר במלח (יִחְלֵל, מכאן מִתְחַלְּלִין, אנשים כשרים). טמונים בשביל שבת (בְּבִאָנָה, הָרִים) 7. חרוסת (דוֹפָה, כתוש. המלה היא עתיקה, כי השורש אינו חי עוד בשפת הדבור: עי' Hirschfeld, Arabic Chrestomathy in Hebrew Characters 8,8 וביחוד 7, 14 ששם דוֹפָה בלבד). אכילה לפני הצום (אֶכְלָ צִיָּא; רק לפני יום כפור וט' באב: „סעודה מפסקת“). בריה, אכילה אחרי הצום (פִּטוֹר). מגעילים בשביל פסח (יִצְמְדוּ; גם: יגעילו)

II

דקדוק המלים העבריות השאולות.

א. 1. תאור ממצה והערכה פוניטית נכונה של בטוי העברית בפי יהודי תימן יהיו בגדר האפשר רק על ידי השואה קבועה לא עם ה„ערבית“ סתם, אלא עם הערבית התימנית השכנה. מטרת השורות הבאות היא שמושית לגמרי, הן באות רק להכשיר את הקורא לצייר לו במדת מה את בטוי המלים הכתובות; על כן אשתמש במושגים כלליים כמו ערבית (ספרותית) ואשכנזית וכו'. איני מתוכה עז מי שכתבו על הנושא הזה (8) גם במקום שאני מתנגד למי מהם.

התימנים מבחינים בכל ב' ג' ד' כ' פ' ת' בין רפות ודגושות. ג' ג'ים (הערבית), ג' ג'י, ד' ד'אל, כ' כ'א, ת' ת'א. את ה הוגים רבים בצנעא באופן

7) גריסי חמה עם בשר או רגלי פרה או אליה. בְּבִאָנָה היא בעק רך עם חמאה מבושלה וכו'. מאכלי שבת אלה נקראים בעברית: חמים: מעין שבאספניולית נשמרה מלה ערבית המציינת תבשיל של שבת adafina—אלידפינה „הטמון“, עי' M. L. Wagner, Judenspanisch-Arabisches צייטשר' פיר רומנ' פילול' 40, 544.

8) ברקדוקו העברי סעיף 4 f מציין Bergstraesser את רוב הספרות: אידלון, MGWJ 57, ביחוד עמ' 537—541, אידלון, ננינת יהודי תימן (1914 בגרמנית) ס' 4—7. גריסי, המבטא התימני של העברית וכו' 125—142. חוץ מזה עי' אידלון, Phono-graphierte Gesänge etc. (1917) במקומות שונים. דלמן, דקדוק של הארמית האמי הוצאה שניה עמ' 60 ואילך. מ. צ. סגל ב„יסודי הפוניטיקה העברית“ סומך כנראה ביחוד על אידלון, עיי' עמ' 29, 49 וכו'.

„משושף“, קרובה לָתֶם, גם בתפילה וקריאת התורה. „ברוך אֱתָסָה ה'“⁹, „ק“ נהגית כמעט כמו „ג“ שלנו; בכל זאת אכתוב „ק“ כדי שלא לבלבל את הקורא. צ=צ הערבית.

אלף והא בסוף המלה נהגות לעתים קרובות עם מִפִּיק¹⁰ שלא כהלכה: מִשָּׁה, דִּמְהָ, מכיון שאין קבע בדבר, לא אצינו.

קמץ נהגה o; שלא כדרך האשכנזית היא פתוחה מאד ונוטה להיות a עמומה. בכתב תימני מקורי אין סגול, כלומר סגול שלנו הוא גם כן פתח. פתח נהגה כ־a עם נסיה קלה מאד ל־e. ואולם בהברה סגורה מוטעמה, או בסביבת אותיות גרוניות או ננחצות (ק, צ) היא בדרך כלל a טהורה. במקרה הראשון אכתוב סגול, בשני פתח. מִקְיָמָת meqāyyámát. צֶעַר sā'ar (במכתב למטה עמ' 20 כתוב באמת צאער). ו־י־ בהברה סגורה מוטעמה נהגית כ־ü. וְכֵן übhen, חולם הוא ö פתוחה מאד, אצל הנשים, אם איני טועה, קרוב ל־e. שוא נע משמש, כידוע, במשקל משוררני ביה"ב במקום התנועה הערבית הקצרה, ובאמת נהגה שוא נע בתימנית לפי הרוב כתנועה קצרה מלאה, על כן יכול הוא גם לשאת את הנגינה (הטעם). לא רק הצדדית, אלא גם הראשית. מקרים בולטים אציין במתג (השוה למעלה הערה 5 אָלֹל=אָלֹל). במקום שוא נע אכתוב לעתים קרובות חטפים, בְּרִית, בְּרָתִי, שֶׁבֶט¹¹.

הנגינה שואפת להתרחק מסוף המלה ואינה מתעכבת אפילו בהברה ארוכה. פְּרָשָׁה, בְּרָחִתִּי. כך גם בערבית התימנית, ZS 8, 165¹²

(9) במי כזה מציין L. Bauer בדקדוקו של הערבית האִי בנוגע לשכונות אחרות בחברון, באמת כשרוצים בירושלים לקנמר חברוני, אוטרים לו; שוֹתְסֶמֶל במקום תעמל (מה תעשה), הבמוי „המשושף“ נפוץ מאד באפריקה הצפונית, ואולם דוקא אינו נמצא אצל יהודי אלג'יר (עי' Cohen, le Parler Arabe des Juifs d'Alger עמ' 21).

(10) וכך כותבים לפעמים. עי' Festschrift Berliner עמ' 14/5. אין כאן שאלה של נקוד עברית אלא של דרך במי הנוהגת גם בערבית התימנית. עי' ZS 8, 164.

(11) כדרך סופרים תימנים קרמונים. Hebr. Handschr. Berlin. (מכתב יד שנכתב זמן קצר אחרי פטירת הרמב"ם. מהרש"ש אינו מעיר, אם גם הנקוד הוא מהזמן ההוא): גִּנְקָר גִּינְקִים (כלו' סדר גיוקין), בְּנִינָת וכו'. כשהתימנים מנקדים נוסח ערבי, הם שמים שוא תחת התנועה קצרה: קֶלֶד—סֶלֶד, לָנָא—לָנָא.

(12) אני מזכיר עור הפעם שִׁתִּימִיִּם בכל המאמר הזה הם היהודים העירוניים מצנעא וסביבותיה. ואילו בתימן הדרומית, בִּינָן; למשל, מבטאים במקום ק': גִּינָן, במקום 1: e, a: וכו'.

2. במלים העבריות שבתוך שפת הדבור הערבית ישנן ב' ג' ד' כ' פ' ת' שהן דגושות במקום להיות רפות ולהפך, יִבְרְכוּ, עֲבְרִי, שִׁבְט, טָבַת, אָב; כֶּשֶׁף, סִפְדָּה; כְּפֹר (יום כפור), פֹּר (פורים), פְּרוּסָה, פְּרָצָה, פִּשְׁטָא (פִּשְׁטָא); אֲתָנָה, חָתָן.

חקירה רחבה של תופעה זו (שיש דוגמתה בדיאלקטים יהודיים אחרים) בתימן בעצמה תוכל אולי להפיץ אור על תולדות המבטא העברי. 3. יש כידוע מלים וצורות שמנקדים אותן התימנים באופן שונה מן המקובל. מאלה הבאות בשפה המדוברת אוכיר כאן: סעִוְהִ, דְרִשָּׁה, תִּתִּית המתים, טְלִית¹³, (הא =) הָא לָהּ, גִּטִּי gat, תַּפְּלוֹת, גִּמְרָא (?) 'gamaro', אֶלְכֶם־נִבְרוֹם מוקדון, טְהִרָה (השוה ילון, "לשוננו" ג' 203, 4). טְרִי ככנוי הזכר במקום דְ (עי' ילון "לשוננו" ג' 70). קִים, קָבַל (פִּעַל). אֶקְלָמָה (עי' למטה IV ב 3. ילון "לשוננו" ג' 206 למעלה, 207 למטה). זכותו תִּמְיִן (וגם תִּמְנִן). לַפִּעַ בנויה אמנם כדרך המקור המשני, ואולם מסופקני, אם אשכנזי היה מבין, כי פירושה: לנגוע, יצילם.

בהשפעת אותיות ננחצות נשמעת ט כמו ט. פְּרָצָה (ü), מְקָה (u). התימנים, המבטאים יפה את כל הגרוניות, אין להם צורך בחספים. טְהִרָה, הֶעֱנִי (גם הֶעֱנִי), ועי' למטה.

ב. פ ע ל. 1. הקרבה הגדולה שבין שתי השפות גורמת, כי פעל עברי מופיע בצורתו בתוך המשפט הערבי. אֶלְדִּי יִשְׁחָט, מי ששוחט. פִּעְלָה, בה טֶרֶף (החיה הטורפת) עשתה בו טֶרֶף, טרפה אותו. פִּעַל בָּהָא תִּפְסֵם, הוא חטף (את הסחורה). ועי' למטה.

2. ואולם לפי הרוב מקבל הפעל העברי את הכנויים הערביים, אלא, שתנועות השורש העברי נשמרות (בדרך כלל כמות שהן בגוף שלישי יחיד¹⁴).

א) בְּרִחְתִּי, בְּרַחְתִּי. בְּרַחְתִּי, בְּרַחְתִּי. מְסַרְתִּי, הִלְשַׁנְתִּי. שְׂבַתְנָא, שבתנו בלינו את השבת. ואולם בְּפִרְנָא, בלינו את יום כפור, מפני שזה פעל הנגזר אמנם מן העברית, אך אינו נמצא בה במתכנתו, בְּתִמְסָרוֹ, יְגִדְרוֹ. לפעמים בא קל במקום שאינו מצוי בעברית במובן זה. לְמָא יִקְלֵ, עד אשר יתרגל. יִבֵּם בָּהָא, יִבֵּם אותה (גם זה נמצא).

(13) עי' אידלון-טורטשינר, שירי תימן 369 טלית - טלית, כמעט לכל הרוגמאות

המובאות למעלה ולולתן אוכל להביא סמך מדויאן מנוקד הנמצא בירי.

(14) ככה כנראה גם בשפת יהודי אלג'יר (לפי הרוגמה שמביא כהן בכפרו הנזכר לעיל

בהערה 9 ע' 403).

האופנים 1 ו-2 יכולים לשמש בערבוביה: מא ג'זרף קימנא מה שגזרת קימנו.

יש ביחוד בין הנשים, מי שמטה את השורש העברי לגמרי לפי דרך הפעל הערבי. פטרו, פטרו (מכשירים את הכלים בשביל פסח), ועי' למטה. (ב) חפרתי, העתקת ספר (לי חפר=חפר). שנקבת, שקרה, שקרה¹⁵, שקר לו. חלץ, חלץ ליבמתו. קימנא, כיכברו, כיחדו (את השם), כיחידת תולדות. ישבחותה, יבן בה, יבוהו (עי' Cohen בספרו הנ"ל 401). ישרן, ישירו (כנראה לפי המלה הערבית המקבילה ישרן). מן השורש הזה משתמשים עוד בדבור, בשירה, משוררים). כימנא, בגלעגי, יתתבו, ירגעו (עי' סכה נ"ב, למעלה). (ג) מצויים הם פעלים ערביים נגזרים משמות עבריים (עי' פפנא, פטרו) ביחוד במשקל פועל, פועל, מאום – יתמנאם, עוסק בדברים בטלים. מוסר – ימסרה, אומר לו דברי מוסר. שחד – ישחדו, ליצן – יתליצו, יאזכרה אוזכרה מליחה, רפהו כהוגן, מלגלוגי התגרים והסרסורים, לי אבר. "כאלו עשה מסמר באבר", מבטא ערבי נפוץ (עי' נקאיץ, גריר ופרודק 131 יבלאדרי כ"י 550a). נדמה לי שגם צורה כמו יתגלי, הנגזרת כמובן מן חגלי, אפשריח מפני שמרגישים אותה כמו יתגלי.

תשמד השתמד. יתכרכם, יהיה צהבהב מכעס. לי פרפם (?). כיחשטא, משתגע (לי שוטה). יתקדשו, יהיו קדשות (עי' iii א קדש).

ג. ש.ם. 1. נטיות הנקבה והרבי נשמרות בדרך כלל כמות שהן בעברית (הרבי חי אפילו בידיש. Birnbaum, Das hebr. Element etc. 36¹⁶), אלא שלפעמים מספחים את הנטיות בלי לשנות את השם כדרישת הדקדוק העברי. שוטה, נ' שוטאה, עני שבענינים, עקשים. אומרים שקר, אבל: שקרונות, – פרשיות, בקשיות¹⁷ (משניות), גם הרבי הערבי השבור נוהג. סדור, ר. סדאדיר.

2. לידוע משמש אל הערבית, ולא הא הידיעה, בנת אל-קדש. צרופים קבועים כמו כסא הכבוד, דוחק הפרנסה וכדו' אינם שייכים כמובן לכאן. – במלה אלמנה מרגישים כנראה את שתי האותיות הראשונות כאל הידיעה,

¹⁵ מצוי בדאלקט הערבי התימני שדגש חזק מופקע, ביחוד כבוא כנוי לפעל. מקורם חשבהי צורות כמו שקרה לקל, אך אינו כן (השוא תחת ק הוא נח).

¹⁶ בנוגע לכלל 1–2 עי' למשל מורה נבוכים, ירושלים תרכ"א, 244, 8 אל חכמים. שם 10 הדא אל סתרים. 243, 26 אל דרשנין (?).

¹⁷ עי' צונץ Synag. Poesie, הוצאת פריימאן ע' 379. בן-יהודה, ערך בקשה, אינו מוזכר בקשה-תפלה.

(19) התנועה התשובה הזאת שבראשה עומד החכם הגדול, הישיש המופלג יחיא קאפא בצנעא, אסרה מלחמה על הזוהר ונושאי כליו, שהיו ממש לעיקרי הדת – ביחד עם כמה אמונות תפלות ומנהגים תפלים – אצל גלות תימן. לפי מה שספר לי דרדעי אחר, נתן את הדחיפה הראשונה לתנועה זו חוקר המזרח המפורסם יוסף הלוי שבקר בתימן לפני 60 שנה, ויחיא קאפא זה היה מלוו. התנועה יצאה לאור העולם ע"י ריב על מסום בבית דין צנעא שנים

7. לשם לשון נקיה מסרסים מלים ערביות, או עבריות. עוקה (ערי: קועה). בור של שופכין. ודים, ודיים, עי"ל. מום-אמאם, מְסַגֵּף, – מסגד (20). קלון. קראן. משוגע (כמו בספרות של יה"ב). שרוף, ר שרופים (בודאי מסורס מְשָׁרִיף אף-על-פי שמציינים בזה לפי הרוב את הסאֵדָה המתיחסים על חוסין'ן עלי. אם איני טועה, מיחדים גם מלת "ממזר" על אלה, למה – לא ברור לי, אולי מפני שמתמירים בטהר-יחוסם). תְּפִלּוֹת, תְּפִלָּה, "הוא בתוך תפלות", הוא מתפלל. 8. בכלל אוהבים התימנים לדבר בלשון רמז ועקימת מלים. מקור הרמז לא תמיד ברור להם (ולא כל שכן לי). דרך חשובה לרמז היא נתינת צורה עברית למלה ערבית, (עי' לעיל ולמטה). שְׂכּוּמִי-חמור, שְׂכָמָה (21), אתון (משכט אבי חמור?). הדרדעי קורא לס' ראשית חכמה-ראשית שכמה-פְּשָׁעָה, פְּשָׁשׁ, פְּתָם, לָחַם, תִּיבָן, טַפֵּשׁ (דְּבָקִים, טַפְשִׁים, חסידים תמים. ד נהגית ת ZS 2, 8, 7). אֲנָשָׁם נ' אֲנָשִׁי שתוק! ("אין שם", בודאי עם רמז לֶאֱנָסָם, הנפש, השב רוח). לְב-זקן טורח ובעל מדנים (שָׁב), עֲקָוָה, זקנה קנטרנית (עֲקָם, עם רמז. לערב' עֲגִיזו, זקנה?) קִטְיִן, ילד (קטן בצורה ערבית). כך מדברים כשאין רוצים שהשומע יבין למכוון. שמוש דומה אצל יהודי אלג'יר, עי' (406 Cohen). בשעת הדחק מְוִלְגִּין, "מסתדרים", משלמים לאט לאט וכדו' (שורש ערבי במובן זה). הִנָּסַת ואו הִכָּסַת דעת-אונאת דברים (?) מְתָרֵם – "ממזר", פקח מאד (מחרם-קללה). מְתָרְמוֹת, "ממזרות".

9. השמוש הרחב של שם עצם בודד כמשפט שלם בא לכאורה בהשפעת הערבית. וְאַל-בְּרִיחָה! "ויברח". אֲמוּנָה עֲלִידָה, הנני משיבעך. לֹאֵן אל-הודאה לה', אלא שצריכים להודות לה'. הוה גם: הֵם צָעֵר, הם סובלים מאד. גם-השמוש במקור בלי השלמה לשם הדגשה בא בודאי בעקב הערבית. בְּתִנְאֲצָהָם נְאוּף, אתה מקללם, מרגיזם מאד. (עי' גם צונץ בספר הנ"ל 507). יצירת פעלים חדשים ע"י צמוד פעל הלשון המדוברת עם שם עברי, הנהוג כמוֹכֵן ביידיש וגם בפרסית יהודית היא נדירה בתימנית. מְפִנּוּה שְׁחִיטָה, שחטוהו, הרגוהו; (עי"ל II ב 1).

מועפות לפני מלחמת העולם (השווה התהוות כת הקראים), ואם כי הביאה עמה, כרגיל, חרמים נוראים (עיין ס. עמל ורעות. רוח וחרמות ותשובתם מארעות ירושלים ת"ו ותימן (צנעא) בשנת תרע"ד, תשובת... יחיא בן שלמה קאפת), אסורי שחיטה, ריב משפחות וכדו', השפיעה בכל זאת גם מעבר לתחום עצמה.

(20) פ נהגית בנגיעת תור השנים התחתונות בשפה התחתונה; ד בנגיעתו בקצה הלשון, ע"כ בא החלוף הזה.

(21) ואולם במכתבים ובשפה נבחרת קצת אומרים: נושא ארם (כי החמור הוא הרכוב הרגיל של היהודי התימני) ברית: נ"א, מצוי מאד במכתבים.

10. שמות תואר עברים באים ביחס ההדרגה הערבי. אָמָאם כָּל
כְּרִיָּה, נבזה מכל אדם. מא כֶּשׂ אֶעֱשֶׂר מִנֶּה, אין איש עשיר ממנו. אָטְמָא כָּל
נאס, מגונה מכל אדם. אֶרְשֶׁע אר־רֶשָׁעִים, רשע שברשעים.
11. יש נטיה להשתמש, ביחוד בקרבת מלים עבריות, בשמות העבריים
של המספרים (אף־על־פי שהם דומים כל כך לערביים). השוה Cohen 406.
ד. מלות חבור עבריות בתוך המשפט הערבי אינן מצויות. אָפְלוֹנוּ,
כָּאֵלוֹנוּ (לכאורה מקוצרות מן אפילו – אָנִי־הוּ). וְכֵן (ביחוד אחרי משפט
דיסיונקטיבי). בְּאֹפֶן (סתם מלת מלאי בתחילת משפט, מעין „גופא“).

III

אוצר המלים.

- א. בפרק הקודם באו מלים עבריות שלבשו בשפת הדבור התימנית
צורה מיוחדת. כאן תזכרנה עוד אחדות זולתן שיש להן גוון מיוחד במובן.
אָדְמָה – הַחֶסֶה, הירקות בשביל הסדר (מפני שמכרכים עליהם בורא
פרי האדמה). מסבה זו קוראים – לִיִּין גֶּפֶן (עי' הירשפלד Chrestomathy
6, 10) או קדוש.
הַתְּאֻנְנוֹת – אנחה, גניחה, לפי אֵן הערבית (נדמה לי שגם הרב
אל נדאף משתמש במלת אנינה במובן זה. שרידי תימן ה' עמ' ב').
אוֹרְחִים – עניים הסובבים בערים (כמו בגרמנית יהודית וביידיש).
אָרִי – גבור, כמו קָחַם הער.
בֵּית קְבוּל – מקום שמקבלים שם שוחד, שאפשר ל„השתדל“ שם.
כְּרִית – אבר הזכר (עי' Cohen 399). איש אחד השתמש במלה זו
אפילו בשביל אמת החמור, ודאי שלא כמקובל.
עֲנִי, דָּהִי, קָדִי.
דוֹמָה – מלאך המות.
דְּמִיוֹן – אתרוג שיש לו צורה של לב. יקירי צנעא מדקדקים מאד
בהדור מצוה זו. המלה משמשת בנפרד או בחבור: תִּרְנְנִי דְּמִיוֹן.
מְדָרֶשׁ – „חדר“ של ילדים, עֵלִי. שמש גם כמלון „אורחים“, כמו
ביה״ס המוסלימי, הנקרא משום כך בתימן: מְנָזֵל, מלון.
הַתְּבוּר – כך נקרא משנה תורה של הרמב״ם בתימן אפילו בשמות
ספרים (עי' 64, 78 [Hebr. Handschr. Berlin]), ואולם היום אין שם זה
ידוע בדבור.
חֹב – מה שמכניסה האשה לבעלה. עֵיל.

חס ושלום — גם במובן „להבדיל“. המרחק מצנעא למקום פלוני הוא חס ושלום כמו מירושלים לתל-אביב.

חויץ, ר' חוצות — נעל. החכם יעקב ספיר מבאר (אבן ספיר ח"א, נ"ז) את השם הזה במנהג התימנים המשאירים את נעליהם מחויץ לבית הכנסת. ואולם מקורו הוא לכאורה אחר. הנעל היא סמל השפלות והטומאה. התימני לא יוכיר מלת נעל מבלי להוסיף: „חויץ מכבודך!“ הוא יאמר אפילו: (תן לי) חויץ מהכבוד, כלוי הנעל. מכאן השם המקוצר „חויץ“, שיש בו גם כן קצת דמיון בצלצול למלת ח'רא הערבית.

חמים — תבשיל של שבת. ע"ל. בתלמוד רק משקה חם, בנגוד לתבשיל (ע"י, למשל, שבת ל"ז). ואולם ר' יהודה ברצלוני משתמש במלה זו במובן תבשיל חם, כאשר שח לי הרב אסף. השוה שאלם, הנגזרת, כפי האמור, מן המלה הרומנית של חם.

חנכה — מנורה של חנוכה, חנוכיה.

חנתרם — כועס.

טהור — כסף טהור (כסף סתם). „כסף“: כסף פשוט. „ישתגל טהור“ עוסק בכסף, הוא צורף. ההפליה כדרך הערבית מְכַלֵּץ-פְּצֵה. ואולם משתמשים רק במלים העבריות.

טהרה — פרשת מצורע. מִי־יָב — אמיד.

טלית, ר' טליתים או טליתות — טלית קטן או מטפחת של ספר תורה. התימני קושר את ציציותיו בשמלה. שבה הוא מתכסה בצאתו ומקפלה תחתיו בשכבו, כלוי הוא מקיים את מצות התורה כמשמעותה. הטלית שלנו היא כסות תפארת לחתן וכדו' ונקראת שאל.

טמא — אדם רע, נבזה (ער' נגיס).

טעם — דרשה, ידי להם טעם, דורש לפנייהם בד"ת.

מוזלד — הלבנה בחדושה, בעצמה (כמו הלאל).

מוכנת — אשה פרוצה, מוכנה לכל עבירה.

כנענים — שחורים מכל מין (ער' עבוד).

מַעֲרָה — בית הקברות היהודי. השם הזה מעיד על קדמות מנהגי הקבורה אצל התימנים. באמת שונה צורת הקבר היהודי בתימן מן הצורה המוסלמית, ודומה ליהודית הקדומה: חופרים גומה, בצדה חופרים כוך, ושם שמים את המת, וסותמים את הכוך באבנים גדולות (שאינן להן כנראה שם מיוחד). באופן כזה „אין אדמה נתונה על גבי המת“. ואילו המוסלמים שמים את המת אל תוך הגומה עצמה, ועליו אבנים ועליהן עפר (וכך נוהגים אנו פה).

מ' (נכתב: מארי) - רב, אלא שהיקף פעולתו ועמדתו החברתית של המרי שונה לגמרי מאלה של הרב האשכנזי. גם "רב" גם "מרי" פירושם כידוע בארמית "אדון". אולי מעיד גם שמוש זה על קדמות ידועה. חלקי האומה היהודית שחיו בארצות המזרח הנוצריות עזבו את התואר מרי, אולי מפני שהכנסיות הארמיות קוראות בשם זה את כמריהם וקדושיהם. בתקופת הגאונים וביה"ב השתמשו במלה זו כדרכנו: "אדון", מר רב פ' וכו'.

מתיקה - טעמות התבשיל.

שי נוגש - דבר המעיק על הלב.

נשיא (ערי עאקל או שייך) - בא כח הקהלה היהודית כלפי הממשלה ונוגש המסים בשבילה. מכיון שנושא המשרה הזאת אינו אלא שעיר לעזאזל וצריך לפעמים גם כן לחזק את ידי הממשלה השודדת, אין חשובי העדה קופצים על המשרה הזאת.

משא ומתן - שיחה על דברי תורה.

ימן הדת (השלם: לאחרים) - ממיר את דתו. יתנו הדת-גם: כופים להמיר.

סגנון - אגדת מש דארי בסגנון הדבר, אינך יודע את אמתת הדבר, את מהותו, ערי כיצאצא.

סמנים - פאות הראש, סימן המבדיל בין יהודי לנכרי.

הוא גרייבר-רשע (ביתר דיוק: מעשיו אפשר להצדיק רק בדיעבד).

ביעות - מכה. שמוש לשון מזור זה שייך בודאי כבר למין לשון סתרים.

עגשנים - כך קוראים הדראדעה (ע"ל הערה 19) ליהודים המחזיקים

בוזרה ונושאי כליו.

גיפנים - משדל, מפתה, מרגיע (מצוי מאד).

פרי - לנמה קד הו פרי, עד שהילד קצת גדול.

פרשה - ר' - יות, גם ספר חמשה חומשי תורה עם תרגום וכו'.

צבור - מנין של עשרה. שני צבורים וכו'.

צדקה - לכאורה בהשפעת צדקה הער' מציינת צדקה את מס העורות

והחלב הנתן לבית דין בשביל צדק אלקדש, קופת הצבור. מי ששוחט

לצרכי ביתו, או מי שמחלק עם אחר את החצאים או הרבעים של הבהמה,

פטור ממס זה. ואולם מי שמחלק שמיניות כבר הוא בגדר המשארכה, "שותפות",

(ע"ל 2). מכירת הבשר, והוא מחויב לתת את העורות ואת החלב. מענין

מאד שיש בצנעא קבלן, שמשלם לבית דין סכום קבוע והוא גובה את המס

הנ"ל. קופת הצבור איננה יעודה כל כך לתמוך בעניים כמו לשלם בשבילם

את ארנוניות הממשלה המוטלות על הצבור בכללו לפי מספר הגולגלות. את

"הצדקה" קוראים גם קדש.

סָפָה - קבוץ נדבות צבורי. איש נכבד, ג' קָאִי, עובר מחנות לחנות ומבית לבית ואוסף כסף בשביל נצרכיפ או צרכי שעה של הצבור.
בצער - בקושי, בטורח. בְּצִטְעָר (יש אומרים וכותבים ביצתער), יטרח הרבה, יש לו צרות הרבה באיזה ענין.

קָדֵשׁ - של צבור (עֵיִל צדקה). כך אפשר לקרוא ל"מדרש" קודש (עי' ס' נחלת יוסף של שמואל נ' יוסף "איש עדני" חיב כ"ד: פרק ה' קודש=בית מחסה לעניים). מכאן השמוש בְּנֵת אֶל-קָדֵשׁ או קָדֵשָׁה - זונה (כלו' של רשות הרבים בלי קשר ישר למלה התנ"כית קִדְשָׁה).

קָדוּשׁ (1) קדושין של אשה, "חופה". (2) יין. עֵיִל אדמה.
נְקִיָּם - נסעד סעודה שלישית בשבת (מ"נקיים מצות" וכו'). משמש תמיד רק באופן נפרד.

קִמְמָץ - (ערי: מְנִיָּה, ספרות: מְנִיָּה) "אוסף הובל", מנקה בתי הכסא. על הקהל היהודי בכללו מוטל נקוי בתי הכסא של כל העיר. ואולם מכיון שהזבל משמש להסקת בתי המרחצאות ונמכר בכסף, אין "המקמץ" זקוק בדרך כלל לעזרת הצבור. בערים שונות יש נמוסים שונים בנוגע לחוק זה; וגם הספורים על מוצאו שונים.

קָרָאִים - בקיאים.

קָשׁוּר - דברי התורה (ה"טעם") שאומרים בין הסעודה ובין ברכת המזון. גם כאן משמשת המלה באופן נפרד: נְקָשֵׁר.

רֹאשׁ גָּלוּת - כך קוראים את הערים שלשם גלו יחודי צנעא בזמן גרושיהב השונים. גלות בְּכָשׁ גלות מְנוּע (בזמן ר' שלום שבזי. עי' למשל שירי תימן, הוצ' אידלון-טורטשינר שיר 172, שורה 9).

דברים של תְּרִבּוּת - דברי מוסר, תוכחה.

הַרְנָשׁוּת - "מאורעות" פרעות. בדיוק: Unruhen.

רְחוּקָה - אשה נדה. לפי תרגום אונקלוס, ויקרא ט"ו, כ"ה.

מְשַׁבֵּשֶׁת - העיר, מאין מסחר וכדו'.

שְׁלֹשׁ, יִשְׁלָשׁוּ - למוד של 3 ענינים אחרי תפלת שחרית: (א) משניות (שלש). (ב) "ארבעה ועשרים", כלו' נביאים (כל איש קורא פסוק) ותהלים (שלשה מזמורים); (ג) מאמר מראשית חכמה. בשבת אין "משלשים", אלא לומדים אחרי התפלה מנורא המאור והלכות אחדות מתוך הרמב"ם או שתילי זיתים.

לֵה שְׁמוּעָה בְּבִירָה - יש לו שם גדול (ערי' צ'ת).

עָלָא קַב אַשׁ - שָׁרְרָה - כדי להתפאר.

תִּבְקָה - עמוד של שליח צבור (העובר לפני התיבה").

מִתִּיג' – נדפס או נכתב בדיוק כמו הַתֵּאגִי, "והוא ס' ה' חומשי תורה ויג' עפ"י הדקדוק ומנין השיטין שממנו (מעתיקים) כותבים ספרי תורה" (אל נדאף שרידי תימן עמ' ב').

תוֹעִים – עולי רגל למכה. כך קראו אבותינו את הצלבנים בשעתם. מִרְבָּא (ער': תִּרְבָּה) – אֵלֶיהָ.

ב. עוד אביא בזה מבחר מלים הבאות בתימנית בהוראתן הרגילה. אלא שעצם מציאותן בתוך שפת הדבור מענינת. איני מזכיר מלים ממקצוע הדת במובן הצר, כמו: אסור, מותר, ברכה, בכור, חלה וכו'.

בִּיאָבֵר, אֶבְרִית (חבור קטן), אדם, אִיד (של נכרים), אֶסְטִינִס, אפשר, בינה, בלעם (ביחוד על "שתום עין" רע), בעל בשר (ער': מִלְחָם), בָּקָר (ביחוד חולה. מי שחולה שלשה שבועות, מצוה על הצבור לבקרו בשבת), בריא (חזק). גִּיאוֹת (מצויו), גִּבְאִי, גִּוִּיל (הגויל האדום, הלבן: ער': רָק), גזרה, גלות.

דברים רכים, דבש, מֵא לְהֵאשׁ רָת (אין לה דת, אינה שומרת מצוות). היכל (ארון הקודש), הפסד, חזכו, ברוכים תהיו (שימו לב לשמוש הנפרד של זכה) זכר, זריזים (חסידים המזדרזים במצוות). חודש (גם שבוע, שנה וכו'); מחוברים בדרך כלל עם מספרים עבריים). מחלוקת (למשל בין איש לאשתו). מֵא בֶשׂ חֲלוֹק, אין הבדל. יחרף ויגדף (ע"י מלכים ב' י"ט, כ"ב וע"י מלונו של לוי ערך גדף. למשל על מי שקורא בתורה בשבועשים). טפס, טרפס (במובנו התלמודי).

יָפָה תֹאֵר (ביחוד: בעל צבע פנים בהירים), ביותר (למשל: "ויוקר השערים ביותר").

כּוֹךְ (ע"ל מערה), קָחַל (במובנו התלמודי: בשר דד הבהמה, היהודים אוכלים אותו, המוסלימים לא), יכלכל דבריו במשפט (יודע להלך נגד החיים). קָעוֹר (ביחוד: שחרחר בפניו), קָפּוֹר, יום כפור.

מִלְחָמוֹת, בִּלְסָטִים (מרמה במשא ומתן, או יקָרן במחיריו). לשון הקודש (מובדלת כמובן מִעֵבְרִית).

מוֹם, מָוֶל, מחילה, מטה (של המת), מלך, ממון, מתמיד (בלמוד ותפלה). נקבות, נשים.

סגי נהור, סכנה, סנדק (מענין שגם אצל התימנים נמצאת רק צורה מקוצרת זו), סרסור, עברין, אֶל-עוֹלָם אֶל-עוֹלָם (כך העולם נוהג), עוון (גם הנשים משתמשות במלה זו בלי הרף). איני יודע למה התייחדה עוון אצל התימנים, ועבירה בשפת הדבור של רוב האומה (בדרום גרמניה: לֵבֶרִי, גם Cohen 401), מתעטף (אבל, חסיד). עין רעה (= עין הרע). יתעוללו. עני, ענין.

ר' ענינים (ענינוה I Hebr. Handschr. Berlin 62, לא שמעתי. שמוש „ענין” הוא רחב מאד, ממש גם: חבור, שירוכודי כמו ער' מְעֵנָה), עצה, עשיר, מה נעשה. פְּחֻת (ממדרגה שפלה, לא: מגונה), יָפְנו (נפנים לעשות צרכיהם), פרנסה, מפורסם (גלוי, שלא בסתר), פשוט (פ' רפה, רגיל המוני).

צער, מיצר (דחוק בפרנסתו), צרה.

קהל (על צבור, עי' א), מֵא בֶשׂ תְּקוּמָה, קנס, קופה.

מְכַבְּצֵי תוֹרָה (בלוי נמצא רק הפעל במובן זה, והוא בודאי הנכון לפי טעמו. באגרת רב שירא גאון הוצ' לוי' ע' 73 בנוס' צרפתי: מרבצים, בנוסח ספרדי: מרביצים).

רעבים ללחם.

אֶל־שָׁטוֹת תָּקָה (מעשה טעושות שלו), שׁוֹ, שנאה (כבושה בלב כמו ערב' חֶבֶה), שונאים סָק (של) ישראל, שתי שערות, משפחה, ישתין.

יודע תורה, תרופה.

מקור המלים העבריות שנוכרו בפרק II, III מיכה, שהמלה העברית גוהגת בשפת הדבור ככל ענפי החיים והמחשבה. ברוב המלים אפשר להכיר עוד את דרכן מן הספרות אל החיים, הפליאני תמיד, מה קטן מספר המלים העבריות שמשתמש בהן התימני הרגיל בשיחתו. טעם לדבר אנסה לתת בפרק המסיים.

IV

המליצה המגובשת. המשל, הברכות הם מחזות חשובים בחיי העברית בתוך שפת הדבור. ואולם גם כאן ישנה אותה התופעה שציניתי בסוף הפרק הקודם בנוגע לאוצר המלים. באוסף הגדול של משל ומליצה תימניים, הנמצא בידי ביחוד על ידי שקידתו המסורה של תימני משכיל, ישנם לכל היותר שלשה אחוזים ממוצא או בלבוש עברי.

א. ברכות⁽²²⁾. שלום עליכם; ת': ועליכם שלום (וברכה). — תלינו בטוב; ת': תקיצו בישועה ורחמים. — ברוך הבא; ת': ברוך הנמצא. רפואה שלמה לבוא (כשבאים לחולה. כשיוצאים): זכות השבת תגן בעדך; אמן. — כשנפרדים אחרי סעודה: תזכו, ברוכים תהיו. — לחתן: אלהים יבנה ביתך; ת': (לרוק): ביתך יבנה, (לנשוי): ביתך לא יחסר. — לאבל: תנוחמו מן השמים (וכדו'); אמן. — בסעודה הגדולה באחרית השבעה (שבה אומרים עוד את ברכת האבלים כמנהג הקדמון): לא תוסיפו לדאבה עוד; לא גִּזְיִתוּ

(22) מכיון שרוב הברכות האלה שמעתי עליהן ולא שמעתי בשמושן, איני יכול

לקבל על סעיף זה אחריות שלמה. אחדות מהן כמו „ברוכים תהיו” — תורה! גם במכתבים.

בְּשֵׁר (אל יהא גמולכם ברעה). – שבת שלום. – שבוע טוב. – תזכו לשנים רבות ומועדים טובים; ת': בחיך ובימיך הטובים. – תבושרו במחילה סליחה וכפרה; ואתה תבושר וכו'. – תכתבו בספר החיים ובספר הזכרון (נהוג יותר בכתב).

ב. 1. השמוש במשל עברי ספרותי תלוי בהשכלת המדבר, ואין להציב כאן גבולים. הכל ישתמשו במליצות, כמו: טוב שכן קרוב מאח רחוק (משלי ח', יא); אין חייו חיים; ישתה בעציצו (כתובות ל"ט: משנה. עממי אולי מפני הרמז לערב' בְּעֵצִי, מה שמציין בתימנית חלק ידוע של הגוף); זה נבלה וזה טרפה (כל' שניהם מנוולים, דומה לזה: הוא סיסרא וסנחריב. ערום מכל, ארור מכל (במובן: ערום מן המצוות וכדו'). מָא עני אֱלָא עני אלתורה (כך יאמר, למשל, מי שאין בידו לשלם מוהר גדול, הרוצה להדגיש שלא הכסף הוא העיקר).

2. חרוזים עבריים. פִּלְמָה (מלה) כִּפָּה = וכלמה מִכָּה (מקרב בימין ודוחה בשמאל). אל-לחוך = יִחַב אל-חוץ (הלחוך ינשק את הנעל. עי"ל III א). אין אמונה בג'בר = אפילו בקבר (למשל, "יראה לה לאשתו בחלום ויחרידנה"). אשרי עין – זבה (כשיש) יין. יכריתו – פי (ב, עם) בְּרִיתוֹ (או? בְּטִלְתוֹ). 3. פרודיה וכדו'. אמון יום זה (זאה) = ד' בְּחֹז אל-עֲנֹה = וְאִתְקַסְמוּהָא אֲנִיָּה = שְׁלֹשָׁה מִחְרָמִים. לפי הפיוט המפורסם של שבועות (דוידזון, אוצר הפיוטים 5582). שחטו את העז וחלקוה לחלקים, שלשה "ממזרים", עי"ל II ג 8 (חידאנית). – בְּשָׂמָא דְאֲדִנְנִיעָה = יָא יִג' אֲצִיעָבָה, בשנה שנצטרע (תרגום ישעיה ו', א'), הוי אתה, פני ע'ר (בצחוק על מי שישבש את ההפטר). – הריסתי בגלותי = ארורה היא וגם בְּתָה = אֲקַלְתָּה בלא עתה. ב"הריסתי" הכונה להריס-המאכל של שבת, עי"ל 4. – וְאִמְרִינוּ = ג'א ל' קרי מְיִנוּן וכו' היה לי רב שוטה (תחילת חרוז ילדים גס). – פִּם פִּי בְּלֹאדְכֶם תִּמִּים? קאל: אל-פִּתֶּם. כמה טפשים יש במקומכם? אמר: הלחם (אל-פתם במקום אֶלֶף תִּם, פקח רוצה להתל באיש, מראה לו זה שידוע גם הוא לדבר ברמזים). – ברוך תהיה פי (ב)עקב (פרשת התוכחה, הקללות). – גִּיזְרַת גִּיזְרִי (גִּזְרִי, בגונע לבעל בית או פרנס בלתי חשובים המטילים אימה יתרה.

4. גם התרגום הערבי של פתגמים עבריים הוא עדות חיה של השפעת העברית על שפת הדבור²³). ואולם גם כאן עלי להעיר, כמו ב1, כי השמוש בהם שונה מאד לפי המדברים, ואין תועלת להביא

23) הספר הנחמד A. Tendlau Sprichwoerter und Redensarten deutsch-jüdischer Vorzeit (1860).

שעליו העירני מר מ. א. ליפשיץ, מכל הרבה מאד חמר מטיין זה (מקצתו ישנו גם בתימנית, למשל מספ' 937 ועי' למעלה).

כאן את השורה הארוכה של תרגומים כאלה הנמצאת ביד. שתי דוגמאות: אֵלֵדִי מֵא בֶשׁ מְעָה עַק(ל), מֵא וְגִזּוּ מִן וְרָחֵמָה. מי שאין לו דעה, אסור לרחם עליו. אֶל־מִחְבֶּה תִכְרֶגְי מִן אֶל־כֶּט, האהבה מוציאה מן השורה.

יש הרבה פתגמים ערבים שנראים כתרגום מפתגם תלמודי, אולם אין הם אלא משלים ארמים קדומים שנכנסו גם לספרותנו העתיקה וגם לערבית. לדוגמא: אֵלֵא קִד אֶנְתֶּדֶק אֶת־תִּרְי, אֶקְבִּלֵן אֶס־כַּפִּאֵינִי; נפל תורא חדר סכינא (שבת ל"ב. ע"י דיואן יהודה הלוי כרך ד', ח"א, ע' 170 Tendrlau 774). והוא משל הנמצא כמעט בכל הדיאלקטים הערבים, ע"י הספרות אצל Ben Cheneb מספ' 70, Baumann ב־ ZDPV XXXIX מס' 554— אל־ביר אלדי שְׂרָבֶת מְנָהָא, לא תִדְפֵּל לִיְהֵא (כור ששיתית ממנו, אל תירוק בו), בירא דשיתית מיניה לא תשדי ביה קלא 24 (בכא קמא צ"ב). בכל הדיאלקטים הערביים Singer-Littmann 84, Ben Cheneb 1019—אֵן דְּפִלֶּת מְטֵלֶע, דְּפִלֶּת לִנְיָ, ואֵן דְּפִלֶּת מְנֹל, דְּפִלֶּת לִדְקֶנִי, אם רקקתי למעלה, רקקתי על פני, ואם רקקתי למטה, רקקתי על זקני; כל דרקק לעיל, על אפוי נפל (קהלת רבה על הפסוק ז', ח'. גם בגרמנית יהודית Tendrlau 714). אמנם לא נקרה לי משל זה בספרי משלים ערביים, ואולם מכיון שהוא נשמע גם בא"י וגם בתימן, ברי הוא שהוא ערבי כללי.

לעתים קרובות לא ברור לך, אם יש לפניך תרגום פתגם תלמודי, או פתגם כלל־ארמי שנכנס לערבית. טָבִיב בְּלֵאשׁ=סוֹא והו' לֵאשׁ, רופא (המרפה) חנם כאילו אינו (כלו' אינו שוה כלום). בבא קמא פ"ה: אסיא דמנן (כך קורא פרו' אפשטיין) מגן שוי—בְּרָמָת אֶש־שְׂרָבֵא מֵא תִנְצֵג' (קדרת השותפים אינה מתבשלת כל צרכה). קדרא דבי שותפי לא קרירא ולא חמימא, בבא בתרא כ"ד. — למשל הכלל־ערבי: אל בְּרָמָה לֶקֶת גִּטְאָהָא (הקדרה מצאה את מכסה—במובן מצא מין את מינו. Singer-Littmann 38, Ben Cheneb 1482. בתימנית: גִּטְאִית אל בְּרָמָה שְׁקָפִי, מכסה הכד הוא חרס — כמו הכד כולו), לא ידעתי מקביל בספרותנו הישנה. ואולם הוא נמצא ב־Tendrlau 739 וכו'.

5. חשובים ביותר לעניננו הם אותם דברי המליצה והמשלים

המשתמשים במושגים עבריים קבועים.

(א) בְּעֵד אָנָּה הָשֵׁם רַצִּי, אחרי אנא השם (כלו' בקושי, בעל כרחם) הסכימו. — (הוא מתפלל) אחת למעלה ושבע למטה, כלו' בלי כונה (רק אחת מכונותיו למעלה, והרוב לעסקיו הוא). „אחת למעלה ושבע למטה” במשא

(24) ע"י אבינרי „לשוננו" ג' 288 וע"י טביוב, אוצר המושלים מבוא ע' 16, שכדאי היה

למחבר הנ"ל להשתמש בו, אצל פתגמים אחרים שם יש האפשרות שהיו לשון חכמים ותורגמו אח"כ לארמית, כמו: במקום שאין אנשים השתדל להיות איש.

ומתן מובנו: עושה חשבונות כאלה, שלבסוף לא נשאר על המחשב המהיר שום חוב. — נאנלגי מלפחין ולבן. — נתן לי מלופחין (עדשים, עי' תרגום בראשית כ"ה, ל"ד) ומי חלב, פטרני בדבר מועט, כמו יעקב לעשו בנוזל עדשים. — גדרה קום יא רשע לאד-דין, מחר קוב, רשע, לדין. כך ידבר האדם השב הביתה עיף מן העבודה: מחר תתחיל שוב אותה הצרה. — ביפעלו מעה אלות הברית, קללוהו קללה נמרצת. — בימן אננאם עננים פרץ, אינו מראה לבני אדם אלא עננים, מעטף את עצמו כחסיד והוא רשע. — תלאקה, קדוש, סעודת מצוה! (הוא רוצה שטקס) גלוח שערות הראש, קדושין, וסעודת מצוה יהיו כולם בבת אחת; ואולם בנייהן כמה הלבשות ותהלוכות מבית החתן לכלה ולהפך, וסעודת מצוה היא רק למחרת הקדושין. — או אנאכל מן את-תרומה?! כלום אנו אוכלי תרומה? כלו' עשירים שאינם זקוקים לעבוד.

(ב) הריף יתר ומתקרב, ויד אבונך אל-עלמה; (אתה, התלמיד) חריף, חד, פקח כמו "ממזר", (הסבה היא) שאביך הרבה לשלם שכר למוד (התול ברב שחושב כי כל חכמת תלמידו באה מלמודו הוא). — גיבל את-תורה, בָּבֶשׁ אל-משנה, תוור אל-גמרא, קרעת אל-מתרמות-הר של תורה, איל של משנה, שור של גמרא, קופה של "ממזרות". — מא לי-רשע אלא ארשע, סופו של הרשע לפול בידי רשע גדול ממנו. — רשע עלא רשע כיסארה, אין הרשע יכול לרשע חברו. — אד-ברך עלא אל-עון בציצט אר-רשעים; העון מתברר כשנתפס הרשע. — הרב עלע הקן; נמלט מהמן, הוא רשע כזה שאפילו המן אינו יכול להשיגו. — (25) [לו היו מחפשים בלבך שבע שנים, לא היו מוצאים בו] ארור המן; כלו' אתה עם הארץ כזה, שאינך יודע אפילו לאמר: ארור המן. — [נעלי] המן [טובות מפני] תשעה באב, כלו' שמחת פורים אפילו בחלקה השפל ביותר היא טובה מאבל ט' באב. — [פסח בבבזויו], תשרי [בעורביו]. — [תירך] פסחים; כלו' ריק מכל כמו תרוד אחרי הפסח שהיא כמובן חדש ואין דבק בו עדיין כלום.

(ג) קללות וברכות: מנוחתך [בתוך הפלפל]! — זכותך תגין [על כלבי פרֶה] (שם של שוק הקצבים בצנעא). זכותך כל כך קטנה שאינה יכולה להועיל אלא לכלבים. — זכותך [תועילני]. עונך [אל ישיגני]. — טמא [יותר] מן התנשמת; (בזכרים במלה זו, כדי שלא יבין הגוי; כלב שרגילים לאמר בקשר כזה היא קרובה לכלב הערבית). — לא הֶבֶנָא ולא רֶשְׁנָא, אל יפחידנו (האל) ואל ירעישנו (רעש — השורש העברי). — [אל תבואך] עין (רעה). כך יאמרו לאיש המצטיין בדבר.

(25) המלים הנחונות בסוגרים מרובעים מתורגמות מן הערבית.

(ד) עֲנֹת וְצִנֹת יֵא עֲבָרִי ; הֶבֶה (עי' III א. עות) וצעק, יהודי! מִבִּינֹן שהיהודי אסור בנשיאת נשק בתימן המרכזית, אין כמובן לצפות שהוא יתנפל על המוסלים המזויני ; ואם יקרה שבחורי חמד ישראלים מכים מוסלים, והיתה צעקה, בודאי יחשבו שהמוסלים הוא המכה. מכאן המשל הזה הדומה בתכנו למשל הערבי המפורסם: „הכני ובכה וקדמני והתלונן”.
עֲאֶרֶת אֶל-עֲבָרִי תִזְקֶה וּמִשְׁכָּחָה תִּפְיֶסָה, שאלת היהודי היא חזקה, וקבלתו כפקדון תפיסה.

קִרְקָעָה וְאַטְלָב מִנְהִלָּה, שאהו על גבך ובקש ממנו סליחה; כְּלוּי אפילו אם אחה עושה טובה ליהודי, אתה צריך לפייסו מקודם בדברים.
חֶרֶם נִקְרָה וְלֹא בִּרְכָה בִּינִי, מוטב קללה במזומנים מברכה בהקפה.
6. לא קטן הוא מספר המשלים הערביים הסוריים הנוגעים לענינים יהודיים, ואולם מכיון שהם אינם שייכים לנושאנו באופן ישר, אפסח עליהם.

V

דְּבָרִיב שִׁבְכַת ב. בשפת „הדבור” הערבית משתמשים התימנים לצרכים ידועים גם בכתובה, כמובן באותיות עבריות. אינם שייכים לכאן מאות השירים וקטעי השירים הערביים הנמצאים בדיואנים התימנים. אמנם חסרה השירה הזאת את הסימן המובהק של הערבית הדקדוקית, האֶעְרָאב (נסית היחסים) וגם קבלה יסודות שונים של שפת הדבור, ואולם היא בנויה בעיקר על מסורת של לשון שירית ספרותית שבלונית. גם הספרות הדתית העממית, כמו מֵא כֶּבֶר, „מה נשתנה” הערבי של התימנים, או קֶצֶת חנה ספור חנה ושבעת בניה שקוראים אותה בליל תשעה באב²⁶), אינה כתובה בשפת הדבור האמתית. בשמוש יום יום, בפנקס החנוני, במכתב יש למצוא אותה. כל אדם מדייק כמובן בכתבו יותר מאשר בדבורו, והבדלי השכלה בולטים ביותר במלה הכתובה. באוסף הקטן של מכתבים מתימן שלקטתיו כלאחר יד נמצאים סוגים שונים מאוד: מן הכתוב כולו עברית רבנית צחה ונמלצה ועד הכתוב בערבית טהורה בלי מלה עברית אחת. אולם לפי הרוב יש להכיר סגנון כתיבה עממי באמת, ובתוכו, מה שמענין אותנו כאן, יסוד עֲבָרִי קְבוּעַ.

²⁶ דֶּרֶךְ מֵאֲלוֹל הַדְּפִיסָה בְּחוֹבֶרֶת מִיּוֹתֶרֶת. הַאֲמֹר לְעִיל מִזֵּאִים בּוֹדֵאִי גַם לִקְצֵת יוֹסֵף, שִׁישׁ שְׁקוֹרָאִים אוֹתָהּ בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּתוֹת (לא ראיתי אלא נוסח מגרבי גרפס) וּלְקוֹנֶסֶרֶסִי הִלְכָה לַעֲם כְּמוֹ שְׁעָרֵי טַהֲרָה (הלכות נדה בערבית) שֶׁל ר' יִחְיָא צֶאֱלָת.

כבר הכתובת אינה בלי ענין. לפעמים יוסיף הכותב לשם מקום מגוריו את הסימן תצ' ותח' כלו' תצדי (27) ותחרב, תשם ותחרב, כדרך החתימה בספרים תימנים: [מקום פלוני] תצדי ותחרוב ותחבני קרתא דירושלם. אם כותבים לירושלים מוסיפים כמובן ת' או פסוק נאות כמו: שאלו שלום ירושלים וכדו'.

התאריך הוא החלק העברי ביותר. גם מי שלא יביא מלה עברית אחת, אפילו לא בברכה ובהזכרת השם, יכתוב את התאריך היהודי. כידוע משתמשים התימנים חוץ מבמנין בריאת העולם גם עוד במנין השטרות (עכשיו ב'ר'מ'ב'), לפעמים גם בשניהם זה על יד זה (כמו למשל מארי סאלם שבזי בספרו חמדת ימים, מובא בשרידי תימן של ר' אל נדאף ב' ובקריית ספר" ה', 268).

במקומות ידועים במכתב נפוץ השמוש בעברית. המבוא הוא נמליך גם אצל אנשים פשוטים (לעתים קרובות אתה מוצא אותו האיש כותב תמיד אותו המבוא). למשל: שייל מקע"י (שלומכם ישנה לעלמין מן קדם עתיק יומין). שלומות רבות, מאליפות מרובכות, מלפני שוכן ערבות, יגיעו ויאתיו למול... שיש מ"ה (שלום שלום מאת השב). – הזכרת השם: ראשון בקודש השם הטוב... ה"ו, יצ"ו (יוצרו), לקראת מעלת הילד הטוב (לאדם צעיר, גם נשוי). או"ע (אהובי ומחמד עיני), האח הטוב והנעים. הכבודה הנעימה הבת היקרה. – מזכירים את כל בני המשפחה, גם את הנשים, ולפני כל שם שאינו במקום ראשון, יכתבו וא"ח (ואחרון חביב). ונו"ב (ונות ביתו) פלי' מב"ת (מנשים באוהל תבורך). – גוף המכתב הכתוב בערבית מתחיל דרך כלל [אנו בריאים וכו'] בקו הבריאות תלי"ת (תהלה לאל יתברך) [אין לנו צער] ח"ו [חוץ מהעדרכם]. עכשיו בא מה שנוגע למקבל המכתב. מבטאים עבריים בחלק זה יהיו: ברוכים תהיו (תודה!). – עשה חסד לה', שכרך הרבה מאד מאת הב"ה (בקשה). תאמין בשם [שלא שכחתך]. – אירע לך צער [ואולם] אלהי-הודאה לשי"ת על כל מדה ומדה, כל מא דעבדין מן שמיא לטב; רעדה בטננו וכו' (על שמועה רעה). – אחר כך באים פרטים על המשפחה עם הרבה עברית: נולד לנו בן, הלי"ע (הלך לעולמו) תנצב"ה, נסתלק. – תלונה על צוק העתים: [העולם] [ב]צער [ע"י] דוחק הפרנסה, יוקר השערים, עצירת הגשמים [ואולם] נודה לה', ה' לא יעזוב ולא יטוש. – כשם שבהתחלה מתפרשים כל בני משפחת המקבל בשמם, כך באים בסוף כל בני משפחת

(27) גם ראיתי תס': ע' JQR, NS II 377 תס"י (וההכס באכר שם עליה סימן שאלה).

פעמים רבות כותבים ט במקום ד בתימנית, ע' ZS 8, 169 ס תחת צ פחות שכיחה, כאן לשם דיסמיילציה, או הכונה לשרש סטי?

השולח ובכלל כל הדורשים בשלום. [יגיעוכם] רשט'ו (רוב שלום טובה וברכה). דש'ו (דורש שלומך וטובתך). ואין להאריך כי גם בשלומכם הטוב (בראשי תיבות). – ס'יום: ושלום (כמו בערב' ואל-סלאם), החוזר גם כן אחרי ה'עיקר שכחת' שאינו חסר כמעט בשום מכתב.

כדוגמא אתן מכתב שהכתיבו איש פשוט שבא בינתים לא"י לאיש אחר שלא רצה לכתוב מפני „שאינו יודע“. הכותב נסע מתימן המרכזית לעדן ונתעכב שם בחוסר כל. על השבושים בכתיב אין צורך להעיר.

לקראת ומעלת השם הטוב הדומה לעץ רטוב גם יי יתן לו הטוב כבוד אדוני ומאחמד עיני קארוב ללבי ורחוק מעיני אדוני [דודי פ' י'] מ'ו פ' [ממשפחת פ'. נודיעך שאני בריא חוץ מהעדרך הנכבד. נודיעך, דודי, שכבר שלחתי שלשה מכתבים ולא החזרת לי תשובה. האם הגיעו או לא. ועתה דודי אל תעזבני] אנא בשם ובך עשה חסד למען השם ב"ה. [ה]עולם [נסעו] ארץ ישראל ת'ו [ואני מושלך בעדן בלי דוד ובלי קרוב חוץ ממנו] יתברך [וממך ואני מיחל עליו יתברך ואליך. לא מצאתי עבודה ואני מצפה שיגאלני] יתברך [מן ה]צאער [של עדן. ואולם דודי] עשה חסד [והלוגי...לירות, כי כבר עברו לי בעדן] שני חדשים [והכל ביוקר, אפילו המים בכסף] ומבשרך אל תתעלם [ודע שלא יאבד עליך] ולא שוה פרוטה. יתברך [יודע בכונתי ובכונת כל אדם. אם] חס ושלום [אבוא וארמה אתכם] השם יפילו מלמעלה [את אשר יקח מכם ולו] פרוטה אחת [ויגיע שלום לך ולבני ביתך כלם] ושלום! [מהר מהר בתשובתך. אל תניחני כאן בעדן בלי תשובה, ענה] במהרה [שלא אחכה] שבוע [אחרי] שבוע [לתשובת מכתבי. זה הראשון והאחרון שיש לי לאמר. ואם לא (תעזרני)] אני בטוח באל עליון יי אחד ושמו אחד ושלום! דש"י [לדך פ' נ' פ' משפחת פ' בן אחותך פ'] סדר לא אמות כי אחיה ואספר (כותב במפרש עוד ששה פסוקים!).

אגב אעיר שרוב השמות העבריים באים במכתב, כמו בדבור, בצורתם הערבית. אבראהם-אברהם, הארון-אהרון, סלימאן-שלמה, סאלם-שלום וכו'.

VI

ברי לי, שהחומר, שעליו מיוסדת העבודה הזאת, אינו אלא טפה מן הים. אף אודה, שלא עשיתי בשבילה שום מחקרים מיוחדים; מה שהעליתי, אגב למודי את הדיאלקט הערבי התימני, הצעתי כאן. ואין בכך חסרון; יש בינינו, ברוך השם, חכמים ומשכילים תימנים לרוב, וכל אחד מהם, אם רק ישמור על טהרת השיטה, יוכל לעשות עבודה כזאת יותר טוב מאיש זר, שלעולם לא יוכל להגיע לשלמות, ואף לא להזהר משגיאות. על כל

פנים, נדמה לי, באתי לכלל דעה מסוימת בנוגע לאופי השפה הזאת המדוברת בפי יהודי צנעא וערי סביבותיה. מן החומר המובא בפרקים הקודמים נובעת ההכרה הזאת מאליה.

גם בארץ־שכל מאה אחוז מתושביה יודעים קרוא וכתוב מצוים הבדלים נכרים במבטא ושמוש לשון אפילו בשכונות עיר גדולה אחת, ביחוד בין שכבות סוציאליות רחוקות זו מזו. על אחת כמה וכמה במזרח, שם שמוש השפה הספרותית הוא מוגבל לחוגים מצומצמים. אפילו בעיר קטנה כירושלים מורגש הפרש בין שפתו של העירוני ההמוני ושל המוסלים המשכיל. לא בלי צדק מציין L. Bauer בדקדוק הערבית הא"י לפעמים מבטא מיוחד לצפון ירושלים, מקום שם גרות המשפחות המוסלימיות העתיקות. על כן אפשר להניח מראש, שקבוץ יהודי בתוך סביבה ערבית, הנבדל ממנה לא רק בנמוסיו הדתיים, אלא גם במקצועות פרנסה מיוחדים וגר בשכונה (בתימן גם כפר) בפני עצמו, שקבוץ זה יבדל מסביבתו במבטאו ואולי גם בשמוש מלים; ומכיון שיש לו תמיד האפשרות להשתמש במלים ובמשפטים עבריים, מתקבל הרושם, כאילו ליהודים שפה סודית, מובנה רק להם.

בספורי מלחמות מוחמד נזכר לעתים רחוקות שיהודי חג'אז „רטנו“ בלשון מיוחדת, שערבים שונים (למשל מי שנשלח ממחמד לרצוח את מנהיג היהודים בכיבך, ואקדי 170) ידעו גם הם לדבר בה (28). ואולם השירים המרובים ששמה המסורת המוסלימית בפי יהודים מכל שדרות החברה, ביחוד מזמן מלחמתם עם מחמד, מעידים שלא הורגשה זרות לשון בין יהודים וערבים בתקופה ההיא. – בנוגע לערבית של כגדד היום אנו שומעים שמוסלימים, נוצרים ויהודים מדברים בשלשה מבטאים שונים בהחלט (29), אולם בודאי צודק A. S. Yahuda באמרו, ב־400 I Festschrift Nöldeke, ש„ההבדל הוא לא כל כך בשמוש הלשון, אלא בבטוי“. M. Cohen בספרו „הניל פוסק אמנם, ששפת היהודים והמוסלימים בא לג'יר „הן שתי לשונות נפרדות באופן ברור“ (מבוא II), ואולם הוא מסכם (482), ששפת היהודים היא דיאלקט ערבי, אין בה, חוץ ממספר מבטאים עבריים, מה שמציין אותה כיהודית, וגם אותן הסגולות המועטות, שהן אולי יהודיות (בטוי ס' תחת ש',

(28) עיי' Leszynsky „היהודים בערב בימי מחמד“ (גרמנית) 21. ולהוון כמחקרו „מדינה לפני האסלאם“. – גם בין הסרסורים המוסלימים בצנעא יש שיוצעים לדבר „יהודית“ על כל הניבים העבריים שבה.

(29) עיי' ברתון ג'ג' אל־ערב I, 69–71 (משנת 1911). שם 2, 471 שיהודים (ונוצרים) מבטאים ג' תחת ר. שג. 4, 164, 166, 350 מבטאים מיוחדים ליהודים.

ז' תחת ג', שם 24-26; הנגינה הממושכה בהברה האחרונה, שם 172) הן – אולי! – משותפות ליהודי צפון אפריקה המערבית. אך בשום פנים לא לשאר היהודים דוברי ערבית⁽³⁰⁾. והיסוד העברי שבשפת יהודי אלג'יר (שם 386-408) הוא קלוש מאד, והוא – וזה העיקר – קשור עם גוף הלשון המדוברת באופן אורגני הרבה פחות מאשר למשל בדיאלקטים השונים של היהודית הפרסית⁽³¹⁾. והלא גם יהודי פרס חיים בסביבה המדברת את שפתם, ואין אפוא גורל שפתם כגורל היידיש והאספניולית שנעתקו מארצות מכורותיהן. – וכבר העירוני לעיל על מיעוט המלים (פרק III) והמליצות (פ' IV) העבריות⁽³²⁾ בשפת הדבור התימנית. וגם השנויים הדקדוקיים (פ' I) שמשנה השפה החיה בחומר העברית הם מוגבלים מאד.

אפשר אולי להניח, שהשפה הערבית, הקרובה, ספקה יותר את צרכי ההבעה המקוריים של היהודים, ועל כן מצאו פחות דחיפה לשנותה ולהעשירה במלים עבריות. ועוד אחת, והיא קיימת ביחוד בשביל יהודי תימן: הערבית היא שפה ספרותית במחנה היהודי, מקודשת בשמושה ע"י גדולי ישראל. דוקא בתימן לומדים אפילו הילדים את התפסיר, התרגום הערבי של סעדיה לתנ"ך (וכדאי לחקור באופן מיוחד השפעת תרגום זה על שפת הדבור) וכמה הגו שם עד הדורות האחרונים בספרות היהודית הערבית של י"ה"ב, יעידו כתבי היד המרובים שהגיעו מאירופה לתימן במקצוע הזה; ולא קטנה היא הספרות הערבית של יהודי תימן בעצמם. ולהפך, הידיעה העמוקה של עברית צחה (הבאה בעקב שיטת הלמוד המלולית ב"מדרש"), המפליאה אותך אפילו אצל תימני פשוט, גם היא מנעה בעד התפתחות ז'רגון

(30) וכמובן אינן מיוחדות ליהודים, ערבי שכס וסביבותיה מפורסמים, כירוע, כוח שהם אומרים פול במקום פג'ל (צנון), ססם במקום שסם (שמש). ע"י שופטים י"ב, ו.

(31) על היסודות העבריים בפרסית יהודית מדבר החכם באכר במקומות שונים, ZDMG 51, 398-396 (לפי ספר עמוקות שמואל, פרוש על ספר שמואל), בספרו Hebr. Pers., Woerterbuch ע' 20, ZDMG 55, 256 (לפי התבואה: הפטרה ליום שמיני של פסח עם התפסיר בלשון פארסי של רחמים אליה ירושלים 1899); וביחוד ZDMG 55, 758-755 (לפי הספר לקוטי דינים של אברהם אמינוב, תרגם לפרסית שמעון חכם), רונמא אופינית של סגנון פרסי יהודי עם עברית נתן עכשיו J. Finkel ב JQR NS 21, 364-353, (32) המכתב בע' 20 הוא יוצא מן הכלל בשמושו המרובה במליצות עבריות.

המערבב שתי לשונות ללא צורך, ומסרס את העברית ומשעבדה לשפת הדבור ללא גבול⁽³³⁾. ואולם דוקא מפני שהשפה התימנית היהודית נושאת אופי שונה משפות היהודים האחרות המכילות יסידות עבריים, כדאי מאד לחקרה בשלמות. כאן נתנה מסגרת, הלואי שימצא האיש המוכשר למלא אותה.

(33) ZS 8, 64 הבאתי סבה סוציאלית שמנעה בעד התפתחות ז'רגון בתימן.

להרחבת הלשון ותקונה

שלמה רבינוביץ

לזכרון אבי מורי, הלמדן והעברי הנאמן,
ר' חיים ניסן בר' אברהם ז"ל

הַמִּשְׁקָל פֶּעַל וְהַמִּשְׁקָל פִּעְלָן

I

בספרותנו העברית החדשה אין מבדילים בין המשקל פֶּעַל ובין המשקל פִּעְלָן ושניהם משמשים בערבוביה. אם נשאל, למשל, מדוע כותבים דוקא פֶּבַעַן Hat-maker, חִבְתָּן (או, במלונים אחרים: חִבְתָּן?), Bondar Cooper ולא פֶּבַע, חִבַּת, אי, להפך, נִצֵּל Exploiter קָדַת – חוּלָה קִרְחַת – וכו' וכו' ולא נִצְלָן, קִדְחָן, מסופקני, אם נקבל תשובה נכונה באיזה ספר דקדוק שהוא. ויש מלונים, שאינם רוצים לקפח את ערכם של שני המשקלים האלה יחד ומתרגמים מלה אחת גם במשקל פֶּעַל וגם במשקל פִּעְלָן, כמו: Cutter – גִּזָּר, גִּזְרָן; Tänzer – נְקָד, נְקָדָן, ועוד הרבה כאלה. אך, האומנם אין שום הבדל בין המשקלים האלה?

במאמרי זה אשתדל להביא, עד כמה שאפשר, שמיתות-ואר שווים גם על משקל פֶּעַל וגם על משקל פִּעְלָן מן המקרא, מספרות חז"ל ומן הספרות העברית המאוחרת, אולי נוכל להוציא מסקנות ולהכניס יותר דיוק ופשטות באחת מן השאלות הרבות של לשוננו העברי המתחדש⁽¹⁾.

(1) הנני מציע לזַכֵּר את הלשון – במונח הדבור — Sprache Language כרי להבדיל שם-מופשם זה משם-עצם – הלשון שבפה, — Zunge, Tongue, שהיא לשון נקבה נדע להבדיל בין לשון נקי ובין לשון נקיה, לשון רך ולשון רכה וכו' וכו'.

במקרא משמשת הלשון – האבר – כמעט תמיד בלשון נקבה (יש גם; ולשוני אם יהגה רמיה, איוב כ"ז, ד'; מה יתן ומה יוסיף לך לשון רמיה, תהלים קכ"ב, ג'), אך בספרות רז"ל שוררת ערבוביה גדולה בענין זה. בכל אופן יש הרבה מסוכין גם בספרות רז"ל כדי לזַכֵּר את לשון-הדבור: פֶּלֶךְ מלשון הרע הזה (ב"ב, קס"ד); אל יהי לשון פרסי קל בעיניך, שהקביה חלק לו כבוד (ביר ע"ד); בוא וראה כמה הוא קשה לשון הרע, שכן כמה אברים יש באדם וכו' והלשון הזאת נתנה בבית האסורים (בפה) וכו' (שו"ס כ"ב, י"א), שלשון הזה נופל על הלשון

א) שמות-תואר על משקל פֻעַל מן המ קרא. רָבֵב, פָּרַשׁ, קָלַע, קָשָׁת, גָּמָד (כימי קדם היו, עפ"י, כל אנשי המלחמה, החיילים, שכירים קבועים בעבודתם הקשה), רִיג, חָרַשׁ, טַבָּח, טָלַח, סָבַל, צִיד, רָקַח.

ב) מספרות רז"ל והעברית המאוחרת, שבמעט כולם בנויים משרשים עבריים. בָּדָד (כובש זיתים בבית הבר), גָּנָן (המטפל בגן), גָּזַן (גזו צאן, ב"ר פ"ו), זָנָן, זָקַק Clarifirier, פָּרַר (עושה כרים), פָּדָד (עושה כדים), פָּחַח (העובד בפח), קָצַץ (קוצץ עצים), קָרַר (בימ"י א' נוהג הקרון Car, Carrus, סָבַד 3) Roofer Dachdecker, בָּנָר, בִּיר, דָּנָר, דָּנָר Postman, דִּישׁ, זָיַח, זָנָד (עושה מזודות) חִיט, זֵין Weiner, פִּיל Surveyer, לָנָל (העובד בליל של עופות) לָיַט, מִיָן, נָזַל, סֹס Jockey, סִיף (הנושא סִיף Warrior), צִיר, קָנָץ (המלקט קוצים, להבדיל מן קָנָץ בעל קווצות גדולות), שָׁנַט, שָׁיַט (כל התוארים האלה, מן ביר עד שוט, נגזרים משרשים נחי ע"י), אָבַר Plumber (אָבָרִין Plumbing), בָּשַׁם, בָּלָן, בָּשַׁל, גָּלָל גָּשַׁר, גָּבָן (עושה בבינות), דָּפַס Pressman (להבדיל מן מדפסים Printer), זָפַח, זָבַל, חָשַׁל, חָטַב, מָחַן, מָרַס Artistic Weaver of metalic tread (מלחן יאסטרוב Copper miner, לָבָן (עושה לבנים), פָּתָן, פָּרַךְ Bookbinder

הזה (ב"ר פ', י"ח); אף היא קילסתו בלשון כפול אף נעים וכן לשון סורסי, לשון ארמי, לשון לעווי, לשון עברי, תפוס לָשון אחרון, ואפשר להביא עוד דוגמות למאות.

בכלל לא השתמשנו עוד כראוי בהברל המינים של זכר ונקבה וכן בהברל הגנינה כרי למנוע ערבוב מושגים.

ג) הנני כותב פָּחַח ולא פָּחַח לשם שלמות המשקל. ולולא יראתי להשרף בהבל פיהם של המדקדקים המושבעים שלנו כי אז הייתי כותב גם פָּרַר, פָּרַךְ והייתי מביא לקרבן את "תשלום הדגש" בשביל "שלמות המשקל" ותחשב במקרים כאלה האות הגרונית "כאות נכפלת בכוח". מוב דיוק הי מרגש מת...

ד) כל שם-תואר על משקל פֻעַל, הנגזר משם עצם או פעל בן שתי אותיות, דרכו להכפיל האות האחרונה, ומפני זה, אפשר, בחרו קדמונינו את התואר סָבַד ולא בנו שם-תואר זה מן השם גָּנָן, כרי לא להכפיל את האות האחרונה ולבטא שלש אותיות שוות, גָּנָן, שצולצול אינו יפה לאוזן, וכן אפשר לבנות מן כָּף-כָּפַף (עושה כפות), פָּךְ-פָּכַךְ (עושה פכים), סָל-סָלָל (עושה סלים), סָם-סָמָם (עושה סמים), סָר-סָרָר (עושה סדים) וכדומה. אך לא: פָּקָן, פָּקָן, סָקָן, סָקָן (התואר האחרון יש לבנות מן סָקָן, מפני שכל התוארים בסיום נון, על משקל פֻעַל, כמו אָקָן, גָּקָן, דָּקָן, חָקָן, קָקָן, מָקָן, נָקָן, סָקָן (עושה סבון), תָּקָן-הנון הסופית היא שרשית ולא נוספת, ולכן, כמדומני, אי אפשר לכתוב גָּקָן, כפי שמציע ה. ש. נייחון ב"לשוננו" א', כרך ג'.

כֶּסֶת, נָגַר, נָפֵץ (המנער ומנפץ צמר או פשתים), נָסַר Säger Пилщик, נָהַג, נָגַד (המושך אניה בחבל), נָפַח. נָנָן, סָרַג, סָלַח, סָנָן, סָכַר (עושה סכר במים) סָתַר (מימחה בסתירת בנינים, ידוע בערים הגדולות), סָתַח Engraver, פָּטַם, פָּסַל, פָּלַם (עברית כנענית), פָּרַךְ (ע"כ) Чернорабочий, Hardworker, צָבַע, קָדַר, קָלָאִי, קָצַב, קָפַר 4, קָפַח, כָּפַח (העובד ברפת) כָּצַף, כָּפַר, שָׁכַף (עושה אוכף Saddler), שָׁעַן Watchmaker, שָׁלַח (המעבד עורות), שָׁמַשׁ, שָׁקַל (ע"כ), שָׁתַל, שָׁזַר, שָׁמַע (עבד נשמר לאדונו), שָׁדַר (משרש ארמי שד"ר ואין צורך בשני הקיום למעלה, סימן של ר"ת: שליח דרבנן), תָּבַן, תָּנַר ועוד הרבה.

ג) שמות-תואר על משקל פעלן מן המקרא.

אֲלֶמֶן, נְעֻמָּן Pleasant, כְּחָזֵן, אֲשָׁמֹן, ויש גם הרבה שמות-עצם פרימיים שהיו והראויים להיות גם שמות-תואר; כמו: אֲתָבֵן, וְצִנֹּן, חֲמָדֹן, חֲמָדֹן, צִנֹּן וכדומה, נָבְהֵן (בן-סירא) המדבר נבוהה-נבוהה.

ד) מספרות רז"ל ומהספרות המאוחרות.

1) מצב רוחני, מוסרי.	חֲדָשֵׁן - שִׁמְרֹן
ארָבֵן - קָצֵרֹן.	יָקָרֹן - וְלִזְלוֹן
אֲמָרֹן (איש-אמת) - שִׁקְרֹן.	יָחֶסֶן - אֲפֶסֶן (נארישט)
יָצָאֹן - (יצאנית)	יָשָׁרֹן - עֲקָמֹן Crook
בִּישָׁן -	פִּתְלוֹן, עֲקָפֹן (הולך בעקיפין)
בָּחָרֹן, בָּרָרֹן - חֲטָפֹן	יָדָעֹן - Знатор
בִּטְלוֹן, כְּשָׁלֹן - מְרֹן, גָּנְדֹן	גִּדְּפוֹן, פִּוְרֹן בִּזְבוֹן
גִּמְרֹן - פִּקְפָּקֹן חֲסָפֹן	חֲסָפֹן, צִחְקָן, קִמְצָן
דִּיקָן, קָפְדָן Pedant חֲנָפֹן	סִגְבָן Ascetic, צִיָּמֹן
דַּעְמָן (מיושב בדעתו, בר דעת)	אֲכָלֹן, בִּלְעָן, כַּעֲבָן גִּרְגָן
וּתְרָן, פִּשְׁרָן - גִּצְחָן.	סִרְבָן - קִפְצָן (קופץ בראש)
זִכְרָן - שִׁחְחָן	סִפְקָן ⁵ Zweifel Skeptic
חֲשָׁדֹן - חֲשָׁשֵׁן Мнительной	שִׁפְקָן ⁶ (המשתפק במועט), חֲשָׁקֹן,

4) קָפַר - אולי מפני שהיה מוגל קפריסין Caper Bush (י"ן קפריסין).

5) הגני מציץ להשתמש בשרש שפק (באנוגענען ויז) וכל המסתעף משרש זה רק בשין שמאלית, כמו שהגנו רואים במקרא (אם ישפק עפר שזרון, מליא כ', י'; בילדי נכרים ישפיקו, ישעיה ב', ו'; במלאת שיפקו, איוב כ', כ"ב; פן יסתך בשפק, איוב ל"ה, י"ח), אך השרש ספק Doubt, Zweifeln וכל המסתעף משרש זה לכתוב רק בסמך, כדי להבדיל בין שני המושגים השונים האלה לכל הפחות בכתב, עד אשר יבואו בעלי ההברון והמוסיקאים שלנו ויבדילו בבסוי הסמך והשין השמאלית גם בדבור.

עמקן - שטקן	Supeficiel	נמשן	Freckly
ענון - שחצן	Boastfull	קלדן	Cloob-Footed
טרחן, טרדן, גדלן, וחתן, רברדן	Тщеславный	ולדן (יותר טוב בעברית ולדקן)	(המקיש בקרסוליו, בכורות)
פחדן צחקן - גבן		עבדן	
קלקלן	Портач	לבקן, פחקן	
קשקשן - צ'יטן (כ"ר פ' י"ת, השומע		חזון (מלה חזונית) שחפן (חולה שחפת)	
בסתר מאחרי הדלת או החליון)		שגנן	Rheumatic
שמחן	Lebemann Гуляка	גרדן (חולה מחלת הגרב)	
שתקן - פטפטן		נהקן פחקן שחקן	
שקדן - עצלן		רבצן, גפלי, גשנן, גבדן	
שלון - נחמן (מדבר בנחת)		בעטן	
גמחן	Capricious	קטטן	
כגון, כתקן		ולדן (ולדנית) ועוד כאלה.	
מרצן - מקשן		3 מקצוע, עסק	
2 מצב גופני עפ"ר פחלוגי		חלפן	
פולן	Squint-eyed	לחשן	Prompter, Суфлер
ונדן (מי שעינו או גבותיו אינן שוות)		שחקן	Actor, Player
חוקן (חולה במחלת Anemie)		גחקן (סנהדרין ל"ט)	Clown
בלבן (עיניו זוללות)		קקדן קראן	Jmme, Vorleser
מקבן (בכורות ז' א') מי שראשו כמקבת		קבלן	Contractor
לפתן (בכורות י' א') מי שראשו דומה		ערבן	Warrantor, Поручитель
ללפת: להבדיל מן ליפתן (תבשיל או		נקדן	
לפת)		תלן	
פרקן (תוספתא ברכות י'). בריה משונה, יצרן, צרפן		שדקן, בידקן	
שראשו דומה לקוץ הברקן)		ועוד כאלה	
תתקן (מי שחסר לו חוש הריח)			

בספרותנו העתיקה יש שמות-תואר מורכבים משתי תיבות בצירוף „בעל” ובצדם - גם שם-תואר זה במלה אחת פשוטה במשקל פעלן, כמו: בעל-רחמים - רחמן; בעל-כספים - כשפן; בעל-תאווה - תאון; בעל-נאווה - נאון; בעל-פרסה - פרסן; בעל-זכרם - זכרסן; בעל-חמה - חמתן; ועוד הרבה. כן, לפי דעת, אפשר ללכת בדרך כבושה זו ולחדש עוד:

- נחלן — מן בעל-נחלה Помещик Land Owner להבדיל מן חקלאי Farmer
 בטחון — בעל-בטחון
 יעצן — בעל-עצה Rathgeber, Советник
 דמיון — בעל-דמיון דמיון Fantasy
 טעמן — בעל-טעם Aesthete
 בשרן — בעל-בשר Corpulent
 זקן — בעל זקן Borodатыи — Bearded
 חטמן — בעל חטם Носатыи
 שערן — בעל שער (יש הבדל בין שער) Волосатыи — Hairy
 גרמן — בעל גרם ועוד הרבה כאלה.

* * *

אם נעיין בדוגמות הרבות שהבאתי — ואפשר, כמובן, להביא עוד כהנה וכהנה — הננו רואים, שכבר התקיימה, באופן אינסטינקטיבי, שיטה קבועה ביצירת שמות-התואר על משקל פֻעַל לחוד ועל משקל פֻעֵלן לחוד, ועכשיו, בתקופה של תחית לשוננו העברי, אין לנו אלא לנער קצת את האבק מעל שיטה זו, לצרוף את סיניה ולקבוע את הכללים האלה:

1) המשקל פֻעַל, בתור שם-תואר קִים, משמש רק לסימון העבודה והמלאכה.

2) והמשקל פֻעֵלן, שהוא גם כן שם-תואר קִים, משמש רק לסימון המצב הרוחני, המוסרי והגופני, ולפעמים גם מצונו או עסקו של האדם.

II

יש, אמנם, גם יוצאים מן הכלל האמור, ביחוד פוסח על שתי השעפים המשקל פֻעַל שבמקרא, כמו: קָנָא נָגַח, רָגַז, סָלַח, חָלַשׁ, חָטָא, נָגַב, בָּחַשׁ, בָּשַׁף, ובספרות ר״ל: נָגַם (מ״י) (יש גם ננים, גם ננוס — ננוס פסול, חולין ס״ג). רָנַק (?) (המשקל מסופק), דָּיַר (יש גם דיור (עירובין ה׳, ו׳) זאת אומרת: צריך לנקד או דִיזר ע״מ גִּבּוֹר, שָׁבַר או דִיזר ע״מ גִּדּוֹל, קָטַן) וכן להפך יש: רָצַעַן, עָבְדָן ועוד אחדים. כמובן, שכל אלה המעשים היוצאים מן הכלל בטלים ברוב הגדול המאשר את הכלל האמור, אך אם נתבונן באלו המלות המעטות היוצאות מן הכלל, הננו רואים בהן שנויים ונפתולים שונים, כאילו לא מצאו את ספוקן בלבוש זר ושאפו ללבושן הן, למשקל הנכון.

סימנים של שנויי-משקלים הננו מוצאים עוד במקרא גופא ואצ״ל בספרות ר״ל, שרב בה מאד מספר המלות, אפילו מקראיות, שבקשו את תקונן במשקל המתאים להן. והנה דוגמאות אחדות רק ממשקל פעל-פעלן:

רחום-רחמן (איכה ד'), קנא (שמות כ'), ה', קנאז (הושע כ"ד, נחום א' ב')
קנא, קנאָתן (כ"ר י"ח) קנאָן; נָגַת-נָגְהָן (כ"ק מ"ו), רָגַז (דברים כ"ח),
רָגַז (שבת קנ"ו) פָּשַׁף (ירמיהו כ"ו, ט"ו), פָּשַׁן (פסחים ק"ו, א') הַפְּכַפְּךְ
(משלי), הַפְּכַפְּךְ (מגילה ט"ו, ב'), שׁוֹכֵת-שָׁכֵת (שבת-יראלה) שָׁכְהוּ, נֹאֶס-נֶקְמָן;
סֶלַח-סֶלְחָה (שח"ז) שְׁחַץ (ירוש' שקלים ד', ד') ויק' רבה כ"ו, י"י שְׁחָצִין (ירוש' שבת י"ועוד)
שָׁקַר-שָׁקָרן (סוטה מ"ב) פִּיט-פִּיטָן; פִּטְט-פִּטְטָן, פִּטְטָן, פִּטְטָן.

סָפַר-סָפְרָן; קָבַל-קָבָלָן; נָדַר-נָדָרָן, נִיף-נִיפָן
פָּלַע (כמדבר רבה י"ח) פָּלַעַן (ראשית חכמה פרק ד') ועוד כאלו למאות.

גם המלה המקראית תָּלַשׁ נתקיימה באידית המדוברת בצורה אחרת: תָּלוּשׁ.
והלא דבר הוא, שבמעט כל השנויים האלה בסיום קָן חלו רק במשקל פָּעַל
שיש בו מתכונת המצב, אך לא במשקל פָּעַל שיש בו מתכונת העבודה
והמלאכה. ולא ראינו, למשל, ששמות כעין צִידָה, נָקָה, נָפַח, נָפַב, נִיגָה ועוד כאלו
ישתנו לצִידָה, נִפְחָה, נִפְבָּה, נִיגָה ואם קבלה איוו מלה מסוג זה סיום קָן או נשתנה
גם הוראת המלה, כמו סָבַל-סָבָלָן, סָפַר-סָפְרָן ועוד כאלה.

את התלבטות המשקלים אפשר לראות גם בשלש הצורות: פּוֹעֵלָן, פִּעֲלָתָן,
פִּעֲלָן (יוצאן-יוצאָן, תּוֹבַעַן-תּוֹבָעָן, נֹדָרָן-נֹדָרָן, עֲנֹתָן-עֲנָן, גִּאָוָן-גִּאָוָתָן ועוד),
עכשיו, כמובן, צריכים אנו להשתמש בחומר מלולי זה ולתת הוראה מיוחדת לכל
שלש הצורות האלו, אך אז, בתקופת יצירתן הראשונה, האמין בודאי כל אחד ממניחי
צורה זו בצדקת הנחתו - כפי שאנו רואים מן הרשמים שנשארו בספרות-אכן
העם המדבר, שאינו יודע להתפלפל ולהתעמק במחקרי לשון, קיים את המשקל פִּעֲלָן,
מפני שהוא הקצר והפשוט שבכולם, ומפני שהוא שְׁוֹת ומשוה כל הביניים
והגזרות (המשקל פּוֹעֵלָן נגזר מבינוני פועל בנין קל).

זה הכלל: אם המדקדקים והבלשנים שלנו באים להקל ולפשט את העקמומיות
שבִּלְשׁוֹן - הצעתם מתקבלת ומתקיימת, אך אם באים להחמיר, לסבך ולעקם את
הפשוטות, אם גם הצעתם מיוסדת על חוקי הדקדוק, הפוניטיקא והמורפולוגיה, אין
הצעתם מתקיימת.

ומה גם עכשיו, כשהמציאות דוחקת ושאלת הלשון העברית אינה רק שאלה
אקדמית בלבד, חשובות בשבילנו לא רק הסבות שבעבר כי אם התוצאות,
כדי להסתייע בהן בשביל העתיד ולהשתמש בכל צורות הלשון שנתקיימו,
בלי הבדל אם זהו "לשון ראשון" או "לשון אחרון", העיקר הוא לתת גמישות, דיוק
וצביון מיוחד לכל מלה ומלה, ותהא מלה זו חבויה בפניה היותר נסתרה של

(6) סֶלַח-סֶלְחָן, אך הרמב"ע שכתב הרבה סליחות נקרא בספרות ימי הביניים בשם הַפְּלָח
ולא הסֶלַח, הם הרגישו ההבדל הלשוני בין המשקל פָּעַל ובין המשקל פִּעֲלָן.

הסופרים האחרונים יש לנו הרשות וגם החובה להציע תקונים ושנויים בנקוד ובמשקל לכל אלו המלות, הנראות לנו כמשובשות, עד אשר תבוא עליהן הסנקציה האחרונה של "המלון העברי האקדמי" המקווה.

והנני נותן בזה רשימה קטנה של מלות, שהמשקל שלהן, לפי דעתי, צריך תקון. מצאתי אותן, אנב קריאה, בספרים ובמלונים החדשים השונים. אך, כמובן, שהמלות היחידות, הבודדות הללו לא רק ללמד על עצמן באו, כי אם על כל המשקלים המסופקים והמשובשים, הפזורים בכל רוחב ספרותנו ועתונותנו העברית והמחכים עדיין ליד נאמנה שתטפל בהם.

במקום	צריך להיות	
חבֵּתָן	חֶבֶת	Бондарь, Cooper
פֶּבֶעַן (יש שכותבים גם כֹּכְעִי, גם כֹּכְעָן...)	פֶּבֶעַ	Hatmaker
גִּהְצֵן	גִּהֵץ (גִּהֵץ ?)	Presser
נָצַל	נָצֵלָן	Exploiter
קֶדֶחַ	קֶדֶחַן — חולה קדחת כרונית.	
סֶדֶן	סֶדֶן	

בספרותנו המנוקדת הגנו פוגשים גם סֶדֶן, גם סֶדֶן. הכל לפי החרוץ, לפי המשקל השירי ולפי... נמחוטו של הסופר. אך הנה גם ב"מלון למונחי התבניקה", זו היצירה הגדולה הפותחת שער לתקופה לשונית ממשית חדשה, הגנו מוצאים מלה זו על משקל פֶּעֶל, סֶדֶן, והנני לוקח לי הרשות, שהמסדרים החשובים נתנו, בהקדמתם לספר הנ"ל, להציע את המשקל פֶּעֶל-סֶדֶן (רב' סֶדְנִים) לשם־העצם Ambos, Anvil והמשקל פֶּעֶל-סֶדֶן (רב' סֶדְנִים) לאיש העושה את הַסֶּדֶן. וכן הוא בנוגע ליתר השמות על משקל פֶּעֶל.

אֶבֶר Plomber העיבד בְּאֶבֶר Lead,	
טֵלְאִי — האיש העושה טֵלְאִי על הבנר	
סִיג — העושה סִיג Hecke	
סֶבֶד — המכסה את הבנין בְּסֶבֶד	
סֶרֶף (יותר טוב סֶרֶף) — העושה את הַסֶּרֶף Syrop	
סֶבֶד Netweaver מן סֶבֶד	
פֶּעֶד — האופה פֶּעֶכִים (פֶּעֶד)	
פֶּסֶל — המפסל באבן וכל־אומנותו נקרא פֶּסֶל Mattock	
פֶּקֶק — המכין את הַפֶּקֶקִים (פֶּקֶק)	
פֶּחֶם — העיבד במכרה הַפֶּחֶם	
צֶבֶת — העושה את הַצֶּבֶת	
קֶלֶף — הַמַּעֲבֵד את הַקֶּלֶף וכיוצא בזה.	

אך מן השמות המופשטים **דָּרַשׁ**, **פָּשַׁט**, **חָשַׁשׁ**, **פָּסַק**, **קָנַס**, **גָּמַר** (החלטה), **סָמַךְ**, **כָּלַל**, **פָּרַט** ועוד כאלה יהיה שם התואר, לפי הכלל האמור בפרק הראשון, **דָּרַשׁוּן**, **פָּשְׁטוּן**, **חָשְׁשׁוּן**, **פָּסְקוּן**, **קָנְסוּן**, **גָּמְרָן**, **סָמְכָן** Authority (במקום שתי התבות המורכבות; בן-סמך העברי או בר-סמך הארמי), **כָּלְלָן**, **פָּרָטָן** ועוד הרבה כאלה.

כשהננו שומעים או קוראים את המלה „לְמַדָּן“ (לערנער) הננו מצירים אותו תמיד בדמיוננו כאיש-שקרא ושנה הרבה תלמוד, פוסקים וכדומה, בהבדל מן המלה המקראית „מְלִימָד“ (עלעלהרטער), שהוא גם בעל ידיעות כלליות ולשוניות ורות. אפשר להיות למדן ולא להיות מלומד וכן להפך. ולכן כשהננו קוראים, למשל, פוסקה כזו: „...תנ"ך עם פירוש מדעי יוצא בהשתתפות למדנים מומחים“ הננו כאילו שומעים טון מוזיקלי מתוך מנגינת התזמורת... וכן הוא המלה „פרצוף“. אין מענייני הפעם לדבר על דבר מהותה ושמושה של מלה יוונית זו בספרותנו העתיקה, אך כשהננו קורא בטוי כזה: „פרצוף הדור“, „פרצוף המשורר“ ועוד „פרצופים“ כאלה, מצלצלת תמיד באוזני פרוה רחוקה: „איך קען זיין טרפֿן פרצוף ניט אנקוקען“ (פֿרֿעֿע Ugly Face) וכל הפסקה העברית מקבלת צורת מראה עקומה, שקלסתר המשורר או קלסתר הדור משתקף בה באופן קומי קצת... וכן הוא בנוגע למלה **דָּלָפָן** (דלפון) הנני שוכח תמיד שהוא אחד הבנים האומללים של המן הרשע וזוכר רק את הדל היהודי הטפוס.

וכן יש עוד הרבה מלים המצויות בעברית או באידית שיש להן טעם מיוחד. אפשר שהשפה הזרנגונית, שנשתפנה בדמנו היא החוצצת בין הרגשותנו הלשוניות ובין הלשון העברית הקלאסית, ואפשר שבאידית החיה, המדוברת הננו שומעים באמת הר מלים וניבים עבריים עתיקים, מקוריים, שנשתמרו בה בכל רענונות במשך דורות רבים. אך, בכל אופן, צריך, לפי דעתי, להתחשב עם הרגשה דו-לשונית זו ועם בטויים כפולי-משמעות כאלה וכל העוקר מלה מאיירה שלה, הסובבת אותה דורות שלמים, כאילו עוקר את השכלול מן הקונכית שעל גבו.

דרך אגב, אנחנו לא מיצינו עוד כהוגן את כל הלחלוחית החיונית שבאידית המדוברת לשוכנת העברית, שהיתה כלולה בספרים בלי אור ואויר זה אלפי שנים, ואולי כדאי שיקדיש מישהו עבודה מקפת, מיוחדת לשאלת ההשפעה ההדרית של שני הלשוניות: העברית והאידית.

כל מאמרי מוקדש רק לתוארים על משקל **פֿעֿלָן** (גם **פֿעֿל**) ולפי דעתי אין להשתמש במשקל **פֿעֿלָן** ליצירת שמות-עצם חדשים ויותר טוב לבכר את המשקל **פֿעֿלָזן**, ביחוד בדברים שאין בהם רוח חיים. בכל אופן הסיום **ן** אינו סימן ההגדרה כי אם סימן הקביעות והתמידות, ולכן אם התכוונה או המצב מנונים על פי מהותם וטבעם, או הקביעות שבסיום **ן** רק מהנישה ומטעימה תכונה או מצב זה עד לירי

התננות וטבעו המפחית [המננן] שבסיום בן בהרבה מלים ידועות השפיע בהמשך הזמן גם על הרבה תוארים במשקל פֶּעֶלְן, שאין בהם מן התכונה או המצב המנונה. ביחוד נכרת השפעה זו של פחיתות והמעטת-הרמות במשקל פֶּעֶלְן שנתקיים באידית המדוברת.

מדה נכונה	מדה מנינה
מקמץ, קמוץ	אך קמץן, קמצנות
מקבץ, קובץ, קבוץ	" קבצן, קבצנות
מפחד, פחד	" פחדן, פחדנות
מקפיד, הקפדה	" קפדן Pedant קפדנות
גדול, גדלות (גרויסקייט)	" גדלן, גרויסהאלטער, גדלנות
מנצח, נצחון (זיענער)	" נַצְחָן, נצחנות (אויספיהרער)
מסרב, סירוב	" סַרְבֵּן סרבנות (לאזט זיך בעטען)
עצל lenivый עצלות лень	" עַצְלֵן лентяй עצלנות лентяй-ничание

פֶּעֶל, פֶּעֶלֶת Ownership
 א פֶּעֶלְן, פֶּעֶלְנֹת (ביחוד מרגישים באידית צליל מיוחד אירוני. עד אין טאקי א פֶּעֶלְן...)

צדיק, צִדְקָת (ל"ג) צִדְק
 חכם, חִכְמָה
 " חכמן умник חכמנות умничание (נשים חכמניות הן...)

(נשים דברניות הן...)

לוקח, לקיחה
 לקחן, לקחנות (סוטה א') (במדרש משמשן רחל משמשנית היתה, ב"ר פ' ע"ד)
 האיש שיש לו מידה מנונה לקחת דברים בלי ידיעת בעלים, אינו נוב אמתו אך לקחן סתם.

שותה, שתיה
 שותה ששתין אינו שיכור ח"ו, אך הוא שותה לפעמים קרובות יותר מן המדה
 מקשה, קישיה
 אך סתם מקשן עסיהארץ הוא, האיש האוהב להקשות תמיד

מתוּבָּה, ובוה Disputant
 " ובָּהָן, ובָּהָנֹת Disputer, (האיש שיש לו החולשה להתוכח תמיד על כל דבר)

לץ шутник לציין
 " לִיִּצֵּן шут לצינות

תַּגֵּר торговец תגרונית торгаш " תגרן תגרונית — מי שעומד על המקח יותר מדי

סוחר купец מסחר " סתָרן סתָרנות коробейник הסוחר הפעוט ההולך עם סל סחורתו על כתפיו

וכן אפשר להוסיף ולחדש עוד הרבה תוארים שסיוםָן, סימן הקביעות והתדירות, נותן להם תמיד טעם לפנים, כמו:

אוהב, אהבה אך אֶהָבָן влюбчивый (מי שדרכו להתאהב בכל אשה, אך אין זו אֶהָבָה

כי אם אֶהָבָנות)

יָשָׁן спящий שנה сон " יִשְׁנָן соня יִשְׁנָנות сонливость שוכב, שכיבה שָׁבָן שכבות

חֵימָ, חֵימוֹת " חֵימָן, חֵימָנות באידיש; שניידערוק...

портняча

יָחַף босою יחפות (במובן הטבעי) " יָחַפָן, יָחַפָנות (במובן המוסרי) босья

Tramp

גָּנַב вор גָּנָבן воришка " גָּנָבָנות воровство (גם במקצוֹת זה יש, כנראה, דרגות שונות)

תרגמתי את התוארים האלה רוסי, מפני שברוסית מרגישים היטב את כל הגוונים השונים שבהוראות אלו ואנחנו צריכים לקחת את כל הטוב והמשובח שבכל לשון ולשון, ממזרח וממערב, כדי להעשיר, לשכלל ולשפר את לשונו עד כמה שאפשר. כמובן שבענינים כאלה הרבה תלוי בטעמו הלשוני של כל סופר וסופר ולפעמים המוסיף — גורע הוא.

חֲמָצָן Oxygenium, פַּחֲמָן Carbonicum, חֲנָקָן Nitrogenium, מִיָּמן Hydrogenium, זָרְחָן Phosphorum, חֲמָרָן Alummium, אֲרָסָן Arsenmum, כָּעָלָן Toxin, נִתְרָן Natrium ועוד.

לפי דעתי המשקל פֶּעֶלָן אינו מתאים לשמות־העצם האלה ויותר טוב להשתמש במשקל פֶּעֶלִין: חֲמָצִין, פַּחֲמִין, חֲנָקִין, מִיָּמִין, זָרְחִין, אֲבָקִין, אֲרָסִין, כָּעֲלִין, נִתְרִין, חֲמָרִין ועוד כאלה הרבה.

והנני לבסס את דעתי זו על יסוד שלשת הטעמים האלה:

1) למשקל התוארי פֶּעֶלָן, כאמור למעלה, יש תפקיד מיוחד ויש להשתמש במלה חֲמָצָן, למשל, כש־תואר לאיש העוסק במכירת חומץ (בתלמוד חֲמָצָן כמו חֲמָסָן, פַּחֲמָן — איש העוסק במכירת פחם; חֲנָקָן — מִין נחש חונק (ברוסית удав, Boa Constrictor) או שם עוף אחד (shrike?), כפי דעתי של רש"י אברמוביץ

(תוה"ט), ולמה לנו להעמים על משקל מטופל זה, המשמש שם-תואר רק לבעל חיים, עוד תפקידים שונים שלא לפי רוחו ותעודתו?

2) המשקל פֶּעֶלִין מורכב משתי תיבות; השרש: פעל והסיום - ין שהוא הקיצור משההעצם מין Genus, Art, Species, Kiud או ממלת-היחס מן From ובתרגום זה, שיש בו גם טעם לשוני, הננו מתקברים למקור הלטיני: Oxygenium שלפי התרגום המלולי Oxy-חומץ Genium-מין

ובהשמטת המם ממין, כדן תיבות מורכבות, יצא

תמצין וכן דייק גם הרוסי בתרגומו кисло-под

הגרמני Sauer-stoff

האנגלי Oxy-gen

וכן גם פחמין, חנקין, זרחין, מימין ועוד.

3) המשקל פֶּעֶלִין הוא יותר מתאים לסימון היסודיות והתמציות כפי הדוגמאות הרבות בסיום-ין שאביא במאמר מיוחד וצריך ליצוק דם חדש במשקל פֶּעֶלִין הקפוא, ואין ספק שאחרי הקיצו לחיים חדשים משנתו הליטרנית הארוכה יביא עוד הרבה ברכה ללשונו העברי.

מענין הוא לראות את כל גלגולי המשקלים של חמצין, פחמין ועוד, המתנצחים כעת לעינינו, מהם אנו יכולים להקיש על שאר שמות-הנדרפים, המשותפים, קרובי-ענין ועוד כאלה, שעקבות מלחמותיהם וכבושיהם הננו מוצאים בשדה ספרותנו העתיקה. בספרות ימי הבינים תרגמו את המושגים האלה בשתי מלים: יסוד-החמצין, יסוד-החנקי ועוד, ואמנם זהו תרגום פשוט ומדויק מן המקור הלועזי, אך החכם רי"מ פינס, שבחר תמיד את דרך הקיצור והצמצום, המציא לנו מלה אחת: תַּמְצָן, תַּנְקָן ועוד (הכוח), הר"ר י. ל. קצנלסון (וגם הר"ר יוסף הלוי זליגר) הרגיש, כנראה, שלדברים שאין בהם רוח-חיים יותר מתאים המשקל פֶּעֶלִין וכתב: תַּמְצָן, מִימָן, פַּתְמָן ועוד (התלמוד וחכמת הרפואה). במלוננו הקטן עברית-רוסית-יהודית של א. בן-יהודה הננו מוצאים תַּמְצָן ועוד, אך במלוננו הגדול - מלון הלשון העברית-תרגום חדש ונאה. אַבְחָנִי, אַבְחָנִי, אַבְחָנִי ועוד. במלונים החדשים ובספרי למוד השונים כותבים: תַּמְצָן, תַּנְקָן, זֶרְחָן ועוד, אך במלון האנגלי-עברי הגדול בכמותו ואיכותו של הר"ר יהודה קופמאן מצאתי משקל חדש: תַּמְצָן, תַּנְקָן, אַבְחָנִי גם נִיטְרוֹגֵן וכן יתר השמות אך, כנראה, חבלי הלידה של שמות אלה לא נגמרו עדיין ונשמת המשקל המעוות עוד פורחת באויר ומבקשת את תקונה.

IV

כדי להבליט ביותר את הכלל המוסק בפרק הראשון, הנני מביא כאן רשימה קטנה של שני המשקלים: **פֶּעַל וּפִעְעֵלְן**, הנגזרים, כמעט כולם, משורש אחד, אך למשקל **פֶּעַל** יש הוראה של ע ב ו ד ה או מ ל א כ ה ולמשקל **פִּעְעֵלְן** – יתר ההוראות השונות של שכיחואר קים זה.

מן המשקלים האלה יש שכבר נתקבלו בספרותנו העתיקה, הישנה או החדשה, ויש כאלה המוצעים כאן בתמונתם או בהוראתם החדשה, כמדומני, בפעם הראשונה.

אָרג – עובד קבוע בבית-חרושת לאריגה	אָרג – מי שאומנתו לומר גפנים וכדומה במזמרה
Ткач, Weaver	וּפְרָן – Singer
Организатор, Organiser – אָרגִיזאַטאָר	וּפְרָן – האיש העובד בויף Щетиник
בהם – המשיגה על הבהמות	Blistle
Скотник, Cow Keeper	וּפְרָן – מי שרגיל לִזְנֵף Fälscher,
בהמן – איש מנושם שיש בו מן הבהמיות	Rope-maker
בָּלֶש – אחר מחקר הפֶּלֶשֶׁת	חָבֶל – Strickmacher
Detective	חָבֶלְן – מי שדרכו לחבל ולהשחית
בָּלֶשֶׁן – בעל-לשון	חָפֶר – מנהל חֲפִמָּת Materialist
בָּקֶר – Cattle—breeder	חָפֶרְן – חָרָן – מי שאומנתו לחרון מרגליות או אלמוגים
בָּקֶרְן – Критик, Fault-finder	חָרָן – מחבר חרוזים תפלים
בָּרֶר – מי שאומנתו לברור ולמַיֵּן סחורות שונות	Рифмоплет, Rhymer
בָּרֶרְן – Разборчивый, Particulol	חָתֶם – עושה חותמות (ע"כ)
גָּמֶל – מנהל חֲמִלָּת	חָתֶמֶן – הפקיד המיוחד המניח חותם הממלכה
גָּמֶלְן – Неуклюжий, Awkward	חָשָׁב – (ע"כ) אורג מעשה-חֶשֶׁב
אומנעלומפערט Kammelartig	חָשָׁבְן – בעל חשבונות Mathematician
גָּדֶל – עושה פאות נכריות	חָשָׁבִים – Летчик, Airman
גָּדֶלְן – גרויסהאלבער	(הטיס נעשה בימינו גם למלאכה המפרנסת את בעליה)
גָּבֶל – הלש ומערבב עפר במים לחומר	חָטִיס – Бродяга, Wagabond
גָּבֶלְן – Grenzewächter, Frontier-man	חָטִיס – מְתִידָה מטבעות או טבעות
גָּזֶר – Закройщик, Cutter	
גָּזֶרְן – המוציא נורות	
גָּהִץ – Presser	
גָּהִץְן – Щеголь, Elegant	

(7) אָרְגֵן, אָרְגֵן – והוא אורג את העולם; יצרו הקביה לאורג מן לבריות (ב'ר י"ב)

בסובן ארגאניזירען.

סָבֵל - נישא סָבֵל	Naturalist	סַבְעָן
סָבֵלן - מי שסובל דעות אחרים	פְּנֵר - האומן המומחה לעשות כנורות	פְּנֵר - האומן המומחה לעשות כנורות
Терпеливый, Tolerant	Скрипач, Fiddler	פְּנֵרן - המנגן על הכנור
סָדֵר - מי שאומנותו לסדר ולסלסל שערות	פְּתָף - נושא משאות על כתפיו	פְּתָף - נושא משאות על כתפיו
בְּמִסְפָּרָה	Плечистый	פְּתָפֵן - בעל כתפים רחבות
סָדֵרן - איוב סדרים (סדרן עדיף מַפְלִילָן)	פְּתָב - מי שאומנותו הכתיבה	פְּתָב - מי שאומנותו הכתיבה
Barber	Correspondent	
סָפֵר	Писака, (מדרש קיהלת ב')	פְּתָבֵן - (מדרש קיהלת ב')
Librarian	Scribe	פְּתָבֵן - (מדרש קיהלת ב')
סָפֵג - המספג ומגב את נוף המתרחק	Pressmaker	פְּתָשׁ - העושה מכבשים
בספוג או במגבת	פְּבִשֵּׁן - הכובש את עצמו	פְּבִשֵּׁן - הכובש את עצמו
סָפֵגן - איש הסופג לתוכו כל מה שהוא	פְּפֵר - האיש הכופר אניות וכדומה בכופר	פְּפֵר - האיש הכופר אניות וכדומה בכופר
לומד	פְּפֵרן - אדם שהתחזק לכפרן (כ"מ ד' א')	פְּפֵרן - אדם שהתחזק לכפרן (כ"מ ד' א')
עֵין	Искупитель, Expiator	פְּפֵרן - האיש העושה את הַקְּנוֹת
Oculist	פְּנֵר - האיש העושה את הַקְּנוֹת	פְּנֵר - האיש העושה את הַקְּנוֹת
עֵינָן - בעל עינים גדולות	פְּנוֹרן - האיש העוסק ברדית הרבש מן	פְּנוֹרן - האיש העוסק ברדית הרבש מן
Cavalier	הַקְּנוֹת	הַקְּנוֹת
פְּרָשׁ	מַלְחָה - (עבודה קשה בימי קדם)	מַלְחָה - (עבודה קשה בימי קדם)
Commentator	מַלְחָן - בעל מכרה המלח, העוסק במכירת	מַלְחָן - בעל מכרה המלח, העוסק במכירת
פְּרָשֵׁן	מַלַח	מַלַח
פְּסָל - המפסל אבנים בַּפְּסָל	Соляник	מַשֵּׁשׁ
פְּסָלָן - מי שדרכו לפסול ולבטל (באידית)	Massagist	מַשְׁמָשֵׁן (מי שדרכו למשמש כל דבר. רחל
פְּסָלָנוּת	מַשְׁמָשֵׁת היתה, ננכה בלשון נקיה)	מַשְׁמָשֵׁת היתה, ננכה בלשון נקיה)
פְּלָח - עובד אדמה	נַחֵשׁ	נַחֵשׁ
פְּלָחָן	Гадатель, Fortune-Teller	נַחֵשֵׁן
Worshipper	נַקֵּר - (1) מי שעובד בַּנְּקָר	נַקֵּר - (1) מי שעובד בַּנְּקָר
פְּלָחָנוּת או פוֹלָחָן (Worship, Cult)	נַקֵּר (2) המנקר באבני הריחים כדי	נַקֵּר (2) המנקר באבני הריחים כדי
פְּרָו - העובד בַּפְּרָוּת	להכשירן לטחינה	להכשירן לטחינה
פְּרָנוֹן - בעל בית הַפְּפָרָה	נַקֵּר (3) המוציא נירי החלב מן הבשר	נַקֵּר (3) המוציא נירי החלב מן הבשר
קָלָף - (1) מי שעוסק בקליפת הקליפות	Попкун, Picker, Fault Finder	נַקֵּרן - גריבלער
של אילנות ידועים	Weaver	נָוֵל (מן נול)
(2) המעבד את הַקְּלָף	Degenerate	נָוֵל
קָלָפֵן - המשחק בקלפים		
Card-Player, Gambler		
קָדַח - הנוקב במקדח		
קָדַחָן - הולח קדחת באופן כרוני		
קָיֵט - המיבש תאנים		
קָיֵטן - המיבש תאנים		
Дачник, Summer-Visitor		
קָיֵטן - (שבת קמ"ח-ההטן)		
Courier		

רְבֹצֵן (בִּיק לִי, רֹבֵץ וְלֹא רֹבֵץ)	Ворчун,	רְבֹצֵן - הַרֹמֵץ תָּמִיד
שָׁקֵל (ע"ב) 1 עוֹשֶׂה מִשְׁקָלִים	Murmurer, Grumbler	
2 שׁוֹקֵל בְּמֵאֻזִּים	Чертежник, Delineator	רֹשֵׁם
שָׁקֵל - הַשׁוֹקֵל וּמַעֲרִיךְ כְּדַעְתּוֹ מִרֵּם עֲשׂוֹתוֹ	Впечатлительный,	רֹשֵׁמָן
דָּבָר	Impressive	
	רְבִיצָה - מִי שֶׁמְרַבֵּץ אֶבֶךָ הַרְחוּבֹת	

יש הַבְדֵּל בֵּין בַּעַל הַמְּלָאכָה שֶׁהוּא בְּמִשְׁקָל פֶּעֶל וּבֵין בַּעַל הָעֵסֶק אוֹ הָעוֹסֵק בְּמַקְצֵעוֹ, שֶׁהוּא בְּמִשְׁקָל פֶּעֶלָן.

Лесник	יַעַר - הַעוֹבֵד בַּיַּעַר	Brushmaker	בָּרָשׁ
	יַעְרָן - בַּעַל הַיַּעַר, הָעוֹסֵק בַּעֲסָקֵי יַעַר		בָּרָשָׁן - בַּעַל הַמְּבַרְשָׁה
	נִיר - הַעוֹבֵד בְּבֵית הַחֲרוּשֶׁת לְנִיר		זָנֵג - הַעוֹבֵד בְּבֵית הַחֲרוּשֶׁת לְזִכּוּכִית
	נִירָן - בַּעַל הַמְּנִירָה		זָנֵגָן - בַּעַל הַמְּזֻנָּגָה
Koal-miner	פָּחֶם - הַעוֹבֵד בַּמְכָּרָה הַפָּחֶם	Essigbräuer	חֶמֶץ
	פָּחֶמָן בַּעַל מְכָרָה הַפָּחֶם אוֹ הָעוֹסֵק בַּמְכִּירָה		חֶמֶצָן - בַּעַל זְקוֹק הַחֶמֶץ הָעוֹסֵק בַּמְכִּירָה
	הַפָּחֶם Koal-man, Kohler		הַחֹמֶץ
	צֶמֶר - מִי שֶׁעוֹבֵד בַּצֶּמֶר	Мастер, Maker, Master	הָרֵשׁ
Wool-Dealer	צֶמֶרָן		הָרֵשָׁן - בַּעַל מְלָאכַת הָרֵשׁ, מַחֲשַׁבֵּת
	שֶׁתֵּל - הַעוֹבֵד בַּמִּשְׁתַּלָּה		חֹשֶׁב
	שֶׁתֵּלָן - בַּעַל הַמִּשְׁתַּלָּה	Фабрикант, Manufacturer	פָּבִיס
		Washerman	פָּבִיסָן - בַּעַל הַמְּכַבֶּסֶת
		Laundryman	

יש שְׁמוֹת אַחֲרִים בְּמִקְרָא וּבַסְּפִירוֹת רו"ל עַל מִשְׁקָל פֶּעֶל וּפֶעֶלָן שֶׁהֵם יוֹצְאִים מִן הַכֹּלֵל הָאֵמֹר, אֲךָ, כְּמוֹכֵן, כִּיּוֹן שֶׁהֵם כְּבֵר מִתְקִיּוּמִים בְּלִשׁוֹן, צָרִיךְ לַהֲשַׁתֵּם בָּהֶם וּלְהַגְדִּירָם הַגִּדְרָה מְדויֶקֶת וְלֹתֵת לְכָל אֶחָד הוֹרָאָה מִיִּחוּדָתָהּ כְּמוֹ:

Tolkative	דְּבָרָן (נִשִּׁים דְּבָרִיּוֹת הֵן)	Чувствительный, Sensitive	רִגְשׁ
Фанатик, Zealot	קְנָאִי	Сентиментальный,	רִגְשָׁן
Ревнующий, Sealous	קְנָאָן	Sentimental	
Promenader	סִיל	Guide	תָּיֵר - וְעֵנְוִיּוֹעַר
Bummler	סִילָן	Tourist	תָּיֵרָן
		Вожак, Leader	דָּבָר

יודע אני ומרגיש ששיטה זו – הישנה החדשה – ביצירת שמות-יתואר חדשים על משקל פֶּעֶל וּפְעָלָן, אינה עוד שלמה ומתקנת ואולי יבואו אחרים ויכניסו יותר דיוק ובהירות בתיך הערבוביה השוררת עדיין במקצוע זה (ההבדל בין הפועל ובין בעל-המעבדה; ההבדל בין התיאר הבינוני הארעי ובין המשקל הקיים – פֶּעֶל וּפְעָלָן – צריך עבודה. כן יש עוד להבדיל בין פֶּעֶלָן ובין המשקל פֶּעֶלָן, פֶּעֶלָתָן והדבר צריך עיון, ועוד שאלות שונות במקצוע זה, מחבות עדיין לפתרון¹).
אך בכל זאת הנני יודע ומרגיש, שכל ההערות וההצעות הרבות, כל ההשגות התקונים השונים עוד יצורפו בבור הלשון העברי עד שסוף-סוף יצא לשון חי זה מזוקק דרך מסנן המלון העברי האקדמי, שלו אנו מחכים ואליז אנו מקוים זה כבר והוא, הפוסק האחרון, יקבע כל הלכות הלשון לדורות.

¹ נראה הדבר, שהמשקלים פֶּעֶל וּפְעָלָן הם בני תקופות שונות. המשקל פֶּעֶל קדום והמשקל פֶּעֶלָן יותר מאוחר, והוראתם היתה אחת, אלא שאפשר, כי במשך הזמן התחילו להבדיל ביניהם, כמו שמצד שני נוסף בעברית המאוחרת משקל פֶּעֶלָן עם ע' הפעל דגושה אֶבְדָן, זִיפָן וכו' (ביחוד בשרשים הבאים רק בפיעל). לו עלה בידנו למצוא הבדלים בגוני ההוראה של המשקלים האלה, היינו סוללים דרך להרחכת לשוננו וע"כ ראוי לתשומת לב נסיונו של המחבר למצוא את ההבדלים האלה. – (ה מ ע ר כ ח)

חֲמֻרוֹת יְתֵרוֹת וּגְדִירַת פְּרָצוֹת בַּלְשׁוֹן

(למאמרו של מר י. אבינרי "כלפי המחמירים והמקלים")

ב"לשוננו" כרך ג' חוברת ב' בא מאמר מאת מר יצחק אבינרי, הדן על המחמירים והמקלים בחדושי הלשון והמוציא משפט, שגם אלה וגם אלה מקלקלים את הלשון ומפריעים את פתוחה. הדברים הם בכללם נכונים: חומרות יתרות שמות כבלים על ידי המשתמשים בלשון ומכריחות אותם לדחות מלים ובטויים שהענין מצריכם, רק מפני שאינם שגורים בלשון מקודם. קולות יתרות משנות את פני הלשון וממלאות אותה מלים ובטויים זרים ומוזרים לה לגמרי. אבל אי זה הגבול בין חומרה יתרה ובין שמירת חוק וגדירת פרצה? בין קולה יתרה ובין קולה דרושה ונצרכה? – בדבר הזה יהיו תמיד הדעות חלוקות. אבל, כשיבררו החולקים זה לזה את עיקריהם וטעמיהם בשים שכל, באהבת אמת וגם – אל יהא הדבר קל בעינינו – בדברים רכים, בלי לפגוע איש בכבוד בעל מחלוקתו וברגש אהבת עצמו אף בלגלוג קל, – יעלה על הרוב בידם לבוא בדברים רבים לדעה אחת, באחרים יבטל האחד דעתו מפני דעת חברו, והפרטים המעטים, אשר לא יסכימו בהם זה לזה, יתקיימו זה בצד זה זמן רב יותר או פחות, עד אשר ידחה האחד מפני חברו או ידחו שניהם מפני שלישי חדש וטוב מהם.

שני לשון חיה מדור לדור הוא עובדה ידועה ומובנה. את העובדה הזאת יש רואים כחוק מחייב גם ללשון העברית ודורשים להוציא בה בידם את הישן מפני החדש. מהם דורשים לגנוז את לשון המקרא ולאחוז בלשון המשנה והמדרשות, יען כי היצירות האלה הן האחרונות שנכתבו, כפי הנראה, עוד בטרם תמו חיי הלשון לגמרי. ומהם מרחיקים ללכת ודורשים לאחוז בלשון התינוקות, שלא ראו עוד את בית הספר, ולומר: "יוֹשֵׁן", "חֹפֵץ", "אאכול", "האבא שלי" וכו'. אבל הדעה הזאת אינה נכונה: לשון חיה נקנית לדור יבוא מיד הדור הקודם לא על ידי למידה מספרים, אלא על ידי החיים, ועל כן כל השנויים, שיחולו בה בדור חדש, מכל סבה שתהיה, דוחים מפניהם את צרותיהם, שבלשון הדור הקודם, ומעבירים אותן מן העולם יחד עם אנשי

הדור נושאייהן. בפני זה אין עצה ואין תחבולה. אבל לא כן היא לשון כלשוננו, הנקנית על ידי למידה מספרי המופת של הדורות הקודמים, או של כל הדורות. פה אין שולט העיקר, כי כל – אדם או דור – המאוחר בזמן לחברו. כוחו בלשון יפה משל חברו; פה שולט עיקר אחר, והוא: כל, שדיעתו מרובה ועמוקה משל חברו, כוחו יפה משל חברו. ומכיון שאנחנו בכל ידענותנו אין בידנו להשיג בדיעת הלשון את בני התקופה, שהלשון היתה חיה בפייהם, – נמצא, כי הלשון יפת הכוח ובת המופת לנו היא שפת התקופה ההיא, כלומר: שפת תקופת המקרא. ולוא הגיעה לידנו שפת התקופה ההיא בשלמותה: בכל אוצר מליה ובכל שנויי צורותיהן, כי אז לא נשאר לנו בלתי אם להשלימה על ידי הוספת המלים, המסמנות את המושגים החדשים, שנוספו לנו מהימים ההם עד ימינו. אולם משפת התקופה ההיא לא נשאר לנו בלתי אם חלק, אמנם חלק הגון, – חלק, המשפיק לקבוע את צורת הלשון ואת רוחה, אבל לא הלשון בשלמותה, על כן עלינו להשלים את החלק הזה על ידי חומר הלשון, הנלקח משפת תקופות מאוחרות, שלא הותר בהן עוד לגמרי הקשר בלשון החיה. נמצא, כי במסכת לשוננו המתחדשת היום לשון המקרא צריכה להיות העיקר, השתי, ולשון הדורות המאוחרים – הטפל, העֶרְב. בשפה מזוגה מזוגה כזאת – מזוגה פעמים קלה ופעמים עזה במדרגות שונות – כותבים טובי סופרינו, שדעות משונות לא הטו אותם מן הדרך, וכל חטא לחוקת לשון כזאת, שהיא בעיקרה לשון המקרא, מורגש לכולנו כחטא ללשון בכלל, שהיודעים מחויבים להגידו, והחוטאים – לעזבו ולשוב ממנו. ועל פי העיקר הזה וההגיון האנושי הכללי חייבים אנחנו לדון כל חדוש וכל דרישת חדוש בלשוננו. לפי זה יש בהשגותיו של מר י. אבינרי הרבה נכונות, שכדבריהן כן הוא, אבל יש גם בהן הנראות כמוטעות, שאנו עוברים לבדיקתן אחת אחת.

צדק מר אבינרי בהשגתו על דרישתו של ד"ר יוסף קלוזנר, שבמקום „שמא“, „אלא“, „כלום“, „מכיון“ ודומ' יבואו בספרי אחד-העם המלים המקראיות בנות הוראותיהן: פן, כי, מאומה וכו'. מכיון שכל לשונו של אחד-העם קרובה מאד ללשון המדרשות, איך אפשר לדרוש ממנו להניח את המלים המצויות במדרשות ולהמירן במלים שאינן נמצאות בהן כלל? – אבל בחשבו לחומרה יתרה גם את הדרישה לבלתי אמור „העליב“ במקום עלב, בתתו אותה לגזרה שאין לעמוד בה, – בוא לא צדק כלל. מלה, הלקוחה מאחד המקורות, עליה לבוא בצורה שבמקורה. בתלמוד נמצא עלב ולא „העליב“, ולמה לעזוב צורה מתוקנה שישנה, ולהמירה בחדשה שאיננה? – יש „מלעיבים“ (דהייב ליו, טז: „ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים“). דרך

אגב: נמצא ולא "מצוי", כדברי מר אבינרי) – ומה בכך? לא מוכח עוד, כי זהו "מעליבים" בהפוך אותיות, והעיקר – אין פירושו כלל "עולבים", אלא מלגלגים (מן לב בערבית צחק, בעוד שעלב הוא מן גלב – דכא). לו נפוצה שגיאה כזאת באחת הלשונות החיות, כי אז התקיימה בה מים רבים, וכל חקירות והוכחות שבעולם לא הועילו לעקרה, יען כי עם הארץ (במשמעו העיקרי של השם הזה, ולא במשמעו המיוחד שבלשון חכמים לבד) איננו זקוק לחקירות חוקרים, אבל ללשונו אין דרישה כזאת והדומות לה גורה, שאין לעמוד בה: אנחנו, היהודים היודעים עברית, הננו עם הספר: כל אחד מאתנו נזקק לשתיים-שלוש לשונות, שלמד מספרים על פי כללים, וגם את ידיעת השפה העברית קנינו כן. ואם ינתן לנו עוד כלל, כי דבור זה וזה פסול – ביחוד, בְּשִׁנְתָּן הַקָּשֶׁר הבא במקומו – נקבל, הוכחותיו של מר אבינרי להשאת הדבור "השאת הנפש", – בשעה שאין הכונה לפעולת המשאיר, כי אם רק למצב הנשאת – אינן מוכיחות ואינן מְנִדוֹת (עושות ודאית) את דעתו, שם פעולה (בצורת פְּעִילָה, פְּעוּלָה, הַפְּעֵלָה) יבוא נסמך גם על נושא וגם על משלימו. מזה "אכילת כלבים" ו"אכילת פסחים", "הלוית המת", "הבאת שלום" וכו', וכו', ובכל הבטויים האלה מצויה גם דמות הפועל (העושה): "אכילת פסחים" היא פעולת בני האדם, האוכלים את הפסחים, וכן כל השאר. ועל כן בבטוי "השאת הנפש", שאין בו הכונה כלל על מעשה האלהים המשאירה, כי אם רק התקיימות הנפש הנשאת, הרגישו רבים מהמקפידים על טהרת לשונם קוץ דוקר, ועל כן החליפו "השאתה" בְּ"הַשְׁאָרוֹת". – צורה חדשה שצרו ad hoc, מהרגשה זאת יש גם היום המעדיפים את הצורה החדשה על הישנה. אבל באמת לא היה צורך לחדוש כלל: בלשון המשנה בא שם-הפעולה מבנין נפעל, – כשהוא מסמן פעולה חוזרת (reflexivum) בצורת פְּעִילָה, בדיוק כמו מבנין פָּעַל: "כניסה" – פעולת הנכנס, כשאינ מְכַנֵּס (וגם שם פעולת הכונס יהיה כך), פְּטִירָה – מצב הנפטר גם באין פוטר (וכן גם פעולת הפוטר). על פי זה יכולים היו לאמר: "שאת הנפש". מזה אי נחת-הרות, שהמקפידים על לשונם מרגישים מן השם "הכנעה", הבא להורות את מצב הכנעה, כשאינ מְכַנֵּעַ, ודרישתם להחליפו בנכון ממנו, למשל "כניעה". אמנם חלוף זה ידרוש קצת התאמצות להתעתק מרגילות נושנה, אבל עודנו רחוק מהיות גורה, שאין לְעִמּוֹד בה: כפי שאמרתי, למודים אנחנו לדבר על פי כללים, ועל כן, כשנשמע ונודה, נקבל עוד כלל אחד.

הראיה מן הבטוי "דור הפלגה" אינה ראייה מוכיחה כלל, כי בו ההא שבראש, דבר קרוב מאד לודאי, היא הא הידיעה, כמו בבטויים הדומים

„דור המבול“, „דור המדבר“, והקריאה הנכונה צריכה להיות בפֿיא דגושה. שבוש הקריאה השגור הזה אל יתמיהנו: דַּיְנוּ לזכור את הקריאה, תַּמָּה אַנִּי (–תַּמָּה אַנִּי), „זימן שחורים ומצא לְבָנִים“ ודומיהן. בדבר הפציר, בירה, משי, ממש, לגמרי, שד״ר קלוזנר אוסר את דמותן, צדק מר אבינרי, אבל לא מטעמו הכללי, שאין לשנות ממטבע שטבע העם, אלא מפני טעמיו הפרטיים שהאסור אינו כדין: הפציר – כן נמצא במשנה (דרך ארץ פ״ד), בעוד שבמקרא בא הפעל רק בצורת זמן עתיד לבד (״ויפצרו״), ואם כן, יהיה זה עוד אחד מן הפעלים, המשנה את בנינו יחד עם זמנו, כמו למשל נגש: בעבר יבוא „הפציר“, ובעתיד – „נִפְצֵר“. בירה – גם במגלת אסתר (״שושן הבירה״) משמעה כבר עיר מלך. מִשִׁי – כן הוא הנקוד במקרא, גם שלא באס״ף. מִשִׁשׁ – מפני שקשה לקבוע בודאות גמורה נקוד אחר. לגמרי (כלי נטיה), כי מלבד ד״ר קלוזנר לא מצאנו שיִשְׁנֶה מי שהוא את המלה הזאת לפי הגופים.

פסילת הבטוי עלה על ההר (של הח' יצחק אפשטיין), מפני שבתורה לא נמצא רק „עלה בהר“ היא חֲמֶרָה יִתְּרָה. מלת היחס על באה כאן במשמעה העיקרי (עיין ספרי „תורת החבור והסדור“ סעיף 37), ואם כן, אין לפסלה בשום אופן. וגם במקרא בא פעמים אחדות „עלה אל ההר“, וכידוע מתחלפות מלות-היחס אל ועל פעמים אין מספר, ופעם אחת באה על בפרוש (״על הר גבוה עלי לך״). ואולם יש לזַכֵּן: על תבוא בעליה עד הראש, וב– בעליה בחלק לבד, ולא רק בהר לבד הדבר כן, אלא גם בכל דבר אשר יעלו בו (״אעלה בתמר“, „עלו בכפים“) – כנגד זה, פסילת הבטוי „נתן מכות“ עשה צעד אינה חומרה יתרה, אלא גדירת פרצה על אף המקראות „ונתתי קנאתי“ „לעשות נקמה“.

לא צדק מר אבינרי גם בקבלנו על החכם צ. הר-זהב על אסרו לתקוע א' זרה בשמות-יחס לפני ה־י שבסופם, ולאמר „מינסקאי“, „ורשאי“, „אמריקאי“ וכו' במקום מינסקי, וְרִשׁוֹן, אִמְרִיקָנִי וכו'. מר אבינרי שואל: מה טעם לאסור זה? – הטעם הוא, כי בכל המון שמות היחס, שאנו מוצאים במקרא ובמשנה, אין אנחנו רואים שמות, שא' זרה תקועה בהן לפני היוד, כבאלה. חוץ מזה קביעת א' בין שתי תנועות מולידה בכלל הֶגְה קשה לאוזן, הידוע בתורת הלשונות בשמו hiatus (פעירה, פשיקה), שמשתדלים ככל האפשר להשמט ממנו. בשמות-יחס באה ה־י תכופה ליסוד התבה, כמו חֲבֵרוֹנִי, ועל כן גם „מינסקי“, „ורשוֹי“, בו' לפני ה־י – מפני שהו' שאחר השין היא מיסוד התבה. בו' כזאת ישמע שם וְרִשׁוֹן לא בפי עם ארצה

לבד (Warszawa), כי אם גם בלשונות ראשי עמי אירופה (Warsaw, Warsavia Varsovie, Warschau, ועוד). רק ביהודית נשמטה מסוף התבה (ווארשע), אבל שלא בסוף התבה. בשם יחס. נשמרה גם בה (א ווארשע-ווער). שמות היחס. הנגזרים משמות עבריים הגומרים ב-ה, יש בהם שהיו נצמדת אל האות הקודמת לה כמו איש-תִּמְנָה-תִּמְנָה; ויש שתבוא אחר ת כמו איש-עֶזֶה-עֶזֶת, ויש שתבוא אחר נ, כמו בֶּן-שֶׁלֶה-שֶׁלֶג, איש חִיפָה-חִיפָה. על כן גורס מר הר-זהב כדין „אמריקני“, כנהוג גם בלשונות המערביות (amerikanisch, american) „יפוני“ הוא גורס על פי שילוני, גילוני מן שילה, גילה. אפשר כי בפרט זה צדק מר אבינרי, אחרי שאנו מוצאים לשם העיר גם את הכתיב „יפוא“ (עזרא ג', ז'), יוכל שם היחס שלו להיות גם יפוא, מפני שהאלף אפשר לחשוב כאן ליסודית.

בקבלנו על חדושי הפלאות של הח' מ. ב. שנידר צדק מר אבינרי צדקה גמורה ומחלטת. אך מדוע זיכה אותם בשם „חמורות“? – חומרה היא דרישה לבלתי נטות מן החוק השולט, אבל לא לקבל חוק חדש, שאין כל טעם או אין טעם מספיק לקבלתו. הח' שנידר המדקדק בעיקרו מְכַרְה (מוסר בתור דבר בְּרִי¹), כי צורת הנצמד (status. con.) „שָׁנֹ“ של המלה „שֶׁ“ היא משובשת, וכי הנכונה היא „שָׁנֹ“ כדמות הצורה „אִינֹנֹ“ ולפי זה שאר הצורות דינן להיות „שָׁנֹ“, „שָׁשֹׁ“, „שָׁשֹׁן“.

לו גם התבררה אמתות הַבְּרִי הַזֶּה, גם אז אי אפשר היה לעקור את הצורה הנדונה ולהמירה באחרת היוצאת מסברה לבד. ועאכּוֹכֵי שאין לחשבה כלל למשובשת, אחרי שהיא באה בתורה, ושנויה בנביאים ומשולשת בכתובים ומצויה הרבה בלשון חכמים, ששם היא באה גם ברבוי („שָׁשֹׁן“).

בצורת הצמידה של שֶׁ, שמר שנידר מציץ, יש עוד טעות אחת שתמוה, איך לא הרגיש בה מדקדק כמוהו. היוד אי אפשר לה להיות בנטיה צרויה (לבוא בצירה). ידוע כי המלים הצרויות בנות הברה אחת משתנות בנטיה באפנים אחדים: בהן שהצירה מתקיים, כמו עֶץ, גֶּר, לֶע; בהן שהוא מצטמצם לתנועה קטנה בהברה, הנסגרת ברגש או בשוא נח, כמו (אש) ובהן (גֶן, שֶׁ) שהוא נהפך לשוא, ובמקום הראוי לתנועה קלה. המלים, המקימות את הצירה, מקימות אותו גם לפני שוא: „עֶצֶה“ „לֶעֱכֶם“. לפי זה, לוא היתה היוד של יש צרויה בנצמד, כי אז נשאר הצירה קיים גם ב„שָׁשֹׁ“ וב„שָׁשֶׁם“. עכשיו, שאנו מוצאים „שָׁשֶׁ“ (כבוד סגולה) ו„שָׁשֶׁם“ (חרוקה), מוכרחים אני לאמר, שגם לפני שין נעה אי אפשר לה

(¹) קָרָה — behauptet ; בְּרִי — Behauptung.

ליוד לבוא צרויה. שם היא צריכה לבוא או בשוא (כדרך בן, שם) או בחירק מדגיש (כדרך אש). המדקדק החכם ש. קנטרוביץ ז"ל, בעל מחלקתו של מ. ב. שניידר (יבדל לחיים), בפרט זה מביא מספר, הרקמה" לריב"ג על-פי המלים "קָבָנו" ("וקבנו לי משם") "תָּבָנו" ("חסדי ה' כי לא תמנו"). "מָעֲזָנוּ" ("צוה אל כנען להשמיד מעזניה"). כי הנון שבשלש אלה ושב "ישנו", באה תחת דגש חזק באות שלפניה: "קָבָנו" במקום קָבו, "תָּבָנו" במקום תָּבו, מָעֲזָנוּ במו "מָעֲזָנוּ", וכן "יָשָנו" במקום יָשו. נמצא: הצורה "יָשָנו", אף על פי שהיא שייכת למין צורות יָקַר מציאות, היא נכונה לא רק מכוח שלטון המקרה לבד, אלא גם מכוח החק הדקדוקי.

ועוד, מ. ב. שניידר גוזר ומקיים לשנות את צורת הסופרלטיב (Superlatus), השגורה עתה, "היותר גדול", ולאמר במקומה "יותר הגדול". לחדוש המשונה והמתמיה הזה הביאה, כנראה, אינחת הרוח, שמרגיש מדקדק עברי בפני ברבריסמוס גם כסופרלטיב הזה, שעל כגון זה אפשר לאמר: קשים גרים לישראל כספחת. כדי להנצל מאי נחת רוח זאת, עמד והעביר את ה' הידיעה מתבה אחת לחברתה בלי השגית, כי ה' הידיעה באה בתבה האחרונה רק בסמיכות, וכי בצרוף המלים "יותר גדול" לא יוכל אדם מצוי, שאינו מסוגל לחקירות טרנסצנדנטליות — חקירות, שהן למעלה מן החושים ומן ההגיון הפשוט, — לראות כל דמיון לסמיכות.

צורת סופרלטיב יפה — חוץ מן הידועות מלשון המקרא: הגדול מכל... הגדול ב... גדול... שחסרונם הוא זָקָתָם למשלים — ופנוי ממשלים זר מצוי בלשון חכמים, והוא: הגדול שבגדולים, וכדאית היא, שתדחה את הצורות הזרות והמוזרות גם משלנו (כמו "הכי גדול").

דרישתו השלישית של מר שניידר לאמר "מליצתי", "מדינת" וכו' במקום "מליצי", "מדיני" וכו' אינה משונה כל כך. מי יודע, אולי לא נעשה כן מתחילה מפני שלצורה "מליצתי" "מדינת" וכו' יש עוד הוראה שניה: המליצה שלי, המדינה שלי.

כדי להשמט משניות ההוראה, טוב לדעתי לשים בשמות תואר חדשים, אשר יגזרו משמות עצם, נ לפני הויד, כמו שעשו כבר בימי הבינים בשמות רבים, כמו רוקְנִי, גופְנִי, תֹרְנִי וכו'.

צדק מר אבינרי גם בקבלו על אסורו של החכם אברונין לאמר "הטביע" תחת טָבַע, בכלל אין כל טעם לאסור ביאת פעל בכל בנין שהוא — גם שאיננו נמצא בו לא במקרא ולא בלשון חכמים — בבואו בו לצרכו, כלומר, בהוראתו העיקרית של הבנין, כמו, למשל, בבנין הפעיל בהוראת גרימה לפעולה. הקמת בנין כזאת עלינו לראות לא כחדוש, אלא כנטיה

דקדוקית בלבד. לא כן הדבר בבואו שלא כהוראת הבנין, כמו „הפציר“. שם יוכל להתקיים רק בכח חזקה, שתפש מקום בלשון בהוראה זאת מקודם, בלי זכות חזקה זאת לא יוכל להתקבל.

תחת זאת צדק מר אברונין בשאר דרישותיו: אין לאמר „מַנְבֵּא“, „נְבֵּא“ „אֲנֵבֵּא“ וכו' תחת נְבֵּא, אֲנֵבֵּא, הַנְבֵּא וכו', „ען“ כן, אחרי שבצורות המיוחדות לבנין נפעל בא הפעל הזה פעמים רבות, בעוד שבצורות המיוחדות לבנין פִּעַל אינו בא אף פעם אחת, אנו מחליטים. כי גם בכל ביאותיו בצורות המשותפות לשני הבנינים (כל צורות זמן עבר: נִבְּאֵתִי וכו', חוץ מן נִבֵּא, נִבְּאָה, נִבְּאוּ), בנינו הוא בנין נפעל. ואין כל טעם לטענה: מי יודע, האין באלה גם פִּעַל מסתתר, כי הלא „כן מרגישים כל הלומדים“ – הרגשתו וגם – עוד גדולה מזאת – דעתו של לומד, שלא למד כל צרכו, אינה מכריעה בדבר כלום. ולוא גם ימצא ברי, כי כל נִבְּאֵתִי, נִבְּאָה וכו'... גם כל צורות זמן עבר של הפעל הזה הם כולם מבנין פעל – מה ילמדנו זה? – רק דבר זה בלבד: שעל מספר הפעלים המושגים את בנינים עם זמנם, נוסף עוד אחד. למעשה יהיה אסור לאמר „מַנְבֵּא“, „אֲנֵבֵּא“ וכו' כמו שאסור לאמר „נְנִשְׁתִּי“, „נִנְשׁ“ במקום נִנְשְׁתִּי, נִנְשׁ ו„אֲנִנְשׁ“, „הִנְנִשׁ“ תחת אֲנִנְשׁ, נִנְשׁ.

לא צדק מר אבינרי בקבלו על דרישת מר אברונין להשלים את הפעל נבח על-ידי מלת-היחס ב תחת „על“, ולאמור „הכלב נובח ביי“ ולא „נובח עלי“. במקרה זה תבוא מלת היחס בהוראה משאלת ואין להעבירה כמו שהיא מלשון אל לשון, כאשר יעשה בבואה בהוראתה העיקרית (עיין „תורת החבור והסדור“ סעיף 37). ומכיון שאנו מוצאים בתלמיד את הפעל הזה מושלם בב' („נובח בך כלבא, עול“ – אם נבא בך כלב, הכנס – ערובין, פיו), מחליטים אנו כי צדק מר אברונין בדרישתו.

גם בדרישה לאמור „אָפֵר“ ולא „אָפֹר“ צדק מר אברונין. כי שמות התואר לצבעים, הנגזרים משמות עצם, באים בצורת פִּעַל (נָקַד – נִקְדִּים), דרך אגב אזכיר כי את שם התאר אָפֵר עם עוד אחדים דומים לו הכניס כותב השורות האלה (הצפירה התר"ן גליון ע"ט, מאמר: „צעד לפנינו להרחיב שפת עבר“). והצורה שנתתי להם היתה כמו שגורס עכשיו מר אברונין: אָפֵר, אָפִיר (תחת אָפִיר) תכל-תכלים, רקם-רקמים וכו'.

גם הדרישה לאמור „לִרְכֵּב“ ולא לִרְכַּב היא נכונה. צורת התכלית בפתח מוצאים אנחנו רק בפעל אחד לבד, והוא לִשְׁעֵב.

גם ביחס לדקדוקיה של הוצאת „אמנות“ צדק מר אבינרי רק במקצת מנהל הוצאת „אמנות“ הוא איש, אשר נחן לא רק בידיעה עמוקה ורחבה בלשון העברית, כי אם גם בהרגשה דקה ביפיה ובחנה, הן ברוחה והן

בצורתה. עדים הם לזה כל הספרים, שהוציאה „אמנות“ מעודה עד היום, בהוציאנו מן הכלל לעת עתה את ספר הקוסמוגרפיה שלי, שעליו יבוא דברנו להלן. בכל זאת לא נוקו גם ספרי „אמנות“ לגמרי משגיאות, והנני מודה בכל לב למר אבינרי, כי הנקוד „כתבי היר“ אין לו סמך מספיק להתקיים, והוא חייב לפנות מקומו לנקוד השגור „כְּתָבֵי־הַיָּד“. אבל תחת זה אני שמח וגם מתגאה מאד על אשר קבלה „אמנות“ את הנקוד החדש אותיות ומפרסמת אותו. כי הנקוד הזה הוא נצחוני ונצחון דעתי, יען כי אני הוא מחדש החדוש הזה (עיין מורה נבוכי הלשון לא. י. שפירא, ערך אות). מה הביאני לחדוש? – הגלוי „שֵׁאֲתִיּוֹת“ שבמקרא (ישעיה מ"א, כ"ג; מ"ד, ז'; מ"ה, י"א) אין להן כל זיקה לאות שבכתב, כי „אֲתִיּוֹת“ אלו הן צורת בינוני של הפעל אתה, כמו „הַמִּיּוֹת“ מן המה. הכלל הטבעי, המקובל בשתיקה בכל לשון, כי אין מכניסים ללשון בדעת מלה חדשה בצורה שיש למלה שגורה ישנה השונה בהוראתה¹), הורני כי הת' באותיות אי אפשר לה להיות חרוקה. ועל פי רבויים כמו דוֹדָאִים מן ה'ד' (ירמיה, כ"ד) אֲמָהוֹת מן אֵם, קִצְוֹת מן קָצָה, גִּיאִיּוֹת מן גֵּיא, קִרְקָסָאוֹת וקִרְקָסִיּוֹת וכו', העליתי כלל, כי כל רבוי מעובר – כלומר, רבוי כל שם, שבין יסוד אחדו וסיוס רבוי נוספה עוד אות חדשה (אחת מאותיות אהוי) – לא תבוא בו אות העבור בלתי אם אחר קמץ לבד. יוצאים מן הכלל הם רק החתימים בִּזְת (מלכות-מלכיות), על הכלל הזה חולק בתוך השאר מ. ב. שניידר בספרו תהלבי"ה (ח"ב צד 130), ששם הוא מסיק. שגם ברבוי „משניות“ יש לקרוא את הנ' חרוקה. הדבר הביאני לידי בדיקה מעולה של הנקוד לפני י, ומצאתי שאין לך שם, שסופו ברבוי יות אחר חירק, בלתי אם בהיות שניהם – היוד והחירק – גם באחוד: אֲנִיּוֹת מן אָנִיָּה, וְיִיּוֹת מן וְיִית, פְּנִיּוֹת מן פְּנִיָּה), לא כן הדבר בבעלי יות אחרי קמץ: אֲרִיּוֹת מן אֲרִיָּה (יוד בלא קמץ לפניו), מְנִיּוֹת מן מְנִיָּה (קמץ בלי יוד אחריה) גִּיאִיּוֹת מן גֵּיא, אֲחִיּוֹת מן אֲחִיָּה (אין יוד ואין קמץ) (עיין „תורת החבור והסודור“ סעיף 60 הערה 3). עתה נשארו מגינים על הקריאה „אותיות“ רק על סמך הקבלה בלבד, אבל גם זה להדמ! – זהו רק נקוד של מנקדים בכתבי יד ובדפוס. הקריאה השגורה היא „אותיות“, בתו שואית; ולוא היתה הקריאה בתו חרוקה, כי אז אפשר היה לחרוז בהגיה „אשכנזית“ „אותיות“ עם „פּוֹרְיִיּוֹת“ מה שאינו כן. וכזאת היא גם הקריאה השגורה של „פרשיות“, אבל, כי לפני זמן רב היתה הקריאה פִּרְשִׁיּוֹת (בשין קמוצה), אפשר להוכיח על פי ספרי תנ"ך מדפוסים ישנים. לפני שנים אחדות הובא לפני ספר תנ"ך בעל

¹ שלא מדעת יש בכל לשון הרבה מלים שונות בצורה אחת – דבר, היפה ללשון חידות, והקשה לפעמים מאד להבנת הכונה האמתית של הנאמר.

שער לטיני, שנדפס באשכנז כלפני ר"ן שנה, בשער נאמר, כי יש בספר סימנים להפטרות ולכרשיות השבוע, והשם פרשיות בא בכתיב «parschaioth», וכן, בלי כל גמגום ופקפוק יש לקרוא „מְדַבְּרִיּוֹת“ (הקריאה השגורה היא „מְדַבְּרִיּוֹת“) ו„פְּלִכִּיּוֹת“, וכן השאר.

קבלת הקריאה החדשה „אֲתִיּוֹת“ על ידי מדקדקים מעמיקים ונוהרים, כמו א. י. שפירא בורשוי שבתחילה התנכר לחדוש הזה (עיין ספרו מורה נבוכי הלשון בהערות שבסופו) וב. ז. פטשינסקי בוילנה, וביחוד עלידי הוצאת „אמנות“ בארץ-ישראל, שהיא מפרסמתה בכל ישראל למעשה, מחזקת את ידי להאמין, כי עוד רבים מחדושי יזכו למצוא דרך בלב אנשים מבינים האוהבים את שפתנו, ויצליחו לעקור עוד הרבה מן השבויים שהשרישו בלשונו ולכלות קוצים רבים מכרמה.

בשעה שאת הקובלנות על חומרותיהם של שאר המחמירים ביסס מר אבינרי בסוס נכון או בלתי-נכון על סמך מקורות הלשון, המקרא והתלמוד, וגם הדקדוק, לא בסס מ-חומרותי“ אלא אחת בלבד, צורת השם „תְּכָנָה“.

נעבור לבדיקת חומרותי לפרטיהן.

(1) בבסוס „חומרותי“ הראשונה תְּכָנָה (בלא ו') טעה מר אבינרי טעות מצערת, המראה בכמה אי-זהירות כתב את דבריו אלה, השם תְּכָנָה איננו בנוי משורש „כון“ או „כנן“ במשקל „תְּפִלָּה“ כהנחתי, – „משקל שאיננו נמצא“ – אלא מן השורש. ת כן („שמים בורת ת כן“) במשקל פְּעֻלָּה, – משקל המצוי לרוב, שגם בדורות מאוחרים השתמשו בו עוד, כמו פְּתִיחָה של אשה, ולא „כתובה“. אמנם יש שמות גם במשקל פְּעוּלָה; אבל, האחת, מספרם מעט בערך, והשנית, מפני שיש שם „תכונה“ מן כון, היה כנראה נקוד השם, שאנו דנים עליו, עוד מתחילתו „תְּכָנָה“. נמצא, שהחומרה הזאת היא כדין וגם כצורך.

(2) ה„חומרה“ השנית היא חלוף השם „ברבור“ באחרי, הברי ממנו. המעשה הוא כך: יש עיף-מים, כמין אוז גדול, ארץ-צואר ויפה-תואר, שמגדלים אותו בברכות המים בפרדסי הטויל שבאחוות העשירים ובערים הגדולות, בשם העוף הזה (лебедь, Schwan, Cygnus) נקראת קבוצת כוכבים אחת ברקיע. באוצר המלים של הלשון העברית אין ידוע שם לעוף הזה. תחת זה יש בו המון שמות לעופות ולנפשות חיות אחרות, שאי אפשר לקבוע בודאות את המין הנשמע בכל אחד מהם. אחד מאלה הוא גם השם „ברבור“, שעל פי ענין המקום היחיד שהוא נזכר בו („לבד מאיל וצבי ויחמור וברבורים אבוסים“), אפשר לקבוע בודאות רק זאת, כי הוא שם נפש חיה נאכלת. על פי התרגומים הקדמונים – השבעים, יונתן והוולגטה –

הוא שם לעופות בכלל («ועופא פטימיא»), לפי רבותינו (ב"מ פ"ו) – תרגומים (אם כן, לא cygnus). על פי השערה של מדרש מאוחר התחילו לסמן את הציגנוס בשם «כרבור». כשבאתי לציין במפת הכוכבים שבספרי את הקבוצה Cygnus, לא יכלתי לקרוא לה «כרבור», והכנסתי במקומו את השם הסורי «נִרְנָה». השם הזה לקוח מלשון קרובה, צורתו עברית ויש לו יתרון זה, שהוראתו היא ודאית.

כאלה הן גם שאר החומרות, אשר אעבור עליהן בקצרה:

(3) «שקוף» בהוראת מעביר אור לקוח מהכתוב «חלוני שקופים» (מ"א ד'). אבל באמת «שקופים» הם מין קורות, כאשר נראה מן הכתוב «ושקופים טורים» (שם ז', ב'), ואין לו כל שייכות לאור או לראיה. על כן חדשתי את המלה «זכוכ» מן השם זכוכית, ומיחל אני, כי תקובל מעט מעט. (4) בתורת החשבון יש צורך לשם כולל לכל דבר, הנחשב במנין לאחד (единица, Einheit, unitas). לזה נלקחה המלה «יחידה». אבל המלה יחידה מצויה הרבה בלשון בהוראתה העיקרית (כמו «בת יחידה»), ואין מן הנמנע שיהא צורך להביא את שני המושגים יחד, כמו למשל: «הסנטימטר, הסקונדה והגרם הן היחידות היחידות בספרי המיכניקה החדשים». מלה בעלת שתי הוראות שונות קשה ביחוד במדע מדויק. על כן הכנסתי ל-unitas מלה חדשה «תָּהָה» (מארמית). וזה הוא הטעם גם לשם «תְּנִינָה» (בארמית: שניה), שהכנסתי במקום «שניה» העברית במובן אחד מששים בשעה. וזה הוא הטעם גם לשנוי קריאת שמות כוכבי הלכת: כוכב, נוגה וצדק.

(5) השם סכום, המצוי בלשון חכמים, אין לו בה לעולם ההוראה: הבא מן החבור. הוראה זאת הוכנסה אל ספרי למוד עברים על ידי אנשים, שלא הקפידו על הלשון, מפני שתרגומו «סומע», cymma בלעז, השגור בפי היהודים, יש לו גם ההוראה הזאת. נמצא: שם עברי, שהוראתו היא הבא מן החבור – מחברת – נבחר וטוב ממנו.

(6) אי קבלת השם הלועזי «מסה» (massa) וחלופו בשם חדש מחמרת אין לה להחשב לחומרה יתרה, כי «מסה» היא מלה עברית ידועה (דבר נסיון). (7) המלה «מקביל» לקוחה מן הכתוב: «מקבילות הלולאות אשה אל אחותה» (שמות כ"ו, ה'). רק מי שלא התבונן אל פירושו של הכתוב ומי שאינו מקפיד על הלשון אפשר לו לתת למלה הזאת ולקיים בה את ההוראה פְּרָאֵלִי, הנחתי עד בוא עת את המלה הלועזית («פראללי») הידועה לכל, כי המלה היחידה כפי ידיעתי, הנמצאת באוצר לשוננו למושג הזה, והיא מְשָׁלֵב (=עשוי כדרך שלבים!) – יתבונן נא הקורא היטב אל הכתוב: «שתי ידות לקרש האחד משולבות: אשה אל אחותה» (שמות כ"ו, י"ז).

וישים אל לבו, כי כל יד ויד היתה נתונה באדן לבדה. — נלקחה בעקב טעות של המפרשים זה ימים אין מספר למושג אחר (מחובר), והשמוש בה בהוראתה הנכונה בודאי היה מביא לידי בלבול ורוגז.

8) המלה „לגבי“ מצויה בלשון חכמים וקודמת הרבה למלה „ביחס“. שבאה לשמש במקומה. וקשה להבין: במה מיוחדת היא המלה „יחסות“ לגבי המלה „לגביות“, שהבוחר בה מויק ללשון העברית?

השם מומחה איננו מוטעה, כלגלוגו של מר אבינרי, אלא שלא כל ספציאליסטן הוא מומחה, ולא כל מומחה הוא ספציאליסטן. יש, למשל, רופא מומחה, כלומר, שבני אדם, שנרפאו על ידו, ממחין אותו לחבריהם — והוא עוסק ברפואת הרבה מיני מחלות, שעל כן אינו ספציאליסטן, ויש, להפך, רופא העוסק במין אחד של מחלות ואין בני אדם ממחין אותו זה לזה, שעל כן איננו מומחה, אף על פי שהוא ספציאליסטן. ואשר לפ"א הרפויה שבאה בספרי, — לא מדקדקנות יתרה באה, אלא פשוט מטעות דפוס; והראיה: שם הכלי ספקטרוסקופ בא בספר פעמים אחדות (ד' 69) בפ"א דגושה.

מכל הדברים האלה יוכל הקורא, הפנוי מפסק דין פסוק למפרע, לראות, כי לכל שנוי ושנוי מהמובאים בזה — וכן גם מאשר לא הובאו — יש טעם מספיק, וטעם לשבח, את קבלת השנויים והחדושים האלה לא יראה כל אדם פנוי בדעתו כ„גזירה“, שאי אפשר ואין צורך לעמוד בה — כברויו של מר אבינרי — כי אם כגדירת פרצות לבד, למען לא תהיה לשוננו למרמס כל רגל, כל מי שיודה לדעתי, כי קובעי צורת הלשון העברית בזמננו הם לא „העם“, — יען כי העם הזה איננו אנשים עבריים, שאינם זקוקים לכל לשון אחרת, אלא אנשים לועזים, שלמדו עברית לא כל צרכם — יוכח, כי ספר הקוסמוגרפיה שלי הרבה יש ללמוד ממנו גם בדרכי הלשון העברית, — בדקדוקיה ובדיוקיה.

לסוף יותן נא לי להגיע תמהוני וצערי על הדרך הקשה, דרך אם חורגת, שבה גלה מר אבינרי את דעתו על ספרי, — דרך הדוחה את הספר כולו מפני דברים של מה בכך בשתי ידיים. אמנם, ענינה של בקורת מר אבינרי הוא רק ה„חומרות“ שבלשון; אבל איך זה יוכל מבקר, גם בדברו על מגרעותיו של ספר, לבלי הזכיר ולבלי רמוז אף רמזיה קלה גם על היתרונות שיש בו? האומנם הספר הוא כולו מום, ומתום אין בו? — האין בו כל דבר ראוי לשבח, לא בהרצאת ענינו ולא גם בלשונו, אשר חוץ ממלים חדשות, — שסוף סוף לא הן הן הקובעות את תכונת הלשון — לא הראה

גם מר אבינרי בה דופי? – כי אחרי הקדמה, הנותנת את כל החידושים לחומרות, הבאות מתאווה עזה לדבר, ואחרי הצגה לראוה שורה של מלים לעדים לדעתו, מסיים הוא בדברים אלה: „אכן לא השכיל איש כמחבר הזה להבליט את הצד המגוחך שבתאות החומרות היתרות והטהרה היתרה”. – איזו מן הדוגמאות שהביא תוכל להביא את מי שהוא לידי גחוך? – כמדומה לי, שאף לא אחת, חוץ מטעות הדפוס העלובה של מה בכך, שלרגלה באה פ”א אחת חסרה נקודה קטנה, – טעות, שלרוע מזלה הדין עמה. איך לא השיב המבקר אל לבו, כי במשפט כזה דוחה הוא את הקוראים מן הספר, שבזה הוא מונע מהם הרבה טובה גם בענין, שהספר עוסק בו, וגם בלשון! – שהרי סוף כל סוף נבחר לקרוא ספר, המקפיד על לשונו קצת יותר מדי, מקרוא בספר, המזלזל בלשונו לו גם זלזול קל ומשבש אותה לו גם שבושים קלים.

בקרת וביבליוגרפיה

מסכת שביעית עם פירושו של ח. נ. ביאליק

שירות ענקי עשה ח. נ. ביאליק לספרות העברית בפרסמו את פירושו על המשנה. המשנה כאילו ננזה בשנים האחרונות ושמשה רק ללמדנים, או ל"סתסיותודי" חרד, שהיה "לומד פרק משניות" לעלוי נשמתו של נפטר מקרוביו. הדור הצעיר טעם רק "בקצההמזלג", במחלקות הנכודות של בית הספר, אילו עמודים תלמוד; ובעזבו את ספסל הלמודים נשאר לפניו התלמוד, וגם המשנה בכלל, כעין מעין חתום, כי הלא ידוע, שכל מי שלא שנה, – ואף אם יודע הוא עברית – יתקשה עד מאד למצוא נתיב במשנה, כי סגנונה וניבם שונים משפתנו כיום; אין במשנה כל סימני קריאה, אין נקוד, ורוב המפרשים – הקורא "החדש" לא ירוץ בהם...

ביאליק כאילו חדש כעת את המשנה ומסרה לדור החדש בנקוד שלם ובהנהגה מדויקת; הפירוש קצר וברור, ויש לקוות מעכשיו, שהמשנה תהיה שוב גם נתלת "המשכילים" מהדור החדש, ולא יהיה תלוש לגמרי מספרותנו העתיקה.

פירושו של ביאליק הסיר במדה ידועה גם את המכשול שעמד לפני מורי בתי-הספר, שלא היה להם ספר מתאים, שעל פיו ילמדו התלמידים את ספרותנו העתיקה כי במשך השעות המצומצמות שמקדישים בבתי-הספר ללמוד זה – לא יכול היה התלמוד בצורתו "הישנה" לשמש כספר למוד רצינולי. אולם במשנה המפורשת של ביאליק, המודפסת בכתיב בהיר ונאה, בסימני הפסק, והעיקר – בנקוד, יכול כל תלמיד בגיל צעיר להבין את שעורו, לאחר שהמורה יקרא לפניו את פרקו. ולא רק זה, אלא אף אלה שקראו ושנו בנעוריהם – אף להם הניש ביאליק שי אשר לא יכולא.

ביאליק החל לפרש את המשנה כסדרה – מסדר זרעים, שהוא, כידוע, אוצר בלום להכיר על ידינו את אופני העבודה והצמחים שהיו נוהגים בזמן אבותינו בתקופת המשנה ולפניה; וגם מעין עשיר לשאוב ממנו שמות ומונחים לצמחים ולפעילות חקלאיות שונות, ובהיותו קרוב למעשה לעבודות השרה וסדרן, ניתנה לי האפשרות לעמוד באילו מקרים על כוונת חז"ל, בעוד שהמפרשים טעו, בהיותם רחוקים לגמרי מכל העניינים הנוגעים לחקלאות. למשל: במסכת כלאים פרק ב' משנה ג' נאמר:

היתה שדהו ורועה חטים ונמלך לזרעה שעורים, ימתין לה עד שתתליע ויופך, ואחר כך יזרע. יש המפרשים: „שתתליע – שתרכיב“. והסבה מובנת – המפרשים האלה לא ידעו שהזרעים תופחים בקרקע ושולחים שרשן קטן, המשתלשל ונובר בקרקע כתולעת, וזו היא ההתלעת. המפרשים חפשו איזה מקור למלה „תתליע“ ונאחזו ב„תולע“, משמע – רקבון... וכך נתקלתי במשנה בכמה מקומות, שפירושם אינו מתאים למציאות החקלאית. ודומני, שבמקרים אחרים עלה בידי לעמוד על כוונת חז"ל. באילו סוגיות שפירושם נראה דחוק בעיני, לא נועזתי לננוע, כי על הפירושים האלה חופפת כבר מסורת והסתעפות של פירושים שניים, ואף נקבעו כבר על פיהם מונחים ומחקרים שונים. למשל: פרק ב' משנה י': הדלועין שקיימן לזרע, אם הקשו לפני ראש השנה ונפסלו מאוכל אדם, מותר לקיימן בשביעית; ואם לאו, אסור לקיימן בשביעית. התמרות שלהם אסורות בשביעית.

התמרות מפרשים – „ציצי הדלעות לפני פתיחתם“. הפירוש הזה אינו מתקבל על הדעת: א. לא ברור לאיזה מאכל ישמשו ציצי הדלעות. ב. במשנה נאמר בפירוש: „הקשו לפני ראש השנה ונפסלו מאוכל אדם“, וידוע שהציצים נושרים מיד לאחר שהדלועים חנטו ומנין באו תמרות (ציצים) לדלעות שהקשו?

אלא יתכן שיש לפרש תמרות – פירות או גרעינים בצורת תמרים. וכאן מכנים החכמים את זרעוני הדלעת בשם תמרות; וזו היא כוונת המשנה: הדלעות שקיימן לזרע, ולשם הבשלתם הגמורה צריך להשהותם עוד בשדה – מותר להשאירם לשביעית, אם הקשו לפני ראש השנה, אולם כשיבשילו ויקטפום בשביעית, אסור להשתמש בזרעונים (התמרות) שלהם בשביעית אלא אך ורק בשמינית. אולם הנחה זו מערערת את הפירוש המקובל על „מקלעת כרובים ותמורות“ (מ"א ו', כ"ט) וגם את המקרא „ופני אדם אל התמרה מפו“ וכו' (יחזקאל מ"א, י"ט). כמו כן סותרת השערת זו את הפירוש המקובל על המשנה „הצלף מתעשר תמרות ואביונות וקפרס“ (מעשרות ד', ו') ועל ידי כך מתערערת אולי גם עצם ההנחה שהצלף הוא הצמח *Capparis Spinosa L.* ולא צמח אחר.

אמנם גם במשנה זו יכול אני להסתייע, שתמורה היא גרעין (זרעון), במשנה זו נאמר: „תמרות של תלתן ושל חרדל ושל פול הלבן חייבות במעשר“. הוה אומר שתמורה אינה לא פרח ולא ניצה, כי „כלל אמרו במעשרות – כל שהוא אוכל ונשמר ונידולו מן הארץ חייב במעשרות“, ואילו פרחים וניצות אינם „אוכל“. ואף על פי כן לא קבלתי על עצמי לערער נגד פירושים מושרשים שבאלה, כי לשם כך זקוקים לבקאות מקיפה בכמה מקצועות, כגון בוטניקה וארכיאולוגיה וכדומה, שאני איני בקי בהם. כאן אפרט כמה הערות למסכת שביעית¹, שמא ימצאו מערערים נגדן, או מוסיפים עליהן, ומתוך כך יתלבנו ויתבררו הדברים.

¹ למסכת פאה ומסכת כלאים פרסמתי אילו הערות ב„השדה“ כרך י"א, חוברת ו' וחוברת ז'.

1. פרק א' משנה ו':

עשר נטיות מפוזרות בתוך בית-סאה, חורשין כל בית-סאה בשבילן עד ראש השנה. היו עשויות שורה ומוקפות עטרה, אין חורשין להם אלא לצרכן. פירוש ביאליק: „מוקפות עטרה, כלומר – עומדות בשורה עולה“.

נראה לי שיש לקבל פה את הפירוש, שנקטו בו כמה מפרשים, והוא: עטרה – דר ע ג ו ל ה, משום נימוק זה: בנטיות הקילו החבמים יותר מאשר באילנות: באילנות אמרו שאם היו עטרה, אף שאינם עושים פירות, חורשין כל בית-סאה בשבילם; משום מה יחמירו בעשר נטיות הנטועות בעיגול? ועוד: כתוב (מוקפות משמע שהן עשויות שורה וגם נטיות בעיגול, הא כיצד? אלא כאן באה החומרה בנטיות שהן בשורה ומוקפות עטרה, משוכת קנים, כמו שרגילים להקיף נטיות צעירות, וגדר זו דומה לעטרה, ומכאן שמה. ומכיון שהנטיות נטועות שדרה וכל נטיעה מנודרת בפני עצמה – אין חורשין אלא לצרכן.

2. פרק א' משנה ח':

עד אימתי נקראו נטיות?... ר' עקיבא אומר, נטיעה כשמה. פירוש ביאליק: „כל זמן שקוראים לה כך. ויש אומרים: בת שנה“.

נראה לי שיש לקבל רק את הפירוש של היש אומרים. כי אלמלי היתה תקופה מסוימת וקבועה, שבני אדם קוראים לעץ הצעיר בשם „נטיעה“ לא היו צריכים כלל לעורר את השאלה: „עד אימתי נקראו נטיות?“ ואם לא היתה בזה כל קביעות, כיצד השמיע ר' עקיבא הלכה לשעורין, שבמקום אחד יקראו נטיעה לעץ בן שנה ובמקום פלוני יכנהו כך גם עד הפוריות? אלא מסתבר כאן פשוט: נטיעה – כשמה, שנת הנטיעה.

3. פרק ב' משנה ב':

מיבלין, מפרקין, מאבקין, מעשנין עד ראש השנה. פירוש ביאליק: מאבק – „מכסין בעפר השרשים המגולים“.

סבורני שלפעולת כסוי השרשים או הגזע בעפר משתמשים החבמים במלה ח פ ו י, כמו שנאמר בפרק ד' משנה ח': „המבקיע בוית לא יחפה בעפר, אבל מכסה הוא באבנים או בקש. הקוצץ קורות שקמה לא יחפה בעפר אבל מכסה הוא באבנים או בקש“. ועוד. את השרשים המגולים מכסים בעפר ולא באבק. לפיכך נראה לי, שהפירוש הוא: מאבקין באבקות ידועות נגד המזיקים, כדוגמת העשון, שאף הוא נעשה נגד המזיקים.

4. פרק ב' משנה ד':

מוזהמין את הנטיות וכורכין אותן וקוטמין אותן... פירוש ביאליק: „וקוטמין – יש אומרים מקצצין ראשיהם; ויש אומרים נותנים אפר (קטמה בארמית) על שרשיהן להשביחן“.

דומני שהפירוש של ה"א מפוקפק עד מאד: א. אין נוהגים לגלות את השרשים כדי לשים עליהם אפר. ב. מתחלמוד ברור שקטימה היא שכירת ענף דק באצבעות: נקטם ראשו (סוכה פרק ג' משנה ב'); מוללו ומריח בו ולא יקטמנו להרית בו (ביצה דף ל"ג: עמוד ב').

5. פרק ב' משנה ו':

ר' יהודה אומר: כל הרכבה שאינה קולטת לשלושה ימים, שוב אינה קולטת. פירוש ביאליק: "שוב אינה קולטת" – אינה עושה שרשים להאחו בקרקע". ההרכבה, כידוע, היא חבור אילן באילן, ולכן הקליטה אינה על ידי שרשים בקרקע כי אם על ידי אחיו שני האילנות. המושג קלוט משמש כאן "לאחיו הרכב עם הכנה".

6. פרק ג' משנה א':

מאימתי מוציאין זבלים לאשפות? משיפסיקו עובדי עבודה; דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר: משייבש המתוק. ר' יוסי אומר משיקשור. רבים ושונים הפירושים על משנה זו. יש גם המשנים את נוסחת המשנה ובמקום עובדי עבודה גורסים עובדי עבירה. ביחוד מרובים הפירושים על המתוק. אחר אומר: "המתוק הם מי השלוליות הנקווים מהגשמים" ומשיקשור – "כשהארמה תקמט לאחר שתייבש". פירוש אחר אומר: "מתוק – משייבש הובל הנותן מתיקות לקרקע"; משיקשור – "כשהובל יתקשה". ועוד פירוש אומר, ורבים המחזיקים בו מתוק – "פקועת השרה, וקרויה מתוק בלשון סני נהור על שם מרירותה". משיקשור – "כשפקעת השרה תעשה קשרים קשרים". בפירוש האחרון נוקט גם ביאליק.

נראה לי, שכל הפירושים הנ"ל "דחוקים" עד מאד: א. מתוק כשלולית מים אין לקבל בשום אופן, כי תקופת התיבשות השלוליות אינה קבועה ומסוימת. השלוליות הקטנה הנמצאת באדמה קלה ובאזור חם – תיבש מיד לאחר שפסק הגשמים; והשלולית הגדולה, היונקת מימיה מהתהום – לא תיבש אלא בסוף הקיץ; ושתיהן כאחת תלויות בברכת השמים: בשנה שתונה בשלוליות מיראפסים, ובשנה נשומה – השלוליות מלאות על גדותיהן. ב. מתוק – זבל, גם כן אי אפשר לקבל בשום פנים, כי הלא ידוע (על כל פנים זה ידוע לכל חקלאי), שהובל אינו דבר הקיים בעינו בתקופה מסוימת, שמשום כך עלול יהיה להתייבש בבוא יומה. הן זבל חדש נצבר והולך מידי יום מהרפת ומהאירויה; ואם יבש הובל העתיק, הרי הובל החדש עומד טרי, וגם מחר ומחרתם וכו' יוצר שכזה, ונמצא שאין לרברב סוף... ג. מתוק-פקוע – גם כן אין לקבל, לדעתי, מכמה טעמים: (1) חכמי המשנה נתנו תמיד סימנים מובהקים לקביעת זמן האיסור, כדי שלא לתת מקום לטעות, ואפילו סימן מובהק בשביל החקלאים: "עד שתכלה הליחה" (מהקרקע), "כל זמן שבני אדם חורשים ליטע במקשאות ובמדלעות", כשהתנא קמא קבע כתקופה לחרישת שדה לכן

ערב שביעית (שביעית פרק ב' משנה א'), בא רבי שמעון ומתקיף עליו: "נתת תורת כל אחד ואחד בידו?" וכיצד יקבעו פה הלכה כה חשובה לנבי החקלאות (הוצאת הובל) בפקועת שדה, בעוד שתמיד קבעו החכמים את העונה על פי ימים קבועים (עצרת, פסח, ראש-השנה) או שנתנו סימנים מדויקים בעצם הצמח הנידון: "החרובים מישלשלו, הגפנים משיגרעו" (וכו' ? 2) בשל מה החזיקו פה בצמח בר, שכפי הנראה לא היתה לו כל חשיבות בחקלאות המשקית ומעולם לא נזכר לצורך איזה דין שהיא, כגון פאה, מעשרות, שביעית (וכו' ? 3) הלא יש להניח בודאות, שצמח בר זה לא היה מצוי באילו מקומות, וכיצד ידע האבר של אותה סביבה אם יבש המתוק או קשר, האם ילך לחזור אחריו ? (4) תמוה עד מאד כיצד קבעו חכמים הלכה ותלוה בצמח שכנוהו בלשון סני נהור ולא בשמו, כלומר מצד אחד רצינות מוחלטת ומצד שני משחק מלים. ואין להניח שבזמן המשנה היה זה השם הקבוע והמקובל לפקועה, כי הלא מצאנו במשנה (שבת ב' ב') שמן פקועות, הרי נראה שפקועה היה שם שמוש בזמן המשנה, ולמה נקטו פה לשון סני נהור ? (5) סימן זה חוזר גם בפרק ט' משנה ו': "המלקט עשבים לחים – עד שייבש המתוק". והלא כל מין עשב גדל בתקופתו הוא ויש בהם מקדימים ויש מאחרים ואיך אפשר לקבוע לכולם זמן אחד – יובש הפקועה, בה בשעה שלמעשה ימצאו בודאי עשבים רבים שייבשו בטרם תיבש הפקועה. ויש צמחים שעידם או במלוא צמיחתם. (6) ובאחרונה יש כאן פשוט סתירה חשבונית: כל הלכה, שמגמתה לסייג תקופה נוקטת את המקסימום לחומרה. אם נקבל שמתוק הוא פקועת השדה, הרי עלינו לקבל הנחה, שהפקועה תיבש בעונה מאוחרת עד מאד, בשעה שכל צמחי התרבות ייבשו, שאם לא כן נמצא שהוציאו את הובל לשדה, בשעה שכמה וכמה צמחים עורם רעננים ויהנו מהובל. אולם אם הפקועה מאפילה – לא יכלה לשמש באותו זמן כסייג לתקופת אכילת עשבין לחין, כי העשבים המקדימים יהיו כבר יבשים בהחלט, ויאכלו אותם כלחין יען כי הפקועה טרם יבשה...

אלא נראה לי לפרש את המשנה כך: מאימתי מציאין בשביעית זבלים לאשפתות לצורך שמינית ושלא יחשדו בו שהזבלים ישמשו לשביעית ? – ר' מאיר אומר משיפסקו עובדי עבודה, כלומר בתקופה שבכל השנים מפסיקים בה להוציא את הובל לשם זבל השדות; כי מאחר שתקופת הובול של אותה שנה כבר עברה יבינו שאין הובל נועד לשביעית אלא לשמינית. ר' יהודה נתן בזה סימן יותר מוחשי – עד שייבש המתוק – הפריחה, שתוכה מתוק. ומאחר שכבר נזמרה פריחת הצמח – שוב לא יחשדו בו שהובל נועד לשביעית. ר' יוסי מחמיר עוד יותר ואומר, שצריך לחכות עד שיקשור – עד לאחר פריחת הצמח, כשיתחיל להתהוות הפרי, שהוא נראה קשרים קשרים, לפי זה יש לדעתי לפרש גם את המשנה ו' פרק ט': המלקט עשבים לחים – עד שייבש המתוק. כלומר, עד שייבשו פרחיהם.

אמנם בפירוש הזה מרובה הפלפול, אולם נראה לי שהוא מבוסס במדה ידועה.

7. פרק ג' משנה ג':

עושה אדם שלוש שלוש אשפות לבית סאה. יתר מכן מחציב; דברי ר' שמעון. וחכמים אומרים: עד שיעמיק שלושה או ינבית שלושה.

את המלה מחציב מפרשים – „שיעשה את האשפות כמו חצובה (מין כלי מרבה רגלים); ויש גורסים מותר במקום מחציב.

תמוה הוא תיקון זה, בשימנו לב ללשון המשנה: „עושה אדם את שדה שלוש שלוש אשפות לבית סאה. יתר מכן מותר. משמע – פחות מכן אסור!... וחכמי המשנה הלא דייקו בלשונם! ואף הפירוש השני אינו מתקבל על הדעת: החכמים אסרו להוציא בשביעית הרבה ערמות לשדה, כדי שלא יהיו סמוכין זו לזו ונראה כמזבל שדה לצורך שביעית, ואם מוכרח היה להרבות באשפות, מחויב היה לסדרן בשני ידוע למען יהיה ניכר שלא לזבל שדה התבואה. סדור האשפות בצורת חצובה אינו יוצר למעשה כל שנוי ניכר, כי אין דרך המזבלין לסדר את האשפות דוקא בשורה ישרה ומדויקת.

אלא מחציב, לדעתו, הוא פשוט: חוצב קצת באדמה וגורף את העפר מתחת לאשפות שברצונו לסדר, כדי שלא יניחן ישר על פני השדה. וחכמים מתמירים, שלא די בחציבה כל שהיא, אלא מוכרחים לחפור בעומק שלושה טפחים או להרים שלושה טפחים כדי שיהיה שנוי דמינכר. ומשנה זו משלימה את משנה ב' כי במשנה ב' השמיעו רק על כמות הזבל שמותר להוציא לשדה, ובמשנה ג' דינם כיצד לנהוג, אם צריך להוציא לשדה כמות וכל הנדולה (יותר משלוש אשפות) מהשיעור שהותר במשנה ב'.

8. פרק ד' משנה ב':

שדה שנתקוצצה תזרע במוצאי שביעית; שניטיבה או שנידירה לא תזרע במוצאי שביעית. שדה שניטיבה, בית שמאי אומרים, אין אוכלים פירותיה בשביעית, ובית הלל אומרים, אוכלין.

פירוש ביאליק: „שנתקוצצה – שנתפנו הקוצים מעליה בשביעית (אם בידים ואם על ידי חרישה ראשונה) והיא מלאכה אסורה מדברי סופרים. שניטיבה – שנתרשה חרישה שניה“.

מכמה טעמים נראה לי, שאין לקבל את הפירוש ניטיבה – חרישה כפולה: (א) החכמים החמירו עד מאד בחרישה בשביעית, כי החרישה קשורה תמיד עם הזריעה (על הרוכ היו שתי עבודות אלו נעשות כאחת – זורעים וחורשים מיד) ולא מתקבל על הדעת, ששדה שנתרשה רק פעם אחת מתירים החכמים לזרעה בשמינית, ואילו בשדה שנידירה, שהדיר מותר בדרך כלל, אלא צריך רק „לשייר ממנו קצת“ לשם מראית עין – קנסוהו!?

(ב) אם קנסו על הדיוור, מדוע לא השמיעו כלום על הזבול?
 (ג) מדוע דנים בהלכות אכילת פירות בשביעית רק בשדה שניטיבה ואין דנים על דבר פירות משרה שנתקוצה או שנידיירה?
 (ד) אם נניח שניטיבה היא חרישה כפולה „ופירותיה” הם ספית – תמוה מאד, מדוע עסקו החכמים דוקא בדבר שאינו מצוי: שדה שחרשוה פעמים – אין בה ספית, כי הזרעים שנבטו נהפכו בשתי החרישות?

(ה) צמחים שגדלו בשדה מצמחים דאשתקד נקראים תמיד בפי החכמים בשם ספית, ואילו פה נקטו גירסא מיוחדת: „אין אוכלין פירותיה”? אלא נראה לי לפרש משנה זו כך: שדה שנתקוצה – ששכחו או עקרו ממנה את הקוצים והעשבים – תזרע במוצאי שביעית. שדה שניטיבה (שזובלה) או שנידיירה, לא תזרע במוצאי שביעית. והקילו בקוץ, כי לקח את הקוצים לשמוש, ואף כי הועיל בזה לשדה – לא קנסוהו, כי לכאורה נעשתה הפעולה לשמוש בקוצים ובעשבים. אולם בזבול ובדיוור החמירו, כי עבודות אלו נעשו בפירוש לשם הכנת השדה לשמינית וקנסוהו שלא ינהה בשמינית מעבודה שנעשתה באיסור בשביעית והטעם שדנו בדבר אכילת פירות רק משרה שניטיבה מוכן עתה מאליה: שדה שנתקוצה או שנידיירה והצמיחה – ספית מששית הצמיחה (כי זרעים מחוצה לה לא הובאו לתוכה). ובשאלת הספית דנים לחוד ובאופן כללי בפרק ט' משנה א', אולם זו שניטיבה, ויחד עם הזבולים הובאו לתוכה זרעים שונים, הוה אומר נזרעה בשביעית – בית שמאי אוסרים לאכול פירותיה (פירות ולא ספית?), כי נזרעה בשביעית; ובית הלל מתירין, כי לא לזריעה התכוונו אלא לזבול, והרי זרעים אלה דומים כאילו באו לשדה מהטבע ולא בידי אדם.

והתנאים דנו כאן רק בקוץ, בזבול ובדיוור, שמותר לעשותן בשביעית בשנוי צורה, ואם עסק בהן כדרך – קנסוהו חכמים בטיוב ובדיוור, כמבואר לעיל. אולם חרישה שהיא אסורה בשביעית בכל צורה שהיא – רק עבריינים עלולים לפרוץ כאן גדר, ולנבי עבריינים מה טעם ישנו הלכה בדבר קנס, אם הוא הוטא למפרע? אלא מה יעשו כשרין, האם יקחו מעבריינים שדות שחרשו אותם בשביעית? – בענין זה דנים החכמים מיד במשנה ג': „חוכרין נירין מן הגויים בשביעית אבל לא מישראל”.

9. פרק ד' משנה ו':

המזנב בנפנים והמקצץ קנים, ר' יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח. פירוש ביאליק: „המזנב” – מקצץ זנבות הזמורות שבגפן (ולא כזמור שהוא קצוץ הזמורות גופן בראש האילן).⁹

נראה לי ש„המזנב” הוא במובן שיש לו בתנך: הסרת ראש הנחשלים, היינו: הנפנים שנתלשו מזקנה או מפצעים, מקצצים אותן עם פני

הארמה והן מוציאות חליפין. אסמכתא לכך הם דברי ר' יוסי האומר להרחיק טפח מהקרקע ולא לזנב עם פני הקרקע. עם פני הקרקע, או טפח מעל פני הקרקע אפשר לזנב רק את הנזע ולא הזמורות, שהן גבוהות הרבה מעל פני הקרקע.

10. פרק ד', משנה י':

מאימתי אין קוצצין את האילן בשביעית? בית שמאי אומרים כל האילן משויצא. בית הלל אומרים, החרובין משישלשלו, והגפנים משינרעו, והותים משינצו ושאר כל אילן משויצא. פירוש ביאליק: „אין קוצצין – מטעם לאכלה ולא להפסד.“ נראה לי יותר הטעם האמור על ידי ר' עובדיה מברטנורה: „שמעתי כיון דאפקרינהו רחמנא לפירות, אם יקצצה – הוי גזול את הרביב.“ כי אם משום לאכלה ולא להפסד – הרי איסור הקציצה חל בכל עונות השנה, אם דמי הפירות אינם שוים כדמי האילן להסקה או לתעשיה, כמו שנמצא בסוף אותה משנה: „כמה יהיה בוית שלא יקוצנו?“ אלא החבמים שמו סיג לרמאים, פן יקצצו בשביעית את ענפי הפרי, שלא ינוצלו העצים בשנה זו וירבו פירותיהם בשמינית.

מ„שישלשלו“, פירוש ביאליק: „משיתחילו העלין להבכיר ולהתלות למטה כעין שלשלות. ויש אומרים כשהחרובין מתחילין להתעגל קצת.“

דומני שאין לקבל את הפירוש של ה„ויש אומרים“ כי כאן נתנו כל הסימנים בעצים כשהם בראשית הלבוב ולא בשעת גמילת הפרי. מטעם זה אין לקבל גם את הפירוש: „משינרעו – משיעשו נרעיים“. אלא משינרעו – משיזילו מים. כי הגפן מתמלאת הרבה מוהל לפני לבלובה ואם זומרים ממנה זמורה הרי היא „מדמיעה“ טפות מים הרבה. וזה הוא הסימן שהגפן התעוררה מתרדמת החורף ללבוב האביב. והמלה ינרעו היא מפעל נָרַע.

11. פרק ה', משנה ז':

„לוקף שעברה עליו שביעית, ר' אליעזר אומר, אם לקטו העניים – לקטו, ואם לאו, יעשה חשבון עם העניים.“

יש להקשות כאן: א. כמה שונה הלוקף, שדוקא ביחס אליו חוששים החבמים, אם העניים לקטו ממנו בשביעית? ב. מדוע תחול חובה על בעל הלוקף שיעשה חשבון עם העניים שלא לקטו ממנו, הלא השרה עמד הפקר ויכלו ללקוט ממנו כרצונם? אלא נראה, שהמדובר הוא בלוקף שנזרע בששית והוא הבשיל רק בשמינית; לפיכך לא היתה האפשרות לעניים ללקוט ממנו בשביעית. ר' אליעזר סובר, שבעל הלוקף מחויב במקרה זה לשלם לעניים על חשבון הלוקף שגדל בשביעית, והעניים לא יכלו ליהנות ממנו. ורי' יהושע אומר, שרק הפרי שהבשיל בשביעית הוא הפקר, אבל גידולו של הצמח בשביעית אינו מקנה לעניים כל זכות על הפרי שהבשיל בשמינית.

בפרשות דנתי בענין זה בהערותי למסכת כלאים, פרק ב', משנה ח' (נרפסו ב"השרה' חוברת ז'—ח' כרך י"א).

12. פרק ח', משנה ט':

עור שסכו בשמן של שביעית, ר' אליעזר אומר ידלק, וחכמים אומרים יאכל כנגדו. אמרו לפני ר' עקיבא, אומר היה ר' אליעזר, עור שסכו בשמן של שביעית ידלק. אמר להם, שתוקו, לא אומר לכם מה שר' אליעזר אומר בו. משנה י': ועוד אמרו לפניו, אומר היה ר' אליעזר, האוכל פת כותים כאוכל בשר חזיר. אמר להם שתוקו, לא אומר לכם מה שר' אליעזר אומר בו. הפירוש המקובל לשתי המשניות האלו הוא: "ר' עקיבא ידע שר' אליעזר הקיל בשתי ההלכות האלו הרבה יותר מהחכמים ואמר לתלמידיו: "שתוקו, לא אומר לכם עד כמה הקיל בזה ר' אליעזר".

הפירוש הזה תמוה מאד: א) לו רצה ר' עקיבא להעלים מתלמידיו שר' אליעזר הקיל בהלכה זו, בודאי היה שותק, כי באמרו להם: "לא אניד לכם כמה ר' אליעזר הקיל בזה", הלא כבר גילה להם את סודו?... ב) מהי הרגוזה הזאת של ר' עקיבא "שתוקו"? ג) כיצד נהג פה ר' עקיבא שלא כדרך החכמים ולא רצה לגלות את ההלכה ששמע מפי רבו ר' אליעזר? האומנם יחטא ר' עקיבא לכלל המקובל: חייב אדם להגיד דבר בשם אומרו? והיתכן שר' עקיבא ישמע שמוסרים בשם רבו הלכה משובשת והוא לא יתקנה?!

אלא נראה שהפירוש הוא כך: ר' אליעזר השמיע כאן שתי הלכות קיצוניות עד מאד: עור שסכו בשמן של שביעית, פוסק ר' אליעזר, "ידלק!" אף כי העור שוה מאה מונים מטפות השמן ששמשו לסוכו. מה הטעם לקנס כה מוגזם ולאבוד ממון? הוא הרבה בנוגע לאוכל פת כותים, שר' אליעזר אומר, "כאוכל בשר חזיר". וכששמע ר' עקיבא הלכות אלו, שאינן מתקבלות על הדעת, אמר ברונז: "שתוקו, אני לא אומר לכם כדברים שר' אליעזר אמר בו", כי אין דעתי נוחה מהם.

13. פרק ט', משנה א':

ר' יהודה אומר, ספיחי חרדל מותרין, שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה. ר' שמעון אומר, כל הספיחין מותרין חוץ מספיחי כרוב, שאין כיוצא בהם בירקות שדה. הפירוש המקובל: "שאינן כיוצא בהם בירקות השרה — אינם גדלים בר ואינם מצויים מן התפקר".

לפי פירוש זה יש להקשות: א) וכי שאר ירקות השרה גדלים התפקר? ב) הלא ההשוואה נאמרת כאן בפירוש בין כרוב ובין ירקות אחרים ולא עשבי בר?

אלא ר' שמעון עמד פה על התכונה המיוחדת של הכרוב לגדל ספיחין: לאחר שקוצצים ראשו הרי הוא שולח מהג'ם חליפין, הנותנים שוב, "ראש" של כרוב. מה

שאין כן בשאר ירקות השדה שאינם נותנים ספיחין (אמנם גם הענבניות והחצילים של סתיו נותנים חליפין באכזב הבא, אם זמרו אותם, אולם שני הירקות האלה – שמם לא נזכר במשנה ויתכן שלא נדלוס או בארץ). ודעת ר' שמעון היא: מכיון שהכרוב הוא הירק היחידי שנותן ספיחין, לא ידעו הרבה אנשים, שהירק הזה הוא ספית ויחשדו בבעליו, שבשביעית שתלו, ולכן אסורים ספיחי הכרוב, מה שאין כן ספיחי שאר התבואות, שהם דבר רגיל.

14. פרק ט', משנה ד':

אובלין על הטפיחין ועל הריופרא אבל לא על הסתונות. ר' יהודה מתיר כל זמן שבכרו עד שלא יכלה הקין.

לטפיחין יש פירושים שונים: „יש אומרים חורים מפולשים עשויים במעקה הגג שחללם טפח (וכן „ממסד עד המפחות" מ"א ז', ט') ושם מפוזרים זרעונים לצפרים המקננות שם. ויש אומרים מיני כדים, קנים לצפרים נחונים בחורים שבכותל, ואובלים על המין שבטפיחין כל זמן שהוא מצוי שם. וי"א מיני זרעונים יבשים שמשתמרים בקרקע".

גם „כדוחק" אין לקבל את הפירושים האלה: מה ענין קני צפרים לפירות אפילים? ומדוע דוקא החורים שבמעקה, שחללם טפח, מתירים לשמור את הפירות של שביעית? ואם הנרעונים נמצאים יחד עם הצפרים – כיצד ישמשו למאכל אדם? ובכלל איך יעלה על הדעת ששומרים גרעונים בתוך קנים שבהם מקננות צפרים? ובאחרונה: מה הוא ההבדל אם הפירות שמורים בכדים או בקנים או בחורים או בכלים שונים, הלא פירות אלו תלושים, וכאן דנה המשנה, אם מותר לאכול פירות שמורים על פירות מאפילים הנדלים בשדה או בכרם? ולפי זה אין לקבל גם את הפירוש – „זרעונים יבשים המשתמרים בקרקע", כי אם הפירות שמורים כשהם כבר תלושים ולעומתם אין ממינם הנדלים עוד בשדה – הרי „השמורים" האלה עצמם אסורים הם, וכיצד באו חז"ל ומתירין לאכול עליהם?

אלא נראה לי שטפיחין הם פירות שקבלו טפול מיוחד, כדי שיאחרו להבשיל. על הפירות מותרים בד או מכסים אותם בעלים, למען יאחרו בהבשלתם, כפי שהערבים נוהגים גם כיום בארץ, כרמללה ובחברון ב„טפוחי" ענביהם. והמלה טפיחין מקורה אולי בפועל טפח: „וימינ' טפחה שמים" (ישעיהו מ"ח, י"ג). את הפסוק „אשר טפחתי ורביתי" (איכה ב', ב"ב) מפרש התרגום „דל פפתי בסדינים". הפירות המכוסים (הטפיחין) מאחרים את הבשלתם בכמה שבועות, מכיון שאין קרני השמש מחממות אותם באופן ישר. ואף-על-פי שהפירות האלה נדירים הם בדרך כלל, בכל זאת מותר עוד לאכול עליהם את הפירות ממין, השמורים בבית.

לאחר שכתבתי את הערותי דלעיל, עיינתי בירושלמי ובתוספתא שביעית, שמא אמצא בהם אסמכתא להשערותי. והנה בכמה פרטים מצאתי אמנם בירושלמי, "תנא-דמסייע" ובשני מקרים, "נהרס" לכאורה על פי הירושלמי. "הבנין" שבבית. ואף-על-פיכך הנני מעז להגן על דעתי אף נגד הירושלמי, כפי שאסביר להלן:

15. מאבקין. בירושלמי (שביעית דף ד', ע"א) נאמר: "מאבקין, עושין לה אבק". משמע, "שעושים אבק על העץ", ואין מכסים את השרשים באבק. 16. מתוק-פקוע. פירוש זה מסתמך על הירושלמי (שביעית דף ז', עמוד ב') "משייבש המתוק - פקוע. אמר ר' מנא, ההן פקועה דבקעתה. משיקשור-משיעשה קשרים קשרים. אמר ר' חנניה, מכיון שנתקשר בו קשר העליון מיד הוא יבש. ותני עלה: קרובים דבריהם להיות שוים".

לכאורה סוגיה מפורשת, ואף-על-פיכך סבורני, שהערותי דלעיל בנוגע למלה מתוק בתקפן עומדות. וגם רבים ממפרשי המשנה לא קבלו את הפירוש של הירושלמי. ובקשו הסברות שונות (כמפורט לעיל) כי לא התקבל בודאי על דעתם 1).

17. ניטייבה. נאמר בירושלמי (שביעית י"א, א') "שדה שנתקוצה וכו', תמן אומרין כשיטלו קוציה, ורבנן דהבא אומרין - בתריש. על דעתיהו דרבנן דהבא: איזהו הטיוב? - כל העם חורשין פעם אחת והוא חורש שתי פעמים".

בתוספתא שביעית (פרק ג') נאמר: "איוו היא שדה שניטייבה? - שבני אדם חורשין חמש, והוא חורש שש; שש - והוא חורש שבע".

בנוגע לירושלמי, הרי נאמר שם, שבדבר המושג של המלה ניטייבה חולקים חכמי תמן (בבב) על חכמי ירושלים; וכאן יש בודאי לנקוט כדעת חכמי בבב. ובנוגע לתוספתא - הרי היא תמוהה עד מאד: במה שונה "שדה חרוש שש חרישות שיהיה מותר לזריעה בשמינית, משדה שחרשו שבע חרישות האסור בזריעה בשמינית? במה כה יפה כוחה של החרישה הששית (או השביעית) להכריע לאסור? ושוב: בחמש, שש חרישות לא ישרד בודאי אף צמח אחד בשדה שיגדל פירות, וכיצד חוששים החכמים דוקא לשדה זה פן יאכלו את פירותיו? ובאחרונה: לא יתכן שבזמן המשנה הכינו האכרים את שדם על ידי חמש-שש חרישות. אין זה לפי כוחה ויכלתה של האכרות הפרימיטיבית.

18. משיגרעו. בירושלמי (שביעית דף י"ג), "גפנים משיגרעו, אמר ר' יונה משיחילו מים; כמה דאת אמר: "כי יגרע גטפי מים יזקו מטר לאדו" (איוב ל"ו, כ"ז) אין לדחות את פירוש הירושלמי, כי על פי פירושו של המחבר יש לשאול, הלא לא כל הצמחים פורחים בעונה אחת? ואם נאמר שבכל שדה מתחשבים עם פריחת הצמחים הגדלים בו, הלא "נתת תורת כל אחר ואחר בידו", ולכל שדה יהיה זמן אחר, בעוד שזמן יבישת הפקועה הוא קבוע בכל אזור ואזור.

(הערת המערכת)

ברור איפוא מכאן המובן של המלה יגרעו, אלא מכיון שמפרשי המשנה לא ידעו על דבר תכונת הגפנים להזיל מוהל לפני לבלובם – הזניחו את הפירוש הנכון ונקטו את הקרוב לסברתם – יעשו גרעינים¹.

19. ספיתי כרוב. נאמר בירושלמי (שביעית כ"ז, א'): "שאין כיוצא בו בירקות השדה ומפני שאין כיוצא בו בירקות השדה יהיו אסורים? רבי חמא בר עוקבא בשם ר' יוסי בר חנינא – מפני שדרכן לגדל אמהות. מפני שדרכן לגדל אמהות יהיו אסורים? אמר ר' שמואל בר רב יצחק: כל הירק אתה יכול לעמוד עליו אם חדש הוא, אם ישן הוא, ברם הבא, שלא ילך ויביא מן האסור ויאמר, מן האמהות הבאתי".

מכאן תנא דמסייע להערתו בנידון זה, שהכרוב שהוציא ספית (חליפין מהאמהות) אסור בשביעית, כי אין כמותו בין ירקות השדה ויחדשו בבעל הכרוב, שכרוב זה נורע בשביעית גופה.

ש. ד. יפה

¹ המחבר צודק בפירוש המלה: משיגרעו – יזילו מוהל, אלא שהכונה אינה לזמורות שמוהל יוצא מהן אלא לפרי הבוסר שבשל עד כדי כך, שיש בו כבר טיץ. פירוש זה מתאים לנאמר בבבלי ברכות ל"ז ע"ב, פסחים נ"ג ע"ג: הוא בוסר הוא גירוע הוא פול הלבן וכפי שמפרשת שם הגמרא, ענב בגדל פול הלבן נקרא בוסר ונקרא גירוע, כנראה, מפני שיש בו כבר טיץ. (הערת המערכת)

ארמית בבלי

מצבת זכרון נאה הציבו המלומד הד"ר עמרם אלכסנדר קאהוט ובני משפחתו לזכר אביהם הגדול בעל "ערוך השלם", והוא "המוסד לזכרון אלכסנדר קאהוט", שתעודתו היא לעורר ולעודד את המחקר המקורי במקצועות השונים שלהם הקדיש הד"ר יהודה חנוך קאהוט ז"ל את חייו הקצרים והפוריים. זה כשש עשרה שנה שהמוסד החשוב הזה עובד במרץ ובהצלחה בכמה מרכזי החכמה שבאמריקה ובאירופה, והרבה פעל ועשה להתקדמות הפילולוגיה השמית והמזרחית ולחקר מדעי היהדות. ראשונה נתרכז המוסד באוניברסיטה של ייל באמריקה, אבל אחר כך התחיל להפיץ את מעינותיו גם באירופה על ידי בתי המדרש לחכמת ישראל במרכזים שונים. לספרים האנגליים שהוציא המוסד בראשונה נתוספה שורה של ספרים רבי הערך בגרמנית, ועכשיו זכינו שהמוסד הוציא גם ספר חשוב בעברית מאת ק. לויאס. תקותנו שזה לא יהיה הספר העברי היחיד של המוסד לזכרון אלכסנדר קאהוט, ושמיסדו ומנהלו הנכבד ישים את לבו לאפשרויות הגדולות שישנן בארץ העברית ובשפה העברית להרחבת המדע ולהעמקתו. עתידה של חכמת ישראל הוא בארץ מכורתה ובלשונה הטבעית, ומוסד יהודי המוקדש למדעי היהדות ולפילולוגיה שמית ומזרחית צריך לעבוד בעיקר בארץ ישראל ובלשון העברית.

אין כאן המקום לסקור ולבקר את כל הספרים המרובים שיצאו על ידי המוסד. רצוני בזה רק להפנות את תשומת לבם של קוראי "לשוננו" לשני ספרים של המוסד בדקדוק של הלשון הארמית של תלמוד בבלי שיש בהם ענין רב גם לאלה המעוניינים בעיקר בחקירת הלשון העברית, והם "תורת הפסוק של הלשון הארמית שבתלמוד בבלי" מאת מיכל שלזינגר¹, ו"דקדוק ארמית בבלי" מאת ק. לויאס (ניוירוק, תר"צ).

ספרו של שלזינגר הוא הנסיון הראשון לסדר את התחביר² של הארמית בתלמוד בבלי בצורה פחות או יותר שלמה. לויאס בספרו הראשון והאנגלי על

¹ Satzlehre der aramäischen Sprache des babylonischen Talmuds, von Michel Schlesinger (Verlag der Asia Major, Leipzig MCMXXVIII).

² סינטקס, עפ"י הבטוי הגרמני Wortgefuege.

הדקדוק של לשון זו 1) עסק רק בתורת הצורה של התיבה, ולא שם לב כלל לפסוק או לתחביר התיבות בפסוק. ופרופ' מרגלית בספרו הגרמני על אותו הנושא²) היה מוכרח על ידי התבנית הכללית של הסדרה שבה הופיע ספרו שלא ליתן אלא ראשי פרקים מן התחביר. בפעם ראשונה נתן לנו שליוינגר תיאור של התחביר של הארמית בבליית לפרטיו ולכל צדדיו. בשקידה רבה ובהבנה יתרה אסף שליוינגר את החומרי התחבירי שבחלק הארמי של תלמוד בבלי וסידר אותו באופן שיטתי וביאר והאיר את התופעות הלשוניות בהתאם לדרישות המדע הפילולוגי. כמו רוב הפילולוגים החדשים מקבל שליוינגר את דעותיו של ריו על חלוקת הדקדוק ותפקידו של התחביר בתורת הלשון ויחסו לשאר חלקי הדקדוק. אבל למרות זאת הבנים שליוינגר לתוך ספרו גם את תורת המשמעות של התיבות, כמו שימוש הומנים של הפעל, יחס הקנין של השמות וכדומה, שלפי שיטתו הנכונה של ריו צריכים הם לבוא בחלק הדקדוק שעוסק בתורת התיבה³). בפרט זה, כמו בהרבה פרטים אחרים, נגרר המחבר אחרי ברוק למן המשתמש עדיין בשיטה המקובלת, שלפיה עוסק התחביר גם בפרטי השימוש של תיבות בודדות. אולם הודות לאייעקביות זו זכינו לקבל בספרו של שליוינגר גם תיאור מועיל של שמושים אלו עם מספר רב של תוגמות המאירות ומבארות את הכללים.

בכלל עשיר ספרו של שליוינגר בלקוטים של דוגמות לקוחות מכל מסכתות התלמוד ולפעמים אפילו יותר על המדה הדרושה. בדוגמות אלו, שכולן מתורגמות לגרמנית אידיומית, נתבין המחבר, כפי הנראה, לתועלת הקוראים שלא מבני ברית, שאינם מצויים אצל למוד התלמוד. אבל מסופקני אם היה כדאי לו למחבר כל הטורח הזה. טובה יותר מריבה היה מביא המחבר אילו היה כותב את ספרו בלשון העברית הידועה היטב לכל העוסקים בתלמוד, ואף שלא מבני ברית, ולא בלשון זרה, שדורב המכריע של הלומדים אינם נזקקים לה.

ועוד יש להצטער שלא הרבה המחבר להשוות את בניית הפסוק הארמית לתלמודי לבניית הפסוק במשנה. הארמית התלמודית היא בכמה פרטים לשון תבנית שנוצרה באופן מלאכותי בהשפעת הלשון המשנית, כדי לשמש במקום המשנית כאמצעי ללימוד תורה שבעל פה ולשקלה וטריה בשיבויות. וכמה שימושים וביטויים שבה אינם אלא חיקוי או תרגום מן המשנית וברוחה של המשנית. רק במקומות מועטים מביא המחבר בהערות שימושים מקבילים במשנית, ואילו היה המחבר מרבה בהשוואות, כאלו היה

¹) A Grammar of the Aramaic idiom contained in the Babylonian Talmud, by C. Levias (Cincinnati, 1900)

²) Lehrbuch der aramäischen Sprache des babylonischen Talmuds, von Dr. Max Margolis (Clavis Linguarum Semiticarum, Muenchen 1910) הופיע גם באנגלית.

³) ע' Was ist Syntax? von John Ries (Marburg 1894) עמ' 75 ואילך, והסיכום

מסייע לקורא להשיג ציור יותר נאמן מתכונותיו של התחביר בארמית שבתלמוד בבלי.

הספר החדש של לויאס הוא הספר השני שכתב על דקדוק ארמית בבלי, אבל הוא נבדל מספרו הראשון לא רק בזה שנכתב עברית (על פי בקשתו של ה' ביאליק, כפי שהמחבר מודיע ב"ראשית דברי"), בעוד שהראשון נכתב אנגלית, אלא גם בזה שהוא יותר שלם ויותר מקיף מן הראשון. זהו לגמרי ספר חדש שכולל את כל חלקי הדקדוק: מקורות הלשון ותולדותיה (מבוא), תורת הכתב, תורת ההגה (אצל לויאס: תורת הקולות), תורת הצורה (אצל לויאס: תורת התבנית), ותורת התחביר (אצל לויאס: תורת הסדרון). במסגרת הכללית של הספר ובסידור החומר לפרקיו וכן בביאור התופעות של הלשון הארמית בבליית הלך גם לויאס, כמו שליוינגר, בדרכי ברוקלמן, במקומות מרובים אין לויאס אלא מתרגם את דברי ברוקלמן שנאמרו על הלשונות השמיות בכלל ומסגלם ללשון מיוחדת זו שהוא עוסק בה. איני טוען כלום על לויאס על שלקח מן ברוקלמן כל מה שהיה נצרך לו לעבודתו, גם ברוקלמן עצמו לקח לו ביד רחבה מן המדקדקים הגרמנים וההודו־אירופיים, וסיגל את שיטתם ואת תוצאות חקירותיהם לתיאור הדקדוקי של הלשונות השמיות עד כמה שהיה נראה לו למתאים לדרישות הפילולוגיה השמית ועל זה אנו חייבים לברוקלמן תודה, כי על ידי כך הוציא את הפילולוגיה השמית מתוך מסגרת הצרה והמיוחדת שהיתה נתונה בה והבניסה לתוך ההיקף הרחב של הפילולוגיה הכללית ושעבד את חקירת הלשון השמית לחוקים ששולטים במדע הלשון הכללי. אבל יש לקבול על לויאס על שלא הודיע בשום מקום בספרו את המקור שממנו שאב חלק חשוב של עבודתו. ולא רק מפני המצוה לומר דבר בשם אומרו אלא גם כדי להיעיל לקוראים שרוצים לחקור את הענין גם ממקורות אחרים. ובכלל לא טוב עשה לויאס שלא הלך בדרך המעולים שבחכמים ולא נתן בספר זה (כמו בספרו האנגלי) רשימה של הספרות העוסקת בחקירת הלשון הארמית ובמקצועות הקרובים לה. הקורא בספר זה יכול לקבל את הרושם, שכל התורה של הארמית בבליית מתחילה וגומרת עם ספר זה.

אנו חייבים להחזיק טובה מרובה ללויאס על שכתב את ספרו עברית. זהו הדקדוק הראשון והיחיד בעברית החדשה שהוא כולו מדעי ורק מדעי. ויש לקוות שמעכשו יעזבו מחברי ספרי דקדוק עברי שבינינו את השיטה הסכולסטית והבטלנית של ימי הבינים, וישתדלו להציע את הדקדוק העברי בצורה מדעית לפי הדוגמה שהציב להם לויאס בדקדוק זה של ארמית בבליית. אבל צריך להודות, שהקריאה בספר זה של לויאס תהיה קשה ומינעת לרוב הקוראים העברים, ולא כל כך מפאת התוכן הקשה, אלא בעיקר מפאת הסגנון שבו ערך לויאס את ספרו.

אין לויאם מפסק כלל ליקח מן ברוקלמן את כל הנצרך לו בשביל הספר, אבל בנוגע לסגנונו ולטרמינולוגיה העברית של הספר הוא מוצא לו לחובה קדושה להיות דוקא מקורי ושלא להשתמש חלילה באיזה מונח שכבר נשתמשו בו אחרים. הרדיפה הנפרוה של לויאם אחרי החידוש והמקורות בלשונו גרמה, שבכמה מקומות אי אפשר להבין את דבריו אלא אם כן יתרגמו אותם לגרמנית. כל החלק השני של הספר העוסק בתורת ההברון של הארמית בבליית ומקומות מרובים בחלק האחרון ("תורת הסדרין") יהיו כמעט כספר החתום לכל הקוראים שאינם מכירים היטב את הענין ממקורות אחרים. ועל זה יש להצטער מאד, כי דוקא לחלקים אלו שבספר יש חשיבות מרובה כחנוך מדעי לקוראים ול"מדקדים" העברים. אין לי הם ושלוש תרעומות על לויאם על שלא נשתמש במונחים שבספרי "יסודי הפונטיקה העברית". יש לכל מחבר הרשות לכתוב בסגנון הרצוי לו, אבל מאידך ניסא יש גם לקוראים זכות לדרוש שהמחבר יציע את דבריו בלשון בהירה ומוכנת לכל בן דעת.

איני רוצה בזה לבקר בפרוטרוט את הטרמינולוגיה של לויאם. די להעיר, שלפעמים קרובות חוטאים המונחים שלו לא רק למקובל אלא גם לדיוק המדעי, כמו למשל השימוש במונח "קול" במקום הנה (כי דרי יש הרבה "קולות" שאין בהם שום יסוד קולוי), או "גליפה" במקום חיתוך, "טעם" במקום נחיצה וכיוצא בזה, או "עטיפה" בעד co-ordination, Beiordnung ("עטיפה", "עיטוף" פירושים חיבור וקישור, כמו בערבית. אני הייתי אומר רציפה), "מאמר שמי" במקום פסוק של שם ("שמי" פירושו שייך לגזע של בני שם), ועוד רבים. ולמה החידושים "כליא" (מן השורש של כלאים) במקום דו-תנועה, "קיום ואיין" במקום חיוב ושלילה, והברריומים "המאמר הפשוט העירום" (תרגום של הגרמני der einfache nackte Satz, עמ' 249), "המאמר המעוטף הפשוט" (כלו) המאמר הפשוט המעוטף = der einfache bekleidete Satz, עמ' 301), במקום הפסוק הפשוט, הפסוק המורחב, ועוד הרבה ביטויים אחרים שכמותם?

יש בספר גם שגיאות קלות של פליטת הקולמוס (למשל עמ' 16: תתגרי, תתגרי במקום תתגרינה, תתגרי: עמ' 83: "צחק קמחי" במקום יוסף קמחי), וכמה דברים שאפשר לחלוק בהם על המחבר, אבל לא באתי לכאן לבקר את ספרו של לויאם אלא להודיע את טיבו ברבים ולהראות על חשיבותו הדולה גם לידעת ארמית בבליית גם להתקדמות הדקדוק המדעי בעברית. ירבו נא קוראיו ולומדיו של ספר זה.

מ. צ. סגל

(1) דרך אנב כותרת זו היתה צריכה להדפס באותיות גדולות מאד, כי בה [מתחילה פרשה חרשה לגמרי.

מפעולות ועד הלשון

בועד הלשון העברית

(סכום קצר של עבודתו מניסן עד אב תרצ"א)

אף על פי שמהתחלת שנת תרצ"א הפסיקה ההנהלה הציונית בארץ ישראל את תמיכתה לועד הלשון, עלה בידי הועד – ואם גם בקושי רב – להחזיק מעמד ולהמשיך את עבודתו.

נמשכה הוצאת הרבעון „לשוננו" ותכנו התרחב והשתכלל. נתפרסמו כמה מאמרי-מחקר חשובים ורשימות מפורטות של מונחים לעבודות-עץ, למורפולוגיה של הצמחים, לפסיקה ולצלום, מפרי עבודתן של הועדות המקצועיות.

הועדה למונחים לצרכי עבודות-עץ סיימה את עבודתה. הועדה למונחי-דפוס וכריכת-ספרים עסוקה בעריכה מוחלטת של רשימת המונחים אשר קבעה. הרשימה תתפרסם בתור מלון מיוחד בתוספת ציורים.

הועדה למונחי חשמל בת-ל-אביב סיימה את רשימתה המפורטת למקצוע סדור החשמל (אינסטלציה) על פי החלק השני של המלון בין הלאומי של שלומן והיא מכינה את הרשימה לדפוס.

הועדה למונחי חשמל, טלפון, טלגרף ומסלות הברזל בחיפה המשיכה את עבודתה בסדור המלון המפורט למקצוע החשמל וגם המציאה ללשכתנו לשם פרסום את הרשימה הראשונה למונחי מסלות-הברזל. פרי עבודתה הראשונה בתור ועדת העומדת ברשות עצמה. רשימה זו נקבעה על פי דרישת הסתדרות פועלי-הרכבת ותמסר לשמוש בשביל עובדי-הרכבת העומדים לבחינות ממשליות.

הועדה למונחי הצבעים קבעה מינחים לצבע לבן, שחור, צהוב, אדום, כחול, תכול, ירוק, לגונים המסתעפים מכל צבע יסורי ולפרטי השמוש

המעשי בכל צבע (שמות, תארים, פעלים). בעונת־העבודה הקרובה תסיים הועדה את עבודתה ותפרסם רשימה של מונחים בצרוף לוח הצבעים. הועדה למונחי המתימטיקה הגבוהה גמרה את הרשימה הראשונה של המונחים הנחוצים לצרכי הוראת־המקצוע (ביחוד באוניברסיטה העברית). לרגלי צאתו של נשיא הועדה הפרופ' אברהם פרנקל לחוץ לארץ באה הפסקה זמנית בעבודת הועדה.

מחמת חיסר מקום בחוברת זו נדחה פרסום הרשימות שנתקבלו בוועדות לחוברת הבאה, שתצא בראשית תשרי תרצ"ב.

הערות והצעות

במותו של ש. ש. קנטרוביץ אבדה לחקירת הלשון העברית אבדה גדולה. המנוח היה תלמיד חכם מובהק, מדקדק וחוקר בלשון, אשר חדש הרבה בתורת הלשון העברית. ספריו בתורת הלשון הם:

«תורת הלשון העברית» (בצרוף «חוקות הלשון העברית» ו«מדריך לדקדוק העברי») יצא לפני המלחמה בארבע מדרגות בהוצאת «מוריה» באוריסה. הספר מצטיין בהבלטת ההבדלים שבין סגנון המקרא וסגנון המשנה, ובאיו בו רמזים גם על הסגנון החדש שבימינו. זה לא כבר הופיע ספר-למוד למשתלמים «דקדוק השפה העברית» (ווארשה, הוצאת «צנטראל») בשני חלקים. החלק השני, תורת המאמר, רובו מסורי ומקיף את כל צורות

הסגנון העברי וחליפותיו למן התנ"ך ועד ימינו. בכתובים נשארו «ספר הדרושי» (נסיות כל השמות והפעלים בכל הלשון העברית), «תורת הלשון הארמית», «תורת הספרות העברית בגלויה»
המקורי י"ס, «פירוש מדעי על המחזור».

והנגנו נותנים בזה את רשימתו של המנוח ששלחה למערכת «לשוננו» זמן קצר לפני מותו.

ש. ש. קנטרוביץ ז"ל

תקופות והתפתחות

המאמר החשוב «עברית עתיקה ועברית חדשה» («לשוננו» כרך ב', חוברת א') עורר בקרבי ספקות, שאני מתחבט בהם זה כמה ואיני מוצא להם פתרונים.

עם מושגי החיים ההולכים ומתרחבים, מתפתחת כל לשון חיה. התפתחות זו תמידית היא. «יום ליום יביע אמרי». ואולם המבטאים המתחדשים, ולו גם ירבו מאד, אינם מסמנים תקופה חדשה בלשון, אם לא יצטרף אליהם שנוי אורגני במבנה, היינו, בתמונתה הדקדוקית או בסדורם הסנטכסי של משפטיה. שנויים אורגניים כאלה בלשוננו עוד לא התחייבו מטבע תנאי תחיתנו, ואעפ"י שניביה ומבטאיה מתפתחים ומתרחבים מאד, נשארת לשוננו על מתכונתה ואין שום סבה לכנוחה בשם חדשה.

המאמר מונה בלשוננו תקופות תקיפות: כנענית (בכלמי*ת), משנתית, תיכונית (תיבנית) וחדשה, ולמד גזרה שוה מלשונותיהן של אומות העולם, כי גם אנחנו (כלומר

לשוננו) נכנעים לחוק ההתפתחות. לשוננו עוברת מתקופה לתקופה ואסור הגיוני הוא לסכסך סגנון בסגנון ואשר היה לפני לא ישוב עוד, כי כן טבע ההתפתחות לכל לשון ולשון. דור הולך ודור בא ובמשך הדורות הלשון פושטת צורה ולובשת צורה.
יש לערער על הנמוקים האלה.

הלשון היא יצירה טבעית, אקלימית, המתפתחת יחד עם העם המדבר בה. שלמותה היא כשהסביבה מסייעת להתפתחותה, עפ"י טבע יצירתה וסגולותיה העצמיות. למשל, אם סביב לה עמים קרובים בגזע ובמבטא, כמו שהיינו אנחנו בתקופתנו הראשונה, אותה התקופה הכנענית, שהעמים השכנים הסובבים אותנו היו קרובים לנו בלשונם, וכמו שיש לראות גם היום אצל רוב העמים, השוקטים על שמריהם. תקופה עוברת והלשון מתחדשת. אחרי השלכת חוזרות הצמיחה והפריחה תחת אותם שמי התכלת, ומאותה הלחלוחית הקודמת של אדמת מטעה היא יונקת, וטבעית היא הלשון המתחדשת כאותה שהיתה ועברה. עברה אותה הישנה והלכה לה ואין צורך בה עוד, כי כל הטוב, תמצית כל סגולות הראשונה, עבר אל החדשה, שגם היא טבעית, לאומית ורעננה.

ואולם תקופה עצמית, טבעית, רעננה, לא היתה לנו אלא אחת, היא הראשונה, זו הכנענית, הבבלית. בתקופות הבאות גדלו מאד ההשפעות הזרות של ארמית, יונית רומית, שגזלו הרבה מטבעיותה של לשוננו. אמנם, הרבה הרבה נשאר בלשון המשנה מליח רעננותה של התקופה העיקרית, אך לא כל הטוב והמיטב של התקופה הראשונה עבר אליה וקל וחומר אל התקופות שאחריה, שאז היינו כבר מרוחקים מעל ארצנו. האפשר למצוא באלה התקופות המאוחרות התפתחות ושנושג טבעי, עד כדי להחליט, כי הן ירשו את סגולותיה העצמיות של לשוננו ועפ"י להחליט, כי התפתחותה של לשוננו הלכה לה בדרכה הטבעית של כל לשון ולשון?

איני מטיל ספק בכח חיותה של לשוננו, שנשאר עצור בה אף באותו הזמן שחדלה להיות מדוברת ושמשה רק לצרכי תורה ותפלה (ספרות בלשוננו כיום). מלים חדשות מחודשות, כגון: חיונה, היות, בכך, מעשה סוחר, ועוד — מעידות שלא יבש לשדה לגמרי. אך משל למה"ד? לבצל המעלה צמחים בשק או בכרי, לתפוח אדמה המוציא לוליבין במרתף — מה שאינו דומה כלל להתפתחות כתקונה, כי באין המון עברי ובאין שוק עברי, הלא בטלו החיים הגשמיים העבריים, שהם עיקר חיי הלשון והם המשנים את התקופות. חדלה לשוננו להיות ניונית מן האויר ומן החיים ולא התפרנסה אלא מן הספרות הנקראת והנלמדת ומשועשעת ומטופחת. קוראיה, לומדיה ועוסקיה מאז מעולם מסגלים להם את ניביה ורוחה — ומה יש כאן לדבר על שנויי תקופות, אם בא הספר במקום המולדת והאקלים והוא השפיע מני אז ועד היום? לפיכך לא אבין, מה טעם נגזור חרם על התקופה "הכנענית", אשר כולנו, מגדולינו ועד קטנינו, כל כך קרובים אליה וספוגים מרוחה ומרעננותה? או איך אנו יכולים אפילו לבכר תקופה על תקופה, אם יונקים אנו כאחת מכל התקופות כולן, ואם חוץ מן היניקה לא תדומה ידיעה, החרחבות והתפתחות ללשוננו?

מה פירושה של עברית חדשה, מסולקת לגמרי מירושת התקופות הקודמות? איה מקום גדולה הטבעי? איך תהווה ואיך תעשה? אל נא נרמה את עצמנו. מורים או סופרים, שהשתחררו לגמרי מהשפעת תספופותיה השונות של לשוננו, או שמעולם לא נזרקו להן ולא נשתעבדו להן, אבל לא נשתחררו מהשפעת הלשונות הזרות ותרבויות הגויים, באים ומלונים בידיהם ומתרגמים את החיים הזרים ואת המחשבות המודרניות 'במלים מוכנות' — ומתברכים בלבם כי הם יוצרים את העברית החדשה. לכשתמצא לומר, אין כאן משום התפתחות, או פשיטת צורה ולבישת צורה, אלא מין יצירה חדשה, כעין וולפיוק או אספירנטו. התפתחות אמיתית ללשוננו יכולה אצלנו להיות רק על יסוד הכרת התקופות שעברו והכשרת שמושי גיביהן ויצירותיהן. אם הרכוש הלשוני שמאז לא יהיה נסתר מזכרוננו ויהיה מצוי תמיד לשמושנו, אז כל ההרחבות הנעשות על פיו תחשבה להתפתחות נכונה ולפי הערך טבעית, כי הכרת הרכוש הלשוני היא לנו במקום המולדת והאקלים הטבעי, ומה שאינו מושג בדרך זו הוא קלוט מן התהו ואין לו ערך. באופן היותר טוב שאל הוא או מחוקה מלשון לועזית ואין כאן לדבר על עתיק וחדש ותקופות לשון באותו המשמע של לשונות אומות העולם. לפיכך נבון אני מאד מדרישותיו של המאמר "עברית עתיקה ועברית חדשה". איני רואה לפני עברית מתקופה חדשה, משונה שנוי אורגני, שיהיה מן הצורך לתרגם אליה את התנ"ך. רוב הספרים, גם הפרוזה גם השירה, שבתנ"ך מובנים לקוראיהם, ואפילו ס' איוב קשיו ועמימותו לא מפאת לשונו, אלא מפני תכנו ועומק רעיוניו. גם ס' קוהלת קשה רק מסבה זו ולא בשביל הרוחק שבין לשונו ללשון החדשה שבדורנו זה.

ג. אברהמיהו

בהירות ודיוק בלשון

בחוברתי "הנחלת השפה לעם" ו"קריאה עברית נכונה" הצעתי להשתמש באותיות אהו"י מנוקדות בתור ווקאלים כמו בשפות אירופיות, והנני להוסיף כאן מלים אחדות. א. השימוש באותיות "רי בתור תנועות "ז-זי" איננו חדש כי אם מסורת הוא לנו. אלא שאותיות "רי" בלתי מנוקדות קריאתן אינה ברורה ויש לקרוא גם ז וגם ו או סתם וו, ה"יוד" פעם היא אי פעם אי ופעם א". ובכן מה הועילו חכמים בתקנתם?

והריני מציע לנקד את האותיות רי: "רי" שתהינה יצוקת, קבועות ועומדות תדיר בדיוקן ובהירותן, מבלי שיהיה צורך לקרוא לשער את בסוין לפי בקיאותו בשפה וברקדוק. ב. הכרת וצו הדור שלנו הוא לפתות את מעין התרבות העברית בפני כל חלקי העם העברי הספור בכל התפוצות, ואולי גם בפני חלקים גדולים של יתר אומות העולם המתענינות בלשון העברית. תנאי עיקרי שיאפשר לכל אחד לרכוש את העברית בנקל הוא: קריאה מדויקת, היינו כ"ב אותיות וחמש — שש תנועות — ווקאלים.

ג. לאלה שאינם רוצים לוותר על איזה "תנועה" שהיא, אפילו על ה"שוא-נח" יש להניד שאי-הויתור שלהם הוא רק להלכה, כי למעשה כל הספרות הפריודית והספרים שלנו מעידים,

מה פירושה של עברית חדשה, מסולקת לגמרי מירושת התקופות הקודמות? איה מקום גדולה הטבעי? איך תתהווה ואיך תעשה? אל נא נרמה את עצמנו. מורים או סופרים, שהשתחררו לגמרי מהשפעת תספופותיה השונות של לשוננו, או שמעולם לא נזרקו להן ולא נשתעבדו להן, אבל לא נשתחררו מהשפעת הלשונות הזרות ותרבויות הגויים, באים ומלונים בידיהם ומתרגמים את החיים הזרים ואת המחשבות המודרניות 'במלים מוכנות' — ומתברכים בלבם כי הם יוצרים את העברית החדשה. לכשתמצא לומר, אין כאן משום התפתחות, או פשיטת צורה ולבישת צורה, אלא מין יצירה חדשה, כעין וולפיוק או אספירנטו. התפתחות אמיתית ללשוננו יכולה אצלנו להיות רק על יסוד הכרת התקופות שעברו והכשרת שמושי גיביהן ויצירותיהן. אם הרכוש הלשוני שמאז לא יהיה נסתר מזכרוננו ויהיה מצוי תמיד לשמושנו, אז כל ההרחבות הנעשות על פיו תחשבה להתפתחות נכונה ולפי הערך טבעית, כי הכרת הרכוש הלשוני היא לנו במקום המולדת והאקלים הטבעי, ומה שאינו מושג בדרך זו הוא קלוט מן התהו ואין לו ערך. באופן היותר טוב שאל הוא או מחוקה מלשון לועזית ואין כאן לדבר על עתיק וחדש ותקופות לשון באותו המשמע של לשונות אומות העולם. לפיכך נבוכך אני מאד מדרישותיו של המאמר "עברית עתיקה ועברית חדשה". איני רואה לפני עברית מתקופה חדשה, משונה שנוי אורגני, שיהיה מן הצורך לתרגם אליה את התנ"ך. רוב הספרים, גם הפרוזה גם השירה, שבתנ"ך מובנים לקוראיהם, ואפילו ס' איוב קשיו ועמימותו לא מפאת לשונו, אלא מפני תכנו ועומק רעיוניו. גם ס' קוהלת קשה רק מסבה זו ולא בשביל הרוחק שבין לשונו ללשון החדשה שבדורנו זה.

ג. אברהמיהו

בהירות ודיוק בלשון

בחוברתי "הנחלת השפה לעם" ו"קריאה עברית נכונה" הצעתי להשתמש באותיות אהו"י מנוקדות בתור ווקאלים כמו בשפות אירופיות, והנני להוסיף כאן מלים אחדות. א. השימוש באותיות "רי בתור תנועות "ז-זי" איננו חדש כי אם מסורת הוא לנו. אלא שאותיות "רי" בלתי מנוקדות קריאתן אינה ברורה ויש לקרוא גם ז וגם ו או סתם וו, ה"יוד" פעם היא אי פעם אי ופעם א". ובכן מה הועילו חכמים בתקנתם?

והריני מציע לנקד את האותיות רי: "רי" שתהינה יצוקת, קבועות ועומדות תדיר בדיוקן ובהירותן, מבלי שיהיה צורך לקרוא לשער את בסוין לפי בקיאותו בשפה וברקדוק. ב. הכרת וצו הדור שלנו הוא לפתות את מעין התרבות העברית בפני כל חלקי העם העברי הספור בכל התפוצות, ואולי גם בפני חלקים גדולים של יתר אומות העולם המתענינות בלשון העברית. תנאי עיקרי שיאפשר לכל אחד לרכוש את העברית בנקל הוא: קריאה מדויקת, היינו כ"ב אותיות וחמש — שש תנועות — ווקאלים.

ג. לאלה שאינם רוצים לוותר על איזה "תנועה" שהיא, אפילו על ה"שוא-נח" יש להניד שאי-הויתור שלהם הוא רק להלכה, כי למעשה כל הספרות הפריודית והספרים שלנו מעידים,

לאמתו של דבר, שויתרנו על הניקוד וכל קורא וסופר רשאי לקרוא ולבטא כרצונו והשערותיו וכי בקראותו, המרונה או המעטה, בדקוק.

ושכיתים הם, הקורא או הסופר, המבטאים מלה אחת באופנים שונים.

למעשה הלא אין לחשוב שעתון או ספר עברי ישמשו עזר ללמוד השפה ובטויה המדויק, כי החומים הם בפני האדם המרחיל בלימוד הקריאה אם אפילו רכש לו מהסביבה את הדבור העברי, ובכפרות מדעית-מקצועית קשה מאד העיון, מלבד אולי ליחיד סגולה.

ד. אולי אפריו מעט אם אביע את הרגשתי, כי בבהירות ודיוק המחשבה וההבעה, העברית תלויה בהרבה היציבות והסדר בתייהם של הפרט והכלל העברי.

לאור הבעיה של יצירת תרבות רחבה — אולי גם אוניברסאלית — ומקצה אח כל גלוי הרוח של העברי בכל ענפי החיים ע"י הלשון העברית, העומדת לפנינו ודורשת את פתרונה התכופ, אין להשלים בשום פנים עם חוסר הבהירות והדיוק של אחד המבשרים "הראשונים" והעיקריים ביצירה — הלשון.

ה. ישנו ניגוד פנימי בכתבי שלנו.

האות היא בהירה, גלויה, מדויקת ומוצקת, ונשמרה באמת בכל הזרגונים היהודים למיניהם. צירוף האותיות הוא לא בהיר, לא גלוי, לא מדויק ולא מוצק.

ו. שואלים על היוקר והצד המסחרי שביציקת ווקאלים חדשים, אפשר לענות:

א. יוקר סידור הווקאלים יתמלא ע"י רבוי ההפצה של העתון והספר הוולים;

ב. לגבי בעיה יסודית זו של הסרת ערפלויות הקריאה והוספת פשטות בהירה

ומדויקת ללשון, אין לשקול את ערך התקון במאזני כסף.

ז. יש להוסיף שהווקאלים המדויקים "רזי" לא יחייבו את רפית בכ"פ, דיגם והשפעתם אינם כאותיות "רזי".

ח. בשביל הווקאל c אציע רק את התנועה צירה מתחת לאות z, והקורא יוכל לבטאה לפי ההרגל הדיאלקטי שלו: אִי, אֵי, או אֶ כמונו בארץ.

גם בשפות אירופה גוהגים לציון את בטוי א בשתי נקודות. אלא, לפי ההרגל שש שתי הנקודות עומדות סמעל לאות a, o.

ט. פתח בתור a גם במקום קמץ גדול.

ההוראה הקולית של הקמץ גדול בארץ ישראל היא תמיד א. בנסמך הוא תמיד משתנה פתח גם לפי חוקי השתנות התנועות.